

**TC
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI**

**BASINA GÖRE TÜRKİYE’DE SOSYAL DEĞİŞME
VE AVRUPA’DA REVİZYON ÇABALARI (1935-1939)**

DOKTORA TEZİ

BAYRAM ARSLANTAŞ

Tez Danışmanı : PROF.DR. CEZMİ ERASLAN

İSTANBUL 2019

**TC
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI**

**BASINA GÖRE TÜRKİYE'DE SOSYAL DEĞİŞME
VE AVRUPA'DA REVİZYON ÇABALARI (1935-1939)**

DOKTORA TEZİ

**BAYRAM ARSLANTAŞ
2902080009**

Tez Danışmanı : PROF.DR. CEZMİ ERASLAN

DÜZELTİLMİŞ TEZ

İSTANBUL 2019

DÜZELTMELER

Doktora tezimizin ilk savunma sınavında jüri tarafından “düzeltme” kararı verilmiştir. Tezimizin ilk başlığı “İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Türkiye’de Sosyal Değişme ve Dış Politika (1935-1939)” idi. Ancak gerek kullanılan malzemeler gerekse yararlanılan kaynaklar dikkate alınarak jüri tarafından oybirliğiyle, tez başlığının “Basına Göre Türkiye’de Sosyal Değişme ve Avrupa’da Revizyon Çabaları (1935-1939)” şeklinde değiştirilmesi uygun görüldü. Bu değişiklik nedeniyle ve jürinin talebi doğrultusunda, tezin ilk metninde bulunan bazı başlıklar çıkarıldı. İlk metinde üç olan bölüm sayısı, düzeltilmiş metinde dört bölüm olarak belirlendi. Dönemin ulusal basınından dipnot gösterilerek yapılan uzun alıntılar kısaltıldı ve daha telif hale getirildi. Bu nedenle, düzeltilmiş metindeki sayfa sayısı, ilk metne göre belirli oranda azaldı. Düzeltilmiş metinde, “Giriş Bölümü” ve “Birinci Bölüm” yeni kaynaklar ile desteklendi. “Dördüncü Bölüm” ile ilgili TBMM Zabıt Ceridesi ve Resmi Gazete’den yararlanıldı. Bibliyografya yeniden düzenlendi. Ayrıca tezin ilk metninde, dönemin basınından yapılan alıntılardaki imla hatalarının günümüzdeki doğru kullanımları köşeli parantez içerisinde gösterilmişti. Jürinin talebi üzerine düzeltilmiş metinde köşeli parantezler kaldırıldı.

DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : Bayram ARSLANTAŞ

Numarası : 2902080009

Anabilim/Bilim Dalı : Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

Danışman : Prof.Dr.Cezmi ERASLAN

Tez Savunma Tarihi : 22/05/2019

Tez Savunma Saati : 11:00

Tez Başlığı : “ BASINA GÖRE TÜRKİYE’DE SOSYAL DEĞİŞME VE AVRUPA’DA REVİZYON
ÇABALARI (1935-1939)”

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği’nin **50. Maddesi** uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜ’NE** ~~OYBİRLİĞİ~~ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. CEZMİ ERASLAN		Kabul
2- PROF. DR. BÜLENT BAKAR		Kabul
3- DOÇ.DR.FATİH M. SANCAKTAR		Kabul
4- DOÇ.DR.ABDURRAHMAN BOZKURT		RED
5- DOÇ. DR. Ş.CAN ERDEM		RED

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. HALİL BAL		
2- DOÇ.DR.ALİ SATAN		

Yemin Metni

“Doktora tezi olarak sunduğum **“Basına Göre Türkiye’de Sosyal Değişme ve Avrupa’da Revizyon abaları (1935-1939)”** adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.”

22/05/2019
Bayram Arslantaş

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

Referans No	10255532
Yazar Adı / Soyadı	BAYRAM ARSLANTAŞ
T.C.Kimlik No	46093466682
Telefon	5515509971
E-Posta	bayramarslantas@gmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Basına Göre Türkiye'de Sosyal Değişme ve Avrupa'da Revizyon Çabaları (1935-1939)
Tezin Tercümesi	According to press social change in Turkey and revision efforts in Europe (1935-1939)
Konu	Türk İnkılap Tarihi = History of Turkish Revolution ; Türk İnkılap Tarihi = History of Turkish Revolution
Üniversite	İstanbul Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
Anabilim Dalı	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı
Bilim Dalı	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalı
Tez Türü	Doktora
Yılı	2019
Sayfa	392
Tez Danışmanları	PROF. DR. CEZMİ ERASLAN
Dizin Terimleri	
Önerilen Dizin Terimleri	

17.06.2019

İmza:

ÖZET

Türkiye, 1920'li ve 1930'lu yıllarda çok hızlı bir değişim ve dönüşüm süreci yaşadı. Siyasi ve ekonomik alanda görülen modernleşmenin sosyal yaşamda da yansımaları oldu. Türk toplumunun içe dönük yapısından sıyrılması ve modern bir toplum olma süreci hızlandı. Günlük yaşamda, kültürde, sanatta, sağlıkta, ülke kalkınması ve çalışma yaşamında somut sosyal değişim dinamikleri görüldü. Bu kapsamlı sosyal değişim olgusu, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesine rastlayan 1935-1939 döneminde de devam etti. Sosyal yaşamdaki değişim ile ilgili, dönemin Türk toplumunda ve basınında çok sayıda örnek görmek mümkündür. Dönemin Türkiye'si, bir yandan hızlı bir modernleşme süreci yaşarken diğer yandan da dış dünya ile entegrasyon süreci hızlandı. 1935 sonrası yıllarda, Avrupa'da ve dünyanın bazı bölgelerinde çok önemli uluslararası politik krizler yaşandı. Dünya kamuoyunda, büyük bir genel savaşın yaklaştığı yönünde umutsuz bir beklenti oluştu. Türkiye, bu krizlerin doğrudan odağında olmamakla birlikte gelişmeleri yakından takip etti. Uluslararası krizlerin gölgesinde Türkiye'yi ilgilendiren bazı dış politika sorunları da bu dönemde çözümlendi.

ABSTRACT

Turkey went through a very rapid change and transformation process in 1920's and 1930's. Modernisation realised in political and economic field had its reflections in social life too. Coming out of inward oriented structure and becoming a modern society process of the Turkish society accelerated. Material social change dynamics were observed in daily life, culture, arts, health services, economic and social development and work life. This comprehensive social change phenomenon continued during 1935-1939 period just before WW II. It is possible to see vast number of examples in Turkish society and the press regarding the change in social life of this period. While Turkey was going through a rapid modernisation process during this period, a process of integration with the external world had also accelerated. During the years following 1935, very important political crises broke out in Europe and in some other parts of the world. A desperate anticipation of the approaching of a general great war emerged in world public opinion. Although it was not directly in the centre of these international crises, Turkey followed developments closely. Some foreign policy problems that involved Turkey were also solved during this period under the shadow of these international crises.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	V
ÖNSÖZ.....	X
KISALTMALAR.....	XII

GİRİŞ

1923-1935 ARASINDA TÜRKİYE

Genel Görünüm	1
A. 1923-1935 Arasında Türkiye’de Politika.....	3
a. İç Politika.....	5
b. Dış Politika.....	11
B. 1923-1935 Arasında Türkiye’de Ekonomi.....	14
C. 1923-1935 Arasında Türkiye’de Sosyal Değişme.....	17
a. Sosyal Değişme Kavramı.....	17
b. 1923-1935 Döneminde Türkiye’de Sosyal Değişmenin Temel Dinamikleri.....	24

BİRİNCİ BÖLÜM

1935-1939 ARASINDA TÜRKİYE’DE GÜNLÜK YAŞAM İLE KÜLTÜR VE SANAT ALANINDA SOSYAL DEĞİŞME

A. 1935-1939 Arasında Türkiye.....	30
a. İç Politika.....	30
b. Ekonomi.....	34
B. 1935-1939 Arasında Türkiye’de Sosyal Değişme.....	37
a. Günlük Yaşamda Sosyal Değişme	38
i. Teknolojik Ürünlerin Yaygınlaşması ve Konfor Algısının Değişmesi.....	38
ii. Yerli Ürün ve Markalaşma Kavramının Gelişmesi.....	44
iii. Sosyal Yardımlaşma Anlayışının Yaygınlaşması.....	46
iv. Sosyal Alanlar Algısının Değişmesi.....	49
v. İletişimde/Ulaşımında Modernleşme.....	50
vi. Bireysel İlişkiler ve Aile İçi İlişkilerde Ayrıntıların Önem Kazanması.....	54
vii. Yemek ve Sofra Kültüründe Değişme.....	57
viii. Toplumsal Yaşam-Kent Kültürü Anlayışının Gelişmesi.....	59

ix.	Tutumlu Olma ve Tasarruf Alışkanlıklarında Değişme.....	62
x.	Toplumun Kitlesele Savaş Kavramıyla Tanışması.....	64
xi.	Kadın-Moda ve Güzellik Algısının Değişmesi.....	67
xii.	Kadın Eğitimi ve Kadının Sosyal Statüsü Algısında Değişme.....	71
xiii.	Kadın ve Ev Yaşamı Anlayışında Değişme.....	73
xiv.	Dinlenme ve Eğlenme Kültüründe Değişme.....	75
xv.	Spor Dallarında Çeşitliliğin Artması.....	76
xvi.	Din Anlayışında Geleneksel Yapıda Süreklilik.....	81
b.	Kültür ve Sanat Alanında Sosyal Değişme.....	82
i.	Kalifiye Personele Verilen Önemin Artması.....	84
ii.	Yurtdışı Eğitimi ve Devlet Desteğinin Artışı.....	85
iii.	Teknik Okullara Verilen Önemin Artması	91
iv.	Eğitim Yardımları ve Devletin Rolünde Değişme.....	93
v.	Eğitimde Sosyalleşme Anlayışının Gelişmesi.....	96
vi.	Okul ve Eğitim Anlayışında Modernleşme.. ..	99
vii.	Eğitim ve Özel Okullar-Kursların Yaygınlaşması.....	102
viii.	Tiyatronun Kurumsallaşması.....	105
ix.	Resim ve Arkeoloji ile Müzik ve Operada Modernleşme Çabaları.....	108
x.	Uluslararası Sanat Organizasyonlarına Katılımın Artması.....	112
xi.	Sinema Kültürünün Yaygınlaşması.....	114

İKİNCİ BÖLÜM

1935-1939 ARASINDA TÜRKİYE'DE SAĞLIK İLE

ÜLKE KALKINMASI VE ÇALIŞMA YAŞAMINDA SOSYAL DEĞİŞME

a.	Sağlık ve Sosyal Değişme.....	117
i.	Sağlık Kuruluşlarında Modernleşme.....	118
ii.	Modern Tıp Anlayışının Gelişmesi.....	122
iii.	İlaç Kullanma Alışkanlığının Yaygınlaşması.....	124
iv.	Halk Sağlığı Kavramının Gelişmesi.....	127
v.	Ağız ve Diş Sağlığına Verilen Önemin Artması.....	132
vi.	Uluslararası Sağlık Organizasyonlarına Katılımın Artması.....	134

b. Ülke Kalkınması ve Çalışma Yaşamında Sosyal Değişme.....	136
i. Demiryolu Ulaşımı ve Taşımacılığının Yaygınlaşması.....	137
ii. Sanayi Yatırımlarının Artması.....	142
iii. Ekonomide Kurumsallaşma.....	151
iv. Denizcilik Sektörünün Gelişmesi.....	155
v. İş ve İşçi Konularında Yeniden Yapılanma.....	162
vi. Tarım Sektöründe Makineleşme ve Kurumsallaşma.....	166
vii. Uluslararası Ekonomik Organizasyonlara Katılımın Artması.....	175
viii. Turizm Algısında Modernleşme.....	178

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPA'DA REVİZYON ÇABALARI VE TÜRKİYE

A. İki Dünya Savaşı Arası Dönemde Uluslararası Politika : Genel Görünüm.....	181
Avrupa.....	182
Almanya.....	184
İtalya.....	186
İngiltere.....	187
Fransa.....	187
Balkanlar.....	188
Sovyet Rusya.....	189
ABD.....	189
Milletler Cemiyeti.....	190
B. İkinci Dünya Savaşı'na Giden Yol : Savaş Öncesi Kriz Süreci.....	191
C. Savaş Öncesi Dönemin Önemli Krizleri ve Türk Basını.....	193
a. Silahlanma Yarışı.....	193
b. Almanya'nın Versay Antlaşması'nı İptal Etmesi (16 Mart 1935).....	197
c. İtalya'nın Habeşistan'ı İşgali (3 Ekim 1935-5 Mayıs 1936).....	201
d. Almanya'nın Ren Bölgesi'ni Silahlandırması (7 Mart 1936).....	217
e. Anti-Komintern Pakt'ın Kuruluşu (6 Kasım 1937).....	220
f. Almanya ile Avusturya'nın Birleşmesi (Anschluss) (12 Mart 1938).....	229
g. Südetler Krizi ve Münih Konferansı (29 Eylül 1938).....	238
h. Almanya'nın Çekoslovakya'yı İşgali (15 Mart 1939).....	251

1. İtalya'nın Arnavutluk'u İşgali (6-11 Nisan 1939).....	255
i. Almanya-Polonya Krizi ve II.Dünya Savaşı'nın Başlaması (1 Eylül 1939).....	260

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1935-1939 ARASI TÜRK DIŞ POLİTİKASINDAKİ GELİŞMELERİN TOPLUMA YANSIMALARI

A. Dış Politika Kavramının Genel Karakteri ve Türkiye.....	267
B. 1935-1939 Arasında Türk Dış Politikası ve Türk Basını.....	269
a. Akdeniz Paktı (22 Ocak 1936).....	272
b. Montreux Boğazlar Sözleşmesi (20 Temmuz 1936).....	282
c. Sadabad Paktı (9 Temmuz 1937).....	307
d. Nyon Antlaşması (14 Eylül 1937).....	312
e. Hatay'ın Türkiye'ye Katılması (29 Haziran 1939).....	322
SONUÇ	357
BİBLİYOGRAFYA	365
EKLER	368
ÖZGEÇMİŞ	380

ÖNSÖZ

Türkiye, iki dünya savaşı arası dönemde, gerek devlet gerekse toplum olarak çok hareketli bir süreç yaşadı. I.Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında yaşanan tehlikeli ve kapsamlı işgal tehdidi, dönemin Türk toplumunu derinden sarstı. Uzun uğraşlar ve büyük özveriler ile Türk Milli Mücadelesi başarıya ulaştı ve işgal ortamı sonlandırıldı. 1923'te devletin rejim şekli cumhuriyet olarak belirlendi ve yeni bir dönem başladı. Başta siyasi alanda olmak üzere devleti ve toplumu ilgilendiren birçok alanda köklü değişiklikler yapıldı. Türkiye, çok hızlı bir modernleşme süreci yaşamaya başladı. Eğitimde ve kültürde, sanatta, sağlıkta, ekonomide, sosyal yaşamda büyük dönüşümler yaşandı. Değişmenin doğası gereği, bu yaşananlar uzun süreli bir süreklilik içerisinde devam etti.

Türkiye'de gerek Milli Mücadele dönemini gerekse 1920'li ve 1930'lu yılların siyasi olaylarını inceleyen çok sayıda yüksek lisans ve doktora tezi bulunmaktadır. Dönemin Türkiye'si'ndeki sosyal değişme olgusunu, toplumdaki farklı yansımalarıyla birlikte inceleyen araştırma sayısının azlığı, bizi bu tez başlığını seçmeye yöneltti en önemli etken oldu. Bu nedenle, Türkiye'deki "sosyal değişme" olgusunu tezimizin temel dayanak noktalarından biri olarak belirledik. Konunun kapsamının genişliği nedeniyle, incelenecek dönemi sınırlandırma zorunluluğu kaçınılmazdı. 1935-1939 dönemini seçmemizin nedeni, 1920'lerde hızlanan değişim sürecinin somut yansımalarının bu dönemde daha net görülmeye ve ortaya çıkmaya başlamasıdır. Ayrıca Türkiye'nin sahip olduğu tarihsel arka plan ve üzerinde kurulduğu coğrafya nedeniyle, dış dünyadan soyutlanması mümkün değildi. Türkiye, kendi içerisinde modernleşme sürecini tamamlamaya çalışırken yakın çevresinde ve bazı uzak bölgelerde de önemli dış politika olayları yaşanmaktaydı. Dünya devletler ailesinin aktif ve barışçı bir üyesi olmak isteyen Türkiye, yaşanan uluslararası olayların dışında kalamazdı. Türkiye'nin içerisinde yaşananlar önemli olduğu gibi dış dünyada yaşanan gelişmeler de önemliydi. Bu nedenle tezimizde "dış politika" başlığına da yer verdik.

Tezimiz, giriş bölümü ile birlikte dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, 1923-1935 yılları arasında Türkiye'nin genel bir panoramasını sunduk. Tezimizin ana gövdesi 1935-1939 dönemi olduğuna göre, bu dönemin öncesi hakkında da genel bir perspektif sunma gerekliliği açıktır. 1923'ten 1935'e kadar gerçekleşen önemli iç ve dış politika olaylarını, dönemin genel ekonomik görünümünü ve sosyal değişme kavramını giriş bölümünde açıkladık. Yine bu yıllarda Türkiye'de gerçekleşen sosyal değişme olgusunun temel dinamiklerine de değindik.

Birinci bölüm, "1935-1939 Arasında Türkiye'de Günlük Yaşam ile Kültür ve Sanat Alanında Sosyal Değişme" başlığını taşımaktadır. Sosyal değişme, doğası gereği çok boyutlu ve kapsamlı bir olgudur. İnsanı ilgilendiren her alanda sosyal değişimin izlerini görmek mümkündür. Bu bölümde, günlük yaşam ile kültür ve sanat alanında görülen sosyal değişimleri inceledik. Sosyal değişim dinamiklerinin en somut gözlenebildiği alan olan günlük yaşam ile sosyal değişimin temel motivasyonlarının sağlanmasında önemli bir etkiye sahip olan kültürel yaşam, farklı alt başlıklar ile bu bölümün konularını oluşturmaktadır.

İkinci bölüm, “1935-1939 Arasında Türkiye’de Sağlık ile Ülke Kalkınması ve Çalışma Yaşamında Sosyal Değişme” başlığını taşımaktadır. Bireyi ve toplumu ilgilendiren temel konulardan biri olan sağlık konusu ile sosyal değişimin önemli dinamikleri arasında yer alan ülke kalkınması ve çalışma yaşamı konuları farklı alt başlıklar ile bu bölümde incelendi. Kalkınma ve ekonomi, modern dünyanın değişmez gündem konuları arasında önemlerini korumaktadırlar.

Üçüncü bölüm, “Avrupa’da Revizyon Çabaları ve Türkiye” başlığını taşımaktadır. Dünya tarihinin gördüğü en büyük savaş olan İkinci Dünya Savaşı’nı anlayabilmek için, Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında yaşananları göz önüne almak gerekir. 1919’da oluşturulan yeni uluslararası sistem, bazı önemli olumsuzlukları da içerisinde barındırmaktaydı. 1920’li yıllar, savaşın yansımaları ve sonuçlarının belirginleşmesiyle geçti. 1930’ların ikinci yarısına gelindiğinde ise, önceki dönemden kalan sorunlar ve farklı devletlerin birbirleriyle uzlaşmayan beklentileri, yeni krizlere ortam hazırladı. Bu krizlerin odağında, Avrupa’daki kıtasal politik sistemi kendi ulusal çıkarlarına göre yeniden düzenlemek isteyen Hitler Almanyası ve Mussolini İtalyası vardı. İkinci Dünya Savaşı’na giden yolun önemli kilometre taşlarını oluşturan ve bu iki devletin merkezinde yer aldıkları başlıca krizler ve revizyon çabaları üçüncü bölümde alt başlıklar halinde incelendi.

Dördüncü bölüm, “1935-1939 Arası Türk Dış Politikasındaki Gelişmelerin Topluma Yansımaları” başlığını taşımaktadır. 1930’ların karmaşık uluslararası kombinasyonlarında Türkiye, hareketli ve 1920’lere göre daha aktif bir dış politika izledi. 1932’de Milletler Cemiyeti üyeliği ile başlayan ve 1934’te Balkan Antantı ile devam eden bu süreç, 1935 sonrasında da sürdü. Bu yıllarda Akdeniz’de, Balkanlarda ve Ortadoğu’da önemli dış politika gelişmeleri yaşanıyordu ve Türkiye, coğrafi ve siyasi olarak bu gelişmelerin doğrudan etki alanındaydı. Ayrıca kıta Avrupası, Atlantik ve Pasifik’te yaşanan gelişmeler de küresel etkiye neden oldukları gibi bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak Türkiye’yi de etkilemekteydi. Bu nedenle Türkiye’nin Akdeniz Paktı, Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Sadabad Paktı, Nyon Antlaşması ve Hatay sorununun çözümü gibi doğrudan içerisinde yer aldığı dış politika konuları, dördüncü bölümün alt başlıklarını oluşturmaktadır.

Tezin hazırlanması sırasında, 1935-1939 döneminin başlıca ulusal gazeteleri olan Cumhuriyet, Akşam ve Son Posta gazeteleri incelendi. Konuların içeriği ile ilgili olarak diğer bazı gazetelere de yer verildi. Yine gündem konularına göre, başbakanlık tarafından yayınlanan Ayın Tarihi’nden yararlanıldı. Dönemi inceleyen akademik kitaplar ve bazı anılar da gözden geçirildi. İncelenen konular ile ilgili elde edilebilen arşiv belgelerine ve resmi yayınlara yer verildi. Ayrıca dönemin basınından yapılan alıntılardaki ve arşiv belgelerindeki imla hataları, orijinallliği korumak amacıyla olduğu gibi bırakıldı.

Tezin hazırlanması sırasında değerli katkılarda ve yönlendirmelerde bulunan danışman hocam sayın Prof.Dr.Cezmi Eraslan ile eleştirileriyle tezin tamamlanmasına katkı sağlayan tez izleme komitesi üyeleri sayın Prof.Dr.Bülent Bakar ve sayın Doç.Dr.Fatih Mehmet Sancaktar’a teşekkürlerimi sunarım.

Bayram Arslantaş
İstanbul,2019

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
AKDTYK	Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
a.y.	Aynı yer
BCA	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
bkz.	Bakınız
C	Cilt
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
çev.	Çeviren
ed.	Editör
GSMH	Gayrı Safi Milli Hasıla
MTA	Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü
NSDAP	Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi)
NATO	North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
PNF	Partito Nazionale Fascista (Ulusal Faşist Parti)
s.	Sayfa
SCF	Serbest Cumhuriyet Fırkası
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMZC	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TCF	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TDK	Türk Dil Kurumu
TL	Türk Lirası
TMO	Toprak Mahsulleri Ofisi
TTK	Türk Tarih Kurumu
USD	United States Dollar=ABD Doları
yay. haz.	Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

1923-1935 ARASINDA TÜRKİYE

Genel Görünüm

Tezimizin asıl konusunu oluşturan 1935-1939 döneminin incelemesine geçmeden önce, bu dönemin öncesi hakkında bilgi vereceğiz. Çünkü inceleyeceğimiz yıllar, 1923-1935 sürecinin devamı niteliğindedir. 1935 sonrasında önceki süreçten devraldığı miras ile ortaya çıkan sosyo-ekonomik ve politik arka plan, tezimize konu olan yılların anlaşılmasına ışık tutacaktır.

Konumuzun içeriği açısından I.Dünya Savaşı önemli bir başlangıç noktası oluşturuyor. I.Dünya Savaşı, savaşa katılan ve katılmayan bütün devletlerin/ toplumların üzerinde derin izler bıraktı. Bu izler, savaş ile doğrudan ilgili olan ülkeler için çok daha fazla geçerliydi. Savaşın başladığı yıl olan 1914'ün dünyası ile savaşın sona erdiği 1918'in dünyası aynı değildi, dört yıl gibi kısa bir süre içerisinde hiç tahmin edilemeyen ve öngörülemeyen sonuçlar ortaya çıktı. Savaşın baş aktörlerinden Almanya yenilgiye uğradı ve kendi iç dünyasına çekildi. Yeniden toparlanmasını görebilmek için on beş yılın geçmesi gerekecekti. İngiltere ve Fransa, savaştan galip çıkmakla birlikte güçleri büyük ölçüde aşınmıştı, artık eskiden olduğu gibi (örneğin XIX.yy'daki gibi) rahat ve rakipsiz değillerdi. Rusya'da çarlık monarşisi yıkıldı, bu ülkede de yeni ve farklı bir konjonktür ortaya çıktı. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu dağıldı, toprakları üzerinde yeni devletler kuruldu. Savaşın belirleyici olmasa bile aktif aktörlerinden biri olan Osmanlı Devleti de yenilenler ve toprak kaybedenler arasındaydı. Savaş sonrasında Osmanlı Devleti siyasi varlığını koruyamama tehlikesi ile karşı karşıya kaldı. Başkent İstanbul'un savaşın galipleri tarafından işgal edilmesi, Türk tarihinin önemli kırılma noktalarından birini oluşturdu. Türklerin ana coğrafyası olan Anadolu farklı bölgelerden işgal edilmeye başlandı. Halbuki I.Dünya Savaşı'nda yenilen birçok devlet için bu şekilde doğrudan ve sürekli bir işgal tehlikesi ortaya çıkmamıştı. Savaş, birçok devlet için sona ererken Türkler için yeni bir savaşın da başlangıcını oluşturdu.

30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Osmanlı topraklarının büyük bölümü galip devletler tarafından işgal edildi.¹ Yine bu

¹ İsrail Kurtcepe, Aydın Beden, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C.I, Alp Yayınevi, Ankara, 2006, s.112

süreçte 13 Kasım 1918’de İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan gemilerinden oluşan bir donanma İstanbul’u işgal etti.² Tarihte bir ülkenin yaşayabileceği en büyük siyasal dramlardan biri de başkentinin yabancı devletler tarafından işgal edilmesi idi. Üstelik bu işgal, başkent ile sınırlı kalmadı. İngiliz, Fransız ve İtalyan kuvvetleri kendi amaçları doğrultusunda nüfuz bölgeleri oluşturdular. Ülkenin doğusunda güçlü bir Ermeni tehdidi ortaya çıktı. Özellikle Yunanistan’ın Batı Anadolu’yu ele geçirmeye başlaması topyekün bir tepkiye neden oldu. Çünkü bu işgal, Türklerin ulusal varlıklarının da tehlikeye düştüğü anlamına gelmekteydi. Diğer büyük işgalci devletler, kendi anayurtlarından çok uzaktaydılar, birçok ülkede yaptıkları gibi ileri bir tarihte işgal bölgelerini terk etmeleri sıkça karşılaşılan bir durumdu. Ancak komşu Yunanistan’ın işgali kalıcı bir nitelik taşıyordu. Doğu Anadolu’da Ermenilerin alabileceği topraklar da yine sürekli bir kayıp olacaktı. Bu nedenle, Türklerin siyasi konumları, I.Dünya Savaşı’nda yenilen diğer devletlere göre oldukça farklı ve tehlikeli bir nitelik taşımaktaydı.

Türklerin yüzyıllardan beri yaşadıkları Anadolu ve Trakya topraklarının işgale uğraması ve bu işgallerin hızla yayılarak ülkenin tamamını kapsayabilecek bir niteliğe sahip olması, dönemin Türk toplumu açısından en acı gerçeklikti. En kısa sürede ve mutlaka bir şeylerin yapılması gerektiği konusunda halkın çoğunluğunda bir görüş birliği vardı. Bu aşamada Türkler arasında Anadolu’da işgalcilere karşı güçlü bir direniş eğilimi ortaya çıktı. Türk tarihinin genel çizgisi ve Türk toplumunun genel karakteri de dikkate alındığında, söz edilen bu motivasyonun etkisi ile dönemin uluslararası politik konjonktürü ve çevresel etkenler, Türkler için yeni bir savaşı kaçınılmaz hale getirdi. Hazırlık ve silahlı mücadele dönemi ile birlikte üç yıldan biraz fazla süren ve Türkler tarafından “Milli Mücadele” ya da “Kurtuluş Savaşı” olarak anılan işgalcilere karşı savaş süreci 1919-1922 yılları arasında gerçekleşti. İşgalcilerle geniş kapsamlı ve zorlu bir savaş süreci yaşandı. Çok büyük oranda insan, malzeme ve finansman yetersizliğine rağmen halkın gönüllü katılımıyla direniş teşkilatları ve silahlı gruplar oluşturuldu. Ateşkesten sonra İstanbul’a gelen birçok subay Anadolu’ya geçerek silahlı mücadeleye katıldılar. İşgal tehdidinden uzak olan Ankara’da bir ulusal meclis (Türkiye Büyük Millet Meclisi=TBMM) açıldı, yeni bir hükümet kuruldu. Yeni yönetimin başına Mustafa Kemal Paşa geçti.

² Devrim Vardar, *İstanbul’un İşgali 1918-1923*, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2011, s.84

Gerek mevcut düzenli birlikler gerekse halktan oluşturulan gönüllülerin katılımıyla güçlü bir ordu meydana getirildi. Halkın öz kaynaklarıyla gerçekleştirilen savaş büyük zorluklar içerisinde yürütüldü. 1922 yılı sonuna gelindiğinde Türkler savaşı kazanmıştı. İşgal güçleri ülkeden uzaklaştırıldı, ertesi yıl imzalanan Lozan (Lausanne) Barış Antlaşması ile de İstanbul'daki son işgal kuvvetleri kenti terk etti. I.Dünya Savaşı sonrasında, yenilen diğer devletler ile karşılaştırıldığında, bu durum Türkler açısından büyük bir başarıydı.

A. 1923-1935 Arasında Türkiye'de Politika

Türkiye'de 1923 sonrasında yeni bir süreç başladı. Artık imparatorluktan ulus devlete geçilmişti. Lozan Antlaşması ile devletin sınırlarının belirlenmesi ve yeni Türk devletinin siyasi bağımsızlığının dış dünyada kabul edilmesi bu sürecin dönüm noktasını oluşturdu. Uzun süren savaşlar dönemi kapandı. 1911'de Trablusgarp Savaşı ile başlayan, 1912-1913'te Balkan Savaşları ile devam eden, 1914-1918 arasında I.Dünya Savaşı ile Türk toplumunu derinden sarsan savaşlar dönemi, 1922'de Milli Mücadele'nin kazanılmasıyla sona erdi. Bu çok uzun ve geniş kapsamlı savaşlar, halkın büyük sosyal, ekonomik, psikolojik sarsıntılar ve kayıplar yaşamasına neden olmuş, ülke kaynaklarının büyük bölümü zorunlu olarak savaş ekonomisine ayrılmıştı. Bu savaşlar döneminde ülkenin sanayileşmesi ve kalkınması yavaşlamış, kalifiye insan gücünün önemli bir bölümü savaşlarda kaybedilmişti. Burada XIX.yy'ın ağır mirasından da söz etmek gerekiyor. Osmanlı Devleti için "İmparatorluğun en uzun yüzyılı" olarak nitelendirilen bu yüzyılda, devlet ve toplum çok sancılı bir süreç yaşamıştı. Çoğu yenilgiyle ve toprak kayıplarıyla sonuçlanan büyük savaşlar, etnik temelli iç isyanlar, Avrupalı devletlerin sürekli müdahaleleri, modernleşme çabaları, iç ve dış konjonktürün zorlamasıyla ortaya çıkan düşünce akımları iç içe gerçekleşmişti. Bütün bu etkenlere XX.yy. başlarında yaşanan ve yukarıda söz edilen olaylar da eklenince -deyim yerindeyse- devlet ve toplum adeta travma yaşamıştı. Bu hareketli dönemde, sanayileşme başlamakla birlikte istenilen şekilde tamamlanamamış, köklü iç sorunlara yeteri kadar zaman ayrılamamıştı. Dolayısıyla yeni dönemde yapılması gereken büyük işler ve çözülmesi gereken önemli sorunlar vardı.

İncelediğimiz dönemde Türkiye'de politika olgusunu değerlendirirken Osmanlı Devleti'nin son döneminden kalan deneyimleri ve yapılan uygulamaların etkilerini

de dikkat almak gerekir. Bu yıllarda Türk toplumu anayasa, meclis, parlamento, seçim, siyasi parti, temsili yönetim gibi kavramları biliyordu. Belirli düzeyde bir basın yaşamı vardı. Sivil toplum kavramı ve devletten bağımsız kuruluşlar oluşturma deneyimleri de yaşanmıştı. Dernekler, kulüpler, meslek kuruluşları, çeşitli düşünce ekolleri belirli düzeyde kurumsal oluşumlar sağlayabiliyorlardı. Ayrıca Avrupa ile olan farklı alanlardaki ilişkiler de yüzyıllardan beri devam etmekteydi. Bu arka plan dikkate alındığında Türkiye'yi, bağımsızlığını yeni kazanmış olan klasik bir üçüncü dünya ülkesi gibi görmemek gerekir.

1923'ten II.Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde Türkiye'nin bölgesel ya da genel nitelikli herhangi bir savaşa girmemesi de ayrı bir avantajdı. İki dünya savaşı arası dönemde, Türkiye'nin yakın coğrafyasının çoğu zaman gergin bir politik atmosfere sahip olduğu düşünüldüğünde, bu durumun önemi daha iyi anlaşılır. Bu yıllarda Türkiye, kendi iç dinamiklerine yönelirken elbette dış dünyadan da soyutlanmış değildi. Bu nedenle, dönemin iç ve dış politikasını değerlendirirken ülkenin kendi iç yapısını ve dış etkenleri birlikte dikkate almak daha sağlıklı olacaktır. Türkiye'nin bulunduğu coğrafi konum, sahip olduğu tarihsel miras, komşu devletlerin ve uluslararası arenanın büyük aktör devletlerinin Türkiye'ye bakışları ve yaşanan ilişkiler, dünya devletleri arasında saygın bir konum elde etme vizyonu da birleştiğinde dış dünyadan izole yaşanması mümkün değildi. Türkiye'nin böyle bir amacı da yoktu.

Ülkelerin yaşadıkları politik süreçler her zaman sancılı ve inişli-çıkışlı olmuştur. Dünya tarihinde yönetim sistemlerinin ve uygulamalarının gelişimine, yöneten-yönetilen ilişkilerinin doğasına bakıldığında bu durum açıkça görülür. Dolayısıyla tezimizde incelediğimiz dönemde, Türkiye'nin iç ve dış politikasını değerlendirirken bu gerçekliği de mutlaka göz önünde tutmak gerekir. Her şeyin sorunsuz, planlandığı ve istenildiği gibi yaşanmasını beklemek, amaçlananlar ile sonuçta ulaşılanların her zaman uyum içerisinde olması beklentisi tarihsel ve bilimsel realitelerle de uyuşmamaktadır. Tezimizin bu bölümünde, 1923-1935 yılları arasında Türkiye'nin yaşadığı iç ve dış politika olgusunu, dönemin ekonomisini ve sosyal değişme alanında yaşanan gelişmeleri, söz konusu dönemin temel dinamikleri ekseninde özetleyeceğiz.

a. İç Politika

Türkiye’de 1923-1935 döneminin iç politikası ağırlıklı olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi merkezli olarak şekillendi. 1 Nisan 1923’te I.TBMM dönemi sona erdi, yapılan yeni seçimlerin sonucunda oluşan II.TBMM 11 Ağustos 1923’te açıldı. II.TBMM, 1923-1927 yılları arasında görev yaptı ve bu dönemde önemli inkılaplar gerçekleştirildi. Yeni meclisin açılmasından bir ay sonra (9 Eylül’de), yeni dönemin ilk siyasi partisi olan Halk Fırkası (daha sonra Cumhuriyet Halk Partisi=CHP) kuruldu. CHP’nin meclis tabanını, daha önce I.TBMM’de “I.Grup” ya da “Müdafaa-i Hukuk Grubu” olarak anılan milletvekilleri oluşturdu. Partinin, aynı gün aldığı bir karar ile Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti’nin Halk Fırkası’na dönüştüğü ilan edildi.³ CHP, bu dönemde ülkenin en önemli siyasi organizasyonu olarak 1923-1950 yılları arasında iktidarda kaldı, parti kurultaylarında ülkeyi ilgilendiren önemli kararlar alındı.

Bu arada 23 Ağustos 1923’te Lozan Antlaşması TBMM tarafından onaylandı. İtilaf Devletlerinin İstanbul’daki askerleri kenti terk etmeye başladılar. 6 Ekim’de İstanbul’daki yabancı işgali resmen sona erdi. Milli Mücadele’nin merkezi olan Ankara 13 Ekim 1923’te başkent yapıldı.⁴ Ankara, başkent olduktan sonra kısa sürede küçük bir kent görünümünden sıyrılarak hızla gelişti, nüfusu arttı, altyapı eksiklikleri tamamlandı ve modern bir başkent haline geldi. 29 Ekim 1923’te ise cumhuriyetin ilan edilmesiyle devletin rejim şekli resmi bir nitelik kazandı. Bu sayede rejim konusunda yapılan tartışmalar sona erdi. 1919’da Milli Mücadele’nin hazırlık döneminde yayınlanan genelgeler ve yapılan kongreler ile milli egemenlik kavramı ön plana çıkmıştı. 23 Nisan 1920’de TBMM’nin açılmasıyla da milli egemenlik kavramı kurumsal bir nitelik kazanmıştı. Bu doğrultuda Türkiye’nin yönetim şekli olarak cumhuriyetin belirlenmesi, söz konusu sürecin tamamlanması ve resmileşmesiydi.

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk cumhurbaşkanı seçildi. İsmet İnönü ilk başbakan, Fethi Okyar ise ilk TBMM başkanı oldu. Bu tarihten sonra, hükümet şekli olarak meclis hükümeti sistemi yerine kabine

³ Mehmet Akif Tural,Barış İçinde Cumhuriyet’e,Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,C.I içinde, ed.Durmuş Yalçın,AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları,Ankara,2000,s.419

⁴ Mahmut Goloğlu,Türkiye Cumhuriyeti 1923,Başnur Matbaası,Ankara,1971,s.295-302

sistemi benimsendi. Yönetimin bir başka özelliği de “merkezi cumhuriyet” olmasıydı.

Cumhuriyetin ilanını izleyen dönemdeki ilk kritik tarih 3 Mart 1924 tarihidir. Bu tarihte TBMM tarafından kabul edilen yasalar, devletin temel niteliğinin netleşmesinde büyük öneme sahiptir. İlk olarak halifeliğin kaldırılmasıyla devlet sisteminin laikleşmesinde önemli bir adım atıldı. Daha önce saltanatın kaldırılmasıyla halifelik kurumu sembolik bir hale gelmişti. Böylece yüzlerce yıllık bir geçmişe sahip olan bu dini-siyasi makam tarihteki yerini aldı. Aynı tarihte Şer’iye ve Evkaf Vekaleti kaldırıldı. Bu bakanlığın yerini daha sonra Vakıflar Genel Müdürlüğü ile Diyanet İşleri Başkanlığı aldı. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti de kaldırıldı. Bu kurumun yerine de Milli Müdafaa Vekaleti (Milli Savunma Bakanlığı) ile Genelkurmay Başkanlığı’nın yapısı yeniden düzenlenecekti. Yine 3 Mart 1924’te Tevhid-i Tedrisat (öğretim birliği) Kanunu kabul edildi. Bu yasa ile Türkiye’deki eğitim-öğretim sistemi yeniden düzenlendi. Maarif Vekaleti (Milli Eğitim Bakanlığı) bu konuda en yetkili makam haline getirildi.

20 Nisan 1924 tarihinde ise Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ismiyle yeni bir anayasa kabul edildi.⁵ Bu anayasa ile Türkiye Cumhuriyeti’nin temel nitelikleri anayasal statü kazandı. 105 maddeden oluşan ve 1961’e kadar yürürlükte kalacak olan 1924 Anayasası, Türk anayasa tarihinde önemli bir yere sahiptir. Seçimlerde oy kullanma yaşı 18 (1934’te 22’ye çıkarıldı), seçilme yaşı ise 30’dur. Sadece erkekler seçme ve seçilme hakkına sahipti (1934’te kadınlara da bu hak verildi). Milletvekili seçimlerinde iki dereceli seçim sistemi uygulandı. O dönemde müntehib-i evvel olarak anılan birinci seçmenler, müntehib-i sani olarak anılan ikinci seçmenleri seçiyor, ikinci seçmenler de milletvekillerini seçiyorlardı. Bu sistem sonraki yıllarda da devam etti (en son 1943’te uygulandı, 1946’da tek dereceli seçim sistemine geçildi).

1924 Anayasası’ndan sonra iç politikadaki en önemli gelişme, ülkede organize bir siyasi muhalefetin ortaya çıkmasıdır. Daha önce Milli Mücadele’de önemli görevler üstlenmiş olan bazı komutanlar CHP’den ayrılarak muhalefete geçtiler. 17 Kasım 1924’te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) kuruldu. Kazım Karabekir Paşa, Refet (Bele) Paşa, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Rauf (Orbay) Bey, Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa, Adnan (Adıvar), Feridun Fikri (Düşünsel) gibi tanınmış isimler

⁵ Gülnihal Bozkurt, Hukuk İnkılabı, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C.II içinde, ed. Durmuş Yalçın, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, s.87

partinin kurucuları arasındaydı.⁶ Liberal ekonomi görüşü ve laiklik anlayışı açısından CHP'den farklı bir çizgiye sahipti. Bu arada parti içerisinde eski İttihat ve Terakki Partisi'nin aktif eylemci isimlerinden bazı kişiler de vardı. Yine siyasi partilerin doğası gereği, farklı kesimlerden kişiler de çeşitli muhalefet gerekçeleri ile bu partinin merkez ve taşra teşkilatları içerisinde yer almışlardı.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşundan dört gün sonra bir hükümet değişikliği yaşandı. İsmet (İnönü) Paşa'nın yerine başbakanlık görevini Fethi (Okyar) Bey üstlendi. Devam eden birkaç aylık süre içerisinde iktidar-muhalefet ilişkilerinin gergin olduğu söylenebilir. 1925 yılı başlarında ise devlet, çok ciddi bir isyan ile karşılaştı. 13 Şubat 1925'te başlayan Şeyh Sait İsyanı dini-siyasi bir karakter taşıyordu. Ayrıca Kürt nüfusun yoğun olarak bulunduğu Doğu Anadolu'da gerçekleşmesi, isyancıların sayısının fazlalığı, bu tarihte Türkiye ile İngiltere arasında Musul sorunu ile ilgili görüşmelerin sürüyor olması, isyanı çok daha tehlikeli hale getirdi. Ayrıca sınır bölgelerinde sayıca az olan Süryani, Nasturi, Keldani, Yezidi gibi topluluklar da vardı, İngilizlerin bu gruplar ile yakın ilişki içerisinde olduğu da biliniyordu. Başbakan Fethi (Okyar) Bey'in isyanı bastırma konusunda gerekli kararlılığı gösterememesi üzerine 3 Mart 1925'te başbakanlık görevine yeniden İsmet Paşa getirildi. 4 Mart 1925'te ise ünlü Takrir-i Sükun Kanunu çıkarıldı. Bu yasa, isyanın bastırılması konusunda hükümete geniş yetkiler veriyordu. Şeyh Sait isyanı ağırlıklı olarak Diyarbakır'ın ilçeleri, Elazığ (Harput) çevresi ve Bingöl'de (Çapakçur) etkili oldu. 7 Mart'ta Diyarbakır'ın isyancılar tarafından kuşatılması isyanın boyutunu göstermekteydi. Hükümetin kararlılığı ve düzenlenen kapsamlı bir askeri hareket ile uzun uğraşlardan sonra 15 Nisan'da isyan bastırıldı. Mayıs ayı sonlarına kadar ise bölgede güvenlik büyük oranda sağlandı. İsyanı öncülük yapanlar Diyarbakır'da İstiklal Mahkemesi'nde yargılanarak çeşitli cezalara çarptırıldılar.

Bu arada Diyarbakır İstiklal Mahkemesi, yaşanan gelişmelerin sonucunda TCF'nin isyan bölgesindeki şubelerini kapatma kararı aldı. Yine isyan ile ilgili olarak kurulan Ankara İstiklal Mahkemesi ise, partinin siyasi çizgisinin ve savunduğu görüşler ile kullanılan söylemin isyanın ortaya çıkmasında etkisinin olduğu yönünde görüş bildirdi. Bunun üzerine hükümet, Takrir-i Sükun Kanunu'nun

⁶ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, C.II, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2004, s.757

verdiği yetkiye dayanarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kapattı. Böylece Türkiye'de ilk çok partili rejim denemesi beklenen sonucu vermeyecek, yeni bir muhalefet partisinin kurulması için birkaç yıl daha geçmesi gerekecekti.

İç politikada yaşanan bir başka önemli olay ise 1926 yılının gündemini belirleyen “İzmir Suikastı” konusudur. 15 Haziran 1926'da Atatürk'ün İzmir'e gelişi sırasında, kendisine bir suikast planlanmış ve bununla da siyasi bir sonuç alınması amaçlanmıştı. Suikastı organize edenler eski İttihatçılardan oluşan bir gruptu. Aslında suikast girişimini iktidarı ele geçirmek için yapılan bir darbe girişimi olarak da nitelemek mümkündür. Sonuçta suikast girişimi ortaya çıkarıldı ve planlayıcılar yakalandı. İzmir ve Ankara'da İstiklal Mahkemeleri kurularak gerekli yargılamalar yapıldı. Mahkeme sürecinde eski Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin lider kadrosu da yargılandı ancak beraat ettiler. İzmir İstiklal Mahkemesi yaptığı yargılamalar sonucunda Ziya Hurşit, İsmail Canbolat, Halis Turgut, albay Arif (Ayıcı Arif) ve Rüştü Paşa'nın da içinde bulunduğu 15 kişi hakkında idam kararı verdi. Suikast ekibi içerisinde yer alan ve bir dönem İttihat ve Terakki Partisi'nin önde gelen isimlerinden biri olan Kara Kemal ise intihar etti. Ankara İstiklal Mahkemesi de, eski İttihatçıların ünlü isimlerinden Maliyeci Cavit ile Doktor Nazım'ın da aralarında olduğu 4 kişi hakkında idam kararı verdi. Yargılamalar sonucunda bazı sanıklar hapis cezası alırken bazıları da beraat ettiler.

Bu dönemde basın konusunda da bazı düzenlemeler yapıldı. Söz konusu süreçte İstanbul basınının genellikle muhalefete daha yakın bir çizgide olduğu, Ankara basınının ise mevcut iktidardan yana bir yayın politikası izlediği gözlenmektedir. Yaşanan kritik gelişmeler basının, ülkeyi ilgilendiren genel konularda daha dikkatli ve duyarlı olmasını sağladı. 4 Mart 1925'te çıkarılan Tahrir-i Sükun Kanunu'nun süresi 1927'de doldu. Ancak yasanın süresi 2 Mart 1927'de alınan bir karar ile 4 Mart 1929'a kadar uzatıldı.

1925-1929 döneminde ülkenin iç yapısını ilgilendiren önemli kararlar alındı. 25 Kasım 1925'te Şapka Kanunu çıkarılarak kıyafet konusunda yeni düzenlemeler yapıldı. 30 Kasım 1925'te çıkarılan bir yasa ile tekkeler, zaviyeler ve türbeler kapatıldı. 26 Aralık 1925'te Miladi Takvim'in kullanılmasına karar verildi. Daha önce günlük yaşamda kullanılan Hicri Takvim ve Rumi Takvim kaldırıldı. Yeni uygulama 1 Ocak 1926'da başladı. 17 Şubat 1926'da İsviçre Medeni Kanunu örnek alınarak ve Türkiye'nin koşulları da göz önünde tutularak yeni bir medeni kanun kabul edildi. Daha önce yürürlükte olan ve medeni kanun ile ilgili maddeler de içeren

Mecelle isimli kanun yürürlükten kaldırıldı. 8 Mart 1926'da yeni bir Borçlar Kanunu ile 13 Mart 1926'da yeni bir Türk Ceza Kanunu kabul edildi. 22 Mart 1926'da Maarif Teşkilatı Hakkında Kanun kabul edilerek eğitim-öğretim sistemi ile ilgili yeni düzenlemeler yapıldı. 19 Nisan 1926'da Kabotaj Kanunu kabul edildi ve 1 Temmuz'da uygulanmaya başlandı. 28 Haziran 1926'da Türk Ticaret Kanunu kabul edildi. Bu arada 28 Ekim 1927'de Türkiye'de ilk kez kapsamlı bir nüfus sayımı yapıldı. 24 Mayıs 1928'de uluslararası rakamlar kullanılmaya başlandı. 1 Kasım 1928'de Harf İnkılabı yapıldı, 11 Kasım 1928'de de Millet Mektepleri açıldı. Bunların dışında ekonomi alanında da yasal ve kurumsal düzeyde başka önemli kararlar da alındı.

1930 yılına gelindiğinde Türkiye'de iç politikanın yeniden hareketlendiğini görüyoruz. 1923-1930 döneminde liberal ağırlıklı karma ekonomi modeli benimsenmiş ve özel sektör desteklenmişti. Ancak halkın elindeki sermaye birikiminin yetersizliği, geniş çaplı altyapı eksiklikleri ve kalifiye eleman sayısının azlığı istenilen sonucun alınmasını engellemişti. 24 Ekim 1929'da ABD'de New York borsasının çöküşüyle başlayan ve kısa sürede küresel bir nitelik kazanan dünya ekonomik krizi birçok ülke gibi Türkiye'yi de etkiledi. Ekonomik sorunların ağırlaşması, yeni alternatiflerin değerlendirilmesi zorunluluğunu ortaya çıkardı. Bu nedenle 1930 sonrası süreçte devletçi bir ekonomi modeli benimsendi. Bu atmosferde farklı görüşlerin de siyasi arenada dile getirilebilmesi, belirli bir tartışma ve eleştiri ortamının oluşması gerekliydi. Bu etkenlerin bir yansıması olarak yeni bir siyasi partinin kurulması ve muhalefet görevini üstlenmesi ihtiyacı doğdu. Atatürk de bu konuda destekleyici bir tutum izledi.

Atatürk'ün yakın arkadaşlarından biri olan Fethi (Okyar) Bey, yeni bir siyasi parti kurma hazırlıklarına başladı. Kendisi, cumhuriyet döneminin ilk TBMM başkanıydı, büyükelçilik ve başbakanlık gibi önemli görevlerde bulunmuştu. Gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra Fethi Bey başkanlığında 12 Ağustos 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) isimli yeni bir siyasi parti kuruldu. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasında Atatürk'ün aktif desteği ve teşviki oldu.⁷ Partinin diğer önemli isimleri arasında Nuri Conker, Ahmet Ağaoğlu, Reşit Galip, Mehmet Emin Yurdakul, Süreyya İlmen sayılabilir. Ayrıca 1946 sonrasında Demokrat Parti'de

⁷ Erdoğan Günel, **Türkiye'de Demokrasinin Yüzyıllık Serüveni 1908-2008**, Karakutu Yayınları, İstanbul, 2009, s.79

görev alacak olan bazı isimler de Serbest Cumhuriyet Fırkası'nda yer almışlardı. Yine bu süreç ile ilgili önemli bir ayrıntı olarak 3 Nisan 1930'da kadınların belediye seçimlerine katılması konusunda bir düzenleme yapıldığını hatırlatmak gerekiyor. Kadınlar bu tarihten sonra yerel seçimlerde seçme ve seçilme haklarını kullanabileceklerdi.

Serbest Cumhuriyet Fırkası, temelde laik ve inkılapçı olmakla birlikte bazı konularda iktidardaki CHP'den ayrılıyordu. Liberal ekonomi, özel sektöre ağırlık verilmesi, ülkeye yabancı sermayenin çekilmesi başlıca farklılıkları oluşturmaktaydı. Ayrıca parti programında vergilerin ağırlığı da savunuluyordu. Yeni parti kısa sürede büyük bir popülarite kazandı. Özellikle parti yöneticilerinin gerçekleştirdiği 7 Eylül 1930'daki İzmir mitingi büyük bir coşkuya sahne oldu. Bu arada SCF ile iktidar partisi CHP arasındaki ilişkiler de gerginleşti. Özellikle taşra teşkilatlarında partilerin yerel kadroları arasında ciddi anlaşmazlıklar hatta olaylar yaşanmaya başladı. Farklı muhalefet gerekçeleri ile yeni partiye girenlerin sayısı da artmaya başladı. Parti genel başkanı Fethi Bey, kendi kurduğu partisinin yavaş yavaş kontrol dışına çıktığını gördü. 14 Ekim 1930'da* yapılan belediye seçimlerini birçok yerde CHP kazanmakla birlikte, SCF de henüz çok yeni bir parti olmasına rağmen bazı yerleşim yerlerinde belediye başkanlıkları kazandı. Muhalefet partisi açısından bu bir başarıydı. Dolayısıyla 1931'de yapılacak olan milletvekili seçimlerinin çok tartışmalı ve gergin geçeceği açıkça belli olmuştu. Bu aşamada SCF genel başkanı Fethi Bey, ülke genelinde teşkilatlanmaya başlayan partinin yerel birimlerinin kontrol dışına çıktığını görünce önemli bir karar aldı. 17 Kasım 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası kendisini feshetti.

25 Nisan 1931'de IV.TBMM dönemi için milletvekili seçimleri yapıldı ve yeni meclis 4 Mayıs 1931'de açıldı. 1935'e kadar olan dönem iç politika açısından sakin bir dönem olarak kabul edilebilir. İktidar partisi olan CHP, ülkenin tek siyasi partisi olarak varlığını devam ettirdi. Bu yıllarda Türkiye'nin iç gündemindeki ağırlık noktasının ekonomi olduğu söylenebilir.

* 1930 yerel seçimleri farklı illerde ve ilçelerde Eylül-Ekim ayları içerisinde dağınık bir şekilde yapıldı. 14 Ekim tarihi büyük iller nedeniyle genel kabul gören tarihtir.

b. Dış Politika

1923-1935 döneminin Türk dış politikası, 1920'ler ve 1930'lar şeklinde alt başlıklara ayrılarak incelenebilir ya da çevre bölgelere ve ikili ilişkilere göre farklı kategoriler de oluşturulabilir. Burada üzerinde durulması gereken en önemli nokta, dönemin Türk dış politikasının genel karakterini belirlemektir. Bu yıllardaki Türk dış politikası için vurgulanması gereken ilk özellik, Türkiye'nin bağımsızlık ve egemenlik hakkının korunmasına verilen önemdir. Bir diğer öncelikli konu ise, ülke ve bölge güvenliğiydi. Sağlıklı ve tutarlı bir dış politika oluşturabilmenin en önemli koşullarından biri de, komşu ülkeler ve bölge ülkeleriyle karşılıklı güvene dayalı, sorunları en aza indirmiş bir politik ortamın oluşturulmasıdır. Bu dönemde Türkiye'yi yönetenler -söz konusu etkenleri dikkate alarak- tercihleri ve yönelimleri Türkiye tarafından belirlenen ulusal bir dış politika oluşturdular.

Çok uluslu bir imparatorluk yerine bir ulus-devlet özelliğine sahip olan genç Türkiye Cumhuriyeti, II.Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde ağırlıklı olarak iç gelişmelere öncelik verdi. Ülkenin hızlı bir kalkınmaya ve her alanda yeni düzenlemelere ihtiyacı vardı. Bu nedenle sistemli bir kalkınma programı başlatıldı. Ülkeyi ve toplumu ilgilendiren her alanda köklü yenilikler ve düzenlemeler yapıldı. Bu durumun doğal yansıması olarak da dış politikada oldukça dikkatli, zorunlu olmadıkça savaştan ve gerginliklerden kaçınan, devletin bağımsızlığını, bütünlüğünü ve ulusal güvenliğini korumaya öncelik veren bir dış politika perspektifi ortaya çıktı. Türkiye'nin özellikle 1923'ten II.Dünya Savaşı'na kadar olan süreçteki dış politikasını analiz ederken bu arka planı mutlaka dikkate almak gerekir.

Lozan Antlaşması, 21-23 Ağustos 1923'te yapılan görüşmelerin sonucunda TBMM tarafından onaylandı.⁸ 1923'te Lozan Antlaşması ile birçok dış sorununu çözümleyen ve siyasi varlığını ortaya koyan Türkiye, 1920'li yıllarda çoğunlukla bu antlaşmadan kalan bazı pürüzleri gidermeye çalıştı. Yakın siyasi tarihin acı deneyimleri Türkiye için önemli bir laboratuvar niteliğine sahipti. Dönemin Türk yöneticileri bu yılları yaşamışlar, dış politikada maceradan uzak, gerçekçi ve reelpolitiğe uygun politikalar üretmenin önemini kavramışlardı. Bu nedenle, 1930'a

⁸ Mustafa Budak, **Misak-ı Milli'den Lozan'a İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası**, Küre Yayınları, İstanbul, 2014, s.494-495

kadar olan süreçte acil çözüm gerektiren sorunlara öncelik verilirken 1930’larda ikili ve bölgesel ittifaklar ön plana çıktı.

Türkiye’de başkentin İstanbul yerine Ankara olmasından sonra bazı batılı büyük devletler, elçiliklerini yeni başkente taşımak istememişler ancak Türkiye’nin karşı çıkması ve kararlı tutumu karşısında bu durumu kabullenmek zorunda kalmışlardır. Yine Türkiye’de batılı devletlere ve kurumlara ait olan yabancı okullar konusu da başlangıçta sorun olmuş, bazı devletler bu okulların denetim dışı ve kendi kuralları doğrultusunda çalışması için ısrar etmişlerdi. Türkiye ise, konunun kendi egemenlik alanıyla ilgili olduğunu belirterek sorunu tartışma konusu yapmamış, sonuçta Türkiye’deki yabancı okulların Türk yasalarına göre ve Türk makamlarının denetiminde öğretim yapmaları sağlanmıştır.

Türkiye’de çözüm bekleyen öncelikli dış politika sorunlarından biri de “Musul sorunu” oldu. Irak’ın kuzeyinde bulunan Musul kenti -yakınında bulunan Kerkük kenti ile birlikte- önemli bir petrol bölgesiydi. I.Dünya Savaşı’nın sonunda Mondros Ateşkes Antlaşması’nın imzalandığı 30 Ekim 1918’de henüz Türk yönetimindeydi. Musul, 8 Kasım 1918’de İngilizler tarafından işgal edilmiş, 15 Kasım’da da kentteki Türk birlikleri tamamen çekilmişti.⁹ Bu bölge, sahip olduğu petrol kaynakları ve Kuzey Irak’taki stratejik konumu nedeniyle önemli bir tartışma konusuydu. Türkiye, bu bölgeyi kendisi almak istiyordu, bu argüman için de güçlü yasal dayanaklara sahipti. Ancak İngiltere, dönemin uluslararası denkleminde sahip olduğu güçlü konum ve kendi lehine kullanabileceği bazı dış politika araçlarını da devreye sokarak uzlaşmaz bir politika izledi. Dönemin iç ve dış koşullarını da dikkate alan Türkiye, bu konuda fazla direnmedi ve taraflar arasında 1926’da Ankara’da imzalanan bir antlaşma ile Musul İngiltere’de kaldı.

Türkiye’nin 1920’lerde dış politika gündemini meşgul eden ve özellikle mali alanda ciddi yansımaları olan bir konu da dış borçlar sorunuydu. Osmanlı Devleti’nden kalan dış borçlar, Osmanlı coğrafyasında yeni kurulan devletler arasında paylaştırılmış, en büyük pay ise Türkiye’ye düşmüştü. En fazla alacağı olan devlet Fransa ile bazı Fransız finans kuruluşlarıydı. Bu borçların ödenme şekli, altın ya da döviz ile mi ödeneceği, taksit durumu gibi konular yoğun ve uzun tartışmalara neden oldu. 1928’de bir uzlaşma sağlandı. Ancak 1929 dünya ekonomik krizinin de

⁹ Tahir Kodal, **Paylaşılmayan Toprak Türk Basınına Göre (1923-1926) Musul Meselesi**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005, s.50

etkisiyle Türkiye'nin borç taksitlerini ödemekte zorlanması üzerine, yapılan görüşmelerin sonucunda daha sonra yeni düzenlemeler ve indirimler yapılmış, sonuç olarak Türkiye bu dış borçları 1954 yılında bitirmiştir. Burada konumuzu asıl ilgilendiren ve belirtmek istediğimiz nokta, bu ve buna benzer sorunların bir devletin dış politikada hareket alanını daraltması ve diplomatik manevralar ile operasyon yeteneğini kısıtlamasıdır. Aynı durum dönemin Türkiye'si için de geçerliydi.

Bu dönemde Türkiye'nin dış politika gündeminde yer alan konulardan biri de nüfus mübadelesi sorunudur. Türkiye ile Yunanistan arasında yaşanan bu sorunun odak noktasını Türkiye'deki Rumlar ile Yunanistan'daki Türklerin karşılıklı olarak yer değiştirmeleri oluştuyordu. Sorun, uzun tartışmalara ve gerginliklere neden oldu. 1930'da Türkiye ile Yunanistan arasında Ankara'da imzalanan bir nüfus değişimi antlaşması ile Yunanistan'daki Batı Trakya Türkleri ile Türkiye'deki İstanbul Rumları nüfus değişiminin dışında kalacaklar, bunların dışındakilerin tamamı karşılıklı olarak bulundukları ülkeyi terk edeceklerdi. Bu sayede nüfus mübadelesi sorunu çözümlenmiş oldu. Nüfus değişimi kapsamında İstanbul dışında Anadolu ve Trakya'da bulunan Rumlar Türkiye'den ayrıldılar.

1932'de Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olduğunu görüyoruz. Türkiye, 18 Temmuz 1932'de oybirliğiyle alınan bir karar ile Milletler Cemiyeti'ne üye oldu.¹⁰ Türkiye'nin bu kuruma üyeliği sembolik anlamda dünya barışına verdiği önemi, sorunların savaş yerine barışçıl yöntemler ile çözümünden yana olduğu şeklinde pozitif bir dış politika yaklaşımını gösteriyordu. Aynı zamanda Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne üye olmakla batı kampına da katılmış oluyor, çoğunluğunu I.Dünya Savaşı'nın mağlup devletlerinin oluşturduğu revizyonist devletler grubundan ayrı bir kulvarda olduğunu da belli ediyordu. Ayrıca bu üyelik sayesinde Türkiye, uluslararası diplomasi çevrelerinde ismini daha fazla duyurmaya başlayacaktı. İki dünya savaşı arası dönemin uluslararası politik konjonktüründe, Milletler Cemiyeti - beklenen ağırlığı gösterememekle birlikte- önemli bir diplomasi platformu özelliğine de sahipti. Dönemin Türk dışişleri bakanı Tefik Rüşti Aras, TBMM'de yaptığı bir konuşmada 28 tane devletin Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne davet edilmesi için istekte bulunduğunu açıkladı, genel kurulda Türkiye lehinde yapılan konuşmalardan

¹⁰ Yaşar Akbıyık, *Geçmişten Geleceğe Türkiye*, Vesta Ofset Matbaacılık, İstanbul, 2010, s.390-391

örnekler verdi, kendisinin de teşekkür amaçlı Türkiye adına bu devletlere gönderdiği mesajlardan örnekler sundu.¹¹

1930’larda Türk dış politikasının önemli ilgi ve manevra alanlarından birini de Balkanlar oluşturdu. Bu süreçte 1933 tarihinde Almanya’da Adolf Hitler liderliğindeki Nazilerin iktidara geldiklerini özellikle vurgulamak gerekiyor. Versay Antlaşması’ndan memnun olmayan Alman kamuoyunun tepkisini de kullanan Naziler, Avrupa’da politik konjonktörü derinden sarsacaklardı. İtalya’nın da Balkanlara yönelik ilgisinin olması ve Yugoslavya ile Arnavutluk üzerindeki emelleri, bu bölgede yeni oluşumları zorunlu hale getirdi. 1934’te Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya’nın katılımıyla Balkan Antantı/Paktı kuruldu. Türkiye, paktın oluşumunda aktif bir rol oynadı. Pakt sayesinde Balkanlarda belirli bir barış dengesi kurulmaya çalışıldı. Balkan devletlerinin yüzyıllar öncesine dayanan özel sorunları, sınır ve toprak anlaşmazlıkları dikkate alındığında, böyle bir bölgesel organizasyonun kurulması ve diplomatik görüşme platformunun oluşturulması bile kendi içerisinde anlamlıydı. Ancak gelişen olaylar ile Balkan devletlerinin her birinin ayrı planlarının olması ve büyük devletlerin de etkisi bölgede sağlam temellere dayalı bir politik düzen oluşumunu engelledi. II.Dünya Savaşı’nın başlaması ise, birçok yerde olduğu gibi Balkanlarda da dengeleri köklü bir şekilde değiştirdi.

B. 1923-1935 Arasında Türkiye’de Ekonomi

1923’te Türkiye’nin genel ekonomik performansına bakıldığında, orta düzeyde bir ülke görünümüne sahip olduğu söylenebilir. Ülkede belirli oranda bir sanayi altyapısı olmakla birlikte henüz istenilen düzeye ulaşamamıştı, tarım ağırlıklı ekonomik yapı devam ediyordu. Ülke nüfusunun ortalama % 80’i kırsal bölgelerde yaşıyordu, dolayısıyla çalışan işgücünün de önemli bir bölümü tarım sektöründe bulunuyordu. Karayolu ve demiryolu ulaşımının geliştirilmesi gerekiyordu. Özel sektörün gelişimi oldukça yavaştı. Bu nedenle 1920’li yıllarda ekonominin yeniden yapılandırılmasına özel önem verildi. Lozan Antlaşması’nda, daha önce kapitülasyon ismi altında yabancılara verilen ayrıcalıkların kaldırılması Türk ekonomisinin

¹¹ Tevfik Rüştü Aras, **Lozan’ın İzlerinde 10 Yıl**, Akşam Matbaası, İstanbul, 1935 (Kitabın üzerinde Tevfik Rüştü Aras’ın ismi geçmemektedir. Ancak dönemin Hariciye Umumi Katibi görevinde bulunan Numan Menemencioğlu’nun yazdığı sunuş yazısında eserin, Tevfik Rüştü Aras’ın resmi konuşmalarını içerdiği belirtilmektedir).

gelişimini olumlu yönde etkiledi. Ancak dış borçlar ödemesi devlet bütçesi için önemli bir yük oluşturdu. Bu yıllardaki Türkiye ekonomisini değerlendirirken, on yıldan fazla devam eden bir savaş süreci nedeniyle, genç ve eğitimli nüfusun büyük bölümünün savaşlarda kaybedildiğini, bu savaşların ülkenin sosyo-ekonomik yapısında meydana getirdiği yıkıcı etkiyi de göz önünde bulundurmak gerekir.

İki dünya savaşı arası dönemde Türkiye ekonomisini zorlayan etkenlerden biri olan Osmanlı Devleti'nden kalan dış borçların ödenmesi konusu, uzun süre ağırlığını hissettirdi. Bu dış borçlar Osmanlı Devleti toprakları üzerinde kurulan devletler arasında paylaştırıldı, en büyük pay Türkiye'ye düştü. 1928'de yapılan bir antlaşma ile Türkiye'nin 107.5 milyon altın Osmanlı Lirası olan borcunda % 37 oranında bir indirim yapıldı, 1929-1954 yılları arasında 68.2 milyon altın Osmanlı Lirası ödenmesi kararlaştırıldı. Türkiye, borcun 1929 taksidini zamanında ödedi ancak bu ödeme, aynı yılın ihracat gelirlerinin % 10'una, genel bütçe gelirlerinin % 8'ine denk geldiği için ciddi bir sıkıntı oluşturdu. Yine 1929'da ödemeler dengesi açığının büyümesi nedeniyle Türk Lirası'nın döviz değerinin düşmesi, aynı yılın sonunda ortaya çıkan dünya ekonomik krizinin olumsuz etkisiyle birleşince borcun 1930 taksidinin ödenemeyeceği anlaşıldı. Borç konusunda yeni görüşmeler yapıldı ve büyük oranda indirim sağlandı. Türkiye, 1954'te Osmanlı borçlarının tamamını bitirdi. Böylece 1854'te alınmaya başlanan bu borçlar 100 yıl sonra kapanmış oldu.¹²

1923 yılında Türkiye'nin GSMH'sı cari faktör fiyatları ile 1.078.2 milyon TL idi.¹³ Türkiye'de nüfus başına GSMH ise 1923-1924 yıllarında 83 TL oldu.* 1923-1929 yılları arasında ise aynı oran ortalama 110 TL olarak gerçekleşti. (Ancak 1929'daki dünya ekonomik bunalımı ve olumsuz iklim koşullarının etkisiyle üretimin düşmesi bu oranın 1932'de 78 TL'ye inmesine neden oldu).¹⁴ İhracat ve ithalata bakıldığında ise, 1923'te ihracat 84.7 milyon TL, ithalat 144.8 milyon TL olarak gerçekleşti. 1924 ve 1925'te ihracat ve ithalatta belirgin bir artış gözlemlendi. Sonraki birkaç yıl ise, her iki tabloda da bir daralma yaşandı.¹⁵ Bütçe gelir-gider durumu değerlendirildiğinde, 1923'te bütçe gelirleri 111.8 milyon TL, bütçe

¹² S.Rıdvan Karluk, **Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi'nde Yapısal Dönüşüm**, Beta Basım Yayım, İstanbul, 2009, s.164-165

¹³ Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2012, s.39

* Bu dönemde nüfus başına GSMH, ABD'de 1928'de 1557 TL, İngiltere'de 1928'de 784 TL, Romanya'da 1927'de 197 TL, Bulgaristan'da 1925'te 129 TL, Brezilya'da 1928'de 90 TL, Hindistan'da 1922'de 54 TL. (Ahmet Makal, **Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri 1920-1946**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s.197)

¹⁴ Şahin, **a.g.e.**, s.39

¹⁵ Şahin, **a.g.e.**, s.45

harcamaları 140 milyon TL oldu. Sonraki yıllarda bütçe dengesi dalgalı bir seyir izledi.¹⁶

17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir’de Türkiye İktisat Kongresi toplandı. Kongrenin toplanma amacı, Türkiye’nin savaş sonrası izleyeceği iktisat politikasının ana hatlarını çizmekti.¹⁷ Kongreye çiftçi, tüccar, sanayi ve işçi temsilcileri ile bürokratlar katıldı. Kongreye katılan meslek grupları çeşitli önerilerde bulundular. Örneğin çiftçi temsilcileri, tütün ekimi ve ticaretinin serbest bırakılmasını, aşar vergisinin kaldırılmasını, tarımsal kredi imkanlarının artırılmasını, tüccar temsilcileri bir ticaret bankasının kurulmasını, gelir vergisinin yeniden düzenlenmesini, yabancı sermayeye ayrıcalık tanınmamasını, sanayici temsilcileri bir sanayi bankasının kurulmasını, sanayinin ve yerli malı kullanımının teşvik edilmesini istediler. İşçi temsilcileri ise, çalışma koşullarının iyileştirilmesi, çalışma saatleri ve çalışma yaşı, ücretler, sosyal güvenlik, sendika ve grev hakkı gibi konularda isteklerde bulundular. Kongrenin sonunda Misak-ı İktisadi olarak anılan kararlar kabul edildi. Özel sektör ağırlıklı bir karma ekonomik model benimsendi. Buna genel anlamda liberal ekonomi politikası da denilebilir. Bu anlayış 1923-1930 yılları arasında Türkiye’de egemen olan ekonomik politikaların genel yapısını yansıtır, Milli İktisat Politikası olarak da isimlendirilir.¹⁸

Türkiye’de 1927’de genel nüfus ve sanayi sayımı yapıldı. Buna göre toplam nüfus 13.646.270 idi. Bu nüfus içerisindeki çalışan kesim yani işgücü sayısı ise, 5.351.215’ti. Çalışan nüfusun sektörel dağılımına bakıldığında % 81.63 gibi oldukça yüksek bir oranın tarım kesiminde çalıştığı görülmektedir. Sanayi kesiminde çalışanların oranı % 5.59’dur. Ayrıca mevcut sanayinin önemli bir bölümü de tarıma dayalı sanayi kollarıydı. Sanayi sektöründe çalışanların sayısı 256.855’ti. Sanayi işletmesi olarak nitelenen kuruluşların büyük çoğunluğu da 10 kişi ve daha az personelin çalıştığı işletmelerdi. Bunların oranı ise % 96.85’ti. Toplamda ülke genelinde 65.245* sanayi işletmesi vardı. 100’den fazla personelin çalıştığı işletme sayısı 155, oran olarak % 0.24’tü.¹⁹

¹⁶ Şahin, a.g.e., s.49

¹⁷ Hamit Emrah Beriş, **Tek Parti Döneminde Devletçilik**, Tezkire Yayıncılık, İstanbul, 2014, s.111

¹⁸ Makal, a.g.e., s.202-213 ; Şahin, a.g.e., s.32-34

* Evlerde yapılan üretim faaliyetleri bu rakamın dışındadır.

¹⁹ Makal, a.g.e., s.213-217

1923-1930 döneminde Türkiye’de ekonomi alanında önemli atılımlar gerçekleştirildi. 1924’te çıkarılan bir yasa ile yerli sanayinin geliştirilmesi amacıyla, ihracata dönük sanayilerin kullandığı ithal hammaddeler gümrük vergisinden muaf tutuldu. Yine aynı yıl yarı resmi nitelikli ve özel sermayeli İş Bankası, sanayi ve madenciliği geliştirmek için de 1925’te Sanayi ve Maadin Bankası kuruldu. Tarım ürünlerinden alınan aşar vergisi kaldırıldı (1925), Ziraat Bankası’nın sermayesi artırıldı, yeni şeker fabrikaları kuruldu. 1927’de Teşvik-i Sanayi Kanunu uygulamaya kondu. Sanayi ve ticaret odaları ile ilgili yeni yasalar çıkarıldı. Başbakanlığa bağlı Devlet İstatistik Umum Müdürlüğü kuruldu. Tütün üzerindeki yabancı kontrolü kaldırılarak devlet tekeli oluşturuldu. I.Dünya Savaşı yıllarındaki yüksek enflasyon deneyimi nedeniyle Türkiye’yi yönetenler 1920’lerde yeni para basma uygulamasından uzak durdular, denk bütçe yapımına önem verildi. 1929 dünya ekonomik krizinin Türkiye ekonomisini de sarsması ekonomide yeni önlemlerin alınmasını gerektirdi. Ancak 1920’li yıllar genel olarak Türk Lirası’nın istikrarlı olduğu yıllardır. 1929’da Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu çıkarılarak döviz spekülasyonunun önlenmesi ve döviz alım-satım işlemlerinin düzenlenmesi görevi Maliye Bakanlığı’na verildi. 1929 yılından sonra dış ekonomik koşullara bağlı olarak Türk Lirası’nın değerinde belirgin bir düşüş oldu. 1930’da Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun çıkarıldı.²⁰ Osmanlı Devleti döneminden kalan paralar ise 1947’ye kadar dolaşımda kaldı.²¹ Yine 1930 yılı içerisinde Merkez Bankası’nın kurulması için bir yasa çıkarıldı, 1931 Ekim’inde kurulan Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası 1 Ocak 1932’de faaliyete geçti ve banknot çıkarma yetkisine de sahip oldu.²²

C. 1923-1935 Arasında Türkiye’de Sosyal Değişme

a. Sosyal Değişme Kavramı

İnsanlar, toplum yaşamına sahip olan ve karşılıklı etkileşim içerisinde bulunan sosyal varlıklardır. Dünyanın temel öznesi insandır. İnsanlar, belirgin özelliklerle diğer canlılardan ayrılırlar. Akıl, zeka, düşünme, anlamlı birliktelikler kurabilme,

²⁰ Şahin, **a.g.e.**, s.35-48; Karluk, **a.g.e.**, s.552-553

²¹ Karluk, **a.g.e.**, s.331

²² Karluk, **a.g.e.**, s.364

kurallar belirleyebilme, olumlu ya da olumsuz tepki verebilme, özel bir dile ve kültüre sahip olma, yeni keşifler ve buluşlar yapabilme vb. nitelikler insanları diğer canlılardan ve edilgen konumdaki doğal etmenlerden ayıran başlıca özelliklerdir. Dünyada bitkiler, hayvanlar, madenler ve çeşitli doğal kaynaklar da bulunmakla birlikte, bunların hiçbiri temel belirleyiciler değildir.

Sosyoloji kuramlarında “toplum” kavramıyla ilgili birçok tanıma rastlanmaktadır. Burada genel bir tanım yapmamız gerekirse; toplum, belirli bir çevrede uzun süre birlikte yaşayan, ortak bir yaşamı paylaşan, kendine özgü kültürü olan, ortak hedefler için organize olmuş düzenli insan topluluklarıdır.²³ İnsanların toplumsal bir karaktere sahip olmaları sosyal yaşamı ortaya çıkarır. Sosyal yaşam durağan değildir, aktif ve dinamik bir süreçtir. Farklı uyarıcılar da olmakla birlikte zaman ve mekan kavramı, sosyal yaşamı ve sosyal değişmeyi belirleyen en önemli etkenlerdir. Elbette burada diğer faktörleri de göz ardı etmemek gerekir. Özellikle teknolojiyi de zaman kavramı içerisinde değerlendirirsek, yakın dönemlerde örneğin son iki yüz yılda teknolojinin (sanayileşme ile birlikte) sosyal değişme üzerinde çok ciddi bir ağırlığının olduğunu söyleyebiliriz. Toplumlar, içerisinde yaşadıkları dönemin/çağın ve üzerinde bulundukları coğrafi ortamın etkisi altında bir yaşam sürerler. Bu nedenle farklı coğrafyalarda ve dönemlerde yaşayan toplumların, diğer toplumlardan ayrı ve kendilerine özgü sosyal yapıları vardır. Sosyal yapıyı, bir topluma özgü sosyal değerler, sosyal ilişkiler ve kurumlar bütünü olarak tanımlayabiliriz. Bu olgunun doğal sonucu olarak, insanların yüzlerce yıllık birikimlerinin etkisiyle kültürler ortaya çıkar. Her kültür ve sosyal yapı, belirgin özelliklerle diğer sosyal yapı ve kültürlerden ayrılır. Evrensel değerlerin ve olguların gelişmesi, toplumlar arası ortak paydaları artırmakla birlikte kültürlerin kendilerine özgü karakterleri devam eder.

İnsanların ve toplumların sahip oldukları sosyal yaşamlar, karşımıza farklı sosyolojik kavramlar ve teoriler çıkarır. Bu konu, sosyologlar tarafından ayrıntılı bir şekilde tartışılmış ve çok sayıda kuram ileri sürülmüştür. Bu kuramlar ve teoriler tezimizin kapsamı dışında olduğu için burada sosyal değişme kavramı üzerinde duracağız. Öncelikle belirtmeliyiz ki, bir toplumun sosyal yapısı, o toplumun genel özelliklerini yansıtır ve temel karakteristiğini oluşturur. Bu nedenle, her toplum ve bütün dönemler için geçerli standart kurallar belirlemek oldukça zordur. Belirli bir alandaki sosyal yapıyı (ve sosyal değişmeyi) incelerken, o ülkenin/bölgenin

²³ Aydın Yaka, **Sosyal Değişme Türk Modernleşmesi**, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2011, s.17

incelenen dönemde, içerisinde bulunduğu politik, ekonomik ve sosyo-kültürel ortam ile çevresel faktörleri de dikkate almak gerekir.

Sosyal değişme kavramı, bakış açısına ve kullanılan metodolojiye göre farklı şekillerde tanımlanabilir. Genel bir tanım yapmak gerekirse sosyal değişmeyi, bir toplumda belirli bir zaman içerisinde, nedenleri ve sonuçları gözlemlenebilen, sosyal ilişkilerde ve ögelerde meydana gelen somut değişmeler ve başkalaşmalar olarak tanımlayabiliriz.²⁴ “Değişme her insan toplumunun esas karakteristiğidir.”²⁵ “Sosyal değişme, toplum yapısındaki çok çeşitli ve çok yönlü etkileşimlerle doğrudan alakalı bir süreç sonucunda ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla çeşitli açılardan da ele alınmaktadır. Ancak bu incelemelerde temelde nüfusun yapısındaki etnik, dini, kültürel ve ekonomik farklılaşmalar, yerleşik sistem, yaşantı ve anlama davranma biçimlerindeki değişme beklentileri belirleyici olmaktadır”.²⁶ Sosyal değişimin kapsamı, hızı ve etkisi dönemlere ve toplumlara göre farklılık gösterebilir. Her toplumun kendine özgü bir sosyal yapısı vardır, bu nedenle dünyadaki önemli bir küresel olay, farklı toplumlarda değişik sonuçlara neden olabilir. Ayrıca dünyadaki bütün toplumlar, yüzyıllardan beri az ya da çok, dar kapsamlı ya da geniş kapsamlı bir şekilde sosyal değişme olgusuyla karşı karşıyadırlar. Değişime direnmek, bir bakıma yaşanan çağın genel kabul gören özelliklerine direnmek anlamına gelmektedir. Sosyal değişme ile ilgili kavramlar ve olgular çok ayrıntılı ve tartışılmaya açık olmakla birlikte, aşağıda bazı genel sosyolojik özelliklerden söz edeceğiz.

Sosyal değişme, sosyal değerlerde, kurumsal alanda (toplumsal statüler, roller, normlar, örgütlenmeler) ve kişiler üzerinde görülür.²⁷ Sosyal değişme her toplumda ve her dönemde görülen bir realitedir. Sosyal değişimin hem iç hem de dış dinamikleri vardır. Sosyal değişme kısa süreli değildir, uzun bir süreç içerisinde gerçekleşir ve sürekli devam eder, durdurulması mümkün değildir. Sosyal değişme, bireysel isteklerin dışında gerçekleşen toplumsal bir olgudur. Bazen parçalı, bazen de bütünsel olarak gerçekleşir. Farklı toplumlarda meydana gelen sosyal değişmeler, az ya da çok birbirlerini de etkileme özelliğine sahiptir. Sosyal değişme sancılı bir süreçtir, toplumda gerginliklere ve uyuşmazlıklara neden olur. Yine sosyal değişme,

²⁴ Yaka, a.g.e., s.44

²⁵ Sulhi Dönmezer, **Sosyoloji**, Savaş Yayınevi, Ankara, 1984, s.428

²⁶ Cezmi Eraslan, “Türk İnkılabında Yöntem ve Anlayış”, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Yıl:1/2002, Sayı 2, s.129

²⁷ Dönmezer, a.g.e., 429-431

tek boyutlu değil çok faktörlü ve karmaşık bir süreçtir. Sosyal değişme; gelişme ve yenileşme şeklinde pozitif yönde olabildiği gibi dağılma ve bozulma şeklinde negatif yönde de olabilir. Sosyal değişmeler belirli bir birikim sonucunda gerçekleşirler. Yerel sosyal değişmeler, evrensel değişmelere de katkı yaparlar.²⁸ Sosyal değişme, çok geniş kapsamlı bir olgudur. Kültürel, politik, ekonomik ve teknik alanlardaki değişmeler de sosyal değişmenin kapsamı içerisine girer. Toplumlar ve bireyler, sosyal değişme olgusundan mutlaka belirli düzeyde etkilenirler. Toplumsal alışkanlıklar ve ilişkiler, bireylerin yaşamı algılama biçimleri, ileriye dönük beklentilerdeki ve planlardaki farklılaşmalar sosyal değişme ile yakından ilgilidir. Bu nedenle, bir ülkenin yaşadığı kapsamlı savaşlar, geniş katılımlı ve yoğun göçler, toplumu derinden sarsan sosyo-ekonomik krizler, ülkede yapılan sanayileşme yatırımları ve kalkınma hareketleri, eğitimin tabana yayılması, halkı ilgilendiren her alanda yapılan yenilikler ya da reformlar sosyal değişme üzerinde doğrudan etkilidir. Bütün bu gelişmelerin doğal yansıması olarak da, yaşanan sosyal değişme dinamiklerinin etkisiyle yetişen yeni bireyler ve kuşaklar ortaya çıkar.

Burada belirtmek istediğimiz bir başka nokta da, sosyal yapıların kimlik inşası süreci ile ilgilidir. Yüzlerce yılın birikimiyle, tarihsel süzgeçten geçerek günümüze kadar ulaşan sosyal yapılar, bireyleri tekil kişiler olmaktan çıkararak içerisinde yaşanılan toplum ile bütünleştirir, ulusal aidiyet bilincinin oluşumuna katkıda bulunur. Bu sürecin sonucunda ortaya çıkan kültür ise, belirli normların ortaya çıkmasına neden olur. Toplumu oluşturan bireylerin yaşamı algılama ve ifade etme biçimleri, insan ilişkileri, yemek ve kıyafet alışkanlıkları, olaylara tepki verme şekilleri, görgü kuralları, yaşanılan ve çalışılan yerlerin dekorasyonu, farklı toplumlar ile olan etkileşimler kültürün etkisiyle belirlenir. Yine kişisel görüşümüzce, dünyadaki hiçbir kültürel ve sosyal yapının diğerine karşı bir üstünlüğü yoktur. Her toplumun kendine özgü orijinal bir kültürü vardır. Ancak içerik olarak bir zenginlikten söz edilebilir. Sosyal değişme ile ilgili önemli bir ayrıntı da, toplumlarda meydana gelen/gelebilecek değişimleri tamamen ve istenilen düzeyde kontrol etmenin/yönlendirmenin imkansızlığıdır. Bir devleti yöneten üst düzeydeki bir yöneticinin yapacağı bir açıklamayla, çıkarılan bir yasayla ya da verilecek bir emirle toplumun hemen değişmesini beklemek gerçekçi değildir. Sosyal değişmeler çok uzun yıllar/dönemler içerisinde gerçekleşirler.

²⁸ Yaka, a.g.e., s.44-47

Sosyal değişme olgusunun bir başka boyutu da, sosyo-kültürel yapıların değişmeye açık olmaları ya da olmamaları konusudur. Bazı toplumlar, sosyal değişmeye daha açık bir karakter taşıırken bazı toplumlarda ise, sosyal değişme için daha az elverişli bir ortam olabilmektedir. Gelenekçi, sık dokulu ve monist düşüncelerin güçlü olduğu toplumlarda sosyal değişme oldukça zor gerçekleşebilmektedir. Ancak çelişkilerin (ya da farklılıkların) yoğun olduğu, ifade ve eleştiri özgürlüğünün bulunduğu toplumlar, sosyal değişme için daha uygun bir ortama sahiptir.²⁹ Bir insan topluluğunun sahip olduğu kültürün yaratıcılığı, sosyal değişmeyi yönlendiren önemli bir faktördür.³⁰ Burada sosyal değişmeyi kolaylaştırmak/zorlaştırmak için toplumda mevcut olan koşullar büyük önem taşımaktadır. Kurumların niteliği, coğrafi özellikler, ekonomi gibi etkenler bir bölgenin/kentin sosyal değişme süreci üzerinde önemli etkiler yaparlar. Örneğin liman kentlerinde, ulaşım, ticaret ve endüstri bakımından gelişmiş, sosyal hareketliliğin yoğun olduğu yerlerde sosyal değişme daha kolay ve hızlı olmaktadır. Ulaşımın yetersiz, ekonomi ve ticaretin zayıf olduğu, sosyal hareketliliğin az görüldüğü iç ve dağlık bölgelerde ise sosyal değişme yavaş gerçekleşmektedir.³¹ Bu nedenle kentleşme olgusunun sosyal değişme açısından daha elverişli bir ortam sağladığı söylenebilir.

Sosyal değişmede coğrafi özellikler ile birlikte politik yapı ve istikrarın da önemli olduğunu vurgulamak gerekir. Özgürlüklerin önünü açan ve bu konuda gerekli yasalara sahip olan ülkelerde/toplumlarda sosyal değişme daha kolay olmaktadır. Aksi özellikler ise, ağırlaştırıcı ve yavaşlatıcı bir rol oynamaktadır. Sosyal değişmenin çok önemli bir boyutu da zihniyet konusudur. Sosyal değişmelerin, toplumun sadece dış görünüşünü değil ruhsal ve zihinsel karakterini de değiştirmesi, toplumların/bireylerin de değişmeye hazır olması büyük önem taşır.³² Bizim burada belirtmek istediğimiz sosyal değişme, pozitif ve ilerleme/gelişme yönündeki sosyal değişmedir. Tezimizde sosyal değişmeyi bu anlamda kullanıyoruz. Ancak sosyal değişmeler bazen çözölme, dağılma ve kaotik ortama sürüklenme gibi sonuçlara da yol açabilmektedir.

²⁹ Yaka, **a.g.e.**, s.66

³⁰ Mustafa Erkal, **Sosyal Meselelerimiz ve Sosyal Değişme**, Mayaş Yayınları, Ankara, 1984, s.86

³¹ Yaka, **a.g.e.**, s.66-67

³² Yaka, **a.g.e.**, s.68

Sosyal değişmede teknoloji faktörünü de mutlaka dikkate almak gerekir. Teknoloji, sanayileşmeyi hızlandıran, üretimi artıran bir faktördür.³³ Ayrıca sosyal değişmede, yeni ihtiyaçların ortaya çıkması, bilgi birikimi, toplumda etkili olan değerler, sosyal yapının çeşitliliği ve karmaşıklığı belirgin değişme koşullarıdır. Bir toplumda, statükodan (mevcut durumdan) memnun olanlar sosyal değişmeye direnirken yeni beklentileri olanlar değişime daha açık bir pozisyonda bulunurlar. Bu yönde bir tutum sergileyenler, sosyal değişme için uygun bir koşul meydana getirirler.³⁴

Sosyal değişme faktörleri içerisinde fiziksel (coğrafi) faktörler ile birlikte nüfus faktörü de önemli rol oynar. Bir toplumun kalabalık bir nüfusa sahip olması tarih boyunca dünya genelinde önem verilen konulardan biri olmuştur. Nüfus artışı yeni ihtiyaçların ortaya çıkmasına, sosyal ilişkilerin ve etkileşimin artmasına neden olur. Bu gelişmeler, doğal olarak sosyal değişmeye de katkı yapar. Nüfus hareketleri içerisinde göçlerin özel bir yeri vardır. Göçler, hem göç edenlerin yaşamında hem de göç edilen yerlerin sosyal yapısında önemli değişikliklere neden olurlar. Bu nedenle göç olgusu, sosyal değişme açısından göz önünde bulundurulması gereken etkenlerden biridir.³⁵ Ayrıca bilim ve teknoloji, ekonomi, devrimler, ideolojiler, dinler, politik sistemler, karizmatik liderler de sosyal değişme olgusunda önemli etkiye sahiptirler.³⁶

Burada, sosyal değişme ile yakından ilgili olması nedeniyle, modernleşme kavramından da söz etmek istiyoruz. XX.yy. başlarına gelindiğinde gelişmiş Batı Avrupa ülkeleri, ABD ve Japonya dünyadaki modern devletleri/toplumları temsil ediyorlardı. Bu ülkeler ekonomik kalkınmalarını diğer ülkelere göre daha erken dönemlerde tamamlamışlar, teknoloji açısından belirli bir düzeye ulaşmışlardı. Büyük bir bölümü sömürge durumunda olan Afrika kıtası ile Asya kıtasının geniş bir kesimi, çağın ulaştığı modernleşme seviyesini henüz yakalayamamışlardı. Latin Amerika ülkeleri ise, XIX. yy'ın başlarında bağımsız olmalarına karşın çeşitli coğrafi, bölgesel ve politik nedenlerden dolayı modernleşme aşamasını tamamlamaktan uzaktılar. Söz konusu kıtalardaki ülkeler, kendilerine özgü sosyal yapılar içerisinde varlıklarını sürdürüyorlardı. Dışa kapalı toplumsal yapı, modernleşme aşamasını henüz tamamlayamayan ülkelerin genel karakteristiğini

³³ Erkal,**a.g.e.**, s. 84

³⁴ Yaka,**a.g.e.**,s.68-69

³⁵ Yaka,**a.g.e.**,s.71-81

³⁶ Ayrıntı için bkz. Yaka,**a.g.e.**,s.81-100

yansıtıyordu. Bu ülkelerin bir bölümü, daha önce sömürgesi oldukları devletin sosyo-politik etkisinde kalırken, bir başka bölümü de çeşitli yenileşme hareketleri ile modernleşme çabaları içerisinde girdiler. Modernleşmede genellikle tercih edilen yöntem, kendi ülkelerinin sosyo-kültürel, politik ve kurumsal yapılarını gelişmiş ülkelere göre yeniden düzenlemek, teknoloji transferi yapmak, yaşamın her alanında bu ülkeler ile olabildiğince entegre olmaya çalışmaktır. Ayrıca bu değişimler ve gelişmeler, oldukça uzun bir sürece yayılmayı gerektiriyordu. XX.yy'da yeni kurulan ya da bağımsız olan ülkelerin sosyal yapıları incelenirken bu temel olguların da göz önünde bulundurulması gerekir. Sosyal yapıdaki gelişmelerin ve değişmelerin diğer alanlardaki gelişmelerden daha zor ve uzun soluklu olduğunu bir kez daha vurgulamak gerekir.

İnsanlar ve toplumlar, doğal yapıları gereği çoğu zaman değişime direnirler, uzun bir birikim sonucu oluşan davranış modellerini ve yaşamı algılama biçimlerini değiştirmek istemezler. Bireylerin ve toplumların gelişiminde ihtiyaçlar ve koşulların zorlaması önemli rol oynar. Kendi içerisinde yeterlilik düşüncesine sahip olma psikolojisi, değişimi ve çağa uyum sağlamayı güçleştirir. Ayrıca değişme, çoğu zaman risklidir, özveri ve yoğun bir çaba gerektirir. Bu riski ve çabayı göze alamayan bireylerin ve toplumların gelişimi yavaş olur, genellikle edilgen ve yerel düzeyde kalırlar. Bu temel olgular birlikte değerlendirildiğinde, dünya üzerindeki hemen her ülkede sosyal değişmelerin az ya da çok sancılı olduğu söylenebilir.

Sosyal değişimde devletin rolüne vurgu yapmak da önemlidir. Günümüzdeki anlayışa göre devlet, hayatın her alanına giren, geniş ölçüde ve çapta kapsayıcı çalışmalara girişmiştir.³⁷ Modern devlet anlayışında, sadece ülkenin ve toplumun güvenliğini düşünen değil, aynı zamanda sosyal politikalar üreten, eğitim, sağlık, kalkınma ve istihdam konularıyla ilgilenen, salgın hastalıklar ile mücadele eden, çevre temizliği ve doğanın korunması için çalışan, kentleşme konusunda planlar yapan, sosyal güvenceleri yaygınlaştırmaya çalışan bir devlet anlayışı yaygın hale gelmiştir.

³⁷ Dönmezer, a.g.e., s.12

b. 1923-1935 Döneminde Türkiye’de Sosyal Değişmenin Temel Dinamikleri

Bu başlık altında Türkiye’deki sosyal değişme ve modernleşme olgusunu birlikte değerlendireceğiz. Sosyal değişme ve modernleşme, birbirlerinin tamamlayıcısıdır. Türkiye özelinde düşündüğümüzde, 1923-1935 arasında gerçekleşen modernleşme çabalarını dikkate almadan, 1935-1939 döneminin sosyal değişme olgusunu bütüncül bir perspektif ile kavramak mümkün değildir.

1923 yılında Türkiye’de “Cumhuriyet”in ilan edilmesiyle köklü bir politik dönüşüm yaşandı. Doğal olarak bu dönüşümün ve siyasal değişimin sosyal değişme üzerinde de yansımaları oldu. Bu tarihten sonra Türkiye’de, uzun süren savaşlar nedeniyle yavaşlayan sosyal değişme ve modernleşme süreci hızlandı. Türk modernleşmesi yeni bir ivme ve karakter kazanarak toplumsal tabana yayılmaya başladı. Modernleşmenin tamamlanabilmesi ve sürekliliğin sağlanabilmesi için politik dönüşümün sosyo-kültürel ve ekonomik alanlardaki yeniliklerle de desteklenmesi gerekiyordu. Toplumu ilgilendiren bütün alanlarda değişimin yüzeysel kalmaması ve kurumsallaşması, köklü yenilikler ile akılcı ve dünya ile entegre olmayı amaçlayan bir toplumsal anlayışa bağlıydı. Bu süreçte Türkiye’yi yönetenler, modernleşmenin sağlanabilmesi için yaşamın her alanında yeni düzenlemeler yapılması ve gelişmiş ülkeler ile aradaki mesafenin kapatılması gerektiğinin bilincindeydiler. Burada dikkat edilmesi gereken temel noktalardan biri de, modernleşen ülkelerde öncelikle bir zihniyet değişiminin yaşanmasıydı. Özgür düşünce, bilimsel anlayış, dışa açık toplum yapısı ve dünya ülkeleriyle entegrasyon, sosyo-kültürel değişme ve gelişmenin temel koşullarıydı. Dünyadaki başlıca modern devletler, uzun bir geçiş süreci yaşadktan sonra modernleşebilmişlerdi. Batı Avrupa’da coğrafi keşifler sonrası gerçekleşen zenginleşmeyle birlikte aydınlanma çağı ve sanayi inkılabı aşamaları yaşanmış, bilim ve teknik gelişmiş, böylece çok uzun bir sürecin sonunda modernleşme sağlanabilmişti. Ancak sürekli değişen ve gelişen dünyada, Türkiye’nin bu kadar uzun bir süreci yaşamasına imkan yoktu. Bu nedenle köklü yenilik hareketleriyle en kısa sürede ülkenin modernleşmesi, kurumsal ve zihinsel altyapının hazırlanması amaçlandı. Sosyal değişme de bu sürecin ayrılmaz bir parçasıydı.

1920’lere gelindiğinde Türkiye’de sosyal yapı, bazı büyük kentlerin dışında genellikle içe dönük ve geleneksel bir karakter taşıyordu. İstanbul, yüzlerce yıldan beri merkezi bir konumda olması nedeniyle Türkiye’nin en gelişmiş ve dışa açık

kenti idi. Ticaret, ihracat ve ithalat, eğitim ve sanat kurumları, basın-yayın organlarının çokluğu, yabancı misyonların varlığı gibi etkenlerle Türkiye'nin en önemli metropol kenti durumundaydı. İzmir, uluslararası limanı sayesinde kısmen gelişmişti. Ankara, başkent olduktan sonra hızlı bir gelişme sürecine girdi. Ülkenin diğer büyük kısmı ise, daha çok kırsal bir görünüme sahipti ve büyük kentlerin hinterlandı konumundaydı. Bu görüntünün değişmesi için imar ve altyapı çalışmalarına önem verildi. Kamu hizmetlerinin ülkenin bütün yörelerine ulaştırılmasına çalışıldı. Bu çalışmalar belirli bir süre sonra olumlu sonuçlar vermeye başlayacaktı.

Bu dönemde modern eğitim kurumları açılarak ülke genelinde yaygınlaştırıldı. Kara ve demiryolu ulaşımına önem verildi. Avrupa'ya gönderilen öğrenci sayısında artış oldu. Sanayileşme çalışmalarına hız verildi, tarım dışı sektörler gelişmeye başladı. Dönemin en önemli iletişim araçları olan telgraf ve sonrasında telefonun yaygınlaşması sağlandı. Tiyatroların sayısı ve kadrosu artırıldı, Türk toplumu yeni bir sektör olan sinema ile tanıştı. Resmi ve özel sanat merkezlerinin sayısında artış oldu. Bütün bu gelişmeler toplumsal hareketliliğin canlanmasını sağladı. Gerek iş bulma gerekse eğitim ve diğer nedenlerle yapılan ülke içi göçler sosyal etkileşimi ve kaynaşmayı artırdı. Ülkedeki sosyo-kültürel değişme ve toplumun dışa açılması süreci hız kazandı.

Türkiye'de 1923/1924 döneminde 4.894 ilkokul, 72 ortaokul, 23 lise ve 64 meslek okulu vardı. Ülkenin mevcut tek üniversitesine bağlı 9 fakülte ve yüksek okul bulunuyordu. Toplam öğretim kurumu sayısı 5.062 idi. Bu okullardaki toplam öğrenci sayısı 358.548, görevli öğretmen ve öğretim üyesi sayısı 11.918 idi.³⁸ 1930/1931 dönemine gelindiğinde ise, toplam okul sayısı 6.775'e, öğrenci sayısı 535.830'a yükselmişti.³⁹ Bu yıllarda eğitim alanında hem niceliksel hem niteliksel ilerleme sağlandı. Eğitim kurumları ders araç-gereçleri, fiziksel ortam, öğretim materyalleri açısından zenginleştirildi. Ders içeriklerinin gelişmiş ülkelerdeki gibi en son bilgileri kapsayacak şekilde güncellenmesine çalışıldı. Nitelikli öğretmen yetiştirilmesine ve pedagojik formasyonlarının artırılmasına önem verildi. Kız öğrenci sayısında artış oldu.

³⁸ Bahattin Demirtaş, "Atatürk Döneminde Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler", Gazi Üniversitesi **Akademik Bakış Dergisi**, Yaz 2008, C.I, Sayı 2, s.156-157

³⁹ Demirtaş, **a.g.m.**, s.167

Türkiye’de eğitim alanında sosyo-kültürel değişmeyi etkileyen en temel gelişmelerden biri 3 Mart 1924’te kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu’dur. Bu yasa hem eğitim sistemini yeniden düzenledi hem de sosyal yapıyı etkiledi. Türkiye’deki bütün eğitim kurumları Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlandı, yabancı okullar üzerinde devlet denetimi kuruldu. Karma eğitime geçildi. Kızların orta ve yüksek örgün eğitim kurumlarına yoğun bir şekilde katılmaları, sosyal yaşamda kadınların daha çok yer almalarını sağladı. Devam eden süreçte eğitilmiş ve çalışan kadın sayısı arttı. Ülke genelinde eğitimde fırsat eşitliği sağlanmaya çalışıldı. Tarım sektörü ve geleneksel aile işletmelerinin dışında devlet memurluğu ve bürokraside çalışanların sayısında da artış oldu. Çeşitli dallarda devlet bursu ile yurt dışına daha çok öğrenci gönderilmeye başlandı.

1924’te yeni bir anayasa hazırlandı. Devlet kurumlarının ve organlarının yetkileri ve sorumlulukları yeniden düzenlendi. Hukuk sistemi yeniden yapılandırıldı. Ticaret, borçlar, icra ve iflas, ceza yasaları ile medeni hukuk alanında köklü değişiklikler yapıldı. Toplumsal alanda uluslararası sistem ile bütünleşmeye önem verildi. Miladi takvim kabul edildi, uluslararası rakamlar ve ölçü sistemi benimsendi. Soyadı uygulamasına geçildi. Hafta tatili, resmi tatiller ve bayramlar da yeniden düzenlendi.

Türkiye’de sanayileşmenin hızlanması ile birlikte işçi sayısında belirgin bir yükseliş yaşandı. İşçi hakları, sendika, sosyal güvenlik gibi konular toplumsal düzeyde daha çok tartışılmaya başlandı. Bireylerin eğitim ve ekonomik düzeyleri yükseldikçe hak arama kavramı yaygınlaştı. Büyük işletmelerde çalışanlara barınma, sosyal güvenceler ve ücretsiz yemek imkanlarının sağlanması, bunun bir ayrıcalık değil görev olduğu anlayışının yaygınlaşması, iş ve işçi kavramıyla ilgili sosyal algının değişmesi sürecini hızlandırdı. Yeni fabrikalar ve altyapı tesisleri kuruldu. Yabancılarla ait olan çok sayıda liman ve demiryolu satın alınarak millileştirildi. Türk denizciliğinin gelişmesi için kabotaj yasası çıkarıldı. Resmi ve özel yeni bankalar kuruldu. İlk kez bir merkez bankası kurularak mali alanda yeni bir sistem oluşturuldu. Özel sektöre verilen kredi imkanları genişletildi. Bu değişimler toplumda girişimcilik ruhunun gelişmesine de ortam hazırladı.

Basın-yayın organlarında sinema, tiyatro, sağlık, çocuk, kadın ve moda sayfalarının bulunması, spor haberlerine önem verilmesi halkın ilgi alanlarının çeşitliliğinin artmasını sağladı. Türk sinemasının kurulma süreci hızlandı. Gazetelerde Avrupa ve ABD sineması ile ilgili haber ve yorumlar sıkça görülmeye başlandı, sadece Türk radyolarının programları değil çevre başkentlerdeki bazı

radıoların yayın akışlarına da gazetelerde yer verildi. Ayrıca resmi ve özel kurumların düzenledikleri balolar eğlence anlayışının değışmesinde etkili oldu.

Hilal-i Ahmer (Kızılay) ve Himaye-i Etfal (Çocuk Esirgeme Kurumu) gibi kuruluşların yaptıkları yardımlar ve diğır sosyal çalışmalar halk ile devlet arasındaki bağın güçlenmesinde önemli rol oynadı. Sağlık hizmetlerinin sayı ve kalite olarak geliştirilmesine çalışıldı. Ayrıca ülke nüfusunun büyük bölümünün yaşadığı kırsal yörelerde sağlık kurumlarının sayısı artırıldı. Salgın hastalıkları önlemek amacıyla insanlara ve hayvanlara yönelik aşı uygulamaları yaygınlaştırıldı. Halk sağlığı kavramı gelişti.

Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi’nin sosyo-kültürel değışmede etkili olan en temel yeniliklerinden biri de harf inkılabıdır. 1 Kasım 1928’de Latin harflerinin kullanılması ile ilgili bir yasa kabul edildi. Kısa süre sonra da gazete ve dergi yayınları ile resmi yazışmalarda yeni harfler kullanılmaya başlandı. Harf değışikliği ile Türkiye’de yeni bir kültürel ortam başladı. Avrupa ülkeleriyle entegre olma konusunda önemli bir adım atıldı. Kısa bir uyum sürecinden sonra yeni alfabenin kullanımı yaygınlaştı. Millet Mektepleri ismiyle okuma-yazma kursları açıldı. Halk bu kurslara yoğun ilgi gösterdi.*

1931’de Türk Tarih Kurumu’nun ve 1932’de Türk Dil Kurumu’nun kurulması Türkiye’de gerek tarihe bakış açısının değışmesinde ve gelişmesinde gerekse Türkçe ile ilgili çalışmaların yoğunluk kazanmasında etkili oldu. Bu kurumlar önemli bilimsel etkinlikler düzenlediler. Tarih ve dil alanındaki akademik yayınların sayısı arttı, arkeoloji gelişti, ulusal ve uluslararası düzeyde çok sayıda bilimsel konferans, kongre ve çalıştay düzenlendi. Türk tarihi ve dili konusunda uzman olan çok sayıda yabancı bilim insanı Türkiye’ye davet edildi, Türk akademisyenlerin yurt dışındaki akademik kurumlar ile etkileşimleri arttı. Üst düzey devlet yöneticilerinin bu kurumların toplantılarına katılmaları ve desteklemeleri önemli bir motivasyon sağladı. Basın-yayın organlarında eğitim ve bilimle ilgili haber ve yorumların sayısında da artış oldu. Bu gelişmelerin sosyo-kültürel alanda bilimin tabana yayılmasında, toplumun eğitim ve kültürel konulara olan ilgisinin artmasında önemli katkısı oldu. Eğitim amaçlı verilen devlet burslarından, başarılı ancak finansman imkanı yetersiz çok sayıda öğrencinin yararlanması, nitelikli insan oranının büyük

* 1928-1937 yılları arasında Millet Mektepleri’nde 1.451.759 kişi yeni harflerle okuma-yazma öğrendi. Ayrıca resmi ve özel başka kurslarda, askeri birliklerde, özel şirketlerde ve kendi çabalarıyla da çok sayıda kişi yeni alfabeyi öğrendi. (Demirtaş, a.g.m., s.163)

kentlerden küçük kentlere doğru yayılmasına katkı sağladı. 1933'te yapılan üniversite reformu da modernleşme çabalarına yeni bir ivme kazandı. Yeni düzenleme yüksek öğretim sisteminin dünya standartlarına ulaşma sürecini hızlandırdı. Yeni öğretim sistemiyle yetişen öğrencilerin farklı toplum katmanlarında görev almaları sosyal değişmeye de olumlu yönde katkı sağladı.

Yukarıda söz edilen bütün gelişmeler birlikte değerlendirildiğinde, Türk toplumu yavaş yavaş içe dönük, geleneksel yapısından sıyrılmaya başladı. 1934 yılında kabul edilen soyadı kanunu Türk toplumunun sosyo-kültürel değişimindeki önemli aşamalardan biridir. Soyadı kanunu ile bütün vatandaşlara soyadı alma zorunluluğu getirildi. Toplumu oluşturan bireylerin eşitliği, isim ve ünvan karışıklıklarının önlenmesi, bazı elit ailelerin sosyal yaşamda özel isimlerle anılmalarının engellenmesi açısından bu yasanın önemli katkısı oldu. Bu uygulama, insanların kendilerini toplumun eşit haklara sahip bir vatandaşı gibi görmesini sağlama açısından toplumsal psikolojiye katkı sağladı. Soyadı yasasını izleyen aylarda bütün ulusal gazetelerde yeni soyadı alanların isimleri yayınlandı.

Kadın hakları konusunda 1926'da kabul edilen Medeni Kanun ile önemli bir adım atıldı. Kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasında önemli rolü olan bu yasa ile miras, evlenme, boşanma konuları yeniden düzenlendi. Kadınların sosyal statüleri yükseldi, kadınlar gündelik yaşamda daha görünür hale gelmeye başladılar. 1930'da kadınlara belediye seçimlerine katılma, 1934'te ise milletvekili seçme-seçilme hakkı verildi. Bu yıllarda Avrupa'daki birçok gelişmiş ülkede kadınlar bu haktan yoksundu. Kadınların politik yaşamda yer almalarıyla birlikte, çeşitli iş kollarında kadın yönetici sayısında da artış oldu. Gazetelerin birinci sayfalarında kadınlarla ilgili haberler, kadın milletvekillerinin açıklamaları, kadınlarla ilgili kuruluşların görüşleri sıkça yer almaya başladı. Bu dönemin gazetelerinde, Avrupa'da henüz oy hakkı verilmemiş ülkelerin kadınlarının Türk kadınlarına ilgi ile yaklaştıkları belirtildi, Türk kadınlarının sahip oldukları hakları öven Avrupalı tanınmış kadınların demeçlerine yer verildi.

Büyük kentlerde gerek kadınların sosyal yaşama katılmaları gerekse diğer alanlardaki sosyo-kültürel değişimler doğal olarak kırsal yörelerden daha hızlı oldu. Küçük yerleşim birimlerinin, çevrelerinde bulunan büyük kentlerle olan bağları arttıkça, sosyal değişme süreci hızlandı. Geçmiş yıllarda, birçok kırsal yörede insanlar, askerlik ve bazı resmi işler dışında en yakınlarında bulunan şehirlerden bile kopuk yaşarken modernleşme süreci toplumsal yaşamdaki yatay ve dikey

hareketliliği hızlandırdı. Aynı şekilde, büyük kentlerde yaşayanların önemli bir bölümü de küçük kentlerdeki ve kırsaldaki yaşamdan habersiz olmalarına karşın, modernleşmenin getirdiği değişimle kent insanlarının kent dışına yönelik ilgisi arttı. Ulusal gazetelerde “memleket haberleri”, “yurt haberleri” gibi sütunlarda ülke genelinden haberler yayınlanmaya başladı. Ayrıca zorunlu askerlik hizmeti nedeniyle, birçok insan hayatında ilk kez doğup büyüdüğü yerin dışında, ülkenin farklı yörelerini görme imkanını elde etti. Farklı yörelerden gelen kişilerin aynı dili konuşuyor olmaları, konuşulan konuların ve sorunların benzerliği, bireylerde ülke ve ulus bilincinin artmasına katkı sağladı. Geniş aile yerine çekirdek ailenin yaygınlaşması, akraba evliliklerinin azalması, büyük kentlere yapılan göçlerdeki artış-bazı uyum sorunlarına neden olmakla birlikte-sosyal değişmeye olumlu yönde katkı sağladı.

BİRİNCİ BÖLÜM

1935-1939 ARASINDA TÜRKİYE’DE GÜNLÜK YAŞAM İLE KÜLTÜR VE SANAT ALANINDA SOSYAL DEĞİŞME

A. 1935-1939 Arasında Türkiye

Bu bölümün asıl konusu oluşturan sosyal değişme incelemesine geçmeden önce, dönemin iç politikası ve genel ekonomik görünüm hakkında bilgi vermek istiyoruz. Çünkü bir ülkedeki sosyal değişme olgusu, o ülkedeki politik gelişmeler ve ekonomik yapı bilinmeden tam olarak anlaşılamaz. Sosyal değişme, doğası gereği çok boyutlu bir olgudur. Türkiye’nin 1923 sonrasında her alanda hızlı bir değişme süreci yaşadığı dikkate alındığında, konunun önemi daha iyi anlaşılır. Bu bölümde, dönemin iç politikası ve ekonomisi hakkında genel bir perspektif sunduktan sonra sosyal değişimin dinamiklerini alt başlıklar şeklinde ve basındaki yansımaları üzerinden örneklerle açıklayacağız. Yine dönemin bir başka konusu olan dış politika konusu ise, üçüncü bölümde incelenecektir.

a. İç Politika

1935-1939 dönemi Türkiye’de iç politika açısından istikrarlı olarak nitelendirebileceğimiz bir dönemdir. 1935 yılına gelindiğinde Atatürk’ün 1923’te başlayan cumhurbaşkanlığı devam ediyordu. Her yeni seçim döneminde cumhurbaşkanlığı seçimi de yenilendi ve Atatürk, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından oybirliği ile cumhurbaşkanı seçildi. Yine aynı tarihte İsmet İnönü’nün 1925’te başlayan başbakanlığı da sürmekteydi. Yasama organı olan TBMM’de ise, Kazım Özalp 1924’ten beri başkanlık yapıyordu. Ülkenin tek siyasi partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi iktidardaydı.

8 Şubat 1935’te V. TBMM dönemi milletvekili genel seçimleri yapıldı. Önceki yıllarda olduğu gibi seçimler iki dereceli olarak gerçekleştirildi. Seçim yasasına göre, her 40 bin nüfus için bir milletvekili seçiliyordu. Her 400 birinci seçmen, ikinci seçmenleri belirliyor, ikinci seçmenler de CHP tarafından gösterilen adaylar arasından milletvekillerini seçiyordu. Oy kullanma yaşı 22 idi. Bu seçimlerde ilk kez kadınlar da oy kullandılar ve parlamentooya girdiler. Dönemin Türkiye ve dünya koşulları dikkate alındığında kadınların siyasal yaşama katılmaları açısından bu

önemli bir gelişmeydi. Yine bu seçimlerde ilk kez azınlıklardan da 4 tane milletvekili seçildi. Bu dönemde ülkedeki il sayısı 57 idi.¹ TBMM Başkanı Kazım Özalp'ın Milli Savunma Bakanı olması üzerine yerine Abdülhalik Renda seçildi.

1 Mart 1935'te İsmet İnönü'nün başbakanlığında yeni hükümet kuruldu, 1937'ye kadar görev yaptı. 9-16 Mayıs 1935'te CHP'nin dördüncü büyük kurultayı toplandı. Kurultayda yeni bir program ve tüzük kabul edildi, burada öztürkçe kelimelere ağırlık verildi, fırka kelimesi yerine parti kelimesinin kullanılması benimsendi. "Kemalizm" kavramı ilk kez resmi olarak kullanıldı. Yine önemli bir ayrıntı da parti ile hükümetin birbirlerinin tamamlayıcıları olduklarının açıklanmasıydı. Böylece parti ile devlet arasındaki bütünleşmenin kurumsallaşması konusunda önemli bir adım atıldı. Ayrıca parti genel başkanı, genel başkan vekili ve genel sekreterden oluşan Genel Başkanlık Kurulu (Genbaşkur) oluşturuldu. Partinin en yüksek karar organı olan bu kurul milletvekili adaylarını da belirleyecekti.²

Bu dönemin üzerinde durulması gereken gelişmelerinden biri de yukarıda belirtilen parti-devlet bütünleşmesidir. Aynı zamanda CHP'nin genel başkan vekili olan Başbakan İsmet İnönü, 18 Haziran 1936'da bir genelge yayınladı. Bu genelgeye göre içişleri bakanı aynı zamanda CHP genel sekreteri olacak, bütün illerde ise valiler CHP il başkanlığı görevini yürütecekti*. Genel müfettişler devlet işleri ile birlikte parti çalışmalarını da denetleyeceklerdi. 5 Şubat 1937'de yapılan bir anayasa değişikliğiyle de daha önceki CHP kurultaylarında belirlenen cumhuriyetçilik, laiklik, halkçılık, milliyetçilik, devletçilik, inkılapçılık ilkeleri anayasaya eklendi.³

1937 yılının sonuna doğru Atatürk ile başbakan İsmet İnönü arasında hükümet çalışmaları, dış politika ve ekonomi konularında bazı görüş ayrılıkları ortaya çıktı. İnönü, 20 Eylül 1937'de önce izne ayrıldı, 25 Ekim 1937'de ise istifa etti. Başbakanlık görevine ekonomi bakanı Celal Bayar getirildi. Celal Bayar Hükümeti'nde sağlık bakanı değişti, bu göreve Refik Saydam'ın yerine Hulusi Alataş getirildi, diğer bakanlar görevlerine devam ettiler.⁴

1938 yılının Türkiye açısından en önemli olayı Atatürk'ün ölümüdür. Atatürk, 1937'de bazı sağlık sorunları yaşamaya başladı. Ülke sorunlarını yakından görmek ve çözüm yolları bulmak amacıyla sık sık yurt içi seyahatlere çıkması, Hatay sorunu

¹ Mahmut Goloğlu, **Tek Partili Cumhuriyet 1931-1938**, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2009, s.169-174; Ahmet Demirel, **Tek Partinin İktidarı 1923-1946**, İletişim Yay., İstanbul, 2013, s.169-178

² Demirel, **a.g.e.**, s.209-210

* Bu uygulama 1939'a kadar devam etti.

³ Demirel, **a.g.e.**, s.212-214

⁴ Demirel, **a.g.e.**, s.215-216 ; Goloğlu, **a.g.e.**, s.298-299

ile yakından ilgilenmesi, çoğunlukla yoğun tempolu ve aktif bir yönetim süreci yaşaması sağlığının bozulmasında etkin rol oynadı. Atatürk, Avrupa’da ve dünyada hızla yaklaşmakta olan büyük bir dünya savaşının belirtilerinin ortaya çıktığı bir dönemde, 10 Kasım 1938’de İstanbul’da Dolmabahçe Sarayı’nda vefat etti. Atatürk’ün ölümü Türkiye’yi derinden sarstı, aynı zamanda dünyada da büyük yankıları oldu. Atatürk’ün Türkiye için bir cumhurbaşkanı ve devlet adamı olmasının ötesinde özel bir anlamı vardı. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu lideriydi, Milli Mücadele’ye önderlik yapmıştı. Türkiye’de ekonomik kalkınma ve toplumsal modernleşme alanında yapılan atılımlarda ve inkılaplarda öncü rol oynamıştı.

Atatürk’ün ölümü üzerine anayasa gereği cumhurbaşkanlığına Türkiye Büyük Millet Meclisi başkanı Abdülhalik Renda vekalet etti. 11 Kasım 1938’de mecliste cumhurbaşkanlığı seçimi yapıldı. İlk olarak CHP Meclis Grubu’nda cumhurbaşkanı adaylığı için seçim yapıldı, parti çoğunluğu eski başbakan ve Atatürk’ten sonra ülkenin ikinci etkili ismi olan İsmet İnönü’yü tercih etti. İnönü, son aylarda aktif politikadan uzak olmakla birlikte mevcut devlet adamları içerisinde cumhurbaşkanlığına en yakın isimdi. Gerek Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin ilk açıldığı dönemde gerekse cumhuriyetin ilk yıllarında aktif olarak en üst görevlerde bulunmuştu. 1925-1937 yılları arasında da aralıksız 12 yıl başbakanlık yapmıştı. 11 Kasım’da mecliste yapılan oylamada İsmet İnönü oybirliği ile Türkiye Cumhuriyeti’nin ikinci cumhurbaşkanı seçildi. Cumhurbaşkanlığı görevini 1938-1950 yılları arasında 12 yıl boyunca sürdürecekti. Bu dönemde, uluslararası düzeyde yaşanan gerginlikler devam etmekteydi ve yeni bir dünya savaşı hızla yaklaşmaktaydı. Böyle riskli bir ortamda Türkiye’nin iç istikrara sahip bir ülke olması çok önemliydi.

Cumhurbaşkanlığı seçiminin tamamlanmasından sonra yeni cumhurbaşkanı İsmet İnönü ilk olarak hükümetin yenilenmesi konusuyla ilgilendi. Hükümeti kurma görevi başbakanlık görevine devam eden Celal Bayar’a verildi. Celal Bayar önceki hükümette küçük değişiklikler yaptıktan sonra yeni hükümeti kurdu. İsmet İnönü’nün cumhurbaşkanı olduğu ilk aylarda başbakan olarak görevine devam eden Celal Bayar’ın yeni dönemi iki buçuk ay sürdü. Bu kısa süre içerisinde basında ve kamuoyunda bazı yolsuzluk davaları gündemi meşgul etti. Dönemin basınında bazı haberler yer aldı. Bu davalardan birincisinde, milli savunma ve dışişleri bakanlıklarının imza ve mühürlerinin taklit edildiği ve bir uçak kaçakçılığı yapılmak istendiği iddia ediliyordu. Basındaki haberlerde Kanada’dan satın alınacak uçakların

İspanya'ya satılacağı ve bu işin içinde bazı nüfuzlu kişiler ile milletvekillerinin de olduğu öne sürüldü.* Söz konusu suçlamalarla ilgili dava açıldı, Başbakan Celal Bayar ise bu konu ile ilgili suçlamaları reddetti, iddiaları haber yapan gazetecilerle ilgili soruşturma açılacağını söyledi. Bir başka konu ise İstanbul'da kurulan İmpeks isimli şirket ile Celal Bayar Hükümeti döneminde kurulan ve yöneticileri hükümet tarafından atanan Denizbank'ın isimlerinin karıştığı bir gemi siparişi yolsuzluğu iddiasıydı. Bu iddia ile ilgili de dava açıldı. Ancak bu süreç hükümeti yıprattı. Ocak ayında CHP parti divanının seçim kararı almasını da değerlendiren Celal Bayar Hükümeti 25 Ocak 1939'da istifa etti. Yeni hükümet Refik Saydam tarafından kuruldu.^{5**}

26 Mart 1939'da Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimleri yenilendi.1939 seçimleri Atatürk'ün ölümünden sonra yapılan ilk milletvekili seçimleriydi, aynı zamanda İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminin de ilk seçimi olma özelliği taşıyordu. 62 ilden 424 milletvekili seçildi, bunlardan üç tanesi azınlık milletvekili idi. Hatay'ın Türkiye'ye katılmasından sonra ise bu ilden seçilen 5 milletvekili de meclise katıldı. Ayrıca CHP milletvekilleri arasından 21 tanesi Müstakil Grup olarak belirlendi. Bu grubun üyeleri bir tür muhalefet görevi yapacaklardı.

29 Mayıs-3 Haziran 1939 tarihinde CHP'nin beşinci büyük kurultayı toplandı. Kurultayda aynı zamanda partinin genel başkanı olan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün yetkileri artırıldı. 1935'teki dördüncü kurultayda belirlenen tüzük ve program küçük değişikliklerle yeniden kabul edildi.

* Son Posta gazetesinin 8 İkincikanun 1939 tarihli nüshasındaki bir yazıda, uçak yolsuzluğuyla ilgili iddiaların ilk kez 1938 Temmuz-Ağustos aylarında ortaya çıktığı ancak devam eden soruşturmayı etkilememek için basında yer almadığı, son günlerde ise kamuoyundan gizlenemeyecek şekilde açığa çıkması üzerine basında da haberlerin yer aldığı belirtilmektedir. Konu, bazı kişilerin ABD'den Türkiye adına ve resmi kurumların haberi olmaksızın ancak resmi bir görüntü vererek savaş uçağı satın almaları, uçakları İspanya İç Savaşı'nın taraflarından olan Franco yanlılarına satarak bu işten para kazanmaları şeklinde gerçekleşen bir yolsuzluk olayıdır. ABD ve Kanada'nın İspanya İç Savaşı'nın bütün taraflarına savaş uçağı satışını yasaklaması, bazı kişilere bu durumdan yararlanma fırsatı vermiştir (Son Posta, 8 İkincikanun 1939).

⁵ Demirel, a.g.e., s.218-219

** Son Posta gazetesindeki konuyla ilgili haberde, cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün başkanlığında, başbakan Celal Bayar'ın da katılımıyla CHP'nin üst yöneticilerinden oluşan parti divanı seçim kararı almış ve Celal Bayar hükümeti de cumhurbaşkanına istifasını sunmuştur. Toplantı ve istifa 25 Ocak'ta gerçekleşmiştir (Son Posta, 26 İkincikanun 1939).

b. Ekonomi

Türkiye’de 1930’lu yıllarda devletçi bir ekonomik model uygulanmaya başlandı. Çünkü 1920’lerdeki görece liberal politikadan beklenen sonuç alınamamıştı. Özel sektör, sermaye yetersizliği nedeniyle ülke kalkınmasına gerekli katkıyı sağlayamadı. Sanayileşme için gerekli teknik eleman ve altyapı sorunları devam ediyordu. Küresel ekonomik kriz de etkisini artırmaya başlamıştı. Ayrıca bu konuda dikkate alınması gereken önemli bir ayrıntı da -kişisel görüşümüzce- toplumsal psikoloji ile ilgili idi. Dünyadaki birçok toplumda olduğu gibi bu dönemde, Türk toplumunda da her şeyi devletten bekleme anlayışı yaygındı. Girişimci anlayışın gelişmesi, halkın içe dönük karakterden uzaklaşıp dünya ile entegre olma aşamasına geçebilmesi için bir süre daha beklemek gerekecekti. Bunun için de ekonomide gerekli altyapının oluşturulması, eğitim kurumlarının yaygınlaştırılması ve ülkede genel yaşam standardının yükseltilmesine ihtiyaç vardı. Bu görev de dönemin koşulları gereği devlete düşüyordu. Söz konusu etkenler, ekonomide devletin öncü rolü oynamasını gerektirdi.

Yukarıdaki etkenlerin yanı sıra Türkiye’nin jeopolitik konumunu da vurgulamak gerekmektedir. Türkiye, kritik bir coğrafyada yer alan stratejik öneme sahip bir ülkedir. Bu nedenle ülke kaynaklarının önemli bir bölümünün savunma alanında kullanılması kaçınılmaz bir zorunluluktur. Bu yıllarda, dünyadaki büyük güçler hızla silahlanıyordu, öncekinden daha tehlikeli ve kapsamlı bir dünya savaşı yaklaşmaktaydı. Bu durum, doğal olarak ekonomiye, altyapı hizmetlerine, eğitim ve sağlığa ayrılması gereken kaynakların daralmasına yol açtı.

Burada belirtmek istediğimiz olgulardan biri de, Türkiye’de uygulanan devletçilik modelinin genel karakteri ile ilgilidir. Türkiye’de uygulanan devletçilik modeli ideolojik değil -yukarıda belirttiğimiz nedenlerden kaynaklanan -ülke yararı için kullanılan bir olgu olarak ortaya çıktı. İki dünya savaşı arası dönemde, ülkenin koşulları dikkate alındığında Türkiye’nin ekonomik kalkınma ve modernleşme alanında alması gereken uzun bir mesafe olduğu açıktı. Bu dönemde Türkiye’yi yönetenler, ülke gerçeklerinin farkındaydılar. Bu nedenle gereksiz kuramsal tartışmalar yapmak yerine pratik gerçeklere yöneldiler. Özel sektör hiçbir zaman tamamen dışlanmadı.

Türkiye’de 1931-1939 yılları arasında çok sayıda demiryolu, liman, elektrik, telefon, tramvay ve tünel şirketi yabancılardan satın alınarak devletleştirildi. Bu satın almaların da ekonomiye önemli bir maliyeti oldu.⁶ 1925’te kurulmuş olan Sanayi ve Maadin Bankası 1932’de kapatıldı, yerine Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası ile Devlet Sanayi Ofisi kuruldu. 1933 yılında ise her iki kurum da kapatılarak Sümerbank kuruldu. Sümerbank’ın Türkiye’de özellikle dokuma sanayisinin gelişiminde önemli rolü oldu. Yine 1933’te belediyelere yönelik olarak Belediyeler Bankası* kuruldu. Küçük ve orta ölçekli esnaf ve sanayicileri desteklemek amacıyla 1933’te yasası çıkarılan Türkiye Halk Bankası 1938’de faaliyete geçti. 1935’te madencilik ve enerji sektörünü geliştirmek amacıyla Etibank, denizcilik sektörünü geliştirmek amacıyla 1938’de Denizbank kuruldu.⁷ Daha önceki yıllarda Adapazarı’nda yerel düzeyde özel sektör tarafından kurulan Türk Ticaret Bankası 1934’te merkezini Ankara’ya taşıyarak ulusal ölçekte faaliyet göstermeye başladı. 1926’da kurulmuş olan Emlak ve Eytam Bankası 1936’da Türkiye Emlak Kredi Bankası’na dönüştürüldü. 1938’de Toprak Mahsulleri Ofisi kuruldu.

1934 yılında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı uygulanmaya başlandı. 23 tane yeni fabrikanın kurulması kararlaştırıldı. Bu fabrikalar dokuma, maden, kağıt-selüloz, toprak-seramik ve kimya sanayisi olmak üzere beş farklı alanda toplanıyordu. Kurulacak sanayi tesislerinin hammaddelerinin ülke içerisinde olmasına özen gösterildi. Savunma durumu da dikkate alınarak fabrikaların farklı bölgelerde kurulmasına önem verildi. Bu sanayi kuruluşları arasında İstanbul Paşabahçe’de şişe-cam fabrikası (1935), İzmit’te kağıt fabrikası (1936), Karabük’te demir-çelik fabrikası (1938) sayılabilir. Sümerbank, bankacılık ve kredi işlemleri dışında sanayi planının uygulanmasında da yetki ve sorumluluk sahibiydi. 1935’te kurulan Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü (MTA) de madenciliğin gelişmesine önemli katkılarda bulundu. 1936’da İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlandı. Ancak ilkinde göre daha kapsamlı olan bu plan II.Dünya Savaşı’nın kaotik ortamında uygulanamadı.⁸

⁶ Rıdvan Karluk, **Cumhuriyet’in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm**, Beta Basım Yayım, İstanbul, 2009, s.165-167

* Daha sonra İller Bankası ismini aldı.

⁷ Nevin Coşar, Melike Bildirici, **Türkiye Ekonomisi 1908-2008**, Ekin Yayınevi, Bursa, 2010, s.430-431; Karluk, **a.g.e.**, s.342

⁸ Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2012, s.58-62; Ahmet Makal, **Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri 1920-1946**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s.236-239

Kamu İktisadi Teşebbüsleri ile ilgili olarak yeni düzenlemeler yapıldı. 1938’de “Sermayesinin Tamamı Devlet Tarafından Verilmek Suretiyle Kurulan İktisadi Teşekküllerin Teşkilatıyla İdare ve Murakabeleri Hakkında Kanun” çıkarıldı. GSMH içerisinde sanayi sektörünün payı 1930’da % 11.4 iken 1939’da % 18.3’e yükseldi. Yine aynı yıllar için tarımın payı % 45.8’den % 39.2’ye geriledi. 1933-1939 döneminde sanayideki büyüme hızı % 10.2 olarak gerçekleşti. 1930-1932 döneminde % 1.5 olan milli gelir büyüme hızı 1933-1939 döneminde % 9.1 oldu.⁹ Türkiye’de sanayi özellikle batıdaki bölgelerde yoğunlaşmıştı. Ulaşım ve hammadde kaynaklarına erişim kolaylığı, pazarlama potansiyelinin geniş olması, İstanbul’a yakınlık gibi etkenler, batıdaki kentleri daha şanslı hale getirmekteydi. Ancak sonraki yıllarda yeni işletmelerin kurulması ve özellikle II.Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle birlikte sanayi dağılımındaki bölgesel farklılıklar azalmaya başladı. 1930’larda Türkiye’de ekonomi alanında önemli gelişmeler yaşanırken dünya genelinde ağır bir ekonomik krizin yaşandığını da unutmamak gerekir.

8 Haziran 1936’da İş Kanunu çıkarıldı. İşçi-işveren ilişkileri, çalışma saatleri, çalışma yaşı, kadın ve çocuk işçilerin durumu gibi konularda düzenlemeler yapıldı, grev ve lokavt yasaklandı.¹⁰ 1930’lu yıllarda uygulanan döviz kontrol rejimi ile korumacı ve müdahaleci ekonomi politikası sonucunda Türk Lirası değer kazandı. 1930’da 1 İngiliz Sterlini 1032 kuruş (10 lira 32 kuruş) iken 1938’de 616 kuruşa (6 lira 16 kuruş) geriledi. 1938’de ise dış ticaret ilk kez açık verdi. Dolar kuru 1938’de 126 kuruş (1 lira 26 kuruş) idi. Altın ve döviz rezervleri hızla arttı, altın stoku 1932-1945 döneminde 14.5 tondan 210 tona yükseldi.¹¹

Türkiye’de incelediğimiz dönemde, ekonomi alanında yapılan çalışmalar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, ülke kalkınması ve ekonominin standardizasyonu konusunda önemli çabaların olduğunu söyleyebiliriz. Bu çabalar, tarım toplumundan gelişmiş-modern topluma geçiş sürecine büyük katkı sağlayacaktı.

1935-1939 dönemindeki ithalat-ihracat oranlarına bakıldığında ise, rakamsal olarak çok yüksek olmamakla birlikte belirgin bir yükseliş görülmektedir. II.Dünya Savaşı’nın başladığı yıl olan 1939’da ise her iki oranda da düşüş oldu. Bu dönemin ithalat ve ihracat değerleri aşağıda gösterilmiştir (milyon dolar -USD- olarak)¹² :

⁹ Makal,**a.g.e.**,s.242-248

¹⁰ Makal,**a.g.e.**,s.395-400 ;Coşar-Bildirici,**a.g.e.**,s.696

¹¹ Karluk,**a.g.e.**,s.553

¹² Şahin,**a.g.e.**,s.71

Yıllar	İthalat	İhracat
1935	70.6	76.2
1936	73.6	93.7
1937	90.5	109
1938	118.9	115.1
1939	93.7	100.8

1935-1939 döneminde kamu gelirleri ile kamu harcamaları arasında belirli bir denge kurulmaya çalışıldı ve bu konuda başarılı da olundu. Aşağıdaki tablo incelendiğinde bu durum açıkça görülmektedir (rakamlar milyon TL olarak verilmiştir)¹³ :

Yıllar	Kamu Gelirleri	Kamu Harcamaları
1935	231.4	259.6
1936	271.1	252.4
1937	314.2	287.2
1938	322.9	303.9
1939	389.7	387.2

B. 1935-1939 Arasında Türkiye’de Sosyal Değişme

1923 sonrasında Türkiye’de hızlanan sosyal değişme süreci, 1935-1939 döneminde de devam etti. Ancak sosyal değişme olgusunun karakteri gereği, bu değişimin sonuçları hemen görülemezdi, somut sonuçlar için zamana ihtiyaç vardı. Yüzlerce yıl kendi kendine yeterlilik ve özgüven psikolojisi içerisinde yaşayan Türk toplumunda, bu süreçte belirgin değişimler yavaş yavaş gözlemlenmeye başlamıştı. Dünya ölçeğinde düşünüldüğünde, söz konusu yıllarda az ya da çok değişim olgusunu yaşamayan toplum neredeyse yok gibiydi. XX.yy. aynı zamanda bir değişim çağıydı. Bu dönemde teknolojinin hızla gelişmesi ve yine aynı hızla yayılması, toplumlar arası iletişim ve etkileşimin artması, bölgesel ve genel savaş gerçeğinin sivil yaşama etkileri sosyal değişimde belirgin bir etkiye sahipti.

¹³ Şahin,a.g.e.,s.79

Tezimizin bu bölümünde, Türk toplum yapısında günlük yaşam ile kültür ve sanat alanında görülen sosyal değişimleri, dönemin başlıca basın organlarındaki yansımalarından yararlanarak inceleyeceğiz.

a. Günlük Yaşamda Sosyal Değişme

Günlük yaşam, bir toplumdaki sosyal değişimleri gözlemlemek için adeta bir laboratuvar niteliği taşır. İnsanlar arası sosyal ilişkiler, kıyafetler, yemek kültürü, yaşam algısı, selamlaşma, ev dekorasyonu, kadının sosyal statüsü, moda, eğlenme ve tatil anlayışı, düğün ve cenaze törenleri, kutlamalar, para kazanma ve tüketim kültürü, aile içi ilişkiler, çocuk eğitimi, görgü kuralları gibi gözlemlenebilir toplumsal özellikler sosyal değişimle ilgili bize önemli ipuçları verir. Ayrıca bu kategoriye halk sağlığı ve hastalıklar konusundaki anlayış değişimi, temel ihtiyaçlar ve konfor algısının farklılaşması, spor, sivil ve katılımcı toplum olgusunun gelişimi, teknoloji ürünlerinin yaşamın bir parçası haline gelmesi, farklı toplumlara ve kültürlere yönelik bakış açısının değişmesi, dışa açılma, devlet-toplum ilişkisindeki algılama ve beklenti olgusunun farklılaşması gibi argümanlar da eklenebilir.

1935-1939 yılları arasındaki ulusal basın organları incelendiğinde, yukarıda söz edilen konularla ilgili sosyal değişim örneklerine rastlamak mümkündür. Bu değişimlerin, başlangıçta büyük kentlerde ve belirli sosyal çevrelerde yoğun olarak görüldüğünü de belirtmeliyiz. Söz ettiğimiz sosyal değişim örneklerinin ülke geneline yayılabilmesi için uzun bir süreye ihtiyaç vardı. Yine bu yıllarda, basının sosyal değişimde örnek olma ve yönlendirici bir rol üstlendiği görülmektedir. Gazete sayfalarında sık sık öğüt verici yazılara ve öğretici satırlara tanık oluyoruz. Dönemin Türkiye'sinde kitlesel bir iletişim aracı olarak radyonun henüz yeni yaygınlaşmakta olduğu, sinema sektörünün gelişme aşamasında olduğu realitesi dikkate alındığında, basının sosyal değişimdeki rolünün önemi daha belirgin hale gelmektedir.

i. Teknolojik Ürünlerin Yaygınlaşması ve Konfor Algısının Değişmesi

Bu yıllarda batılı toplumların yaşamlarında sanayileşme ile birlikte görülmeye başlanan modern araç-gereçler ve çeşitli cihazlar Türk toplumunda da yayılmaya başladı. XX.yy'ın ilk çeyreğini neredeyse sürekli savaşlarla geçiren Türk toplumu, bu dönemde günlük yaşamda teknoloji ürünleriyle daha fazla ilgilenmeye başladı.

Araba, radyo, buzdolabı, vantilatör, lamba-ampül reklamlarında ve marka çeşitliliğinde belirgin bir artış gözlemlendi. Bu yıllarda Türkiye’de günlük yaşamın, ağırlıklı olarak geleneksel bir karaktere sahip olduğu da unutulmamalıdır. Başlangıçta lüks tüketim olarak görülen birçok ürün, yaşam algısının değişmesi ve konfor beklentisinin farklılaşması ile birlikte temel ihtiyaçlar listesinde yer almaya başladı. Burada teknolojinin ve teknik buluşların evrensel özelliğini de özellikle vurgulamak gerekmektedir. XIX.yy’da hızlanan ve XX.yy’da bütün dünyayı etkisi altına alan teknolojik yenilikler büyük bir hızla ülkeler ve kıtalar arasında yayıldı. Dolayısıyla, yüzlerce yıl geleneksel ve içe dönük yapılarını koruyan farklı toplumlar, teknolojinin günlük yaşamdaki doğrudan etkisiyle birlikte hızlı bir sosyal değişme sürecine girdiler. Ancak dünya genelinde olduğu gibi Türkiye’de de, teknoloji ile tanışma olgusunun ve bunun sonuçlarının gözle görülür hale gelmesi için zamana ihtiyaç vardı. Bu değişimin, büyük kentlerden küçük kentlere ve kırsal alanlara doğru uzun bir süreçte gerçekleşmesi de sosyolojik bir gerçektir.

Günlük yaşamda teknolojinin yaygınlaşmasıyla ilgili incelediğimiz döneme ait örneklerle bakıldığında, Avrupa’dan ve ABD’den ithal edilen bazı ürünlerin popüler olduğu görülmektedir. Aşağıda bu konuyla ilgili bazı örneklerle yer vereceğiz. Gazetelerde yayınlanan yazılarda ve reklamlarda kullanılan Türkçe’nin dönemin dilini ve bakış açısını yansıttığını da belirtmek gerekir :

“Ne tuhaf! Bu ay daha çok ışık yakıldığı halde hiç cereyan fark etmemiş,
Çünkü yüzde 40 daha idareli olan çifte spiralli OSRAM ‘D’ lambalarını
Kullanıyor

OSRAM-D”¹⁴

“1936 mevsiminin şaheseri PHILIPS RADYOLARI”¹⁵

“1936 Yeni Şevrole

Masrafı az,randmanı çok olan yegane otomobil

CHEVROLET

General Motors Mamulatıdır”¹⁶

“Sakin 1936 Senesinin Şaheser Modeli

FRIGIDAIRE

Soğuk hava dolabını görmeden, muayene etmeden, ne kadar idareli olduğunu anlamadan kararınızı vermeyiniz”¹⁷

¹⁴ Cumhuriyet,2 İkincikanun 1936

¹⁵ Cumhuriyet,2 Mart 1936

¹⁶ Cumhuriyet,5 Nisan 1936

¹⁷ Cumhuriyet,2 Mayıs 1936

Bir fotoğraf makinesi reklamında ise aşağıdaki cümleler görülmektedir :

“1936 MEVSİMİ İÇİN

K O D A K

BRAUNİ	BRAUNİ	BRAUNİ
JUNİOR 620	MİNOR 620	127
6 x 9	6 x 9	4,5 x 6

2 yaşından başlayarak herkesin kullanabileceği makineler.

MİHRAKİ SABİT (Foyer Fix), DAİMA NET

Negatiflerinden çok güzel ağırandismanlar yapılır.

VELOKS kağıdına basılan kopyalar zamanla sararmaz, uzun müddet saklanır.

Hakiki VELOKS kağıdının arkasında ‘VELOX’ markasını arayınız.

İstenilen her tafsilat KODAK satıcılarından alınabilir. Bulunmadığı yerlerde, her çeşid izahat ve katalog için müracaat yeri :

KODAK ‘Ecipt’ A.Ş.

Beyoğlu - Tünel Meydanı, Ensiz sokak

Posta kutusu : Beyoğlu 236”¹⁸

Bu reklamların adı geçen ürünlerin resimlerini de içerdiğini belirtmekte yarar var. Dönemin gazete okurları için bu içerikteki reklamların ilgi çekici geleceğini tahmin etmek güç değildir. Dönemin Türk toplumu açısından düşünüldüğünde, günlük yaşamda temel ihtiyaçlar listesine yenilerinin eklendiğini, yaşam algısının değişmeye başladığını gözlemlemek mümkündür. Motorlu araçların sayısındaki artışlar, elektrik hatlarının büyük kentlerin dışında küçük yerleşim birimlerinde de yayılmaya başlaması, radyo kullanımı, buzdolabının mutfaklarda yavaş yavaş yerini almaya başlaması ve diğer teknolojik ürünler insanların yaşam biçimlerinin değişimi ve dönüşümünde önemli rol oynadı. Tezimiz açısından vurgulayabileceğimiz en önemli olgu, bu yaşananların sosyal değişim ile olan ilişkisidir. Teknolojik gelişmeler Türk toplumunu da etkilemeye başlamıştı. Bu etkiler kırsal bölgelerde daha yavaştı. Ancak değişim süreci başlamıştı ve yaygınlaşma aşamasındaydı. Az ya da çok dünyadaki bütün toplumlar için geçerli olan bu olgu, Türk toplumu için de geçerliydi.

Modernleşme çağının doğal bir sonucu olarak kentleşmenin artışı ve yaygınlaşması ile birlikte apartmanların ve yüksek binaların çoğalması da yeni bir kent gerçeğiydi. Bu süreçte bahçeli ve tek katlı büyük evlerin yerine yüksek ve sık

¹⁸ Cumhuriyet, 23 Haziran 1936

dokulu binalar yaygınlaştı. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak da yeni konut tipleri, yeni ihtiyaçlar ve sorunlar ortaya çıkmaya başladı. Teknoloji ile ilgili yeni meslekler de toplumdaki yerini almaya başladı. Bu süreç Türkiye’de de yaşandı. Dolayısıyla günlük yaşamın pratiği içerisinde bu yeni argümanları da dikkate almak gerekiyordu. Dönemin basınında belirli dönemlerde bu yönde de haberlere ve yazılara rastlanmaktadır. Cumhuriyet gazetesinde “Yeni aydınlatma vasıtaları”¹⁹ başlığıyla, apartmanların ve dairelerin aydınlatılması konusunda bazı önerilerin yer aldığı bir yazı bu konuda örnek verilebilir.

Günlük yaşam standartlarında dünyada yaşanan olumlu gelişmelerin Türkiye’de de yansımaları görüldü. 1930’lar Türkiye’sinde ev dekorasyonu, yeni binaların yapımı ve altyapı hizmetlerinde önemli gelişmeler yaşandı. Su, elektrik, havagazı* gibi temel tüketim birimlerinin konutlarda kullanımının yaygınlaşması yaşamı kolaylaştırdı. Bu yıllarda Türkiye’de özellikle küçük yerleşim yerlerinde, kasabalarda ve kırsal yörelerde çeşme suları ile kuyu suyu kullanımı yaygındı. Konutlara su şebekelerinin bağlanması, insanların hazır ve temiz içme suyuna kavuşması dönemin sosyal yaşamı açısından önemli gelişmelerdi.

İnsanların ilk kez şebeke suları ile tanışmaları, su tüketimi kültürünün gelişmesi ve bu konuda günlük yaşamda karşılaşılabilecek teknik sorunlarla ilgili gazete sayfalarında ilginç yansımalar göze çarpmaktadır. “Evlerde su meselesi”²⁰ başlıklı bir gazete yazısında, evlerde su kullanımı ve yaşanabilecek arızalar ile ilgili öneriler yer almaktaydı. Günlük yaşamdaki bu gelişmeler ile birlikte günlük sorunların da içerik olarak değişmeye başladığı gözlenmektedir. Günümüz dünyasında bile, birçok ülkede ciddi su sorunlarının yaşanmaya devam ettiği düşünüldüğünde, konunun sosyal yaşamdaki önemi daha iyi anlaşılır. Ayrıca, dönemin koşulları dikkate alındığında, Türkiye gibi geniş ve güç coğrafi özelliklere sahip bir ülkede, su sorununun çözümünün merkezi devlet bütçesine önemli bir yük getireceğini de göz önünde tutmak gerekir.

Bu yıllarda evlerin kullanımı ve dekorasyonu, odaların kullanımıyla ilgili de bazı değişmelerin yaşandığı görülmektedir. Evlerin, insanların sadece barındıkları yerler olarak değil aynı zamanda yaşamlarının önemli bir bölümünü geçirdikleri mekanlar

¹⁹ Cumhuriyet,4 Mayıs 1936

* Havagazı,ısıtma ve aydınlatma amacıyla kömürden üretilen bir gaz çeşidi.Üretim yapılan yerlere havagazı fabrikası ya da gazhane denilirdi.İstanbul,Ankara,İzmir gibi büyük kentlerde uzun süre kullanıldı.

²⁰ Cumhuriyet,30 İkincikanun 1939

olarak değerlendirilmesi, yeni uygulamaları da beraberinde getirdi. Aşağıda örnek olarak vereceğimiz bir reklam ve sonrasında konuyla ilgili sunacağımız yazılar, dönemin Türkiye'si'nde günlük yaşamda sosyal değişimin içeriği ve yönü konusunda bize önemli ipuçları vermektedir :

“Modern ve Stil

Güzel Mobilya

Meraklılarına

Beyoğlunda

B A K E R

ve eski

H A Y D E N

Mağazalarında yeni açılan

Mobilya Salonlarını

ziyaret ediniz

Teşhir edilen bütün mobilyalar,

emsalsiz bir nefasette ve fiyatlar

rekaber kabul etmez derecededir

Tediyatta Kolaylık”²¹

Evlerin ve odaların kullanımı ile kullanılacak eşyalar hakkındaki bir yazıda aşağıdaki satırlar göze çarpmaktadır :

“Evlerimizi nasıl döşeyelim

Çocuk odalarına lazım gelen ehemmiyeti verelim!

Eskiden bizde aileler ya çocukların ayrı bir odaları olması icab ettiğine inanmazlar, yahud da evlerinin en ücra, en fena kısımlarını yavrularına tahsis ederlerdi. Şimdi, çok şükür o zihniyet ortadan kalktı. Halleri ve vakitleri yerinde olanlar onlara bir oda vermekten çekinmiyor. Madem ki yavrunuza bir oda vereceksiniz. Mümkünse onu şöyle döşeyiniz. Yatağı, okuma ve yazmaya mahsus küçük masası, iskemlesi, oynama yeri, çekmeces, koltuğu ve dolablarla bu odayı görüp te memnun olmayacak yavru var mıdır acaba ?”²²

²¹ Cumhuriyet,1 Mayıs 1936

²² Cumhuriyet,9 İkincikanun 1936

Yukarıdaki gazete yazısını okurken Türkiye’de ve dünyada yüzlerce yıl boyunca geniş aile yapısının yaygın olduğunu, çok çocuklu aile modelinin tercih edildiğini de dikkate almak gerekmektedir. Modernleşmeyle birlikte sanayileşmenin hızlanması, eğitim düzeyinin yükselmesi, kentleşme olgusunun güçlenmesi kaçınılmaz olarak günlük yaşamda konfor algısı, ev dekorasyonu ve yaşam çeşitliliği konusunda da yeni yaklaşımları beraberinde getirdi. Daha önce aile yaşamında çok fazla önem verilmeyen çocuklar için ayrı odalar hazırlanması, çocuklara uygun ayrı mobilyalar kullanılması, eski dönemlerde basit ayrıntılar olarak görülen konuların önem kazanması insanların günlük yaşamlarında yer bulmaya başladı. Bu olgular, Türk toplumu için de geçerliydi. Özellikle büyük kentlerden ve eğitilmiş sosyal gruplardan başlayarak bu anlayışın toplumda yavaş yavaş taban bulmaya başladığı görülmektedir. Ayrıca ev dekorasyonu ve konfor algısının değişmesi, doğal olarak aile içi ilişkileri de etkileyecekti. Bütün bu yaşananlar, dönemin Türk toplumundaki sosyal değişim olgusuna olumlu yönde katkı sağladı.

Değişen süreç ile birlikte mutfak ve yemek odası/salonu gibi kavramların da önem kazandığı, daha önce basit ayrıntılar olarak görülen bu konularda da yeni alternatiflerin ve anlayışların ortaya çıktığı görülmektedir. “Mutfak ve Yemek odaları”²³ başlıklı bir gazete yazısında, mutfakların kullanımı konusunda bazı öneriler yer almaktaydı.

Bir reklamda ise, o dönemde bazı büyük kentlerde ısınma amaçlı olarak kullanılan havagazının, banyolarda da kullanımıyla ilgili ifadeler rastlanmaktadır. O dönemlerde genellikle kış mevsiminin 4-5 ay sürdüğü ve çok soğuk geçtiği düşünüldüğünde, mutfaklarda ve banyolarda her zaman sıcak suya sahip olmak önemli bir ayrıcalıktı. Ülkenin bazı bölgelerinde farklı dönemlerde odun-kömür eksikliğinin yaşandığı ya da bu yakıtların pahalı olduğu da dikkate alındığında havagazının önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Söz konusu reklamda aşağıdaki ifadeler yer almaktaydı :

“H a v a g a z ı
İ L E b a n y o a l e t i
K U L L A N I N I Z
. U C U Z
. İ D A R E L İ

²³ Son Posta, 11 Eylül 1936

Yukarıdaki örnekler, dünyada ortaya çıkan yeni teknolojik gelişmelerin ve ürünlerin Türk basını tarafından da yakından ve ilgiyle takip edildiğini göstermektedir. Özellikle gazete okurları açısından bu konulardaki haberler ve yazılar çok önemliydi. Ayrıca Türkiye’de yavaş yavaş “açık toplum” olgusunun yerleşebilmesi açısından da bu gelişmeler çok önemliydi. Yaşanan bu gelişmeler, belirli bir süreç içerisinde, Türk toplumunun dışa dönük bir karakter kazanmasında önemli rol oynayacaktı.

ii. Yerli Ürün ve Markalaşma Kavramının Gelişmesi

1930’lu yılların bazı gazete reklamlarında, yerli ürünlerin tanıtımına da yer verildiği, bu ürünlerin yabancı markalarla karşılaştırıldıkları görülmektedir. Bu dönemde Türk sanayisinin, yerli sermaye yetersizliği nedeniyle daha çok devlet eliyle güçlendirilmeye çalışıldığı, birçok sanayi ve üretim sektörünün temellerinin henüz yeni atılmakta olduğu da dönemin gerçekleri arasındaydı. Bu süreçte yerli üretime büyük önem verildi, özel sektör desteklenerek girişimci bir anlayışın toplumda güçlendirilmesine çalışıldı. Ayrıca yerli ürünler kullanımının desteklenmesiyle birlikte Türk Lirası’nın değerinin korunması da dönemin ekonomik öncelikleri arasındaydı.

Gazete sayfalarında yerli ürünlerle ilgili reklamlara sıkça rastlanmaktadır. Paşabahçe şişe-cam fabrikasının ürünleriyle ilgili bir reklamda şu cümleler kullanılmaktadır :

“Şişe, kavanoz ve benzeri cam işleri alırken artık şu markayı arayınız!

Bu marka :

Sağlamlık, güzellik -ve- ‘ölçü-ayar yasası’na uygunluk garantisidir.

TAM TÜRK MALI”²⁵

²⁴ Son Posta,16 Mayıs 1936

²⁵ Cumhuriyet,1 İkincikanun 1936

“PASLANMAZ Hasan Tıraş Bıçağı”²⁶ başlıklı bir ilanda ise, yerli üretim traş bıçaklarının Avrupa ülkelerinde üretilenlerden daha kaliteli olduğu belirtilmekteydi. Yerli mutfak gereçleri tanıtımı yapılan bir reklamda, “Artık ecnebi malı kullanmaya hacet kalmadı!”²⁷ başlığıyla yine iddialı cümleler kullanılmaktaydı.

Bu içerikteki reklamlarda ulusal gurur ve toplumsal özgüvenin izlerini görmek mümkündür. Ayrıca bu yıllarda, resmi makamlar tarafından yerli malı kullanımının desteklendiğini, yerli malı kullanımı ile ilgili çok sayıda etkinlik düzenlendiğini de eklemeliyiz.

Yerli gıda ürünleri üretimi ile birlikte ürün çeşitliliğinin artması da dönemin dikkat çeken özellikleri arasındadır. Türkiye, bu yıllarda daha çok tarım ürünleri ve hammadde ihraç eden bir ülke konumundaydı. Kuruluşları çok eski yıllara dayanan bazı firmaların, değişen koşullarla birlikte yeni ürünlerin üretimine de başladıkları görülmektedir. “Dünyanın meşhur şekerlisi Ali Muhiddin Hacı Bekir”²⁸ başlıklı bir ilanda, lokum ve şekerlemelere ek olarak karamela üretimine de başlandığı duyurulmaktaydı. Reklamın içeriğinde, söz konusu lokum ve şekerleme firmasının yerliliğine vurgu yapılması ve dünya genelinde tanındığının belirtilmesi, dönemin “yerlilik” anlayışı açısından önem taşımaktadır. Markalaşma kavramının, sınırlı da olsa artık toplum gündeminde yer bulmaya başladığını görüyoruz. Ayrıca, o dönemin Türk toplumunda tüketimi fazla yaygın olmayan karamel, kakao, vanilya gibi ürünlerin bu süreçte toplumsal yaşamda yavaş yavaş yer almaya başladığı da görülmektedir.

Kış mevsiminde yakıt olarak yerli kömür kullanımı ile ilgili yayınlanan bir reklamda aşağıdaki iddialı ve ısrarlı ifadeler rastlanmaktadır :

“KIŞA BIRAKMA, YAZDAN AL!
HER SOBADA YANAN
EN FAZLA ISITAN
TÜRK ANTRASİTİNİ AL
KIŞA BIRAKMA, YAZDAN AL!
HER MALTIZDA YANAN
ÇABUK TUTUŞAN
TÜRK ANTRASİTİNİ AL
KIŞA BIRAKMA, YAZDAN AL!

²⁶ Akşam,4 Kanunuevvel 1936

²⁷ Cumhuriyet,1 Mayıs 1937

²⁸ Akşam,8 Kanunusani 1938

ISGARALI HER OCAKTA YANAN
EN AZ FİRA VEREN
TÜRK ANTRASİTİNİ AL
KIŞA BIRAKMA, YAZDAN AL!”²⁹

1930’lu yıllarda Türkiye’nin hızlı bir sanayileşme süreci yaşadığı dikkate alındığında, yerli üretimin gelişmesi ve markalaşma kavramı çok önemliydi. Devlet ile birlikte toplumun da özgüven duygusunun gelişmesi, uluslararası standartlara ulaşma konusunda mesafe alınması açısından bu gelişmeler büyük öneme sahipti.

iii. Sosyal Yardımlaşma Anlayışının Yaygınlaşması

Toplumun günlük yaşamında kimsesiz ya da ihtiyaç sahibi insanlara ve özellikle çocuklara yardım konusunun eski dönemlere göre biraz daha fazla yer tutmaya başlaması, dönemin sosyal değişim dinamikleri açısından vurgulanması gereken özellikler arasındadır. Çocuklar ile ilgili, toplumun sosyal yardımlaşma algısıyla da orantılı olarak sosyal yardımlar konusunun ön plana çıktığı gözlemlenmektedir. Tezimizde incelediğimiz 1935-1939 döneminde Türkiye nüfusunun ağırlıklı bölümü kırsal bölgelerde yaşıyordu, ülke nüfusunun genelinde gelir düzeyi oldukça yetersizdi. Türk toplumunda geleneksel olarak var olan sosyal yardımlaşma ve dayanışma olgusu, söz konusu dönemde geçerliliğini korumakla birlikte halkın içerisinde bulunduğu sosyo-ekonomik koşullar dikkate alındığında, bu konuda asıl yükün devletin omuzlarında olduğu da bilinen bir gerçektir. Halkın elindeki sermaye yetersizliği, sivil toplum anlayışının henüz oluşum aşamasında olması, altyapı ve personel eksikleri gibi etkenler merkezi yönetimin sorumluluklarını artırmakta, devletin daha çok özveride bulunmasını zorunlu hale getirmekteydi. Bu dönemde resmi kurumlar ile devlet denetimindeki özel ya da yarı resmi kurumların sosyal devlet olgusunun gelişiminde önemli katkılar sağladıkları görülmektedir. Burada değinmek istediğimiz önemli bir ayrıntı da, dünyadaki bir çok ülkede olduğu gibi dönemin Türk toplumunda da genel eğilim, devletin yardım ve koruyuculuğunu her zaman yanında görme beklentisiydi. Bu nedenle, yoksul çocuklara yardım etme, çeşitli sosyal imkanlar hazırlama gibi etkinlikler dönemin Türkiye’si açısından büyük önem taşımaktaydı. Yine bu konuyla ilgili vurgulanması gereken bir başka önemli

²⁹ Akşam, 1 Haziran 1936

ayrıntı da, yaklaşık on beş yıl önce ülkenin uzun yıllar devam eden bir savaş sürecinden çıkmasıydı. 1911-1922 yılları arasında Türk toplumunun birinci gündem maddesi savaştı. Bu savaşlar, genel seferberliği gerektirecek kadar kapsamlıydı. Yetişkin ve genç erkek nüfusun önemli bir bölümü bu savaşlarda kaybedilmişti. Savaş yılları, ülkenin ekonomik yapısında, askeri gücünde, toplumun sosyal yaşamında ağır olumsuz etkiler bırakmıştı. 1920'lerin ortalarından sonra belirgin bir toparlanma başlamakla birlikte, 1930'ların ikinci yarısına gelindiğinde söz konusu dönemin izleri, farklı tonlarda da olsa etkisini sürdürüyordu. Ülke genelinde her alanda bir toparlanmanın gerçekleşebilmesi için zamana ihtiyaç vardı. Savaşlarda şehit olanların ve çalışamayacak düzeyde yaralananların çocukları da düşünüldüğünde konunun önemi daha iyi anlaşılır.

“Konya mektupları”³⁰ başlıklı haberde, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Halkevi tarafından ihtiyaç sahibi çocuklara yapılan yemek, kıyafet ve kırtasiye yardımından söz edildiğini görüyoruz. Bu dönemde Türkiye genelindeki çocukların önemli bir bölümünün bu tür sosyal yardımlara ihtiyaç duydukları dikkate alınırsa, konunun kapsamı ile yapılması gerekenlerin büyüklüğü ve zorluğu daha iyi anlaşılır. Bu çocukların uzun süre yaşadıkları mahallelerin kısıtlı sosyal çevrelerinde yaşamlarını sürdüreceklerini de unutmamak gerekiyor. Ülke genelinde okulların yaygınlaşması ve sosyal yardımlar sayesinde binlerce çocuğun orta öğrenime ve yüksek öğrenime devam etme yolunun açıldığı düşünüldüğünde, sosyal değişim açısından bu konu daha önemli hale gelmektedir. Bu durum, aynı zamanda sosyolojik olarak toplumda dikey hareketliliğin yaygınlaşmasını da beraberinde getirecekti. Yine bu durum, fırsat eşitliğinin sağlanması ve toplumsal bütünleşmenin gerçekleşmesi açısından da büyük önem taşımaktadır. Toplumu oluşturan bireylerin aidiyet duygusunun oluşması ve kendisini, içerisinde yaşadığı sosyal çevre ile bütünleşmiş hissetmesi, herhangi bir dışlanmışlık duygusunun oluşmaması sosyal değişimin dinamikleri ve sürekliliği açısından çok büyük bir öneme sahiptir.

Sosyal yardımlar sadece çocuklar için değil yetişkinler için de geçerliydi. Yardıma ihtiyaç duyan insanlar, çok farklı mesleklerden ve yaş gruplarından oluşmaktaydı. Ayrıca Türkiye'nin birçok bölgesinde sosyal yardımlara ihtiyaç duyan vatandaşlar bulunmaktaydı. “Gebe kadınlara yardım”³¹ başlıklı bir haberde,

³⁰ Akşam, 1 Kanunusani 1936

³¹ Son Posta, 13 Mayıs 1936

çocuklara yapılan kıyafet ve süt yardımına ek olarak anne adaylarına yapılan bazı yardımlardan söz edilmekteydi.

Çocuk Esirgeme Kurumu'nun sosyal yardımlaşma konusundaki fonksiyonlarına, Ayın Tarihi'nde yer alan aşağıdaki yazı çarpıcı bir örnek oluşturmaktadır :

“Çocuk esirgeme kurumu genel merkezi 1/5/936dan 1/6/936 tarihine kadar 3893 çocuğa yardım etmiştir.

Bunlardan 280 hasta çocuk ve anne genel merkezin polikliniklerinde bakılmış ve sağılmıştır.

Ayrıca diş bakımevinde de 325 çocuğun dişleri bakılmış ve sağılmıştır.

2386 çocuk ve anne genel merkezin banyolarından istifade etmiştir.

Süt damlasından her gün 110 çocuğa süt verilmiş ve bir ayda yekun olarak 2155 kilo bedava süt verilmiştir.

Genel merkezde açılan aşhaneden her gün 787 zayıf talebeye ve çocuklu anneye sıcak öğle yemeği verilmiştir.

Yardım için genel merkeze başvuran 5 yoksul çocuğa para yardımı yapılmıştır.”³²

Sosyal yardımlaşmanın bir başka boyutu da, devletin, doğal afetler ya da kazalarda mağdur olan vatandaşların yanında yer almasıydı. Sunacağımız belge bu kapsamda değerlendirilebilir :

“Kırklareli Vilayetinın Yenice Nahiyesine bağlı Koyunbaba Köyünde bir kaza neticesi yanan 41 evin yeniden yapılması için Köye civar Karayokuş Devlet ormanından tefrik olunan 365 metre mikap meşe ve kayın ağacının parasız olarak verilmesi; Ziraat Vekilliğinin 4/3/938 tarih ve 3310/10 sayılı teklifi üzerine 3116 sayılı kanunun 17 inci maddesine tevfikân İcra Vekilleri Heyetinin 18/3/938 tarihli toplantısında onanmıştır.”³³

Sosyal yardımlaşma konusunda, ihtiyaç duyulan alanlarda devletin halka yardım etmesi, halkın da gerektiğinde devletin yanında yer alması, sosyal yardımlaşma anlayışının yaygınlaşması açısından büyük öneme sahiptir. Yukarıdaki örnekler, bu olgunun karşılıklı olarak gelişmekte olduğunu göstermektedir. Bu anlayışın gelişmesi

³² Ayın Tarihi, Yıl 1936, Sayı 31, s.1-2,3 Haziran 1936

³³ BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi), Yer no : 30-18-1-2 Fihrist no : 82-17-8 (18.03.1938)

ve yaygınlaşması, toplumda sosyal değişimin olumlu bir seyir izlemesi açısından da önemliydi.

iv. Sosyal Alanlar Algısının Değişmesi

Günlük yaşamdaki sosyal değişim olgusunda sosyal alanların yeri konusu özellikle kentleşmeyle yakından ilgilidir. Büyüyen ve gelişen büyük kentlerde evlerin ve işyerlerinin dışındaki sosyal alanlara duyulan ihtiyaç, yetişkinler için olduğu kadar çocuklar için de geçerlidir. 1930'lar Türkiye'sinde var olan birçok sosyo-ekonomik sorun karşısında, bu sorunun bir ayrıntı olduğu düşünülebilir. Ancak bu tür konuların tartışılması ve sınırlı da olsa toplum gündeminde yer alması bile sosyal değişimin niteliği açısından çok önemliydi.

“Çocuk bahçeleri”³⁴ başlıklı bir haberde, İstanbul Belediyesi'nin bazı semtlerde yapacağı çocuk parklarından söz edilmekteydi. Bu uygulamanın zaman içerisinde küçük yerleşim yerlerine doğru yayılacağı söylenebilir.

Park ve bahçeler konusu, sadece çocuklar için değil yetişkinler için de büyük bir ihtiyaçtı. Aynı zamanda kent mimarisi açısından da büyük öneme sahipti. Ayrıca bu konuda belirli yerlerde yoğunlaşma değil yatırımları olabildiğince farklı yerlerde yapmak, halkın sosyal hizmetlerden en geniş şekilde yararlanmasını sağlamak da önemliydi. Aşağıdaki haber, bu yönde de bazı uygulamalara başlandığını göstermektedir :

*“Yedi büyük park, 13 umumi bahçe yapılacak
Şehrin bir çok yerlerinde geniş meydanlar açılacak...”³⁵*

Bu haber, özelde İstanbul ile ilgiliydi. Parklar, meydanlar, geniş caddeler ve kaldırımlar gibi konuların gündeme gelmesi kent mimarisi için olduğu kadar sosyal değişim dinamikleri açısından da önemliydi. Bu değişimin küçük yerleşim yerlerine yayılabilmesi için uzun bir zamana ihtiyaç vardı. Ancak basın aracılığıyla bu tür konuların toplum gündemine girmeye başladığı söylenebilir.

Sosyal alanlar konusu, özellikle sanayileşme ve kentleşme süreci ile birlikte, devlet ve toplum gündeminde yer alan başlıca konulardan biri olmuştur. Yaşanan

³⁴ Akşam, 15 Kanunusani 1936

³⁵ Akşam, 7 Haziran 1937

yoğun göçler ve diğer etkenlerin sonucunda büyük kentlerin nüfuslarının artması, sık dokulu binalar ve betonlaşmanın yaygınlaşması, sosyal alanlar konusunu çözüm bekleyen sorunlardan biri haline getirmiştir. Yaşam koşullarının değişmesiyle, kaçınılmaz olarak beklentiler ve ihtiyaç konuları da değişmektedir. Dönemin Türkiye'sinde, sosyal alanlar konusunun devletin ve toplumun gündeminde olması ve bu alanda girişimlerde bulunulması, sosyal değişme olgusuna da belirli düzeyde katkı sağlamıştır.

v. İletişimde/Ulaşımında Modernleşme

Türkiye'de 1930'lu yıllarda iletişim sektöründe önemli gelişmeler yaşandı. Özellikle telefonun yaygınlaşması ve telgrafın yerini alması dönemin Türk toplumunda sosyal değişimin hızı açısından çok önemliydi. İlk olarak büyük kentlerde kullanılmaya başlanan telefon, bu yıllarda iller arasını da kapsayacak şekilde yaygınlık kazanmaya başladı. Birçok teknik gelişmede olduğu gibi, telefon hatlarının kurulmasıyla ilgili haberler de dönemin basınında adeta büyük bir coşku ve sevinçle dile getirildi.

Telefon haberleşmesi, büyük kentler ile küçük yerleşim birimleri arasında iletişimin sağlanmasının yanında toplumsal kaynaşmanın gerçekleşmesi açısından da önemliydi. Bu konuda “Adana-İstanbul telefonu işlemeğe başlıyor”³⁶ başlıklı haberi örnek verebiliriz. Haberde, bu iki kent ile birlikte telefon hatları üzerinde bulunan diğer bazı kentlerin de telefon iletişimine geçtiği vurgulanmaktaydı.

Telefonun yaygınlaşmaya başladığı yıllarda, Türk halkının günlük yaşamda kullandığı en önemli iletişim aracı mektuptu. Dönemin koşullarında mektupla haberleşmenin günlerce, bazen haftalarca zaman aldığı düşünüldüğünde, iletişimde telefonun önemi daha iyi anlaşılır. İzleyen yıllarda, ekonomik zorunluluklardan kaynaklanan göçler nedeniyle gurbet olgusunun Türk sosyal yaşamında önemli yer tutması, zorunlu askerlik uygulamasının sonucu olarak her ailenin, yaşamlarının bir döneminde bazı yakınlarından bir süre de olsa uzak kalmış olmaları, telefon iletişimini sosyal değişme açısından ayrıcalıklı bir konuma getirmektedir.

Türkiye'de telefon şebekelerinin yaygınlaştırılması, bu sektördeki teknoloji kullanımının geliştirilmesi konusunda yabancı uzmanlardan da yararlanıldı. Aşağıda

³⁶ Cumhuriyet, 8 Birinciteşrin 1937

sunacağımız belge, İsveç'ten getirilecek iki uzmanın telefon iletişimde görevlendirilmesiyle ilgili :

“Aylık ücretleriyle diğer masrafları İstanbul Telefon varidatından verilmek ve telefon işlerinde çalışdırılmak üzere İsveçten getirtilmeleri gerekli görülen Mühendis Erik Lundqvist ve Erik Eklund adındaki iki mütahhassısın 788 sayılı kanunun 5 inci maddesinin D fıkrasına göre, ikişer yıl müddetle çalışdırılmaları; Nafia Vekilliğinin 21/4/936 tarih ve 1331 sayılı tezkeresi ve Maliye Vekilliğinin 11/5/936 tarih ve 13173/1563 sayılı mutaleanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 13/5/936 da onanmıştır.”³⁷

1930'lu yıllarda radyo yayıncılığının da özel bir yeri bulunmaktadır. Dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye'de de televizyon yayıncılığının henüz başlamadığı, sinemanın yaygınlaşma aşamasında olduğu ve genellikle büyük kentler ile sınırlı kaldığı düşünöldüğünde radyonun önemi daha fazla önem kazanmaktadır. Radyo, geniş kitlelere ulaşabilme açısından önemli bir iletişim ve kültür aracıydı. Türkiye'de radyo yayıncılığı önceki yıllarda başlamıştı, gelişme ve yaygınlaşma süreci devam ediyordu. Sunacağımız belge, Türkiye'de radyoculuğun gelişimiyle ilgili :

“4 ve 5 kilovat gibi pek zaif takatlerle çalışan İstanbul ve Ankara istasyonlarının yurdun ihtiyacını karşılayamadığı ve yapılan neşriyatın memleketin bir çok yerlerinden dinlenemediğı cihetle birisi 60 kilovatlık takatte uzun dalga üzerinde çalışacak ve diğeri aynı stüdyonun programlarını neşredek ve yurdun her tarafından dinlenebilecek kısa dalgalı 20 kilovatlık iki istasyonun, 700 bin lira tahmin edilen bedeli İstanbul Telefon Müdürlüğü varidat fazlasından üç senede ödenmek üzere, yapıdırılması hakkındaki Nafia Vekilliğinin 28/7/936 tarih ve 549/9331 sayılı tezkeresile ilişğı rapor, İcra Vekilleri Heyetinin 29/7/936 toplanışında okunarak, biri 60 ve diğeri 20 kilovatlık takatta olmak üzere, teklif veçhile iki istasyon yapıdırılması onanmıştır.”³⁸

³⁷ BCA,30-18-1-2/64-39-1 (13.05.1936)

³⁸ BCA,30-18-1-2/67-65-7 (29.07.1936) bkz. Ek-10

“Radyo istasyonlarının inşası hazırlıkları ilerliyor”³⁹ başlıklı bir gazete haberinde ise Ankara’da yapılacak olan bir radyo istasyonu ile ilgili bilgilere yer verilmekteydi.

Radyo, kullanım kolaylığı açısından insanlar için önemli bir iletişim, kültür ve eğlence aracıydı. İnsanlar evde, işyerlerinde, arazide, çalışırken ya da dinlenirken radyo dinleme imkanına sahiptiler. Bu nedenle radyo günlük haberleri ve spor karşılaşmalarını dinleme, yurt içi ve yurt dışında yaşanan önemli olayları takip edebilme, müzik ve çeşitli kültür programlarını dinleyebilme açısından önemli ve gerekli bir iletişim aracıydı. Gazete okuma alışkanlığının yaygın olmadığı yerlerde de radyo dinlendiği düşünüldüğünde, konunun önemi daha iyi anlaşılır. Telefon kullanımı ve radyo yayıncılığı bu açıdan değerlendirildiğinde, iletişim alanında yaşanan gelişmelerin sosyal değişme dinamikleri açısından vazgeçilmez öneme sahip olduğu söylenebilir.

Ulaşımda -özellikle havacılık sektöründe- iki dünya savaşı arası dönemde önemli gelişmeler yaşandı. Savaş teknolojisinin yanı sıra ülke içi ve ülkeler arası ulaşımda uçakların kullanımında önemli bir artış oldu. Bu gelişmeler Türkiye’yi de etkiledi. Ulaşımdaki gelişmeler, önce ülke içi havayolu ulaşımının başlaması, daha sonra farklı ülkelerle hava yolu bağlantısının kurulması, Türk toplumunun dış dünyaya açılması, girişimciliğin gelişmesi ve dünya ile entegre olabilme açısından çok önemliydi. Bu kapsamda “İstanbul-Ankara hava seferleri başlıyor”⁴⁰ başlıklı haberde, Türkiye’de ilk kez başlayacak olan havayolu ulaşımı ile ilgili bilgilere yer verildi. İki gün sonra “Ankara-İstanbul hava seferleri başladı”⁴¹ başlıklı haber ile iki kent arasında havayolu ulaşımının başladığı duyuruldu. Üç yıl sonra ise, “Berlin-İstanbul hava seferleri dün başladı”⁴² başlıklı haber ile uluslararası havayolu ulaşımının da başladığını görüyoruz. Birkaç gün sonra “İstanbul-Bükreş hava hattı dün açıldı”⁴³ haberi ile Avrupa havayolu ulaşımı sistemine entegre olma konusunda hızlı adımlar atıldığını söyleyebiliriz. Kısa süre sonra Son Posta gazetesi, “Hava yolculuğu büyük bir rağbet görüyor”⁴⁴ başlıklı haberinde, ülke içerisinde havayolu ulaşımının yaygınlaşmaya başlamasını ön plana çıkardı.

Bu dönemde, hem Avrupa’da hem de dünyadaki birçok ülkede hava ulaşımı henüz yaygınlaşma aşamasındaydı. Söz konusu haberler, Türkiye’nin de bu alandaki

³⁹ Akşam,23 Mayıs 1937

⁴⁰ Ayın Tarihi,Yıl 1936,Sayı 30,s.6-7,23 Mayıs 1936;Cumhuriyet,24 Mayıs 1936

⁴¹ Cumhuriyet,26 Mayıs 1936

⁴² Cumhuriyet,1 Haziran 1939

⁴³ Cumhuriyet,6 Haziran 1939

⁴⁴ Son Posta,17 Ağustos 1939

gelişmeleri yakından izlediğini göstermektedir. İlk olarak, ülkenin en büyük kenti olan İstanbul ile başlayan dış hatlar uçak seferleri, sonraki süreçte diğer büyük kentleri de kapsayacak şekilde genişledi. Havaalanlarının açılması, yerli ve yabancı devlet görevlilerinin uçak ile ulaşımı tercih etmesi, gazetelerde bu içerikte haber ve yazıların artması, daha önce tren istasyonlarında yapılan resmi karşılama ve uğurlama törenlerinin havaalanlarında da yapılmaya başlanması, Türk insanının dikkatinin bu noktaya yoğunlaşmasında önemli rol oynadı. Bu gelişmeler, toplumdaki sosyal değişimin kapsamı açısından oldukça önemliydi.

İncelediğimiz dönemde demiryolu hatlarının bulunduğu yörelerde, demiryolu ulaşımı da yaygındı. Bu nedenle demiryolu taşımacılığının yaygınlaştırılması ve trenlerin teknik özelliklerinin yükseltilmesi devletin öncelikleri arasındaydı. Basındaki haberlerden demiryolu ulaşımının da halk arasında rağbet gördüğü anlaşılmaktadır. “Ankara-İstanbul yolu”⁴⁵ başlıklı haberde, yaz tatilinde demiryolu ulaşımında meydana gelen artışlar ile ilgili bilgiler verilmektedir.

Ulaşım konusunda, karayolu ulaşımına da önem verildiğini, Türkiye’yi Avrupa’ya bağlayan karayolu yapımı konusunda çalışmalar yapıldığını, bu alandaki uluslararası organizasyonlara katılımın sağlandığını görüyoruz. Halk arasında “Londra Asfaltı” olarak bilinen ve İstanbul’u Avrupa’ya bağlayan karayolunun yapım süreciyle ilgili bir belgede, konuyla ilgili resmi bir görevlendirme hakkında aşağıdaki satırlar göze çarpmaktadır :

“28/8/935 tarih ve 2/3178 sayılı kararnameye ektir.

Londra ve Istanbul yolunun bu günkü ihtiyaca uygun bir hale getirilmesi işini görüşmek ve her ülkede gümrük formalitelerini sadeleştirecek müşterek esaslar kurmak maksadile 10-14 Eylül 935 de Peştede toplanan arsiulusal konferansa iştirak eden heyetin müşavirliğine tayin edilen Gümrükler Umum Müdür vekili M.Gündüzün maktuan verilen 700 lira harcirahına ilaveten bu yolda sarf ettiği 86 lira 45 kuruşun Muhasebei Umumiye kanununun 59 uncu maddesine göre 1935 mali yılı bütçesinin 179 uncu masarifi gayri melhuza tertibinden ödenmesi, Gümrük ve İnhisarlar Vekilliğinin işarına atfen Maliye vekilliğinin 12/11/935 tarih ve 30478/72 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 15/11/935 de onanmıştır.”⁴⁶

⁴⁵ Son Posta, 10 Eylül 1936

⁴⁶ BCA, 30-18-1-2/59-87-3 (15.11.1935)

Ulaşım konusunda, özellikle iç bölgelerde ve akarsu vadilerinin bulunduğu dağlık yörelerde köprü yapımı da önemliydi. Ulaşım ve taşımacılık imkanlarının gelişmesine, ekonomiye ve toplumsal etkileşime olan katkısı düşünüldüğünde, köprü yapımı da dönemin Türkiye'si için bir gerekliliktir. Yeni yapılacak köprüler ile ilgili bir bakanlar kurulu kararı, konu ile ilgili bir örnek olarak sunulabilir :

“İdari, iktisadi ve askeri bakımdan biranevvel inşası gerekli görülen ilişik cetvelde yazılı muhtelif Vilayata ait 9 köprüünün ilk önce yaptırılacak köprüler sırasına konulması; Nafia Vekilliğinin 8/4/938 tarih ve 3876/5067 sayılı teklifi üzerine Şosa ve köprüler kanununun 4 üncü maddesine göre İcra Vekilleri Heyetince 16/4/938 tarihinde onanmıştır.”⁴⁷

Yukarıdaki örneklere baktığımızda, ulaşım konusunda farklı alanlarda yatırımlar yapıldığını görüyoruz. Ulaşım alanında gerçekleşen bu yatırımlar, ekonomik hareketliliğe de neden olacaktı. Ulaşım imkanlarının artması ve gelişmesi ile ekonomik hareketlilik ise sosyal değişmeye doğrudan katkı sağlayacaktı. Gerek ticaret ve taşımacılık gerekse ziyaret ve seyahat açısından ulaşımın rolü çok büyüktü. Ulaşımın gelişmesi ve yaygınlaşması, sosyal değişmeye etkisi açısından günümüzde de geçerliliğini korumaktadır.

vi. Bireysel İlişkiler ve Aile İçi İlişkilerde Ayrıntıların Önem Kazanması

Sosyal değişimin gözlemlenebilen etkenlerinden biri de bireysel ilişkiler ve toplum içerisinde insanların davranış modelleri, görgü kuralları gibi konulardaki değişimlerdir. Günlük yaşamda, çoğu kez basit bir ayrıntı olarak görülen bazı davranışların, toplumdaki sosyal değişimin yönüyle birlikte önem kazandığı gözlemlenmektedir. Bu değişimler kentlerde, kırsal yörelerde ve çeşitli meslek gruplarında farklılık gösteriyordu, değişimlere uyum sağlama süreci de farklıydı. Dönemin en önemli iletişim ve etkileşim araçlarından olan gazetelerin, bu konuda da toplumu bilgilendirme ve örnek olma işlevi gördüklerini görüyoruz. Düzenli gazete okurları, sosyal yaşamla ilgili basında çok sayıda öneriye rastlayabilirlerdi.

⁴⁷ BCA,30-18-1-2/83-32-15 (16.04.1938)

Türk toplumunda yaygın bir sosyal davranış ve görgü kuralı olan tokalaşma ile ilgili aşağıdaki yazı bu konuda örnek olarak verilebilir :

“*Muaşeret*

El sıkmak

“*El sıkmak hakikati halde en büyük bir hürmet ve dostluk alameti iken bazılarının bu hareketi suiistimal etmesi, her rasgelene el vermesi neticesi kısmen bayağılığa düşmüştür. Fakat kendini bilenler hiç şüphe yok ki ellerini sıkacakları adamları daima iyi seçerler.*

El sıkarken uzatılması lazım gelen daima sağ el olmalıdır. Elini ilk uzatması lazım gelen yüksek ve şayanı hürmet şahsiyettir. Yani kadın erkeğe, patron memuruna, ihtiyar gence karşı bu hareketi yapar. Eli serbestçe ve tamam olarak uzatmak gerektir. Birkaç parmakla el sıkmak yahud karşısındakinin parmaklarını acıtacak kadar bir tazyik yapmak münasebetsizliktir. İstisnai bir vaziyet mevcut değilse alınan eli uzun zaman avucda muhafaza etmek de ayıbdır. Yalnız bir felaket, bir sevinc vukuunda laübalı insanlar arasında buna müsaade edilebilir. Erkeğin kadına, gencin ihtiyara, memurun patrona el uzatması muaşeret adabına uygun değildir. Fakat bilmemezlik dolayısıyla bu hareketi yapmış birinin elini de reddetmek tabii büsbütün nezaketsizlik olur.”⁴⁸

Geniş halk kitleleri arasında bu tarz ayrıntılara çoğu kez dikkat edilmese de, özellikle balo, kokteyl, resepsiyon, suare, parti, kutlama şeklinde yapılan etkinliklerde ya da resmi toplantılarda bireysel görgü kurallarının daha çok önem kazandığı söylenebilir.

Günlük yaşamdaki sosyal değişimin bir başka boyutu da aile içi ilişkilerdir. Genellikle anne, baba ve çocuk temeline dayanan ailenin en küçük sosyal birim olduğu kabul edilir. Tezimize konu olan yıllarda, Türk toplumunda genellikle ataerkil bir aile yapısı etkiliydi. Baba merkezli, anne ve çocukların aile içi karar süreçlerine çok fazla katılamadığı bir anlayış yaygındı. Ancak burada, söz konusu ataerkil yapının ilkel ve despot bir kültür olduğu sanılmamalıdır. Kadınların ve çocukların dışlanmaları ya da tamamen etkisizleştirmeleri söz konusu değildir. Vurgulamak istediğimiz olgu, ailenin her türlü ihtiyaçlarının baba tarafından

⁴⁸ Cumhuriyet,30 İkincikanun 1938

karşılanması, bütün sorumlulukların babanın üzerinde olması nedeniyle bu anlayışın toplumda genel kabul görmesidir. Kadınların, gerek eğitim gerekse iş yaşamında daha çok görünür hale gelmeleriyle belirli bir süreç içerisinde, aile içi ilişkilerde de otoriterlikten şeffaflığa doğru bir gelişme yaşanacaktı. Eğitim kurumlarının yaygınlaşması, akraba ve yakın çevre dışında da evliliklerin yaşanması, teknolojinin günlük yaşamda etkin hale gelmesiyle görülen zihinsel dönüşümler, kadının aile ve toplumdaki rolü ile ilgili algının olumlu yönde değişmeye başlaması, çocukların eğitim ve meslek seçimiyle ilgili konularda kendi görüşlerini savunabilecek bir konuma gelmeleri, sosyal değişimin niteliği açısından önemli gelişmelere ortam hazırladı. Yine bu değişimlerin toplumdaki farklı katmanları arasında farklılık gösterdiğini de belirtmek gerekir.

Çocukların kişilik eğitimi ve sosyalleşmeleri konusunda, kadınların özel bir yerinin olduğu gerçeği dönemin basınında sık sık gündeme getirildi. Çocuklara karşı bakış açısının değişimindeki izlere, basındaki yazılarda ve önerilerde de rastlayabiliriz. Anne-kız ilişkileri konusunda, “Genc kızlar ve anneleri”⁴⁹ başlıklı bir yazıda, ilişkilerin olumlu olabilmesi için bazı önerilerde bulunulmaktaydı.

Dönemin Türk toplumunda ataerkil bir aile yapısının yaygın olduğu düşünüldüğünde, aile içi ilişkilerde eşler arası ve anne-baba-çocuk ilişkilerinde belirli bir esnekliğin ortaya çıkması çok önemliydi. Aile içi karar alma mekanizmalarında, bütün aile bireylerinin söz sahibi olmaları ya da görüşlerini açıklayabilmeleri, çocuklara gösterilen ilginin ve verilen değerin artması sosyal değişimin yönü açısından büyük öneme sahipti. Bir bütün olarak toplumda meydana gelen sosyal değişimler, aile içi ilişkileri de etkileyecekti. Sosyal değişimin en canlı örneklerinin görüldüğü alanlardan biri de aile yapısıdır. Eğitim seviyesinin yükselmesi, kentleşme, teknolojik araçların kullanımı, dış dünyaya açılma gibi faktörler, doğal olarak aile içi ilişkilerde de bir esneklik ve yumuşamaya yol açacak, anne-baba-çocuk ilişkileri de yeni bir karakter kazanacaktı. Çocukların kendi yaşamları ve gelecekleri konusunda söz sahibi olmaları, günlük konuların ve sorunların aile içerisinde rahatça konuşulabilmesi, bu alandaki sosyal değişimlere de olumlu katkı sağlayacaktı.

⁴⁹ Cumhuriyet, 6 Mart 1938

vii. Yemek ve Sofra Kültüründe Değişme

Yemek ve mutfak kültürü, bir toplumun en dikkat çeken ve diğer toplumlardan farkını ortaya koyan özelliklerden biridir. Toplumlarda en yavaş gerçekleşen sosyal değişme olgularından biri de yemek kültürüdür. Toplumların yemek ve mutfak kültürü, genellikle ülkenin sahip olduğu doğal kaynak çeşitliliği ile ilgilidir. 1930'ların Türkiyesi'nde de, bu konuda yüzlerce yıldan beri oluşan alışkanlıklar devam etmekteydi. Ancak modernleşmeyle birlikte bu alanda da değişmelerin ortaya çıktığı, yeni yiyecek türlerinin günlük yaşamda yerini aldığı, sosyal ilişkilerin önemli bir göstergesi olan yemek davetlerinde yeni anlayışların ve uygulamaların ortaya çıkmaya başladığı da gözlemlenmektedir.

Aşağıda sunacağımız yemek davetleriyle ilgili bir yazı, bu konuda çarpıcı bir örnek oluşturmaktadır :

“Ziyafet sofrası şöyle kurulur :

“İptida masa (davetlilerinizi rahatça kabul edebilmeniz için) büyük olmalı. Sofra örtüsünü yaymazdan evvel masa üzerine moltondan yahud faneladan bir örtü serilmelidir. Bu tabakların ve bardakların kaldırılıp konurken takırdısına mani olur.

Sofra  rt s  masaya yayıldıktan sonra dört taraftan en aşağı yirmi beş santimetre kadar sarkmalıdır. Sofra  rt s  işlemeli ise ayrıca bir mily  veya ş men d  tabl istemez. Eğer düz ketenden ise sofranın ortasına ayrıca işlemeli bir k  k örtü konmalıdır.

Tabakların sağına bıçaklar ve çorba kaşığı, sol tarafına çatallar konulur.  n ne ise tatlı ve meyva için kullanılan bıçak,  atal ve kaşık yerleştirilir.

Ziyafette eğer şarap ikram edilecekse tabakların önüne ve sağa su bardağı sonra sola doğru madere, Bordeaux ve nihayet şampanya kadehi dizilir. Pe ete muntazam katlanarak tabak içine konur ve arasına ufacık bir ekmek, yahud bir dilim francola yerleştirilir.

Tuzluklar, biberlikler mebzul olmalı ve davetlilerin kolayca alabilmeleri için sık sık konmalıdır.

Sofranın ortasına yahud iki başına meyva konur ve bol  i ekle sofra süslenir.”⁵⁰

⁵⁰ Akşam,2 Nisan 1935

“Sofra örtüsü ve peçeteler”⁵¹ başlıklı bir başka yazıda da, benzer içerikte öneriler görülmekteydi.

Dönemin sosyo-kültürel yapısı ve toplumsal alışkanlıklar dikkate alındığında, masada yemek yeme yerine yer sofrası kullanımı daha yaygındı. Yemekte herkese ayrı tabak yerine ortak tabaklardan birlikte yemek yeme alışkanlığı ağırlıktaydı. Söz konusu yıllarda, yüksek öğrenim görenlerin sayısının artması, gerek eğitim gerekse iş amacıyla Avrupa’ya gitme oranında artış yaşanması, halk arasında yüzlerce yıldan beri devam eden klasik meslekler yerine, bilgi ve teknolojiye dayalı mesleklerin de önem kazanması, ev yaşamında konfor algısının değişmesi, çok sayıda davetlinin katıldığı sosyal ve resmi etkinliklerin artması, insanların birbirlerinde gördükleri yeniliklerden etkilenmeleri vb. nedenlerle görgü kurallarındaki diğer değişimlerle birlikte masada yemek yeme alışkanlığının da yaygınlaşmaya başladığını söyleyebiliriz. Bu dönemde ve sonraki süreçte basında yemek kültürü, sofra düzenlemesi ve yemeklerin sıralamasına varıncaya kadar birçok ayrıntıya rastlamak mümkündür.

Yemek kültürü ve çeşitliliği konusundaki zenginleşmeye dondurma tüketimi de çarpıcı bir örnek oluşturmaktadır. “Dondurmalar”⁵² başlıklı bir yazıda, dondurma yapımı ve tüketimi ile ilgili bazı pratik öneriler yer almaktaydı.

İnsanlar, yüzlerce yıl geleneksel yöntemlerle yemekler yaptılar, yemek ve ürün çeşitliliği de başlangıçta çok kısıtlı olmakla birlikte gelişen süreç içerisinde bu çeşitlilik arttı. Teknolojinin gelişmesiyle başlayan modern dönemde ise, bu konuda yeni alternatifler ve anlayışlar ortaya çıktı. Daha önce tuhaf sayılan bazı uygulamalar doğal karşılanmaya başlandı. Bu olgu yemek tarifleri için de geçerliydi. Birçok insan yaşamları boyunca edindiği alışkanlıklara göre ya da içerisinde bulunduğu sosyal çevreden öğrendiği kalıplar çerçevesinde bir yemek kültürüne sahipti. Ancak söz ettiğimiz etkenler ve gazete sayfalarına yemek tariflerinin yansması, reklamlarda farklı yiyecek türlerinin yer alması bu alanda da bazı anlayış değişikliklerinin oluşmasında etkili oldu.

Sunacağımız örnek yemek kültüründeki bu değişimle ilgili :

⁵¹ Akşam,2 Haziran 1936

⁵² Akşam,2 Haziran 1936

“Bugün Ne Yemek Yapsam ?

Yarım saatlik bir çorba

Dört beş tane büyük patates ve bir iki baş soğanı soyup dilim dilim kesiniz. Lezzet vermesi için biraz da kereviz yaprağı koyup bunlara karıştırınız..Yassı bir tencerenin yahut tavanın içerisine koyup üzerlerine çıkıncıya kadar su koyunuz. Pişinciye kadar (25 dakika) kaynatınız. Sonra hep eze eze bir süzgeçten geçiriniz. Tekrar tencereye boşaltınız. Bir çorba kaşığı domates salçası, bir çay fincanı süt, bir parça da tereyağ katıp karıştırma karıştırma bir iki dakika daha pişiriniz. Fakat kaynatmayınız. Kaseye boşaltıp üzerine biraz maydanoz serpiniz ve sofraya çıkarınız. Gayet lezzetli bir çorba olur..Bilhassa kış günlerinde...”⁵³

Yukarıdaki yazılarda yemek kültürü ile ilgili öneriler ve pratik örnekler görmekteyiz. Özellikle XX.yy’da sanayileşme ile birlikte günlük yaşamın da çeşitlilik kazanması, apartmanların yaygınlaşması, iş yoğunluğu nedeniyle boş zamanın azalması gibi etkenler, yemek kültüründe de bir değişmeyi gündeme getirdi. Gazetelerde yemek köşelerinde farklı tariflerin yer alması, insanların çevrelerinde gördükleri farklı ürünleri de denemek istemeleri, geleneksel kalıpların yerini modernleşmeyle ortaya çıkan yeni yaşam biçimlerinin almaya başlaması, yemek kültüründe de bir değişimi kaçınılmaz hale getirdi. Sosyal değişimin doğası gereği, yeni yaşam koşullarında yetişen kuşakların, bu değişime daha kolay uyum sağlayabilecekleri söylenebilir.

viii. Toplumsal Yaşam-Kent Kültürü Anlayışının Gelişmesi

Modernleşme sürecinin hızlanmasıyla birlikte, yerleşim birimleri arasında etkileşimin artması, kırsal alanlardan büyük kentlere doğru göçün hızlanması toplumsal yaşamda yatay hareketliliğe bir dinamizm kazandırdı. Yeni yerlere uyum sağlama, sosyal geçirgenliğin ortaya çıkardığı sorunlar, eski alışkanlıklardan vazgeçme ve yeni alışkanlıklar edinme gibi hemen her ülkede karşılaşılabilecek sorunlar dönemin Türk toplumunda da yaşandı. Bu tür sorunların toplumsal kırılmalara neden olmadan ve olabildiğince sancısız atlatılabilmesi sosyal değişme açısından çok önemliydi. Geniş kapsamlı sosyal hareketliliklerin sonucunda

⁵³ Son Posta,11 Eylül 1936

yaşananlara bakıldığında, Türk toplumunda uyum sağlama ve entegrasyon yeteneğinin güçlü olduğu söylenebilir.

Özellikle büyük kentlerde toplumsal yaşamın karmaşıklığı ve çeşitliliği, nüfusun sürekli artması, kentleşme ve kentlilik bilincinin oluşturulması gibi faktörler bazı kuralların ve yaptırımların da uygulanmasını kaçınılmaz hale getirmekteydi. Basındaki çeşitli haberlerde ve yazılarda, caddelerin düzeni, farklı bireylere saygı ve kente uyum konusuyla ilgili ilginç bir örnekler yer almaktaydı. “Yolunuzu Şaşırmayın!”⁵⁴ başlıklı bir haberde, İstanbul’da belediyenin caddelerin toplu kullanımıyla ilgili olarak sağdan yürüme konusunda getirdiği bir uygulamadan söz edilmekteydi. Ertesi gün ise “Yollarda sağdan yürümiyen 18 kişi cezalandırıldı”⁵⁵ başlıklı haberde, bu kurala uymayanlara verilen para cezası ön plana çıkarıldı.

Dönemin Türk basınının örnek olma ve yol gösterme rolü üstlenmesine aşağıdaki yazı tipik bir örnek oluşturmaktadır :

“Köylü Arkadaş!

Aşağıdaki Hareketleri Yapmaktan Kendini Sakın

- 1- Evde, yolda, kahvede, pazarda, kasabada yere tükürme. Tükürük hem hastalık getirir ve yayar, hem de başkalarını iğrendirir. Medeni insan bu gibi çirkin ve kötü hareketler yapmaz.
- 2- Aşçı dükkanında yemek yedikten sonra ellerini, ağzını musluk başında yıkarken hızlı hızlı boğazını ayıklama, sesli tükürme. Öte yanda yemek yiyenleri iğrendirirsin, bu da pek çirkin bir harekettir.
- 3- Kasabada, şehirde kaldığın vakit eğer bir otelde veya handa geceliyorsan gürültü yapma, hızlı hızlı konuşma, sofalarda sert sert dolaşma, kapıları hızlı kapama, öteki misafirleri uyandırırısın. Medeni bir insan başkalarının rahatını düşünmeğe mecburdur.
- 4- Kasabada, şehirde gezerken lüzumsuz kağıtları, sana yaramıyan şeyleri yol üstüne, öteye beriye atma. Bu gibi fazla şeyleri yolda giderken göreceğin çöp kağıtlarına yahut münasip bir yere bırak. Olmazsa cebine koy, sonra eve geldiğin vakit atarsın. Medeni memleketlerde sokaklara öteberi atanları hem ayıplarlar, hem de ondan ceza alırlar.

⁵⁴ Son Posta,5 İkinciteşrin 1936

⁵⁵ Son Posta,6 İkinciteşrin 1936

5- Pazarda, çarşıda, kalabalık yerlerde dolaşırken yürümene dikkat et. Ötekine berikine çarpma, şayet dalgınlıkla birisinin ayağına basarsan yahut her hangi bir rahatsızlık verirsen o kimseye : Kusura bakma, de. Yahut affedersin, de. Medeni insan nazik olur.

6- Düşün ki: kendine yapıldığını istemediğin bir şeyi başkasına yapmak ne kadar fenadır, değil mi?⁵⁶

Yukarıdaki yazıda, kırsal yörelerde ve küçük yerleşim birimlerinde yaşayan insanlara yönelik öneriler yer almaktadır. Ancak yazının içeriğine bakıldığında, bu önerilerin toplumun genelini ilgilendirdiği söylenebilir. Günümüzde basit görgü kuralları olarak bilinen bu tarz davranışlar, modernleşme çabasındaki bir toplum için önemli ayrıntılardı. 1930'lar Türkiye'si dikkate alındığında, kırsal yörelerin kentlerle olan etkileşimi oldukça sınırlıydı. Tarım ve hayvancılığın temel geçim kaynakları olması nedeniyle, bu yörelerde kendi kendine yeterlilik anlayışı yaygındı. İnsanlar ancak haftada bir kez, çevre kasabalarda ya da kentlerde kurulan semt pazarlarına gitmek amacıyla kırsaldan ayrılıyorlardı. Bu nedenle, kırsal yörelerde sosyal değişimin hızı daha yavaştı. Dönemin koşullarında, Türkiye nüfusunun önemli bir bölümünü kırsal nüfusun oluşturduğu dikkate alınırsa, basında çıkan bu içerikteki yazıların sosyal değişmeye olumlu yönde katkı yaptığını söylemek mümkün.

Bu arada, Türkiye'de uygulanmakta olan zorunlu askerlik uygulamasının sosyal değişmeye olan etkisine de değinmek istiyoruz. Bu yıllarda birçok insanın zorunlu askerlik nedeniyle yaşamında ilk kez, yaşadığı ilin dışına çıktığı gerçeği düşünüldüğünde konunun önemi daha iyi anlaşılır. Bu sayede insanlar, ülkenin farklı kentlerinden ve yörelerinden gelen diğer insanlarla eşit koşullarda bir arada bulunma ve etkileşim fırsatına sahip oldular. Aynı dili konuşma, günlük sorunların ve yaşamdan beklentilerin benzerliği, davranış modellerindeki yakınlıklar insanlar arasındaki etkileşimi ve kaynaşmayı artırıcı etkiye neden oldu. Bu durum, toplum içerisinde aidiyet duygusunun gelişimine de katkı sağladı.

⁵⁶ Yeni Sabah,31 Mart 1939

ix. Tutumlu Olma ve Tasarruf Alışkanlıklarında Değişme

Para kazanma, harcama ve tasarruf kültürü sosyal değişme dinamikleri arasında önemli bir ayrıntı olarak yer almaktadır. Teknolojinin ve göçlerin etkisiyle yaşam algısının değişmesi, yeni mesleklerin ortaya çıkması, döviz kullanımı ve bankaların yaygınlaşması gibi etkenler bu alanda da yeni değişimleri beraberinde getirdi. Bu süreçte girişimciliğin önem kazanması, devlet kurumlarında memur olmanın dışında özel sektörde de alternatifler aramanın yaygınlaşması, ticaretin gelişmesi, farklı ülkelerle yapılan ihracat ve ithalatta artış yaşanması gibi etkenler toplumdaki ekonomik canlanmaya ve zihniyet dönüşümüne katkı sağladı. Bu yaşananlar sosyal değişme açısından da büyük önem taşımaktadır. Bu yıllarda devletin de yönlendirici ve teşvik edici bir rol üstlendiğini biliyoruz. Basında tutumlu olma, yerli ürün kullanımı ve tasarruf konularında çeşitli ilanların yayınlandığı görülmektedir :

“Yurddaş

On paralık bir şey alırken bile
mutlaka yerli malını tercih et ve al.
Çünkü yerli malı senindir.”⁵⁷

Ulusal ekonomi ve
arttırma kurumu*

“Yurddaş

İhtiyarlığında yabancılara muhtaç kalmamak,
sefalet çekmemek istiyorsan, tasarruf et.”⁵⁸

Ulusal ekonomi ve
arttırma Kurumu

⁵⁷ Cumhuriyet,23 İkincikanun 1936

* Ulusal Ekonomi ve Arttırma Kurumu, 14 Aralık 1929’da “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti” ismi altında ve hükümet kararıyla kuruldu. Başkanlığını TBMM başkanı Kazım (Özalp) Paşa üstlendi. Hükümet üyeleri ve meclisteki bütün milletvekilleri, cemiyetin doğal üyesi sayılacaklardı. İsrarla mücadele, yerli ürün kullanımı, halkı tutumlu olma ve tasarrufa alıştırmaya cemiyetin başlıca amacı idi. (Doğan Duman, **Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1990, s.48-49). Cemiyetin ismi 1939’da “Milli Ekonomi ve Arttırma Kurumu” olarak değiştirildi. 1955’te ise “Türk İktisat Cemiyeti” ile birleşerek “Türkiye Ekonomi Kurumu” ismini aldı. (Yaşar Semiz, **1929-1938 Döneminde Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 1991, s.102-103)

⁵⁸ Cumhuriyet,8 Nisan 1936

“Yurddaş!

Arttırma bir alışma işidir. Çocuğunu
küçük yaştan arttırmaya alıştır.”⁵⁹

Ulusal Ekonomi ve
Arttırma Kurumu

“Yurddaş!

Banka olmıyan zamanlarda atalarımız
(Ak akçe kara gün dostudur) demişler.

Şimdi biz :

Bankalarda arttırma hesapları, kara gün dostudur
diyoruz. Kara günlerinde dostsuz kalma.”⁶⁰

Ulusal Ekonomi ve
Arttırma Kurumu

Yukarıdaki cümleler, dönemin koşullarında toplumun anlayabileceği ve yaşam algısına uygun düşecek şekilde tasarlanmıştı. Yerli üretimin gelişmesi, insanların kazançlarını tutumlu harcamaları, tasarruf etme kültürü toplumun para kazanma ve harcama anlayışına uygun düşüyordu. XX.yy’ın başlarından sonra oldukça uzun bir süre Türk toplumunun savaş olgusuyla birlikte yaşadığı, belirli dönemlerdeki kıtlıkların ve kuraklıkların toplumu derinden sarstığı, Türk ekonomisinin toparlanma ve kalkınma aşamasında olduğu gerçeği de dikkate alındığında, söz konusu yaşam algısı daha iyi anlaşılır. Ekonomi alanında çalışmalar yapmak ve toplumda ekonomi ile ilgili bazı genel ilkeleri yerleştirmek amacıyla resmi ve özel yeni kurumların kurulması da, aydınlar ve devlet tarafından konuya verilen önemi göstermektedir.

Ziraat Bankası’nın, bir buğday tarlası resmi üzerindeki reklamında ise aşağıdaki ifadeler görülmektedir :

“KUMBARA

BİRE

1000

VEREN

TARLADIR

TÜRKİYE

ZİRAAT

BANKASI”⁶¹

⁵⁹ Cumhuriyet,12 Birincikanun 1937

⁶⁰ Cumhuriyet,13 Birincikanun 1937

⁶¹ Son Posta,29 Birinci Teşrin 1936

Dönemin koşullarında, Türk toplumunda bankalara para yatırma ve çeşitli bankacılık işlemleri henüz yaygınlaşma aşamasındaydı. İnsanların tasarruflarını bankalara yatırma, para gönderme işlemlerini bir yakınları aracılığıyla değil de banka havalesi yoluyla yapma, banka kredisi kullanma gibi finans sektörünün kendine özel yöntemleriyle tanışmaları açısından bu tür reklamlar çok önemliydi. Ayrıca bu uygulamaların bankalara güvenme ve ekonomik yaşamın içerisinde daha fazla yer alma olgusunu güçlendireceği de söylenebilir.

x. Toplumun Kitlese Savaş Kavramıyla Tanışması

1930'ların ikinci yarısında, dünyada uluslararası ilişkilerde yaşanan gerginlikler, yeni bir küresel savaş olasılığını güçlendirdi. Birçok devlet, hızla silahlanmaya başladı ve savunma harcamaları devlet bütçelerinde önemli artışlar gösterdi. Türkiye de, bu süreçte güvenlik amacıyla savunma hazırlıklarına ağırlık verdi.

I.Dünya Savaşı ile birlikte, savaşlar cephe gerisindeki sivilleri de kapsayacak şekilde nitelik değiştirmeye başladı. Bu nedenle Türkiye'de de dönemin koşullarında, toplum üzerinde savaş psikolojisinin etkili olduğu gözlemlenmektedir. Resmi makamlar, herhangi bir hava saldırısı ya da kimyasal saldırı gibi bir tehlike durumunda halkı bilinçlendirme gereği duydular. Bu amaçla, zehirli gaz saldırılarına karşı bireysel olarak yapılması gerekenler konusunda kurslar düzenlendi. Bu kurslar genel olmakla birlikte, büyük kent olması, olası bir saldırıda ilk hedef olacağı düşüncesi ve ülke ekonomisindeki yeri nedeniyle İstanbul'daki gaz kurslarına ayrı bir önem verildi.

Devletin kurumsal düzeyde bu konuyla yakından ilgilendiği aşağıdaki örnek belgeden anlaşılabilmektedir :

“Şehir Hıfzıssıhhası ve hava taarruzlarından halkı koruma teşkilatı hakkında araştırmalarda bulunmak üzere İstanbul Belediyesi hesabına bir buçuk ay müddetle Almanya, Lehistan ve Rusyaya gidecek olan İstanbul Belediyesi Hıfzıssıhha Başmütehassısı Dr.Zekiye verilecek bin liralık harcırah ve masarifi zaruriyeden beş yüz lirasının kiliring B ile, geri kalanının da serbest dövizle ödenmesi; Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliğinin 31/8/935 tarih ve 157/13246 sayılı tezkeresi ve Maliye

Vekilliğinin 12/9/935 tarih ve 7510 sayılı mutaleanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 13/9/935 de onanmıştır.”⁶²

Akşam gazetesinde “Zehirli gazlara karşı tedbir alınıyor”⁶³ başlıklı bir haberde, İstanbul vali yardımcısının başkanlığında toplanan bir komisyonun çalışmalarına yer verildi. Yine Akşam gazetesinde yer alan “Hava tehlikesine karşı”⁶⁴ başlıklı bir haberde İstanbul Beyoğlu’nda yapılacak olan karartma uygulamasından söz edildi. Ayın Tarihi’nde ise yapılan bu uygulama hakkında bilgi verildi :

“Bu gece Beyoğlu kazasında tayyare hücumlarına karşı ışık maskeleye tecrübesi yapılmıştır. Saat 21,30 da başlayan tecrübe 22 de nihayetlenmiştir. Bu esnada havada uçan tayyarelerden fişekler atılmıştır. Tecrübenin nihayetine kadar bütün nakil vasıtaları oldukları yerlerde hareketsiz kalmışlardır. Gerek tayyarelerden gerek kulelerden yapılan tarassutlar neticesinde maskeleye tecrübesinin muvaffakiyetle başarıldığı anlaşılmıştır.”⁶⁵

Cumhuriyet gazetesinde “Gaz kursları bu akşam açılıyor”⁶⁶ başlığıyla verilen haberde, İstanbul’da düzenlenecek olan zehirli gazlardan korunma kursları hakkında bilgi verildi. Zehirli gaz kursları ile ilgili bir başka haberde ise, İstanbul’daki kurslara katılım oranı hakkında bilgiler verilmektedir :

“Zehirli gaz kurslarına kaç kişi iştirak etti ?

İstanbul kaza kaymakamları dün Vali muavini Hüdainin reisliği altında toplanmışlardır. Bu toplantıda zehirli gazlardan koruma kurslarının şimdiye kadarki faaliyetleri tetkik edilmiştir. Bu kurslara, Adalar kazası haric olmak üzere, (26,905) kişi devam etmiştir. Beher evden bir kişi kursta ders gördüğüne ve beher evde vasati olarak beş kişi bulunduğuna göre, yüz bin kişiye zehirli gazlara karşı korunma hususundaki bilgi verilmiş demektir. Kurslara devam edenlerin 17,528’i erkek, 8,978’i de kadındır.”⁶⁷

⁶² BCA,30-18-1-2/58-72-13 (13.09.1935) bkz. Ek-5

⁶³ Akşam,20 Teşrinisani 1935

⁶⁴ Akşam 11 Kanunuevvel 1935

⁶⁵ Ayın Tarihi,Yıl 1935,Sayı 25,s.8,20 Kanunuevvel 1935

⁶⁶ Cumhuriyet,15 İkinciteşrin 1937

⁶⁷ Cumhuriyet,19 Mart 1938

Küresel bir savaşın hızla yaklaşmakta olduğu gerçeği, bu kurslar sayesinde Türk toplumunun gündemine daha fazla girmiş oldu. Bu konu daha çok İstanbul ağırlıklıydı. Ancak basın sayesinde farklı illerde de belirli düzeyde bir farkındalığın oluştuğunu söyleyebiliriz. Toplumda savaş olgusunun kapsamının genişliği kavranmaya ve dünyadaki gelişmelerle ilgilenmenin önemi daha iyi anlaşılmaya başlandı. Bu durum, toplumların isteseler de dünyanın diğer parçalarından izole olamayacakları anlamına gelmekteydi. Konu, sosyal değişme açısından değerlendirildiğinde, günlük yaşamda toplumsal dayanışmanın arttığı, bireylerin birbirlerine daha çok kenetlendikleri, günlük konuşmalarda dünyadaki önemli olayların da insanların gündemine girmeye başladığı söylenebilir.

Kitlesel savaş olgusuyla ilgili olarak dikkat çeken bir ayrıntı da, yaklaşmakta olan genel bir dünya savaşının da yoğun etkisiyle, bazı devlet kurumlarının kendi yetki alanlarındaki konular ile ilgili bazı önlemler almaya başlamalarıdır. 1939 Haziran'ına ait olan bir belge Kızılay ile ilgili ve dönemin uluslararası kriz psikolojisinin ulusal düzeydeki etkilerini yansıtmaları açısından da önemli :

“Bir harp vukuunda açacağı hastaneler için Kızılay Cemiyetine lüzumu olan 15253 kilo saf alkolün, Milli Müdafaa ihtiyacı için satılan fiat üzerinden verilmesi; Kızılay Cemiyetinin isteğine atfen Gümrük ve Inhisarlar Vekilliğinin 1/6/939 tarih ve 5758 sayılı teklifi üzerine 790 sayılı kanunun 2 inci maddesine tevfiқан İcra Vekilleri Heyetince 10/6/939 tarihinde kabül olunmuştur.”⁶⁸

1930'lu yılları yaşayan orta ve üstü yaştaki kuşaklar, I.Dünya Savaşı yıllarını biliyorlardı. Dolayısıyla savaş, bu kuşaklar için ürkütücü bir kavramdı. İki dünya savaşı arası dönemde, silah teknolojisinde ve askeri tekniklerde yaşanan gelişmeler, cephe gerisindeki sivil bölgeleri de tehlikeli hale getirmişti. Bu dönemde dünyanın farklı bölgelerinde yaşanan bazı savaşlar, bu gerçekliği açıkça göstermişti. Ortaya çıkan bu riskli ortam, toplumu oluşturan bireylerin birbirlerine daha fazla yaklaşımları, kendileriyle birlikte yakın çevrelerinde bulunan insanları da düşünme gereği duymaları, gerektiğinde ortak kararlar alabilme ve uygulayabilme anlayışının gelişmesi açısından da önemliydi. Bu durum, sosyal dokunun sıklaşması ve

⁶⁸ BCA,30-18-1-2/87-52-7 (10.06.1939)

bireylerin toplumsal yaşamın gerekliliklerine uygun hareket edebilme kapasitelerini artırma açısından da olumlu etkiye sahipti.

xi. Kadın-Moda ve Güzellik Algısının Değişmesi

1930'ların sosyal değişme sürecinde kadın olgusu da gözlemlenebilir değişme dinamikleri arasındadır. Bu dönemde, kadınların sosyal yaşamda aktif olarak yer alma süreçlerinin hızlandığı görülmektedir. Eğitim kurumlarına giden kız öğrenci sayısının, resmi kurumlarda görev alan kadın memurların ve üretimde kadın iş gücünün artmaya başlaması, basında kadınlar için özel sayfaların ayrılması, kadınların ve erkeklerin birlikte katıldıkları sosyal ve resmi etkinliklerin sayısının artması, Türk toplumunda kadınların daha görünür hale gelmelerine katkıda bulundu. Geleneksel yapıda kadın, çoğunlukla anne rolü ile ön planda yer aldı. Dönemin sosyal algısında kadınlara toplumda birey olarak çok değer verilir ancak eğitim, iş ve yönetim alanında aktif rol almalarına genellikle sıcak bakılmazdı. Modernleşme sürecinde kadınlara yönelik bu algı değişmeye başladı. Bu değişim sürecinde, erkeklerin kadınların sosyal statülerine ait kalıplaşmış bazı yargılarında da değişiklik olduğu söylenebilir. Kadınların çok fazla bulunmadığı bazı mesleklerde, erkeklerle birlikte kadınların da yer almaları ve başarılı olmaları, toplumda ön yargıların yavaş yavaş kırılmasına ortam hazırladı. Bu durumun, kentlerde çok daha belirgin olduğu söylenebilir. Çünkü kırsal yörelerde, günlük yaşamın doğası gereği kadınlar aktif olarak erkeklerle birlikte çoğu zaman yaşamın içerisindeydiler. Kentlerde ise, örneğin okullarda kadın öğretmen sayısının artması, sağlık kuruluşlarına gidenlerin kadın doktorlar tarafından tedavi edilmeleri, halkın sürekli gittiği bazı resmi kurumlarda kadın memurların sıkça görülmesi, kadınların seçme ve seçilme hakkına sahip olmaları, TBMM'de kadın milletvekillerinin de yer almaları, kentlerde tirajları daha yüksek olan ulusal gazetelerin birinci sayfalarında kadınlarla ilgili haberlerin artması, günlük kent yaşamında kadın olgusunun benimsenmesini kolaylaştırdı.

Modernleşme süreciyle birlikte kadın güzelliği, moda ve makyaj gibi kavramlar da dönemin Türk toplumunda daha çok yer bulmaya başladı. Bu yıllarda, toplumda sınırlı düzeyde de olsa batıdaki kıyafet modalarının Türkiye'de de izlendiği, bu tür ürünlerin satıldığı mağazaların ve moda evlerinin açıldığı görülmektedir. Bu gelişmeler, başlangıçta ağırlıklı olarak İstanbul, Ankara ve İzmir gibi kentler ve bu kentlerin de belirli semtleriyle sınırlıydı. Ancak bu kavramlar yavaş yavaş toplum

gündemine girmeye başlamıştı ve sosyal değişimin doğası gereği belirli bir süreç içerisinde yayılacaktı.

Aşağıdaki örnekler, kıyafette Avrupa modasının Türk basınındaki yansımalarıyla ilgili :

“M O D E L L A
PARİS VE VİYANA MODELLERİ
Bayanların giyim evi
Yarın Açılıyor
Beyoğlu İstiklal caddesi 318”⁶⁹

“Çiçek Modası

Paris’te moda evlerinin sergilerine bakarsanız, baharı şimdiden gelmiş zannedersiniz. Şapkaların elbiselerin üstü çiçek doludur. Şapka için çiçeklerle beraber meyvalar da kullanılmaktadır.

Yemek elbiseleri için kullanılan çiçekler menekşeler, güller, kamelyalar ve diğer yaprakları bütün çiçeklerdir. Bunlar muhtelif renklerde yapılmaktadır. Bu çiçeklerin ilâştirildikleri yer göğüs, yakanın etrafı ve kemerdur. Bu seneki tayyörler bile çiçeksiz değildir. Çiçekler için muhtelif cins ve renk kumaşlar kullanılmaktadır. Fakat en çok kullanılan pike ve kolalanmış kruvaze kumaştır.

Şık olmak için muhakkak çiçek kullanmak lazımdır. Moda evlerinin kanaatine göre çiçeksiz şıklık olmaz.”⁷⁰

Tezimizde incelediğimiz yılların Türk basınında, kadın, kadın-aile ya da moda gibi başlıklar taşıyan sayfalarda, kadınlarla ilgili çok sayıda haber, yazı ve önerilerin yer aldığı görülmektedir. Bu sayfalarda genellikle ev işleri, aile içi ilişkiler, mevsimlere göre kıyafet modelleri, makyaj gibi konuların işlendiği gözlemlenmektedir. Ayrıca kadınlar ve kız çocukları için açılan kurslar ve düzenlenen kermes gibi etkinlikler de kadın sayfalarında ya da haber sayfalarında sıkça yer aldı. Bu etkinliklerin sadece büyük kentlerde değil küçük kentlerde ve kasabalarda da düzenlendiğini belirtmekte yarar vardır.

⁶⁹ Akşam,4 Teşrinievvel 1935

⁷⁰ Son Posta,2 Nisan 1936

“Kışlık hafif kostümler”⁷¹ başlıklı bir yazıda , kış kıyafetleri konusunda kadınlara önerilerde bulunulmaktaydı. “Kumaş alırken Dikkat ediniz”⁷² başlıklı bir yazıda da, kumaş alırken dikkat edilmesi gereken ayrıntılar konusunda kadınlara öneriler yer alıyordu.

Toplumların modernleşmesiyle birlikte kıyafet konusunda önemli değişimlerin yaşandığı bilinen bir sosyolojik gerçekliktir. Hatta birçok ülkede çoğu kez modernleşme konusunda insanların dış görünüşleri ve kıyafet konusuna özel önem verildiği gözlemlenmiştir. Herhangi bir ülkeden farklı bir ülkeye giden insanların ilk dikkatini çeken özelliklerden biri de, ziyaret edilen ülke insanların kıyafetleridir. Bu nedenle sosyal değişimin vitrin özellikleri arasında gösterebileceğimiz kıyafetler toplumsal yaşamda önemli yer tutmaktadır. Dar bir çevrede, dışa kapalı ve herkesin birbirini tanıdığı ortamlarda kıyafet ve dış görünüm konusu çok fazla dikkat çekmemektedir. Ancak insanların sosyal statülerinin ve eğitim düzeylerinin yükselmesi, kentleşme, teknoloji, ekonomik koşullarda iyileşme, göçler ya da iş amacıyla farklı yerlere gitme gibi etkenler bu alanda da önemli değişimleri beraberinde getirmektedir. Sosyal değişimin niteliği açısından 1930’lar Türkiye için de bu olgunun geçerli olduğunu söylemek mümkündür.

Bu yıllarda toplumsal yaşamda lokal düzeyde de olsa makyaj ve güzellik konusunun da yer bulmaya başladığı görülmektedir. Dönemin ulusal basınında az da olsa bazı makyaj ürünlerinin reklamlarının yapıldığını görüyoruz. Özellikle kadın sayfalarında ve reklam sayfalarında bu konuda bazı örnekler göze çarpmaktadır.

Konu ile ilgili sunacağımız reklamlarda aşağıdaki satırlar dikkat çekmektedir :

“Bu kutunun içinde kadın güzelliğinin bütün sırrı gizli olduğunu biliyor musunuz ?

PERTEV PUDRASI

Pertev pudrası cilde yapışık durmaz çünkü cildin ta kendisidir,yüzü parlatmaz

Çünkü parlaklık onun kendisindedir”⁷³

“K A D İ N C A Z İ B E S İ

Memleketimizin şık ve kibar bayanlarının memnuniyet ve rağbetini kazanan Venüs Ruju, kremi, pudrası, cilası, allığı, sürmesini kullananların letafet ve cazibesine hayran olmamak mümkün değildir. Emniyet ve itimada şayan Venüs müstahzaratı :

⁷¹ Cumhuriyet,9 İkcikanun 1936

⁷² Son Posta,18 İkcikanun 1937

⁷³ Cumhuriyet,8 Mart 1936

Beyoğlu'nda tanınmış ve maruf Karlman,N.Tarika, Şark Merkez ıtriya ve tuhafiye mağazalarında satılır. Deposu : Evliya zade Nureddin Eren, ecza alat ve ıtriya ticarethanesi, İstanbul, Bahçekapı”⁷⁴

“Yağsız menekşe ve acıbadem

K A R K R E M L E R İ

Yağlı

A C I B A D E M K R E M İ

Yarım Yağlı

G E C E K R E M İ

Dünyada mevcud kremlerin en mükemmeli, en şaheseridir. Güzel ve çirkin bütün kadınların hayati arkadaşlarıdır. Sivilce, ergenlik, leke ve çilleri yok eder

Hasan Deposu:ANKARA,İSTANBUL,BEYOĞLU.Her yerde HASAN markasını arayınız.”⁷⁵

“K R E M B A L S A M İ N

Esmer, sarışın, kumral her tene tevafuk eden güzellik kremleridir. Sıhhi usullerle hazırlandığından cildi besler ve bozmaz. Çil, Leke, Sivilce ve Buruşuklukları kamilen giderir.

4 şekilde takdim edilir :

- 1- Krem Balsamin yağlı gece için pembe renkli
- 2- Krem Balsamin yağsız gündüz için beyaz renkli
- 3- Krem Balsamin acıbadem gece için
- 4- Krem Balsamin acıbadem gündüz için.

Kibar mahfillerin takdirle kullandıkları yegane sıhhi kremleridir.

MECCANEN NÜMUNE : Gazetenin bu parçasını altı kuruşluk posta pulile bize gönderiniz. Yazacağınız adresinize dört şekil Krem Balsamin nümunesi meccanen takdim edilir.”⁷⁶

“Hangi Kokular Ne Zaman Ve Nasıl Sürülür? ”⁷⁷ başlığı altında, parfüm ve çeşitli güzel kokular kullanımı hakkında, “Giyinişinize göre boyanmalısınız”⁷⁸ başlığı altında ise makyaj konusunda önerilerde bulunulmaktaydı.

Yukarıdaki reklamlar ve öneri türündeki yayınlar kadın güzelliği, bakımlı kadın ve makyaj olgusunun da toplum gündemine girmeye başladığını göstermektedir. Kadınların bir birey olarak toplumdaki yerleri, dönemin toplumunun kendilerine verdiği sosyal roller ile birlikte, kendi bireysel varlıkları konusunda da bir farkındalığın oluşması açısından bu gelişmelerin önemli olduğunu söyleyebiliriz. Bu değişimler, başlangıçta büyük kentlerin bazı semtleri ve dar sosyal çevreler ile

⁷⁴ Son Posta,15 Mayıs 1936

⁷⁵ Akşam,18 Mayıs 1936

⁷⁶ Cumhuriyet,27 Haziran 1936

⁷⁷ Son Posta,5 Birinci Teşrin 1935

⁷⁸ Son Posta,18 İkincikanun 1937

sınırlıydı. Ancak bu konuların yavaş yavaş toplum gündemine girmeye başlaması sosyal değişimin içeriği açısından önemliydi.

xii. Kadın Eğitimi ve Kadının Sosyal Statüsü Algısında Değişme

Türkiye’de 1920’li ve 1930’lu yıllarda genel eğitim, kadın, kız çocuklarının eğitimi ve yetişkinlerin eğitimi konuları incelendiğinde örgün eğitimin dışında da çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Dönemin Türkiye’sinde özelde kızların okullaşma oranları ile genelde kadınların ağırlıklı bir bölümünün örgün ve yaygın eğitime katılma oranlarının yetersiz olduğu düşünüldüğünde, bu alandaki çalışmalar toplumsal açıdan büyük önem taşımaktadır. Yine dönemin koşulları gereği devletin bu konuda yönlendirici ve kolaylaştırıcı bir rol oynaması gerekliydi. Devlet, bir yandan okullaşma oranını yükseltmeye çalışırken diğer yandan da çeşitli kurslarla eğitimin kapsamını genişletmeye ve tabana yaymaya çalışıyordu.

Bu konuda incelediğimiz dönem ile ilgili farklı örneklerle rastlamaktayız. “İzmir kız enstitüsü”⁷⁹ başlıklı haberde, enstitüde ev işleri konusunda verilen kurslardan söz edildi. “Ev kadını yetiştirmek için çok hayırlı emekler”⁸⁰ başlıklı haberde, benzer içerikteki kursların Bursa’da da düzenlendiği görülmekteydi. “Köy kızlarına biçki, ev idaresi öğretilecek”⁸¹ haberinde ise söz konusu etkinliklerin seyyar kurslar şeklinde kırsal yörelerde de düzenlendiği belirtildi.

Yukarıdaki örneklerde, ülkenin birçok kentinde açılan kız sanat enstitülerinin, hem kayıtlı kız öğrencilere eğitim verdikleri hem de bulundukları çevrede örgün eğitimin dışında kalan kızlara ve yetişkin kadınlara eğitim verme rolünü üstlendikleri görülmüyor. Ayrıca psikolojik bir etken olarak, bu kurumlarda eğitim gören kadınların, kendi kızlarının eğitimi konusunda daha istekli olacakları da savunulabilir. Yine bu kurumlardaki eğitimlerin ve kursların ücretsiz olduğunu da belirtmek gerekir.

Modernleşme süreciyle birlikte kadınların çalışma yaşamına daha çok katılmaları, eski dönemlerde erkeklere özgü kabul edilen bazı mesleklerde kadınların da yer edinmeleri, özellikle kadınların kendi yetenekleriyle toplumsal hiyerarşide

⁷⁹ Akşam,21 Mayıs 1936

⁸⁰ Cumhuriyet,4 İkinciteşrin 1936

⁸¹ Son Posta,9 İkincikanun 1938

yükselmeleri sosyal değişme açısından çok önemliydi. Önceki dönemlerde başlayan Türk kadınının sosyal statüsünün yükselmesi süreci bu dönemde de devam etti.

Sosyal değişmede, Türk kadınının statüsü ile ilgili radikal bir dönüşüme örnek olarak Sabiha Gökçen'den* söz edebiliriz. Sabiha Gökçen, kadınların havacılık gibi oldukça zor mesleklerde görev alabileceklerini ve başarılı olabileceklerini gösteren bir örnek olarak, dönemin basınında ön plana çıkarılan bir isimdi. "Bayan Sabiha askeri derslere başladı"⁸² başlıklı haberde, Sabiha Gökçen'in pilot olarak İstanbul-Bursa-Eskişehir arasında gerçekleştirdiği uçuştan söz edildi.

Farklı ülkelerde sosyal yaşamdaki kadınların basına yansıyan yaşam öyküleri, başarıları, bir kadın olarak toplum içerisinde edindikleri sosyal statüler de Türk kadınları için örnek oluşturabilecek niteliğe sahiptiler. Ayrıca bazı kadınların bu statüleri elde edemeseler bile, bu tür olguları doğal karşılamaları ve çevrelerinde bu yönde olumlu görüşler belirtmeleri de sosyal değişme açısından önemliydi. Bu konuda "Kadın tayyareci Amelia Erheart da istanbula geliyor"⁸³ haberini örnek verebiliriz. Haberde, bu kadın pilotun gerçekleştirdiği kıtalar arası uçuşlardan ve İstanbul'u da ziyaret edeceğinden söz edilmekteydi.

Dönemin Türk toplumunun sosyal yapısı dikkate alındığında genellikle ataerkil bir aile ve toplum yapısının ön planda olduğu söylenebilir. Mahallelerde ve köylerde muhtarlık kurumu, idari alanda olmasa bile halkın gözündeki yeri ve prestiji açısından büyük öneme sahipti. Kadın muhtar kavramı, söz konusu yıllarda sık rastlanan bir durum değildi. Ancak kadınların halk ile iç içe olan bu mesleği yapmaları ve başarılı olmaları, kadınların sosyal statüleri ve toplumun günlük yaşamda kadına bakış açısının değişmesi açısından çok önemliydi. Kastamonu'nun ilçelerinden birine bağlı bir köyün kadın muhtarıyla ilgili bir haber konumuzla ilgili :

"Dikmen köyünün kadın muhtarı

Tosya (Hususi) - Bir çok yıllardanberi ekin ve buğdaylarından Türk Hava Kurumuna bağışlamakta olan buranın yüksek duygulu köylüleri ve zürrai bu sene dahi ayırmış oldukları hububatlarını yük yük Kuruma teslim etmişlerdir.

Dikmen köyünün çalışkan ve köy işlerindeki başarıları ile tanınmış uyanık muhtarı Bayan İsmihan bu ve bu gibi hayır işlerindeki yurdseverliği ile temayüz

* Sabiha Gökçen (1913-2001), ünlü Türk kadın pilot. Dünyada da ilk kadın savaş pilotu kabul edilir. İstanbul'daki havalimanlarından biri kendisinin ismini taşımaktadır.

⁸² Cumhuriyet, 10 Haziran 1936

⁸³ Son Posta, 19 Mart 1937

etmiştir. Bu kadın muhtar köylünün olduğu kadar kaza erkanının da saygısını kazanmıştır.”⁸⁴

Türkiye’de 1930-1934 döneminde kadınlara, önce yerel seçimlere katılma, daha sonra da genel seçimlere katılma, seçme ve seçilme hakkının verildiği düşünüldüğünde, kadınların sosyal yaşam ile birlikte siyasi yaşamda da daha fazla görünür hale geldiklerini söyleyebiliriz. Kadınların aile ve toplum içerisindeki önemli rolleri dikkate alındığında, yaşanan bu gelişmeler sosyal değişme olgusuna da olumlu katkı sağlayacaktı.

xiii. Kadın ve Ev Yaşamı Anlayışında Değişme

Dönemin basın organlarında değişik konularda kadınlara yapılan önerilere de rastlanmaktadır. Bu öneriler içerisinde ev işlerinin önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. “Ütü”⁸⁵ başlıklı yazıda, ütü yapılırken dikkat edilmesi gereken ayrıntılar hakkında bilgi verilmekteydi. “Bulaşık nasıl yıkanır?”⁸⁶ başlığı altında da, bulaşık yıkama konusunda ayrıntılı bilgiler yer verildiğini görüyoruz.

Bir başka yazıda da kadınlar için kek-börek yapımı ve temizlik gibi konularda pratik öneriler yer almaktadır :

“EV KADINI BİLMELİDİR

Elmalı çörek

Bir buçuk bardak una biraz tuz ve bir buçuk kaşık maya tuzu karıştırınız. Buna bir yemek kaşığı tereyağ ilave ediniz. Azar azar su katarak hamur yapınız. Ne pek katı, ne de pek sulu olmamasına dikkat ediniz. Dört tane elmayı yıkayıp soyunuz. Dilimleyiniz. Çekirdeklerini ayıklayınız. Tahtayı unlıyarak hamurun yarısını açınız. Elma dilimleriyle bu hamurun üzerini süsleyiniz. Üzerine dört kaşık kadar (arzunuza göre) şekerle biraz tarçın serpiniz. Hamurun kalan yarısını da açınız. Bunu elmaları dizdiğiniz birinci parçanın üzerine kapayınız. Kenarlarını bastırınız. Yağlanmış bir tepsiye koyup orta bir ateşte yarım saat pişiriniz. Sonra dilim dilim kesip sofraya alınız. Çayla beraber yenmek için mükemmel bir çörek-keyk olur.

⁸⁴ Son Posta, 11 Eylül 1937

⁸⁵ Son Posta, 8 Birinci Teşrin 1935

⁸⁶ Cumhuriyet, 20 Eylül 1936

Leke çıkarmak

Bazan çamaşır yıkandığı halde sinek lekelerinin çıkmadığı görülür. Bunları tekrar yıkamak, hatta kaynatmak beyhudedir. Ufak bir fırçayı benzine batırıp lekeyi iyice fırçalayınız. Derhal çıktığını göreceksiniz.

Pas lekeleri

Çamaşır üstünde pek çirkin görünen pas lekeleri de basit bir şekilde giderilebilir.

Ufak bir kaba biraz amonyak koyup lekeli yeri bunun içine batırınız. Ve iyice ogunuz. Birinci defada çıkmazsa bunu bir kaç defa tekrarlayınız. Muhakkak tertemiz olacaktır.”⁸⁷

Günlük ev yaşamında kadınlara yapılan önerilerde çok farklı konulara değinilmesiyle ilgili olarak aşağıdaki yazı da örnekler arasında sunulabilir :

“EV KADINI BİLMELİDİR

İplik çekmek

Jur yapmak için iplik çekmek üzücü bir iştir. Çok defa iplik yarı yerde iken kırılır. Fakat bunun bir kolayı var. Çekeceğiniz ipliğe sabun sürünüz. Tabii kumaşın tersinden. Sabun ipliği biraz sertleştirir, mukavemetini arttırır, o zaman çekilmiye dayanır, kırılmaz.

Sofra örtüleri

Dikkat etmişsinizdir tabii. Sofra örtüleri daima kat yerlerinden üzüdür. Buna mani olmak için örtünün katlanış şeklini değiştirmelisiniz. Bir kaç gün dörde katlayınız. Sonra bir kaç gün üçe. Böylece hep aynı yerlerden katlanmayacağı için kolay kolay yıpranmaz.

Balık haşlaması

Güzel bir yemektir. Bazı mühim noktalara dikkat etmek şartı. Bir defa su kaynar kaynamaz ateşin şiddetini azaltmalı ve balığı pek hafif bir ateşte pişirmelidir.

Sonra haşlama için alelade su kullanmamalıdır. Biraz maydanoz, nane, defne yaprağını bir arada bağlayıp bir baş soğan, dilimlenmiş havuç, tuz ve biberle birlikte suya atmalı. En az yirmi dakika kaynatmalı. Güzel bir haşlama suyu olur. İşte balığı bu suda pişirmelidir.

⁸⁷ Son Posta,4 İkincikanun 1937

Balık haşlamasında muayyen bir müddet yoktur. Pişip pişmediğini anlamak için çatalı kemiğe yakın etli kısmına batırmalı. Kolay batarsa pişmiştir.”⁸⁸

Dönemin Türk basınında yukarıdaki benzer örneklere sıkça rastlamak mümkündür. Modernleşme süreciyle birlikte ev yaşamında ve günlük işlerde, yeni alternatiflerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu alternatifler, başlangıçta sınırlı da olsa, zaman içerisinde Türk toplumunda da yaygınlaşacaktı. Ayrıca bu uygulamaların, insanların birbirlerinden duyarak ya da görerek toplum geneline yayılacağını da söyleyebiliriz.

xiv. Dinlenme ve Eğlenme Kültüründe Değişme

Günlük yaşamda sosyal değişimin önemli göstergelerinden biri de, insanların günlük yaşamlarına yeni eğlenme ve dinlenme biçimlerinin girmesidir. Özellikle kentleşmeyle birlikte sosyal yaşam farklılaştıkça, yeni ihtiyaçların da etkisiyle günlük yaşama yeni olguların ve kavramların, yaşam kalıplarının da eklendiğini görüyoruz.

Aşağıda sunacağımız gazete reklamı, bizim için bu konuda çarpıcı bir örnek oluşturmaktadır :

“S U A D İ Y E P L A J I

Gazino, Plaj, Lokanta, Otel, Sinema ve Parkı

Bu sene bir çok yeniliklerle açıldı. Hazirana kadar yalnız Pazarları caz.”⁸⁹

Dönemin Türkiye’sinde, sahillerde toplu kullanım alanlarında denize girme ve plajlardan eğlenme ve dinlenme amaçlı yararlanma gibi alışkanlıkların çok yaygın olmadığını dikkate almamız gerekiyor. Bu yıllarda Türk toplumunun günlük yaşamına yeni dinlenme ve eğlenme kalıplarının girdiğini görüyoruz. Bu gelişme, doğal olarak para harcama ve boş zamanı değerlendirme kültüründe de bir değişmeyi göstermektedir. Ayrıca dönemin sosyo-kültürel ortamında caz müziği dinleme kültürünün de toplumda çok yaygın olmadığını belirtmeliyiz. Sınırlı düzeyde de olsa bu alanda da değişmelerin (ya da zenginleşmenin) başladığı söylenebilir.

⁸⁸ Son Posta,13 İkcincikanun 1937

⁸⁹ Cumhuriyet,1 Mayıs 1936

Günlük yaşamda insanların sahip oldukları imkanlar çoğaldıkça, yeni arayışlar içerisinde olmalarını ve yaşamın çeşitliliğinden yararlanmak istemelerini doğal karşılamak gerekiyor. Bu nedenle dönemin geleneksel anlayışı içerisinde, aile içi ya da yakın çevre ile sınırlı olan eğlence ve boş zamanı değerlendirme kültüründe de yeni yönelişlerin olduğunu söylenebilir. Bu olgunun gelişiminde eğitim seviyesinin yükselmesi ve çevreden görerek öğrenme ve örnek alma da önemli faktörlerden biriydi. “Operette eğlence” başlıklı aşağıdaki yazı, bu konuda verilebilecek çok sayıdaki örnekten biridir :

“Operette eğlence

Bu gece şehir operetinde komik Naşid oynuyor

Bu gece şehir operetinin son oyunudur. Bu münasebetle sanatkarlar aralarında bir eğlence tertib etmişler, hem kendileri ve hem de seyirciler daha hoş bir vakit geçirsın, son temsil daha eğlenceli olsun diye meşhur komik Naşidi de davet etmişlerdir.

Bu gece komik Naşid de eski fransız tiyatrosunda oynıyacaktır. Her halde bu son temsilin fevkalade eğlenceli ve güzel olacağına şüphe edilemez.”⁹⁰

Yukarıda sunduğumuz örnekler, 1930’lar Türkiye için sınırlı örneklerdi. Ancak dinlenme ve eğlenme kültüründe başlayan değişimi göstermeleri açısından önemlidir. Sonraki yıllarda, bu alanda görülecek olan değişimler büyük bir çeşitlilik kazanacaktı. Bu örneklerin büyük kentlerden küçük yerleşim yerlerine doğru yayılması için de zamana ihtiyaç vardı.

xv. Spor Dallarında Çeşitliliğin Artması

Spor, fiziksel ve zihinsel bir aktivite olmasının yanında kitleleri etkileme, gündem oluşturma ve boş zamanı değerlendirme açısından günlük yaşamda özel bir yere sahiptir. Sporun farklı türleri toplumlara göre çeşitlilik gösteren oranda yaygınlık kazanabilmekte ve geniş kitlelerin beğenisini kazanabilmektedir. Ayrıca, sporun toplumsal kaynaşma, ulusal düzeyde ortak ilgi alanlarının oluşması ve

⁹⁰ Akşam,2 Nisan 1935

bireysel yeteneklerin geliştirilmesine ortam hazırlama yönü de bulunmaktadır. Bu nedenle, sporun sosyal değişme üzerinde doğrudan etkili olduğu savunulabilir.

Klasik dönemde dünyadaki birçok ülkede çoğunlukla geleneksel spor türleri yaygındı. Ülke içerisinde bazı yöresel spor türleri öncelik kazanabiliyordu. Ancak XIX. yy. sonrasında hızlanan sanayileşme süreci ile birlikte yaşam kalitesinin yükselmesi ve çeşitlenmesi, teknolojinin gelişmeye başlaması, kentleşme, konfor algısının değişmesi gibi etkenler sporda da bazı değişimleri ve zenginleşmeyi beraberinde getirdi. Yeni spor türleri ortaya çıktı, spor ile ilgili kurumlar oluşturuldu, yeni spor tesisleri yapıldı, ilerleyen süreçte bazı ülkelerde bu alanda yeni yasal düzenlemeler de yapıldı. Özellikle kalabalık kentlerde yalnız ya da dar bir çevrede yaşayan insanlar için spor, yeni bir uğraş ve ortak payda olma özelliği kazanmaya başladı. Ortaya çıkan bu dinamikler sosyal değişme olgusu açısından da mutlaka dikkate alınması gereken bir niteliğe sahiptiler.

1930’larda dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye’de de, yukarıda söz ettiğimiz gelişmelerin izleri gözlemlenebilmektedir. Artık halkın spor gündeminde ve literatüründe futbol, atletizm, tenis, at yarışları, yüzme, dağcılık gibi yeni spor türleri yaygın bir şekilde taban bulmaya başlamıştı. Spor türlerindeki çeşitlilik ve yaygınlaşma daha sonraki yıllarda artarak devam edecekti. Türkiye özelinde düşündüğümüzde, yetenekli bireylerin spor kuruluşları sayesinde bu yeteneklerini geliştirme fırsatı bulmaları, elde edilen başarılar ile sosyal statülerinin yükselmesi, toplumda dikey hareketliliğe katkı sağlaması, bölgesel ve ulusal düzeydeki spor organizasyonları sayesinde ülke içerisindeki farklı kentlerin görülebilmesi, ülkenin farklı yörelerinde benzer konuların ve sorunların tartışıldığının görülmesi dönemin Türk toplumunun sosyal değişme dinamikleri açısından çok önemliydi. Aynı spor dalında uzmanlaşma ya da bu spor dalına ilgi duyma, aynı futbol takımını destekleme, spor yarışmalarına katılma, bu alanlar ile ilgili haberleri ve gelişmeleri izleme, günlük konuşmalarda belirli spor konularının daha çok gündem olması toplumun sosyal değişmesine ve aidiyet duygusunun oluşumuna olumlu katkı sağlayan özelliklerdi.

Dönemin basınında farklı spor türleri ile ilgili çok sayıda örneğe rastlamak mümkündür. “Bursada atletizm müsabakaları”⁹¹ başlıklı haberde, şehirler arası bir atletizm yarışmasıyla ilgili bilgilere yer verildi. “Memlekette spor”⁹² başlıklı haberde

⁹¹ Son Posta, 7 Eylül 1936

⁹² Son Posta, 8 Eylül 1936

ise Türkiye’deki bazı küçük kentlerde ve ilçelerdeki futbol karşılaşmalarıyla ilgili bazı özet bilgiler yer aldı.

Dönemin basınında lig maçlarıyla ilgili haberler ve yazılar da yayınlanıyordu. Elbette o dönemdeki spor yayınlarını, günümüzdeki profesyonel spor yayıncılığı ile karşılaştırmamak gerekiyor. Ancak bu süreçte futbolun, ilgi çeken kitlesel bir spor olarak toplum tabanında ve basında yer bulmaya başladığı gözlemlenmektedir. Konuyla ilgili bir haberin başlığında aşağıdaki ifadeler yer almaktadır :

*“Bu haftaki lik maçları
Galatasaray - Fenerbahçe yarın karşılaşıyorlar
Beşiktaş ta Güneşle bir maç yapacak...”⁹³*

Türk futbol takımlarının küçük yabancı takımlarla yaptıkları maçların da haber değeri taşıdığı görülmektedir :

*“Dünkü futbol maçı
Galatasaray,Holanda mektep takımını 4-1 mağlup etti
Holandalılar, mağlup olmakla beraber, İstanbula gelen bir çok mektep
takımlarından daha üstün olduklarını ispat ettiler...”⁹⁴*

Türk sporcularının yurtdışındaki spor etkinliklerine katılmaları da, hem Türk sporunun gelişmesi hem de uluslararası katılımın sağlanması açısından önemliydi. “Fenlandiyaya gidecek güreşçiler tesbit edildi”⁹⁵ haberinde, Finlandiya’da yapılacak olan uluslararası güreş müsabakalarına katılacak Türk güreşçilerin isimlerine yer verildi.

Dönemin basınında sınırlı da olsa yabancı ülkelerdeki spor etkinliklerinin, özellikle futbol karşılaşmalarının da izlendiği görülmektedir. Türkiye’de günlük gazetelerin spor sayfalarını ya da spor ile ilgili köşeleri okuyanlar için, bu tür haberlerin ve yazıların ilgi çekici geleceğini söyleyebiliriz. Bu sayede dış dünyada neler olduğu hakkında bilgi sahibi olma, bazı ortak konuların ve sorunların olduğunu görebilme açısından belirli bir bakış açısı sağlanabilecekti. Bu yaşananların sosyal

⁹³ Son Posta,6 Şubat 1937

⁹⁴ Son Posta,9 Şubat 1937

⁹⁵ Son Posta,11 Şubat 1937

değişmeye olumlu yönde katkı sağlayacağı açıktır. Aşağıda sunacağımız örnek bu konuyla ilgili :

“İngilterede lik maçları

Lik şampiyonu Sanderland, Everton takımına mağlup oldu, Arsenal da Mançster ile berabere kaldı

İngiltere lik maçlarının 28 inci haftası maçları büyük takımlar için bir sürü sürprizlerle geçmiştir.

88 klübün iştirak ettiği İngiltere’nin lik maçları son hafta yapılan maça nazaran 14 hafta sonra nihayete ermiş olacaktır.

Mançester Ünitèd

Arsenal

1

1

Geçen hafta kral kupası münasebetile bu iki takım karşı karşıya oynamış ve birinci likte 22 ncilik derecesile en sonra bulunan Mançester takımı 5-0 gibi büyük bir sayı ile mağlup olmuştu... ”⁹⁶

Dönemin basınında, farklı yerleşim yerlerindeki spor etkinlikleriyle ilgili haberlere de sıkça rastlanmaktadır. Örneğin Son Posta gazetesindeki bir yazıda “Anadoluda spor hareketleri” başlığı altında, Türkiye’nin farklı yörelerindeki çeşitli spor etkinlikleriyle ilgili haberler yer verilmektedir. Haberin alt başlıklarına baktığımızda “Adanada spor hareketleri”, “Dadayda spor hareketleri”, “Zonguldakta tekaütler maçı”, “Uşakta yeni bir stad yaptırılıyor”, “Sivasta at koşuları”, “İzmir boks birincilikleri”, “Erzurum at yarışları”, “Beş şehir atletizm müsabakaları neticeleri”, “Adapazarı at koşuları”, “Çengelköy-Gençay maçı”, “Edirne at koşuları” gibi alt başlıklar görülmektedir.⁹⁷ Bu durum bize, ülkenin farklı bölgelerinde değişik spor branşlarının aktif olarak yapıldığını, gazetelerde yer bulacak kadar haber değeri taşıdığını, basının da merkezi yerlere uzak kentlerdeki bu tür etkinliklere ilgi duyduğunu göstermektedir. Ayrıca farklı spor türlerinin halk tabanına yayılması açısından da bu uygulamalar önemliydi.

Bunlara ek olarak futbol liglerindeki maçların, önemli bir halk çoğunluğu için her zaman ilgi çekici olduğunu, basının da bu konuya gereken ilgiyi gösterdiği spor haberlerinde açıkça gözlemlenebilmektedir. Daha önce kullanılan “lik” kelimesinin,

⁹⁶ Son Posta,12 Şubat 1937

⁹⁷ Son Posta,1 Temmuz 1937

yerini yavaş yavaş “lig” kelimesine bıraktığını görüyoruz. Basında, futbol maçlarıyla ilgili yazılara ve haberlere her zaman rastlamak mümkündür. 1937 Birinci Lig sezonunun başlamasıyla ilgili olarak aşağıdaki yazı örnek olarak verilebilir :

“Lig maçları dün başladı

*Galatasaray, Topkapıyı 2-1 yendi. Diğer bütün takımlar yekdiğerile
berabere kaldılar...”⁹⁸*

Haberde, maçlar hakkında bilgi verildikten sonra ilk hafta sonunda oluşan puan tablosuna yer verilmektedir :

Lig maçlarında klüplerin vaziyetleri							
	O	G.	B.	M.	A.	Y.	P.
Galatasaray	1	1	0	0	2	1	3
Fenerbahçe	1	0	1	0	1	1	2
Beşiktaş	1	0	1	0	1	1	2
Süleymaniye	1	0	1	0	1	1	2
Vefa	1	0	1	0	1	1	2
Beykoz	1	0	1	0	1	1	2
İstanbulspor	1	0	1	0	1	1	2
Eyüb	1	0	1	0	1	1	2
Güneş	1	0	1	0	1	1	2
Topkapı	1	0	0	1	1	2	1 ⁹⁹

Türkiye’de sporun yasal bir çerçeve içerisine alınması için de çalışmalar yapıldı. Bu konuda 1938’de kabul edilen spor teşkilatı kanunu önemlidir. Bu kanun ile başbakanlığa bağlı bir beden terbiyesi genel müdürlüğü kuruldu, genel müdürlüğün altında çok sayıda uzmanlık birimleri de olacak, yurt içi ve yurt dışı spor organizasyonlarından sorumlu olacaktı. Ayrıca valilikler de spor branşlarında yetki ve sorumluluk sahibi olacaktı.¹⁰⁰

⁹⁸ Son Posta,8 İkciteşrin 1937

⁹⁹ a.y.

¹⁰⁰ Son Posta,29-30 Haziran 1938

xvi. Din Anlayışında Geleneksel Yapıda Süreklilik

Dünya genelinde toplumdan topluma değişmekle birlikte, inanç konusu da sosyal değişme ögeleri arasında yer alır. 1923'te Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan süreçte Türkiye yönetim, hukuk, ekonomi, eğitim gibi birçok alanda hızlı bir modernleşme süreci yaşadı. Laiklik önemli bir ilke olarak kabul edildi. 1930'ların ikinci yarısına gelindiğinde bu süreç devam etmekteydi. Konuya günlük yaşam ve sosyal değişme olgusu açısından baktığımızda, dönemin Türk toplumu modernleşmenin birçok faktörüne uyum sağlamaya çalışmaktaydı.

Dönemin basınına incelediğimizde, günlük yaşamda din eksenli konuların belirli aralıklarla yer bulduğunu gözlemliyoruz. Bu konuda gazetelere bazen farklı ve ilginç haberler ve yazılar yansımaktaydı. “İmama muziplik olsun diye camide halıyı saklamışlar”¹⁰¹ başlıklı haberde, bir camide şaka amaçlı olarak bir halının saklanması ve daha sonra bulunmasından söz edildi. Bu dönemde bazı dini günler ve aylar ile ilgili olarak bilgilendirme amaçlı yazılara da rastlanmaktadır. Ramazan ayının başlamasıyla ilgili bir yazıda aşağıdaki satırlar yer almaktaydı :

“Bugün Ramazan

Evkaf idaresi mukabelecileri, müftülük de vaizleri tayin etti, camilerin noksanları tamamlandı

Bugün ramazanın birinci günüdür. Dün akşam minareler kandillerle süslenmiş, ve ilk teravih namazı kılınmıştır. Ramazanın devamı müddetince büyük cami minarelerinde mahyalar kurulacak ve bu mahyalarda vecizeler, tasarruf ve hayır işlerine dair cümleler yazılacaktır.

Müftülük ve evkaf tarafından da Eyüb, Sultanahmed, Beyazıd, Yenicami gibi büyük camilerle diğer camilerde vaz etmek üzere vaizler ve mukabeleciler tayin edilmiştir. Bu vaizler öğle ve ikindi zamanlarında vazedeceklerdir.

Evkaf, ramazan münasebetile bir çok camilerin noksanlarını tamamlamış, yeni hasır, kilim, halı ve saire vermiştir. Bir kısım camilere de ramazanda havaların soğuk olması düşünülerek cemaat tarafından odun alınmış ve sobalar kurulmuştur.”¹⁰²

¹⁰¹ Son Posta, 9 Mayıs 1937

¹⁰² Son Posta, 5 İkciteşrin 1937

Dönemin Türk toplumunda din konusunda geleneksel anlayışın devam ettiğini söyleyebiliriz. Yüz yıllardan beri süregelen bir birikim ve toplumsal alışkanlıklar nedeniyle, bu alanda yeni değişmelerin ortaya çıkması uzun bir süreç gerektiren bir konuydu. Ancak camilerde yeni teknolojik aletlerin kullanılması, dini konular ile ilgili yeni kitapların yayınlanması ve halka ulaşması, modernleşmeyle birlikte insanların günlük yaşam ve din arasında bağ kurma konusunda yeni alternatifler üretme ihtiyacı hissetmeleri gibi etkenler, sonraki yıllarda bu alanda da yeni değişmeleri beraberinde getirecekti. Bu süreçte, 1932’de başlayan “Türkçe Ezan” uygulaması devam etmekteydi. Bu konu halk arasında tartışılmakta ve farklı tepkilere neden olmakla birlikte, tezimizde incelediğimiz dönemde basının önemli gündem başlıkları arasında olmadığı görülmektedir.

b. Kültür ve Sanat Alanında Sosyal Değişme

Kültürel değişme, sosyal değişimin en önemli öğelerinden biridir. Bazı sosyologlar sosyal değişme ile kültürel değişmeyi aynı kategoride ve aynı anlamda değerlendirirler. Biz, konunun daha iyi anlaşılması ve sistematik kolaylık sağlaması açısından ayrı başlık kullanmayı tercih ettik. 1923 sonrası Türkiye’sinde, Cumhuriyet’in ilk yıllarında gerçekleşen sosyal değişme olgusunun en önemli dinamiğinin kültürel alanda sosyal değişme olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü modernleşmenin temel faktörü, her şeyden önce bir zihinsel dönüşümün yaşanmasıdır. Bu alanda ortaya çıkan/çıkacak olan değişimlerin toplum -özellikle genç kuşaklar- tarafından benimsenmesi, içselleştirilmesi büyük önem taşır. Bu sayede, söz konusu sosyal değişme argümanları hem toplum tarafından genel kabul görür hem de sürekliliği ve korunması sağlanır. Ekonomide, sağlıkta, teknolojiye, günlük yaşamda ve toplumu ilgilendiren hemen her alanda gerçekleşecek olan değişmelerin temel kaynağı kültürel ve zihinsel dönüşüm ile sağlanabilir. Kültürel yanı eksik kalan modernleşme hareketleri, istenilen sonuca ulaşamama riski ile karşı karşıyadır. Modernleşmeyi, kişilere ya da dönemlere özgü olmaktan çıkararak sürekli ve dinamik bir olgu haline getirmek, bu sürecin başarılı olabilmesi için gerekli olan en temel koşullardan biridir.

Türkiye’de kültürel yaşamda sosyal değişme olgusunun başlangıcı, XIX. yy’a kadar hatta daha geriye götürülebilir. Ancak 1923’te, yeni bir politik sistemin kurulması, Türk modernleşme tarihinde yeni bir yol haritasının da belirlenmesine

ortam hazırladı. Bu süreçte Türkiye’yi yönetenler, bazı avantajlara da sahiptiler. Çok uluslu bir siyasal yapı yerine etnik açıdan daha homojen bir toplumsal yapının ortaya çıkması, uzun süren savaşlar döneminin kapanması, önceki dönemlerde yapılan modernleşme çalışmalarından alınan dersler, ülkenin içerisinde bulunduğu yetersizliklerin mutlaka yeni ve köklü adımlar atılmasını gerektirmesi, ülkenin gelişebilmesi için mutlaka bir şeylerin yapılması gerektiği konusunda oluşan beklentiler dönemin yöneticilerinin elini güçlendirdi.

“1923-1935 Arasında Türkiye’de Sosyal Değişme” başlığı altında, Türkiye’deki temel kurumsal dönüşümlerden söz etmiştik. Bu yıllar arasında, eğitim ve kültür alanında gerçekleşen yapısal dönüşümlerin önemini yeniden vurgulamakta yarar var. Doğal olarak, bu sürecin yansımaları 1935-1939 döneminde de devam etti. Burada kültürel alandaki sosyal değişmeyi eğitim ve sanat ile birlikte değerlendiriyoruz. Devlet yöneticilerinin kültürel çalışmalarla yakından ilgilenmeleri, ulusal ve uluslararası düzeyde akademik etkinliklerin düzenlenmesi, kültürel gelişmelere olan toplumsal ilginin artırılmaya çalışılması, okul ve öğrenci sayısındaki artışlar 1935-1939 döneminde, bu alanda dikkat çeken özelliklerden bazılarıdır. Yine kısa süre önce (1933’te) üniversite reformunun yapıldığını, yüksek öğretimde kurumsal düzeyde yeni ve köklü değişikliklerin yapıldığını da hatırlamak gerekiyor. Ayrıca basının da bu konuda duyarlı ve yönlendirici olduğunu belirtmeliyiz. Cumhuriyet ile birlikte modern sanatın gelişimine kurumsal düzeyde verilen önem arttı. Bu alanda yeni kurumlar açıldı ve bazı yapısal değişiklikler gerçekleştirildi. Batılı ülkelere sanat eğitimi amacıyla öğrencilerin gönderilmesi ve bu ülkelerden uzmanların getirilmesi de sanatın gelişmesi için yapılanlar arasındaydı. Basında da, farklı sanat türleriyle ilgili yapılanlar ve yaşanan gelişmeler hakkında haberlere ve yazılara sıkça rastlanmaktadır. Dönemin ulusal basınında sinemalarda gösterime giren yeni filmler, tiyatro oyunları ve sektörle ilgili reklamları da bu konuda örnek olarak gösterebiliriz. Sanatta yaşanan bu gelişmeler doğal olarak sosyal değişme olgusuyla da yakından ilgiliydi. Toplumun sanata ve sanatçıya olan bakış açısı da bu süreçte olumlu yönde gelişecekti.

Burada kişisel olarak, toplumsal psikoloji açısından bir başka ayrıntıya da dikkat çekmek istiyoruz. 1923’te doğan bir çocuk 1935’e gelindiğinde 12 yaşındaydı, ilkokulu bitirmiş ya da bitirmek üzereydi. Yeni yetişen bu kuşağın, cumhuriyet modernleşmesinin temel nitelikleriyle yetişeceğini, yaşama yeni bir perspektifle

bakmaya başlayacağını söyleyebiliriz. Bu yıllardan sonra, söz konusu değişmelerin Türk toplumundaki yansımalarını daha canlı olarak gözlemlemek mümkündür.

i. Kalifiye Personele Verilen Önemin Artması

1930'lar Türkiye'sinde -dünyada modernleşme süreci yaşayan birçok ülkede olduğu gibi -eğitimli, kalifiye, uzman personel ihtiyacı oldukça yüksekti. Bu nedenle, ülkenin gelişebilmesi için gerekli olan donanımlı insanların yetiştirilmesine büyük önem veriliyordu. Bu konudaki bireysel başarılar bile, basında yer alacak kadar önemliydi. Bir öğrencinin Avrupa'da eğitimini tamamlayarak ülkeye dönmesi, doktorasını bitirmesi ya da gelişmiş devletlerde staj yapması, toplumsal bir sevinç kaynağı olarak görülüyor, gazetelerde haber olarak yer buluyordu. Bugünkü bakış açısıyla değerlendirdiğimizde, basit olaylar şeklinde görebileceğimiz bu tür haberler ve sevinçler, aslında ülkedeki kaliteli insan ihtiyacının boyutunu göstermektedir. Dönemin koşullarında, eğitimli ve ülke için artı değer sağlayabilecek kişilerden önemli bir toplumsal beklentinin olduğu görülmektedir.

Aşağıdaki kısa haberler, bu konuda dikkat çekici örnekler oluşturmaktadır :

“Bir Türk mühendisi

Beş yıldan beri İtalyada kendi hesabına tahsil etmekte bulunan Nizameddin Bora doktorasını yaparak mühendis olmuş ve memleketimize dönmüştür. Nizameddin Bora, iki sene Paduva Darülfünunu Riyaziye Fakültesinde okuduktan sonra, Romadaki Yüksek Mühendis mektebinde tahsilini ikmal etmiş, İtalyan sivil mühendisliğinde usulden olduğu üzere bina, su, yol ve köprü mühendisi olmuştur. Muvaffakiyet dileriz.”¹⁰³

“Bir gencimizin muvaffakiyeti

On yıldan beri Avrupada bulunan Gümrükler Tarife müdürlüğünden mütekaid Hakkının oğlu Reyhan mükemmel bir tahsil devresini muvaffakiyetle ikmal ettikten sonra yurda dönmüştür.

Paris Üniversitesine müdavim iken Viyana ve Londrada da ilim ve lisan cihetlerinden malumatını tevsi eden bu genc, ‘Fransız, Anglo-Sakson ve İtalyan hukukunun mukayeseli tavsifindeki ihtilaflar’ mevzuu üzerinde yazdığı tezi de

¹⁰³ Cumhuriyet,9 İkincikanun 1936

müşkülpesend bir jüri huzurunda müdafaa ederek doktor ünvanını da ihraz eylemiştir.

Hayat mücadelesinde muvaffakiyete ermek için mükemmelen mücehhez bir hale gelen Reyandan vatani için de hayırlı hizmetler dileriz.”¹⁰⁴

Bu iki örnek, bir öğrencinin bireysel başarısının bile ulusal gurur kaynağı olarak değerlendirilmesini göstermesi açısından önemlidir. Buna benzer gelişmelerin, diğer gençlere örnek oluşturacağı ve sosyal değişmeye olumlu katkı sağlayacağı savunulabilir.

ii. Yurtdışı Eğitimi ve Devlet Desteğinin Artışı

1935-1939 döneminde, -daha önceki yıllarda olduğu gibi- farklı devlet kurumları tarafından yurtdışına eğitim ve staj amaçlı öğrenci gönderme uygulamasına devam edildi. Aslında bu uygulama, ülkenin modernleşme sürecinde sıkça başvurulan yöntemlerden biriydi. Bundan sonraki yıllarda da aynı uygulamaya devam edildi. Dünya ölçeğinde baktığımızda, bu konuda genellikle gelişmiş batı ülkelerinin tercih edildiği görülmektedir. İhtiyaç duyulan belirli sektörlerde yurtdışına öğrenci gönderilmesi ya da farklı ülkelerden teknik uzmanlar getirilmesi, dünya modernleşme tarihinin gerçeklerinden biridir. Türkiye’de de kalifiye yerli personel sayısının artırılması için kurumsal çalışmaların yapılmasına, personel sayısının artırılmasıyla birlikte nitelik açısından da belirli bir standardın sağlanabilmesine önem verildi.

Dönemin basınında, yurt dışına öğrenci ve stajyer gönderilmesiyle ilgili ilanlara sıkça rastlanmaktadır. Bu içerikteki ilanlara, Sümerbank ve Türkiye Şeker Fabrikaları Genel Müdürlüğü’nün aşağıdaki ilanları örnek verilebilir :

“S Ü M E R B A N K

UMUM MÜDÜRLÜĞÜNDEN :

Bankamızca tesisine başlanan demir ve çelik fabrikalarında vazife deruhde etmek üzere ihtisas sahibi olmak için ecnebi memleketlerinde staj görmek maksadiyle on Teknişe Hohşule veya mümasil mektepler mezunu makine, metalürji, maden ve elektrik mühendisleri ile on teknukum mezunu seçilecektir.

¹⁰⁴ Cumhuriyet,20 Ağustos 1937

Bu mühendis ve teknisiyenlerin askerliklerini yapmış olmaları, resmi veya hususi müesseselere karşı, staja gitmelerine ve avdetde Bankanın hizmetinde çalışmasına mani olacak şekilde hizmet taahhütleri olmaması, sıhhatlarının demir ve çelik fabrikalarının her hangi bir şubesinde çalışmasına müsaid olması lazımdır. Namzetlere stajları esnasında müsait tahsisat verilecektir.

Yukarıki şartları haiz olupta staja gitmek isteyenlerin aşağıda yazılı vesaiki (Sümer Bank Umum Müdürlüğü,Ankara) adresine (M.E.) remziyle göndermeleri icapeder.

VESAİK :

1. - Tercümei hal
2. - Diploma sureti ve imtihanlara aid notlar
3. - Varsa bonservisler
4. - Sıhhat raporu
5. - Fotoğraf

Bu vesaik üçer nüsha ve makine ile yazılmış olacaktır.

En geç Haziran 1936 sonuna kadar müracaat edilecektir.”¹⁰⁵

“Sınai Kimya Mühendisliği Tahsili İçin

ALMANYAYA TALEBE GÖNDERİLECEKTİR

Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. inden :

Fabrikalarımızda bir sene staj yaptıktan ve bu müddet zarfında lisan ve fen dersleri için lüzumu olan hazırlıkların ikmalinden sonra sıhhatleri fabrika işlerinde çalışmaya müsaid iki ila üç lise mezunu her sene sınai kimya mühendisliği tahsili için Almanyaya gönderilecektir.

Staja kabulde fen dersleri noktaları en iyi ve Almanyaya gönderilmeden fabrikada da bir senelik stajda muvaffak olanlar intihab edilecektir.

İsteklilerin 1 Eylül 1936 tarihine kadar aşağıdaki vesikaları Eskişehirde Türkiye Şeker Fabrikaları Genel Direktörlüğüne göndermeleri lazımdır.

- 1- Hal tercümesi,
- 2- Sıhhat raporu,
- 3- Mekteb şehadetnamesi musaddak sureti,
- 4- Olgunluk imtihanları notları musaddak sureti,
- 5- 9x12 eb’adında üç boy fotoğrafı.”¹⁰⁶

Yukarıdaki koşullar incelendiğinde, en az orta düzeyde bir başarı ortalamasına sahip olan her öğrencinin, bu tür imkanlardan yararlanabileceği görülüyor. Belirli alanlardaki uzmanlaşma imkanlarına erişim kolaylığı, aynı zamanda, ülkenin ihtiyaç duyduğu nitelikli personelin en kısa sürede sağlanabilmesi açısından da büyük önem taşımaktadır.

Yurtdışına eğitim ya da staj amacıyla gönderilen öğrenciler, bulundukları ülkelerde, dönemin politik/ekonomik konjonktüründen olumsuz etkilenebilmekte,

¹⁰⁵ Akşam,20 Mayıs 1936

¹⁰⁶ Cumhuriyet,11 Ağustos 1936

bazı sorunlar yaşayabilmekteydiler. Devletin bu gibi durumlarda, ilgili öğrencilere sahip çıkması, hem yurt dışı eğitiminde sürekliliğin sağlanması hem de devlet-vatandaş ilişkisinin niteliği açısından önemliydi. Aşağıdaki örnek, İtalya’da öğrenim gören ve İtalya-Habeşistan Savaşı nedeniyle, bu ülkede ortaya çıkan sorunlardan etkilenen Türk öğrencilerin durumlarıyla ilgili :

*“29/5/935 tarih ve 2/2683 sayılı kararnameye ekdir,
İtalya-Habeş harbi dolayısıyla İtalyada hayatın günden güne pahalılaştığı ve yiyecek içecek fiyatlarının % 50 - % 100 nisbetinde yükseldiği anlaşıldığından hükümet hesabına İtalyada okumakta olan talebe 50 altın doların karşılığı olarak verilen aylık 105 Türk lirasının, Birinci kanun 1935 ayından itibaren bu mali yıl sonuna kadar 75 altın dolar karşılığı olan 157,50 Türk lirası üzerinden tahakkuk ettirilmesi için 1416 sayılı kanunun 13 üncü maddesi gereğince bir karar verilmesi, Maarif vekilliğinin 22/11/935 tarih ve 11074 sayılı tezkeresile istenilmiş ve Maliye vekilliğinden yazılan 2/12/935 tarih ve 32454/974 sayılı mütaleanamede, İtalyada mevcut olan bugünkü fevkalade zamana münhasır kalmak ve 1936 mali yılına ait ücretlerin teklif ve tayininde yeniden tetkik edilmek üzere İtalyada okumakta olan talebe aylıklarının teklif vechile 75 altın dolara çıkarılmasının zaruri olduğu bildirilmiştir.*

Bu iş İcra Vekilleri Heyetince 5/12/935 de görüşülerek hükümet hesabına İtalyada okumakta olan talebe tahsisatının Maliyenin mütaleasına göre yalnız fevkalade zamana münhasır olmak ve 1936 yılında tekrar tetkik edilmek üzere Birinci kanun 935 den itibaren teklif veçhile 75 altın dolar karşılığı olan 157,50 Türk lirası üzerinden verilmesi onanmıştır.”¹⁰⁷

Devlet, yurtdışına eğitim amacıyla giden öğrencilerin ve stajyerlerin, yeterli donanımına sahip olmaları ve disiplinli bir eğitim görmeleri amacıyla kontrol görevini de yerine getirmekteydi. Aşağıdaki iki belge bu konuyla ilgili :

“Milli Müdafaa Vekilliğinden yazılan 10/12/936 tarih ve 4147/1682 sayılı tezkerede; mühendis, subay, askeri mühendis ve fen memuru olarak yetiştirilmek üzere Avrupada tahsilde bulunan talebeyi teftiş etmek ve bundan sonra Hollanda ve

¹⁰⁷ BCA,30-18-1-2/60-92-10 (05.12.1935) bkz. Ek-7

İngiltereye de uğrayarak tayyare ve yer telsizleri-elektrik ve muhabere bakımından askeri tayyare meydanları hakkında tetkikatta bulunmak üzere Hava Müsteşarlığı Fen Şubesinden Dr.Mühendis Binbaşı İhsan Aksoleyin Avrupaya gönderilmesi ve yetmiş beş gün kadar sürecek olan bu seyahata ait yevmiyelerinin tayini ile masraflarına karşılık döviz müsaadesi ve seyahatı için siyasal pasaport verilmesi istenilmiş ve Maliye Vekilliğinden yazılan 28/12/936 tarih ve 13248/4752 sayılı mutaleanamede; teftiş ve tetkik için Avrupaya gidecek Binbaşı İhsan Aksoleye Türkiye sınırlarından başlamak üzere 2/5690 sayılı kararnameye göre gündelik verilmesinde bir mahzur olmadığı ve ancak 936 takvim yılı döviz cetvellerinde Milli Müdafaa Vekilliğince harice gönderilecek memurlar harcırahı namile konulan tahsisattan yalnız Kara kısmında bakiyye bulunduğu cihetle seyahat masraflarının buradan sarfı kabul olunduğu takdirde kambiyo müsaadesi verilebileceği bildirilmiş ve Milli Müdafaa Vekilliğinden ikinci defa alınan 30/12/936 tarihli tezkere ile Binbaşı İhsanın masraflarına karşılık 4,000 liralık serbest döviz müsaadesi verilmesi istenilmiş ve bunun 936 takvim yılı döviz cetvelinde Kara kısmı için ayrılan döviz tahsisatından tediyesine muvafakat edilmiştir.

Bu iş İcra Vekilleri Heyetinin 30/12/936 tarihli toplantısında görüşülerek talebeleri teftiş etmek ve tetkikatta bulunmak üzere Hava Müsteşarlığı Fen Şubesinden Dr.Mühendis Binbaşı İhsan Aksoleyin Avrupaya gönderilmesi ve kendisine harcırahından başka Türkiye sınırlarından başlamak üzere 2/5690 sayılı kararnameye göre gündelik ve seyahatı için siyasal pasaport verilmesi ve harcırah ve yevmiyelerine karşılık beş yüz lirası kliring yolu ile ödenmek ve mütebakisi 936 takvim yılı döviz cetvelinde Milli Müdafaa Kara kısmı tahsisatından serbest döviz olarak tediye edilmek kaydiyle kambiyo müsaadesi verilmesi onanmıştır.”¹⁰⁸

“Sümerbank hesabına İngilterede tahsilde bulunan talebe ve stajyerlerin teftiş ve mürakabesi için talebe müfettişliğine tayin edilen müfettiş Vecihi Başak’ın İngiltereye gönderilmesi ve birincikanun/937 tahsisatı için 53 ve İngilterede yapacağı teftiş seyahatı masrafları için de 60 ki ceman 113 İngiliz liralık dövizin, döviz cetvellerinin talebe ve stajyerler faslına Sümerbank namına konulan tahsisattan verilmesi; Sümerbank Umum Müdürlüğünün istidası ve Maliye vekilliğinin 25/12/937 tarih ve 18894 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 27/12/937 tarihli toplantısında onanmıştır.”¹⁰⁹

¹⁰⁸ BCA,30-18-1-2/70-98-11 (30.12.1936)

¹⁰⁹ BCA,30-18-1-2/81-107-9 (27.12.1937)

Yurtdışı eğitimi ve devlet desteğinin bir başka boyutu da uluslararası öğrenci değişimiydi. Bu yıllarda Türkiye ile farklı ülkeler arasında karşılıklı olarak öğrenci değişimin yapıldığı görülmektedir. Bu uygulama, Türkiye’de yüksek öğretimin kalitesinin yükselmesi, yeni gelişmelerin izlenmesi ve Türkiye’nin de dış dünyada kendisini tanıtabilmesi açısından önemliydi. Aşağıdaki belge bu konuda örnek olarak sunulabilir :

“Belgrad Üniversitesinde tahsil etmek üzere gönderilen iki talebenin masrafları için Yugoslav Hükümeti’nce ayda tahsis edilen 2500 dinara mukabil İstanbul Üniversitesinde okumak üzere gelen iki Yugoslav talebeden herbirine 1/10/937 tarihinden itibaren ayda yetmiş beşer lira verilmek suretile yardım yapılması; Maarif Vekilliğinin 3/1/938 tarih ve 42010/41/5612 sayılı teklifi ve Maliye Vekilliğinin 21/1/938 tarih ve 13224/64/407 sayılı mutaleanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 16/2/938 tarihinde onanmıştır.”¹¹⁰

Tezimize konu olan dönemde devlet, uluslararası kültürel ve akademik organizasyonlara katılmak isteyen akademisyenlere ve farklı alanlardaki aydınlarla da destek olmaktaydı. Gerek bilgi ve deneyimlerini artırma gerekse bu tür organizasyonlarda Türkiye’yi temsil etme amaçlı devlet desteğinden, bu dönemde birçok kişinin yararlandığı söylenebilir. Aşağıda belgeleri bu kapsamda değerlendirmek mümkündür :

“Salahiyetleri ilmi çalışmalara münhasır kalmak üzere, 8.Mart.937 tarihinde Kahirede toplanacak olan Arsiulusal Hafriyat Konferansına Antikiteler ve Müzeler Direktörü Hamid Zübeyr Koşayla Antikiteler ve Müzeler Dairesi Arkeoloğu Remzi Oğuz Arıkın murahhas olarak gönderilmeleri ve kendilerine harcırahlarından başka Türkiye sınırlarından başlamak üzere 2/5690 sayılı kararnameye göre gündelik ve masraflarına karşılık 1937 takvim yılı döviz cetvellerinde Maarif Vekaleti hesabına kongre ve konferanslar ve Beynelmilel müesseselere yardım faslına konulan 30 bin liralık tahsisattan Hamid Zübeyre 700 ve Remzi Oğuza 500 liralık döviz ve seyahatları için siyasal pasaport verilmesi; Maarif Vekilliğinin 8/2/936 tarih ve 2/142 sayılı tezkeresi ve Maliye Vekilliğinin 27/2/937 tarih ve 54247/2837 sayılı

¹¹⁰ BCA,30-18-1-2/82-9-17 (16.02.1938)

mutaleanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 27/2/1937 toplantısında onanmıştır.”¹¹¹

“Parisde Sorbon Üniversitesinde kurulmuş olan “Centre d’études Turques” de her sene Türk Tarihi ve Türk Medeniyeti hakkında Türk Profesörleri ile yabancı profesörler ve alimler tarafından verilmekte olan konferans serisi arasında Türk Müzeciliği ve Türk Arkeolojik hafriyatı hakkında konferanslar vermek ve gidip gelme yol parası ile yevmiyeleri Türk Tarih Kurumu tarafından verilmek üzere Parise gönderilecek olan Antikite ve Müzeler Dairesinde Arkeolog Remzi Oğuz Arık’a masraflarına karşılık 1939 takvim yılı itibarile tanzim edilen döviz cetvellerinin “kongre, konferans ve sergilere iştirak faslına Maarif Vekaleti namına konulan tahsisattan altıyüz liralık döviz müsaadesi verilmesi; Maarif Vekilliğinin 13/3/1939 tarih ve 2/446 sayılı tezkeresile yapılan teklifi ve Maliye Vekilliğinin 20/3/1939 tarih ve 13248/1658 sayılı mutaleanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 20/3/1939 tarihinde onanmıştır.”¹¹²

“Paris Kütüphanelerinde mesleki tetkik ve tettebbüde bulunmak üzere Fransaya gönderilecek olan Siyasal Bilgiler okulu Siyasi tarih asistanı Rıfki Burçak ile Sosyoloji asistanı Peyami Erman’a 1939 döviz cetvellerinin “Talebe, stajiyerler ve tetkik ve tettebbü” faslına Maarif Vekaleti namına mevzu tahsisattan üçyüz liralık döviz verilmesi; Maarif Vekilliğinin 21/6/1939 tarih ve 2141 sayılı teklifi ve Maliye Vekilliğinin 7/7/1939 tarih ve 3835 sayılı mutalaanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 7 TEMMUZ 1939 tarihinde kabul olunmuştur.”¹¹³

Yukarıdaki örnekler, yurtdışı eğitimi konusunda devletin önemle durduğunu göstermektedir. Dönemin Türkiye’sinin birçok alanda, yetişmiş kalifiye personele ihtiyaç duyduğu dikkate alındığında bu tür uygulamalar çok önemliydi. Ayrıca birçok ailenin, sahip oldukları sınırlı imkanlar nedeniyle, çocuklarını yurtdışına gönderme seçeneklerinin olmadığını da unutmamak gerekir. Devletin bu alanda sunduğu imkanlar, hem ülkenin ihtiyaç duyduğu personelin yetiştirilmesi hem de farklı bireylerin yaşamları boyunca ulaşamayacakları fırsatlara devlet desteği sayesinde ulaşabilmeleri açısından önemliydi. Bu gelişmeler, toplumda dikey hareketliliğin sağlanması açısından sosyal değişmeye de olumlu katkı sağlayacaktı.

¹¹¹ BCA,30-18-1-2/72-15-7 (27.02.1937)

¹¹² BCA,30-18-1-2/86-24-14 (20.03.1939)

¹¹³ BCA,30-18-1-2/87-67-11 (07.07.1939)

iii. Teknik Okullara Verilen Önemin Artması

Dönemin Türkiye'sinde, ülkenin ihtiyaç duyduğu birçok alanda teknik eleman ve kalifiye personel yetiştirilmesine önem verildiği bilinmektedir. Bu amaçla, günümüzdeki mesleki ve teknik liseler ile teknik yüksek okulların temeli sayabileceğimiz sanayi mekteplerinin açıldığı ve fonksiyonel bir yapıya sahip olmasına çalışıldığı görülmektedir.

1933'te Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde Mesleki ve Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü kuruldu. Mesleki ve teknik okulların sayısı artmaya başladı. 1934'lerden itibaren çok sayıda Erkek, Kız Sanat ve Yapı Enstitüleri, Ticaret Okulları, 1934-1935'te Kız Teknik, 1937-1938'de Erkek Teknik Yüksek Öğretmen Okulları açıldı.¹¹⁴

Aşağıdaki haberler, bu okulların kalitesinin artırılması çalışmalarıyla ilgili :

“Sanayi mektepleri

Talebeye daha fazla fenni malumat verecek

Sanayi mekteplerinin ıslahı kararlaştırılmıştır. Yeni sanayi programı dolayısıyla bu mekteplerden çıkacakların daha fazla sınai malumatı bulunmasına lüzum görülmektedir.

Şimdiye kadar Sanayi mektepleri marangoz, tesviyeci gibi küçük sanat erbabı yetiştiriyordu. Bundan sonra bu mektepten çıkacaklar ustabaşı, mühendis muavini olacak derecede malumatı haiz olacaklardır. İktisat Vekaleti bu hususta bir program hazırlayacaktır.”¹¹⁵

“Ağır demir sanayii mühendisliği

Mühendis mektebinde yeni bir şube açılacak

Bir gazete, evvelce Ankaraya nakledileceği söylenen yüksek mühendis mektebinin -Ankarada müsaid bir bina bulunmadığı için- gene İstanbulda kalacağını ve ancak mekteb binasında bazı tadilat yapılacağını yazıyordu. Yaptığımız tahkikata göre şimdiye kadar mektebin Ankaraya nakli hakkında bir emir verilmediği gibi, gene İstanbulda bırakılması için de verilmiş yeni bir emir yoktur.

¹¹⁴ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, Pegem Akademi Yayınevi, Ankara, 2010, s.371

¹¹⁵ Akşam, 2 Mart 1935

Geçen sene bazı şubeler ilave edildiği için Gümüşsuyundaki fen mektebi binası da mühendis mektebine ilave edilmiş ve bu münasebetle bazı tadilat yapılmıştı. Bu sene yapılacak yeni inşaat yoktur.

Mektepte birkaç sene evvel yapılan büyük su laboratuvarının tedrisat bakımından büyük faideleri görülmüştür. Evvelce su mühendisi yetişenler -bu laboratuvar olmadığından- daha ziyade nazari surette dersleri takip ediyorlardı. Haber aldığımızı göre mektebin mevcut şubelerine ilaveten bir de ağır demir sanayi mühendisliği şubesi tesis edilecektir. Şimdiye kadar böyle bir şubede ihtisas sahibi olmak isteyenler Avrupada tahsil görmekte idiler.”¹¹⁶

Halk arasında “sanat okulları” olarak anılan sanayi liselerinin (ya da mesleki ve teknik liselerin) kalitesinin artırılması, ders müfredatının zenginleştirilmesi, eğitim materyallerinin çeşitliliği, laboratuvar ve atölye imkanlarının yaygınlaştırılması bu alandaki eğitim açısından büyük önem taşımaktadır. Bu etkenler teknik yüksek okullar için de geçerlidir. Teknik okulların, günlük yaşamda halkın ihtiyaç duyduğu klasik meslek elemanı yetiştirmenin ötesinde, dünya standartlarında kalifiye teknik personel yetiştirilmesi açısından rolü önemliydi. Bu okullardan yetişecek olan gençlerin basit uygulama ve montaj teknikleri dışında yeni keşifler yapabilme ve üretken bir kapasiteye sahip olabilmeleri ülkenin öncelikli ihtiyaçları arasındaydı. Dolayısıyla bu okullara giden ve meslek sahibi olan gençlerin toplumsal statülerinde belirgin bir yükselmenin olacağı, çevrelerindeki ailelere ve gençlere örnek oluşturacakları, toplumun yeni meslekler ile tanışacağı, ülke içerisinde dikey hareketliliğin artacağı söylenebilir. Ayrıca yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi, başarılı öğrencilere devlet tarafından yurtdışına girme fırsatı da sunulmaktadır. Bütün bu faktörlerin ve uygulamaların ise, sosyal değişmeye katkısı açıktır. Eğitim alanında yaşanacak bu sosyal değişimin, sosyal yapının diğer alanlarını da etkilemesi kaçınılmazdır.

¹¹⁶ Akşam, 19 Mayıs 1936

iv. Eğitim Yardımları ve Devletin Rolünde Değişme

Türkiye genelinde ihtiyaç sahibi öğrencilere yapılan yardımları, dönemin kültürel alandaki sosyal değişme dinamiklerine örnek olarak gösterebiliriz. Bu olgu kültürel yaşamda sosyal değişmeyle doğrudan ilgilidir. Dönemin ulusal basınında, okullardaki öğrencilere yapılan kıyafet, kırtasiye ve yemek yardımları ile ilgili haberler ve resimler sıkça yer almaktaydı. Ayrıca yerel kurumlar, kendi kaynakları ölçüsünde bu yardımlar ile desteklerin içeriği konusunda farklı alternatifleri de değerlendiriyorlardı. Bu konu, çözümlenmesi gereken ulusal bir sorun olarak görüldüğü için, yapılan uygulamalar resmi makamlar tarafından desteklenmekte, katkı sağlayanlar da basında takdirle karşılanmaktaydı. Özellikle birçok ailenin, kaliteli eğitim konusunda yeterli bilince, zamana ya da finansmana sahip olmadığı dikkate alındığında, eğitim ve kültür alanında devletin oynayacağı öncü rol daha da önem kazanmaktadır. Bu amaçla, okullardan derslerin dışında sosyal alanlar olarak da yararlanma düşüncesinin yaygınlaştığını görüyoruz. “Günlük yaşamda sosyal değişme” başlığı altında bu konunun sosyal boyutuna değinmiştik. Burada ise, konunun eğitim ve kültür boyutu üzerinde durmak istiyoruz.

Yukarıda söz ettiğimiz, okulların örgün eğitim ile birlikte sosyal yaşam alanları olarak da kullanılmaları konusuna aşağıdaki uygulama çarpıcı bir örnek oluşturmaktadır :

“Dün üç yerde barındırma odaları açıldı

İlkmekteb talebeleri için yapılan barındırma odaları, dünden itibaren İstanbulun üç semtinde faaliyete geçmiştir.

Bu odalar şimdilik Fatih onüçüncü, Kasımpaşa dokuzuncu ve Eyüb otuzaltıncı ilkmekteb binalarında açılmıştır. Fakat henüz bir tecrübe mahiyetinde olarak faaliyete geçen bu odalar, yalnız, bu mekteblere münhasır kalmıyacak, aynı zamanda mıntakalarındaki diğer ilkmekteblerin işçi ve amele çocuklarını da barındıracaktır.

Bu odaların başlıca hedefi, işçi ve amele çocuklarının mekteb tatilinden sonra sokaklarda hüviyeti malum olmıyan kimselerle temas etmemelerini ve daima mütehassıs muallimlerin nezareti altında derslerini hazırlıyabilmelerini temin etmektir.

Barındırma odalarına devam eden amele ve işçi çocuklarına günde iki defa sıcak yemek verilecek ve ders saatleri müstesna 6,30 dan 19 a kadar faaliyette

bulundurulacaktır. İleride yaz saatleri de nazarı dikkate alınarak odaların faaliyet saatleri değiştirilecektir. Her barındırma odasında bu işlerle yakından alakadar bulunan dörder muallim talebelerle meşgul olacaklardır.”¹¹⁷

Bu tür uygulamaların eğitimin tabana yayılmasına ve sosyal devlet anlayışının gelişmesine katkı sağlayacağı açıktır. İncelediğimiz dönemde dersane, etüt merkezi, özel kurs gibi seçeneklerin birçok yerde olmadığı ya da çok kısıtlı olduğu dikkate alındığında resmi eğitim kurumlarının bu kapsamdaki uygulamaları daha da önemli hale gelmektedir. Ayrıca gelir düzeyleri kısıtlı ve merkezi yerlerin uzağında yaşayan vatandaşların ve çocuklarının dışlanmışlık duygusundan kurtulmaları, devletin koruyuculuğunu hissederek toplumsal aidiyet duygusu kazanabilmeleri açısından da bu tür uygulamalar çok büyük önem taşımaktadır.

Burada eğitim yardımı denildiğinde, konunun sadece maddi destekler ya da araç-gereç yardımları ile sınırlı olduğu sanılmamalıdır. Eğitim ile ilgili ve eğitimi destekleyecek her türlü yan kurumların, binaların açılması, bu alanda gerekli yasal düzenlemelerin yapılması da bize göre “eğitim yardımları ve devlet” başlığı altında değerlendirilebilir. İncelediğimiz dönemde, devletin kısıtlı imkanlarını dikkate aldığımızda öğrencilerin kendilerini geliştirmeleri ve bilgiye ulaşabilmeleri açısından kütüphanelerin yaygınlaştırılması da büyük önem taşımaktaydı. “Çocuk kütüphaneleri”¹¹⁸ başlıklı haberde, ülke genelindeki bütün ilçelerde çocuk kütüphanelerinin açılması konusunda çalışmaların yapıldığından söz edilmesi bu açıdan önemliydi.

Eğitimde devlet yardımının önemiyle ilgili, dönemin genelkurmay başkanı Fevzi Çakmak imzasıyla başbakanlığa gönderilen bir yazı da, konumuz açısından çarpıcı bir örnek oluşturmaktadır. Bu yazıda, askeri okullara giremeyen öğrencilerin mağdur olmamaları için ilgili kurumların önlem almaları gereğinden söz edilmektedir :

“Yüksek Başvekalet

Gerek memleket çocuklarından ve gerekse ecnebi tabiiyetini haiz Türk gençlerinden olup ta askeri mekteplerimize girmeye istekli bulunanlar, mevcut kanun ve nizamlara göre lazım şartları haiz oldukları ve kadromuzun da müsadese derecesine göre askeri mekteplerimize memnuniyetle alınmaktadırlar. Ancak askeri

¹¹⁷ Cumhuriyet,5 İkincikanun 1939

¹¹⁸ Akşam,14 Haziran 1936

mekteplerimizin kadrosunun dar ve ve isteklilerin çok olması hasebile bazıları da askeri mekteplere girmek için lazım şartları haiz olmadıklarından veya kadronun dolmuş bulunmasından dolayı bizzarure askeri mekteplerimize alınamaktadırlar.

Maarif mekteplerine leyli, meccani kabulleri de 915 numaralı kanun mucibince ancak müsabakada kazanmakla mümkün olduğundan müsabakada kazanamıyanlar maarif mekteplerine dahi alınamamaktadırlar. Busuretle birçok fedakarlık ve hatta yaya gelmek suretile ilme istek gösterenlerin birkısmı tekrar yerlerine de dönemiyerek şurada burada perişan kaldıkları vaki muracaatlardan anlaşılmaktadır.

Talebelik hukukunu muhafaza eden ve fakat fakır ve zarureten veya kimsesiz olmaları dolayısıyla bizzarur tahsile devam imkanını bulamıyanlar için yatma yerleri ve geçinmeleri için hayır müesseseleri veya belediyelerce yapılması suretile veya ayrıca ittihaz buyrulacak herhangi bir tedbirle okuyabilmelerinin temini hususunu tensibi devletlerine arzederim efendim.

B. E. Rs.

Müşür

Fevzi”¹¹⁹

Bu konuda sunacağımız örneklerden biri de, devletin ihtiyaç sahibi öğrencilere konaklama imkanı sağlamasıyla ilgili :

“17/5/932 tarih ve 12815 sayılı kararnameye ekdir,

Muvakkaten Istanbulda bulunan Tapu ve kadaastro mektebinin Ankaraya getirilmesi ve talebeden ihtiyacı olanlara yatacak yer gösterilmesi, Maliye Vekilliğinin 23/11/935 tarih ve 271/189 sayılı tezkeresile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 29/11/935 de onanmıştır.”¹²⁰

1920’li ve 1930’lu yıllarda Türkiye’ye, Balkanlar başta olmak üzere farklı ülkelerden yoğun bir göç akışının olduğu da bilinmektedir. Bu göç akışı, sonraki yıllarda da devam edecekti. Bu kapsamda, söz konusu ülkelerden gelen ve eğitim çağında olanların Türkiye’deki eğitim sistemine adapte edilmeleri, bu konuda resmi kurumların kolaylaştırıcı bir rol üstlenmeleri, hem eğitim hem de toplumsal

¹¹⁹ BCA,30-10-0-0/57-389-11 (19.07.1935) bkz. Ek-1

¹²⁰ BCA,30-18-1-2/60-91-5 (29.11.1935)

bütünleşme açısından önemliydi. Aşağıdaki belge, devletin bu konuda destekleyici bir uygulama içerisinde olduğunu göstermektedir :

“Rusçuk Bulgar Gimnazyasını pek iyi derece ile bitirmiş olan Aziz Ahmedin parasız yatılı olarak Yüksek Mühendis Okuluna alınması; Nafia Vekilliğinin 11/9/935 tarih ve 6067/10879 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 13/9/935 de onanmıştır.”¹²¹

Benzer bir örnek, o tarihte Türkiye sınırları dışında bulunan Hatay’dan gelenler için de görülmektedir :

“İskenderun Türklerinden olup Lise tahsilini İstanbul Erkek lisesinde bitirdikten sonra tıp tahsili için fen fakültesi F.K.B. sınıfını nehari olarak tamamlayan Suriye tebeasından 1918 İskenderun doğumlu Mustafa oğlu Hüseyin’in, leyli tıp talebe yurdu dahili talimatnamesinin 10 uncu maddesine 2/6773 sayılı kararname ile eklenmiş olan VIII inci fıkraya tevfikan adı geçen yurda leyli meccani olarak kabulü; Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekilliğinin 14/4/938 tarih ve 101/3264 sayılı teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 21/4/938 tarihli toplantısında onanmıştır.”¹²²

Yukarıdaki örneklerde, devletin eğitim ile ilgili farklı alanlarda halka yardımcı olmaya çalıştığını ve yeni alternatifler denediğini görüyoruz. Bu yıllarda okullaşma oranının azlığı ve eğitim imkanlarına erişimin zorluğu da dikkate alındığında, devletin sağlayacağı her türlü destek büyük öneme sahipti. Söz konusu dönemde, eğitimin tabana yayılması konusunda ciddi bir çaba gösterildiği biliniyor. Eğitim alanında devletin oynadığı destekleyici rol, sosyal değişimin niteliği açısından da çok önemli ve gerekliydi.

v. Eğitimde Sosyalleşme Anlayışının Gelişmesi

Eğitimin en önemli fonksiyonlarından biri de toplumu oluşturan bireylerin sosyalleşmelerine katkı sağlamaktır. Okullar, bu konuda önemli bir eğitim alanı olmalarının yanı sıra aynı zamanda bir sosyal mekan işlevi de görmektedir. Farklı

¹²¹ BCA,30-18-1-2/58-72-8 (13.09.1935)

¹²² BCA,30-18-1-2/83-33-14 (21.04.1938)

arkadaşlar edinme, toplu geziler, yarışmalara katılma gibi etkinlikler öğrenim çağındaki çocukların ve gençlerin sosyalleşmeleri açısından büyük öneme sahiptir. Dönemin koşullarında milli eğitim bakanlığının sinema sektöründen de yararlandığı gözlemlenmektedir. Çocukların izleyebileceği filmlerin sınırlandırılması ve bu alanda eğitim öncelikli gösterimlere ağırlık verilmesi, üzerinde durulan başlıca konulardı.

Aşağıdaki haber bu konuyla ilgili :

“Çocuklar için terbiyevi filimler

16 yaşından küçük çocuklar diğer sinemalara giremeyecekler

16 yaşından küçük çocukların sinemalara girememeleri hakkında bir kanun layihası tevdı edilmiştir. Çocuklar hakkında ayrıca terbiyevi filimler gösterilecektir.

Maarif vekaletinin Avrupadan getirteceği bu filimlerden gümrük resmi alınmayacaktır.

Çocuklara mahsus filimler yalnız gündüzleri gösterilecektir.

Bu kanunun hilafına hareket eden sinema sahiblerinden ilk defa 20, ikincide 100 lira para cezası alınacaktır.”¹²³

Belirli dönemlerde, İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından yaz tatillerinde düşük bir ücret karşılığında düzenlenen çocuk ya da öğrenci kamplarının da eğitim-sosyalleşme ilişkisi açısından önemli bir uygulama olduğunu söyleyebiliriz. Bu kamplarda farklı gelir düzeylerinden çocukların bir arada ve aynı ortamda bulunmaları hem sosyalleşme hem de toplumsal bütünleşme ve aidiyet duygusu açısından önemliydi. Son Posta gazetesinde “Yaz tatillerini birarada geçiren zengin ve fakir çocukları”¹²⁴ başlıklı yazıda, Yeşilköy’deki çocuk kampına yapılan bir ziyaret ile ilgili izlenimlere yer verildi. Benzer uygulamalar, aynı yıllarda Türkiye’nin farklı yerlerinde de yapılmaktaydı. Farklı yetki ve sorumluluk alanlarına sahip olan kurumlar arasındaki bu tür etkileşimlerin de konumuz açısından önemli olduğunu söyleyebiliriz. Bu kapsamda, İzmit yakınlarındaki Hereke kasabasında yapılan gençlik kamplarıyla ilgili, Trakya Umumi Müfettişliği ile Kocaeli Valiliği arasında 1938 Haziran’ında resmi yazışmaların yapıldığı görülmektedir. Söz konusu yazışmalarda, aşağıdaki dikkat çekici satırlar göze çarpmaktadır :

¹²³ Akşam, 7 Mart 1935

¹²⁴ Son Posta, 8 Temmuz 1937

“Trakya Umumi Müfettişliği Yüksek Makamına

1 - Üç yıldır İlimiz Hereke köyünde bakıma muhtaç çocuklar için bir kamp kurulmaktadır ve bu sene de 1/temmuzda açılacaktır.

Hereke gençlik kampı Vilayet ve gençlik derneğinin himayesinde ve Kültür Direktörlüğünün idaresi altındadır.

2 - Bu kampın verimli neticelerinden müsait imkanlar buldukça diğer illerdeki kardeş gençlik dernekleri üyelerinin de iştirak ettirilmesini kamp idare hey’eti kararlaştırmış ve bu yıl Ankara,Trakya bölgelerinden başlamak üzere de tertibat alınmıştır.

3 - Ankara ’dan gelecek çocukların listesi Vilayete bildirilmiştir. Yüksek makamınızın tensip buyuracağı yerlerden de bu yıl 10 talebenin alınması için kadro da hazırlanmıştır.

4 - Memleket yavrularına yurtlarını tanıtmak, birbirleriyle tanışmak ve gaye beraberliklerini temin etmek ve onlara biraz hayat ve sıhhat verebilmek maksadını güden bu teklifimiz yüksek tasvibinize iktiran ettiği takdirde ekli olarak takdim edilen şerait dahilinde bölgenizden 10 çocuğun Hereke gençlik kampına yollanması için gerekli buyrultularınızı diler bu vesile ile en üstün saygılarımın kabulünü rica ederim.

Kocaeli Valisi

Kocaeli Valiliğine

22/6/938 tarih ve 4255/II sayılı yazıya karşılıktır.

Büyük faydasına inandığımız ve bir kaç senedir bütün Trakya Bölgesinde her sene yer yer tatbikine muvaffak olarak hayırlı neticelerine şahit olduğumuz çocukları koruma kampının Vilayetiniz dahilinde de önemle ele alındığını müjdeleyen yazınız beni yürekten sevindirdi. Bu arada Trakyalı çocukların da hatıra getirilmiş olması bu sevince ayrı bir kıymet verdi.

Trakyanın muhtelif yerlerinde geçen senelerde olduğu gibi bu yıl da Azat Obaları açılmış ve ayrılan zaif çocuklar Temmuz iptidasında yerlerine gönderilmek üzere ayrılmışlardır. Bu itibarla Kampınızda bize ayrılan yeri yurdun diğer gençlerine bırakmayı maksada hizmet noktasından daha faydalı saydım.

İlginize tekrar teşekkür eder size hayırlı başarılar dilerim.

Trakya Umumi Müfettişi”¹²⁵

¹²⁵ BCA,180-9-0-0/4-22-8 (00.00.0000)

Yukarıdaki belgelerde, Kocaeli Valiliği'nin gönderdiği resmi yazının ekinde “Hereke gençlik kampı umumi kabul şartları” ile kampa katılacak çocukların kimlik bilgileri, fiziksel özellikleri ve sağlık durumlarıyla ilgili doldurulması gereken bir form da bulunmaktadır. Dönemin Türkiye’sinde birçok ailenin, çocuklarına bu tür fırsatlar sunma imkanından yoksun oldukları dikkate alındığında, devletin bu alanda yapacağı uygulamalar çok önemliydi. Ayrıca bu uygulamalar sosyal değişme dinamikleri açısından vazgeçilmez öneme sahipti.

vi. Okul ve Eğitim Anlayışında Modernleşme

Kültürel yaşamda sosyal değişme ile ilgili temel olgulardan birisi de öğrenci-okul ve sosyal çevre ilişkisidir. Dünyadaki birçok ülkede bu konunun tartışıldığı, farklı denemelerin yapıldığı, çeşitli önlemlerin alındığı bilinmektedir. Ancak konunun çok yönlü boyutlarının olması nedeniyle kesin çözümlere ulaşmanın zor olduğunu da belirtmeliyiz. Bu konudaki en önemli faktörün toplumun eğitime olan bakış açısının, eğitime yüklenen anlamın ve eğitimden nelerin beklendiğinin belirlenmesi ve bu konuda toplumsal bir konsensüsün oluşması olduğunu söyleyebiliriz. Bu temel faktör genel kabul gördükten sonra okul ve öğrenci sayıları, binalar, eğitim kurumlarının fiziksel ihtiyaçları, eğitime ayrılan ödenekler ve sınav sistemi gibi konular ikincil öneme sahip olmaktadır. Bunlar, çözümü mümkün olan sorunlardır. Eğitimin genel ve temel bir konu olarak değerlendirilmesi yerine ikincil plana itilmesi, bunun yerine ayrıntılar ile uğraşılması ise çoğu zaman fotoğrafın bütünü görmeyi engellemektedir.

Aşağıda vereceğimiz iki örnekten ilkinde eğitim-çevre ilişkisinin ağırlıklı olarak bir disiplin konusu olarak değerlendirildiği görülmektedir. İkinci örnekte ise, sınırlı da olsa eğitim konusunda farklı bir yaklaşımın olduğu görülmektedir :

“Talebeler kahve, gazino ve barlara giremeyecekler

Girenler mektep idarelerince cezalandırılacaklar, kabul eden kahve gazinolar da üçer ay kapatılacaklar

Mektep talebesi oldukları halde, kahveye, gazinolara hatta barlara devam edenlerin çoğalmış olması maarif müdürlüğünün nazarı dikkatini celbetmiş ve bu

gibi talebelerle esaslı bir mücadeleye girişmek için emniyet direktörlüğü ile beraber çalışılmasına karar verilmiştir.

18 yaşından aşağı olan mektep talebeleri bu gibi yerlere giremeyecekler, girenler derhal mektebin inzibat komisyonuna verilerek cezalandırılacaktır. Talebenin sıkı bir surette takip edilmesi için emniyet direktörlüğü tarafından polislere emir verilmiştir. Her polis 18 yaşından aşağı mektep talebesini bu yerlerde görünce derhal adını ve bulunduğu mektebin ismi ile numarasını alacak keyfiyet rapor halinde muntazaman maarif müdürlüğüne bildirilecektir. Maarif müdürlüğü de bu raporlar üzerine işi ele alarak talebenin cezalandırılması yoluna gidecektir.

Bu meselenin yalnız talebenin polisler tarafından takip edilmesi ile halledilmiş olmayacağını göz önünde tutan maarif ve emniyet müdürlükleri zabıta talimatnamesinin talebeler hakkındaki maddesinin de tatbikini kararlaştırmışlardır.

Bu maddenin tatbiki sayesinde kahve, gazino, meyhane, bar gibi yerlerin sahipleri 18 yaşından aşağı talebeyi kabul ettikleri takdirde cezaya çarptılacaklar ve asgari 3 ay kapanma cezası göreceklere.

Kapanma için mahkemedan karar almağa lüzum yoktur. Doğrudan doğruya bu kararı emniyet direktörlüğü verebilecektir.

Orta mektep ve lise müdürleri dün öğleden evvel maarif müdürlüğünde toplanmışlar ve yapılmasına karar verilen bu mücadele etrafında görüşmüşlerdir.

Mücadeleye başlanalı iki gün oluyor. Bu iki gün içinde 45 kadar talebenin kahvelerde, domino oynadıkları görülmüş ve ait oldukları mektebin inzibat meclislerine verilmişlerdir.

Emniyet direktörlüğü de 18 yaşından küçük talebeyi kahvesine kabul ettiği için bir kahvenin 3 ay müddetle kapatılmasına karar vermiştir.”¹²⁶

Yukarıda söz edilen uygulama farklı açılardan değerlendirilebilir. Öncelikle öğrencilerin zamanlarının çoğunu okul ve eğitim ortamında geçirmeleri, bunun için de okulların tercih edilen alanlar olması gerektiği dünyada genel kabul gören bir anlayıştır. Ancak bir yere okul açarken ya da herhangi bir eğitim kurumunun kuruluşu aşamasında okul-çevre ve eğitim ilişkisi açısından dikkat edilmesi gereken bazı özelliklerin de olduğu bilinmektedir. Bu amaçla, öğrencileri okul ve eğitim ortamından uzaklaştıracak etkenlerin daha başlangıçta minimum seviyeye indirilmesi

¹²⁶ Akşam,5 Kanunusani 1936

gerekmektedir. Yukarıdaki yazıda İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğü ile İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nün bu konuda ortaklaşa bir çalışma yürüttükleri görülmektedir. Konu, polisin devreye girmesini gerektirecek boyuta geldiğine göre sorun ciddi demektir. Resmi makamların konuyla yakından ilgilenmeleri ve yasaları titizlikle uygulama kararlılığında olmaları olumlu bir gelişmedir. Ancak burada dikkat edilmesi ve gözden kaçırılmaması gereken önemli bir nokta da, konunun muhatabı olanların öğrenci olmalarıdır. Amaç, öğrencilere okul ve eğitim ortamını sevdirmek, onları donanımlı bir şekilde, kendi yetenekleri, beklentileri ve ilgileri doğrultusunda hayata hazırlamak olmalıdır. Öğrencilerin potansiyel bir suçlu olarak görülmemesi ve onlara adeta bir sanık gibi davranılmaması, eğitimin genel karakteri açısından büyük önem taşımaktadır. Disiplin konusu elbette önemli olmakla birlikte konu eğitim olduğunda ince nüansları dikkate almak gerekmektedir. Fakat dönemin ataerkil toplum yapısı ve bürokraside yaygın olan emredici yönetim anlayışı düşünüldüğünde bu alanda beklenen dönüşümün oldukça yavaş gerçekleşeceğini tahmin etmek zor değildir. Bu ve buna benzer sorunlar, bir ülkede sosyal değişim olgusunun önemli handikaplarından birini oluşturmaktadır. Eğitim kavramının ilgili bütün taraflarında bir zihniyet dönüşümü ile konunun çok boyutlu ve bilimsel verilerin ışığında değerlendirilmesinin sağlanabilmesi için gerekli olan zaman kavramı burada da karşımıza çıkıyor.

Yukarıda söz edilen konuyla ilgili vereceğimiz ikinci örnekte ise konu, farklı bir perspektiften değerlendiriliyor. Burada dönemin koşullarında daha modern diyebileceğimiz bir yaklaşım söz konusu :

“Talebeye vakit geçirecek yerler hazırlamak lazım

Kültür park, çocuk sineması, çocuk kütüphaneleri kurulmalıdır

İstanbul maarif müdürü bay Teyfik, talebenin kahve, gazino ve barlarda dolaşmalarının önüne geçmek için büyük bir gayretle çalışıyor. Üç dört günde bir mekteb müdürleri ile yapılan toplantılarda bu mesele görüşülüyor; işi kökünden halletmek imkan ve çareleri aranıyor.

Müdür Teyfik açılan mücadelenin bugünkü şerait içinde müsbet bir netice vereceğinden şüphe ediyor. Kendisile görüşen bir muharririmize demiştir ki :

- Talebenin kahvehane, bar gibi yerlere gitmelerine mani olmak meselesini bu da[e]fa emniyet müdürlüğüle beraber, bir memleket işi olarak ele aldık. Fakat davayı halledeceğimizden şüphe ediyorum. Talebeye, kahveye gitme, gazinoda oturma, bara

katiyen sokulma diyoruz. Bunu söylerken talebeye vakit geçirecek bir yer hazırladık mı? Hayır..İşte davanın esası.. Mücadelede muvaffak olabilmek için her şeyden evvel onlara yer hazırlayıp, sizler ancak buralara gidebilirsiniz demek lazım...”¹²⁷

Burada, eğitim konusunun disiplin boyutuyla birlikte sosyal ve psikolojik boyutunun da değerlendirildiğini görülmektedir. Aslında bu durum bize, eğitim konusunun kapsamının genişliğini, eğitimin sadece Milli Eğitim Bakanlığı’nın değil aynı zamanda merkezi yönetimdeki birçok resmi organ ile birlikte yerel yönetimlerin de destek ve koordinasyonunu gerektirecek genişlikte ve bütünsellikte ortak bir konu olduğunu gösteriyor. Halkın aktif bir şekilde bu mekanizmanın içerisinde yer almasının sağlanması da oldukça önemliydi. Sosyal değişme olgusu açısından değerlendirildiğinde ise, karar alma ve uygulama süreçlerine geniş katılımın ileriye dönük olumlu sonuçlar ortaya çıkarabileceği söylenebilir. Ancak bu konunun dünyadaki en modern ülkelerde bile istenilen düzeyde sistematik bir çözüme kavuşturulamadığı düşünüldüğünde, dönemin Türkiye’sinde bu alanda alınması gereken daha çok mesafe vardı.

vii. Eğitim ve Özel Okullar-Kursların Yaygınlaşması

Cumhuriyet’in ilanından sonra Türkiye’de hızlı bir okullaşma sürecinin başladığını biliyoruz. Özel okullar, ülke genelinde çok yaygın olmamakla birlikte özellikle büyük kentlerde önemli bir işleve sahipti. İstanbul başta olmak üzere İzmir ve hızla gelişmekte olan yeni başkent Ankara’da özel okullar belirli bir talebi karşılıyordu. Bu okulların bazılarında yabancı dil eğitiminin diğer liselere göre daha ağırlıklı olması, okullarda yatılı ve gündüzlü seçeneklerinin bulunması, merkezi yerlerde servis taşımacılığı ve ödeme kolaylıkları gibi faktörler varlıklı aileler için tercih nedeniydi. Bu yıllarda, devlet politikası olarak okul sayısının merkezden taşraya doğru yayılma süreci de devam ediyordu. 1930’ların sonlarına gelindiğinde, bu konuda büyük mesafe alınmıştı. Okullaşma oranının yükselmesi, kız öğrencilerin sayısındaki artış, eğitilmiş insanların günlük yaşamda toplum içerisinde saygı görmeleri kültürel modernleşmede önemli faktörlerdi. Burada vurgulamak istediğimiz bir başka ayrıntı ise, halkın çoğunluğunu oluşturan, gelir düzeyi orta ve

¹²⁷ Akşam,11 Kanunusani 1936

yetersiz toplum katmanlarının sosyal statüsü ile ilgilidir. Bu gruptaki ailelerin çocukları normal koşullarda, yaşamları boyunca ulaşmaları mümkün olmayan kariyer basamaklarına eğitim sayesinde sahip olabildiler. Eğitimin tabana yayılmasının ve fırsat eşitliğinin bu olguda önemli bir etken olduğunu söyleyebiliriz. Ülkedeki yatay ve dikey hareketlilik ile hiyerarşik yükselebilmeyi Cumhuriyet Türkiye'si'nin başarı hanesine yazmak mümkündür. Bu etkenlerin tamamı ise, sosyal değişme açısından vazgeçilmez öneme sahiptir.

1935-1939 döneminin basını incelendiğinde, okulların eğitim ve öğretime başlama dönemi olan Eylül ayı ile birlikte, özel okul ve yurt ilanlarında belirgin bir artış olduğu görülmektedir. Bu konu ile ilgili bazı örneklerde aşağıdaki ifadeler dikkat çekmektedir :

“Eski FEYZİATİ

Yatılı BOĞAZİÇİ LİSELERİ Yatısız

Kızlar ve erkekler için ayrı bölüklerde : Ana,ilk Orta ve Lise sınıfları

Kayıdılar başlamıştır. Kayıd ve tafsilat için hergün mektebe ve yalnız tafsilat almak için Yenipostane arkasında Basiret hanında Ozyol idarehanesine müracaat edilebilir.

İstiyenlere mekteb tarifnamesi gönderilir.

Arnavudköy, tramvay caddesi Çiftesaraylar. Telefon : 36.210”¹²⁸

“Nişantaşında - Tramvay ve Şakayık caddelerinde

YATI Şişli Terakki Lisesi GÜNDÜZ

ANA - İLK - ORTA - LİSE

KIZ VE ERKEK TALEBE İÇİN yan yana ve geniş bahçeli iki binada AYRI YATI TEŞKİLATI vardır. Mevcut Fransızca, Almanca, İngilizce kurslarına dokuz yaşından itibaren her talebe iştirak eder. Mekteb hergün saat 10-17 arasında açıktır. Kayıt işlerine Cuma, Pazartesi, Çarşamba günleri bakılır. Telefon : 42517”¹²⁹

“Sarachanebaşı HAYRİYE LİSESİ Gündüz

Horhor caddesi

Yatı

ANA – İLK - ORTA – LİSE - TAM DEVRE

Okulumuz her zaman gördüğü teveccüh ve rağbet üzerine ilk sınıflardan itibaren yabancı dil tedrisatını yeni bir teşkilatla kuvvetlendirmiştir. Kızlar kısmı ayrı bir dairedir. Mektebin hususi otobüslerle nehari talebe hergün evlerinden aldınılr. İstiyenlere tarifname gönderilir. Kayıd için hergün saat 10'dan 16'ya kadar Direktörlüğe müracaat edilmelidir. - Telefon:20530”¹³⁰

¹²⁸ Cumhuriyet,14 Eylül 1936

¹²⁹ Cumhuriyet,16 Eylül 1936

¹³⁰ Cumhuriyet,18 Eylül 1936

“T O R O S

Kız Talebe Yurdu

ŞEHZADEBAŞI CADDESİ

İstanbul Üniversitesine ve yüksek mekteblerine, başka vilayetlerden devam edecek talebe bayanların: Tahsil, iâşe, ikamet ihtiyaçlarını tam konforla en müsaîd ücretlerle temin eder. Resmi ruhsatı haiz, talimatname disiplinle idare edilir, en eski bir müessesedir. Tafsilat almak için yurd müdürlüğüne yazılabilir. Tabldot için yapılmış olan tenzilat bu sene kaldırılmıştır. Eski talebelerimizin eylülün on beşine kadar kayıtlarını yenilemeleri lazımdır.”¹³¹

Bu yıllarda özel okullar çoğunlukla büyük kentlerde bulunmaktaydı, az da olsa bazı küçük yerleşim yerlerinde de Türk ve yabancı özel okulları vardı. Özel okullara genellikle üst gelir grubundaki ailelerin çocukları devam etmekle birlikte, bir alternatif seçenek olarak bu okulların varlığı eğitim sektöründeki çeşitlilik açısından önemliydi. Ayrıca yine bu dönemde Türkiye’deki tek üniversitenin İstanbul Üniversitesi olduğu düşünüldüğünde, özellikle şehir dışından gelecek olan öğrenciler için konaklama konusu ciddi bir sorundu. Bu nedenle resmi ve özel yükseköğretim yurtları, söz konusu ihtiyacın karşılanmasında büyük öneme sahipti. Farklı küçük kentlerden ve kasabalardan gelen öğrencilerin aynı yurtlarda kalmaları ve birlikte yükseköğretime devam etmeleri, gençlerin sosyalleşmeleri, toplumla bütünleşmeleri ve aidiyet duygusu kazanmaları açısından çok önemliydi. Doğal olarak, bütün bu yaşananlar sosyal değişimin sürekliliğine ve kapsamının genişliğine de olumlu katkı sağlayacaktı.

Eğitim alanında, özel okulların ve yurtların dışında özel kursların da takviye amaçlı bir seçenek olduğu söylenebilir. Burada sınırlı da olsa özellikle yabancı dil kurslarının ön plana çıktığı görülmektedir. Aşağıdaki dil kursu reklamında farklı yabancı dil seçenekleri de görülmektedir :

“BERLİTZ’de yeni açılan lisan kursları

Türkçe, Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Almanca, Rusca v.s.

KAYIT MUAMELESİ BAŞLAMISHTIR. Tecrübe dersi parasızdır

İstanbul

Ankara

373,İstiklal Caddesi

Konya Caddesi”¹³²

¹³¹ Cumhuriyet, 14 Eylül 1936

¹³² Son Posta, 5 Birinci Teşrin 1936

Yabancı dil öğretimi konusunda, örgün eğitime ek olarak farklı takviye kursları alternatifinin de olması, öğrenciler ve aileler açısından önemli bir gerekliliktir. Bu tür kurslar, genellikle büyük kentlerin merkezi semtlerinde bulunuyorlardı. Ancak basın aracılığıyla da olsa, toplumun bu kurslardan haberdar olmasının sosyal değişmeye katkı sağlayacağı söylenebilir.

viii. Tiyatronun Kurumsallaşması

Tezimizde incelediğimiz dönemde, tiyatro çalışmalarına kurumsal düzeyde önem verildiğini görüyoruz. Resmi ya da özel tiyatro kurumları, toplumda tiyatro kültürünün yaygınlaşmasında önemli rol oynadılar. Tiyatro etkinliklerinin resmi makamlar tarafından desteklenmesi, kurumsallaşma ve süreklilik açısından büyük önem taşımaktadır. Tiyatro alanında, önceki dönemlerden alınan miras da, ülkede bu sanatın gelişmesi açısından önemliydi.

Ünlü Alman tiyatrocusu Carl Ebert, Türk tiyatrosunun kurumsallaşması çalışmalarında bulunmak üzere Türkiye'ye davet edildi. Ebert, 1936'da Ankara'ya geldi. Devam eden yıllarda uzun süre Türkiye'de kaldı ve Türk tiyatrosunun kurumsallaşması ve modernleşmesi çalışmalarına önemli katkılarda bulundu.¹³³

Türk tiyatrosunun gelişimiyle ilgili aşağıdaki haber bize genel bir perspektif sunmaktadır :

“Türk tiyatrosu kurulurken

Ankara Tiyatro mektebi nasıl çalışıyor?

Hükümet yakında bu mektebden yetişecek tiyatro sanatkarlarının istikballerini

tamamen temin edecek tedbirler alacak

Ankara Devlet tiyatro mektebi derslerine büyük bir muvaffakiyetle devam etmektedir. Mektebi tesis eden Alman tiyatro mütehassısı Karl Ebert aynı zamanda yüksek bir aktör ve rejisör olduğundan talebeler verdiği derslerden çok istifade etmektedirler. Mektebde bundan başka tiyatro tarihi, sanat tarihi, Entonosyon (ses terbiyesi), musiki dersi, konuşmak, yürümek (stilize), jest ve mimik, bedii ve bedeni

¹³³ Seda Bayındır Uluskan, *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s.450-457

jimnastik, eskrim ve saire dersleri verilmektedir. Bedeni jimnastik dersini Vildan Aşır vermektedir.”¹³⁴

Burada dikkat çeken noktalardan birisi de, tiyatroculuğun hem sanat hem de meslek olarak değerlendirilmesidir. Bu sanatı meslek olarak seçenlerin gelir ve özlük haklarının devlet güvencesinde olması, sanatın devamlılığı ve toplumsal talep açısından büyük önem taşımaktadır.

Yukarıda söz edilen ünlü tiyatro sanatçısı Carl Ebert,1936’dan 1940’ların sonlarına kadar kısa aralıklar dışında Türkiye’de kaldı. Tiyatro ve konservatuvar çalışmalarının kurumsallaşmasında önemli rol oynadı. Aşağıdaki bakanlar kurulu kararnamesi, Carl Ebert’in Türkiye’de çalışmasıyla ilgili yapılan görevlendirmelerden biri hakkında :

“Maarif Vekilliğinden yazılan 24/9/938 tarih ve 101212/3520 sayılı tezkerede; Ankarada kurulan Devlet Konservatuvarı ile Tiyatro okulu için İsviçre teb’asından Prf. Carl Ebert’in iki ay ve Walter Ruziczka’nın üç yıl müddetle getirilmesine izin verilmesi ve Carl Eberte geliş gidiş yol parası olarak 1000 ve Walter Ruziczka geliş yol parası olarak 300 lira ki cem’an 1300 liralık döviz müsaadesi verilmesi istenilmiş ve Maliye Vekilliğinden yazılan 24/10/938 tarih ve 54247/15882 sayılı mutalaanamede; 1938 takvim yılı döviz cetvellerine Maarif Vekilliğinin çalıştıracağı yabancı mutahassıslar için konulan tahsisat bitmiş isede Müşarunileyh Vekaletle yapılan temasda mezkur mutahassıslardan şimdilik yalnız iki ay müddetle getirtilecek olan Carl Ebert’in geliş yol masrafına karşılık 500 lira verilmesi ile iktifa edileceği anlaşıldığından bu zaruret tasdik edildiği takdirde döviz cetvellerine hususi müessesatta çalışan mutahassıslar için Maliye Vekaleti emrine konulan tahsisattan yalnız Carl Ebert için 500 liralık döviz müsaadesi verilmesi ve Türkiyede ikameti müddetince dışarıya para çıkarmak istediği takdirde bu para için de 1939 takvim yılı için tanzim olunacak döviz cetvellerine karşılığı konulduktan sonra icap eden müsaadenin verilmesi lazımgeleceği bildirilmiştir.

Bu iş İcra Vekilleri Heyetince 12/11/938 görüşülerek, mutahassıs Carl Ebert’in iki ay müddetle Devlet Konservatuvarında çalıştırılmak üzere celbi ve kendisine geliş yol parası olarak 1938 döviz cetvellerine hususi müessesatta çalışan mutahassıslar

¹³⁴ Cumhuriyet,4 Mart 1937

için Maliye Vekaleti emrine konulan tahsisattan 500 liralık döviz müsaadesi verilmesi ve çalıştığı müddetçe harice para çıkarmak istediği takdirde Maliyenin mutalaası veçhile muamele yapılması onanmıştır.”¹³⁵

Tiyatro sanatının gelişmesi için, merkezi hükümetin dışında yerel yönetimler de belirgin bir çaba içerisindeydiler. Özellikle İstanbul Belediyesi’nin bu konuda köklü ve güçlü bir geleneğe sahip olduğu bilinmektedir. Tiyatrolarda hem oyun çeşitliliği hem de ulaşılması hedeflenen izleyici kitlesi ile ilgili farklı alternatiflerin değerlendirildiği gazete sayfalarına yansımaktadır.

Aşağıdaki gazete haberi, tezimize konu olan dönemde tiyatro sanatının gelişimi ve kültürel alandaki sosyal değişme açısından canlı bir örnek oluşturmaktadır :

“Çocuk tiyatrosu

Belediye ayrı bir bina yaptırmak istiyor

Bu sene Şehir tiyatrosu ilk defa olarak çocuk piyesleri oynamağa başlamıştır. Bu temsiller gittikçe daha fazla alaka görmektedir.

Haber aldığımıza göre belediye yakında yapılacak olan konservatuarda bir çocuk tiyatrosu yaptıрмаğı düşünmektedir. Bu suretle çocuk tiyatrosu umumi tiyatrodan ayrılacaktır.

Belediye bu sene yeniden bir kaç çocuk bahçesi açmak istiyor. Buralarda çocukları eğlendirecek her türlü vasıtalar bulunacaktır. Bahçelerin nerede açılacağı henüz belli değildir.”¹³⁶

Tiyatro konusunda sistematik çalışmaların yapılması ve yavaş da olsa tabana doğru yayılmaya başlaması, kültürel yaşamda sosyal değişimin zenginliği açısından önemli ve gereklidir. Türkiye’de 1930’lu yıllarda bu alanda önemli çalışmalar yapıldı. Resmi kurumlar ve yerel yönetimler, gerekli desteği sağlamaya çalıştılar. Tiyatro sanatının gelişmesi için, yurtdışından sanatçıların getirilmesi ve farklı ülkelere öğrencilerin gönderilmesi, Türkiye’nin bu alanda uluslararası standartları yakalaması açısından da önemliydi. Halk literatürüne tiyatronun girmesi ve yaygınlaşması, kültürel alandaki sosyal değişmelerin karakteri açısından destekleyici bir özelliğe sahipti.

¹³⁵ BCA,30-18-1-2/85-93-6 (12.11.1938)

¹³⁶ Akşam,4 Kanunusani 1936

ix. Resim ve Arkeoloji ile Müzik ve Operada Modernleşme Çabaları

Tezimizde incelediğimiz dönemde resim, arkeoloji, müzik ve opera alanlarında da yeni gelişmeler yaşandı. Bu alanlardaki gelişmeler başlangıçta sınırlı da olsalar, ülkemizde kültür ve sanat yaşamının hareketlenmesi ve çeşitlenmesi açısından önemliydiler. Bu açıdan bakıldığında 1930'ların Türkiye'si'nde sergi ve sanat galerisi gibi kavramların da yerleşmeye başladığını görmekteyiz. Dönemin koşullarında büyük kentlerde sınırlı düzeyde başlayan bu hareketlilik, sonraki süreçte küçük kentlere doğru yayılacaktı. Aşağıdaki iki sergi haberi bu konu ile ilgili :

“Müstakil ressamlar ve heykeltıraşların sergisi dün açıldı

Sergide on altı san'atkarın 89 eseri teşhir olunmaktadır. İçlerinde muvaffak olanları vardır

Dün Müstakil Ressamlar ve Heykeltraşlar Birliği 1936 plastik san'atlar sergisini açmışlardır.

Turanbarın küçük salonunda açılmış olan bu sergide on altı sanatkarın 89 eseri teşhir edilmektedir.

Salonun duvarlarını süslüyen eserlerin hepsinin büyük birer sanat eseri olduğunu her ne kadar iddia edemezsek te alelumum bir çalışma ve bilhassa araştırma devrinin mahsulleri olan bu eserlerin içinde hakikaten san'at kıymetleri yüksek olanların bulunmakta olduğunu söylemek mübalağa olmaz.”¹³⁷

“Ankara resim sergisi

26 Türk san'atkarının 150ye yakın eserlerini teşhir ettikleri bu seneki sergi cidden muvaffak olmuştur.

Güzel San'atlar Birliği resim şubesi tarafından tertib edilen 13 üncü Ankara Resim Sergisi, cumartesi günü Maarif Vekili tarafından merasimle açıldı.

Bu, Birliğin şimdiye kadar açtığı 35 inci sergidir. Sergilerin 19 u Galatasaray Lisesinde, 13 ü Ankara'da 2'si Alay köşkünde, 1 i de Fransada Nis şehrinde açılmıştır.

Serginin tertib heyeti ressam Hikmet Onat ile Ayetullah Sumerdir. Jüri heyeti de şu zatlardan mürekkebirdir: Şevket Dağ, Hikmet Onat, Feyhaman Duran, Çallı İbrahim, Nazmi Ziya, Ayetullah Sumer, Sami, Vecih Bereketoğlu.

¹³⁷ Cumhuriyet, 19 Nisan 1936

Sergide 122 si resme, 25 i heykeltıraşlığa aid olmak üzere 150 ye yakın eser teşhir edilmektedir...”¹³⁸

Türkiye’de arkeoloji alanında da Cumhuriyet döneminde önemli çalışmalar yapıldı. Özellikle 1933’teki üniversite reformundan sonra, arkeoloji çalışmaları hız kazandı. Üniversitede arkeoloji bölümünün açılması, Türkiye’nin farklı bölgelerinde arkeolojik kazı çalışmalarının hızlanması, bu alanda akademik yayınlar yapılması, yeni arkeologların yetiştirmeye başlaması önemli gelişmelerdi. Yine bu doğrultuda, farklı ülkelerden yabancı uzmanlar getirilerek Türkiye’de arkeolojinin geliştirilmesine çalışıldı, yurtdışına öğrenciler gönderildi.

Ünlü Alman arkeologlardan Kurt Bittel’in, Türkiye’de arkeolojik kazılar yapmasına izin verilmesi konusunda farklı tarihlerde verilen izinlerle ilgili hazırlanan iki bakanlar kurulu kararnamesi bu kapsamda değerlendirilebilir :

“931 yılındanberi Sungurlu’nun Boğaz köyünde kazı yapmakta olan İstanbul Alman asariatika enstitüsünün bu yıl da azasından Dr.K.Bittel’in idaresi altında kazıya devamına izin verilmesi, Genelkurmaybaşkanlığının muvafakatını atfen Maarif Vekilliğinin 24/7/936 tarih ve 40/91164 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 27/7/936 da onanmıştır.”¹³⁹

“1931 Senesindenberi Çorum Vilayetinin Sungurlu kazasına bağlı Boğazkale nahiyesinde hafriyat yapan İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsünün Dr. K.Bittel’in idaresinde bu sene de hafriyata devam etmesine izin verilmesi; Dahiliye Vekilliğinin ve Genelkurmay Başkanlığının muvafakatlarına atfen Maarif Vekilliğinin 22/5/939 tarih ve 4030/1109 sayılı tezkeresile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 25/5/939 tarihinde tasvip ve kabul edilmiştir.”¹⁴⁰

Dönemin Türkiye’si’nde bilim ve teknik alanlarında olduğu gibi sanat dallarında kendisini yetiştiren, yetenekleriyle ön plana çıkan bireylere de önem verildi. Özellikle modern sanat türlerinde gösterilen başarılar daha çok dikkat çekiyordu. Bu durum, yerli isimlerin de modern sanat türlerinde belirli noktalara gelebileceklerinin, ülkenin sahip olduğu sanat kapasitesinin yükseltilebileceğinin, dolayısıyla

¹³⁸ Cumhuriyet,7 Haziran 1936

¹³⁹ BCA,30-18-1-2/67-64-9 (27.07.1936)

¹⁴⁰ BCA,30-18-1-2/87-46-19 (25.05.1939)

uluslararası düzeyde tanınabilecek sanatçıların Türkiye’den de çıkabileceğinin bir göstergesi kabul ediliyordu. Bu nedenle, günümüzde sıradan sayılabilecek bireysel başarılar da gazete sayfalarında kendisine yer bulmaktaydı. Aşağıdaki haber bu durumun tipik bir örneğini oluşturmaktadır :

“Halk Operetinde genc bir san’atkar

Bugün,Anadoluda bir turneye çıkacak ve ilkönce Ankarada on gün kalacak olan Halk Opereti dünkü matine ve suvaresinde son temsillerini vererek İstanbula veda etmiştir.

Halk Opereti, dün gündüz yunancadan tercüme edilmiş olan Halime operetini oynamış ve memleketine dönen Yunanlı tenorun yerine genc bir istidadı sahneye çıkarmıştır. Bu genc tenor, Ali Süruridir.

Halime gibi güzel bir operette ilk defa mühim bir rol almış olmasına rağmen, Ali Süruri muvaffak olmuş addedilebilir. Bu gencle Halk Opereti ve Türk sahnesi yeni ve istikbali açık bir tenor kazanmış oluyor. Ali Süruri, Halk Operetinin Anadolu turnesinde oynayacağı operetlerin birçoğunda oynayacaktır. Genc san’atkara muvaffakiyetler dileriz.

Halk Opereti, san’atkar, musikişinas ve balerin olmak üzere 50 kişilik bir heyetle turneye çıkacaktır.”¹⁴¹

“Maruf bir musiki san’atkarı”¹⁴² başlıklı haberde, bir İtalyan kadın müzisyenin konser amaçlı olarak Türkiye’de bulunuşu ve yaptığı etkinlikler ile ilgili bilgiler verilmekteydi. İncelediğimiz dönemde devlet tarafından Türk Halk Müziği alanında derleme çalışmalarının yapıldığı görülmektedir. Türk müziğinin altyapısı, çeşitliliği, geliştirilmesi, sonraki kuşaklara aktarılması ve bir arşiv oluşturulabilmesi açısından bu tür çalışmalar çok önemliydi. “Anadoluda 1,100 halk şarkısı plağa alındı”¹⁴³ başlıklı haberde, bu konuda yapılan çalışmalar hakkında ayrıntılara yer verildi.

Birçok sanat türünde olduğu gibi müzikte de, devlet desteği çok önemliydi. Bu dönemde Türkiye’de farklı sanat türlerinin gelişmesi, uluslararası düzeyde tanınan yerli sanatçıların yetişmesi, yabancı sanatçılarla etkileşim gibi konularda, devletin destekleyici bir rol üstlendiği görülmektedir. Bu alandaki çalışmaların bir bölümü,

¹⁴¹ Cumhuriyet,20 Nisan 1936

¹⁴² Cumhuriyet,28 Haziran 1936

¹⁴³ Son Posta,18 Temmuz 1938

cumhurbaşkanlığının himayesinde gerçekleştirildi. Farklı ülkelerden sanatçı ve uzmanların getirilmesi, dönem içerisinde sıkça başvurulmuş yöntemlerden biriydi.

Aşağıda sunacağımız iki belge, değişik tarihlerde Almanya'dan müzik konusunda uzman getirilmesiyle ilgili :

“Ücretleri ve gidip gelme yol masrafları 1935 mali yılı Maarif Bütçesinde açılan faslı mahsusdan verilmek ve Cümhur başkanlığı Flarmonik orkestrasında öğretmenlik yapmak üzere Almanyadan getirtilecek olan iki uzmana ait ilişik kadronun tasdiki; Maarif vekilliğinin 21/11/1935 tarih ve 11055,1156 numaralı tezkereleri ve Maliye vekilliğinin 6/12/1935 tarih ve 23124/985 sayılı mütaleanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 9/12/1935 de onanmıştır.”¹⁴⁴

“Ücretlerle gidip gelme yol masrafları Muvazenei Umumiye Kanununun 24 üncü maddesine tevfi kan 2849 sayılı kararname ile açılan Cümhur Başkanlığı Filarmonik orkestrasına ait faslı mahsusdan verilmek ve Riyaseticümhur Filarmonik Orkestrası öğretmenliğinde çalışdırılmak üzere Almanyadan getirilecek iki yabancı mütehasşısı a it ilişik beş aylık kadronun tasdiki; Maarif Vekilliğinin 11/1/1936 tarih ve 5149 sayılı tezkeresile yapılan teklifi ve Maliye Vekilliğinin 22/1/1936 tarih ve 11172/72/403 sayılı mutaleanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 29/1/1936 toplantısında onanmıştır.”¹⁴⁵

Resim, arkeoloji, müzik ve opera, kültürel yaşamdaki değişmelerin bir başka boyutunu oluştururlar. Her ne kadar entelektüel sanat dalları olsalar da, bu alanlardaki gelişmeler ve değişmeler, topluma farklı seçenekler sunma ve kültürel zenginleşme açısından önemlidir. Bu değişmeler aynı zamanda kültürel hareketliliğe de neden olacaktır. Tezimizde incelediğimiz dönemde, sınırlı düzeyde de olsa resimde, arkeolojide, müzikte ve operada kurumsal çalışmaların yapıldığını görüyoruz. Bu gelişmelerin toplum genelinde yaygınlaşabilmesi için belirli bir süreç ihtiyaç vardı. Türkiye’de sanat alanında entelektüel birikimin artması ve sosyal değişmelerin içerik açısından zenginleşebilmesi için söz konusu gelişmelerin önemli olduğu söylenebilir.

¹⁴⁴ BCA,30-18-1-2/60-93-17 (09.12.1935) bkz.Ek-8

¹⁴⁵ BCA,30-18-1-2/61-7-7 (29.01.1936)

x. Uluslararası Sanat Organizasyonlarına Katılımın Artması

Sanat alanındaki sosyal değişimin bir başka boyutu da, farklı ülkelerdeki sanatlar ile ilgili gelişmelerin izlenmesidir. Sadece yerellikle yetinmenin bir ülkede sanatın gelişimini dar kalıplar ile sınırlayacağı ortadadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye’de gerek yurtdışına öğrenci gönderilerek gerekse farklı ülkelere sanatçılar davet edilerek bu alandaki boşluğun doldurulmaya çalışıldığından söz etmiştik. Yine bu yıllarda, Türkiye’deki yabancı sanatçılara gerekli kolaylıkların gösterilmesi ve kendilerine uygun ortamlar ve koşullar sağlanması da dikkat çekmektedir. Sunacağımız örnek, Türkiye’deki Alman sanatçıların resim ağırlıklı açtıkları bir sergi ile ilgilidir. Haberin içeriğinden dönemin Türk bürokratlarının da bu sanat etkinliğine ilgi gösterdikleri anlaşılmaktadır :

“Modern Alman san’atı sergisi dün Ankarada açıldı

Bu güzel serginin açılış merasiminde birçok Vekiller ve elçiler de bulundular

Modern Alman san’atı ve Alman tezyini san’atları sergisi bugün saat 16 da Ankara Sergi Evinde merasimle açıldı. Almanya büyük elçiliği küşad resminden evvel matbuat mensublarını Karpiç lokantasında bir kokteyl almağa çağırmıştı.

Bu güzel toplantı Türk, Alman ve diğer ecnebi meslekdaşlarla sergi heyetinin samimi hasbihallerine vesile oldu. Laypzig şehrindeki Grossi müzesi müdürü Dr.Heinruih Wichman bu toplantı dolayısıyla serginin açılmasına vesile olan amilleri anlatırken Ankarada Sergi Evi gibi muazzam bir bina bulduklarından dolayı hissettikleri memnuniyeti kaydetti... ”¹⁴⁶

Aynı serginin ay sonunda İstanbul’da da açıldığı görülmektedir :

“Modern Alman tezyin sanatları sergisi açıldı

Sergi modern üslubun da milli bir damgası olduğunu göstermek istiyor

Dün saat beşte, Fındıklıda, Güzel Sanatlar akademisi salonlarında modern Alman tezyini sanatlar sergisi açıldı... ”^{147*}

¹⁴⁶ Ayın Tarihi,Yıl 1936,Sayı 30,s.1,2 Mayıs 1936;Cumhuriyet,3 Mayıs 1936

¹⁴⁷ Ayın Tarihi,Yıl 1936,Sayı 30,s.8,29 Mayıs 1936;Akşam,30 Mayıs 1936

* Bu sanat etkinliklerini değerlendirirken dönemin koşullarında Türkiye-Almanya siyasi ilişkilerini de dikkate almak gerekmektedir.

Bir başka resim sergisi haberi de Ankara’da İtalyanların açtığı bir sergi ile ilgili :

“Ankarada bir İtalyan resim sergisi açıldı

Bugün Sergi evinde bir ‘İtalyan Gravür’ sergisi açılmıştır.

Tanınmış 54 İtalyan san’atkarının seçilmiş eserlerinin teşhir edilmekte olduğu bu serginin açılış merasiminde Maarif Vekili Saffet Arıkan ile Dahiliye Vekili ve Parti Genel Sekreteri Şükrü Kaya, Adliye Vekili Şükrü Saraçoğlu, Hariciye Vekaleti Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu ile şehrimizde bulunmakta olan büyük ve orta elçiler ve refikaları, Hariciye ve Maarif Vekaleti ile elçilikler ileri gelenleri ve Matbuat mümessilleri hazır bulunmuşlardır... ”¹⁴⁸

Burada uluslararası organizasyonlar ile doğrudan ilgili olmamakla birlikte, Türkiye’de yabancı sanatçıların deneyimlerinden yararlanma konusu da önemliydi. Farklı sanat dallarında değişik uzmanlardan yararlanmak amacıyla, bu alanda yapılan resmi uygulamalara sıkça rastlanmaktadır. Aşağıdaki belge bu konuda örnek olarak sunulabilir :

“Konya Mıntaka San’at Mektebi Ağaç İşleri Atölyesi Mütahassıs Muallimliğinde yüz lira ücretle Macar Tebaasından Rişko’nun çalıştırılmasına izin verilmesi; Maarif Vekilliğinin 16/1/935 tarih ve 13137/20/4 sayılı tezkeresile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 19/1/935te onanmıştır. ”¹⁴⁹

Uluslararası sanat organizasyonlarına katılım, günümüzde de geçerliliğini koruyan önemli bir etkinliktir. Kültürel yaşamda yerelden evrensele geçiş her zaman önemli olmuştur. Bu nedenle, Türkiye’de de farklı uluslararası organizasyonların düzenlenmesi ve Türk sanatçıların yurtdışındaki bu tür etkinliklere katılmaları, kültürel yaşamın gelişmesi ve zenginleşmesi açısından her zaman önemini koruyan bir olgudur. Yukarıdaki örneklerde Türkiye’de yapılan ve farklı ülkeler ile kültürel etkileşimi artıran örnekler görülmektedir. Aynı şekilde bu dönemde, Türk sanatçılarının ya da sanat kuruluşlarının da çeşitli ülkelerdeki organizasyonlara katıldıkları bilinmektedir. Gerek yurtiçindeki gerekse yurtdışındaki bu katılımlar, kültürel yaşamdaki sosyal değişmeye olumlu katkı sağlamıştır.

¹⁴⁸ Son Posta, 22 Şubat 1938

¹⁴⁹ BCA, 30-18-1-2/51-4-6 (19.01.1935)

xi. Sinema Kültürünün Yaygınlaşması

Sinema, teknolojiadaki gelişmelerin bir sonucu olarak XIX.yy'ın sonlarında ortaya  ıktı. Kısa süre sonra kitleler üzerindeki etkisi ve beğeni kazanmasıyla birlikte ticari bir nitelik kazandı ve ekonomik bir sektöre dönüştü. Sinemanın aynı zamanda bir sanat türü olarak kabul edilmesi ve bu alanda ayrıntıların önem kazanması ise uzun bir süreç içerisinde gerçekleşti. Henüz televizyon yayıncılığının olmadığı erken XX.yy'da sinema salonları, kalabalık kitlelerin toplandığı bir eğlence, boş vakitleri değerlendirme ve buluşma işlevi gören sosyal mekanlara dönüştüler. İnsanlar sinema salonları önlerinde kuyruklar oluşturmaya, günler öncesinden bilet almaya ve yeni vizyona girecek filmleri beklemeye başladılar.

1930'lu yıllarda Türk sineması yavaş yavaş gelişmeye başladı. Çekilen filmlerde ağırlıklı olarak tiyatro kökenli sanatçılar görev aldılar. Bu dönemde,  nl  Türk tiyatrocusu Muhsin Ertuğrul, dönemin koşullarında Türk sinemasının gelişmesine de katkı sağladı.¹⁵⁰ İmparatorluktan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde, Türkiye'de film şirketleri de kuruldu. Çok sayıda film şirketi sahibi ve yöneticisinin katılımıyla 1932'de "Türkiye Sinema ve Filmciler Birliği" kuruldu. Amaç, Türkiye'de sinema ve filmciliğin gelişmesini sağlamaktı. Ancak birlik, i  anlaşmazlıklar nedeniyle 1933'te dağıldı.¹⁵¹

Tezimizde incelediğimiz 1935-1939 döneminde, çoğunlukla farklı ülkelerden getirilen yabancı filmlerin gösterime sunulduğu görülmektedir. Dönemin Türkiyesi düşünüldüğünde, bu filmlerin Türk toplumu için oldukça ilgi çekici geleceğini tahmin edebiliriz. Yıllarca geleneksel bir yaşam sürmüş olan orta ve üzeri yaş grubundaki insanların, bu yeni olguyu başlangıçta yadırgamaları ancak zaman içerisinde uyum sağlamaları ise anlaşılabilir bir sosyolojik gerçekliktir.

Dönemin basınında, yeni vizyona giren yabancı filmlerin tanıtım reklamlarına sıkça rastlanmaktadır. Burada hem filmlerin hem de sinemaların reklamlarının yapıldığı görülmektedir :

‐ ehzadebaşı H LAL sinemasında

¹⁵⁰ Uluskan,a.g.e.,s.490-504

¹⁵¹ Süleyman Beyoğlu,İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Sineması (1895-1939),Dergah Yayınları,İstanbul,2018,s.145

Bugün bu gece : İki büyük film birden

1 - HÜCUM FİLOSU

Jak Holt'

2 - SEVDA MACERALARI

'Albert Prejean – Mary Glory' »¹⁵²

“Bugün

MELEK SİNEMASINDA

2 büyük film birden

1 - Broadway Melody

Robert Taylor - Eleonor Powell

2 - MONTE KRİSTO

KONTESİ

BRİGİTTE HELM

... »¹⁵³

“Bugün

SÜMER sinemasında

Görülmemiş pek muhteşem

KIRMIZI ALEV

filmi ile senenin muvaffakiyeti olan
ve SİMONE SİMON ve JEAN PIERRE

AUMONT tarafından temsil edilen :

KADINLAR GÖLÜ

... »¹⁵⁴

1930'lar Türkiye'si'nde radyonun henüz yeni yaygınlaşmakta olduğu ve televizyon yayıncılığının başlamadığı dikkate alındığında, bu tür film reklamlarının halk için ilgi çekici geleceğini tahmin etmek mümkündür. Sinema salonlarının yaygınlaşmasıyla bu ilgi daha çok artacaktı.

“Hollivutta bütün film stüdyoları kapandı”¹⁵⁵ haberinde, Amerikan sinema sektöründe yaşanan bir grevden söz edilmekteydi. Bu durum, ülke dışında sinema sektöründe görülen gelişmelerin, dönemin Türk basını tarafından izlendiğini göstermesi açısından önemliydi. Son Posta gazetesinde “Geçen yıl İstanbulda 1,850,000 kişi sinemaya gitti!”¹⁵⁶ başlığıyla yayınlanan bir röportajda, İstanbul'da ve Türkiye'de sinemaların ve sinemacılığın genel durumu hakkında bilgilere yer verildi.

¹⁵² Akşam,24 Mayıs 1936

¹⁵³ Akşam,24 Mayıs 1936

¹⁵⁴ Akşam,24 Mayıs 1936

¹⁵⁵ Akşam,4 Mayıs 1937

¹⁵⁶ Son Posta,16 İkcincikanun 1938

Sinema, Türkiye’de 1930’lu yıllarda, özellikle büyük kentlerde kısa sürede benimsendi ve yavaş yavaş küçük yerleşim birimlerine doğru yayılmaya başladı. Bu sanatın (ya da sektörün) toplumda yaygınlaşması, yeni bir kültürel değişimin de habercisiydi. İnsanlar bu sayede, farklı toplumların yaşam biçimleri konusunda bilgi sahibi olmaya ve belirli düzeyde de olsa etkilenmeye başladılar. Gazetelerde belirli aralıklarla sinema sayfalarının yayınlanması, ünlü film yıldızlarının yaşamlarıyla ilgili haberlerin yer alması, gösterime giren filmlerin içerikleriyle ilgili yorumlara yer verilmesi, topluma yeni ilgi alanları sunma açısından önemliydi.

İKİNCİ BÖLÜM

1935-1939 ARASINDA TÜRKİYE’DE SAĞLIK İLE ÜLKE KALKINMASI VE ÇALIŞMA YAŞAMINDA SOSYAL DEĞİŞME

Bu bölümde 1935-1939 döneminde Türkiye’de sağlık alanı ile birlikte ülke kalkınması ve çalışma yaşamında görülen sosyal değişme olgusunu inceleyeceğiz. Hem sağlık konusu hem de kalkınma ve çalışma yaşamı konusu, toplumdaki bütün bireyleri yakından ilgilendiren başlıca modernleşme dinamikleri arasındadır. Bu alanlarda görülen sosyal değişmeler, bir toplumun içerisinde bulunduğu genel karakteristik özellikleri göstermeleri açısından da önemlidir. Ancak dönemin Türkiye’si açısından düşündüğümüzde, bu alanlarda görülen sosyal değişmelerin de, ülkenin her yerinde ve aynı şekilde yaşandığını söylemek mümkün değildir. Sosyolojik bir gerçeklik olarak bu konuda da uzun bir sürecin geçmesi gerekmektedir.

a. Sağlık ve Sosyal Değişme

Sosyal değişimin önemli göstergelerinden biri de sağlık alanıyla ilgilidir. Çoğu zaman ayrıntı olarak görülerek gözden kaçırılabilen sağlık konusu sosyal değişme açısından üzerinde durulması gereken önemli bir alandır. Yaşamın her alanında olduğu gibi sağlıkta da belirli bir zihniyet dönüşümünün yaşanması, sosyal değişimin kapsamı ve niteliği açısından önemlidir. İnsanların geleneksel tedavi yöntemlerini terk ederek modern tıbbı güvenmeye başlamaları, sağlık hizmetlerinde kalitenin yükselmesi, ülke genelinde belirli bir sağlık standardının sağlanması sosyal değişme üzerinde olumlu etki yapacak olan temel özellikler arasındadır. Bireylerin sağlık hizmetlerine kolay ve ucuz bir şekilde ulaşabilmesi, modern tıptaki gelişmelerden yararlanabilmesi ve sağlık kurumlarının sayı ve kalite açısından ülke geneline yayılması sağlıktaki zihniyet dönüşümünde -dolayısıyla sosyal değişmede- ileriye yönelik olumlu katkılar sağlayacaktır. Bu faktör aynı zamanda halkın devlete olan güveninin artmasında da önemli rol oynamaktadır.

Türkiye’de, Cumhuriyet’in ilk yıllarında Dr. Refik (Saydam) Bey, belirli aralıklar ile toplam 14 yıl sağlık bakanlığı yaptı.* Dr. Refik (Saydam) Bey’in, Türkiye’de sağlık sisteminin gelişmesinde ve kurumsallaşmasında önemli katkıları oldu.¹

i. Sağlık Kuruluşlarında Modernleşme

Türkiye’de 1920’li ve 1930’lu yıllarda sağlık alanında kurumsallaşmaya ağırlık verildi. Tıp eğitiminde kalitenin yükseltilmesine ve uluslararası standartların yakalanmasına çalışıldı. Hastane, sağlık ocağı, klinik, araştırma laboratuvarları gibi sağlık kuruluşlarının sayısında artış oldu. Bir başka açıdan bakıldığında, insanların yaşamları boyunca mutlaka gittikleri ya da gitmek zorunda kaldıkları yerlerden biri de sağlık kuruluşlarıdır. Bu nedenle, sağlık kuruluşlarının kalitesi ve yaygınlığı toplumsal yaşamda büyük öneme sahiptir.

Konumuzla ilgili olarak sunacağımız İstanbul’da Haydarpaşa Numune hastanesinin açılışıyla ilgili aşağıdaki haber, dönemin bakış açısıyla ilgili çarpıcı bir örnek oluşturmaktadır :

“Yeni bir sağlık yuvası

250 yataklı ve çok asri bir müessese olan Haydarpaşa Nümune hastanesi dün parlak bir merasimle açıldı

Uzun bir müddetten beri hazırlanan Haydarpaşa Nümune hastanesi dün merasimle ve şehrin bütün tıp üstadları, hükümet erkanile basın müntesiblerinin iştirakile açılmıştır. Bu açış merasiminde bulunanların hepsi bilaistisna hastanede en ufak bir kusurun bile bulunmadığında ittifak etmişler ve hastaneden ayrılırken şu temenniye yapmışlardır : Şöyle birkaç hastane daha kurabilsek.”²

Haberin sonundaki “şöyle bir kaç hastane daha kurabilsek” cümlesi, basit bir dilek olmaktan öte anlamlar taşımaktadır. Bu dileğin altında yeniliğe, teknolojiye, kalkınmaya ve ilerlemeye duyulan istek ve özlemin ifadesini bulmak mümkündür.

* Sağlık Bakanlığı, Cumhuriyet’in ilk yıllarında “Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekaleti” olarak anılıyordu.

¹ Gürkan Tekin, *Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekaleti’nden Sağlık Bakanlığı’na (1920-2000)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011, s.39-40

² Cumhuriyet, 2 Şubat 1936

Ayrıca bu cümleden, mevcut koşullar içerisinde ancak bu kadarının başarılabildiği, aslında daha fazlasının yapılmak istendiği sonucu da çıkarılabilir.

Sağlık kuruluşları, özellikle salgın ve bulaşıcı hastalıkların tedavisinde, ortaya çıkmasının ya da yaygınlaşmasının önlenmesinde de önemli yere sahiptiler. Bu tür hastalıkların gerekli önlemler alınmadığında yaygınlaşma riski de dikkate alındığında sağlık kuruluşlarının önemi daha da artmaktadır. Halkın çoğunluğunun gelir düzeyinin yetersiz olması nedeniyle bu konuda devletin yükünün arttığını da eklemek gerekir. Özellikle merkezi yerlere uzak yerleşim birimlerindeki insanların sağlık hizmetlerine ulaşma imkanlarının kısıtlı olması, devletin yeni alternatifleri değerlendirmesini gerektirdi. Günümüzde mobil hastaneler olarak da anılan seyyar hastane uygulamasının bu konuda pratik bir çözüm yolu olduğunu söylenebilir. Aşağıdaki haber bu yöntemin göz hastalıklarında uygulanması ile ilgili :

“Gaziantep'te trahom mücadele teşkilatı

Trahom hastanesinde bir yılda 13101 kişi tedavi edildi. 752 göz ameliyatı yapıldı.

Dispanserde de mükerrerler dahil olmak üzere 378780 kişiye bakıldı

Bu havalide trahom salgın halindedir. Nizip kazasında trahomlu nisbeti yüzde yetmişe kadar yükselmiştir. Bu nisbetin bazı köylerde korkunç bir vaziyet aldığı da görülmüştür.

Trahomla mücadeleyi esaslı işlerden biri sayan hükümetimiz merkezi Gaziantep olmak üzere muntakamızda bir teşkilat vücuda getirmiştir. Bu teşekkülün hastalık üzerinde yaptığı tesir ve verdiği sonuç pek iyi olmuştur. Önceleri salgın halinde bulunan hastalık, günden güne azalmaktadır.

Teşkilata mensup doktor ve memurlar muntaka dahilinde daimi seyahatler tertip etmekte ve bu esnada hastalığın tedavi ve önüne geçilmesi yolunda gereken bütün tedbirler alınmaktadır.

Mücadele teşkilatının bir de kamyoneti vardır. Bu kamyonet seyyar bir hastane halindedir. İçerisinde ameliyat ve tedavi için her çeşit malzeme ve lüzumlu vasıtalar vardır.

Gaziantep'te bir de trahom hastanesi açılmıştır. On beş yataklı olan bu hastane ihtiyaca kafi gelmemekte, müracaatçılar sıra beklemek mecburiyetinde kalmaktadırlar... ”³

³ Son Posta,9 Eylül 1936

İstanbul Üniversitesi bünyesinde tıp alanında bilimsel çalışmalar yapmak amacıyla açılan bir enstitü ile ilgili övgü dolu ifadeler görülmektedir :

“Türkiye modern bir müessese daha kazandı

Radyoloji ve Biyofizik enstitüsü dün merasimle açıldı ve ilk tecrübeler yapıldı

İstanbul radyoloji ve biyofizik enstitüsü dün saat 16’da merasimle açılmıştır. Merasimde Maarif Vekili namına talim ve terbiye dairesi reisi İhsan, Üniversite rektörü Cemil Bilsel, fakülte dekanları, profesör ve doçentlerle enstitüye bazı kıymetli hediyeler yollayan Alman, Fransız, Danimarka konsolosları ve diğer yabancı konsoloslar davetli idiler. Merasime İstiklal marşı ile başlanmıştır... ”⁴

Türkiye’de bir yandan sağlık alanında kurumsallaşmaya önem verilirken diğer yandan da sağlık personelinin donanımlı ve uluslararası standartlarda kalifiye personel olabilmeleri için çaba harcanmaktaydı. Bu amaçla, farklı ülkelerden uzmanlar getirildiği gibi, yurt dışına da sağlık eğitimi, staj, seminer, konferans gibi etkinliklere katılım amaçlı personel gönderilmesine önem verildi. Söz konusu uygulamalar eğitim ile ilgili bölümde de değerlendirilebilir. Ancak sağlık konusuyla ilgili olması nedeniyle, ilgili örnekleri burada kullanmayı tercih ettik. Aşağıda sunacağımız örnek belgeler bu konuyla ilgili :

“Ruhi ve bedeni geri kalmış çocuklarla sağır, dilsiz ve körlerin terbiye ve tedrisleri hakkında tetkikat ve tettebbuatta bulunmak ve avdetinde kendisine bu sahada bir iş verilmek üzere Ödemiş’te serbest tabib emrazı akliye ve asabiye mütehassısı Dr. Abdülkadir Cahit Tümerin Vekalet hesabına Berline gönderilmesi ve yol parası ile, orada bulunduğu müddetçe verilecek iki yüz lira aylık tahsisatının kliring yolu ile tediyesi; Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliğinin 8/10/938 tarih ve 247/24389 sayılı teklifi ve Maliye Vekilliğinin 4/11/938 tarih ve 13248/6173 sayılı müteleanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 28/11/938 onanmıştır. ”⁵

“27/12/937 tarih ve 2/7951 sayılı kararnameye ektir :

Göz, ağız, kulak, burun, asabiye, cildiye ve zühreviye hastalıklarıle rontgen ve elektirik tedavisi, parazitoloji ve patoloji’de yüksek ihtisas yapmak üzere birer sene müddetle Paris, Berlin, Viyana ve Amerikaya gönderilen sekiz doktorun eyi ve tam

⁴ Son Posta,2 Haziran 1937

⁵ BCA,30-18-1-2/85-98-16 (28.11.1938)

bir surette yetişebilmeleri için tetkik ve tettebbulerinin bir müddet daha devamı gerekli görüldüğünden bunlardan kulak, boğaz, burun hastalıkları Müttehassısı Dr.Zıyaeddin Maktav'ın altı ay ve diğerlerinin sıtaj müddetlerinin birer sene uzatılması ve 2/7951 sayılı kararnamede yazılı miktarda verilecek tahsisatın Almanyaya ait olanlarının kliring yolu ile Fransa ve Amerikaya iat olanlarının da 1939 takvim yılı döviz cetvellerine Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti namına bu husus için konulacak tahsisattan serbest dövizle tediyesi; Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliğinin 5/12/938 tarih ve 8/12/938 tarih ve 284/29140 sayılı teklifi ve Maliye Vekilliğinin 23/1/939 tarih ve 13248/553 sayılı mutaleanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 28/1/939 tarihinde onanmıştır.”⁶

“Son zamanlarda keşf olunarak eyi neticeler vermiş olan yeni tifüs aşısının hazırlanmakta olduğu Kudüs Hıfzıssıhha müessesesinde mezkûr aşı hakkında tetkikler yaparak ihzar usullerini öğrenmek ve aşının virüsünü de beraber getirmek üzere Kudüse gönderilecek olan Doktor Talat Vasıf Öz'e 1939 döviz cetvellerinin “resmi daireler harcırahı” faslına Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliği namına mevzu tahsisattan 400 liralık döviz verilmesi; Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliğinin 7/11/939 tarih ve 358/28657 sayılı teklifi ve Maliye Vekilliğinin 15/12/939 tarih ve 8008 sayılı mutalaanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 23 KAN.EV. 1939 tarihinde kabul olunmuştur.”⁷

Türkiye’de, modern sağlık kuruluşlarının kurulması ve ülke geneline yaygınlaştırılması, tıp ile ilgili farklı branşlarda kalifiye sağlık personeli yetiştirilmesi, dönemin koşullarında en çok ihtiyaç duyulan konulardan biriydi. Sağlık kuruluşlarının modernize edilmesi ya da yeni yapılması çok masraflı, gerekli personelin yetiştirilmesi ise uzun zaman gerektiren bir konuydu. Bu nedenle, sağlık alanındaki değişmelerin diğer alanlara göre biraz daha yavaş olduğu söylenebilir. Ancak bu alandaki değişmeler, kalıcı etkiler bırakması açısından önemliydi. Dönemin Türkiye’sinde sınırlı imkanlar ile de olsa bu konuda ciddi kurumsal çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Bu alanda başarılan işler ve üretilen çözümler, halk üzerinde de olumlu etkiler yapacaktı.

⁶ BCA,30-18-1-2/85-119-12 (28.01.1939)

⁷ BCA,30-18-1-2/89-119-8 (23.12.1939)

ii. Modern Tıp Anlayışının Gelişmesi

İnsan yaşamının gelişmesiyle birlikte modern tıp, toplumsal gündemde daha çok yer bulmaya başladı. Geleneksel tedavi yöntemleri yerine modern tıp yöntemleri ön plana çıktı. Modern tıp, insanların sağlık sorunlarına etkili çözümler buldukça, insanların güveni de artmaya başladı. Bu olgunun Türk toplumunda da canlı izlerine rastlamak mümkündür. Dönemin basınında sağlıkla ilgili gelişmelere, tedavi yöntemleriyle ilgili tanıtıcı ve bilgilendirme amaçlı yazılara da rastlanmaktadır. Bu yıllarda basının, halka örnek olma ve rehberlik yapma misyonunu sağlık alanında da üstlendiği görülüyor. Gazetelerde belirli dönemlerde “sağlık bahisleri”, “sağlık köşesi” gibi başlıklar altında modern tıptaki gelişmelerden söz edilmekte ve sağlık konularıyla ilgili açıklayıcı yazılara yer verilmektedir.

Aşağıdaki yazı konumuz ile ilgili bir örnek olarak sunulabilir :

“Hormon tedavisi nedir ?

Zeka ve beden kuvvetlerini tazelemek için kullanılan yeni ilmi usuller

Yirminci asır tıp ilminin bir zaferini teşkil eden (Hormon) tedavisi ve bunun ülküsünü anlatmağa çalışmakla okurlarımızın meraklarını kısmen olsun tatmin edeceğimizi ummaktayız. Bir zamanlar dünyayı saran (Woronof gençlik aşısı) artık unutulmuş bir söz oldu. Lakin bunun yanında ilmi ve fizyolojik temellere dayanan ve gün geçtikçe feli eserleriyle kendini meydana koyan (Tenasüli hormon tedavisi) ün almağa başladı. İnsanlığın yaşayışını, savaşını ve nihayet varlığını ülküliyen bu en tabii fizyolojik ihtiyac ve vazifenin, insan hayatının ilk gençlik çağlarında olduğu gibi ondan sonraki yaşlılık çağında da aynı hararet ve kudretle devamını dilemiyecek bir ferd tasavvur edilemez...

İşte tıp ilminin uzun araştırma ve savaşları meyvası olan (Tenasüli hormon tedavisi) insanlığın bu kıymetli ihtiyacını temin etmiştir.”⁸

Yazının devamında başlıktaki konuyla ilgili tıbbi ayrıntılara veriliyor. Dönemin halk anlayışında yeni sayılabilecek bu tür açıklamalar ve bilgiler çok önemliydi. Halkta sağlık konularıyla ilgili bir bilincin oluşması açısından bu ve benzer içerikteki gelişmelerin sosyal değişme açısından olumlu katkı sağlayacağı söylenebilir.

⁸ Cumhuriyet,20 Nisan 1936

Bir başka yazıda ise, işitme sorununun çözümüyle ilgili yeni bir gelişmeden söz edilmektedir :

“Sağırılığı ortadan kaldıran alet

Sağırılık güç şey...Ya karşınızdakini rahatsız edecek kadar bağırtacaksınız ve yahut ta dudaklarına azami dikkatinizi vereceksiniz. Hele biraz da utangaç tabiatli iseniz, elektrikli boruyu kullanırken adeta azab duyarsınız.

İşte bunun önüne geçmek için, yeni bir alet keşfedilmiştir. Bu alet elbisenin altından, kullanacak olanın iki omzunun ortasına yerleştirilmektedir. Alet sada mevcelerini amudu fıkari vasıtasile nakletmekte ve kemiklerin nakil kabiliyetleri sayesinde, iç kulağın sinirlerine vermektedir. Kulağa bitişik bir mikrofonla bir batarya bu teçhizatı tamamlamaktadır.”⁹

Sunacağımız diğer örnek, cilt hastalıklarının tedavisiyle ilgili :

“Tıp aleminde yeni bir keşif

İnsan cildi hülasası bir çok derdlere deva oluyor

Yapılan tecrübeler, bunun bilhassa ekzema ve şeker hastalığının tedavisinde muvaffakiyetle kullanılabileceğini meydana çıkardı

Büyük bir şöhrete malik doktorlardan Profesör Jacob Şvartzman yeni bir keşifte bulunmuştur. Bu keşfe nazaran insan vücudünün bir kısmının yahud tamamının bir müddet içinde kalmış olduğu su fevkalade hassalara malik olmaktadır.

Profesör, mai mukattarin içinde sağlam bir insanın kolunu 30 veya 40 dakika bırakmaktadır. Bilahare hastalara günde 5 veya 6 defa ikişer çorba kaşığı olarak içirilmektedir. Bu su başka bir suretle de kullanılmaktadır.Yarı yarıya tebahhur ettirilmektedir. Tebahhurdan sonra pastörizasyon usulüne tabi kılınmaktadır ve günde iki defa iki santimetre mikabı olarak kana zerkedilmektedir. Profesör Şvartzman bu müstahzara ‘W W’ ismini koymuştur...”¹⁰

Modern tıp tekniklerinin gelişmesi ve halk tarafından benimsenmesi, sağlık alanındaki sosyal değişmelerin içeriği açısından çok önemlidir. İnsanların, çevrelerindeki kişilerin deneme-yanılma yoluyla öğrendikleri yöntemlere değil de,

⁹ Son Posta,7 Temmuz 1937

¹⁰ Son Posta,19 Nisan 1938

modern tıbbı güvenmeye başlamaları, sağlıkta zihniyet dönüşümünün yaşanması açısından büyük bir etkiye sahipti. Dönemin koşullarında, büyük kentlerden küçük yerleşim yerlerine doğru bu dönüşümün yavaş yavaş gerçekleşmeye başladığını gözlemlemek mümkündür.

iii. İlaç Kullanma Alışkanlığının Yaygınlaşması

Sağlık, ilaçlar ve hastalıklar konusu, insanlık tarihi boyunca dünya gündeminde her zaman önemini koruyan bir konu olmuştur. Özellikle, insan yaşamının büyük oranda doğanın etkisinde olduğu çağlarda, insanlar önemli sağlık sorunları yaşadılar. Hastalıkların çoğu kez somut olarak teşhis edilememesi, tedavi yöntemlerinin yetersizliği, kitleleri derinden sarsan salgın hastalıklar karşısındaki çaresizlik dünya toplumlarının başlıca önemli sorunları arasında yer aldı. Bu sağlık sorunlarının sosyal yaşam üzerinde de köklü etkilerinin olması kaçınılmazdı. Dünya toplumları, çoğunlukla geleneksel yöntemler kullanarak ve deneme-yanılma yoluyla öğrenilmiş pratik tedavi yöntemleriyle sağlık sorunlarını çözmeye çalıştılar. Ancak XVIII.yy'da Aydınlanma Çağı ile başlayan ve Sanayi İnkılabı ile hız kazanan bilimdeki gelişmeler sayesinde, insanlar doğaya bağımlı olmaktan kurtulmaya ve çeşitli sorunlarına alternatif çözümler üretmeye başladılar. Sağlık alanındaki ilerlemeler, diğer bir çok sektöre göre daha öncelikli olarak hızla dünyada yayıldı. XX.yy. başlarına gelindiğinde bu alandaki çalışmalarda ve keşiflerde büyük mesafe alınmıştı.

Türkiye de sağlık alanında dünyadaki bu gelişmelere uyum sağlamaya çalıştı. Toplumda bilinçli ilaç kullanımı, hastalıkların tedavisinde hastaneye gitme ve uzman bir doktora başvurma alışkanlığı, halk sağlığı, modern tıbbı güvenme gibi olgular genel kabul görmeye başladı. Söz konusu yıllarda, toplumda sağlık kuruluşlarına gitme yerine yıllardan beri devam eden alışkanlıklara göre ve geleneksel yöntemlerle tedavi olma alışkanlığı yaygınlığını korumaktaydı. Ancak bu dönemde, sağlık alanında da bir zihniyet dönüşümünün yavaş yavaş gerçekleşmeye başladığı söylenebilir.

Tezimizde incelediğimiz yılların basınında, ilaç reklamlarında ve sağlıkla ilgili haberlerde belirgin bir artış olduğu görülmektedir. Aşağıdaki reklamlar bu konuda örnek verilebilir :

“Tek,fakat kat’i çare
Tecrübe edenlerden sorunuz!
Baş, diş, adale, ağrılarıle üşütmekten mütevellid
bütün ıstırlara karşı yegane müessir tedbir
bir kase
GRİPİN
almaktır.

(Mideyi bozmaz,kalbi ve böbrekleri yormaz)”¹¹

“ Gripe karşı ASPİRİN B
A
BAYER
E
Bayer markasına dikkat”¹² R

“Diş ağrısı ıstırların en müthişidir

GRİPİN

En şiddetli diş ağrılarını dindirir

GRİPİN

Bütün ağrı, sızı, ve sancıları keser.

Baş ağrısına, nezle, grip ve romatizmaya karşı

bilhassa müessirdir.”¹³

“D E R M O J E N

Ekzema ve cild hastalıklarının emsalsiz ilacıdır.”¹⁴

“Muallimler

Avukatlar

Hatibler!

Pastil For

Sizin en iyi dostunuzdur

Pastil For

Mütemadi faaliyetle yorulan, soğuk algınlığından, göğüs nezlesinden

öksürükten mustarib olan hançereleri, boğaz guddelerini,

nefes borularını tedavi ve vikaye eder

Pastil For”¹⁵

¹¹ Cumhuriyet,2 İkcikanun 1936

¹² Cumhuriyet,3 Nisan 1936

¹³ Cumhuriyet,3 Nisan 1936

¹⁴ Son Posta,17 Mayıs 1936

¹⁵ Akşam,23 Mayıs 1936

“ GRİPİN

Baş, Diş, Nezle, Grip, Romatizma

Nevralji, kırıklık ve bütün ağrılarınızı derhal keser

İcabında günde 3 kaşe alınabilir.”¹⁶

“Beyhude ızdırab Çekmeyiniz!

NEVROZİN

Bütün ağrıların panzehiridir

BİR TEK KAŞE NEVROZİN

Bu muannid baş ve diş ağrılarını süratle izaleye kafidir

Romatizma evcai, sinir, mafsalsal ve adale ızdırapları

NEVROZİN’le tedavi edilir.

Nezle, Grip ve Bronşite karşı en müessir ilaç NEVROZİN’dir.

NEVROZİN’i tercih ediniz.

İcabında günde 3 kaşe alınabilir.

İsmine dikkat, taklidlerinden sakınınız ve Nevrozin yerine başka marka verilerse şiddetle reddediniz.”¹⁷

Dönemin Türk toplumsal yapısı dikkate alındığında, küçük rahatsızlıklar konusunda ilaç kullanıma alışkanlığı çok fazla yaygın değildi. Birçok insan ancak önemli rahatsızlık ve hastalık durumunda sağlık kuruluşlarına veya uzman doktora başvurmayı tercih etmekteydi. Bu içerikteki reklamlar ve kullanılan iddialı cümleler, toplumda ağrı kesici ilaç kullanımı ve eczaneye gitme alışkanlığının yaygınlaşması açısından da önem taşımaktadır. Günümüzde olduğu gibi o dönemde de insanların günlük konuşmalarında sağlık sorunları önemli yer tutmaktaydı. Dönemin koşullarında farklı sosyal statüden insanların bulunduğu en yaygın sosyal mekanlar olan kahvehanelerde ve toplu taşıma araçlarında gazete okumanın yaygınlığı da dikkate alınırsa, bu tarz sorunlardan şikayet edenlere, gazetede ismi görülen ilaçların veya sağlık kuruluşlarının önerileceği de tahmin edilebilir. Konuya sosyal değişim açısından bakıldığında ise, insanların günlük yaşamına modern tıbbın daha fazla girmesinin, sağlık konusunda sosyal değişmeye olumlu katkı sağladığını söylemek mümkündür.

Yukarıda verilen örnekler ile ilişkili olarak ilaç yapımında bilimsel tekniklere uyulması, ticari kazanç uğruna halkın yaşamının tehlikeye atılmaması ve piyasaya yanlış ilaç sürülmemesi de önemli bir konuydu. Bu konuda bazı sorunlar yaşandığı ve Sağlık Bakanlığı’nın da bazı önlemler aldığı görülmektedir :

¹⁶ Yeni Sabah,11 Mart 1939

¹⁷ Yeni Sabah,12 Mart 1939

“Sıhhat Vekaletinden izin almadan hazır ilaç yapmak yasak

Müstahzar ilaç satışı artmakta, artık eczanelerde eskisi gibi laboratuvar işleri olmamaktadır. Doktorlar için de müstahzar yazmak bir ilaç formüle etmekten daha kolay gelmektedir. Bunun için belli başlı eczaneler işi müstahzarcılığa dökmüşlerdir.

Fakat müstahzar ilaç bilhassa fakir halk için zararlı olmaktadır. Çünkü müstahzarcı ilacını rekabetle satabilmek için maliyet fiyatına bazan yüzde iki yüz zam ederek piyasaya vermekte ve bu yüzde iki yüzün ancak yirmi beşini kendi almakta üst tarafı depocu ile satan eczacının cebine girmektedir. Müstahzarın cicili bicili ambalajının da pahalıya mal olduğunu unutmamak lazımdır.

Her hangi müstahzar, bir doktor tarafından formüle edilse hasta, ilacı üçte iki nisbetinde ucuz almış olacaktır. Bu ilacın taze oluşu da bittabi hasta için daha faydalı bulunacaktır.

Müstahzarlar için Sıhhat Vekaletinden ruhsat almak lazımdır. Fakat bazı eczacılar bunun da kolayını bulmuşlar, öksürük, baş ağrısı vesaire gibi rahatsızlıklarda komprime olarak kullanılan ilaçları imal edildiği en esaslı maddenin kodeksde yazılı ismile çıkarmak suretile ruhsatiye almamak yolunu tutmuşlardır. Sıhhat Vekaleti bunu göz önüne almış, bunların da ruhsata tabi olduğunu alakadarlara bildirmiş ve piyasada bu kabil ne kadar müstahzar varsa hepsini tesbit edip mühürletmiştir. Bu ilaçlar ruhsat alınıncıya kadar satılmıyacaktır. Bir kaç eczacı bu iş etrafında teşebbüste bulunmak üzere Ankaraya gitmişlerdir.”¹⁸

Devletin ilaç kullanımı ve satışı konusunda yasal düzenlemeler yapması, sağlık sektöründe belirli bir standardın sağlanabilmesi açısından önemli ve gerekliydi. Bu düzenlemeler, ülkedeki sağlık standardının yükselmesine ve sağlık alanındaki sosyal değişmeye de olumlu katkı sağlayacaktı.

iv. Halk Sağlığı Kavramının Gelişmesi

Halk sağlığı, modernleşme çabasında bir ülke olan Türkiye’de önem verilmesi gereken konulardan biriydi. Genel bir sağlık sisteminin kurulması ve kitlelerde sağlık bilincinin oluşturulması önemli bir gereklilikti. Bu sayede, hem salgın ve bulaşıcı hastalıklar azaltılacak hem de sağlık alanında bilinçsizlikten kaynaklanan

¹⁸ Son Posta,15 Nisan 1937

hastalıkları önlemek için harcanacak ekonomik kaynaklarda tasarruf sağlanacaktı. Genel sağlık hizmetlerinin yaygınlaşmasında başta devlet olmak üzere basına ve yerel kuruluşlara da önemli görevler düşüyordu. Eğitimin ülkenin her yöresine yayılması da bu açıdan önemliydi. Bu konuda toplumsal bilincin gelişmesi, resmi kurumların yükünü hafifleteceği gibi sosyal değişmeye de olumlu yönde katkı sağlayacaktı. Ancak II. Dünya Savaşı'nın Türkiye'de halk sağlığını olumsuz etkilediğini belirtmek gerekir. Bu süreçte, savaştan kaynaklanan ekonomik sorunlar nedeniyle salgın hastalıklarda artış yaşanacaktı.¹⁹

Aşağıda sunacağımız gazete haberleri, halk sağlığı olgusunun gelişimi ile ilgili dönemin Türkiye'sinde yaşanan gelişmelere çarpıcı örnekler oluşturmaktadır :

“Etiketsiz Süt Satılamayacak

Süt talimatnamesinin tatbikına başlanmıştır. Bu haftadan itibaren etiketsiz süt satanlar ve sütlü maddelerin imalinde hileye tevessül edenler hakkında şiddetli cezalar verilecektir.

Talimatnamenin ahır ve pastörize işleri için لازمگelen aletlerin getirilebilmesi için bir mühlet verilecektir.”²⁰

“Hiyleli Çavdar Ekmekleri

Çavdar Ekmeklerine de Etiket Konacak

Istanbulun birçok semtlerinde çavdar ekmeği satılır. Bu ekmeği Eminönünde, Balıkpazarında işportalarda satan seyyarlar da vardır.

Çavdar ekmeği bazı hastalıklarda ilaç olarak da kullanılmaktadır.

Son zamanlarda içinde çavdar unundan bir zerre bile bulunmayan birçok ekmeklerin piyasaya çıktığı hakkında belediyeye şikayetler yapılmıştır. Bunun üzerine belediye ekonomi direktörlüğü tarafından tahkikata başlanmış, çavdar ekmeği satan fırınlar tesbit ettirilmiştir.

Beyoğlunda çavdar ekmeği çıkaran beş fırın Beyoğlu belediye doktorile zabıta belediye başmemuru Emin tarafından sıkı bir kontrolden geçirilmiştir. İstanbul tarafında, Kadıköy ve Üsküdar'da çavdar ekmeği yapan fırın yoktur.

Belediye çavdar ekmeklerinin altına da diğer ekmekler gibi fırın etiketi koydurulmasını tasarlamaktadır.

¹⁹ Murat Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Savaş ve Gündelik Yaşam*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2007, s.359-360

²⁰ Son Posta, 3 Birinci Teşrin 1935, I. Baskı

Bununla beraber sıhhat işile ilgili olduğu için, belediye muhtelif semtlerde bu adla satılan ekmekleri de kontrol edecektir.”²¹

“Memba suları yalnız cam şişelerde satılacak

Dünden itibaren memba sularının teneke ve fiçılarla nakledilmesi ve satılması menolunmuştur. Memba suları yalnız cam şişelerde ve damacanalarla satılacaktır. Suyun nefasetinin bozulmaması ve muzır şeylerden muhafazası için en sıhhi tedbir budur. Alakadar şirket ve müesseseler suların bu şekilde nakli için hazırlıklar yapmışlardır.”²²

“Gıda maddelerinin imal ve satışını kontrol etmek için yeni bir teşkilat kuruldu

Teşkilatın vazifesi

Adi ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele, gıda maddelerinin imal ve satışını murakabe, otel, han ve bekar odalarının teftişi işlerini tanzim etmek için yeni bir teşkilat kurulmuştur. Fatih, Eminönü, Beyoğlu, Beşiktaş, Üsküdar ve Kadıköy Belediye şubelerinde hastalıklarla mücadele işi, üç semtte toplanmış, İstanbul, Beyoğlu ve Üsküdar Tephirhane hekimleri uhdesine verilmiştir.*

Gıda maddelerinin imal ve satışını murakabe vazifesi, mevki hekimlerinden alınmış, yukarıda adı geçen kazaların doktorları murakıb hekim namı altında münhasıran bu işle vazifelendirilmiştir. Bu hekimler, hergün muayyen mintakalarda hergün alacakları gıda maddeleri nümunelerini tahlilhaneye göndereceklerdir.”²³

Halkın temiz su ve sağlıklı besin ihtiyacının karşılanabilmesi için yukarıdaki uygulamalar büyük önem taşımaktadır. Ayrıca ülke genelinde belirli bir standardın sağlanabilmesi de bu tür girişimlerin kararlılıkla uygulanmasına bağlıdır. Dönemin koşullarında basit imalathane ve üretim yerlerinin yaygın olduğu dikkate alınırsa, halk sağlığı açısından konunun önemi daha iyi anlaşılır. Günümüzde bile, dünyadaki birçok ülkede benzer sorunların -az ya da çok- devam ettiği düşünüldüğünde, bu konuda toplumsal bilincin oluşabilmesi ve sosyal değişmeye katkı sağlaması olgusu önemini korumaktadır.

Salgın hastalıklar sorunu da, belli dönemlerde halkın günlük yaşamındaki önemli gündem maddelerinden biri olmuştur. Özellikle 1937 yaz döneminde İstanbul’da yaşanan tifo salgını büyük kaygılara neden oldu. İlgili devlet kurumları, dönemin

²¹ Son Posta,3 Birinci Teşrin 1935,I.Baskı

²² Cumhuriyet,3 Ağustos 1937

* Tephirhane, buğu evi, mikrop lu eşyaların dezenfekte edildiği sağlık kuruluşu.

²³ Cumhuriyet,16 Nisan 1938

koşullarına göre ve imkanlar çerçevesinde önlemler almaya çalıştılar. Basında da konuyla ilgili haberler ve yazılar yayınlandı. Haberlerin sunum şekli ve yorumlar, o yılların bakış açısıyla ilgili önemli ipuçları vermektedir. Aşağıdaki yazılarda konuya ait örnekler görülmektedir :

“Tifoya karşı harb

Bir sıhhat Erkanıharbiye heyeti kuralıyız

Bir memlekette çıkan bir isyanla, zuhur eden sari bir hastalık birbirine çok müşabihtir.

Dr.Urulog Behçet Sabitin mütaleası

Dr.Oroloğ Behçet Sabit ilk sualime sesinin ahenginden belli olan bir heyecanla cevap verdi :

- Gazetenizin tifoya karşı açtığı harb çok yerinde bir harbdır. Bence bir memlekette çıkan bir ihtilalle zuhur eden sari bir hastalık salgını birbirine çok müşabihtir. Nasıl o ihtilali bastırmak için bir erkanıharbiye heyeti teşkil edilir, icabında bütün millet seferber edilirse, tifoyu da hududlarımızın haricine atmak için aynı şekilde yüksek mütehassıslardan mürekkeb bir erkanıharb heyetinin teşkili ve bütün halkın seferber edilmesi lazımdır. Bu işte muntazam bir program dahilinde ve sebatla çalışmak gerektir. Aksi halde bütün yapılan şeyler buz üzerine yazı yazmak kabilinden tesirsiz ve beyhude olur.”²⁴

Gazetenin aynı nüshasında, günün bulmacası köşesinde tifo hastalığıyla ilgili bir soru da yer alıyor. Bulmacadaki sorulardan birinde “İstanbulda hüküm süren tehlikeli bir hastalık, ona karşı yapılacak en mühim tedbir” sorusunun cevabı ertesi günkü nüshada “tifo” ve “aşı” olarak veriliyor.

Yine ertesi gün, sağlık bakanının sorunla ilgili açıklamaları görülmektedir :

“Tifo Vak’aları karşısında resmi tedbirler

Sıhhiye Vekili ‘Endişeye lüzum yoktur’ diyor

Hastalık daha ziyade çiğ meyva ve insandan insana geçmektedir.

Hastanelerde tifolu hastalar için yatak temin edildi, Vekil, halkın aşılmasını tavsiye ediyor

²⁴ Cumhuriyet,1 Temmuz 1937

İki günden beri şehrimizde bulunmakta olan Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekili Refik Saydam, son günlerde şehrimizde salgın bir şekil alan tifo vukuatı hakkında yapmakta olduğu tetkikatını ikmal etmiştir. Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekili dün bir muharririmizi kabul ederek tifo vukuatı hakkında şu beyanatta bulunmuştur :

- İstanbulda 933 senesinde 934, 934 senesinde 688, 935 senesinde 884, 936 senesinde 1445, 937 senesi haziran sonuna kadarsa 741 tifo vak'ası olmuştur... ”²⁵

Sağlık Bakanı, uzun açıklamasının devamında, İstanbul'daki gözlemlerini aktarıyor ve kentin 34 yerinde meccanen (ücretsiz) aşı yapıldığını belirtiyor.²⁶

Kitlesel hastalıklar, toplumda yıkıcı etkilere neden olmaktadır. Çoğu zaman devlet ve toplum, hastalıkların yaygınlığına göre büyük zararlar görür. Ancak burada, dolaylı olarak bazı olumlu sonuçlardan söz etmek de mümkündür. Böyle olumsuz süreçlerde çaresiz kalan insanların, uzun süre kabullenmekte zorlandıkları bazı olguları daha çabuk benimsedikleri görülür. Türk toplumunda da bu gibi sorunların yaşandığı dönemlerde, aşı kavramı, sağlık kuruluşlarına başvurma ve modern tıbbi güvenme anlayışının yaygınlaştığı söylenebilir.

Bir ay sonra ise, sağlık bakanlığı müsteşarının tifo salgınındaki son durumu ve alınan önlemlerin sonuçlarını denetlemek ve değerlendirmek üzere İstanbul'a geldiğini görüyoruz. Bu önemli konunun çözümünü rastlantıya bırakmamak ve kesin olarak sonuçlandırabilmek açısından üst düzeydeki yetkililerin soruna ilgisi önemliydi :

“Tifo hastalığı hakkında Sıhhiye Müsteşarının beyanâtı

Vakalar çok az olmakla beraber halk aşılamağa devam etmelidir

Sıhhiye Vekaleti müsteşarı doktor B. Hüsameddin iki gün evvel şehrimize gelmiş, tifo salgını münasebetile alınan tedbirlerin verdiği neticeler hakkında tedkikatta bulunmuştur... ”²⁷

Dönemin koşullarında, pahalı bir tedavi olan diş tedavisi ve kontrolü konusunda, özellikle gelir durumu yetersiz olan öğrencilere yönelik çalışmaların yapıldığı da görülmektedir :

²⁵ Cumhuriyet, 2 Temmuz 1937

²⁶ a.y.

²⁷ Akşam, 7 Ağustos 1937

“Diş muayenesi

Bu sene mekteblerde umumi muayene yapılacak

Geçen sene ilk mekteblere devam eden kırk binden fazla talebenin dişleri umumi bir muayeneye tabi tutulmuş ve neticede dişi bozuk ve hastalıklı olan talebeden fakir olanlar tedavi altına alındıkları gibi hali, vakti yerinde olan talebe hakkında da mensub bulundukları aileler irşad edilmiş ve çocuğun dişlerinin muayene ve takviyesi lüzumu ileri sürülmüştü.

Çocuklarımızın dişleri hakkında gösterilen bu dikkat, şimdiye kadar çok iyi neticeler vermiştir. Dişlerin sağlamlığı, çocuğun sıhhi neşvü neması üzerinde çok iyi tesirler yapacağından bu sene de mektebler gezilerek çocukların dişleri muayene ve tedavi edilecektir.”²⁸

Modern dönemde nüfusun artması, tüketim çeşitliliği ve günlük yaşamın karmaşıklaşmasıyla birlikte halk sağlığının önemi de artmaktadır. Topluma temiz içme suyu ve sağlıklı besinler sunulması, tüketim ürünlerinde ve maddelerinde belirli bir standardın sağlanması halk sağlığının korunması açısından çok önemlidir. Bu alanda yapılan çalışmalar, halkın devlete olan güvenini de artırıcı bir özelliğe sahiptir. Halk sağlığı kavramının gelişmesi ve bu alanda başarılı sonuçlar alınması, insanların devlete ve topluma olan bakış açılarını da olumlu yönde etkileyecekti. Ortaya çıkacak olan bu zihniyet dönüşümü ise, sağlık alanındaki sosyal değişme olgusu açısından çok büyük bir etkiye sahiptir.

v. Ağız ve Diş Sağlığına Verilen Önemin Artması

Tezimizde incelediğimiz dönemde basında çeşitli sağlık ürünleri reklamlarına ve konuyla ilgili yazılara rastlanmaktadır. Sağlık alanındaki gelişmeler ile birlikte evlerde sağlık ürünleri daha çok göze çarpmaya başladı. Bu ürünlere erişimin kolaylaşması da bir başka önemli ayrıntıydı. Ağız ve diş sağlığı ürünleri, bu konuda dikkat çeken örnekler oluşturmaktadır.

Bu yıllarda dönemin Türk toplumunda genel olarak temizliğe önem verilmekle birlikte diş fırçası ve diş macunu kullanımının çok yaygın olmadığını da belirtmeliyiz. Toplumda kentleşmenin artmaya başlamasıyla birlikte halkın günlük

²⁸ Akşam, 5 Mart 1935

yaşamında bu tür ürünler daha fazla yer bulmaya başladı. Diş fırçası ve diş macunu reklamları bu konuda örnek verilebilir :

“BRONZ DİŞ FIRÇALARI

Dünyanın en mükemmel ve sıhhi fırçalarıdır. Elyafı tamamen hususi mahiyettedir. Diş etlerini kat’iyyen tahriş etmez. Bütün dünya diş mütehasıs ve profesörleri (BRONZ DİŞ FIRÇALARI) nın sıhhi olduğunda müttefiktirler. Siz de doktorunuzdan sorunuz. İstanbul ve civarı için Beyoğlunda Galatasaray eczanesinde toptan ve perakende satılır. Tanınmış eczane ve parfümeri mağazalarında bulunur. ...”²⁹

“RADYOLİN

Güzelliği hem yaratan, hem tamamlayan bir iksirdir.
Şu güzel çehreyi aydınlatan güneş, şüphesiz, inci dişlerdir.
Lakin o dişlere can veren de, şüphesiz, 'RADYOLİN'dir.
Siz de aynı güzelliği elde edebilirsiniz. Fakat bunun için
şart günde iki defa

RADYOLİN

ile dişlerinizi fırçalamaktır.”³⁰

“Sabahları...

YTF

Ağzı yıkamak artık bir külfet değildir,
zira gayri kabili kıyas olan PERLODENT
diş macunu bu külfeti ortadan kaldırmıştır.
PERLODENT çok zevkli olduğu gibi,
Solüğünüzü da serinletir

-

Ağız ve dişlerin Perlodent diş macununa olan ihtiyacı
ağız ve dişlere olan ihtiyacınız kadar mühimdir”³¹

Ağız ve diş sağlığının, hem bireysel sağlık hem de görgü kuralları açısından toplum içerisinde önemli bir yeri vardır. Diş macunu ve diş fırçası kullanımının yaygınlaşması, diş bakımı kavramının toplum gündemine girmesi, bu alanda bir bilinçlenmenin oluşması açısından büyük öneme sahiptir. Gerek basında çıkan yazılar ve reklamlar gerekse devletin belirli dönemlerde yaptığı sağlık taramaları da, bu konuda olumlu bir etki yapmaktaydı. Bu gelişmeler, ağız ve diş sağlığının (ve genel insan sağlığının) ihmal edilmemesi gereken bir olgu olduğu gerçeğinin toplum tarafından benimsenmesinde önemli rol oynayacaktı.

²⁹ Cumhuriyet,22 Eylül 1936

³⁰ Son Posta,14 Mayıs 1936

³¹ Akşam,18 Mayıs 1936

vi. Uluslararası Sağlık Organizasyonlarına Katılımın Artması

Türkiye’de tıp eğitiminin gelişmesi, sağlık kuruluşlarının yaygınlaşması ve sağlık bilimleri ile ilgili birçok alanda yeni uzmanların ve bilim insanlarının yetişmesi, Türkiye’nin bu sektördeki gelişmesine ve toplumdaki sosyal değişme olgusuna olumlu yönde katkı sağladı. Bu gelişmelerin doğal bir sonucu olarak sağlık alanında uluslararası organizasyonlara katılma ve bu tür etkinliklere ev sahipliği yapma gibi entelektüel çalışmalar da gündeme geldi. Dönemin Türkiye’sinde başka alanlarda olduğu gibi sağlık alanında da dünyadaki gelişmeleri takip etmeye ve dünya ile bütünleşmeye önem verildi. Farklı tarihlerde çeşitli uluslararası organizasyonlar ile ilgili haberler gazete sayfalarına yansıdı. Aşağıdaki kısa haber bu konuda örnek olarak sunulabilir :

“Beynelmilel Tıp Kongresi

İstanbulda toplanacak kongre için hazırlanılıyor

Birinciteşrin ayının on beşinde İstanbul’da beynelmilel bir tıp kongresi yapılacaktır. Bu kongrede dünya milletleri arasından seçme tıp mensupları bulunacak, tıbbın yenilikleri ve geçirdiği safahat hakkında muhtelif alimler tarafından hazırlanmış etüdler gözden geçirilecektir.

Kongre hazırlıklarına devam edilmektedir.”³²

Bir başka haber de yine uluslararası bir tıp kongresi ile ilgili :

“Dördüncü Balkan tıp haftası dün açıldı

Bugün saat on buçukta Yıldızda, öğleden sonra üniversitede toplanılacak

Dördüncü Balkan tıp haftası 15 buçukta Yıldız sarayında büyük merasimle açılmıştır. Celseyi açan doktor Bay Akil Muhtar muhtelif memleketlerden gelen mümessillere teşekkür etmiştir. Bundan sonra sıhhiye vekili doktor Refik Saydam namına söz alan vekalet müsteşarı bay Hüsameddin Koral bir nutuk söylemiş ve demiştir ki :

³² Son Posta, 7 Eylül 1936

- Görülüyor ki Balkan hekimlerinin senelik toplantıları tıbbi ve içtimai sahada müşterek derdlerimizi teşhis etmek ve tedavilerini aramakla şimdiye kadar memleketlerimiz için çok faydalı hizmetler etmiştir... ”³³

Yukarıdaki örneklerin dışında, tekil düzeyde de uluslararası sağlık organizasyonlarına katılımın olduğunu ve bu uygulamanın devlet tarafından desteklendiğini görüyoruz. Dönemin Türkiye’sinde birçok kişinin, kendi imkanlarıyla bu tür etkinliklere katılmasının çok zor olduğunu düşündüğümüzde, bu konudaki devlet desteği daha önemli hale gelmektedir. Ayrıca bürokrat düzeyinde de söz konusu organizasyonlara katılımın olduğu görülmektedir. Aşağıda sunacağımız belgeler bu konuyla ilgili :

“13-21 eylül 935 tarihinde Peştede toplanacak olan Dokuzuncu Arsiulusal Cilt ve Zührevi Hastalıklar Kongresine İstanbul Haseki Hastanesi Cilt Hastalıkları Mütahassısı Dr.Nuri Osman Eren’in gönderilmesi ve harcırah ve gündeliklerine karşılık 350 liralık döviz verilmesi; Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliğinin 31/8/935 tarih ve 152/1341 sayılı tezkeresile yapılan teklifi ve Maliye Vekilliğinin 7/9/935 tarih ve 7511 sayılı mutaleanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 9/9/935 de onanmıştır. ”³⁴

“20-26 Eylül/936 tarihlerinde Brükselde toplanacak arsiulusal kanser kongresine gönderilecek olan İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi deri ve frengi hastalıkları seririyatı profesörü Dr.Hulusi Behçet ile aynı fakültenin Umumi ve tecrübi emraz ordinaryüsü Dr. Oberndorfer’e 936 döviz cetveline Maarif vekaleti hesabına kongre ve konferanslar masrafı olarak konulan 57 bin küsur liradan sarfi yapılmak kaydile, ikişer yüz liralık döviz ve siyasal pasaport verilmesi, Maarif vekilliğinin 18/7/936 tarih ve 8144 sayılı tezkeresi ve Maliye vekilliğinin 27/7/936 tarih ve 54246/10640 sayılı mütaleanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 29/7/936 da onanmıştır. ”³⁵

“1926 Tarihli Beynelmilel Sıhhat mukavelesinin Mısır karantine meclisine ait hükümlerini tadil etmek üzere 28 Teşrinievvel 938 tarihinde Pariste toplanacak olan Milletler arası Sıhhat konferansında Paris Büyük elçiliğimiz müsteşarı Celal Hazım Arar’ın Hükümetimizi temsilen bulunması; Hariciye Vekilliğinin muvafakatına atfen

³³ Akşam,8 Teşrinievvel 1936

³⁴ BCA,30-18-1-2/58-71-11 (09.09.1935)

³⁵ BCA,30-18-1-2/67-64-18 (29.07.1936) bkz. Ek-9

Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliğinin 25/10/938 tarih ve 24422/255 sayılı teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 12/11/938 de onanmıştır.”³⁶

Sağlık bilimleri, dünyada en fazla değişimin ve yeniliklerin yaşandığı, sürekli yeni keşiflerin yapıldığı bir alandır. Bu alandaki yenilikleri takip etmek ve yapılacak çalışmalar ile katkıda bulunmak, her zaman geçerliliğini koruyan bir gerçekliktir. Türkiye’de de tıp alanında, yeni yüksek öğretim kurumlarının açılması, tıp ile ilgili branşlarda akademik yayınlar yapılması ve bilimsel organizasyonlar düzenlenmesi, bu alandaki uluslararası organizasyonlara ev sahipliği yapılması, yurtdışındaki bu tür bilimsel etkinliklere katılımın sağlanması, sağlık alanındaki sosyal değişimin kapsamı açısından çok önemlidir. Sunduğumuz örnekler, incelediğimiz dönemde bu yönde çabaların olduğunu göstermektedir. Bu çabaların olumlu sonuçları, sonraki yıllarda daha açık bir şekilde görülecektir.

b. Ülke Kalkınması ve Çalışma Yaşamında Sosyal Değişme

Toplumları oluşturan sosyal yapılar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, ekonomi ve sosyal değişimin birbirinin tamamlayıcısı olduğunu söyleyebiliriz. Toplumsal zihniyet dönüşümü ekonomiye yansıdığı gibi ekonomideki gelişmeler de sosyal değişmeye ivme kazandırır. Bu nedenle, bir ülkede ve toplumda ekonomi alanında meydana gelen bütün gelişmeler, doğrudan ya da dolaylı olarak sosyal değişme olgusuyla da mutlaka ilgilidir. Bu durum, ekonominin bütün sektörleri için geçerlidir. Ancak ülke nüfusunun çoğunluğunu ilgilendiren sektörlerde bu faktör daha belirgindir.

Türkiye’de 1923 sonrasında hızlanan ekonomik gelişme 1935-1939 döneminde de devam etti. Ancak dönemin uluslararası politik atmosferinin gerginliği nedeniyle, savunma harcamalarına ayrılan payın önemini koruduğunu da belirtmeliyiz. Yine bu dönemde, Türkiye’de yapılan yatırımlar, olabildiğince dış borçlanmadan uzak durularak ve ülkenin kendi öz kaynaklarıyla gerçekleştirilmeye çalışıldı. Söz konusu yıllarda açılan yeni fabrikaların ve tesislerin, yerli üretimdeki gelişmelerin ve ekonomideki başarıların ulusal gurur kaynağı olarak değerlendirildiği ve basında övgü dolu ifadeler ile sunulduğu görülmektedir.

³⁶ BCA,30-18-1-2/85-94-4 (12.11.1938)

i. Demiryolu Ulaşımı ve Taşımacılığının Yaygınlaşması

1930'lar Türkiye'sinde ülke kalkınmasında en çok önem verilen konulardan biri de demiryolu ulaşımıdır. Bu dönemde demiryollarının ülkenin birçok noktasına ulaştığı, yabancı şirketlere ait olan demiryollarının da satın alındığı görülmektedir. XIX.yy'ın ikinci yarısından I.Dünya Savaşı'na kadar olan süreçte, büyük devletlerin ve yeni kurulan küçük devletlerin adeta bir demiryolu yarışına girdikleri, bazen bu konunun dış politikanın temel gündem maddelerinden biri haline geldiği de bilinmektedir. Özellikle savaş dönemlerinde asker ve cephane taşımacılığı, hammaddelerin, ağır eşyaların ve ürünlerin uzak bölgelere gönderilmesi gibi stratejik konularda demiryolları büyük öneme sahipti. Türkiye'nin sahip olduğu coğrafi konum, ekonomik gereklilikler, modernleşmenin tabana yayılması ihtiyacı ve ülke genelinde toplumsal bütünleşmenin sağlanabilmesi açısından da demiryollarının önemi büyüktü. Hava gücü ve ulaşımının gelişmesiyle demiryollarının öneminde biraz azalma olmakla birlikte, 1930'ların dünyasında bu sektör ağırlığını korumaktaydı. 1930-1933 yılları arasında Nafia Vekili (Bayındırlık Bakanı) olarak görev yapan ve dönemin tanınmış politikacılarından biri olan Hilmi Uran anılarında, demiryolu yapımının bir hükümet programı olduğunu, kendisinden önce, kendi döneminde ve sonraki bakanlar döneminde demiryolu inşa programının sürdürüldüğünü açıklamaktadır.³⁷

Cumhuriyet döneminde, demiryollarının gelişiminde bazı faktörler etkili olmuştur. Bu faktörlerin başlıcaları Osmanlı Devleti döneminden miras alınan demiryolu inşa ve işletme tecrübesi, demiryolu inşaat ve işletmelerinde yetişen işgücü, açılan okul ve kurslarda yetişen işgücü ile yabancı uzman istihdamıdır.³⁸

Modernleşme ve kalkınma ile ilgili hemen her konuda olduğu gibi demiryolu ulaşımındaki gelişmeler de basında coşkulu bir şekilde dile getirildi, adeta zafer havasında ve özel haber olarak sunuldu. 1930'lar Türkiye'sinde demiryolu ulaşımının yaygınlaşmasının hem yolcu ve yük taşımacılığı hem de ulusal savunma açısından önemi büyüktü. Ayrıca ülke içerisinde yaşanacak olan bu hareketliliğin toplumdaki sosyal değişme olgusuna olumlu katkı sağlayacağı da savunulabilir.

³⁷ Hilmi Uran, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s.206-208

³⁸ Seyfi Yıldırım, **Cumhuriyet Dönemi Demiryollarının Gelişiminde Etkili Olan Faktörler, Cumhuriyet Döneminde Demiryolları Sempozyumu**, içinde, yay. haz. Mukaddes Arslan, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s.93-100

Bazı yeni demiryolu hatlarının kullanıma açılmasıyla ilgili, açılıştan önce ve açılış törenleri sırasında yayınlanan haberler, resmi makamların konuya yaklaşımı ve dönemin atmosferi hakkında bize genel bir fikir vermektedir :

“Demiryolu siyasasının üç yeni zaferi daha!

Fevzipaşa-Diyarbakir, Irmak-Filyos hatlarile Afyon-Antalya hattının Ispartaya kadar olan kısmı bayramdan bir hafta sonra törenle açılıyor

Irmak-Filyos, Fevzipaşa-Diyarbakir hatlarının tamamen Afyon-Antalya hattının Ispartaya kadar olan kısmının cumhuriyet bayramından bir hafta sonra açılma töreni yapılacaktır.

Bu üç hattımızın açılış töreni için geniş bir program hazırlanmıştır. Başta Bayındırlık Bakanının bulunacağı, saygılarıyla Devlet ve Parti erkanının katılacağı 200 kişilik bir heyet Ankara’da hareketle önce Irmak-Filyos hattının sonuna kadar giderek açılma törenini yapacak, oradan Kayseri-Adana yolile Diyarbakire gidilecektir. Diyarbakirden sonra gene Adana üzerinden Konyaya uğranarak Afyona gelinecek o zamana kadar ray döşenmesi tamamen bitirilecek olan yeni hat üzerinden geçilerek Ispartaya varılacaktır.”³⁹

“Şimendifer politikasının yeni ve büyük zaferi

Fevzipaşa-Diyarbakir hattı bugün nafia vekili tarafından açılıyor...”⁴⁰

“Erzurum - Sivas demiryolu

Erzurum yakınında Aşkalede de inşaat başlandı

Erzurum-Sivas demir yolunun inşaatına başlama töreni bugün saat 12,30 da Aşkalede beş kilometre garbinde yapılmıştır. Törene davetli olanlar bugün sabahleyin otomobillerle Erzurumdan tören yerine gelmişlerdir. Havanın yağmurlu olmasına rağmen Aşkalede ve köylerinden gelen atlı,yaya binlerce halk, memurlar, mektepliler tarifsiz sevinçlerle misafirleri karşılamışlardır...”⁴¹

Yukarıdaki haberlerde, yeni demiryolları hatlarının açılış ve temel atma törenlerinin adeta bir zafer havasında ve coşkulu bir şekilde verildiği görülmektedir. Bu alandaki gelişmeler de bir gurur kaynağı olarak sunulmaktaydı. Ayın Tarihi’nde de “Kamutay, yeni bütçeyi görüşmeğe başladı” başlıklı yazının alt bölümlerinden biri

³⁹ Cumhuriyet,24 Birinciteşrin 1935

⁴⁰ Akşam,22 Teşrinisani 1935

⁴¹ Ayın Tarihi,Yıl 1936,Sayı 30,s.5,18 Mayıs 1936;Akşam,19 Mayıs 1936

olan “Demiryollarımız” başlığı altında konumuzla ilgili dikkat çekici bilgiler verilmektedir :

“Demiryollarımızın muvaffakiyetle başarılan ve iktisadi bünyemizde mühim rol oynıyan işlerden biri olduğu şüphesizdir. Cümuriyet devrinin başlangıcında tamamen yabancı sermayeler idaresinde olmak üzere 4171 kilometre demiryolu vardı. Bu miktar Cümhuriyet idaresinde bugün 6597 kilometreye çıkmış ve 845 kilometreden maadası tamamen devletçe idare edilmekte bulunmuştur. Her kilometresi takriben 75 bin lira olarak hesap edilirse demiryollarımızın bugünkü kıymeti 500 milyon liraya yaklaşır.

Demiryollarımızın tarifelerinde yapılan tenzilatın ekonomimiz üzerinde yaptığı müspet tesirler bilhassa kayde değer.

Ziraat, sanayi ve ticaret sahasındaki programlar tahakkuk ettikçe halkın istihlak ve tediye kabiliyetinin ve iş hacminin artacağında ve bunun neticesi olarak ta varidat membalarının bu günkü nispetle çok genişliyeceğinde şüphe yoktur.”⁴²

Bu yıllarda ülkenin birçok bölgesinde demiryolu yapım çalışmaları devam etti. Sunacağımız örnekler de ülke genelinde yapılan demiryolu çalışmalarıyla ilgili :

“Sivas-Erzurum hattının inşası çabuk ilerliyor

Trenler eylülde Divriğe kadar işlemeğe başlayacaktır...”⁴³

“Şimendifer politikasına azimli surette devam ediliyor

Beş sene sonra Erzurum, Bitlis, Siirt, Vana trenle gidilebilecek...”⁴⁴

“Şimendifer siyasetimizin yeni zafer ve hedefleri

Sivas-Malatya demiryolu dün tamamlandı

Hat birleştirilirken büyük tezahürat yapıldı

Cumhuriyet hükümetinin şimendifer siyasetinin yeni bir zaferi olan Sivas-Malatya hattının birleşmesi Kangal halkının coşkun tezahüratı ile kutlulandı...”⁴⁵

“Diyaribekir-Cizre hattı hazırlıkları ilerliyor

65 kilometrelik kısmın etüdü müteahhide ihale edildi

⁴² Ayın Tarihi, Yıl 1936, Sayı 30, s.31, 25 Mayıs 1936

⁴³ Akşam, 5 Nisan 1937

⁴⁴ Akşam, 17 Mayıs 1937

⁴⁵ Son Posta, 8 Haziran 1937

Bağdada kadar uzatılacak olan Diyaribekir-Cizre demiryolunun istikşaf ve etüdleri hazırlıklarına başlanmıştır.

Diyaribekir-Cizre hattının Diyaribekirden itibaren 65 inci kilometreye kadar etüdünün yapılması Ankarada müteahhidine ihale edilmiştir. Etüdlere pek yakında başlanacaktır. Bu hattın ray döşemesi Cizreye vardığı zaman,Irakdan uzatılacak hat ta bitmiş olacağından aynı zamanda iki hat yekdiğerine raptedilecektir... ”⁴⁶

“Demiryolu Siyasetimizin Yeni Bir Zaferi

Kömür hattı Zonguldak limanına vardı ve açıldı

İlk tren dün şehre halkın coşkun tezahüratı arasında girdi

Zonguldak-Çatalağzı tren hattı bugün halkın coşkun tezahüratı arasında açıldı. Çatalağzından demir ve travers yüklü olarak hareket eden ilk tren Zonguldak istasyonuna geldi. Bütün şehir baştan başa bayraklarla donatılmıştı. Bütün halk, amele, hükümet erkani ve memurini, hülasa bütün Zonguldaklılar istasyonda toplanmışlardı. Davul, zurnalarla eğlentiler yapıyorlar, halk Havzayı inkişafa kavuşturacak olan tren düdüğünü işitmek için can atıyordu. Nihayet lokomotifin tiz sesi işitildi. Bu anda kömür trenlerinin lokomotifleri, limanda bulunan bütün nakil vasıtaları, kömür fabrikaları da düdüklerini çalarak halkın umumi sevincine iştirak ettiler... ”⁴⁷

Yukarıda sıraladığımız haberler, dönemin Türkiye’sinde demiryolları konusunda önemli yatırımların yapıldığını göstermektedir. Bu yatırımların devlet bütçesine ciddi bir maliyeti olmakla birlikte ülke kalkınması açısından vazgeçilmez öneme sahipti. Demiryolu çalışmalarına ek olarak bu alanda teknik personel yetiştirilmesi de gerekmektedir. İhtiyaç duyulan personelin yurt içinde yetiştirilmesine çalışıldığı gibi yurt dışına eğitim ya da staj amaçlı personel gönderilmesi, dönemin sıkça başvuru alan uygulamaları arasındaydı. Bu uygulama, demiryolu sektörü için de geçerliydi. Aşağıda sunacağımız iki belgede, demiryolu personelinin teknik bilgi ve deneyimlerinin yükseltilmesi konusunda kurumsal düzeyde çalışmaların yapıldığı görülmektedir :

⁴⁶ Akşam,15 Haziran 1937

⁴⁷ Son Posta,13 Ağustos 1937

“Erzurum-Kızılçakçak arasındaki hatların takviyesi için 100 bini geniş ve 100 bini dar olmak üzere Sovyet memleketinden satın alınacak traverskerden ilk parti olarak bu ay sonunda Leninakan istasyonunda teslim edilecek olan 10,000 traversi tesellüm ve Sovyet demir yollarında kardan koruma şekillerini tetkik etmek üzere Sovyet memleketine gönderilecek olan Erzurum hattı işletme amiri Tevfik’e gidip gelme yol parasından başka Türkiye sınırlarından başlamak üzere 13052 sayılı kararnameye göre gündelik ile harcirah ve zaruri masraflarına karşılık gereği kadar döviz verilmesi; Nafia Vekilliğinin 20/11/935 tarih ve 20566 sayılı tezkeresi ve Maliye vekilliğinin 9/12/935 tarih ve 8356 sayılı mütaleanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 10/12/935 de onanmıştır.”⁴⁸

“1/10/937 tarih ve 2/7457 sayılı kararnameye ektir :

8 ay müddetle staj görmek üzere Almanyaya gönderilmiş olan ilişik listede isimleri yazılı Devlet Demiryolları Cer Dairesi memur, ustabaşı ve işçilerinden mürekkep 20 kişinin, bir seneyi itmam etmeleri için, maaş ve tahsisatları eski şerait dahilinde tediye edilmek üzere daha 4 ay Almanyada kalmaları; Nafia Vekilliğinin 7/9/938 tarih ve 13248/174/5079 sayılı mutaleanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 9/9/938 tarihinde onanmıştır.”⁴⁹

Yeni demiryollarının yapılması ve yabancı şirketler tarafından işletilen demiryollarının satın alınması, 1930’lar Türkiye’si’ndeki önemli ekonomik faaliyetler arasındaydı. Yabancı şirketlerin kontrolündeki demiryollarının satın alınması, ulusal ekonominin kurulması açısından hayati öneme sahipti.⁵⁰ Demiryollarının ulaşım açısından önemine günlük yaşamdaki sosyal değişme başlığı altında değinmiştik. Burada vurgulamamız gereken, demiryolu taşımacılığının ekonomiye katkısıdır. Özellikle hammaddelerin ve ağır tonajlı yüklerin taşınmasında demiryolu taşımacılığı çok önemliydi. Demiryollarından askeri hizmetlerde de yararlanılmaktaydı. Ulaşım ile birlikte taşımacılığa ve ekonomik canlanmaya olan katkısı dikkate alındığında, demiryollarının ülke kalkınmasındaki sosyal değişmeye olan etkisi açıktır. Demiryolu ulaşımı ve taşımacılığı, ülke genelinde yatay hareketliliğin artmasına da katkı sağlamıştır.

⁴⁸ BCA,30-18-1-2/60-93-18 (10.12.1935)

⁴⁹ BCA,30-18-1-2/84-80-20 (09.09.1938)

⁵⁰ Ali Osman Akalan,**Bir Kurum Olarak Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları Tarihi**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,Basılmamış Doktora Tezi, Ankara,2010,s.176-180

ii. Sanayi Yatırımlarının Artması

Sanayileşme, Türkiye'nin modernleşme sürecinde çok özel bir yere sahiptir. Yıllarca Türkiye'de kalkınma ya da ilerleme denilince ilk akla gelen sanayileşme olmuştur. Elbette modernleşmenin farklı boyutlarının da olduğu biliniyordu. Ancak, ülkenin bir an önce sanayileşmesi ve dışa bağımlılıktan kurtulması, ulaşılmak istenen önemli bir hedef hatta bir özlemdi. Özellikle 1920'lerde denemesi yapılan karma liberal ekonomiden, halkın elindeki sermaye yetersizliği ve özel sektörün zayıflığı nedeniyle istenilen sonucun alınamaması yeni arayışları gündeme getirdi. 1929 dünya ekonomik krizinin Türkiye'yi de etkilediğini hatırlamamız gerekiyor. 1930'larda, özel sektörü tamamen dışlamadan devlet eliyle bir sanayileşme süreci başlatıldı.

Türkiye'de 1933'te hazırlanan ve 1934'te uygulanmasına başlanan I.Beş Yıllık Sanayi Planı, endüstriyel kalkınmada önemli bir yere sahiptir. Ülkenin farklı bölgelerinde kurulan fabrikalar ve sanayi kuruluşları, ekonomik büyümede ve yeni istihdam alanlarının oluşumunda büyük paya sahip oldular. Çok sayıda yeni fabrika açıldı, büyük sanayi işletmeleri kuruldu. Bu dönemde yapılan çalışmalar ile ilgili basında çok sayıda yazıya ve habere rastlamak mümkündür. Daha önce belirttiğimiz gibi tamamlanan ya da açılışı yapılan tesisler ile ilgili haberler coşkulu bir şekilde ve adeta bir zafer havasında sunuldu, ortaya çıkan her sanayi işletmesi ulusal gurur kaynağı olarak değerlendirildi.

Konya'nın Ereğli ilçesinde büyük ölçüde yapımı tamamlanan bir fabrika ile ilgili aşağıda sunacağımız haberde çarpıcı cümleler görülmektedir :

“Beş yıllık planın yeni bir zaferi

Ereğli Bez fabrikası bitti

Binası ve makine montajı tamamlanmış olan yeni fabrika yakında işe başlayacak ve 1500 işçi çalıştıracaktır

Beş yıllık endüstri planımızın en büyük ve şerefli zaferi olan Kayseri bez kombinası, aylardanberi hergün biraz daha artan bir faaliyet ve randımanla çalışmasına devam ediyor.

İzmit kağıd fabrikasının preslerinden çıkan ilk Türk kağıdı, günlerdir büyük bir övünce ve sevince, elden ele dolaşmaktadır. Kömür ve cam fabrikalarımız çoktanberi birer hakikattir.

Bugün de beş yıllık endüstri programımızın yeni bir zaferini müjdelemek mevkiinde bulunuyoruz : Temeli 20 ilkteşrin 1934 te atılmış olan Ereğli bez fabrikasının yapı ve makine montajı tamamile bitmiştir. Fabrika inşaatı ilerlemiş olan enerji santralinin tamamlandığı gün işleme başlıyacaktır. Bu suretle, pamuklu dokuma endüstrisi sahasında tam istiklalimizi elde etmek ve pamuklu hususunda dışarıya bel bağlamamak için açılmış olan mücadelenin yeni bir zaferi kaydedilmiş oluyor.”⁵¹

1930’lar dünyasında ağır sanayiye sadece Türkiye’de değil dünyadaki birçok ülkede de önem verildiğini vurgulamak gerekiyor. Devlet, bir yandan tarım ve hayvancılık gibi ülke nüfusunun önemli bir bölümünün istihdam edildiği sektörleri geliştirmek için çaba gösterirken diğer yandan da mevcut bütçe koşulları içerisinde sanayileşmeyi sağlamaya çalışmaktaydı.

Bu olgunun en çarpıcı örneklerinden biri Karabük demir-çelik fabrikasıdır. Fabrikanın kuruluş aşamasında, yüklenici firma ile yapılan görüşmeler hakkındaki bir belgede aşağıdaki ayrıntılar görülmektedir :

“Birinci beş yıllık endüstri programına dahil olup Sümer Bank tarafından etütleri neticelendirilmek üzere bulunan Karabükde tesisi mukarrer demir ve çelik kombinasyonunun kurulması için gerek teknik ve gerek mali şartlar bakımından müsait tekliflerde bulunan “Brassert” müessesesile nihai anlaşma yapmak üzere İktisad Vekaleti Müsteşarı Faik Kurdoğlunun reis ve Sümer Bank Umum Müdürü Nurullah Esat Sümerin aza sıfatıyla Londraya gönderilmeleri ve Türkiye hudutları dışından başlamak üzere ve 13052 sayılı kararname mucibince Faik Kurdoğlunun barem derecesine ve Nurullah Esat Sümerin almakda olduğu paranın tekabül ettiği dereceye göre gündelik verilmesi ve reis gündeliğine 124,21 Fransız frangı zam yapılması ve heyet masraflarının Sümer Bank nezdindeki demir ve çelik fabrikaları masarifi tesisiyesinden ödenmesi ve tahakkuk edecek bütün masrafları karşılığı olarak kendilerine ikişer bin liralık döviz ve siyasal pasaport verilmesi; İktisad Vekilliğinin 14/2/936 tarih ve 101 sayılı tezkeresile yapılan teklifi ve Maliye Vekilliğinin 14/2/936 tarih ve 54244/1/2266 sayılı mutaleanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 14/2/936 toplantısında onanmıştır.”⁵²

⁵¹ Cumhuriyet, 1 Mayıs 1936

⁵² BCA, 30-18-1-2/62-13-1 (14.02.1936)

1936 yılının sonlarına doğru Karabük demir-çelik fabrikasının fizibilite çalışmalarıyla ilgili bir haber, basında özel anlamlar yüklenerek aktarılmaktadır :

“Demir ve çelik endüstrisi

Memlekete 9 milyon lira kazandıracak

Karabükte kurulması takarrür eden demir fabrikasının inşası için ihzari ameliyata başlanmıştır

Birkaç gün evvel, Cumhuriyette çıkan bir yazıda, Fransanın en büyük mütehassıslarından biri ‘Demir, modern dünyanın kralıdır’ diyordu. Başka bir tabirle de demir sanayi, bütün sanayin anasıdır. O, hepsi demir olan makineleri doğurmadıkça, öteki sanayi olamaz.

Demir sanayi, aynı zamanda milli müdafaa bakımından da en lüzumlu endüstridir. Mermi, tank, motör, hep onun çocuklarıdır.

Memlekette bir tersane kuralım, muhtac olduğumuz ticaret ve harb gemilerini kendimiz yapalım diyoruz. Bu, ancak, memlekette demir sanayinin kurulmas ile mümkündür.

Demiryollar, ismi üstünde bunlar demirden yoldur. Rayları, makasları, makineleri kamilen demirdir. Traverslerinin, köprülerinin, vagonlarının bir kısmı demirdir. Bunları da hep dışarıdan getiriyoruz.

Bir çok yeni yeni fabrikalar kuruyoruz. Hepsinin makineleri demirdir.

Bütün ziraat alet ve makineleri demirdir.

Bugünkü medeniyetin hangi sahasına el atarsanız orada, demir bulursunuz.

Bütün bu sebebler, Türkiye sanaayinin belkemiği vaziyetinde bulunan demir sanayiini biran evvel kurmağa mecbur olduğumuzu ispata kafidir... ”⁵³

Yaklaşık beş ay sonra, Türkiye-İngiltere ortaklığıyla yapılacak olan aynı fabrikanın temel atma töreniyle ilgili haberlerin basında manşet haber olarak ve büyük bir coşkuyla verildiği görülmektedir. Akşam gazetesi “Endüstri hayatımızda mühim bir hadise”⁵⁴, Son Posta gazetesi “Türkiyenin sanayi tarihinde yeni ve büyük bir devir”⁵⁵ manşetlerini kullandılar. Bu tür sanayileşme atılımlarının ekonomik

⁵³ Cumhuriyet,8 İkcinciteşrin 1936

⁵⁴ Akşam,3 Nisan 1937

⁵⁵ Son Posta,3 Nisan 1937

kalkınmanın yanı sıra, Türk toplumunun teknoloji ile tanışmasında, çalışma yaşamının çeşitlilik kazanmasında, istihdam artışında ve zaman içerisinde iş ve işçi sağlığı gibi kavramların ön plana çıkmasında da önemli rol oynayacağı söylenebilir. Aynı zamanda sanayileşme alanındaki gelişmelerin, Türk toplumunun içe dönük yapısından sıyrılarak modernleşme yolunda hızla mesafe almasına katkı sağlaması da sosyolojik bir gerçeklikti.

Demir-çelik sanayisi, Türkiye’de kurulan ilk ağır sanayi dalı idi. Bu sektör hem milli savunma için önemliydi hem de dışa bağımlılığın azaltılması açısından büyük öneme sahipti.⁵⁶

Kuruluş çalışmaları tamamlanma aşamasına gelen Sivas çimento fabrikası hakkında da aşağıdaki satırlar göze çarpmaktadır :

“Sivas çimento fabrikasının kurulmasına başlanıyor

Son etüdler yapıldı, fabrikanın yeri kararlaştırıldı

Sümer bank tarafından Sivasta bir çimento fabrikası kurulmasına karar verilmişti. Fabrikanın kurulma hazırlıklarını yapmak üzere Sümer bank çimento endüstri şefi B. Celil Günalp Sivas’a gelmiş ve icap eden tertibatı almıştır...”⁵⁷

Dönemin Türkiye’si’nde tarıma dayalı sanayileşmeye de önem verildi. Bu yıllarda çok sayıda şeker fabrikası kuruldu. Ülke genelinde çoğunlukla temel ihtiyaçları karşılamaya yönelik olarak yapılan tarımsal faaliyetler, tarım endüstrisinin gelişmesiyle birlikte yeni bir boyut kazandı. Ticari tarım gelişmeye başladı, tarım sektöründe çalışanlar ihtiyaçlarından fazlasını üretip satarak para kazanmaya, yeni gelir kaynaklarına yönelmeye başladılar. Bu olgu, kaçınılmaz olarak tarımda yeni tekniklerin kullanılmasını ve makineleşmeyi de beraberinde getirdi. Sonuçta da, bu yaşananlar o yıllarda ülke nüfusunun ağırlıklı bölümünü oluşturan kırsal kesimde sosyal değişme olgusuna yeni bir dinamizm kazandıracaktı.

Sunacağımız yazıda şeker sanayisinden önemli beklentilerin olduğu anlaşılmaktadır :

⁵⁶ Hilal Öz, **Atatürk Döneminde Madencilik (1923-1938)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2018, s.170-171

⁵⁷ Akşam 19 Nisan 1937

“Şeker fabrikaları ağustostan itibaren kampanyalarına başlamak üzere hazırlıklarını bitirmişlerdir. Geçen sene mahsul azlığı dolayısıyla çalıştırılmıyan Uşak fabrikası da bu sene faaliyete geçecektir. Pancar mahsulü bu sene umumiyetle iyidir. Bu faaliyet senesile şeker sanayimiz onuncu yılını doldurmuş olacaktır.”⁵⁸

Cumhuriyet gazetesinde de benzer içerikli bir haber görülmektedir :

“Şeker fabrikalarımız

Ayın onundan itibaren faaliyete geçiyorlar. Bu sene pancar rekoltesi iyi olduğundan şeker istihsalinin de fazla olacağı umuluyor

Memleketimizin bu seneki pancar rökoltesi çok iyidir. 10 ağustostan itibaren sırasile kampanyalarına başlayacak olan şeker fabrikalarımız bu mahsul vaziyetinden dolayı bu sene mühim bir faaliyet senesi geçireceklerdir. Rökoltenin yüksek olduğu senelerde her çiftçinin vermeği taahhüd ettiği miktardan fazla pancar mahsulünün biraz daha aşağı fiyatla alınması mutad olmakla beraber köylüyü korumak ve kuvvetlendirmek isteyen fabrikalarımız, bu sene fazla mahsulü de taahhüdlü pancarlar fiyatına satın almağa karar vermişlerdir...”⁵⁹

Bu dönemde sanayileşme doğrultusunda yapılan yatırımlar, kamuoyunda büyük yankı uyandıran başlıca konular arasındaydı. Küçük kentlerde ve ilçelerde yapılan yatırımların modernleşmeyi ve sosyal değişmeyi tabana yaymakta önemli katkı sağlayacağı kuşkusuzdur. Dönemin basınında bu konuda çok sayıda örneğe rastlamak mümkündür.

Aydın’ın Nazilli ilçesinde kurulmakta olan kumaş fabrikasıyla ilgili aşağıdaki haber, bu tür yatırımların inşaat aşamasındayken bile basında haber değeri taşıdığına güzel bir örnek oluşturmaktadır :

“Nazilli Fabrikasının inşaatı süratle ilerliyor

İlk kısım inşaatı birkaç aya kadar bitecek olan fabrikanın makineleri Sovyet Rusya’da yapılmaktadır.

Beş yıllık endüstri programımıza uygun olarak Nazillide yapılmakta olan ve geçen 24 Eylülde temeli atılmış bulunan bez fabrikasının inşaat işleri azami bir

⁵⁸ Ayın Tarihi, Yıl 1936, Sayı 32, s.6, 23 Temmuz 1936

⁵⁹ Cumhuriyet, 8 Ağustos 1936

süratle ilerlemektedir. Fabrikanın birinci kısım inşaatı olan memur evleri, müdiriyet binası, kantin ve depolarının yapıları çok ilerlemiştir ve birkaç ay içinde bitecektir. Demiryolu iltisak hattı ikmal edilmiştir.

İnşaatın ikinci kısmını teşkil eden asıl fabrika binası da ihale edilmiş ve müteahhidler yapı yerine işe başlamışlardır. Bu ikinci kısım inşaat da 1937 senesi başında bitmiş bulunacaktır. Bir yandan yapı işleri ilerlerken, bir yandan da makine montajına başlanacak ve montaj işi inşaatla müvazi olarak ilerliyecektir.”⁶⁰

Aşağıda sunacağımız örnek, sanayileşme-sosyal değişme ilişkisiyle ilgili bize daha açık bir fotoğraf sunmaktadır :

“Çamaltı bir tuz şehri haline geldi

Burada çalışan işçiler şehre inmeğe lüzum görmeden her ihtiyaçlarını temin edebiliyorlar

İzmir (Hususi) - Çamaltı tuzlasında faaliyete geçen ince tuz fabrikası, ilk ince tuz partilerini hazırlıyarak memleketin her yerine göndermiştir. İnce tuzlar bu hafta içinde İstanbul, Ankara, Adana ve İzmir gibi başlıca şehirlerimizde piyasaya çıkarılmıştır. Fenni esaslar dahilinde hazırlanan ince tuzlarımızın memleket içinde olduğu kadar muhtelif Balkan memleketlerinde de rağbet göreceği ümit ediliyor. Bilhassa Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavyaya ince tuz ihracatı yapılacağı ümit ediliyor.

Çamaltı tuzlası, tuz sanayimizin başlıca bir mevki elde etmiştir. İlave edilen modern tesisatla dünyanın en fazla istihsalat yapan tuzlaları arasında mevki almıştır. Japonyaya yeniden yüz bin tona yakın tuz ihracı için bir anlaşma yapılmak üzeredir.

Tuz almak üzere Çamaltına gelecek ecnebi vapurlar için büyük bir iskele yapılmağa başlanmıştır. Vapurlar iskeleye yanaşacak ve tuz depolarından hususi elektrikli tramvaylar vasıtasile getirilecek tuzlar, insan eli değmeden vapurlara tahmil edilecektir. Çamaltı tuzlası bir tuz şehri haline geldiği için, tuzlalarda çalışan işçilerin içtimai durumları, işçi çocuklarının mektep ihtiyaçları tamamen temin edilmiştir. İşçiler şehre inmeğe lüzum görmeden her ihtiyaçlarını tuzladan temin ediyorlar.”⁶¹

⁶⁰ Cumhuriyet,16 İkincikanun 1936

⁶¹ Son Posta,2 Şubat 1937

Sanayileşme konusunda uluslararası alanda ortaya çıkan gelişmelerin, yeni teknolojilerin, bu konuda düzenlenen organizasyonların takip edilmesi, aktif katılımın sağlanması, Türk sanayisinin gelişimi ve çok boyutlu bir nitelik kazanması açısından önemlidir. Sunacağımız belge, sanayi sektörü ile ilgili bir alanda düzenlenen uluslararası bir organizasyona Türkiye'nin katılımıyla ilgili :

“İktisad Vekilliğinden yazılan 9/9/935 tarih ve 4813/42881 sayılı tezkerede; 20-27 birinci teşrinin arasında Parisde toplanacak olan Madenler, demir sanayii ve jeoloji kongresine Sanayi Umum Müdürü İlhami Nafizle Maadin Umum Müdürü Bedri Hüsnünün harcırahları vekillik tahsisatından ve Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Genel Direktörü Reşid Gencerin de enstitü tahsisatından verilmek üzere heyet halinde iştirakleri tensip edildiğinden bu kongreye iştiraklerinin ve her birine biner liralık döviz ve siyasi pasaport verilmesinin karara bağlanması istenilmiş ve Maliye Vekilliğinden yazılan 12/9/935 tarih ve 7609 sayılı mutaleanamede, kongreye iştirak zarureti tasdik edilmesine binaen yapılacak masrafin dövizle ödenmesinde bir mahzur olmadığı bildirilmiştir.

Bu iş İcra Vekilleri Heyetince 19/9/935 de görüşülerek İlhami Nafiz, Bedri Hüsnü ve Reşid Gencerin teklif veçhiyle adı geçen kongreye gönderilmeleri ve kendilerine gereği kadar döviz ve siyasal pasaport verilmesi onanmıştır.”⁶²

Türkiye’de birçok sektörde olduğu gibi sanayide de, ihtiyaç duyulan konularda yabancı uzmanlardan yararlanma seçeneğine sıkça başvuruldu. Yurt dışına teknik personel gönderilmesinin yanı sıra, ülke sanayisinin yapılandırılması sürecinde bu uygulama da önemli bir gereklilikti. Bu dönemde farklı sanayi kollarıyla ilgili, alanında uzman olan yabancı personellerin istihdamıyla ilgili çok sayıda örneğe rastlamak mümkündür. Aşağıda sunacağımız belgeler, İzmit kağıt fabrikası ile İzmit yakınlarındaki Hereke dokuma fabrikasında çalıştırılacak olan yabancı uzmanların görevlendirilmeleriyle ilgili :

“İzmit kağıt fabrikası elektrik tesisatının montajını yapmak üzere Macar tebeasından Gabor Rejtö ile Alman tebeasından Gaesar Neumann nın 1110 sayılı kanunun birinci maddesinin B fıkrasına göre İzmite gitmelerine ve bu fabrikada

⁶² BCA,30-18-1-2/58-73-14 (19.09.1935) bkz. Ek-6

çalışmalarına izin verilmesi; Genel kurmay Başkanlığının muvafakatine atfen İktisad vekilliğinin 10/9/935 tarih ve 9610 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 12/9/935 de onanmıştır.”⁶³

“Hereke fabrikasında imal edilen kumaşların ıslahı maksadile iki aylık bir tecrübe için İngiltereden getirilmesi gerekli görülen İngiliz tebasından Georg Wiright adlı apre mutahasssının, memnu muntakalar kanunu ahkamına riayet etmek ve yasak bölgelerle askeri garnizonlara girmemek şartile iki ay müddetle Herekeye girmesine izin verilmesi, Genelkurmay Başkanlığının muvafakatına atfen Dahiliye Vekilliğinin 26/5/939 tarih ve 26819 sayılı tezkeresile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 31/5/939 tarihinde tasvip ve kabul olunmuştur.”⁶⁴

Madencilik sektöründe de yabancı uzmanlardan yararlanıldığı görülmektedir :

“İngiliz tebaasından Fredrik Charles Skinner, Richard James Gendall Jenkin, John Angus Jackues ve Thomas Henry Hunter’in Eti bankın Murgul bakır madeni işlerinde mutahasss olarak birer sene müddetle çalıştırılmalarına izin verilmesi, Dahiliye Vekilliğinin ve Genel kurmay Başkanlığının muvafakatlarına atfen İktisat Vekilliğinin 6/12/939 tarih ve 41603/6966 sayılı tezkeresile yapılan teklifi üzerine 2007 sayılı kanunun 2 inci maddesinin B. fıkrasına tevfikan İcra Vekilleri Heyetince 12 KAN.EV. 1939 tarihinde kabul olunmuştur.”⁶⁵

Savunma sanayisi alanında, hem yurt dışına personel gönderme hem de yurt dışından uzman getirme seçenekleri değerlendirildi. Türkiye’nin jeopolitik konumu ve dönemin uluslararası konjonktürü dikkate alındığında, savunma sanayisi ihmal edilmemesi gereken bir sektördü. Bu konuda farklı ülkelerin alternatif olarak değerlendirildiği görülmektedir. Aşağıdaki örnek belge, Çekoslovakya’ya silah eğitimi amacıyla gönderilen teknik personel ile ilgili :

“Askeri Fabrika ustalarından 725 numaralı Hüsnü Eriş ile 813 numaralı Fuad Cebe’nin Çekoslovakya da Brno şehrinde kain Zibreyovka Silah Fabrikasına ısmarlanmış olan Brün Hafif makineli tüfenklerinin imal, bağlanmave kullanma

⁶³ BCA,30-18-1-2/58-71-20 (12.09.1935)

⁶⁴ BCA,30-18-1-2/87-50-2 (31.05.1939)

⁶⁵ BCA,30-18-1-2/89-116-6 (12.12.1939)

usullerini öğrenmek üzere stajyer olarak Çekoslovakya'ya gönderilmeleri ve tahakkuk edecek masraflarının adı geçen memleketle aramızda mevcut klirink anlaşması hükümlerine tevfikan klirink yolile tediyesi; Milli Müdafaa Vekilliğinin 2/3/938 tarih ve 10968 sayılı teklifi ve Maliye Vekilliğinin 9/3/938 tarih ve 54242/23724 sayılı mutalaanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 21/3/938 tarihli toplantısında onanmıştır.”⁶⁶

Savunma sanayisi alanında, yurtdışından uzman getirilmesiyle ilgili aşağıdaki iki belge örnek olarak sunulabilir :

“C.H.H. Firması tarafından Kırıkkalede yapılmakta olup işler bir halde teslim edilecek olan Top fabrikasının tesis ve montaj işlerinde çalıştırılmak üzere Almanyadan getirilecek mutahassıslar için 1940 senesi Eylülüne kadar devam etmek kaydıla 3007 sayılı kanunun ikinci maddesinin B. fıkrasile 2/9498 sayılı kararname hükümlerine göre lazım gelen müsaadenin verilmesi hususunda Dahiliye Vekilliğine salahiyyet itası; Milli Müdafaa Vekilliğinin isteğine atfen Dahiliye Vekilliğinin 6/6/939 tarih ve 28624 sayılı teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 13 HAZİRAN 1939 tarihinde kabul olunmuştur.”⁶⁷

“İlişik listede adları yazılı İngiliz ırk ve tabiiyetinde on kişinin İngiltere hükümetinden temin olunan kredilerle alınan harp malzemesi meyanında bulunan ve peyderpey memleketimize gelmekte olan tayyarelerin montaj işleriyle bunların hususiyetlerinin kendi tayyarecilerimize öğretilmesi için hava birliklerinde istihdam olunmalarına izin verilmesi; Milli Müdafaa Vekilliğinin 12/11/939 tarih ve 18353/2346 sayılı teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 24 TEŞ.SAN. 1939 tarihinde kabul olunmuştur.”⁶⁸

Türkiye, 1930’lu yıllarda devlet eliyle hızlı bir sanayileşme hareketine tanık oldu. Yukarıdaki örneklerde söz edilen sanayi yatırımlarının önemli bir bölümü, I.Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında yapıldı. Farklı bölgelerde ve sektörlerde yapılan bu yatırımlar ekonomiye bir dinamizm getirdi. İstihdam artışı sağlandığı gibi yatırımların yapıldığı bölgelerin kalkınmasına da katkı sağlandı. Bu yatırımlar, genel

⁶⁶ BCA,30-18-1-2/82-21-16 (21.03.1938)

⁶⁷ BCA,30-18-1-2/87-54-7 (13.06.1939)

⁶⁸ BCA,30-18-1-2/89-111-13 (24.11.1939)

anlamda Türkiye ekonomisinin atağa kalkması açısından da önemliydi. Ayrıca ihtiyaç duyulan sanayi kollarında yurtdışından uzmanlar getirildi, yurtdışına eğitim ve staj amacıyla personel gönderildi. Bu gelişmeler Türkiye’de iş, işçi, işçi hakları, sendika, çalışma yaşamı ve bu alan ile ilgili yasalar gibi konuların daha çok gündeme gelmesine neden oldu. Söz konusu gelişmeler, doğal olarak ülke kalkınması ve çalışma yaşamındaki sosyal değişme olgusuna da olumlu katkı sağladı.

iii. Ekonomide Kurumsallaşma

Türkiye’de, ülke kalkınmasını ilgilendiren birçok alanda kurumsal yapılanmaya önem verildi. Ekonomi bakanlığının (iktisat vekaleti) kurulması, merkez bankası, Maden Tetkik Arama Enstitüsü (MTA), ziraat bankasının yeniden yapılandırılması, tarım sektörüyle ilgili kuruluşlar, sanayi ve madenciliği desteklemek için yeni bankaların kurulması, ekonomiyi ilgilendiren her alanda yeni yasal düzenlemelerin yapılması dönemin özellikleri arasındaydı. Ayrıca kredi imkanlarının genişletilmesi, arazi ve vergi kolaylığı gibi konularda da devletin ciddi desteğinin olduğu bilinmektedir.

Ekonomik faaliyetleri yasal çerçeve içerisine alma ve kurumsallaşmayı sağlama konusuna, aşağıdaki haber çarpıcı bir örnek oluşturmaktadır :

“İhracatı teşkilatlandırma

İhracat tacirleri hükümetten ruhsatname alacaklar, harice satacakları maddeler için teminat gösterecekler

İhracatı teşkilatlandırma hakkında hazırlanan kanun layihası encümenlerde son şeklini almıştır. Bu kanun, ticarete taşışın men’i ve ihracatın kontrolü hakkındaki 1705 sayılı kanuna ektir.

Layihanın esasına göre ihracat ticareti yapmak isteyenler iktisat vekaletine başvurarak ruhsatname alacaklardır. Ruhsatnamesiz ihracat yasaktır; bu gibilerin malları gümrükten geçirilecektir. Ruhsatname alabilmek için de ticaret kanununun dördüncü maddesi mucibince tacir ehliyetini haiz olmak, sahtekarlık, tefecilik, dolandırıcılık, emniyeti suiistimal suçlarından ve Türk ceza kanununun 358, 359, 363

üncü maddelerinden birile veya ticaret kanununun 64 üncü maddesile 1705 numaralı kanunun hükümlerine tevfikana mahkum olmamış bulunmak şarttır... ”⁶⁹

Ekonomide kurumsallaşma ile ilgili bir başka örnek tarım sektörüyle ilgili :

“Yeni ziraat işletme merkezleri kuruluyor

*Devlet ziraat işleri kurumu teşkiline dair kanun Meclis ruznamesine alındı
Kurum, fabrika ve atölyeler tesis ve idare edecek, silo işleriyle meşgul olacaktır.*

Kuruma intikal edecek müesseselerin memurlarına ikramiyeler verilecek

Devlet ziraat işleri kurumu teşkiline dair kanun layihası ruznameye alınmıştır. Bu layihaya göre her türlü ziraat işleri ve san’atları ile iştigal etmek ve merkezi Ankarada olmak üzere Ziraat Vekaletine merbut ve hükmi şahsiyeti haiz bir devlet ziraat işletmeleri kurumu teşkil olunmuştur... ”⁷⁰

Ertesi gün, daha sonra Türkiye Zirai Donatım Kurumu ismini alacak olan Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu’nun kuruluşuyla ilgili yasa TBMM’de kabul edildi.⁷¹

Dış ticarete önemli bir yeri olan gümrükler konusunda da bazı yeni düzenlemeler yapılması için girişimlerin başladığı görülmektedir :

“Yeni gümrük Kanunu Hazırlanıyor

İnhisarlar Bakanlığı gümrük kanununun bugünkü şartlara ve ihtiyaca göre yapılmasını kararlaştırmıştır. Bakanlık bizim için faydalı olabilecek bazı büyük memleketlerin gümrük kanunlarını getirtmiştir. Bu kanunların tedkikinden sonra işe yarıyacak hükümleri alacak ve yeni hazırlanacak kanunun tanziminde göz önünde bulunduracaktır.

Bakanlık bu tekliflerle yeni bir gümrük kanununu kül halinde yapmak kararındadır. ”⁷²

Toprak Mahsulleri Ofisi’nin (TMO) kuruluşu da, dönemin sosyal ve ekonomik gerçekleri açısından önemliydi. Bu tarihte Türkiye nüfusunun ezici çoğunluğunun kırsal yörelerde yaşadığını ve en başta gelen temel geçim kaynağının tarım olduğunu

⁶⁹ Son Posta,15 Mayıs 1936

⁷⁰ Son Posta,7 İkincikanun 1938

⁷¹ Son Posta,8 İkincikanun 1938

⁷² Son Posta,9 İkincikanun 1938

dikkate almak gerekmektedir. İhracat listesinde de tarım ürünleri önemli bir paya sahipti. Aşağıdaki haberde, TMO'nun yapacağı görevler hakkında da bilgiler verilmektedir :

“Toprak mahsulleri ofisi kuruluyor

Ofisin sermayesi 17 milyon lira olacak

Lüzum görülen yerlerde un ve ekmek fabrikaları kurulacak

Merkezi Ankarada olmak, hububat ve sanayile silolara ve uyuşturucu maddelere müteallik olarak kanunda yazılı işlerle iştigal etmek üzere İktisad Vekaletine bağlı ve hükmi şahsiyeti haiz toprak mahsulleri ofisi adlı bir ofis kurulacaktır. Ofisin buğday işleri şunlardır :

Memlekette mühim istihsal muntakalarında istihsal edilen buğday fiatlarının müstahsillerin satışlarında normalin altına düşmesini önlemek için Hey’eti Vekile kararla tesbit edilecek yerlerde ve tayin olunacak fiatlarla buğday mübayaa etmek ve bu suretle buğday piyasasını da korumak ve tanzim etmek, stok bulundurmamak, iç ve dış piyasalarda buğday alım satımı yapmak, buğday fiatlarının müstehlik halkı tazyik edecek derecede yükselmesine mahal bırakmamak, Vekiller Heyetinin verdiği direktifler dahilinde dış piyasalardan buğday satın alarak memlekete idhal etmek.

Ofis lüzum göreceği yerlerde un ve ekmek fabrikaları da kuracaktır. Ofisin sermayesi 17 milyon lira olarak tesbit edilmiştir. Vekiller Hey’eti kararla sermaye bir misli arttırılabilecektir.

Ofisin umumi hey’eti Başvekilin reisliğinde, Maliye, İktisad, Ziraat, Sıhhat Vekillerile Meclisin Bütçe, divanı muhasebat, iktisad, maliye, ziraat, Encümenlerince her defasında kendi azası arasında seçecekleri ikişer azadan, Şurayı Devlet ve Divanı Muhasebat Reislerinden müteşekkil olacaktır.”⁷³

Meteoroloji işleri konusunda yapılan çalışmaları da, dönemin kurumsallaşma çalışmaları kapsamında değerlendirmek mümkündür. Ekonomi ile doğrudan ilgili olmamakla birlikte, bu alanda yapılan çalışmaların dolaylı olarak, tarım ve ulaşım başta olmak üzere birçok ekonomik etkinliğin daha sistematik bir şekilde yapılmasına katkı sağlayacağı açıktır. Sunacağımız iki belge, Türkiye’de meteorolojideki kurumsal çalışmalar ile ilgili :

⁷³ Son Posta, 11 Mayıs 1938

“Yurdun muhtelif yerlerinde yapıdırılacak 7 adet meteoroloji istasyonu binaları için girişilecek teahhüdatın 1938 mali yılı Nafia Vekaleti bütçesinin 735 inci faslının 1 inci maddesinde, Meteoroloji Umum Müdürlüğü inşaat ve esaslı tamirâtı için mevzu 30250 liralık tahsisatın yarısını geçmemek şartile Muhasebei Umumiye Kanununun 50 inci maddesi mucibince gelecek seneye geçici mukavele akdine mezuniyet verilmesi; Nafia Vekilliğinin 22/8/938 tarih ve 7093 12120 sayılı teklifi ve Maliye Vekilliğinin 6/9/938 tarih ve 112176 9/3453 sayılı mutaleanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 9/9/938 tarihinde onanmıştır.”⁷⁴

“Meteorolojik rasat işlerinde kullanılmak üzere Devlet Meteoroloji İşleri Umum Müdürlüğünce verici telsiz tesisatı vücuda getirilmesine izin verilmesi; Devlet Meteoroloji İşleri Umum Müdürlüğünün 11/5/939 tarih ve 34633/4351 sayılı teklifi ve Genelkurmay Başkanlığının 9/6/939 tarih ve 25535 sayılı mutalaanamesi üzerine 3222 sayılı kanunun 5 inci maddesine tevfiқан İcra Vekilleri Heyetince 14 Haziran 1939 tarihinde kabül olunmuştur.”⁷⁵

Cumhuriyet’in ilk yıllarında ekonomide gerçekleştirilen uygulamalardan biri de, yabancılara ait olan ya da yabancılar tarafından işletilen şirketlerin, tesislerin, kuruluşların ve işletmelerin devlet tarafından satın alınarak millileştirilmesi oldu. Bu sürecin 1930’larda hızlandığı görülmektedir. Aşağıda sunacağımız belge, bu konudaki çok sayıda örnekten birini oluşturmaktadır :

“Ankara Elektrik ve Ankara havagazı Türk Anonim Şirketlerinin birer buçuk milyon ve Adana Elektrik Türk anonim şirketinin bir milyon olmak üzere ceman dört milyon Türk liralık hisse senetlerinin kaffesine sahip bulunan ve ayrıca bu şirketlere yapmış olduğu avanslardan dolayı 31/12/938 tarihinde bu şirketlerden ceman 6 614 486 lira ve 35 kuruş matlubu bulunan (Elektricitats - Lieferungs - Gesellschaft, Berlin) (ve Didier Werke, Berlin) nam Alman müesseselerinin bu hisse senetleri ile avans matlubatını aşağıdaki şartlarla Hükümete devretmek kaydile Londrada Benson Conpany Ltd. müessesesine devr ve temlik eylesine ve taraflar arasında bu devir muamelesine müteallik mukavelenin akdi için Nafia Vekaletine mezuniyet verilmesine Nafia Vekilliğinin teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 20 Haziran 1939 tarihli içtimaında karar verilmiştir.

⁷⁴ BCA,30-18-1-2/84-81-3 (09.09.1938)

⁷⁵ BCA,30-18-1-2/87-56-3 (14.06.1939)

1 - Ankara Elektrik ve Ankara hava gazı ve Adana elektrik şirketlerinin hisse senetleri Hükümete devr ve temlik olunacaktır.

2 - Bu şirketlerin 31/12/938 tarihli bilançolarında (6 614 486,35) lira mikdarında Alman müesseselerine olan borçlarından dolayı yukarıda ismi geçen Alman ve İngiliz müesseseleri tarafından Hükümetten hiçbir guna mutalebe ve iddiada bulunmamak şartile mezkur bilançolar aktif ve pasifile Hükümetçe devr alınacaktır.

3 - Bu devir ve temlike mukabil Hükümet Benson Company müessesesine (3 100 000) lira tediye edecektir. Bunun (450 000) lirası peşin olarak ve mütebakisi 20 senede ve yüzde beş faizli ve İstanbul tramvay şirketine verilen tahviller misilli tahvillerle ödenecektir.

4 - Bu paraların transferi mümasil şirketlere yapılan şartlar dahilinde olacaktır.”⁷⁶

Yukarıdaki örneklerde ihracat, gümrük, tarım, meteoroloji ve çeşitli sektörlerdeki devletleştirme gibi konularda kurumsal çalışmalar yapıldığını görüyoruz. Bu çalışmalar, buradaki örneklerin dışındaki birçok alan için de geçerliydi. Bir ülkede ekonominin sağlam temellere oturabilmesi için kurumsal yapılanmanın önemi açıktır. Türkiye’de de bu alanda gerçekleşen kurumsal çalışmalar, ekonominin farklı sektörlerinde uzmanlaşmanın ve iş bölümünün yaygınlaşması, ilgili sektörlerde ihtiyaç duyulan kalifiye personelin yetiştirilmesi, ülke kalkınması açısından önemli bir gerekliliktir. Ekonomide kurumsal yapılanmanın ülke genelinde yaygınlaşacağı da dikkate alındığında, bu konu sosyal değişme açısından daha önemli hale gelmektedir.

iv. Denizcilik Sektörünün Gelişmesi

Denizcilik sektörü, Türkiye’de ekonomi alanında üzerinde durulması gereken önemli alanlardan biridir. Türkiye’nin üç tarafı denizlerle çevrili olan bir ülke olduğu, ulaşım ve nakliyecilikte, ihracat ve ithalatta gemi taşımacılığının payı dikkate alındığında denizcilik sektörünün önemi daha iyi anlaşılır. 1930’lu yıllarda dünyada havayolu yolcu ve yük taşımacılığı henüz yaygınlaşma aşamasındaydı, Türkiye’de ise yeni başlamak üzereydi. Bu nedenle, gemi yapımı ve taşımacılığı başta olmak üzere denizcilik ile ilgili her alanda Türkiye’nin yatırım yapması, bu

⁷⁶ BCA,30-18-1-2/87-55-1 (20.06.1939)

sektörü geliştirmesi adeta bir zorunluluktur. Ayrıca Türkiye kıyılarında çok sayıda doğal ve yapay liman bulunuyordu, bu limanların bazıları özellikle hammadde kaynakları açısından geniş bir hinterlanda sahiptiler. Bu kaynakların değeriendirilmesi hem ülke ekonomisi hem de sosyal değışme üzerinde olumlu etkiler yapacaktı.

Türkiye’de bu dönemde gemi yapımı konusunda bazı çalışmaların yapıldığı da görülmektedir :

“Cumhuriyet devrinde yapılan ilk gemi

30 birinciteşrin günü Gölcükde denize indirilecek

İzmit körfezindeki Gölcük tersanesinde yapılmakta olan yağ gemisi, Cumhuriyet bayramı münasebetile 30 birinciteşrinde törenle denize indirilecektir.

Bu yağ gemisi, Cumhuriyet devrinde memlekette Türk denizcileri tarafından yapılan ilk Türk gemisidir. Malum olduğu üzere, Yavuzun tamiri esnasında Glckte küçük mikyasta bir tersane kurulmuştur. O zaman, bir tamirhaneden başka bir şey olmıyan bu tesisat sonra tedricen genişletilmiş, harb gemilerimizin tamirlerini yapan bir müessese haline getirilmişti. Nihayet geçen sene 26 temmuzda, deniz zabitlerimizin himmetile orada bir yağ gemisinin inşasına başlandı. Yağ gemisinin boyu 59,10, genişliği 9,59, derinliği 3,70 metrodur. Tonu 255 ton, sürati 10 mil, taşıyacağı yağ miktarı 750 ton, makinelerinin beygir kuvveti 700 dr. Mürettebatı 27 kişidir.

Gölcük tersanesi, bugünkü nisbeten mahdud vesaitile bir yağ gemisi yapmağa muvaffak olmakla orada daha esaslı tesisatla, daha büyük gemiler yapmak imkanı olduğunu göstermiştir.”⁷⁷

Aynı geminin yaklaşık iki yıl sonra İstanbul’a yaptığı bir ziyaret de haber değeri görülerek basında kendisine yer buldu :

“Gölcük yağ gemisi dn İstanbul limanına geldi

Bu gemi, mühendisleri, ustaları, işçileri hep Türk olan Gölcük tersanesinin ilk eseridir...”⁷⁸

⁷⁷ Cumhuriyet,25 Birinciteşrin 1935

⁷⁸ Cumhuriyet,18 Eylül 1937

Haberde, geminin İstanbul'a gelişi ve karşılanması anlatıldıktan sonra aşağıdaki satırlara yer verildi :

“Gölcük yağ gemisi, muazzam bir gemi değildir, fakat gemi inşaatında muazzam eserler vücade getirebileceğimizin müjdecisidir. Ve tarihi Türk gemi inşaiyecilik san'atının, kısa bir zamanda, bugünkü teknik şartlara uygun olarak ihya edileceğini bize vadetmektedir. Dün küçük gemi üzerinde bu büyük duyguları duyduk ve göğsümüz kabarak ayrıldık. Gölcük gemisini yarın şehrimize gelecek olan Vekillerimizin gezmeleri muhtemeldir.”⁷⁹

Yukarıdaki satırlar, yerli üretimden duyulan ulusal gururu ve sevinci yansıtmaktadır. Bu yöndeki gelişmeler sosyal değişme açısından değerlendirildiğinde, toplumsal özgüvenin artmasına katkı sağlayacağı ve yeni atılımlar için olumlu yönde bir motivasyon oluşturacağı açıktır.

Denizcilik sektörünün geliştirilmesi, yeni tersanelerin yapılması, sektörün ihtiyaç duyduğu teknik personelin yetiştirilmesi, bu alanda finansal kaynak ihtiyacının karşılanması gibi konularda kurumsal düzeyde adımlar da atıldı. Bu doğrultuda yapılan önemli işlerden biri de Denizbank'ın kurulmasıydı. Bu sayede devlet, Türk denizciliğinin gelişiminde öncü rol oynayacak ve özel sektör de desteklenmiş olacaktı. Kişisel görüşümüzce, Türk tarihinde -kısa dönemler dışında- ihmal edilen alanlardan biri de denizcilikti. Türkiye'nin kıyı şeridinin uzunluğu dikkate alındığında konu daha önemli hale gelmektedir. 1938'de bir devlet bankası olarak faaliyete geçen Denizbank'ın kuruluş hazırlıkları 1936'da başladı.

Denizbank'ın kuruluş hazırlıklarıyla ilgili bir gazete haberinde aşağıdaki satırları okuyoruz. Haberin satır aralarında bankadan beklentilerin izlerini ve geleceğe yönelik ümitleri de görmek mümkündür :

“Bir Denizbank kuruluyor

Bütün deniz müesseseleri bu bankaya devredilecek

İktisad Vekaleti tarafından deniz ticaretimizin yükselmesi ve kabotaj hatlarımızla ecnebi limanlara muntazam postalar yapılması işi için mühim bir kanun layihası hazırlanmaktadır. Türk denizciliğini tamamen yeni ve modern bir teşkilat altına

⁷⁹ a.y.

alacak olan bu layiha, (Deniz Bank) isminde büyük bir müessese kurulmas ile alakadar bulunmaktadır.

(Deniz Bank) layiha projesi yakında Vekiller Heyetine sevk edilecektir.

Layihaya esaslarına göre Deniz Bankın sermayesi, Denizyolları İdaresi, Akay müdürlüğü, Deniz Fabrika ve Havuzlar İdaresi, Tahlisiye Umum Müdürlüğü, İstanbul ve İzmir liman şirketlerinin sermayeleri ile Trabzon ve Mersin Liman şirketleri ve fenerler idaresinin sermayelerindeki hükümet hisselerinden terekküb edebilecektir. Nakid ve diğer sermayeleri bankaya intikal eden bu müesseseler, Deniz Banka bağlanacaklardır.

Bankanın bir umum müdürü, bir umum müdür muavini ve beş kişilik bir idare meclisi bulunacaktır.

Deniz Bank, kendisine bağlı müesseselerin faaliyetine aid mali ve teknik tedbirleri alacak ve kendi sahasındaki milli teşekküllere icab eden krediyi açacaktır.”⁸⁰

Bunların dışında, Türkiye’de yabancı denizcilik sektörleriyle de gerek işbirliği şeklinde gerekse sipariş verme yoluyla etkileşimin sürdüğü görülmektedir. Bu konuda savaş gemisi, yolcu gemisi, ticaret gemisi ve denizaltılar gibi deniz araçları bakımından ülkenin ekonomi ve savunma kapasitesinin artırılmaya çalışıldığı gözlemlenmektedir.

Yolcu ve hafif eşya taşımacılığında kullanılacak gemiler konusunda, yabancı ülkelere verilen bir sipariş ile ilgili bir haber de bu alandaki çalışmalara örnek olarak verilebilir :

“12 vapur ısmarladık

Deniz Yollarında çalışacak olan gemilerin inşaatı başladı, bir sene sonra teslim alınacak

Devlet Denizyolları idaresinin harice yaptıracığı yeni vapurlara aid hazırlıklar tamamen bitirilmiştir.

Aylardanberi çalışmakta olan Ekonomi Bakanlığı ve Denizyolları idaresi fen heyetlerinin hazırladığı plan, proje ve şartnameler hükümetçe onaylanmış ve inşaat iş ile ilgili olan şantiyelere gönderilmiştir.

⁸⁰ Cumhuriyet, 21 Nisan 1936

Yeni posta vapurlarımızın inşaatı Belçika, İngiliz firmalarından mürekkebb müttehid fabrikalar grupuna verilmiş, pazarlık işi de bitirilmiştir.

Birleşik şantiyeler hükümetin gönderdiği şartname ve projelerdeki esaslara göre derhal inşaatla başlamıştır.

Husule gelen mutabakata göre yeni posta vapurlarımızın hepsi bu aydan tam 13 ay sonra memleketimizde bize teslim edilmiş olacaktır.

Yeni yaptırılacak vapurların adedi on ikidir. Bunlardan dört tanesi, Karadeniz, dört tanesi Akdeniz, bir tanesi Bandırma, bir tanesi de Mudanya hatları için muhtelif tonajlarda yapılacaktır. Şantiyeler, Akay idaresi için de son sistem iki vapur yapacaklardır.

Yalova ve Adalar hatları için yaptırılacak olan Akay vapurları şimdikilerinden daha süratli ve daha konforlu olacaktır.

Bu gemilerin bedeli olan on milyon Türk lirası muhtelif senelere ayrılmış taksitlerle ve klering usulile ödenecektir.”⁸¹

Yukarıdaki haberde dikkat çeken bir ayrıntı da Türkiye’nin sipariş ettiği gemilerin ödemelerini nakit para ile değil clearing (takas=değiş-tokuş) yöntemi ile yapacak olmasıdır. Nakit sıkıntısı yaşanan bir dönemde gereksiz yere para basarak enflasyonu yükseltmek yerine, hammadde ile ödemelerin yapılması dönemin Türkiye ekonomisi açısından da bir avantaj sayılabilir.

Sunacağımız diğer haber de yurtdışında yaptırılacak olan yeni yolcu gemileriyle ilgili :

“Yeni yolcu gemilerimiz

Denizyolları İdaresi Krup fabrikası ile 13 yeni gemi için anlaştı, bunlardan bir kısmı 10 ay sonra teslim edilecek

Denizyolları İdaresi ile Almanyadaki Krup gemi tezgahları murahhasları arasında 13 geminin inşası etrafında bir müddettenberi devam eden müzakereler bitmiştir. Bu murahhaslar keyfiyeti Almanya’daki merkezlerine bildirmişler ve muvafık cevap almışlardır.

Hükümet harice ısmarlıyacağı gemiler için on milyon lira tahsisat ayırmıştır. Bunlardan on üçü ilk partide yapılacaktır. Almanya’ya ısmarlanan gemilerin ilk

⁸¹ Cumhuriyet,7 İkcinciteşrin 1935

partisi önümüzdeki on ay içinde yapılarak memleketimize getirilecektir. Bu gemiler geldikçe şimdi hatlarımızda kullanılanlar ya satılacak yahut ıskartaya çıkarılacaktır. Hükümet, eski gemi kullanmamayı prensip olarak kabul etmiştir. Bundan sonra İzmir, Ege gibi evvelce başkaları tarafından kullanılmış gemiler alınmayacak, bilakis bu gibileri peyderpey satılacaktır.

Gemilerin inşasına ait mukavele bu hafta Ankarada İktisat Vekili Celal Bayar tarafından imzalanacaktır.

Bir kaç sene sonra Denizyolları işletmesindeki miadı geçmiş gemiler kamilen satılmış olacak, seferler yeni gemilerle yapılmağa başlanacaktır. Avrupa limanlarına sefer yapılması mevzuu bahsdeğildir.”⁸²

Türkiye, bir yandan yurt dışına yeni gemi siparişleri verirken diğer yandan da bu gemilerin yapımları aşamasında kontrol görevini yerine getirmekteydi. Sivil ya da savaş gemileri ile bu gemilerin teknik donanımlarının, ilgili sözleşmeye uygun yapılması için kontrol ve takip konusu önemliydi. Aşağıdaki belgeden, bu konuda gerekli özenin gösterildiği sonucu çıkarılabilir :

“Yavuz Gemisi için İsveçte kain Bofors Fabrikasına sipariş edilmiş olan 28750 s/m. lik menzil mermilerinin mukavemet tecrübelerinde ve kat’i tesellümünde hazır bulunmak üzere teşkil edilecek Hey’ete, işi bittikten sonra Almanyadaki vazifesine dönmek kaydile halen Almanyada bulunan Fen ve Sanat Barut Şubesinden Barut Mütahassısı Önyüzbaşı Şevket ile Deniz Müsteşarlığı teçhizat şubesinden Önyüzbaşı Muhlis Göremen’in memur edilmeleri ve Muhlis Göremenin Boforstaki vazifesinin hitamında yeni inşa edilmekte bulunan denizaltı gemilerine ait topların Almanyada (Rheinmetall) Fabrikasındaki imalatını kontrol edecek hey’ete iltihakı ve harcırahlarından başka 2/5690 sayılı kararnameye göre gündelik verilmesi, tahakkuk edecek masraflarının 938 takvim yılı itibarile tanzim olunan döviz cetvellerinin resmi daireler harcırahları faslına Milli Müdafaa Vekaleti namına konulan tahsisattan döviz olarak tediyesi; Milli Müdafaa Vekilliğinin 30/3/938 tarih ve 31222 sayılı teklifi ve Maliye Vekilliğinin 2/4/938 tarih ve 5767 sayılı mutaleanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 16/4/938 tarihinde onanmıştır.”⁸³

⁸² Son Posta, 2 Şubat 1937

⁸³ BCA, 30-18-1-2/83-32-3 (16.04.1938)

Türkiye üç tarafı denizlerle çevrili bir ülke olmasına karşın uzun kıyı şeridinde yeni limanların yapımına ya da mevcut limanların modernizasyonuna ihtiyaç vardı. Türk denizciliğinin gelişimi açısından düşünüldüğünde, maliyeti çok yüksek olmakla birlikte bu tür yatırımlar adeta bir zorunluluktur. Bu alanda da bazı çalışmaların yapıldığı görülmektedir :

“Liman idaresi üç senelik bir proje hazırladı

Bu müddet zarfında liman ıslah edilip modern tesisat yapılacaktır

Liman idaresi umum müdürlüğü bugünkü İstanbul limanının tabii manzarasını bozmadan icab eden tesisatı yapmak üzere faaliyete geçmiştir. İdare, limanın asrileştirilmesi için üç senelik bir proje hazırlamıştır. Bu projeye göre liman modern tesisatla techiz edilecektir... ”⁸⁴

Türkiye’de dönemin koşulları içerisinde yurt dışından farklı türde gemiler satın alma, yerli üretimi geliştirme ve bu alanda uluslararası düzeydeki gelişmeleri izleme yönünde çaba gösterildiği gibi yerli teknik personel yetiştirilmesine de önem verildi. Denizaltılar konusunda yurt dışına teknik eğitim amaçlı personel gönderilmesiyle ilgili bir belge, bu yöndeki çabalara örnek olarak gösterilebilir :

“Almanyada Germany Werft ve Danimarkada Burmayster Weyn fabrikalarında inşa ettirilen yeni tipteki denizaltı gemilerinin motor ve diğer işlerinde tecrübe görmek ve bilfiil inşaatında bulunmak üzere muhtelif meslekten (10) işçinin Almaya ve Danimarkaya gönderilmesi bir çok bakımdan faydalı olacağından kendilerinden geldiklerinde başka teşekküle girmiyerek deniz fabrikalarında on sene müddetle çalışacaklarına dair senedi meşrut alınmak kaydı ile ilişik listede isimleri hizalarında gidecekleri yerlerle alacakları gündelik ücretleri yazılı (10) işçinin Almaya ve Danimarkaya gönderilmesi ve stajda bulundukları müddetçe tahakkuk edecek harcırah ve ücretlerinin Almanyaya isabet eden kısmının kliring yolu ile ve Danimarkaya ait olan kısmının da serbest dövizle tediyesi; Milli Müdafaa Vekilliğinin 13/1/938 tarih ve 41577 sayılı tezkeresile yapılan teklifi ve Maliye Vekilliğinin 10/3/938 tarih ve 13248/1342 sayılı mutaleanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 21/3/938 tarihli toplantısında onanmıştır. ”⁸⁵

⁸⁴ Akşam,22 Nisan 1937

⁸⁵ BCA,30-18-1-2/82-26-15 (21.03.1938)

Türk mühendisleri ve işçileri tarafından Gölcük'te yapılan bir mayın gemisinin denize indirilmesi, Son Posta gazetesinde Naci Sadullah imzasıyla coşkulu ifadelerle karşılık buldu :

*“Türk mühendisi, Türk işçisi tarafından inşa edilen ikinci gemimiz
Atak mayın gemisi dün büyük tezahürat arasında Gölcükde denize indirildi
Dün Gölcükde iki merasim yapıldı, muazzam bir dalgıç gemisinin Türk işç[ç]ileri
tarafından inşasına başlandı*

*Sabahın erken saatinde Haydarpaşada görebildiklerim fevkalade bir hadise
duyacaklarını sanarak bana soruyorlar :*

- Nereye?
- ‘Gölcüğe’ diyorum.

Bir sual daha geliyor. Ne var Gölcükte?

- Atağı denize indirecekler!
- Atak nedir?
- Bir mayın gemisi!

O anda onlara istedikleri izahatı veremiyorum.

*Derince’de General Mürsel, İzmit valisi Halid Oskay’ı ve zevcesini, amiral
Hulusi’yi, İzmit emniyet direktörünü üssübahri fırka erkanıharblerini ve matbuatın
maruf şahsiyetlerini bir arada görünce manasını kavriyamadığım bu hadisenin
mahiyeti kafamda büsbütün kıymetlendi....”⁸⁶*

Yazar, yazının devamında övgü dolu sözlerle bu resmi törenin ayrıntılarını anlatıyor. Yerli üretimden duyulan mutluluk, bu tür açılışlarda ve törenlerde açıkça görülebilmektedir. Bu gelişmeler toplumsal özgüven açısından da çok önemlidir.

v. İş ve İşçi Konularında Yeniden Yapılanma

Türkiye’de çalışma yaşamı konusunda, 8 Haziran 1936’da kabul edilen İş Kanunu⁸⁷, önemli bir dönüm noktası oluşturmaktadır. 1 Ocak 1937’de yürürlüğe giren yasa ile, çalışma yaşamında, belirli bir standardın sağlanması ve bu alandaki hakların yasal güvence altına alınması amaçlandı.

⁸⁶ Son Posta, 27 Mart 1938

⁸⁷ Ayın Tarihi, Yıl 1936, Sayı 31, s. 11-12, 8 Haziran 1936

İş Kanunu'nun çıkmasından aylar önce basında konuyla ilgili bazı tartışmaların yapıldığı görülmektedir. İş yaşamı ve işçi haklarıyla ilgili düzenlemelerin kamuoyunun gündeminde olması, tartışma kültürünün oluşması açısından önemliydi. Bu sayede konunun tarafları da beklentilerini ortaya koyma fırsatı buluyorlardı. Çıkarılması düşünülen İş Kanunu ile ilgili bazı değerlendirmelerin yapıldığı bir gazete yazısında aşağıdaki yorumlar görülmektedir :

“İşçi meseleleri

Sekiz saat çalışma ve ücret meselesi

Çalışma saatini tahdid ederken ücretlerin düşmemesine dikkat etmek lazımdır

İş kanunu layihası, meclisteki encümende tetkik edilmektedir. Alınan haberlere göre, bu sene içinde iş kanunu meclisten çıkacaktır. Encümende çalışma saati meselesi halledilmiştir. İlk yapılan projelerde çalışma müddeti, 8 saat olarak kabul edilmişti. İş bürosu layihadaki bu maddeyi değiştirmiştir. İş müddeti kanunen sekiz saattir. Bir patron, bir ameleği sekiz saatten fazla çalıştıramaz. Fakat amele daha fazla çalışma isterse, yevmiyesine ufak bir zam yapılır. Ve çalışmasına devam eder. Yani sekiz saatten fazla çalışmak hakkı ameleğe verilmektedir. Bugünkü şerait böyle değildir. Devlet fabrikaları müstesna olmak üzere küçük fabrikalarda amele on bir saat bile çalışmaktadır. İş kanunu bu uzun çalışma saatini tahdid edecektir... ”⁸⁸

İş Kanunu'nun kabul edilmesinden birkaç gün önce, konunun basında gündem olmaya başladığı görülmektedir :

“Meclis iş kanununun müzakeresine başladı

Dün 53'üncü maddeye kadar okundu. cuma günü müzakereye devam edilecek... ”⁸⁹

1936 Haziran ayı başlarında, aynı zamanda Milletler Cemiyeti'nin de merkezi olan Cenevre'de uluslararası bir iş konferansı toplandı. Geniş katılımlı bu konferansa hükümetlerin temsilcileri ile çok sayıda işveren ve işçi temsilcileri katıldı, konunun uzmanı olan teknik personel ve hukukçular da katılımcılar arasındaydı. Toplantıda iş ve işçi güvenliği, çalışma saatleri, ücretler gibi farklı konular görüşülecekti.⁹⁰

⁸⁸ Akşam,6 Kanunusani 1936

⁸⁹ Akşam,4 Haziran 1936

⁹⁰ Akşam,9 Haziran 1936

Konferansın içeriği ve gündemi hakkında ayrıntıların da yer aldığı haber, Akşam gazetesinde aşağıdaki başlıkla duyuruldu :

“Milletler arası iş konferansı açıldı

Konferansın ruznamesinde mühim meseleler var, müzakere haziranın sonuna kadar sürecektir... ”⁹¹

Türkiye’de kabul edilen ilk kapsamlı çalışma yasası olan “İş Kanunu” ile çalışma yaşamıyla ilgili hukuksal bir çerçeve oluşturuldu. Çalışma saatleri, ücretler, işçilerin özlük hakları, tatiller ve sağlık gibi konularda belirli yasal kurallar getirildi. Basında, iş kanununun kabulü ile ilgili aşağıdaki başlıklar yer aldı :

“İş kanunu kabul edildi

Receb Peker bu münasebetle mühim bir nutuk söyledi

‘Türk işçisi bir yıkıcı bir bozguncu değil başlanan büyük milli eseri tamamlayıcı bir unsurdur.’... ”⁹²

Birkaç ay sonra ise, İş Kanunu’nun uygulanmasıyla ilgili bazı yasal adımların atıldığı görülmektedir :

“İş kanununun tatbikatına aid talimatname çıktı

Türkiye on muntakaya ayrıldı; valiler, belediye reisleri ve ticaret odaları işçilerin taleplerine sühulet gösterecekler

İş kanunu ile kurulması derpiş edilen iş dairesi teşkilat kadrosu ve iş dairesinin, iş kanunu tatbikatına hazırlık faaliyetine müteallik talimatname vekiller heyetinden çıkmıştır.

Talimatnameye göre iş dairesinin, kanun tatbikatına hazırlık faaliyetleri için Türkiye, altısı teşkilatlı dördü teşkilatsız olmak üzere 10 muntakaya ayrılmıştır. Muntakalar şunlardır :

Birinci muntaka : Merkezi Ankarada olmak üzere Çorum, Çankırı, Yozgat, Kırşehir, Kayseri ve Niğde vilayetlerini,

⁹¹ a.y.

⁹² Akşam,9 Haziran 1936

İkinci mıntaka : Merkezi Afyon olmak üzere Eskişehir, Bilecik, Kütahya, Konya, İsparta ve Burdur vilayetlerini,

Üçüncü mıntaka : Merkezi İstanbul olmak üzere Bursa, Kocaeli, Bolu ve Zonguldak vilayetlerini,

Dördüncü mıntaka : Merkezi İzmir olmak üzere Balıkesir, Manisa, Aydın, Denizli ve Muğla vilayetlerini,

Beşinci mıntaka : Merkezi Samsun olmak üzere Kastamonu, Sinop, Ordu, Giresun, Amasya, Tokat ve Sivas vilayetlerini,

Altıncı mıntaka : Merkezi Adana olmak üzere Seyhan, Antalya, İçel, Gaziantep, Maraş ve Malatya vilayetlerini ihtiva etmektedir.

Yedinci, sekizinci, dokuzuncu ve onuncu mıntakalar teşkilatsızdır. Bunlar, birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü umumi müfettişliklerin ihtiva ettikleri vilayetlerden teşekkül edecektir.

Talimatnameye göre, iş dairesinin her teşkilat mıntakası içinde bulunan valilikler, belediyeler, ticaret ve sanayi odaları bu dairelerin işçileri alakadar eden meseleler hakkındaki taleplerine azami sühulet göstereceklerdir.

İş dairesinin faaliyetine başlayacağı tarih iktisat vekaleti tarafından gazetelerle ilan edilecektir.”⁹³

İş yaşamında 8 saat olarak belirlenen çalışma süresinin yürürlüğe girmesi, bir gazete haberinde müjde olarak sunulmaktadır :

“48 saatlik iş haftası başlıyor

Yarından itibaren işçiler günde sekiz saat çalışacaklar

Yarın sabah saat altıdan itibaren, 1 numaralı iş kanunu emri hükümlerine giren müesseseler 48 saatlik iş haftası tatbıkına başlayacaklardır. Bu suretle bütün sınai müesseselerle emirnamenin tasrih ettiği iş yerlerinde işçiler günde sekiz saat esas üzerinden çalışacaklardır. Fakat cumartesi günleri öğleden sonra tatil yapan yerlerde o günün mütebaki saatleri diğer günlere taksim edilecektir.

Bu suretle Türk iş hayatında asırlardan beri sürüp gelen mesai şekli anarşisi Cumhuriyet hükümetinin yaptığı yeni kanunun hükümlerile ortadan kalkmaktadır.”⁹⁴

⁹³ Akşam,7 Teşrinisani 1936

⁹⁴ Cumhuriyet,10 Birinciteşrin 1937

Modernleşmeyle birlikte değişen iş yaşamı ve sosyal koşullar, yeni yasal düzenlemeleri gerektirmekteydi. Türkiye'nin de belirli bir süreç içerisinde, değişen bu koşullara uyum sağlamaya çalıştığı görülmektedir. Ancak, birçok alanda olduğu gibi bu konuda da, genel bir standardın oluşabilmesi için uzun bir süreye ve toplumsal bilincin yaygınlaşmasına gerek vardı.

vi. Tarım Sektöründe Makineleşme ve Kurumsallaşma

Türkiye'de ülke kalkınmasının önemli dinamiklerinden birini de tarım sektörü oluşturmaktadır. Yüzlerce yıl geleneksel yöntemlerle gerçekleştirilen tarım üretiminde belirgin bir modernleşmenin sağlanması gerekmektedir. Dönemin Türkiye'sinde nüfusun ağırlıklı bölümünün kırsal yörelerde yaşadığı ve temel uğraş alanının tarım olduğu düşünüldüğünde konu daha fazla önem kazanmaktaydı. Bu nedenle tarım sektöründe meydana gelecek değişiklikler ve yapılacak yenilikler, nüfusun bu bölümünü ilgilendiren sosyal değişimin niteliği ve yaygınlığı açısından büyük bir öneme sahipti. Tarımda bilimsel tekniklerin uygulanması, konunun eğitim boyutunun da ele alınması, sadece temel ihtiyaçları karşılamaya yönelik değil aynı zamanda ticaret ve ihracat amaçlı üretimin de ön plana çıkarılması zorunluydu. Bu amaçlara ulaşabilmek için ülkenin bazı yörelerinde ziraat okullarının açıldığını, tarım alanında teknik personel ihtiyacının karşılanmasına önem verildiğini görüyoruz. Ayrıca yılın belirli dönemlerinde, tarım çalışanlarının çeşitli kurs, seminer, konferans ve uygulama etkinlikleriyle bilgilendirilmeye çalışıldığı gözlemlenmektedir.

Aşağıda sunacağımız bir gazete haberi, dönem içerisinde tarım sektöründe yaşanan bazı gelişmelerle ilgili bize genel bir perspektif sunmaktadır :

“Çiftçilere konferans

Burnova ziraat mektebinde güzel bir teşebbüs

İzmire çok yakın olan Burnova'da bulunan Ziraat mektebi büyük kültür ve ziraat müesseselerimizdendir.

Burada talebeye ziraat, fenni metotlar dahilinde ve pratik olarak gösterilmektedir. Ziraat mektebinde ayrıca köylünün istifadesini temin için haftanın muayyen günlerinde çiftçilere konferanslar verilmektedir.

Bilhassa zeytincilik, iyi ve çok mahsul veren zeytin ağaçları yetiştirmek işine de mektepte büyük ehemmiyet verilmektedir. Mektebin arazisinde yetiştirilen bağlardan da her yıl mühim varidat temin edilmektedir.”⁹⁵

Modern tarım eğitimi konusunda, akademik düzeyde yabancı bilim insanlarından da yararlanıldığı görülmektedir. Aşağıda sunacağımız belgeler, bu konuda tipik bir örnek oluşturmaktadır :

“İnşaat, makine ve elektrik tesisatı işleri Paris’te Froman Klaviye ve Almanyada Miağ firmalarına ihale edilmiş olan Polatlı, Yerköy ve Afyon silolarının inşaat ve tesisat işlerinde çalışdırılmak üzere adı geçen firmalar tarafından dışarıdan getirilecek mühendis, ustabaşı, mütehassıs usta ve montörler ile silo Komisyonunun ayrıca kontrol mühendisi olarak getireceği mühendislerin, hüviyetleri komisyonca Dahiliye Vekilliğine bildirilerek tezkiyeleri yapıldıktan sonra çalışdırılmalarına izin verilmesi; Ziraat Vekilliğinin 6/9/935 tarih ve 2862 sayılı tezkeresile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 12/9/935 de onanmıştır.”⁹⁶

“Ankara Yüksek Ziraat fakülteleri yabancı Profesörlerle yapılan mukavelelerin müddet bitiminin, Profesörler tarafından verilen derslerin yarıda kalmamasını teminen sömestre sonuna getirilmesi muvafık görüldüğünden Yüksek Ziraat Enstitüleri Rektörü Geheimart Profesör Dr. Falke ve Nebatat Profesörü Krause ile 2664 sayılı kanunun birinci maddesi mucibince 1/haziran/936’dan 15/temmuz/939 tarihine kadar üçer seneden birer buçuk ay fazla müddetle mukavele aktine izin verilmesi; Ziraat Vekilliğinin 28/11/936 tarih ve 2314/43257 sayılı teskeresile yapılan teklifi ve Maliye Vekilliğinin 14/12/936 tarih ve 112174/5027 sayılı mütalaanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 18/12/936 da onanmıştır.”⁹⁷

Tarım sektörünün gelişebilmesi için devletin sağladığı farklı destek seçenekleri içerisinde, arazi bağışının da yer aldığı görülmektedir. Özel sektörün henüz gelişme aşamasında olduğu 1930’lar Türkiye’sinde bu tür destekler önemliydi :

⁹⁵ Akşam,4 Kanunusani 1936

⁹⁶ BCA,30-18-1-2/58-72-2 (12.09.1935) bkz. Ek-4

⁹⁷ BCA,30-18-1-2/70-96-7 (18.12.1936)

“Turhaldaki şeker fabrikasına süzme havuzları inşası için lüzumu olan ve ilişik haritada yeri gösterilen Devlete ait 13 hektar mikdarındaki arazının, teşviki sanayi kanununun 4 ve 20 inci maddelerine göre parasız olarak Turhal şeker fabrikası namına tefvizi; İktisad vekilliğinin 6/12/934 tarih ve 847 sayılı tezkeresi ve Maliye vekilliğinin 19/2/935 tarih ve 1321/25 sayılı mütaleanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 24/2/935 toplantısında onanmıştır.”⁹⁸

Yabancı uzmanlardan yararlanma seçeneğinin şeker sanayisinde de sürdürüldüğü görülmektedir :

“Üç ziraat mütehassısı geldi

Pancar ekilen sahaları gezerek tedkiklerde bulunacaklar

Edirne 5 (A.A.) - Bugün Avrupadan şehrimize profesör Romer, Blom ve Husman adında üç mütehassıs gelmiştir. Mutahassıslar memleketimizde yirmi gün kadar kalacak ve bu müddet zarfında Alpulludan başlayarak Eskişehir, Turhal ve Uşak pancar ekim mıntakalarını geçeceklerdir. Profesörler buralarda ziraat ve tohum işlerini ve köylümüzün pancar tarlasındaki faaliyetini yakından görececek ve şeker fabrikaları ziraat fen ve mücadele memurlarının köylü ile müşterek olan çalışmalarını ve pancar mahsulünün istihsal şartlarını tedkik edeceklerdir.”⁹⁹

Ülke genelinde tarımın modernizasyonu hem ekonomik kalkınma hem de bu yıllarda halkın çoğunluğunu oluşturan kırsal nüfusun sosyal değişme grafîği açısından çok önemliydi. Tarım sektörünü geliştirmek için kurumsallaşmaya da önem verildiğini görüyoruz. Birbiriyle bağlantılı ve benzer ürünlerin bir araya getirildiği sanayi tesisleri olan kombina yapımı, söz konusu yıllarda ağırlıklı olarak üzerinde durulan konulardan biriydi. Bu konuda önemli adımların atıldığı aşağıdaki satırlardan anlaşılmaktadır :

“Zirai kalkınma planının esasları hazırlandı

Bugün Ankarada bir toplantı yapılacak

Beş sene içinde kurulacak 1000 zirai kombinadan 220 si önümüzdeki ilkbaharda faaliyete geçecektir.

⁹⁸ BCA,30-18-1-2/52-12-12 (24.02.1935)

⁹⁹ Akşam,6 Mayıs 1937

Ziraat Vekaleti zirai kalkınma programının hazırlıklarına devam etmektedir. Program beş seneliktir. Programa göre beş sene içinde 1000 tane kombina kurulacaktır.

Önümüzdeki ilkbaharda 220 kombina kurulmuş olacak ve bu kombinalar hemen faaliyete geçeceklerdir. Kombinalar merkezi köylerin civarındaki ovalara kurulacak ve her kombina 5000 dönüm arazi üzerinde çalışacaktır. Kombinalar üç kısma ayrılmıştır :

- 1 - Büyük kombinalar, bu kombinalarda selektör makinesi, orak makinesi, tohum makinesi, pulluk, traktör, hasad makinesi bulunacaktır.*
- 2 - Orta kombinalar : Bunlarda harman makinesi, traktör, pulluk, tohum, ekim makineleri bulunacaktır.*
- 3 - Küçük kombinalar : Bunlarda da harman makinesi, traktör ve pulluk bulunacaktır.*

Her kombinada aletlerin muhtelif çapta olanları bulunacaktır. Kombinalar muhitteki iktisadi şeraite, yollara ve memleketin şartlarına göre taksim olunacaktır.

Kombinayı teşkil eden ziraat aletlerinin tesbit edilen vasıfları tamim halinde alakalı yerlere bildirilmiştir.

Beş senelik bu programın tahakkuku için üç milyona yakın para sarfedilecektir. Kombinaların faaliyet ve idaresi şekli henüz kararlaştırmamıştır.

Bu kombinaların işletme şekillerine ait iş hazırlığının, planların, kanun ve talimatnamelerin hazırlanmasına faaliyetle devam olunmaktadır.

*

*Yarın Ankarada, Ziraat Vekilinin riyasetinde mühim bir toplantı yapılacaktır. Türkiyenin belli başlı ziraatçılerinin Ziraat enstitüsü mütehassıslarının Ziraat mücadele istasyonu direktörile ziraat mektepleri direktörlerinin iştirak edecekleri bu toplantıya İzmir'den Burnova Haşerat enstitüsü direktörü Nihat Eğriboz, Ziraat mektebi müdürü Hilmi, Bağcılık enstitüsü şeflerinden Fasih iştirak etmektedir.*¹⁰⁰

Dönemin Türkiye'si'nde devletin, tarım sektöründe önemli bir yeri olan pamuk üretimini geliştirmek için farklı seçenekleri denediği aşağıdaki belgelerde görülebilmektedir :

¹⁰⁰ Son Posta,6 İkcikanun 1937

“Türkiyede Yüksek vasıflı pamuk yetiştirmek için Ege mıntakasındaki Nazilli Pamuk Tohumu Üretme Çiftliğine lüzumu olan “2000” ve Sakarya ve diğer mıntakalarda yapılacak tecrübelerde kullanılmak üzere Eskişehir Tohum Islah Istasyonu için “1120” kilo (akala) pamuk tohumu ile diğer altı çeşit pamuk tohumunun Amerikadan satın alınmasına ve bu tohumların bedeli için Nazilli Pamuk Tohumu İşletme Çiftliği namına “1000” ve Eskişehir Islah Istasyonu namına da “500” ki ceman “1500” liralık döviz verilmesi; Ziraat Vekilliğinin 31/12/934 tarih ve 435/39288 sayılı tezkeresile yapılan teklifi ve Maliye Vekilliğinin 14/1/934 tarih ve 4751 sayılı mütaleanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 15/1/935 te onanmıştır.”¹⁰¹

“Nazilli üretme çiftliği tarafından üretilecek yüksek vasıflı pamukların yetiştirilmesi işlerinde kullanılmak üzere Amerikadan satın alınmasına lüzum görülen ve klırlıngli memleketlerden tedarikine imkan olmadığı anlaşılan ziraat aletleri için 385,95 dolarlık döviz verilmesi; Ziraat vekilliğinin 7 ve 21/4/935 tarih ve 703,761 sayılı tezkereleri ve Maliye vekilliğinin 24/4/935 tarih ve 5986 sayılı mütalenamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 28/4/935 toplantısında onanmıştır.”¹⁰²

Tarımda modernleşme ve makineleşmeyle ilgili aşağıda sunacağımız diğer bir örnek, Türkiye tarımının gelişmesi, dünya standartlarına uyum sağlaması ve kırsal nüfusun sosyal değişmesine katkısı açısından dikkat çekici bir özellik taşımaktadır :

“Pamuk ziraatini ıslah için yeni tedbirler

Bir çok sahalarda yeni tohum tevzi ediliyor önümüzdeki sene bütün pamuk mıntakalarında ziraat makine ile yapılacak

Ziraat vekaletince bundan iki sene evvel tanzim edilen yüksek kaliteli pamuk yetiştirme planının tatbikatı büyük bir muvaffakiyetle elde edilecektir.

Bu plana göre Ege mıntakasına ancak 1938 senesinde yeni çeşid pamuk tohumları tevzi edilecekti. Halbuki sarfedilen büyük mesai sayesinde bu mıntakaya bu seneden itibaren yeni çeşid tohum tevziine başlanmıştır ki, bu suretle bu mıntaka için program muayyen vakitten evvel başarılmış demek oluyor.

¹⁰¹ BCA,30-18-1-2/51-3-16 (15.01.1935) bkz. Ek-3 (Belgede geçen 14/1/934 tarihi 14/1/935 şeklinde olacak. B.A.)

¹⁰² BCA,30-18-1-2/54-32-3 (28.04.1935)

Yine aynı plana göre bu sene Seyhan, İçil, Malatya, Diyarıbekir, Elaziz, Edirne Maraş, Gaziantep, Antalya, İzmir, Manisa vilayetlerinin tamamı ile Aydın vilayetinin mühim bir kısmı yeni çeşid pamuk mıntakası içine alınmıştır.

Bu suretle yurdun belli başlı pamuk yetiştirici sahalarının tohumlarının yeni çeşidlerle tebdili işi fiiliyat sahasına girmiş bulu[nu]yor.

Yeni çeşid pamukların haiz oldukları yüksek vasıflar dolayısıyla iktisab ettikleri büyük kıymet bu çeşidlerin ekimi hususunda çiftçide büyük bir rağbet uyandırmıştır.

Birçok vilayetlerden, bu çeşid tohumların istenmesi bunu bariz bir surette göstermektedir. Ziraat vekaleti bu talepleri isaf etmeden evvel bu vilayetlerin iklimine elverişli gelecek tohumları seçmek üzere tecrübeler yapmaktadır. Bu sen bitecek olan bu tecrübelerden sonra buralara da yeni çeşid tohum tevziine başlanılacaktır.

Ziraat vekaleti bir taraftan pamuk tohumlarının ıslahı işini başarmakta devam ederken diğer taraftan da pamuk ziraatini makineleştirmek yolunda fiili tedbirler alıyor. Bu cümleden olarak bu sene Seyhan, İçil, Malatya, Elaziz, Diyarıbekir, Urfa, Maraş, Gaziantep, Manisa ve Aydın vilayetlerine 260 pamuk mübezziri ve 350 at çapası dağıtılmıştır...¹⁰³

Aşağıda sunacağımız belge, Trakya Umumi Müfettişi Kazım Dirik imzasıyla başbakanlığa gönderilmiştir. Bu yazıda Trakya’da açılan çeşitli kurslar hakkında bilgi verilmektedir. Kursların tarım sektörü ağırlıklı olması nedeniyle söz konusu belgeyi bu başlık altında kullanmayı tercih ettik :

“Baş vekalet yüksek makamına

Trakya’da son üç yıl içinde açılan ve muvaffakiyyetle devam eden çeşidli kursların bir çizelgesini yüksek huzurlarına sunarım. Büyük saygılarıyla.

Trakya Umumi Müfettişi

Kazım Dirik

Trakyanın belli başlı bir kültür hareketi sayılan ve tam bir program altına alınan kurslar şunlardır :

¹⁰³ Akşam,17 Nisan 1937

1 - Tarımbaşı Kursu : Bir sene sürer. İki senede 100 köy genci yetişmiştir. bunlar köy merkez ve ya bölge fidanlıklarına memur ediliyor,Ziraat Vekaletinin takdirlarini toplıyan çok yararlı bir tesistir.Bunlar bagcılık, gülcülük, arıcılık, kozacılık, tavuk ve tavşancılıkla mandıralarda haftalarca çalışmak suretiyle peynircilikten de belgelidir. Ziraat vekaletinin program ve para yardımıyla açılmıştır. Aşıcılık ve fidancılık esastır.

2 - Tarım kooperatıfleri müdür ve muhasip kursları : 3 hafta sürmüştür. masrafı ile muallimleri ziraat bankası vermiştir. Edirne ve tekirdağında açılmış ve 75 genç belge almıştır.

3 - Edirne arıcılık kursu : Bir ay sürmüştür, iki senede kız ve erkek 60 genç belge almıştır. Ayrıca 13 kültür ve ziraat öğretmeni Macaristana Peştenin Gödüllü devlet çiftliğine kursa gönderilmiş ve bir ayda pek büyük fark ve görgü ile dönmüşler ve Edirne hemen açılan arıcılık kursu ve kongirasına iştirak etmişlerdir. (Baş vekaletin para yardımı olmuştur.)

4 - Uzunköprü ve Edirne İpek kozacılık kursu : 6-12 hafta devam etmiştir. Şimdiye kadar 100 genç belge almıştır. (Ziraat vekaleti tahsisatı)

5 - Tekirdağında Ziraat vekaleti Enstitüsünün programı ile Şarapçılık kursundan 15 arkadaş belge almıştır.

6 - Bozcaada Şarapçılık kursu : 25 kişi belge almıştır.

7 - Çanakkale, 2400 usta yetiştiren Zeytincilik, budama ve aşıcılık kursu.

8 - Nalbant kursu : Trakya nalbantlarına mahsus olup Ziraat vekaletinin Selimiyedeki küçük Veteriner okulunda üçer ay kurs ve teknik görmektedir. Masrafını köyler vermektedir. Prof. Besim idaresindedir.

Köy nalbant kursunun her devresi 25 kişi olup son iki senede 100 kişi çıkmıştır. İlk kursların bütün masrafları bizde idi. Şimdi çıkan bir kanunla yeme, içme bütün masrafları Ziraat vekaleti almıştır. Ve devam edecektir.

9 - Sağlık korucu kursları : Tekirdağ, Kırklareli, Çanakkale ve Edirne merkezlerinde dört kurs açılmıştır. Sıhhat vekaletinin programı ile orduda yetişen sıhhat memurları 6 haftalık kurstan geçirilmiştir. Sınavları yapılmış ve köylere yollanmıştır. Bunların her biri 15 lira aylıkla köy sağlık korucusu atanmış ve köylerdeki ecza dolapları bunlara teslim olunmuştur. Kazalardaki Hükümet doktorlarına bağıdırlar. Sağlık korucuları devamlı olarak bölgelerini gezmektedirler. 1938 yılında çıkanlar 96 kişidir. 1939 da bir seri daha çıkacaktır.

10 - Köy ebe kursları Sıhhat vekaletince İstanbul ve Balıkesirde devam ediyor. Trakya'da Sıhhat vekaletince yapılmak üzere olan Edirne Doğum evinde açılacaktır. Böylelikle köylere 25-30 lira aylıklı teknik ve temizlikle yetişmiş miktarları pek az olan Köy ebeleri bölgeler için kazanılacaktır. Hayvan sağlık korucuları için bir iki yıl devam eden kurslar açılması yüksek Ziraat Vekaletine arz ve teklif olunmuştur. Buna şiddetle ihtiyacımız vardır.

11 - Gülyağcılık kursu : Eğitimciler ve Tarımbaşı kursunda açılmıştır. Hem eğitimciler, hem Tarımbaşları kurs görmüştür.

12 - Selektör makinist kursu : Lüleburgaz Devlet çiftliğinde açılmıştır. Belge verilmiştir. Senesi 1939.

13 - Köy muhtar ve katipleri kursu : Her vilayet ve kaza merkezinde 936, 37, 38 ve 939 yıllarında açılmıştır.

14 - Ketencilik kursu : 1939 da açılacaktır.

15 - Uzunköprüde yumurtacılık kontrol kursu : 1939 da açılacaktır. Yüksek İktisat vekaleti mütehassıs Dr. Badeyi memur etmiştir. Fakat bir türlü gelmemiştir.

16 - Eğitimciler kursu : Kültür bakanlığının açmış olduğu bu kurslardan 1937 yılında 100, 1938 senesinde 250 eğitimci yetişmiştir. 1939 da da 170 eğitimci Biray sonra yetişecektir. Umumi ziraat, tavukçuluk, tavşancılık, arıcılık, gülcülük, sütçülük, peynircilik, aşıcılık dersleri pratik olarak gösterilmiştir.

17 - Tavuk, Tavşancılık kursları : 1938 ve 1939 da açılmıştır. ve Faydası yayılmıştır.

18 - Köylerde araba tamir ve demirci kursları : 1939 da maarif vekaleti mesleki tedrisat umum müdürlüğü ilk teşrinde açılmak üzere bu hayırlı işlerin yerlerini tesbit etmiştir.”¹⁰⁴

Devletin, o dönemde nüfusun ağırlıklı bölümünü oluşturan kırsal kesime destek olması, devletin yardımını ve desteğini hissettirmesi, hem tarımsal gelişme hem de devlet-halk ilişkisi açısından çok önemliydi. Aşağıdaki belge, bu konuda çarpıcı bir örnek oluşturmaktadır :

“Ziraat Bankası'na hükümet hesabına satın alınıp Trakya'da yerleştirilen göçkenlere dağıtılan tohumluklardan arta kalan iki yüz ton kadar buğdayın da, 2661 sayılı kanunun 1 inci maddesi hükmüne göre verildiği yılı takip eden yıldan itibaren

¹⁰⁴ BCA,30-10-0-0/73-481-6 (06.09.1939) bkz. Ek-2

iki senede ve aynen tahsil olunmak şartıyla, Trakya'da tabii afetler dolayısıyla geçen yıl eyi verim alamayan muhtaç çiftçilere dağıtılması; Ziraat Vekilliğinin 4.mart.935 tarih ve 331/6049 sayılı tezkeresiyle yapılan teklifi ve Maliye Vekilliğinin 14/3/935 tarih ve 6603/191 sayılı mütaleanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 14/3/935 toplantısında onanmıştır."¹⁰⁵

Aşağıda sunacağımız üç belgede ise, Bakanlar Kurulu kararıyla, çiftçi borçlarının doğal afetler nedeniyle ertelendiği görülmektedir. Türkiye'nin birçok bölgesinde, ticari tarım yerine geçimlik tarımın yaygın olduğu düşünüldüğünde, doğal afetlerden kaynaklanan zararlar çiftçiler için önemli bir sorundu. Bu nedenle, merkezi yönetimin borç erteleme uygulaması tarım sektörü açısından büyük öneme sahipti :

*"Kars Vilayetinin Göle Kazasına bağlı bazı köylerin ekinlerine dolunun yaptığı zarardan ötürü çiftçilerin pek muhtaç bir halde bulundukları anlaşıldığından 2661 sayılı kanunun 1 inci maddesine göre geçen yıl kuraklık dolayısıyla kendilerine dağıtılan ve bu yıl ödenmesi gerekli olan buğday borçlarının, ödenmesinin gelecek yıla bırakılması; Ziraat Vekilliğinin 12/3/935 tarih ve 386/7034 sayılı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 19/3/935 de onanmıştır. 19/3/935"*¹⁰⁶

"Harman sonunda aynen geri verilmek üzere geçen yıl ödünç olarak aldıkları tohumluk buğdayları, kuraklık vesair sebeplerden ötürü veremeyecek derecede az mahsul elde ettikleri anlaşılan Ankara Vilayetinin Polatlı ve Bala kazalarile Konyanın Karaman Kazasının bağlı listede yazılı köy ve mahallelerine ait tohumluk borçlarının 2661 sayılı kanunun 1 inci maddesine göre gelecek yıla bırakılması; Ziraat Vekilliğinin 12/5/935 tarih ve 765/12833 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 13/5/935 de onanmıştır."¹⁰⁷

"Mahsullerinin hasara uğraması, kışın fazla olması, hastalık ve diğer fevkalade sebepler yüzünden tediye kabiliyetleri sarsılan ilişik listelerde yazılı 8623 çiftçinin 1936 ve 1937 seneleri taksitleri olarak Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankasına borçları olan cem'an 124,488 lira 48 kuruşun,1938 senesinde tahakkuk edecek taksitlerle birlikte tahsil edilmek üzere tecili, Ziraat Bankasının iş'arına atfen İktisat

¹⁰⁵ BCA,30-18-1-2/52-19-14 (14.03.1935)

¹⁰⁶ BCA,30-18-1-2/52-19-10 (19.03.1935)

¹⁰⁷ BCA,30-18-1-2/54-38-11 (13.05.1935)

Vekilliğinin 6/7/938 tarih ve 3391/28720 sayılı teklifi üzerine 2814 sayılı kanunun 6 ıncı maddesine tevfi kan İcra Vekilleri Heyetince 14/7/938 tarihinde onanmıştır.”¹⁰⁸

Yukarıda söz edilen geniş kapsamlı borç erteleme ya da yardım uygulamasının tekil düzeyde de yapıldığı görölmektedir. Sunacağımız örnek, tekil düzeyde yapılan yardımlardan birini oluşturmaktadır :

“Aslen Rusyanın Ufa Şehri ahalisinden olup Çoraklık denilen yerde 143 dönüm tarla verilen Muhacir Meryem Toğan’nın muhtac bir vaziyette olduğu ve tarlasına ekecek tohumluk tedarik edemediği anlaşıldığından 2661 sayılı kanun mucibince kendisine ödünç olarak 1500 kilo tohumluk buğday verilmesi; Ziraat Vekilliğinin 26/3/935 tarih ve 481/8327 sayılı tezkeresile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 28/3/935 de onanmıştır.”¹⁰⁹

Yukarıda sunduğumuz belgeler ve gazete haberleri, dönemin Türkiye’sindeki tarımsal gelişmeler ile ilgili önemli bir perspektif sunmaktadır. Bu yıllarda Türkiye nüfusunun kırsal ağırlıklı bir yapıya sahip olduğunu da unutmamak gerekir. Dolayısıyla bu alanda meydana gelecek olan sosyal değişmeler, sosyal değişme olgusunun kitleselleşmesi açısından çok önemliydi.

vii. Uluslararası Ekonomik Organizasyonlara Katılımın Artması

Ülke kalkınmasının sosyal değişme boyutuyla ilgili vurgulayabileceğimiz bir başka nokta da, ekonomi alanındaki uluslararası etkinliklere olan katılımdır. Bu konuda gerek yurtdışındaki organizasyonlara katılma gerekse ülke içerisinde uluslararası niteliği olan etkinlikler düzenleme büyük önem taşımaktadır. Söz konusu yıllarda Türkiye’den bazı resmi ve özel kurumların farklı ülkelerdeki sergi ve fuar gibi aktivitelere katıldıklarını görüyoruz. Ayrıca bu tür uluslararası etkinliklerin Türkiye’de de düzenlenmesi, Türk insanının dışa açılması, yeni ve geniş bakış açıları kazanması, geleneksel kalıpların kırılarak dünya ekonomisiyle bütünleşme açısından büyük önem taşımaktadır. Bu gelişmelerin kaçınılmaz olarak sosyal değişmeye de

¹⁰⁸ BCA,30-18-1-2/84-65-15 (14.07.1938)

¹⁰⁹ BCA,30-18-1-2/53-21-19 (28.03.1935)

olumlu katkıları olacaktı. Ankara’da açılış hazırlıkları yapılan kömür ürünleri sergisiyle ilgili aşağıda sunacağımız haber bu açıdan özel bir anlam taşımaktadır :

“Büyük bir teşebbüs

Ankara ’da, kömür yakan vesait ve teshin aletleri sergisi açılıyor

Hazırlıklarla bizzat İktisad Vekilimizin meşgul olduğu bu beynelmilel sergiye pek çok ecnebi firmalar iştirak ediyorlar

- Memleketimizde, beynelmilel mahiyette, ilk resmi sergi, ikincikanunun 16’sında Ankara Sergi Evile, Sergi Evinden istasyona kadar olan geniş arazi dahilinde açılıyor. İktisad Vekili Celal Bayarın bizzat tetkikinden geçen büyük hazırlıklar ‘kömür yakan vesait ve teshin aletleri’ sergisinin, beynelmilel sergiler arasında iyi bir isim ve mühim bir mevki alacağını, şimdiden göstermektedir. Hergün, birçok ecnebi firmalardan müracaatlar alınıyor. İsteklilere, her türlü kolaylıktan başka, paviyon kuracakları saha ve Sergi Evindeki standlar ücretsiz olarak verilmektedir.

Serginin, parlak bir muvaffakiyete namzed olmasını tabii kılan birçok hususiyetleri vardır. Dahilden olsun haricden olsun iştirak edeceklere aynı zamanda büyük maddi faydaları dokunacaktır. Bu sergi ile, ecnebi memleketler sanayine geniş ve hareketli bir pazar açıldığı gibi, taşkömür için, memleket içinde de yeni sarfiyat sahaları bulunacaktır. Bundan başka, randıman bakımından en elverişli, en iktisadi ve ucuz vasıtaları halka tanıtmıya, gene bu sergi ile bizzat hükümet önyak olacaktır. Sergide kendini gösteren teshin aleti, bütün Türkiye’ye tanıtılmış sayılabilir. Hatta sergi kapandıktan sonra seçilecek en uygun alet ve edevat, bir program dahilinde, memleketin her yanında teşhir olunacaktır. Bundan başka hükümet, teshin aletleriyle, kömür yakan elverişli vesaitten bir hamlede mühim miktarda mübayaatta bulunacaktır. Sergide teşhir edilecek eşya gümrük resminden muaftır. Sergiye teşhir veya ziyaret için gelenlere nakil vasıtalarında mühim tenzilat yapılacaktır.

İktisad Vekaleti müesseselerinden maden tetkik ve arama enstitüsü de, sergiye ayrı bir paviyonla iştirak etmektedir. Enstitü, paviyonunun fevkalade mükemmel olması için ayrıca çalışmaktadır.

Sergi için çok güzel afişler, pullar ve muhtelif lisanlarda broşürler hazırlanmıştır. Broşürlerde, serginin yalnız Türkiye için değil, Balkanlar ve yakınşark pazarları için de büyük ehemmiyeti olduğu bilhassa kaydedilmektedir; bununla beraber, beynelmilel Ankara kömür sergisi, tabiat ve tarih meraklılarına da unutulmaz hatıralar bırakan, hoş bir vesile olacaktır. Sergiye ziyarete gelen

ecnebiler ve seyyahlar için, adeta sürprizlerle dolu bir program hazırlanmaktadır; o kadar ki, yeni Türkiye'yi yalnız kömür sergisi fırsatı ile de tanımak mümkün olacaktır. Sergi bir ay devam edecektir.”¹¹⁰

Bu tür etkinliklerin bir başka boyutu da Türk ürünlerinin farklı ülkelerdeki ekonomik içerikli organizasyonlarda sergilenmesiydi. Değişik tarihlerde Türkiye'nin de bu alandaki uluslararası etkinliklere katıldığını görüyoruz. Almanya'nın Königsberg kentinde yapılan uluslararası ticari ürünler fuarına Türkiye'nin katılımıyla ilgili bir haberde aşağıdaki satırlar yer almaktaydı :

“Beynelmilel Königsberg fuarında Türk pavyonu

191,000 kişinin gezdiği pavyonumuz diğer bütün pavyonlardan daha güzel

Berlin Türk Ticaret Odamız Almanyanın Königsberg şehrinde açılan 24 üncü arsulusal panayıra Türkiye adına iştirak etmiştir. Bu serginin ehemmiyeti dolayısıyla açılma töreninde Berlin Büyük Elçimiz Hamdi Arpag dahi bulunmuştur. Sergiye bizden başka Polonya, Litvanya, Letonya, Finlandiya, Estonya, Macaristan, hatta Hindistan ve Mançuko ile serbest şehir Danzig dahi iştirak etmiştir.

Memnuniyetle öğrendiğimize göre, bütün bu devletlerin pavyonları arasında en büyüğü ve en mükemmeli Türkiye pavyonudur. 300 metro murabbı kadar bir büyüklükte olan pavyonumuzda hemen bilumum ihracat maddelerimizin nümuneleri teşhir olunmuştur.

Esas pavyonun her iki tarafında her biri 5 x 5 metro büyüklüğünde iki köşede de ayrıca yeni Türkiye'ye aid 85 parça büyük fotoğrafı teşhir olunmuştur. Pavyonun önünde ise Büyük Önderimiz Atatürk'ün etrafı çiçeklerle süslü güzel bir büstü bulunuyordu. Pavyonumuzda bundan başka Türk-Alman ticaretinin son yıllardaki memnuniyete değer inkişafını gösteren büyük grafikler asılı idi.

Berlin Türk Ticaret Odamız, büyük bir itina ile hazırladığı Türk pavyonunda mahsullerimiz hakkında 20,000'den fazla muhtelif propaganda broşürü dağıtmıştır. Pavyonumuz pek beğenilmiş ve 191,000 ziyaretçi tarafından gezilmiştir...”¹¹¹

Bu tür uluslararası organizasyonlara katılım, hem Türkiye'nin yurtdışında kendisini tanıtmaya hem de farklı ülkelerdeki gelişmeleri izleyebilme açısından çok

¹¹⁰ Cumhuriyet, 3 Temmuz 1936

¹¹¹ Cumhuriyet, 12 Eylül 1936

önemliydi. Söz konusu gelişmelerin sosyal değişme açısından önemi çok açıktır. Ayrıca burada deyim yerindeyse, bireylerin ve toplumun sosyal değişmesi kadar devletlerin sosyalleşmeleri de önemliydi. Bir devlet, farklı alanlardaki uluslararası organizasyonlara katıldıkça, küresel ölçekte tanınırlığı ve kendine olan özgüveni de artacaktır. Bu durum ise, kararlı dış politika izleme, bağımsız hareket edebilme ve kendi inisiyatifiyle politika üretebilme kapasitesini artıracaktır.

Burada, uluslararası ekonomik organizasyonlar başlığı ile doğrudan ilgili olmamakla birlikte, Türk bankalarının yabancı ülkelerde şube açmasından da söz etmek istiyoruz. Bankacılık ve banka işlemleri olgusunun dönemin Türk toplumunda, henüz tabana yayılma aşamasında olduğu bir dönemde Türk bankacılığının dış dünyaya açılması önemli bir gelişmeydi. Bu tür ekonomik etkinlikler, Türkiye'nin dünya ekonomisi ile entegre olması açısından da önemliydi. Türkiye İş Bankası'nın Londra'da bir şube açması bu kapsamda değerlendirilebilir :

“Türkiye İş Bankası'nın Londrada bir şube açmasına mücade edilmesi; Maliye Vekilliğinin muvafakatına atfen, İktisat Vekilliğinin 14/9/1938 tarih ve 4380/38577 sayılı tezkere ile yapılan teklifi üzerine; Bankalar kanunun 4üncü maddesine tevfiikikan İcra Vekilleri Heyetinin 16/9/1938 tarihli toplantısında onanmıştır.”¹¹²

viii. Turizm Algısında Modernleşme

Ülke kalkınması ile ilgili sosyal değişme olgularından biri de turizmdir. Tezimizde incelediğimiz dönemde, “turist” kelimesi yerine çoğunlukla “seyyah” kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Ancak turizm ve turist kavramları da dönemin ekonomi anlayışına ve günlük konuşma diline girmeye başlamıştı. Türkiye’de modern anlamda turizm olgusunun gelişmesi ve kurumsallaşması için bir süre daha beklemek gerekecekti. Dönemin koşullarında, Türkiye’de turizm sektörünün bilindiği ve sınırlı da olsa var olduğu, çevre ülkelerde bu alanda yaşanan gelişmelerin takip edildiği söylenebilir.

Aşağıdaki haberler, turizm konusunda dönemin bakış açısını yansıtmaları açısından bize genel bir perspektif sunmaktadır :

¹¹² BCA,30-18-1-2/84-83-6 (16.09.1938)

“Seyyah getirtmek için neler yapılmalıdır ?

Bir turist acentesi müdürünün ve Turing klüb umumi katibinin beyanâtı

İktisad vekaletinin seyyah işlerine ehemmiyet vererek teşkilat yapması alakadarlar tarafından çok memnuniyetle karşılanmıştır. İstanbul Turist acentası müdürü B. Tahir Tamöz bir muharririmize şunları söylemiştir :

- Türkofis, ihracat emtiamızın sürümünü artırmak için yaptığı gibi, Türkiye’yi ecnebi memleketlere tanıtmak üzere büroşüler neşrederek propağandaya girişirse seyyahların rağbeti artacaktır... ”¹¹³

“İstambula seyyah getirmek çareleri

Bugün Dağcılık kulübünde bir toplantı var

Belediye, hem seyyah celbetmek, hem de İstanbul’u Türkiye ve Balkan memleketlerinin yazlık bir sayfiyesi haline getirmek için bu sene geniş bir program hazırlamaktadır. Bu program hazırlanırken, her sene orta Avrupadan, Karadeniz ve Akdeniz kıyılarına ve Mısırdan da Avrupanın cenub sahillerine akın eden ailelerin ve seyyahların, hiç olmazsa bir kısmını İstanbul’a çekmek gayesi gödülmüştür. Bunun için şimdilik alakadar ve mütehassıs zevattan mürekkeb bir komisyon kurulmuştur. Belediye bu işi, kendisine düşen bir vazife olmaktan ziyade bütün İstanbulluları alakadar eden bir mesele telakki ettiği için İstanbul münevverlerinin bu husustaki fikirlerini de almağı faydalı görmüştür. Bu maksadla bugün saat 15 te Dağcılık kulübünde bir toplantı yapılacaktır. Toplantıda tatbiki kararlaştırılacak fikirler tesbit edildikten sonra, ayrıca da bir müşavir komisyon kurulacaktır.

Şimdiye kadar alınan kararlara göre, İstanbul’da bir yahud bir buçuk ay sürecek bir eğlence mevsimi hazırlanacaktır. Bu müddet zarfında yapılacak eğlenceler de bugünkü içtimada tesbit edilecektir.”¹¹⁴

Yukarıdaki haberler, turizm olgusunun 1930’lar Türkiye’inde sınırlı da olsa gündemde olduğunu göstermektedir. Bu alanda gerekli altyapı eksikliklerinin tamamlanabilmesi ve somut uygulamalar için girişimlerde bulunulması önemliydi. Bu yıllarda atılacak adımların sonraki yıllarda ülke turizminin gelişmesi açısından büyük önem taşıdığı ortadadır. Yaşanan/yaşanacak olan bu gelişmeler de sosyal değişmeye yeni bir boyut katacaktı.

¹¹³ Akşam,5 Mart 1935

¹¹⁴ Cumhuriyet,2 Mayıs 1936

Bu arada basında, yurtdışına gidecekler ile ilgili bazı ilginç otel reklamlarına da rastlanmaktadır :

“Berline gideceklere

HOTEL TEMPO

Berlin W 15, Kurfürstendamm

59/60, Telefon : C2 3911

Sahibi : BAY GEMIL MUM

Almanca lisanını bilmiyenlerle Türkçe konuşulur...”¹¹⁵

Türkiye’de turizm sektörünün gelişmesi ve bu alanda ülke genelinde bir farkındalık oluşması için bir süre daha beklemek gerekecekti. Ancak turizmin, ekonomik bir sektör olarak görülmeye başlanması ve bu konuda yavaş da olsa kurumsal çalışmaların görülmesi, dönemin toplumsal yapısı açısından da önemli bir değişiklikti.

¹¹⁵ Akşam,31 Mayıs 1936

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPA'DA REVİZYON ÇABALARI VE TÜRKİYE

Tezimizin bu bölümünde, 1935-1939 yılları arasında, yaklaşmakta olan II.Dünya Savaşı'na ortam hazırlayan ya da bu süreçte önemli kilometre taşı özelliği taşıyan politik gerginlikler ile savaş hazırlıklarının Türk basınına yansımalarını değerlendireceğiz. Ancak savaş öncesinde Avrupa'nın genel politik panoramasına değinmek yerinde olacaktır. 1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'ya saldırmasıyla başlayan II.Dünya Savaşı, bir anda ortaya çıkan sürpriz bir savaş değildi. Savaş öncesinde önemli politik gerginlikler ve krizler yaşandı. I.Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle çıkan ya da umduğunu bulamayan devletler, kaybettiklerini yeniden kazanma peşindeydiler. Mevcut konumundan memnun olmayan ve revizyonist olarak isimlendirilen devletlerin politikaları yeni bir savaşı kaçınılmaz hale getirdi. I.Dünya Savaşı'nın galipleri ise, savaş sonrası elde ettikleri kazançları korumak ve yenilen devletlere zorla dikte ettikleri sınırlamaları sürdürme eğilimindeydiler. Tarafların, birbiriyle çatışan ve uzlaşma olasılığı olmayan bu anlaşmazlıkları ancak silahların gölgesinde sonuçlandırabilecekleri çok açıktı. Uluslararası barışı korumak amacıyla bazı diplomatik girişimlerin yapıldığı doğrudur. Fakat bu girişimler, sorunlara kalıcı çözümler getirmek yerine yüzeysel diplomasi görüşmeleri olarak kaldı veya savaşı bir süre erteleyebildi. Dönemin ilginç özelliklerinden biri de, birçok devletin, barış karşıtı bir izlenim vermemek için diplomatik manevralarda bulunurken, aynı zamanda silahlanma çalışmalarını da artırarak sürdürmeleridir.

A. İki Dünya Savaşı Arası Dönemde Uluslararası Politika : Genel Görünüm

İki dünya savaşı arasında yaşanan 1919-1939 dönemi, dünya uluslararası politika tarihinin en karmaşık dönemlerinden birini oluşturmaktadır. Bu dönemi isimlendirmek için yapılan “yirmi yıllık ateşkes dönemi” tanımlaması bize göre de anlamlıdır. 1939'un dünyasını anlayabilmek için önce 1919'un dünyasına bakmak gerekir. Ayrıca 1914'te I.Dünya Savaşı'nın başladığı tarihteki dünya ile 1919'un dünyası, politik görünüm olarak birbirinden çok farklıydı. Savaşın sonunda İtilaf Devletleri grubu galip gelirken İttifak Devletleri grubu beklemedikleri bir yenilgiye uğramışlardı. I.Dünya Savaşı ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Rusya Çarlığı

ve Osmanlı Devleti gibi önemli aktörler tarih sahnesinden çekildiler. Almanya’da rejim değişikliği oldu, monarşi yıkıldı ve cumhuriyete geçildi. Avrupa kıtasında çok sayıda yeni devlet kuruldu. İngiltere, savaştan galip çıkmakla birlikte “dünyanın en güçlü devleti” özelliği sarsıldı, uluslararası arenada hareket kabiliyeti sınırlanmaya başladı. Fransa da savaşta kazananlar tarafındaydı, en büyük rakibi olan Almanya’yı zorlukla da olsa yenilgiye uğratmıştı ancak tamamen etkisiz hale getirememişti. ABD ise, küresel politika denkleminde hızlı bir giriş yaptı, uluslararası hesaplamalarda Atlantik ötesinin de dikkate alınması gerektiğini güçlü bir şekilde ortaya koydu. Japonya, büyük bir güç olduğunu, özellikle Uzakdoğu’nun başat aktörü olduğunu açıkça gösterdi. Bu tarihte Afrika’nın büyük bölümü sömürge altındaydı, dekolonizasyon sürecinin başlaması için II.Dünya Savaşı sonrası beklemek gerekecekti. Latin Amerika devletleri, global ölçekte söz sahibi değillerdi, daha çok edilgen konumda bulunuyorlardı. Japonya dışında Asya kıtasında birkaç bağımsız devlet bulunmakla birlikte hiçbirisi birincil güç konumunda değildi. Çin henüz iç istikrarını sağlayamamıştı. 1919’da dünyanın genel politik görünümüne bakıldığında, ağırlıklı olarak “Avrupa merkezli” olduğu söylenebilir.

Avrupa

Avrupa kıtası, iki dünya savaşı arası dönemde çok hareketli bir süreç yaşadı. I.Dünya Savaşı’ndan sonra 18 Ocak 1919’da toplanan ve aylarca süren Paris Konferansı’nda alınan kararlar ve yapılan antlaşmalar iki dünya savaşı arası dönemin şekillenmesinde önemli rol oynadı. Konferansın en etkili devletleri İngiltere ve Fransa idi. Özellikle Fransa’nın en büyük amacı Almanya’yı tamamen pasifize etmek ve kendisi için bir tehdit oluşturmamasını önlemektir. İngiltere ise, Alman donanmasını etkisizleştirmek ve Almanya’nın yeniden Avrupa dengesini bozmasını önlemeyi amaçladı.¹ Konferansa başlangıçta kargaşa hakim oldu. Dünya halkları için bir forum şeklinde tasarlanan konferans, adeta herkesin katıldığı bir kavga şeklini aldı.² 1919 Haziran’ında Almanya ile rakipleri arasında imzalanan Versailles (Versay) Antlaşması ile Avrupa’da yeni bir politik düzen kuruldu. “Versailles Sistemi” olarak da anılan bu yeni politik düzen, kaçınılmaz olarak dünyanın diğer bölgelerini de etkiledi. İngiltere ve Fransa, Versailles Sistemi’ni kurarken kendi sömürgelerindeki

¹ Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s.136

² Henry Kissinger, **Diplomasi**, çev. İbrahim H.Kurt, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012, s.226

ve kıtadaki çıkarlarını ön planda tuttular. Avrupa'daki çok parçalı devletler yapısı, hem Almanya ve Rusya'ya karşı tampon bölgeler oluşturma hem de uzak sömürgelerini yönetme kolaylığı açısından bu iki devlete avantaj sağladı.³ Ancak Versailles Sistemi'ne, yenilen diğer devletlerle yapılan antlaşmaları da eklemek gerekir. Çünkü bu antlaşmalarda da, galip devletlerin mantığı aynıydı. İtilaf Devletleri olarak anılan galip devletlerin amacı, I.Dünya Savaşı sonunda elde ettikleri kazanımları korumaktı. Savaşta yenilen devletlere askeri sınırlamalar getirildi. Ödeme güçlerinin üzerinde savaş tazminatları yüklendi. Bu devletler toprak kayıpları da yaşadılar. Ayrıca galip devletler, sınırları yeniden çizirken etnik ve bölgesel dengeleri dikkate almadılar ya da bilinçli olarak göz ardı ettiler. Ortaya çıkan bu tablo, kaçınılmaz olarak Versailles ile belirlenen yeni dengeleri kırılgan bir hale getirdi. Savaş sonrasında Versailles (ve diğer antlaşmalar) ile ortaya çıkan siyasi tablodan memnun olan devletler “anti-revizyonist”, mevcut tablodan memnun olmayan ve değişmesini isteyen devletler ise “revizyonist” devletler olarak anıldılar. Genel bir perspektiften bakıldığında, iki dünya savaşı arası dönemin hareket noktası olarak Versailles'i kabul etmek mantıklı bir tercih gibi gözükmektedir.

Kıta Avrupası'nda 1920'li yıllarda genellikle ikili antlaşmalar ve ittifaklar ile güvenlik kaygıları ön plana çıktı. Bu yıllarda bazı ikili ve çok katılımlı antlaşmalar imzalanmasına, yeni ittifaklar kurulmasına rağmen, bunların kalıcı bir barış için yetersiz oldukları 1939 Eylül'ünde II.Dünya Savaşı'nın başlamasıyla açıkça görüldü. 1930'lu yıllarda ise, ikili ve bölgesel siyasi krizler birbirini izledi. Özellikle II.Dünya Savaşı'nın hemen öncesine rastlayan 1935-1939 yılları arası oldukça gergin bir dönemdir. 1919'dan beri insanların zihinlerinde yer alan yeni bir dünya savaşı olasılığı, bu yıllarda yaşanan kritik gelişmelerle adeta kaçınılmaz bir gerçeklik haline geldi. I.Dünya Savaşı öncesinde olduğu gibi II.Dünya Savaşı öncesinde de temel belirleyici etken Almanya'nın izlediği politikaydı. Bu nedenle, I.ve II. Dünya Savaşı hakkında, “I.Alman Savaşı” ve “II.Alman Savaşı” tanımlamaları da kullanılır. Almanya'nın politikası, rakip devletlerle olan ilişkilerine ve ulaşmak istediği hedeflere göre şekillenmekteydi. Bu temel etkene ek olarak iki dünya savaşı arası dönemde, dünya genelinde yaşanan uluslararası sorunları, askeri ve politik gerginlikleri de dikkate almak gerekmektedir. Global gerçekler, dünyadaki hiçbir devlete, ulusal politikasını tamamen kendi inisiyatifi ile belirleme şansı vermiyordu.

³ Mark Mazower, **Karanlık Kıta : Avrupa'nın Yirminci Yüzyılı**, çev.Dilek Cenkçiler, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s.54-55

Dünya üzerindeki bütün devletler -az ya da çok- bölgesel ve küresel faktörlerin doğrudan/dolaylı etkisi altındaydı. Bu dönemde dünya coğrafyasında -bazı küçük bölgeler dışında- çoğunlukla kaotik bir ortamın bulunduğunu söylemek mümkündür.

İlk dünya savaşındaki yenilginin Alman yöneticiler ile halkta oluşturduğu hayal kırıklığı ve öfke, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yıkılması ve yerine çok sayıda yeni küçük devletin kurulması, bu devletler arasındaki sınır anlaşmazlıkları ve etnik sorunlar, hızla güç kaybeden İngiltere'nin dünyadaki politik ve ekonomik ağırlığını koruma çabaları, Fransa'nın ittifak arayışları ve karşı bir Alman intikamından çekinceleri, kıtanın doğusunda iç sorunlarını çözümleyen Sovyetler Birliği'nin 1930'larda Avrupa ve dünya politik arenasına yeniden dönüşü, ek olarak ortaya çıkan belirsizlik, dönemin Avrupa dengesinin temel unsurlarıydı. Ayrıca İtalya, Mussolini liderliğinde Avrupa'da daha çok dikkate alınması gereken bir güç haline gelmekteydi. Balkanlar bir kriz bölgesi olmaya devam ediyordu. Doğu Avrupa ve Baltık Denizi çevresinde de taşlar henüz tam olarak yerine oturmamıştı. Dönemin koşullarında Avrupalı devletlerin sahip oldukları güç ve kıta dışı bölgeleri etkileme potansiyelleri dikkate alındığında, ortaya çıkan gergin siyasi tablo daha da riskli hale gelmekteydi. Avrupa'da yaşanacak krizlerin ya da başlayacak olan genel bir savaşın, uluslararası bir nitelik kazanması olasılığı her zaman vardı. Aslında II.Dünya Savaşı öncesi yaşanan süreci özellikle 1920'ler için "fırtına öncesi sessizlik" dönemi olarak da tanımlayabiliriz. 1930'lar ise, bu sessizliğin belirgin bir şekilde bozulduğu bir dönem olacaktı.

Almanya

Almanya, I.Dünya Savaşı'nı hiç beklemediği bir şekilde kapatmıştı. Karşılaşılan yenilgi, Alman yöneticiler ve halk için tam bir hayal kırıklığı olmuştu. Bismarck sonrasında 1890'larda izlenmeye başlanan "Weltpolitik=Dünya Politikası" da bu şekilde başarısızlığa uğramış oluyordu. Almanya'da I.Dünya Savaşı'nın sonunda ve ateşkesin hemen öncesinde sosyalist bir cumhuriyet ilan edildi, monarşi sona erdi. Böylece 1933'e kadar sürecek olan sol iktidar dönemi başladı. Ancak bu dönemde bazı sağ partiler de koalisyon yoluyla iktidara ortak oldular. 1918-1919 döneminde ülkede iç savaş boyutuna varan çatışmalar yaşandı. Büyük zorluklar ile de olsa siyasi istikrar sağlanabildi. "Weimar Cumhuriyeti" dönemi olarak da anılan 1919-1933 döneminde Almanya adeta kendi içine kapandı. Astronomik enflasyon oranı, Alman

parasının aşırı değer kaybı, yüksek işsizlik oranı, iç politikadaki kırılgan yapı, darbe girişimleri*, siyasi partiler arası anlaşmazlıklar ve bu olumsuzluklara ek olarak Alman halkının savaş sonrası yaşadığı hayal kırıklığı ülkeyi beklenmeyen noktalara sürükledi.

Başlangıçta Alman kamuoyunda ismi bile çok fazla duyulmayan Nazi Partisi, hızlı bir şekilde yükseldi. Naziler, halkın öfkesini iyi kullandılar. Nazizm, özellikle Alman gençliği üzerinde etkili oldu. Çoğunlukla 1900-1910 yılları arasında doğan, dolayısıyla I.Dünya Savaşı'na katılmayan orta sınıf aile çocukları Nazizim'in iktidar olma sürecinde gençlik çağındaydılar. Savaş öncesi dönemin monarşik geleneklerine bağlılıkları yoktu, sosyalizmi ve komünizmi reddediyorlardı. Ayrıca bu kuşak Weimar döneminin sosyal ve ekonomik sorunları ile ideolojik anlaşmazlıklardan bıkmıştı, yeni bir arayış içerisindeydi.⁴ Almanya'daki bu mevcut arka plan Nazilerin çok işine yaradı. Alman halkı büyük bir hızla aşırı sağa kaydı. Bu sosyo-politik ortamda, Naziler oy oranlarını sürekli artırdılar. Olaylar çok hızlı bir şekilde gelişti ve sonuçta 1933'te NSDAP** (Nazi Partisi) iktidar oldu. Birkaç ay gibi kısa bir süre içerisinde diğer bütün siyasi partiler ve politik organizasyonlar kapatıldı, önemli yönetim organları tamamen Nazilerin eline geçti. Alman devleti deyim yerindeyse Nazileştirildi. Hitler, politik kariyeri boyunca Versailles Antlaşması'nı ve bu antlaşmanın oluşturduğu düzeni eleştirmişti. Sürekli olarak 1918'in hesabını soracağını söylüyor, ateşkesi imzalayanları da "Kasım suçluları" olarak nitelendiriyordu. 30 Ocak 1933'te Almanya şansölyesi olduğunda artık bu hedeflerini gerçekleştirebilecek bir konumdaydı. 1935 sonrasında yaşananlar, Hitler'in bu hesap sorma hedefinin yavaş yavaş gerçekleşme öyküsüdür.

* Almanya'da 1918-1919 döneminde sol ve sağ eğilimli darbe girişimleri, iç çatışmalar yoğun olarak yaşandı. Bu darbe girişimlerinden biri de gazeteci Wolfgang Kapp'ın öcülük ettiği 1920 Mart'ında gerçekleşen sağ eğilimli darbe girişimiydi. Ancak darbe, halk ve ordu desteğinin yetersiz olması ve Berlin'de gerçekleşen sol destekli işçi-memur grevi nedeniyle başarılı olamadı.

(Oral Sander, **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Kitabevi, Ankara, 2013, s.18-20)

Geleceğin "Führer"i Adolf Hitler'in 1923 Kasım'ında Bavyera'nın merkezi Münih'te düzenlediği darbe girişimi de başarısız oldu. Ancak bu olay Hitler'in Alman kamuoyunda tanınmasını sağladı.

(Jane Caplan, **Hitler Almanyası 1933-1945**, çev. İdem Erman, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2012, s.52-53)

⁴ Ian Kershaw, **Hitler**, çev. Zariye Biliz, C.1, İthaki Yayınları, İstanbul, 2007, s.350

** NSDAP, Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi)

İtalya

I.Dünya Savaşı'nın bir başka hayal kırıklığı yaşayan devleti ise -Almanya kadar olmasa da- İtalya idi. İtalya, savaşa büyük umutlarla girmişti. Savaştan gücünü ve kazanımlarını artırarak çıkmayı planlamıştı. Ancak sonuç beklendiği gibi olmadı. Kuzey İtalya'da Avusturya ile yapılan savaşlar İtalya'yı ciddi şekilde zorladı. Savaşın sonunda toplanan Paris Konferansı'nda da etkili bir varlık gösterilemedi. İtalya'nın, savaşın kazanılmasındaki rolü sınırlı olduğu için, savaş sonrası düzenlemelerinde güçlü bir varlık göstermesi beklenmemeliydi. Ayrıca savaş sonrasında riskli bir iç siyasi kaos da yaşandı. Farklı siyasi partiler ve gruplar arasında silahlı çatışma boyutuna varan olaylar ortaya çıktı. Bu konjonktür, İtalyan aşırı sağının işine yaradı. Kitlesele tabanı çok sınırlı olan Benito Mussolini liderliğindeki İtalyan faşistleri hızla güçlendiler. Kurulan koalisyon hükümetleri, ülke sorunlarına etkili çözümler üretemediler. Yaşanan kaos ortamının sürmesi üzerine kral, Mussolini'yi başbakanlık görevine getirdi. Böylece, İtalya'da 1943'e kadar sürecek olan Ulusal Faşist Parti (PNF)* iktidarı başlamış oluyordu.

İtalya'da görünürde bir kral vardı ama yönetim mekanizması bütünüyle Mussolini'nin kontrolündeydi. Savaşta umduğunu bulamayan İtalya, bu kez de Mussolini ile şansını deneyecekti. Mussolini, siyasi konumunu güçlendirdikten sonra muhalefeti pasifize etti. İtalya, tamamen PNF'nin kontrolünde bir parti devleti haline getirildi. Mussolini İtalyası'nın en önemli dış politika amacı, yeni kazanımlar ile İtalya'yı küresel bir güç haline getirmektir. Bunun için de silahlanmaya önem verildi. Aktif bir dış politika izlenmeye başlandı. 1935-1936'da Doğu Afrika ülkesi Habeşistan'ın (bugünkü Etiyopya) İtalya tarafından işgal edilmesi, Mussolini'nin 1930'lardaki en önemli dış politika atağıydı. 1936-1939 arasındaki İspanya İç Savaşı'nda da, general Franco'nun milliyetçilerine açık destek verildi. Yaşanan gelişmeler, Mussolini İtalyası ile Hitler Almanyası'nı yakınlaştırdı. Almanya ve Japonya'nın 1936'da kurdukları Anti-Komintern Pakt'a, 1937'de İtalya'nın da katılması ile II.Dünya Savaşı'ndaki Mihver Devletleri grubu şekillenmiş oldu. Ayrıca 1939 Nisan'ında Arnavutluk'un işgali, İtalya'nın yayılmacı emellerinin bir başka göstergesiydi.

* PNF,Partito Nazionale Fascista (Ulusal Faşist Parti)

İngiltere

I.Dünya Savaşı'nın iki galip patronundan biri diyebileceğimiz İngiltere farklı bir konjonktüre sahipti. İngiltere, görünürde I.Dünya Savaşı'nı kazanan taraftaydı ve rahat gözükiyordu. Ancak gerçekte durum biraz farklıydı. İngiltere, 1815'teki Viyana Kongresi ile başlatabileceğimiz bir tarihten beri elinde tuttuğu, dünyanın en güçlü devleti olma özelliğini kaybetmişti. Ekonomisi ağır darbe almış, askeri gücü yıpranmış, sömürgelerinde bağımsızlık yönünde hareketlenmeler hatta bazılarında isyanlar başlamıştı. Dünyada sahip olduğu sömürge alanlarının çokluğu ve genişliği nedeniyle küresel bir politika izlemek, ona göre harcamalar yapmak ve dış politikasını bu doğrultuda düzenlemek zorundaydı. Ülkenin iç politikasında ve kamuoyunda da kırılmalar görölüyordu. Hükümet kurma konusunda bazen sorunlar yaşınyordu. Ayrıca artık karşısında ABD ve Japonya gibi güçlü rakipler de vardı. Uluslararası ilişkilerin daha karmaşık bir hale gelmesi ve olayları XIX.yy. mantığı ile yönlendirmenin zorluğu İngiltere'nin işini güçleştirdi. Bu nedenle İngiltere açısından bakıldığında, Versailles Sistemi'nin bir şekilde sürmesi gerekliydi. Ancak kıta Avrupası'nda ve kıta dışında bu düzenden memnun olmayan çok sayıda devletin varlığı ve izleyecekleri riskli dış politikalar İngiltere'yi büyük bir açmaza sürükleyecekti.

Fransa

Fransa, çok zor da olsa,I.Dünya Savaşı'nda Almanya'yı yenmiş ve 1871'in intikamını almıştı. Ancak Almanya'nın yenilmiş hali bile Fransa için ciddi bir tehdit oluşturuyordu. İki dünya savaşı arası dönemde Fransa'nın en önemli dış politika kaygısı kendi ulusal güvenliğiydi. Almanya'yı dengelemek hatta mümkün olursa çevrelemek için Avrupa'daki birçok devlet ile ikili savunma ve ittifak antlaşmaları imzaladı. Fransa'nın bu politika doğrultusunda imzaladığı ikili antlaşmaların başlıcaları 1920'de Belçika, 1921'de Polonya, 1924'te Çekoslovakya, 1926'da Romanya ve 1927'de Yugoslavya ile yapılan antlaşmalardı.⁵ Ancak bu ittifak politikası Fransa'ya istediği güveni vermeyecek, sonunda en çok korktuğu alternatif ile yüzleşmek zorunda kalacaktı. Fransa'nın bir başka sorunu da iç politikasıyla

⁵ Paul Kennedy,**Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**,çev.Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul,2010,s.337-338

ilgiliydi. Ülkede bir türlü iç politik istikrar sağlanamadı. İki dünya savaşı arası dönemde Fransa'da onlarca kez hükümet değişikliği yaşandı. Savaşın getirdiği ağır yük, ülke ekonomisini ciddi şekilde sarstı. 1935 sonrasında Hitler Almanyası'nın yaptığı dış politika atakları karşısında Fransa çaresiz kaldı. Bu yıllarda, belirli düzeyde silahlanmaya önem verilmekle birlikte, Alman tehdidi karşısında etkili önlemler alınamadı. II.Dünya Savaşı sırasında yaşanacak olan Alman işgali, Fransa açısından büyük bir talihsizlik olacaktı.

Balkanlar

I.Dünya Savaşı'nın sonunda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu yıkılmış ve Avusturya, denize çıkışı olmayan küçük bir Orta Avrupa devletine dönüşmüştü. Macaristan, içerisinde bulunduğu politik pozisyondan hoşnut değildi, Slav komşularıyla sorunları vardı. Bu nedenle revizyonist devletler kategorisindeydi. Romanya, Erdel sorunu nedeniyle Macaristan ile, Besarabya sorunu nedeniyle SSCB ile, Dobruca sorunu nedeniyle de Bulgaristan ile anlaşmazlık içerisindeydi. Bulgaristan, savaşta yenilen ve beklentilerini karşılayamayan grupta yer alıyordu. Batı kampının uzağındaydı, Balkanlardaki yeni konjonktürden memnun değildi. Yunanistan, savaşta kazananlar arasındaydı ancak Bulgaristan, Yugoslavya ve Arnavutluk ile sınır sorunları vardı. Ekonomik olarak da çıkmazdaydı. Üstelik Yunan yöneticiler oldukça riskli bir karar alarak Türklere karşı geniş kapsamlı bir Anadolu hareketine başladılar. Sonuç, ağır bir yenilgi ve kendi içine kapanan bir Yunanistan oldu. Başlangıçta Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı ismiyle kurulan Yugoslavya ise, etnik çeşitliliği ve bu etnik gruplar arasındaki tarihsel anlaşmazlıklar nedeniyle her an dağılacakmış gibi bir görüntüye sahipti. İç ve dış politik konumu kritik dengelere dayanıyordu.* Arnavutluk ise, Yunanistan ve Yugoslavya arasında sıkışmıştı, İtalya'nın tehdidinde de açık bir konumdaydı. Yeni kurulan Çekoslovakya, Polonya, Baltık cumhuriyetleri ve Finlandiya gibi devletler de coğrafi konumları, komşularıyla ilişkileri ve bazı tarihsel sorunlar nedeniyle kendilerini güvende hissetmiyorlardı. Batı Avrupa'nın modern ancak küçük devletleri olan Belçika ve Hollanda, Alman

* Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nda bazı siyasi partiler ön plana çıkmıştı. Bunların başlıcaları Sırlarda Radikal Parti ve Demokratik Parti, Hırvatlarda Köylü Partisi, Slovenlerde ise Halk Partisi idi. (Barbara Jelavich, **Balkan Tarihi**, çev. Zehra Savan, Hatice Uğur, C.2, Küre Yayınları, İstanbul, 2009, s.156-159)

tehdidine açıldılar ve İngiltere-Fransa ikilisinin politikalarına büyük ölçüde bağımlıydılar.

Sovyet Rusya

Rusya'da 1917'de yaşanan Ekim devrimi, bu ülkede çarlık monarşisinin yıkılması ve komünizmin iktidar olmasıyla sonuçlanmıştı. Kısa süre sonra kanlı bir iç savaş ile karşılaşan yeni yönetim, iç savaşı kazandıktan sonra öncelikle kendi rejimini güçlendirme ve dış saldırılardan korunma politikası izledi. Bütün dünyada bir komünist devrim beklentisi ise gerçekleşmedi. Ancak Sovyet Rusya'nın iç istikrarını sağladıktan sonra, yeniden Avrupa sahnesine dönmesi beklenen bir gelişmeydi. Bu olasılık, hem Baltık cumhuriyetlerini hem de Finlandiya, İsveç, Norveç gibi kuzey ülkelerini kaygılandırıyordu. Ayrıca Sovyet tehdidi, Polonya, Çekoslovakya, Macaristan ve Romanya için de geçerliydi. 1924'te Lenin'in ölümünden sonra SSCB'nin başına geçen Joseph Stalin, kısa sürede rakiplerini tasfiye etti ve yönetimi kendi kontrolüne aldı. Sovyet Rusya, 1930'larda yeniden uluslararası politik arenaya dönecek ancak küresel bir güç olması için II.Dünya Savaşı sonrasını beklemek gerekecekti. Ayrıca bu dönemden sonra SSCB tanımlaması daha çok kullanılacaktı.

ABD

Atlantik ötesinde ise ABD, XX.yy. başlarında büyük bir ekonomik güç olarak ortaya çıktı. I.Dünya Savaşı ile de aynı zamanda büyük bir askeri güç olduğunu gösterdi. Ancak ABD'nin küresel anlamda belirleyici bir siyasi güç olması için II.Dünya Savaşı'nı beklemek gerekecekti. Başkan Woodrow Wilson, dünya barışına katkı sağlayacağı düşüncesiyle Milletler Cemiyeti'nin (Cemiyet-i Akvam=League of Nations) kuruluşu için büyük çaba harcadı. Ancak ABD Senatosu, hem Versailles Antlaşması'nı hem de Milletler Cemiyeti kuruluş sözleşmesini reddetti. Demokrat Partili Wilson'a karşılık Cumhuriyetçi Partili muhalefet, böyle bir durumda ABD'nin Avrupa'daki kavgalardan yakasını sıyıramayacağını düşünüyordu.⁶ 1920 sonunda yapılan seçimleri iktidardaki Demokrat Parti kaybetti, böylece başkan Woodrow

⁶ Allan Nevins, Henry S. Commager, **ABD Tarihi**, çev. Halil İnalcık, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2011, s.466-467

Wilson'un romantik barışçı politikası da sona erdi. ABD, Monroe Doktrini olarak anılan yalnızlık ve Yeni Dünya kıtası politikasına geri döndü. 1921-1933 arasında ülkeyi Cumhuriyetçi Parti yönetti. Bu yılların en önemli olayı, 24 Ekim 1929'da New York Borsası'nın çöküşüyle başlayan ve "Kara Perşembe" olarak anılan ekonomik krizdi. ABD'yi iflasın eşiğine getiren bu kriz, kısa sürede bütün dünyayı etkileyen bir "dünya ekonomik krizi" niteliği kazandı. Krizin nedenleri çok karmaşık olmakla birlikte, gereğinden fazla ve tüketilemeyecek kadar üretim yapılması, ekonomideki yapısal sorunlar, bütün ülkedeki finans gücünün bazı büyük şirketlerde toplanması olarak sayılabilir. Ayrıca ABD, I.Dünya Savaşı sürecinde farklı ülkelere verdiği borçları toplamakta da sorunlar yaşadı. Bu atmosferde 1932 sonunda yapılan seçimleri Demokrat Parti kazandı. 1933-1945 arasında Franklin Delano Roosevelt başkanlık yaptı. Doğal olarak yeni başkanın ilk ve en önemli işi, ekonomik krizin ülkedeki etkilerini ortadan kaldırmak için çaba göstermek olacaktı.

Milletler Cemiyeti

Dünya barışını korumak amacıyla 1919'da Paris Konferansı sırasında kurulması kararlaştırılan Milletler Cemiyeti 10 Ocak 1920'de İsviçre'nin Cenevre kentinde çalışmaya başladı. Ancak Cemiyet'in yaptırım gücü yoktu, rolü daha çok küçük devletler arasında hakemlikle sınırlıydı. Nitekim Japonya'nın Mançurya'yı işgali, İtalya'nın Habeşistan'ı işgali ve İspanya İç Savaşı gibi önemli sorunlarda Milletler Cemiyeti önleyici bir rol üstlenemedi.⁷ Uluslararası siyasi sorunlara rasyonel bir standart getirmek amaçlanmıştı ancak temel özellikleri farklı olan devletler için bunu uygulamak çok zordu.⁸ Cemiyet, genellikle büyük devletlerin yönlendirmesiyle hareket etti. Dolayısıyla küçük ve orta ölçekteki devletlerin, sorunlarını kendi imkanlarıyla çözmeleri ya da büyük güçlerle yakın ilişkiler kurmaları gerekecekti.

Yukarıda özetlemeye çalıştığımız iki dünya savaşı arasının uluslararası politik panoraması, uluslararası güvenliğin gerçek anlamda mevcut olmadığını, devletler arası ilişkilerin çok kritik dengelere dayandığını göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında iki dünya savaşı arası dönemi yirmi yıllık bir barış dönemi değil de, yirmi yıllık bir ateşkes dönemi olarak nitelendiren yorumlar haklılık kazanmaktadır.

⁷ Stephen J. Lee, **Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980**, çev. Savaş Aktur, Dost Kitabevi, Ankara, 2010, s. 268

⁸ Edward Hallett Carr, **Yirmi Yıl Krizi 1919-1939**, çev. Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 78

B. İkinci Dünya Savaşı'na Giden Yol : Savaş Öncesi Kriz Süreci

II.Dünya Savaşı'ndan önceki birkaç yıl içerisinde, Avrupa'da çok sayıda önemli politik sorun ve gerginlik yaşandı. Her devletin kendisine özel nedenleri bulunmakla birlikte, bu sorunlar içerisinde Hitler Almanyası'nın merkezinde bulunduğu sorunlara özel bir önem vermek gerekmektedir. Çünkü, dünya savaşlarının tıpkı ilkinde olduğu gibi ikincisinde de Almanya'nın kendisine rakip olan devletlerle yaşadıkları sorunlar belirleyici bir etkiye sahip oldu. Burada, savaşa ortam hazırlayan Almanya eksenli politik sorunların başlıcaları olan Versailles Antlaşması'ndaki askeri kısıtlamaların kaldırılması, Ren bölgesinin yeniden silahlandırılması, Avusturya'nın ilhaki, Almanya tarafından Çekoslovakya'nın Südetler bölgesinin işgali ve daha sonra Çekoslovakya'nın tamamının işgali ile II.Dünya Savaşı'nın hemen öncesindeki aylarda yaşanan Almanya-Polonya krizinin, 1935-1939 döneminde ön plana çıktığı görülmektedir. Bu krizlere ek olarak, dönemin uluslararası gündemini meşgul eden İtalya'nın Habeşistan'ı işgali (1935-1936) ile 1937'de başlayan Çin-Japon Savaşı da önemli olaylardı.

Nazi Almanyası'nın lideri olan Adolf Hitler, ilk olarak 1933-1935 döneminde ülke içerisinde politik konumunu güçlendirdi, lider ve parti olarak rakipsiz hale geldi. Sırada dış politika atakları vardı. Aslında Hitler, yıllar önce “Mein Kampf (Kavgam)” isimli kitabında iktidara geldikten sonra yapacaklarının açık ipuçlarını vermişti. Bu açıdan bakıldığında, II.Dünya Savaşı öncesinde yaptıkları ve çıkardığı krizler sürpriz sayılmazdı. İlk olarak çevre ülkelerde yaşayan Alman azınlığın bulunduğu toprakları Almanya'ya bağlama, sonrasında Avusturya ile birleşme (anschluss), devamında ise “lebensraum=hayat sahası” ismi altında doğudaki Slav topraklarına doğru genişleme politikası Hitler'in temel hedefini oluşturuyordu. Hitler, mevcut coğrafyanın Almanya için yeterli olmadığını düşünüyordu. Bu amaca ulaşabilmek için de öncelikle Versailles Antlaşması'nın Almanya'ya getirdiği askeri kısıtlamaları kaldırması ve hızla silahlanması gerekmekteydi. Hitler, yaptığı usta manevralar ve batılı devletlerin başlangıçta tehlikenin boyutunu çok fazla dikkate almamaları ve yaşananlar karşısında pasif kalmalarının da etkisiyle planlı bir süreç içerisinde hedeflerini uygulamaya koydu. Bu süreçte en aktif olmaları gereken devletler olan İngiltere ve Fransa ise, dönemin İngiltere başbakanı Neville Chamberlain ile özdeşleşen ve “yatıştırma politikası” ismi verilen bir anlayışla bazı

tavizler karşılığında Hitler'in dizginlenebileceği şeklinde yanlış bir reaksiyon gösterdiler. Hitler, aldığı her taviz karşısında bir adım daha ileriye gitti. İngiltere ve Fransa, Hitler'in ancak topyekün bir savaş ile durdurulabileceğini anladıklarında ise artık vakit çok geçti, II.Dünya Savaşı başlamak üzereydi. Hitler, aldığı kararlar ile hem kendisini ve ülkesini hem de Avrupa'yı ve dünyanın önemli bir bölümünü küresel savaşın acı gerçekliğiyle karşı karşıya getirdi. Elbette burada, savaşın tek sorumlusu olarak Hitler'i görmek doğru bir değerlendirme olmayacaktır. Kıtanın ve dünyanın bazı kritik bölgelerinin içerisinde bulunduğu riskli durum, Versailles Sistemi'nin çarpıklığı savaşı adeta kaçınılmaz hale getirmişti. Bu nedenle II.Dünya Savaşı'nın görünür nedenlerini en az 1919'a, tarihsel köklerini ise çok daha eski yıllara kadar götürmek mümkündür.

1935 sonrasında Hitler Almanyası'nın açıkça saldırgan bir dış politika izlemeye başlaması, Avrupa başta olmak üzere dünya kamuoyunda yeni bir dünya savaşının çıkması olasılığını güçlendirdi. Birçok devlet silahlanma çalışmalarını hızlandırırken askeri birimlerde de savaş planları yapılmaya başlandı. Özellikle 12 Mart 1938'de Alanya'nın Avusturya'yı ilhak etmesinden (anschluss) sonra, yeni bir Avrupa ya da dünya savaşının çıkabileceği konusundaki kaygılar arttı. Dönemin Türk basınında da bu yönde öngörülerin yer aldığı, tahminler yürütüldüğü görülmektedir. Son Posta gazetesi 1938 Nisan ayı başlarında, yakında çıkacağı tahmin edilen bu genel savaş ile ilgili, emekli Türk generallerinin görüşlerine yer veren röportajlar yayınladı. Sabih Alaçam imzasıyla birkaç gün devam eden bu röportajlarda aşağıdaki sorulara cevaplar arandı :

“Büyük dünya harbi

Nasıl başlayacak, nasıl cereyan edecek ve nasıl neticelenecek

Emekli Türk generalleri

‘Son Posta’ya anlatıyorlar

Avrupada her an müdhiş bir harbin patlak vermesi bekleniyor. Hatta bazı askeri mütehassıslara göre harb başlamıştır bile..İspanya’da dahili bir harb şeklinde görülen boğuşma, hakikatte başlamış bir Avrupa harbinden başka bir şey değildir. Çin-Japon harbi de bu büyük dünya harbinin başka bir cephesidir.

Devletler, varlarını yoklarını silahlanmaya hasretmişlerdir. Hepsi son hızla kara, deniz ve hava kuvvetlerini arttırıyor. Her gün bu iş için milyarlar sarfediliyor...’’⁹

Burada, röportajların içeriğinden çok konusu önemliydi. Türk basınında, yeni bir dünya savaşının çıkabileceği konusunda görüşlerin ileri sürülmesi ve farklı fikirlerin üretilmesi, basının, dönemin uluslararası konjonktürünü doğru okuyabilmesi açısından anlamlıydı. Yine burada Türkiye’nin, II.Dünya Savaşı öncesinde yaşanan bu sorunların doğrudan muhatabı olmadığını da vurgulamamız gerekmektedir. Türkiye, jeopolitik bakımdan önemli bir konumda olmakla birlikte, savaş öncesindeki gerginlikler daha çok Avrupa merkezli yaşanıyordu. Kendi iç sorunları ve kalkınmasına öncelik veren Türkiye’nin bu açıdan şanslı olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu olayların ve krizlerin izlenmesi ve gelişen olaylara göre gerekli dış politika değerlendirmelerinin de yapılması gerekmektedir.

C. Savaş Öncesi Dönemin Önemli Krizleri ve Türk Basını

a. Silahlanma Yarışı

Silahlanma yarışı ve savaş hazırlıkları, üzerinde durmak istediğimiz ilk konudur. Çünkü II.Dünya Savaşı öncesinde, silahlanma konusu az ya da çok bütün devletlerin gündemindeydi. İki dünya savaşı arası dönemde, kendini güvende hissetmeyen, komşularıyla sorun yaşayan ya da ulaşmak istediği hedefler olan devletler, ekonomik sorunlar yaşamalarına rağmen bütçelerinin önemli bir bölümünü savunmaya ve savaş hazırlıklarına ayırdılar. 1935-1939 dönemi Türk basınında bu konuda çok sayıda haber ve yazıya rastlamak mümkündür.

Aşağıda konumuzla ilgili bazı devletlerin silahlanma çalışmaları hakkında örneklere yer vereceğiz. Sovyetler Birliği, dönemin krizleri dikkate alındığında, açık bir savaş tehlikesiyle karşı karşıya değildi. Ancak Avrupa’da başlayacak olan bir savaş bu devleti de doğrudan etkileyecekti. Ayrıca Hitler’in bu devlet ile ilgili hedefleri de biliniyordu. Bu nedenle Sovyet tarafının savaşa hazırlıklı olma ihtiyacı duyduğu görülmektedir :

⁹ Son Posta,2 Nisan 1938

Cumhuriyet gazetesinde 1935'te yer alan bir haberde "Sovyet Rusya'nın 1934'te savunma harcamaları için beş milyar ruble harcadığı, bu rakamın 1935'te altı buçuk milyar rubleye çıkarılacağı" belirtildi.¹⁰

Üç yıl sonra Son Posta gazetesinde yer alan bir haberde ise, Sovyet donanmasının güçlendirilme kararı alındığını görüyoruz :

"Sovyet donanması takviye ediliyor

Bahriye komiserliği ihdas edildi

*Hafif bir denizüstü filosu inşasına ehemmiyet veren Sovyetlerin diğer her hangi bir milletten daha fazla denizaltı gemileri mevcuttur... "*¹¹

Avrupa'da iki dünya savaşı arası dönemde, kendisini en fazla savaş tehdidi altında hisseden devlet Fransa idi. Beklenen bir Alman saldırısına karşı Fransa'nın boş durmadığını, kara, deniz ve hava kuvvetlerini güçlendirmek için çalışmalar yaptığını görüyoruz. 1935 Mart'ında basına yansıyan bir haberde "zorunlu askerlik hizmetinin artırılması girişimlerinin olduğu ve bu konudaki isteklerin generallerden geldiği" vurgulandı.¹² Bir başka haberde de, Fransa'nın "deniz gücüne de önem verdiği, büyük zırhlı gemi yapımı çalışmalarını hızlandırdığı" belirtildi.¹³

Fransa'nın kara ve deniz gücüne ek olarak hava kuvvetlerini de ihmal etmediğini görüyoruz. İki yıl sonra verilen bir haberde, Fransa'nın "savaş uçağı sayısını % 37 oranında artırdığı" bilgisi ön plana çıkarıldı.¹⁴

1930'larda, açık ve gizli olarak en fazla silahlanan devletlerin başında Hitler Almanyası geliyordu. Almanya'nın silahlanmasını, Hitler'in politik vizyonu ile birlikte değerlendirmek daha doğru olacaktır. Sunacağımız örnekler, bu dönemde Almanya'nın ulaşmak istediği hedefler ile de yakından ilgiliydi. 1935 Nisan'ındaki bir haberde, Almanya'nın "ordu mevcudunu 9 milyona çıkarma çalışmaları" ile ilgili bilgiler yer aldı.¹⁵

Yeni bir dünya savaşının ayak seslerinin açıkça duyulduğu 1935 sonrası dönemde, birbirleriyle savaşması kaçınılmaz olan devletlerin sınır hatlarını güçlendirdikleri de görülmektedir. Bu yıllarda Fransa tarafından kuzeydeki Alman

¹⁰ Cumhuriyet,31 İkincikanun 1935

¹¹ Son Posta,2 İkincikanun 1938

¹² Akşam,1 Mart 1935

¹³ Cumhuriyet,14 Mart 1935

¹⁴ Son Posta,3 Şubat 1937

¹⁵ Cumhuriyet,2 Nisan 1935

sınırına ünlü “Maginot Hattı” inşa edildi, Alman ordularının geçişini engellemek için güçlü bir savunma sistemi kuruldu. Buna karşın Almanya’nın da yoğun bir karşı hazırlık içerisinde olduğu bilinmekteydi. 1938’deki bir haberde “100 bin Alman’ın Fransa sınırında savunma hatları inşasında çalıştığı ve Hitler’in bu konuda aceleci davrandığı” belirtildi.¹⁶

İngiltere, Avrupa’da ve dünyada sahip olduğu önemli konum nedeniyle savaşa hazır olması gereken devletlerden biriydi. Özellikle I.Dünya Savaşı, bu devlet için acı deneyimlerle doluydu. İngiltere, çıkması beklenen yeni bir genel savaşta Almanya’ya karşı savaşıacağını biliyordu ve savaş hazırlıklarını da ona göre yapmak zorundaydı. 1935 yılında, İngiltere’nin savunma bütçesini artırma kararı aldığını görüyoruz. Bu konuyla ilgili bir haberde “Almanya’nın silahlanmasına karşılık İngiltere’nin de harbiye bütçesini artırdığı”na değinildi ve bazı rakamlar verildi.¹⁷ Konuyla ilgili bir başka haberde, “İngiliz donanmasının güçlendirilmesi” ön plana çıkarıldı.¹⁸ 1936’da verilen bir haberde ise, “İngiltere’nin tepeden tırnağa silahlanmaya başladığı, kara, hava ve deniz kuvvetlerini güçlendirmeye hız verdiği” vurgulandı.¹⁹ İngiltere’nin silahlanma çalışmalarını 1937’de²⁰ ve 1938’de²¹ de sürdürdüğü ile ilgili haberler basında yer aldı.

ABD, görünürde Avrupa içi sorunlara karışmamakla birlikte, olası bir savaşın kendisini de doğrudan etkileyeceğinin farkındaydı. I.Dünya Savaşı ve sonrasında yaşananlar, kendisi için önemli derslerle doluydu. Bu nedenle, her türlü alternatifte hazır olma gereği duymaktaydı. 1935 Nisan’ında basında yer alan bir haberde, ABD’nin silah sanayisinde kullanılmak üzere çeşitli madenler ithal edeceğinden söz edildi.²²

1936’da ABD’nin silahlanma çalışmalarıyla ilgili aşağıdaki haber, bu konunun ABD tarafından çok ciddiye alındığını göstermekteydi :

*“Amerika 86 harb gemisi birden yaptırıyor
Bahriye bütçesi de bir rökör olarak 531 milyon dolara çıkarıldı...”²³*

¹⁶ Son Posta,19 Temmuz 1938

¹⁷ Akşam,6 Mart 1935

¹⁸ Cumhuriyet,1 Mayıs 1935

¹⁹ Cumhuriyet,18 İkincikanun 1936

²⁰ Son Posta,20 Şubat 1937

²¹ Son Posta,3 Mart 1938

²² Cumhuriyet,4 Nisan 1935

²³ Cumhuriyet,2 Mayıs 1936

ABD'nin silahlanma çalışmalarıyla ilgili benzer içerikli bilgilere 1938 yılında da rastlanmaktadır.²⁴

Mussolini İtalyası, 1930'ların uluslararası denkleminde dikkatle izlenmesi gereken devletlerden biriydi. Ulaşmak istediği askeri ve politik hedefleri olan bu devletin de silahlanmaya ağırlık vermesi şaşırtıcı değildi. 1937 tarihli bir haberde, İtalya'nın yeni savaş gemileri yaptırdığından ve Akdeniz'deki deniz gücünü artırma çabalarından söz edildi.²⁵

Yukarıda sıraladığımız birkaç örnek bize, dönemin atmosferiyle ilgili genel bir perspektif sunmaktadır. Söz konusu haberlerde ve yazılarda, II.Dünya Savaşı'nın baş aktörleri olan devletlerin hızla silahlandıkları ve savaş hazırlığı yaptıkları görülmektedir. Elbette bunlar, silahlanma yarışının kamuoyuna ve basına yansıyan bölümünü oluşturmaktaydı. Bu yıllarda, büyük devletlerin gizli bir şekilde, yeni silah teknolojileri üzerinde çalıştıkları da bilinen bir gerçektir. Silahlanma yarışının büyüklüğü, hızı ve bu konuda gösterilen kararlılık, yaklaşmakta olan büyük savaşın kapsamı hakkında da bize ipuçları vermektedir. Savaş sırasında asker kayıplarıyla birlikte sivil kayıpların sayısının da fazla olması, kentlerde, kırsalda ve sanayi bölgelerinde yaşanan büyük yıkımlar dikkate alındığında, silahlanma yarışının acımasızlığı daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

1938-1939 yıllarında silahlanma yarışının, önceki yıllara göre belirgin bir şekilde arttığı gözlemlenmektedir. Savaş hazırlığı yapan devletlerin, özellikle zırhlı savaş gemileri, tank ve savaş uçağı gibi tahrip gücü yüksek silah teknolojisine ağırlık vermeleri de dikkat çekmektedir. Ayrıca bu süreçte birçok devlet, zorunlu askerlik uygulamasını yeniden yürürlüğe koydu ve asker sayısını artırma çabası içerisine girdi. Bu hazırlıklara ek olarak, birinci derecede savaş riskiyle karşı karşıya olan devletlerin, farklı sanayi kollarındaki tesislerini en kısa sürede silah fabrikasına dönüşecek şekilde tasarladıkları da dönemin bilinenleri arasındadır. Savaşın hemen öncesi yıllara ait silahlanma yarışıyla ilgili haberlere ve yazılara, dönemin Türk basınında sıkça rastlamak ve bu konudaki örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Aşağıdaki haber bu konuda çarpıcı bir örnek oluşturmaktadır :

²⁴ Son Posta,22 İkindikanun 1938

²⁵ Son Posta,8 İkindikanun 1937

“Korkunç rakamlar :

Dünyanın silahlanma masrafı : Dakikada 42,000 günde 60,000,000 lira!

Almanya İngiltereden iki misli fazla masraf yapıyor, İngilterenin hedefi :

1942 de Japon-Alman-İtalyan donanmalarına muadil donanmaya malik olmak

Bir Fransız gazetesinin yaptığı hesablara göre dünya, silahlanmak uğrunda hergün 1 milyar frank ‘bizim paramızla takriben 60 milyon lira’ sarfedilmektedir... ”²⁶

1938’in sonuna gelindiğinde büyük devletler arasındaki silahlanma yarışının hız kesmediği görülmektedir. Bu devletler, kendi ekonomik altyapılarına ve bütçe durumlarına göre, silahlanmaya büyük paralar harcıyorlardı. Aşağıdaki haber, silahlanma yarışının 1939’da da süreceğini göstermektedir :

Dünyanın silahlanma masrafı 1913

yılındaki yekunun 3 mislini aştı

Devletlerin yeni yıl teslimat bütçeleri

Dünya devletleri, geçen yıl silahlanma için 2 milyar 400.000.000 İngiliz lirası sarfettiler, 1939 da bu yekunun iki misli artacağı anlaşıyor... ”²⁷

Yukarıda II.Dünya Savaşı’nın yaklaştığı yıllarda yaşanan silahlanma yarışından bazı örnekler sunduk. Bu yıllarda Türkiye’nin satın aldığı savaş gemileri ve denizaltılar ile ilgili bazı haberler de basında yer aldı. Ancak bunlar, dikkat çekecek sıklıkta değildi. Bu nedenle, Türkiye’nin yoğun bir şekilde silahlanma yarışına katıldığını söylemek zor. Dönemin Türk toplumunda, bu alandaki gelişmeler basından ve radyodan takip edilmekle birlikte, genel bir panik havasının oluşmadığı gözlemlenmektedir. Bu konuda basına yansıtacak düzeyde bir etkinin olmadığı söylenebilir.

b. Almanya’nın Versay Antlaşması’nı İptal Etmesi (16 Mart 1935)

Hitler 30 Ocak 1933’te Almanya şansölyesi oldu ve kısa sürede ülkede kendi mutlak iktidarını kurdu. İlk hedeflerinden biri, Almanya’yı Versailles (Versay)

²⁶ Son Posta,12 İkcincikanun 1938

²⁷ Son Posta,18 Birincikanun 1938

Antlaşması'nın getirdiği kısıtlamalardan kurtarmak ve I.Dünya Savaşı'ndaki yenilginin intikamını almaktı. Uluslararası politik konjonktürün uygun olmasını bekleyen Hitler, 16 Mart 1935'te Versailles Antlaşması'nın askeri kısıtlamalar getiren maddelerini tanımadığını ve zorunlu askerlik uygulamasını yeniden başlattığını açıkladı. Almanya, daha önce gizli olarak yürüttüğü silahlanma çalışmalarını artık açıkça ve daha yoğun bir şekilde sürdürecekti. Bu gelişme Avrupa'da -özellikle Versailles sisteminden memnun olan anti-revizyonist devletlerde- adeta şok etkisi yaptı. Hitler, açıkça meydan okuyordu ve ilk dünya savaşındaki yenilginin rövanşını almaya hazırlandığını belli ediyordu. Almanya'nın rakibi konumundaki devletler, başlangıçta kınama ve diplomatik protestoların dışında önemli bir tepki gösteremediler. İlk şok atlatıldıktan sonra İngiltere, Fransa ve İtalya başbakanlarının katılımıyla 11-14 Nisan 1935 tarihinde İtalya'nın Stresa kasabasında bir konferans toplandı. "Stresa Cephesi" olarak anılan bu toplantıda Almanya'ya karşı ortak hareket etme kararı alındı. Ancak iki ay sonra İngiltere'nin, Almanya ile ikili bir deniz antlaşması imzalaması söz konusu cepheye önemli bir darbe vurdu. Aynı yılın sonuna doğru İtalya'nın Habeşistan'a savaş açmasıyla başlayan İtalya-Almanya yakınlaşması ise Stresa Cephesi'nin ortadan kalkmasına neden oldu.

Yukarıda özetlemeye çalıştığımız gelişmeler, dönemin Avrupa ve dünya basınında olduğu gibi Türk basınında da önemli gündem başlıkları olarak yer aldı. Hitler'in bu kararı öncesinde, Avrupa kamuoyunda bu yönde bir beklenti vardı. Cumhuriyet gazetesi dış politika yazarı Muharrem Feyzi Togay, "Siyasi İcmal" isimli köşesinde "Almanya Versay muahedesini tanımıyor" başlıklı yazısında, Hitler'in son adımlarını değerlendirdi :

*"Almanya hava nezareti Berlindeki ecnebi devletler ataşemiliterlerine hava ordusu kuracağını resmen bildirmiştir. Bu tebliğle Almanya Fransaya ve Versay muahedesini imzalayan diğer devletlere, bu muahedeyi tanımadığını ve andlaşmadaki sarih memnuiyete rağmen askeri hava kuvvetleri teşkil edeceğini resmen ve alenen bildirmiş oluyor. Bu resmi sözlerle Almanya (Versay muahedesini artık tanımıyorum, ve istediğimi gibi silahlanıyorum, Fransa ve öteki devletler bunu bilsinler ve Almanyayı silahlanmaktan men için ellerinden ne gelirse yapsınlar) demek istemiş ve adeta meydan okumuştur..."*²⁸

²⁸ Cumhuriyet, 15 Mart 1935

Almanya'nın Versay Antlaşması'nı iptalinin ilk günlerinde, Türk basınının bu olayın şok edici etkisini ön plana çıkardığı görülmektedir. Son Posta gazetesi, gelişmeleri “Devletler Endişe Ve Telaş İçinde!”²⁹ başlığı ile okuyucularına duyurdu. Akşam gazetesi ise “Almanya Versay andını yırttı”³⁰ başlığını kullandı.

Yaşanan bu gelişmenin sonuçlarının çok ağır olacağı şeklinde bir beklentinin Türk basınına da yansıdığı açıkça görülmektedir. “Avrupa Nereye Gidiyor? Her Halde Barışa Değil”³¹ başlığı, bu durumu net bir şekilde özetlemekteydi.

Dönemin Türk basınının önde gelen isimlerinden Yunus Nadi (Abalıoğlu), bu konuyla ilgili olarak “Dünya Nereye Gidiyor ? ” başlıklı bir başyazı yazdı. Yazar, bu güncel gelişmeyle ilgili yazısında aşağıdaki görüşleri dile getirdi :

“Dünya Nereye Gidiyor ?

Herhalde pek te iyi bir yere gitmemekte olduğunda kuşku yoktur. Barış bugün yeryüzünün en büyük ihtiyacı iken insanlık sanki istemiye istemiye, sanki elinde olmayan bir kayışla hep savaşa doğru sürüklenip gitmektedir. Buna yol açan ulusların en büyük felaketler içinde boğulup ezileceklerini söylememek elden gelmez. Evet, buna yol açan uluslar vardır ve bu yüzden elbet en büyük belaya onlar uğrıyacaklardır. Ne çare ki bir kere savaş ateşi yandıktan sonra yeryüzünde ondan az çok zarar görmeyecek hiçbir ulus kalmıyacaktır. Savaşın az çok kazanç verdiği devirler geçmiştir artık. Bundan sonrası için savaş ancak ziyan ve felakettir. Fakat hangi delice hesaplar ise savaşı gözlerine alan, için için bu yolda düşünüp sayıklıyan adeta deli, adeta kuduz illetine uğramış uluslar bulununca başkaları için tedbirli davranmak bir mecburiyet oluyor ve iş bir kere silahlanma yarışına bindikten sonra işin er geç kuşkusuz savaşa varacağında duraklanamaz. İşte dünya şimdi bütün hızile böyle bir gidişin akıntısına katılmıştır... ”³²

Akşam gazetesinde “Siyaset Alemi” köşesinde “Almanya İsteddiğini Aldı” başlıklı imzasız bir yorumda, Hitler'in Versay Antlaşması'nı çiğnemesinin beklenen bir gelişme olduğu ancak barışı bozabilecek bir olay olmadığı görüşüne yer verildi :

²⁹ Son Posta,18 Mart 1935

³⁰ Akşam,18 Mart 1935

³¹ Son Posta,19 Mart 1935

³² Cumhuriyet,19 Mart 1935

“Avrupanın siyasal havası yine karardı, sınırlar gerginleşti ve politika meydanı hayli karıştı. Hitler Almanyasının, Versay andlaşmasını parçalayan son kararı, barış siyasası bakımından çok vehametli ve korkunç olarak telakki ediliyor. İngiliz ve Fransız gazeteleri, Hitlerin yeni kararını, beklenilmeyen bir hadise ve hayret verici bir hareket şeklinde öne sürüyorlar. Fakat bize kalırsa, Almanyanın ‘mecburi askerlik ihdası’ hakkındaki tebliği, hiç te beklenilmeyen bir hadise değildir.

Hatırlayacaksınız ki, zaman zaman İngiliz ve Fransız gazeteleri, Almanyanın gizli bir hava kuvveti ve gizli bir ordu vücuda getirmiş olduğunu iddia edip durdular. Bay Hitler, son kararla, bu gizli faaliyeti açığa vurmuş olmaktan başka bir şey yapmış olmadı. Esasen Fransız ve İngiliz diplomatları buna intizar vaziyetinde idiler. Bu hareketin çok korkunç olduğu iddiasına gelince; Bizim şuna kanaatimiz var ki Almanya bugün için, barışı bozacak bir harekette bulunamaz ve buna imkan da yoktur. Çünkü bugün Almanya cennet İtalya, garptan Fransa, şarktan da Sovyet Rusyanın tehdidi altındadır. Lehistan-Almanya ademi tecavüz misakı ise Sovyet Rusyanın hareket serbestisine engel olacak kuvvette değildir. Bu vaziyet karşısında, Almanya’nın tecavüze benziyecek her hangi bir kıpırdanışı, barışı korumak kararla anlaşmış olan Fransa-Sovyet Rusya, İtalya ve İngiltere tarafından karşılanacaktır. Mamefih böyle bir kıpırdanış bizzat Almanyanın da işine gelmez. Çünkü onun maksadı harp yapmak değil, diğer devletler gibi rahat rahat silahlanabilmek hürriyetini elde etmektir...”³³

Ulus gazetesinde “Gündelik” isimli başyazı köşesinde, Zeki Mesud Alsan “Korkunç Yarış” başlıklı yazısında, Almanya’nın Versay Antlaşması’nın getirdiği askeri sınırlamaları kaldırmasını, Avrupa’da yeni bir dönemin başlangıcı olarak yorumladı :

“Avrupa gene karıştı...Almanyanın işi artık açığa vurarak askerlik sistemini değiştirmeye karar vermesi her yanda bir bomba gibi patladı. Bu karar iki türlü dokunaklıdır. Biri askerlik ödevinin önceden olduğu gibi genelleştirilmesi alman ordusunu artırmaktadır ki, bu ulusal güçlerin denkliği bakımından Avrupada yeni bir durum yaratacak büyük bir oluşturdur. Öteki ise Versay andlaşmasının yasak kıldığı

³³ Akşam,19 Mart 1935

şeylerin almanların danışmadan, görüşmeden kendiliklerinden yapmak istemeleridir ki, bu da uluslararası geçimi bakımından çok iz bırakacak bir harekettir... ”³⁴

Türk basınında Almanya’nın savaş hazırlığı yaptığı yönünde de haberler yer aldı. Almanya’nın, I.Dünya Savaşı sonrası oluşan kıtasal konjonktürden memnun olmadığı biliniyordu. Bu gelişmeden en çok kaygı duyan devlet de Fransa idi. “Almanya İntikam Almak İçin Hazırlanıyor”³⁵ ve “İngiltere, Almanlara karşı Fransayı yalnız bıraktı”³⁶ başlıklı haberlerde, Fransa’da ortaya çıkan kaygılar açıkça görülmekteydi. Dönemin basınında ağırlıklı olarak, yaşanan bu gelişmelerin Avrupa ve dünya barışına olan olumsuz etkileri ön plana çıkarıldı.

c. İtalya’nın Habeşistan’ı İşgali (3 Ekim 1935-5 Mayıs 1936)

3 Ekim 1935-5 Mayıs 1936 tarihleri arasında yaşanan İtalya-Habeşistan Savaşı ve bu savaşın sonucunda gerçekleşen İtalyan işgali, etkileri açısından II.Dünya Savaşı öncesi dönemin önemli uluslararası olaylarından birini oluşturmaktadır. Bu tarihte, Afrika kıtasının en önemli bağımsız ve egemen devleti Habeşistan (bugünkü Etiyopya) idi. Afrika kıtasında Libya (Trablusgarp) ile birlikte Somali’nin bir bölümü ve Kızıl Deniz kıyısındaki Eritre’yi kontrol altında tutan İtalya’nın, bu kıtada işgal edebileceği başka bir ülke yoktu. Habeşistan dışındaki kıta ülkelerinin tamamı Avrupalı devletlerin doğrudan ya da dolaylı yönetimi altındaydı. Habeşistan’ın gelişmişlik açısından İtalya’nın gerisinde olması ve askeri açıdan zayıflığı, yayılmacı bir dış politika izleyen Mussolini İtalyası için bu ülkeyi kolay bir hedef gibi gösteriyordu.

İtalya, bazı sınır sorunlarını bahane ederek Habeşistan’a savaş açtı. Uzun bir süreden beri İtalyan kara ordusu, donanması ve hava kuvvetleri bu saldırı için hazırlanıyordu. Böyle bir saldırı olasılığının bilinmesine rağmen Habeşistan’ın ciddi bir hazırlık yapmaması da, bu devlet açısından ciddi bir hataydı. Buna karşın, bütün eksikliklerine rağmen Habeşistan önemli bir direniş gösterdi. Kısa sürede işgali tamamlayacağını planlayan İtalya için, savaşın yedi ay sürmesi ve çok zorlu geçmesi beklenmedik bir gelişmeydi. Ayrıca savaşın, İtalya açısından psiko-politik bir arka

³⁴ Ulus,22 Mart 1935

³⁵ Son Posta,20 Mart 1935

³⁶ Akşam,20 Mart 1935

planı da vardı. İtalya, 1890’larda da bu ülkeyi işgal etme girişiminde bulunmuş ancak 1896’da Adowa Savaşı’nda Habeşistan karşısında ağır bir yenilgiye uğramıştı. Bu sonuç İtalya açısından büyük bir hayal kırıklığı olmuş, sonraki yıllarda “1896’nın intikamını alma” söylemi İtalyan iç politikasının en önemli malzemelerinden biri haline gelmişti. Sonuç olarak İtalya, Habeşistan’ın işgalini tamamladı ve bu sayede Benito Mussolini büyük bir prestij sağladı.

Konumuz açısından bu savaşın yansımalarına baktığımızda bazı ayrıntıların dikkat çektiğini görüyoruz. İlk olarak Habeşistan’ın işgali İtalya’yı batı kampından uzaklaştırmış, Hitler Almanyası ve Uzakdoğu’nun yükselen yayılmacı gücü Japonya ile aynı eksene taşımıştır. Simetrik etki olarak Hitler de, ortaya çıkan bu konjonktürden yararlanmış, Habeşistan Savaşı devam ederken silahtan arındırılmış bir bölge olan Almanya’nın batısındaki Ren bölgesini yeniden askeri kontrol altına almıştır. Bir diğer ayrıntı ise, savaş karşısında Milletler Cemiyeti’nin tutumu ile ilgilidir. Milletler Cemiyeti, üyesi olan bir devletin saldırıya uğramasını gerekçe göstererek ve kuruluşun sözleşmesine dayanarak diplomatik anlamda İtalya’ya sert bir şekilde tepki göstermiş, kapsamlı bir ambargo kararı almıştır. Burada Cemiyet’in en önemli yönlendirici devletleri olan İngiltere ve Fransa’nın, söz konusu işgal karşısında çıkarlarının zarar gördüğünü de belirtmek gerekiyor. Ancak bu tepkiler İtalya’yı işgalden vazgeçiremedi. İtalya’yı durdurabilecek en önemli uygulama, ortak bir Milletler Cemiyeti barış gücünün aktif olarak soruna müdahale etmesiydi. Bu ise, İtalya ile doğrudan bir sıcak savaş demekti. Cemiyet, bu riski göze alamadığı için gösterilen tepkiler de amacına ulaşamadı.

İtalya-Habeşistan Savaşı’nın başlaması, dönemin Türk basınında yakından takip edildi. Bu süreçte Türk basını savaş haberlerini genellikle objektif olarak vermekle birlikte Habeşistan’dan yana bir eğilim olduğunu da söyleyebiliriz. Dönemin konjonktüründe Türkiye ile Mussolini İtalyası arasındaki politik ilişkilerin gergin olduğu dikkate alındığında, bu durumu doğal karşılamak gerekir.

İtalya-Habeşistan Savaşı’nın başlaması Türk basınının önde gelen gazeteleri tarafından da heyecanla takip edildi. Akşam gazetesi “Habeşistanda harp başladı”³⁷, Cumhuriyet gazetesi “İtalyan Ordusu Habeş Topraklarında”³⁸, Son Posta gazetesi

³⁷ Akşam, 2 Teşrinievvel 1335 (Akşam gazetesi, 2 Ekim 1935’te ikinci baskısını yayınlayarak savaşın başlamasını diğer gazetelerden bir gün önce duyurdu).

³⁸ Cumhuriyet, 3 Birinciteşrin 1335

“Dün İlk Çarpışma Oldu!”³⁹ manşetleriyle savaşın başladığını okuyucularına dıyurdular.

Savaşın ilk günlerinde askeri içerikli haberler ön plana çıktı. Son Posta gazetesi “Bir İtalyan Kolu Mağlup”⁴⁰ manşetini kullanırken Akşam gazetesi “İtalyan kuvvetlerle Habeşliler arasında çarpışmalar başladı”⁴¹ manşetiyle çıktı. Cumhuriyet gazetesi ise “Milletler Cemiyeti’nin acil toplanma kararı almasından”⁴² söz etti.

İtalya-Habeşistan Savaşı’nın başlamasıyla ilgili haberlere baktığımızda, savaşın Türk basınında büyük bir heyecan ile takip edildiği görülmektedir. Dönemin koşullarında televizyon yayıncılığının olmadığı ve radyonun henüz yeni yaygınlaşmakta olduğu gerçeği dikkate alındığında, basının habercilik açısından değeri daha büyük bir önem kazanmaktadır. Dünyadaki birçok toplumda olduğu gibi Türk halkı da, savaş ile ilgili gelişmelere ve haberlere çok meraklıydı. Gelişmeler olabildiğince yakından izlenmekteydi. Üstelik dönemin Türk toplumu, 13 yıl öncesi gibi çok yakın bir tarihte savaştan çıkmıştı, savaşlara katılanlar hayattaydılar, savaş anıları ve savaşın getirdiği yokluklar bütün canlılığıyla yaşıyordu. Gerek bu tarihsel arka plan gerekse Türkiye’nin üzerine kurulu olduğu coğrafi konum nedeniyle, Türk toplumunun dış dünyaya kayıtsız kalması mümkün değildi.

Cumhuriyet gazetesi başyazarı Yunus Nadi, İtalya-Habeşistan Savaşı hakkında, savaşın bütün taraflar için olumsuz etkileri olacağı yorumunda bulundu :

“Afrika doğusunda Savaş başladı Sayılabilir

İtalyan kuvvetlerinin ileri hareketleri başlamış ve İtalyan uçakları Habeş topraklarında iki kasabayı bombardıman etmişlerdir. Habeş hükümeti Milletler Cemiyetine telgraf üstüne telgraf yağdırarak şikayet ediyor. İtalyanlarsa savaşı ayrıca ilana bile lüzum görmiyerek sadece ileri hareketlerine geçmiş oldukları gibi tayyare bombardımanlarında sivil ahaliden zayıat olduğu iddialarını mubalağalı bulmakla iktifa ediyorlar. Demek ki savaş başlamış ve bombardımanlar yapılmıştır. Habeşistanın tayyare bombardımanlarından kendi yaptığı şekilde şikayet etmesi gayet tabiidir. İtalyan tayyarecilerinin kendi bombalarile sivil ahaliden helak olanlar bulunup bulunamadığını pek kestiremeyeceklerinde şüphe yoktur. İptidai bir Habeş

³⁹ Son Posta,3 Birinci Teşrin 1935,I.Baskı (Son Posta gazetesi,İtalya-Habeşistan Savaşı’nın başlaması nedeniyle 3 Ekim’de iki baskı yaptı).

⁴⁰ Son Posta,3 Birinci Teşrin 1935,II.Baskı

⁴¹ Akşam,3 Teşrinievvel 1935

⁴² Cumhuriyet,4 Birinciteşrin 1935

kasabası üzerine atılmış bombalarla yalnız asker olanların nişana alınmış olacağını söylemek gücdür. Habeşistanın sivillerini askerlerinden ayırmak zaten kolay olmadıktan başka bombalar askeri kurumlar üzerine bile atılmak istenilse bunlardan sivil halkın ziyaansız kalacağı da düşünülemez. Nihayet Afrika doğusunda cereyana başlıyan hadise çelikçomak oyunu değildir, enikonu bir savaştır, ki iki gündenberi oralarda kan ve ateş kusmağa başlamış bulunuyor. Şimdiye kadar olan bir şey değildir. Bunun dahası vardır. Mağlubu kadar galibini de hırpalıyan bu ateş ve kan tufanı doğu Afrikasında kavgaya düşen milletlere çok acı ve kara matemler hazırlıyacaktır... ”⁴³

Ulus gazetesinde Falih Rıfkı Atay, gazetenin “Gündelik” isimli başyazı köşesinde “Harbtan sonra...” başlıklı yazısında, İtalya-Habeşistan savaşının uluslararası bir sorun haline gelmesini ön plana çıkardı :

“Başladığına artık şüphe olmıyan Afrika harbının hiç olmazsa vaziyeti basitleştirmiş olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü artık ne :

‘- Harb olur mu, olmaz mı ?’ diye zihin yormaya, ne de : ‘- Eğer harb olursa...’ şartıyla yüzlerce ihtimal üzerinde zihin çalıştırmaya lüzum kalmamıştır.

Bugünden sonra içinde bulunduğumuz başlıca mesele, harbin, askerlik bakımından Habeşistan’da, politika bakımından Habeşistan dışında nasıl biteceğidir.

.....

Afrika harbının politika davaları, askerlik kısmı bittikten sonra da devam edebilir. Hatta bu, Habeşistan işi olmaktan çıkıp arsiulusal münasebetler gerginliğinin doğuracağı kargaşalıklardan her hangi birinin ilk safa geçmesi şeklinde olabilir... ”⁴⁴

Son Posta gazetesinde, “Hergün” isimli sütunda yayınlanan “Akdenizde İtalya İle İngiltere Karşı Karşıya” başlıklı imzasız bir yazıda da, İtalya-Habeşistan Savaşı’nın dış etkilerinin daha önemli olduğu görüşü savunuldu :

⁴³ Cumhuriyet,4 Birinciteşrin 1935

⁴⁴ Ulus,5 Birinci Teşrin 1935

“Habeşistanda başlayan harp, orada cereyan eden kanlı çarpışmalar bakımından değil, Avrupada yapacağı siyasi akisleri bakımından mühimdir.

Habeşistanda ilan edilmemiş olmakla beraber, harp fi’len başlamış bulunuyor. Şimdi uluslar sosyetesine düşen vazife, kendi kendi fikir ve tekliflerine ehemmiyet vermiyerek harbe giren azasına karşı, diğer azayı ekonomik ve askeri zecri tedbirler almıya davet etmektir. Sosyete mukavelesinin 16 ncı maddesi bunu emreder.

Uluslar sosyetesini böyle bir karar verebilecek midir ? Verirse diğer aza bu daveti yerine getirecekler midir ? Şimdi ekseriyeti teşkil eden İsveç, İsviçre, Danimarka filan gibi küçük devletler Italyaya karşı hatta ekonomik tedbirler almıya taraftar değillerdir. Çünkü bu fırsattan istifade ederek ticaret yapmak ve ekonomik vaziyetlerini düzeltmek ihtiyacındadırlar. Almanya, Avusturya, Macaristan, Polonya, hatta Yugoslavyanın Italyaya karşı cephe almak isteyecekleri düşünülemez. O halde Uluslar Soyetesinin kararını ancak İngiltere ve Fransa tatbik edebilirler. Fransa’nın da yan çizdiğine göre bütün yük, Uluslar Sosyetesini yaşatmak isteyen İngiltereye yükleniyor demektir... ”⁴⁵

İtalya’nın Habeşistan’a saldırısıyla başlayan savaşın hemen sonrasında Milletler Cemiyeti’nin çok hızlı bir şekilde harekete geçmesi dikkat çekmektedir. Milletler Cemiyeti’nin, gerekli yasal prosedürleri uygulaması konusunda dünya kamuoyunda olduğu gibi Türkiye’de de bir beklenti vardı. Aşağıdaki haberlerde bu durum açıkça görülmektedir :

“Uluslar Kurumunun bugün zecri tedbirlere karar vermesi bekleniyor Londrada dün gece İtalyanın harbi durdurmak üzere İngiltereye yeni teklifler yaptığı söyleniyor Fransız kabinesi dünkü toplantısında İngiltereye elbirliği için müsbet cevap vermeyi kararlaştırdı... ”⁴⁶

“Onaltıncı Madde!”

Konseyların Bunların Tatbikine Karar Verecek

Fransız Kabinesi De Hafif Bir Zecri Tedbir Kararı Verdi... ”⁴⁷

⁴⁵ Son Posta,5 Birinci Teşrin 1935

⁴⁶ Cumhuriyet,5 Birinciteşrin 1935

* Milletler Cemiyeti Misakı ismi verilen kuruluş sözleşmesinin 16. maddesi,üye bir devletin saldırıya uğraması durumunda alınacak önlemler ve uygulanacak yaptırımlar ile ilgiliydi.

⁴⁷ Son Posta,5 Birinci Teşrin 1935

Bu arada Milletler Cemiyeti'nin, İtalya'nın Habeşistan'a resmen savaş ilan etmeden saldırması üzerine, konuyu görüşmek üzere toplantılar yaptığı ve komisyon raporları hazırlandığı görülmektedir :

“Cenevrede dünkü içtima

Mütearrızı seçecek bir komisyon ayrıldı, son kararı çarşambaya Asamble verecek Konseyde dün İtalya hücum etmeyip emniyet tertibatı aldığını söyledi, Habeşistan da 16 ncı maddenin tatbikını istedi”⁴⁸

“Altılar Komitesinin” raporu

Komite 16 ncı maddenin tatbikını istedi

Öğleden sonra toplanan konsey de İtalyanın mes’ul olduğuna karar verdi...”⁴⁹

Haberin devamında Milletler Cemiyeti Konseyi'nin, savaştan İtalya'yı sorumlu tutan komisyon raporunu kabul ettiği belirtildi.⁵⁰ Akşam gazetesi de benzer içerikte ifadeler kullandı :

“Konsey komitesi İtalyanın paktı ihlal ettiğine karar verdi

Komite İtalyaya karşı zecri tedbir alınması lazım geldiğini bildiriyor...”⁵¹

Ambargo konusu basında gündem olmaya devam etti. Cumhuriyet gazetesi “Cenevre’de bugün zecri tedbirlere karar verilecek”⁵², Akşam gazetesi “Zecri tedbirler için hazırlıklar başladı”⁵³ başlıklarıyla gelişmeleri okuyucularına duyurdular.

3 Ekim 1935’te İtalya’nın saldırısıyla başlayan İtalya-Habeşistan Savaşı’nı izleyen birkaç gün içerisinde Milletler Cemiyeti’nin toplanması ve savaşın sorumluluğunun İtalya’ya ait olduğunu açıklayan bir karar alması, yine savaşın ilk günlerinde İtalya’ya askeri yaptırımlar uygulama kararı alması önemli bir gelişmeydi. Burada Doğu Akdeniz’de ve Afrika’da güçlü bir İtalya istemeyen İngiltere ve Fransa’nın tepkisini de dikkate almak gerekmektedir. Söz konusu

⁴⁸ Cumhuriyet,6 Birinciteşrin 1935

* Milletler Cemiyeti’nin İtalya-Habeşistan Savaşı hakkında rapor hazırlamak için görevlendirdiği Komite İngiltere,Fransa,Sovyetler Birliği,Portekiz,Danimarka ve Şili temsilcileri bulunuyordu.

⁴⁹ Cumhuriyet,8 Birinciteşrin 1935

⁵⁰ a.y.

⁵¹ Akşam,8 Teşrinievvel 1935,I.Baskı

⁵² Cumhuriyet,10 Birinciteşrin 1935

⁵³ Akşam,10 Teşrinievvel 1935

gelişmeler ile ilgili haberler Türk basınında ilk sayfa haberleri olarak verildi. Ambargo kararını Son Posta gazetesi, 10 Ekim’de ikinci baskıyı yaparak okuyucularına duyurdu : “Milletler Cemiyeti Zecri Tedbir Kararını Verdi”.⁵⁴ Cumhuriyet ve Akşam gazeteleri ise ertesi gün yayınladılar.⁵⁵

Sorunun Milletler Cemiyeti’ndeki görüşmeleri sırasında Avusturya ve Macaristan, kendi iç politik dinamikleri ve Orta Avrupa dengeleri dolayısıyla, İtalya’dan yana bir eğilim içerisinde oldular. İtalya’ya askeri ve ekonomik ambargo kararı alınmasının bu devlet üzerinde olumsuz bir etki yapacağı, yönetim şekli nedeniyle zaten yakın olduğu Hitler Almanyası’na daha çok yaklaşacağı tahmin edilebilecek bir gelişmeydi. Habeşistan ise ambargo kapsamının dışında tutulmuştu.

1935 yılının Ekim-Kasım aylarında İtalya-Habeşistan Savaşı hız kesmeden devam etti. Savaşta Habeşistan’ın savunmada olması ve savaşın kendi topraklarında yaşanması önemli bir dezavantajdı. Ayrıca Habeşistan’ın büyük ve güçlü bir devletin açık desteğinden yoksun olması da kendisi için önemli bir şanssızlıktı. İtalya ise, üstün silah gücü ve sürekli takviye ettiği kalabalık ordusu ile aralıksız bir şekilde saldırılarını sürdürdü. İtalya’nın savaşta kimyasal gazlar kullanması da Habeşistan ordusunu olumsuz etkiledi.

Milletler Cemiyeti tarafından İtalya’ya uygulanan yaptırımların kapsamı ilerleyen süreçte genişletildi. Ambargo kararlarının uygulanmaya başlaması da Türk basınında yankı bulan gelişmeler arasındaydı. Cumhuriyet gazetesi, coşkulu bir şekilde konuyu haberleştirdi :

“Dünya tarihinde

Önemli bir gün

Elli millet, Italyaya karşı ekonomik ve finansal zecri tedbirlerin tatbikına bugün başlıyorlar

*Büyük Faşist Meclisi bütün İtalyanları zecri tedbirlere karşı koymağa davet eden bir kararname neşretti, bugün İtalya’da evlere bayrak asılacak, Belediyeler birer hatıra taşı dikecekler...”*⁵⁶

⁵⁴ Son Posta,10 Birinci Teşrin 1935,II.Baskı

⁵⁵ Cumhuriyet,11 Birinciteşrin 1935; Akşam,11 Teşrinievvel 1935

⁵⁶ Cumhuriyet,18 İkinciteşrin 1935

İtalya, Habeşistan Savaşı'nın başlangıcından beri Milletler Cemiyeti'nin kendisine karşı izlediği politikadan büyük bir rahatsızlık duymaktaydı. Savaş konusunda açıkça suçlanmış, üstelik bir de geniş katılımlı bir ambargo kararı alınınca, karşısında çok geniş bir uluslararası cephe bulmuştu. Yaşanan gelişmelerden, İtalya'nın bu kadar kapsamlı bir tepki beklemediği anlaşılmaktadır. Ayrıca bu konjonktür, Mussolini İtalyası'nın Hitler Almanyası ile aynı eksende buluşma olasılığını da güçlendirdi. Bu aşamada İtalya, kendisi için alternatif önlemler alma, ülke içi kamuoyuna mesaj verme ve büyük devlet imajının sarsılmasını önleme düşüncesinin de etkisiyle adeta meydan okuyan bir dış politika izlemeye başladı. İtalya, ambargo kararına katılan elliden fazla devleti protesto etti. Ayrıca bu devletlere tehditler de yağdırdı. Türkiye de, İtalya'nın tehdit ettiği devletler arasındaydı.*

İtalya'nın kendisine karşı uygulanan genel ambargo konusundaki tepkisi ya da deyim yerindeyse öfkesi uzun süre devam etti. İtalya'nın tepkileriyle ilgili haberler de dünya basınında olduğu gibi dönemin Türk basınında da ilgi çekici haberler olarak sunuldu. İtalya'nın dünyaya meydan okuyan tepkilerinin devam ettiğine aşağıdaki haber çarpıcı bir örnek oluşturmaktadır :

“İtalyanlar ‘Avrupa ateşle oynuyor!’ diyorlar

İtalya gümrüklerine ‘Zecri tedbirlere iştirak eden devletlerin malları girmeyecektir!’ emri verildi”⁵⁷

Burada konumuzla ilgili vurgulamak istediğimiz ancak ilk bakışta gözden kaçabilecek bir ayrıntı da, savaşın ve ambargonun İtalyan halkı üzerindeki etkisidir. Habeşistan Savaşı, İtalyanların ulusal bilincinin güçlenmesinde önemli bir etki yaptı. İtalyan yönetimi, ambargo kararını da bu bilincin güçlenmesi yönünde kullanmak amacıyla yoğun çaba harcadı. Bu yaşananlar, sadece yönetim olarak değil, aynı zamanda halktaki kitle psikolojisi açısından da İtalya'nın batı blokundan kopmasını ve Almanya saflarına kaymasını kolaylaştırıcı bir etkiye neden oldu. II.Dünya Savaşı başlamadan yaklaşık dört yıl önce İtalya'nın yer alacağı grubun netleşmeye

* Türkiye'nin ambargo kararına katılımıyla ilgili haberleri, konuyla daha yakından ilgili olması nedeniyle dördüncü bölümde “Akdeniz Pakı” başlığı altında aktaracağız.

⁵⁷ Cumhuriyet,20 İkinciteşrin 1935

başladığını söylemek herhalde yanlış olmaz. Aşağıdaki haber, İtalya-Almanya yakınlaşmasını açıkça göstermekteydi :

*“Zecri tedbirler ve İtalya
İtalyanın ihtiyaçlarını Almanya temin ediyor!...”⁵⁸*

Bu arada, resmi olarak İtalya başbakanı sıfatını taşıyan ancak “Duçe” ünvanıyla İtalya’nın tartışmasız lideri olan Mussolini, bir yandan Habeşistan cephesinde savaş bütün hızıyla sürerken diğer yandan da İtalyan parlamentosunda yaptığı bir konuşmada dünyaya meydan okumaya devam etmekteydi :

*“İtalya Başbakanının dün verdiği söylev
‘İtalya kendisine karşı olan ittifaklara ve muhasaraya şiddetle mukabelede
bulunacaktır...’⁵⁹*

Savaşın başlangıcından sonra karşılıklı çarpışmalar yoğun bir şekilde devam etti. Habeşistan ordusu, silah teknolojisindeki yetersizliklerine rağmen çok ciddi bir direniş gösterdi. Ancak hava gücü ve kara silahlarındaki avantajı savaşta İtalya’ya büyük bir üstünlük sağladı. 1936 yılının Mart-Nisan dönemine gelindiğinde İtalya, Habeşistan harekatında büyük mesafe almıştı. Habeşistan’ın çevre bölgelerinin büyük bir bölümü İtalyan ordusu tarafından işgal edilmiş, iç bölgelere doğru hızlı bir ilerleyiş başlamıştı. Bu dönemde İtalya, savaşı bir an önce sonlandırmak ve işgali tamamlamak için yoğun bir çaba içerisine girdi. Habeşistan ordusunun ise, son ümitsiz direnişlerini yapmaktan başka seçeneği yoktu. Savaşın sonuna doğru dönemin Türk basınında daha çok İtalya’nın Habeşistan’da ele geçirdiği yerler ve başkent Addis-Ababa’ya doğru gerçekleşen İtalyan ilerleyişi ile ilgili haberler yer aldı.

Sunacağımız birkaç örnek bu gelişmeler ile ilgili :

*“Adis-Ababaya doğru!
Habeş İmparatoru, süratle ilerliyen İtalyan taarruzunu önlemeğe çalışıyor...”⁶⁰*

⁵⁸ Cumhuriyet,22 İkinciteşrin 1935

⁵⁹ Cumhuriyet,8 Birincikanun 1935

⁶⁰ Cumhuriyet,29 Mart 1936

*“Habeşistanda Kat’i Neticeyi Verecek Muharebelere Doğru..
İtalyanlar Tsana Gölü Yolile Adisababaya Doğru İlerliyorlar, Habeş İmparatoru
Da Bütün Kuvvetleriyle Onların Üzerlerine Yürüyormuş...”⁶¹*

*“Bir İtalyan kolu Danakil çölünde Sardoyu aldı
İtalyan tayyareleri, Habeş halkını manen ve maddeten zehirlemek için hem
gaz bombası, hem de beyanname atıyorlar...”⁶²*

*“İtalyanlar Tana Gölüne Vardılar
İtalyan tayyareleri Habeş payitahtının üzerinde!
Roma Aşangi gölü muharebelerinin dün bittiğini, Habeşlerin perişan bir
vaziyette kaçtıklarını bildiriyor...”⁶³*

*“İTALYANLAR ‘HAFTAYA ADİSABABADAYIZ!’ DİYORLAR
Şimalde Dessie şehri de düştü, Habeşler mukavemet etmedi
Cenupta muharebe devam ediyor, Habeş ordusu bir karış geri çekilmiyor...”⁶⁴*

İtalyan ordusunun Habeşistan’ın başkentine doğru yaklaşması, Habeş imparatorunun da geleceğini riske atmıştı. Kesin bir yenilgi üzerine imparator Haile Selasiye’nin ülkesini terk etmekten başka bir seçeneği yoktu. İtalyan ilerleyişinin bu yöndeki söylentileri artırdığı anlaşılmaktadır :

*“Habeş İmparatoru Tahtını Terk Mi Etti ?
İmparatorun sulh için oğlu lehine tahtından vazgeçtiği bildiriliyor...”⁶⁵*

Yukarıdaki haberlerden İtalyanların Habeşistan savaşını sona erdirmek için çok yönlü bir saldırı başlattıkları ve hızla başkent Addis-Ababa’ya yaklaştıkları anlaşılmaktadır. İtalyan ordusunun Habeşistan’ın başkentine yaklaşması, Habeşliler üzerinde de olumsuz etkilere neden oldu :

*“Adis-Ababada panik başladı
Habeş İmparatoriçesi dün Adis Ababayı terk etti. Halk heyecan içinde*

⁶¹ Son Posta,29 Mart 1936
⁶² Cumhuriyet,1 Nisan 1936
⁶³ Son Posta,5 Nisan 1936
⁶⁴ Son Posta,16 Nisan 1936
⁶⁵ Son Posta,18 Nisan 1936

*Şehir boşaltıldı, ecneblerle bir kısım yerliler İngiliz sefarethanesine iltica ettiler. Hükümet merkezine giden yolları bozmak gibi nevmidane gayretlerden başka mukabele hareketi kalmadı...*⁶⁶

Aşağıdaki haber ise, Habeş İmparatoru Haile Selasiye'nin, yakında başına gelecekleri sezdiğini göstermektedir :

*“Habeş İmparatoru parasını Londraya gönderdi
İmparatoriçe ile dört çocuğunu da İngiltereye göndermeğe uğraşılıyor...”*⁶⁷

1936 yılının Mayıs ayı başladığında İtalya-Habeşistan Savaşı'nın son günlerine gelinmişti. İtalyanların savaşta kimyasal gazlar da kullanmaları, savaşı bir an önce bitirmek istemeleri şeklinde de yorumlanabilirdi. Artık büyük ölçüde dağılmış olan Habeşistan ordusu son direnişini gerçekleştirmekteydi. Habeşistan, bazı ülkelerden silah satın alabilmekle birlikte, hiçbir büyük devletin açık desteğine sahip değildi. Habeşistan açısından bu durum, önemli bir dezavantajdı. Bugünlerdeki gazete haberleri, savaşta sona gelindiğinin işaretleriyle doluydu.

Ayın Tarihi'nde yer alan ve İtalyan komutan mareşal Badoglio tarafından yayınlanan resmi bir açıklama, savaşın geldiği son noktayı açıkça göstermekteydi :

“200 numaralı resmi tebliğ :

Mareşal Badogliyo tarafından telgrafla bildirilmiştir :

Sassabanehde mağlup olan Nasibu ordusu Ciciga kervan yolu boyunca çekilmektedir. Üç kolumuzun ön müfrezeleri birleştikten sonra, dün sabah Dagaburu işgal etmişlerdir. düşmanın takibine, müsait olamıyan hava şeraitine rağmen devam edilmektedir. Düşman beş binden fazla zayıat vermiştir. Muharebe meydanında daha şimdiden 2500 tüfek, 15 kadar mitralyöz ve beş top ele geçirilmiştir. 14 nisandan 30 nisana kadar olan zayıatımız şudur : 50 zabıt ve 1400 Libyalı ve Somalı gönüllüleri olmak üzere 2000 asker ölmüş veya yaralanmıştır. Makinalı müfrezelerimizle istihkam müfrezelerimizin yararlıkları her türlü stayişin üstünde ve muzafferiyete pek

⁶⁶ Cumhuriyet,21 Nisan 1936

⁶⁷ Akşam,26 Nisan 1936

ziyade hakim olmuştur. Tayyareler muharebeye devamlı surette iştirak etmiş ve işeyi ve muhtelif kollar arasında irtibatı temin etmiştir.

Şimal cephesinde kıtaatımız debrasınayı ve Temaber geçidini işgal etmişlerdir. Diğer bir kol, Adisabebaya 200 kilometre mesafedeki Gadulasel geçidine varmıştır.

Debra Tabor bölgesinde mühim müteaddit müzakerelerde bulunmuştur.

Bir uçak, Adisabeba tayyare meydanı üzerinde uçmuş ve civardan ve şehrin ortasından açılan şiddetli mitralyöz ateşine maruz kalmıştır. Tayyareye birkaç isabet vaki olmuşsa da, sağlam olarak dönmüştür.”⁶⁸

Cumhuriyet gazetesi “İtalyan ileri hareketi devam ediyor”⁶⁹ başlığını kullanırken Akşam gazetesi “Cenub cephesinde Habeşler son müdafaa hatlarına çekildiler”⁷⁰ başlığını tercih etti. Akşam gazetesinin, aynı tarihte yaptığı ikinci baskı ise savaşta sona gelindiğinin yine açık bir göstergesiydi :

“Habeş imparatoru bugün kaçtı

Habeş İmparatoru memleketini terk etmek için bugün yola çıktı

İmparator trenle Cibutiye gidiyor, İtalyan piştarları Adisababaya yaklaşıyor şehirde kargaşalıklar çıktı...”⁷¹

Son Posta gazetesi, “Habeşler Adisababadan ümidi kestiler”⁷² manşetiyle son durumu özetledi. Devam eden süreçteki haberlere baktığımızda, Habeşistan’da yeni bir dönemin başladığını kesin bir şekilde söyleyebiliriz. Artık ülkede işgal atmosferi oluşmuştu. Sokaklarda devletin yokluğu ve yoğun bir kargaşa açıkça görülmekteydi. Aslında aşağıdaki haberlerin başlıkları her şeyi özetlemek için yeterliydi :

“İtalyanlar bugün Adisababada

Yangın, yağma, tüfek ateşi bütün şiddetle devam ediyor

Başta saray olmak üzere birçok binalar yağma edildi ölenler pek çok...”⁷³

⁶⁸ Ayın Tarihi, Yıl 1936, Sayı 30, s.135, 1 Mayıs 1936

⁶⁹ Cumhuriyet, 2 Mayıs 1936

⁷⁰ Akşam, 2 Mayıs 1936, I. Baskı

⁷¹ Akşam, 2 Mayıs 1936, II. Baskı

⁷² Son Posta, 2 Mayıs 1936

⁷³ Akşam 4 Mayıs 1936

“Adis-Ababa alevler içinde yanıyor

Negüs’ün ve Nazırların hareketinden hemen sonra payitahtta isyan ve yağma başladı

İmparator, Cibuti’den bir İngiliz muhribile hareket etti, Cenevre’ye Habeş davasını müdafaaaya gidecekmış!... ”⁷⁴

Yaşananların buraya kadar olan bölümü, Habeşistan ordusunun ağır yenilgisi ve devlet yönetiminin düşmesiydi. Bundan sonraki gelişmeler ise, işgale uğramış devletsiz bir ülkenin nelerle karşılaşabileceği konusundaki derslerle doluydu. Yukarıdaki haberin devamı olarak sunacağımız aşağıdaki haber, Habeş halkının ve ülkenin içerisinde bulunduğu kaotik ortamı göstermesi açısından oldukça anlamlı :

“Geceyarısından sonra gelen haberler

Asiler, İmparatorun sarayını evvela soydular sonra da ateşe verdiler

Adis-Ababadan alınan bir telsiz haberi Habeş payitahtında cereyan eden hadiseler hakkında şu tafsilatı vermektedir :

İmparatorla ailesini Cibuti’ye götüren hususi tren istasyondan hareket eder etmez, payitahtta büyük bir panik başlamıştır. Şehirde asayiş namına hiçbir şey kalmadığından yağmacılar derhal faaliyete girişmişler ve ilk iş olarak İmparatorun sarayını yağma ettikten sonra ateşe vermişlerdir.

Müthiş korku ve heyecan var... ”⁷⁵

“Adisababa Asilerin Elinde

Negüsün sarayı yakıldı Menelik hastahanesi yağma edildi

Asiler Fransız Sefarethanesine hücum ettiler, iki Ermeni öldürüldü... ”⁷⁶

5 Mayıs 1936’da İtalyan ordusu Habeşistan’ın başkenti Adis-Ababa’ya girdi. Böylece İtalya, uzun zamandan beri gerçekleştirmek için uğraştığı, uğruna onlarca devleti karşısına aldığı, ülkenin iç politikasının neredeyse son elli yılına damgasını vuran “Habeşistan’ın işgali” projesini tamamladı. Habeşliler, ülkenin uzak köşelerinde küçük çaplı direnişleri sürdürmek istedilerse de artık sonuç değişmeyecekti. Birkaç gün sonra İtalya kralı Habeşistan imparatoru olarak ilan

⁷⁴ Cumhuriyet,4 Mayıs 1936

⁷⁵ a.y.

⁷⁶ Son Posta,4 Mayıs 1936

edildi, Mussolini ise iç ve dış politikada konumunu biraz daha sağlamlaştırdı. Savaşın final aşamasını Cumhuriyet gazetesi “İtalyanlar nihayet Adis-Ababayı da aldılar”⁷⁷ manşetiyle duyurdu. Son Posta gazetesi “İtalyanlar dün 4 de Adisababaya girdiler”⁷⁸ manşetini kullanırken Akşam gazetesi de benzer şekilde “İtalyan kuvvetleri dün 16 da Adis Ababaya girdiler”⁷⁹ manşetini tercih etti. Ayın Tarihi’nde de yer alan ve İtalyan başkomutanı tarafından Habeş halkına yönelik olarak yayımlanan bildiride ise sağduyu çağrısı yapıldı :

“Mareşal Badoglio Habeşlere bir beyanname neşretti.

Adisabeba : 6 - A.A.

Mareşal Badoglio dün akşam burada İtalyanca ve Amharik lisanı ile halka aşağıdaki beyannameyi neşretmiştir :

Habeşler,

Satvetli İtalya Kıralının askerleri bugün Adis-abeabaya girdiler. Hayat şimdi gerek şehirlerde gerek köylerde yeniden başlıyor. Silahlarını bırakan ve işlerine başlıyanlara karşı hiçbir şey yapılmıyacaktır. İtalyan bayrağının zaferi altında Habeşistan milletleri, sulha, adalete ve refaha kavuşacaklardır.”⁸⁰

Habeşistan’ın işgalinin İtalya açısından ekonomik bir faturasının da olduğunu unutmamak gerekir. Bu maliyeti iki yönlü düşünebiliriz. Bunlar, bir yanda savaş masrafları, diğer yanda ise Milletler Cemiyeti’nin uyguladığı ambargonun İtalya’nın ekonomisi üzerinde oluşturduğu baskıdır. Sunacağımız haber savaşın bu yönü üzerinde de bize bir fikir vermektedir :

“İtalyan hazinesini yıkan bir zafer!

Zecri tedbirler İtalyanın iktisadi ve mali vaziyetini fena halde baltalıyor

İthalatı % 39 ve ihracatı % 46 azaldı; altın ihtiyat akçesinin yarısı, ecnebi memleketlerine gitti...”⁸¹

⁷⁷ Cumhuriyet,6 Mayıs 1936

⁷⁸ Son Posta,6 Mayıs 1936

⁷⁹ Akşam,6 Mayıs 1936

⁸⁰ Ayın Tarihi,Yıl 1936,Sayı 30,s.152,6 Mayıs 1936

⁸¹ Cumhuriyet,6 Mayıs 1936

Cumhuriyet gazetesinde Yunus Nadi “Avrupanın Müstakbel siyasası Üzerine düşünceler” başlıklı yazısında, İtalya’nın Habeşistan işgalini sonlandırmasının Milletler Cemiyeti’nin fonksiyonu üzerindeki etkisini değerlendirdi :

“Habeşistan meselesinin içinde yuvarlana yuvarlana nihayet vardığı son garib ve feci şekiller herkesi Avrupa’da emniyetsizliği azami haddine kadar artıran fevkalade vaziyetler karşısında bıraktı. Şimdiki halde Milletler Cemiyeti’ne adeta iflas etmiş nazarile bakabiliriz. İnsanlığın kendi üzerine büyük umudlar kurduğu bir müessese hakikaten bu kadar maskara bir surette iflas etmiş midir ? Yirminci asrın ileri insanlığı vahşi hayvanlar gibi boğuşmak usulü yerine insanca yaşayışı esas tutan medeni ve müterakki bir usul koymaktan hakikaten aciz kalmış mıdır ?...”⁸²

İtalya’nın Habeşistan işgali sürecinde farklı ülkelerden çok sayıda insan bu ülkeyi terk etmişti. Sayıları az olmakla birlikte ülkede Türk vatandaşlarının da olduğu ve bazı sorunlar yaşadıkları aşağıdaki satırlardan anlaşılmaktadır :

“Adisabeba’daki son kargaşalıklar esnasında yerli halk tarafından tecavüze uğrıyan zarar gören Türk tebeasına yardım olmak üzere Kızılay tarafından oradaki maslahatgüzarlığımıza 1000 lira gönderilmiştir.”⁸³

İtalya-Habeşistan Savaşı ile ilgili son bir değerlendirme yapmak gerekirse, bu savaş ile İtalya’nın batı kampından ayrılıp Hitler Almanyası ve militarist Japonya eksenine kayması kesinleşmiştir diyebiliriz. Nitekim kısa süre sonra bu üçlü kendi aralarında, “Mihver Devletleri” olarak anılan revizyonist bir ittifak oluşturacaklardı. Konuya Milletler Cemiyeti açısından bakıldığında ise, cemiyetin savaşı önlemede ve durdurmada başarısız olduğu söylenebilir. 1931’de Japonya’nın Çin’in Mançurya bölgesini işgalinde de cemiyet edilgen bir konumda kalmıştı. Bu yaşananlar, kaçınılmaz olarak Milletler Cemiyeti’nin saygınlığına gölge düşürdü. Artık birçok üye devlet, kendi dış politika ve güvenlik sorunlarını özel ve bölgesel konjonktüre göre ayarlamaları gerektiğini kabul etmeye başladılar. Bu gergin ve riskli uluslararası atmosferde, barışçıl diplomatik girişimlerin istenilen ve beklenen sonucu vermediği

⁸² Cumhuriyet,8 Mayıs 1936

⁸³ Ayın Tarihi,Yıl 1936,Sayı 30,s.97,25 Mayıs 1936

kesin olarak görüldü. Bu dönemde, dünyadaki büyük devletlerin önemli bir bölümü, olayları XIX.yy. mantığı ve alışkanlığı ile değerlendirmeye devam etmekteydi.

Ortaya çıkan sonuca Türkiye açısından baktığımızda ise, güvenlik kaygılarının arttığını ve bu süreçte Türkiye'nin zaten yakın olduğu batı kampıyla olan ilişkilerini daha fazla geliştirdiğini söylemek mümkündür. Habeşistan'daki galibiyetin İtalya'yı Akdeniz'de daha güçlü bir konuma getirmesi, Türkiye'nin Akdeniz ve Ege Denizi kıyılarına çok yakın olan Oniki Ada'nın İtalya'nın kontrolünde ve silahlandırılmış olması, Mussolini'nin yayılma planları arasında Türkiye'yi de bulundurduğu endişesi geleceğe yönelik kaygıları artırdı. Bir yıl sonra, Türkiye'nin Ortadoğu barışını korumak amacıyla Sadabad Paketi'ne katılmasında, İtalya kaynaklı kaygıların önemli rol oynadığını söyleyebiliriz. Ayrıca Mussolini İtalyası'nın Balkanlar üzerinde de emellerinin olduğu biliniyordu. Özellikle Arnavutluk, Yunanistan ve Yugoslavya İtalya'nın hedefinde olan devletlerdi. Nitekim birkaç yıl sonra İtalya'nın Arnavutluk ve Yunanistan'a da saldırdığı görülecekti. Konuya Yugoslavya açısından bakıldığında, etnik yapısı karmaşık olan bu devletin de İtalya ile ilişkileri olumsuz bir düzeyde devam ediyordu. Sırp ağırlıklı Yugoslavya'ya itiraz eden Hırvatlar, "Ustaşa" isimli bir örgüt kurmuşlar ve Sırp iktidara karşı silahlı mücadeleye başlamışlardı. İtalya, Ustaşa örgütünü destekledi ve topraklarında barınma imkanı verdi. 1934'te Yugoslavya kralı Aleksandr'ın Fransa'nın Marsilya kentinde Ustaşa örgütünün organize ettiği bir suikast sonucu öldürülmesi, yaşanan olayların ciddiyetini açıkça göstermişti. Balkanlardaki bu gergin politik atmosfer ve kritik dengeler ile Akdeniz'deki riskli konjonktür Türkiye'nin dış politika tercihlerini belirlemesinde ve yeni stratejiler üretmesinde önemli rol oynayacaktı.

İtalya-Habeşistan Savaşı'nda Türk basınındaki genel eğilime baktığımızda, olabildiğince tarafsız bir yayın politikası izlendiğini söyleyebiliriz. Ne İtalya'nın ne de Habeşistan'ın savaşı kazanmasını isteme yönünde açık bir yönelişin olmadığı görülmektedir. Ancak İtalya'nın Türkiye için oluşturduğu tehdit ve Habeşistan'ın saldırıya uğrayan taraf olması nedeniyle, ima yoluyla da olsa Habeşistan'dan yana bir eğilimin olduğu izlenimi doğmaktadır. Ayrıca basının, Türk dış politikasını riske atabilecek yayınlardan kaçındığını da belirtmek gerekir. Konuya ekonomik açıdan bakıldığında ise, savaş öncesinde Türkiye ile İtalya arasında belirli düzeyde bir ihracat-ithalat ilişkisi vardı. Türkiye'nin, Milletler Cemiyeti tarafından İtalya'ya karşı alınan ambargo kararına katılması üzerine, iki ülke arasındaki ticaret bir süreliğine de olsa durdu. Ancak Türkiye'nin farklı alternatiflerinin olması nedeniyle,

bu kesintinin Türkiye ekonomisi üzerinde ciddi bir olumsuz etkisinin olmadığı söylenebilir.

d. Almanya'nın Ren Bölgesini Silahlandırması (7 Mart 1936)

Versailles Antlaşması'nda Almanya'ya getirilen kısıtlamalardan biri de Ren bölgesinin (Rheinland) silahsızlandırılmasıydı. Belçika sınırındaki Ren bölgesi, Alman ordusunun bu ülkeden geçerek Fransa'yı tehdit edebilmesi açısından stratejik bir konuma sahipti. Alman yöneticiler, kendi ülkelerinin parçası olan bir bölgenin askerden arındırılmasını hiçbir zaman benimsemediler. Alman halkında da bu uygulama, ulusal egemenliğe bir saldırı olarak algılandı. Fransa ise, kendi sınır güvenliği için antlaşmaya bu şekilde bir madde koydurmuştu. Almanya'nın ilk fırsatta, Ren bölgesini yeniden ve doğrudan kontrolüne alması ve silahlandırması beklenen bir gelişmeydi. 1925'te Almanya ile çevre ülkeler arasında "Locarno Antlaşması" imzalanmış ve Almanya özellikle batı sınırının değişmeyeceği konusunda garanti vermişti. Ancak bunun konjonktürel bir taktik olduğu daha sonra anlaşılacaktı.

İtalya'nın Habeşistan'ı işgali nedeniyle Avrupalı büyük güçler arasındaki bölünmüşlük ve ortak politikalar belirlemede gösterilen kararsızlık, Hitler'e beklediği uygun uluslararası politik ortamı sağladı. Bu aylarda Akdeniz'de de İngiltere ve müttefikleriyle İtalya arasında çok ciddi bir gerginlik vardı. Fransa'nın Almanya'ya savaş açamayacağını, İngiltere'nin de risk almak istemeyeceğini tahmin eden Hitler, uluslararası konjonktürün uygun olduğuna karar verdi. 7 Mart 1936'da Alman birlikleri Ren bölgesine girdi. Böylece Hitler, Versailles Antlaşması'na bir darbe daha indirmiş oldu. Fransa, birden bire karşılaştığı bu "de facto" durumu kabullenmek zorunda kaldı, protestonun dışında bir şey yapamadı. Ren konusu Milletler Cemiyeti'ne geldiyse de herhangi bir çözüm sağlanamadı. Hitler, yıllar sonra önemli bir hedefine daha ulaşmıştı ve kesinlikle geri adım atacak bir pozisyonda değildi.

Almanya'nın Ren bölgesinde doğrudan denetim kurmasından yaklaşık iki ay önce Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan "İngilizlerle Fransızlar arasındaki anlaşma Berlin'i kuşkulandırıyor"⁸⁴ başlıklı haber, aslında kısa süre sonra yaşanacakların da

⁸⁴ Cumhuriyet, 10 İkincikanun 1936

işaretlerini taşıyordu. Haberde, Almanya'nın Ren bölgesini askeri kontrol altına alabileceği konusunda Fransız basınında çıkan yazılardan söz edilmekteydi.

Ren bölgesiyle ilgili kısa süre sonra yaşananların, önceki tahminleri doğruladığını görüyoruz. Türk basınında da, bu gelişmeyle ilgili haberler ve yazılar yer aldı. Olayı izleyen günlerde haber nitelikli ve batı ajansları kaynaklı yazılar çoğunlukta idi. Son Posta gazetesi "Avrupa Tehlikeli Bir Gün Geçiriyor"⁸⁵ başlığını kullanırken Ulus gazetesi daha net ifadeler kullandı : "Almanya Ren bölgesini işgal etti"⁸⁶ Akşam gazetesi "Alman askerleri Rhine girdiler"⁸⁷ manşetiyle gelişmeleri okuyucularına duyurdu. Cumhuriyet gazetesi ise "Almanya Lokarnoyu yırttı, Reni işgal etti"⁸⁸ manşetiyle Almanya'nın güce dayalı dış politikasını ön plana çıkardı.

Almanya'nın Ren bölgesini yeniden silahlandırması, en çok Fransa'nın güvenliğini ilgilendiriyordu. Ortaya çıkan bu riskli durum, Fransa'nın yeni önlemler almasını gerektirmekteydi. Fransa, Almanya'ya karşı doğrudan silahlı bir girişimde bulunmamakla birlikte sorunun farkında olduğunu gösteren adımlar da attı :

"Fransa askeri tedbir alıyor

Alman hududuna yeni kuvvet gönderildi, izinler kaldırıldı

Şimdilik harb tehlikesi yoktur. Fransa Milletler Cemiyetine müracaat ediyor

Milletler Cemiyetinin Almanyaya karşı zecri tedbirlere karar vermesi

ihhtimalinden bahsediliyor..."⁸⁹

"Fransa askeri hazırlıklara başladı

Fakat Lokarno misakını imza eden devletler Milletler Cemiyetinin kararı olmadıkça askeri kuvvetleri harekete getirmeyecekler

Fransız kabinesi Ren'in askeri işgalini tanımamağa ve meseleyi Milletler Cemiyeti'ne tevdi karar verdi..."⁹⁰

Kriz sırasında İngiltere'nin de Almanya karşıtı bir çizgide olduğu görülmektedir :

⁸⁵ Son Posta,7 Mart 1936

⁸⁶ Ulus,8 Mart 1936

⁸⁷ Akşam,8 Mart 1936

⁸⁸ Cumhuriyet,8 Mart 1936

⁸⁹ Akşam,9 Mart 1936

⁹⁰ Cumhuriyet,9 Mart 1936

“İngiltere Almanyayı Protesto Etti
Fransa Ren hududuna asker ve tayyare sevketti
Fransız Başbakanı : ‘Vaziyet vahim!’ diyor... ”⁹¹

Ren krizi sırasında Fransız basınının Locarno Antlaşması’na gönderme yapması anlamlıydı. Fransa, Hitler Almanyası’nın bu atağını hem Versailles düzenine hem de Locarno Antlaşması’na aykırı olarak değerlendirdi. Ancak Ren bölgesinin yeniden silahlandırılması ve Almanya’nın imzacı devletlere gönderdiği bir nota ile Locarno Antlaşması’nı artık tanımadığını açıklamasıyla Fransa’nın diplomatik uyarılarının bir anlamı kalmadı. Ayrıca Fransa’nın bu ani gelişme karşısında askeri bir karşılık verememesi, aynı zamanda prestijinin de sarsılmasına neden oldu. Çünkü Fransa 1920’lerde Polonya, Çekoslovakya, Yugoslavya ve Romanya ile ikili ittifak antlaşmaları yapmıştı, başka girişimleri de söz konusuydu. Kendi ulusal güvenliği konusunda çaresiz kalan Fransa’nın, bu devletler açısından da gücü ve güvenilirliği sorgulanmaya başlandı.

Cumhuriyet gazetesinde Muharrem Feyzi Togay, “Siyasi İcmal” isimli köşesinde, “Ren mıntakası ve Lokarno misakı” başlıklı yazısında, Fransa’nın Sovyet Rusya ile ittifak kurmasının, Almanya’nın Ren bölgesini yeniden askeri kontrol altına almasında etkili olduğu görüşünü dile getirdi :

“Fransız-Sovyet muahedesinin tasdikı Lokarno misakının ahkamını ihlal edeceği ve neticede Almanyanın serbestisini tekrar ele alarak Rendeki gayriaskeri mıntakayı işgal edeceği salahiyyetdar Alman makamatı tarafından sarıh bir lisanla mükerreren söylenmişti. Aynı zamanda Almanyanın Fransa ile tamamilen anlaşmak istediği haber verilmişti.

M. Hitler ahiren faşist bir Fransız gazetecisine : ‘Fransa, iddia olunan Alman tehlikesini ebedi surette bertaraf etmek isterse bunun için yalnız bunu arzu etmesi kafidir. Çünkü bütün Alman milleti liderine itimad eder. Lider ise Fransa ile dostluğu ister.’ demişti. M. Hitlerin uzattığı bu dostluk eli Fransa tarafından tutulmadı ve bilakis meb’usan meclisi Fransız-Sovyet muahedesini tasdik etti. Ayan meclisi de M. Sarraut itimad meselesi yapacağından bu muahedeyi tasdik edecektir... ”⁹²

⁹¹ Son Posta,9 Mart 1936

⁹² Cumhuriyet,8 Mart 1936

Ren bölgesinin yeniden silahlandırılması Türk dış politikası üzerinde de etkili oldu. Bu kriz nedeniyle ortaya çıkan gergin uluslararası ortam nedeniyle Türkiye, İstanbul ve Çanakkale boğazlarının statüsünü yeniden düzenlemek için harekete geçti. Boğazlar konusunda yeni bir konferansın toplanması ve Montro Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması bu süreçte gerçekleşti. Bu konuyu dördüncü bölümde inceleyeceğiz.

e. Anti-Komintern Pakt'ın Kuruluşu (6 Kasım 1937)

Anti-Komintern Pakt, 6 Kasım 1937'de Hitler Almanyası, Mussolini İtalyası ve militarist Japonya arasında imzalanan siyasi bir ittifaktır. Bu pakt ile yaklaşık iki sene sonra başlayacak olan II.Dünya Savaşı'nın tarafı olan iki temel gruptan biri resmen kurulmuş oldu. Anti-Komintern Pakt'ın kuruluşunu bir yıl öncesine kadar uzatmak mümkündür. 25 Ekim 1936'da Alanya ile İtalya arasında karşılıklı yardım ve işbirliğine dayalı bir antlaşma imzalanmıştı. Bu yakınlaşma, bazı kaynaklarda Berlin-Roma Mihveri olarak da anılır. Bir ay sonra 25 Kasım 1936'da Alanya ile Japonya arasında daha net ifadeler ile bir ittifak antlaşması imzalandı. Berlin-Tokyo Mihveri olarak da anılan bu ittifak ile Anti-Komintern Pakt'ın iki önemli ve başat devleti bir araya gelmiş oldu. Bu nedenle, paktın kuruluşu 25 Kasım 1936 tarihi ile de başlatılabilir. Ancak biz bu ikiliye İtalya'nın da katıldığı 6 Kasım 1937 tarihini tercih ettik. Bu arada Japonya'nın, pakta İtalya'nın katılımını beklemeden 1937 Temmuz'unda Çin'e savaş açması da bizce anlamlıdır. Berlin-Tokyo-Roma Mihveri olarak da anılan Anti-Komintern Pakt bu sayede temel karakterini kazanmış oldu. Daha sonra bu gruba söz konusu devletler ile yakın ilişki içerisinde olan bazı devletlerden de katılımlar olacaktı.

Dünyadaki sosyalist/komünist partilerin ve kuruluşların oluşturdukları ortak politik örgütlenme, enternasyonal olarak anılmaktaydı. I.Enternasyonal 1864-1876 yılları arasında aktif olmuştu. Bu süreçte sosyalist harekette düşünsel ve yöntemsel anlamda yoğun tartışmalar da yaşandı. II.Enternasyonal 1889-1914 arasında etkin oldu. Bu dönemin bitişiyle ilgili olarak kesin bir tarih vermek zor olsa da genellikle I.Dünya Savaşı ile birlikte II.Enternasyonal'ın sonlandığı kabul edilir. Avrupa'daki sosyalist partilerin, I.Dünya Savaşı'nın başlangıcında ülkelerinin savaşa katılımını desteklemeleri, sosyalist harekette ciddi bir kırılma noktası oldu. III. Enternasyonal 1919-1943 arasında aktif olarak çalıştı. III.Enternasyonal genellikle Komünist

Enternasyonal ya da kısaca “Komintern” olarak da anılır. Lenin liderliğinde Moskova merkezli olarak kurulan Komintern, Marksizm’in oldukça katı bir yorumuna dayanan, dünyadaki diğer ülkelere komünist devrimi ihraç etmeyi savunan, sıkı bir parti disiplinine sahip, ideoloji ile dış politikayı birleştiren bir karakter taşıyordu. Dünyadaki birçok ülkede bulunan komünist partilerin doğrudan Moskova’dan emir almaları nedeniyle, rejimi komünist olmayan devletler tarafından ciddi bir tehdit olarak algılanmaktaydı. SSCB, Komintern’i hem ideolojik bir araç hem de bir dış politika faktörü olarak iki dünya savaşı arası dönemde etkin bir şekilde yönlendirdi. Bu dönemde, rejimleri ve çıkarları farklı olan birçok devlet, algıladıkları komünizm tehdidi nedeniyle ortak hareket edebiliyorlardı.

Anti-Komintern Pakt’ı oluşturan Almanya, İtalya ve Japonya, kendi ülkeleri üzerinde doğrudan bir komünizm tehlikesi olduğunu kabul ediyorlardı. Ancak, onları bir araya getiren tek etken sadece bu değildi. Almanya’nın lideri olan Adolf Hitler, siyasi kariyerine başladığı 1920’lerin başlarından itibaren komünizm ve Rusya karşıtlığını Nazi ideolojisinin temel öğelerinden biri haline getirmişti. Nazi Partisi, Almanya’da gerek muhalefette olduğu yıllarda gerekse 1933 sonrası iktidar döneminde komünizme karşı çok ciddi bir mücadele yürüttü. Bu süreçte, Almanya’da komünist ve sosyalist partilerin ayrışmaları ve birbirlerine rakip haline gelmeleri de Nazilerin işini kolaylaştırdı. Ayrıca Hitler, “lebensraum = hayat sahası” ismini verdiği politik bir teze de sahipti. Bu teze göre, Almanların varlıklarını sürdürebilmeleri için sınırlarını genişletmeleri ve yeni topraklar kazanmaları gerekiyordu. Yeni kazanılacak toprakları da doğudaki Slav toprakları oluşturmaktaydı. Bu nedenle Nazizm’in nihai amaçlarından biri de rejimine bakılmaksızın Rusya ile hesaplaşmaktı. Hitler, güçlü bir Rusya’yı (ya da SSCB’ni) Nazizm ve Almanya için önemli bir tehdit olarak algılıyordu. Almanlarda, önceki yüzyıllardan kalan Rus karşıtlığı da Hitler’in elini güçlendiren bir başka faktördü.

Mussolini İtalyası için de bu süreçte, Anti-Komintern Pakt’ın dışında fazla bir seçenek yoktu. Benito Mussolini liderliğindeki Ulusal Faşist Parti’nin düşünsel temellerinden birini komünizm karşıtlığı oluştuyordu. İtalya’da I.Dünya Savaşı’nın hemen sonrasında yaşanan iç politik kriz ortamında, Mussolini ve kendisine bağlı partinin vurucu gücü olan “Kara Gömlekliler” teşkilatı ülkedeki komünist gruplar ile çok ciddi bir şekilde çatışmıştı. Ayrıca İtalya, I.Dünya Savaşı’nda da umduğunu bulamamıştı, İngiltere-Fransa ikilisi tarafından aldatıldığını ve pasifize edildiğini düşünüyordu. Yine İtalya’nın kısa süre önce Habeşistan’ı işgal etmesi, bu süreçte

İngiltere-Fransa öncülüğündeki Batı kampının kendisine karşı çıkması, Milletler Cemiyeti aracılığıyla askeri-ekonomik yaptırımlar uygulaması, Hitler Almanyası'nın ise İtalya'dan yana bir politika izlemesi, İtalya'nın safının netleşmesinde belirleyici bir rol oynadı. Ayrıca Mussolini Akdeniz hakimiyeti konusunda büyük emeller peşindeydi, bu emeller kendisini kaçınılmaz olarak bu dönemde Akdeniz'deki iki büyük güç olan İngiltere ve Fransa ile rakip haline getiriyordu. Sonuç, Mussolini İtalyası'nın Anti-Komintern Pakt içerisinde yerini alması oldu.

Japonya, iki dünya savaşı arası dönemin yıldızı parlayan gücüydü. Bu yıllarda Japonya'nın yönetici kadrolarında çok güçlü bir militarist eğilim vardı. Sağlam ekonomisi, kalabalık nüfusu, güçlü ordusu ve donanması ile Japonya adeta kabına sığmayan bir güç haline gelmişti, kendisine Uzakdoğu'nun yeni devi demek herhalde yanlış olmazdı. Japonya, I.Dünya Savaşı'nda kendisi açısından doğru tercih yapmış ve kazanan tarafta yer almıştı. Aslında Japonya'nın yükselişi 1868-1912 arasında yaşanan "Meici Restorasyonu"ndan beri devam ediyordu. Sahip olduğu askeri ve ekonomik gücü politik kazanca çevirmek 1920 sonrası için temel amaç haline gelmişti. Coğrafi konumu, homojen nüfusu, dünyanın önemli güç ve kaos merkezlerine olan uzaklığı da önemli bir avantajdı. Japonya, 1931'de Çin'in kontrolündeki Mançurya'yı işgal ederek yayılmacı dış politika vizyonunun ilk büyük adımını attı. Daha önce 1894-1895'te Çin'i, 1904-1905'te Rusya'yı tek başına yenmesi de dikkate alınırsa, Japonya'nın bu konuda çok güçlü bir psiko-politik arka plana sahip olduğu söylenebilir. Bu süreçte Japonya, yeniden Çin ile büyük bir hesaplaşmaya hazırlanıyordu. Nitekim, 1936 Kasım'ının sonunda Almanya ile ittifak yaptıktan sonra daha sekiz ay bile geçmeden 1937 Temmuz'unda Çin'e savaş açacaktı. Burada, 1936 Ağustos'unda Çin ile SSCB arasında imzalanan saldırmazlık antlaşmasına da vurgu yapmak gerekiyor. Japonya, Çin'i devre dışı bıraktıktan sonra bütün Uzakdoğu ve Pasifik bölgesini kendi kontrolüne almak istiyordu. Kıta Asyası'ndaki emelleri kendisini Çin ile, Pasifik'teki emelleri ise ABD ile doğrudan rakip haline getirmekteydi. Her ikisi de güçlü rakiplerdi. Japonya, bunlara ek olarak bir de SSCB ile tek başına uğraşmayı göze alamazdı. Kaldı ki, Japon yönetim kadroları hem komünist ideolojiye karşıydılar hem de SSCB'nin Uzakdoğu'da etkinlik göstermesini kesinlikle istemiyorlardı. SSCB'nin Çin ile yakınlaşması, Kore Yarımadası'na kadar sınırlarını uzatması, Japon adalarına yaklaşması, Japonya'nın Asya anakarasındaki yayılma politikasına karşı çıkması Japon militarist kadrolarının

kabullenebileceği argümanlar değildi. Bu nedenle, Japonya'yı Anti-Komintern Pakt içerisinde görmek hiç de şaşırtıcı bir gelişme değildi.

Yukarıda söz ettiğimiz ve 1936 Ekim'inin sonunda resmiyet kazanan Almanya-İtalya yakınlaşmasını Cumhuriyet gazetesi, "İtalya ile Almanya her hususta anlaştı"⁹³ başlığıyla okuyucularına duyurdu. Haberin içeriğinde, Almanya ile İtalya arasında yazılı bir antlaşmanın imzalanması konusunda kesin bir bilgi olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca konunun önemi dolayısıyla tarafların basına ayrıntı vermedikleri de söylenebilir. Ancak burada önemli olan Almanya ile İtalya'nın siyasi konularda görüş birliğine varmaları ve ortak hareket etme kararı almalarıydı. Sonraki süreçte yaşananlar da bu tahminleri doğrulamaktadır.

Bu süreçte Hitler Almanyası ile militarist Japonya arasında, uzun vadeli emelleri ve ortak düşmanları nedeniyle bir yakınlaşmanın olduğu biliniyordu. Sürpriz bir şekilde, taraflar arasında bir ittifakın kurulduğu haberi aniden gazete sayfalarına yansıdı. Alman-Japon ittifakı, II.Dünya Savaşı'na giden sürecin kritik dönemeçlerinden birini oluşturmaktadır. Berlin-Tokyo Mihveri'nin kuruluşunu Cumhuriyet gazetesi "Alman-Japon ittifakı Berlinde imza edildi"⁹⁴ başlığıyla duyurdu ve Son Posta gazetesi "Komünizme karşı Alman-Japon anlaşması"⁹⁵ başlıklı haberinin içeriğinde, Almanya-Japonya yakınlaşmasının İngiltere, Fransa ve SSCB üzerindeki olumsuz etkisine değindi. Akşam gazetesi ise "Alman-Japon anlaşması her tarafta bomba gibi patladı"⁹⁶ başlıklı haberinde, yapılan antlaşmanın dünya kamuoyu üzerindeki etkisini ön plana çıkardı.

Almanya ile Japonya arasında imzalanan bu antlaşma ile Anti-Komintern Pakt'ın ilk ve en önemli adımı atılmış oldu. Bundan sonraki süreçte, bu ikilinin birçok konuda benzer ve birbirlerini destekler nitelikte bir dış politika izledikleri gözlemlenecekti. Alman-Japon ittifakının imzalanması dünyada büyük yankı uyandırdı. Çünkü bu iki devletin her biri, kendi coğrafyalarında politik dengeleri değiştirebilecek ya da alt-üst edebilecek potansiyele sahiptiler. Almanya'nın Avrupa'da, Japonya'nın da Uzakdoğu'da yayılmacı emelleri olduğu biliniyordu. Dolayısıyla bu iki devlet ile sorunlu ilişkileri olan devletlerin kaygı duymalarını beklemek gerekirdi. Bu konudaki tepkiler, devletlerin aldıkları uluslararası politik pozisyonlara göre farklılık göstermekteydi. Cumhuriyet gazetesi "Berlin ittifakı

⁹³ Cumhuriyet,26 Birinciteşrin 1936

⁹⁴ Cumhuriyet,26 İkinciteşrin 1936

⁹⁵ Son Posta,26 İkinciteşrin 1936

⁹⁶ Akşam,27 Teşrinisani 1936

fırtına kopardı Amerika ateş püskürüyor”⁹⁷ başlıklı haberiyle ABD’nin de yaşanan gelişmelerden rahatsız olduğunu aktardı.

Almanya-Japonya ittifakının ABD’de olumsuz karşılanması beklenebilir bir gelişmedir. Çünkü ABD, Pasifik Okyanusu ve hinterlandını kendi arka bahçesi olarak görüyordu. Özellikle 1898’de İspanya’nın ABD tarafından yenilgiye uğratılmasıyla Pasifik’te kontrol büyük ölçüde ABD’ye geçmişti. Gerçi bölgede İngiltere, Fransa ve Hollanda’nın da belirli bir ağırlığı vardı ancak bu devletler Pasifik’te ABD çıkarlarını tehdit edecek bir pozisyonda değillerdi. Yine Filipinler’in de 1899’dan II.Dünya Savaşı’ndaki Japon işgaline kadar ABD’nin kontrolünde olduğunu hatırlatmakta yarar var. Dolayısıyla, Japonya’nın Pasifik’teki gerek askeri ve siyasi gerekse ekonomik ağırlığını artırma çabaları ABD tarafından doğrudan kendisine yöneltilmiş bir tehdit olarak algılanmaktaydı. Yukarıdaki gazete haberinde de açıkça değinildiği gibi, bu gelişme ABD’yi I.Dünya Savaşı’nda müttefik olduğu İngiltere-Fransa grubuna yeniden ve biraz daha fazla yaklaştırmış olacaktı.

25 Kasım 1936’daki Alman-Japon Antlaşması’nın hemen sonrasında, daha önce basında da yer alan Japonya-İtalya yakınlaşmasının başladığı görülmektedir. Bu yakınlaşmanın somut göstergesini İtalya’nın Mançurya’daki Japon işgalini tanınması, Japonya’nın da Habeşistan’daki İtalyan işgalini tanınması oluşturdu. Bu gelişmeyi Cumhuriyet gazetesi aşağıdaki başlıklar ile duyurdu :

“MANÇUKO-HABEŞİSTAN

İtalya ve Japonya iki yeni imparatorluğu resmen tanıdılar...”⁹⁸

Militarist Japonya ile Mussolini İtalyası arasında var olan ideolojik yakınlığın ikili siyasi ilişkilere de yansıdığı görülmektedir. Bu yakınlaşmadaki Hitler faktörünü de unutmamak gerekir. Bu nedenle bir yıl sonra İtalya’nın Almanya-Japonya ittifakına katılması bir sürpriz olmadı.

Yaklaşık bir yıl süreyle Türk basınında, diğer yoğun gündem maddelerinin de etkisiyle bu konuda çok fazla haber yer almadığı gözlenmektedir. Ayrıca Almanya ve Japonya da, çoğunlukla kendi özel gündemleriyle uğraşmaya öncelik vermişlerdi. 1937 Kasım’ında Anti-Komintern Pakt’ın yeniden gündeme geldiği görülmektedir. Daha doğrusu, bir yıl önce Almanya ile Japonya arasında imzalanan pakta İtalya da

⁹⁷ Cumhuriyet,28 İkinciteşrin 1936

⁹⁸ Cumhuriyet,29 İkinciteşrin 1936

katılacaktı. Böylece Berlin-Tokyo Mihveri yeni bir ivme kazanacak, Berlin-Tokyo-Roma Mihveri ortaya çıkacaktı. İtalya'nın da katılımıyla Anti-Komintern Pakt'ın üçüncü ayağı da tamamlanmış oldu. Son Posta gazetesi konuyu ilk sayfasında haberleştirdi :

*“Alman-Japon paktına İtalyanın da gireceği resmen tahakkuk ediyor
Üç devlet arasındaki müzakereler neticelendi. Yeni pakt ay içinde Romada imzalanacak...”⁹⁹*

Birkaç gün sonra Cumhuriyet gazetesi, İtalya'nın başkenti Roma'da Almanya, Japonya ve İtalya arasında yeni bir antlaşmanın imzalanacağını iç sayfalarda küçük bir haber olarak verdi.¹⁰⁰

Söz konusu paktın oluşumuyla ilgili gazete haberlerinde, paktın komünizme karşı kurulduğuna vurgu yapılması dikkat çekicidir :

*“Alman, İtalyan, Japon paktı yarın Romada imza edilecek
Komünizm aleyhinde mücadele bahanesile İtalya, Almanya ve Japonya arasında sıkı bir teşriki mesai teessüs ettiğine artık artık hiç şüphe kalmamıştır.*

Zevahiri kurtarmak üzere evvelce Almanya ile Japonya arasında aktedilen antikomünist anlaşmaya şimdi İtalya da iştirak edecektir...”¹⁰¹

*“Komünizme karşı hazırlanan pakt
Bugün büyük merasimle Romada imzalanıyor...”¹⁰²*

Yukarıdaki haberlerin içerikleri incelendiğinde, üç devlet arasında daha önce bazı görüşmelerin yapıldığı, konu imza aşamasına geldikten sonra basın ve dünya kamuoyunun bilgilendirildiği anlaşılmaktadır. Zaten bu tür ittifakların doğası da, çoğu zaman kapalı kapılar ardında yapılan görüşmelerden oluşan “gizli diplomasi”yi gerektirmekteydi.

Cumhuriyet gazetesi Anti-Komintern Pakt'ın aldığı son şekli aşağıdaki başlıklar ile duyurdu :

⁹⁹ Son Posta,1 İkinciteşrin 1937

¹⁰⁰ Cumhuriyet,5 İkinciteşrin 1937

¹⁰¹ Son Posta,5 İkinciteşrin 1937

¹⁰² Cumhuriyet,6 İkinciteşrin 1937

*“Komünizme karşı mücadele
Alman-Japon-İtalyan paktı dün imzalandı... ”¹⁰³*

Akşam gazetesi, paktın oluşumundaki komünizm karşıtlığını ön plana çıkardı :

*“Alman-İtalyan-Japon paktı Romada imzalandı
3 devlet komünist tahrikatına karşı müttehid bir cephe almağı taahhüt
etmişlerdir.... ”¹⁰⁴*

Son Posta gazetesi ise, olayı faşizm-komünizm mücadelesi olarak sundu :

*“Romada imzalanan pakttan sonra
Faşizm, Komünizm mücadelesi alevlendi... ”¹⁰⁵*

Anti-Komintern Pakt, her ne kadar komünizme karşı kurulmuş olsa da, aynı zamanda bu üç devletin ulusal çıkarlarına ve emellerine de hizmet edecekti. 1939 sonrasında Almanya ve Japonya’nın gerçekleştirdikleri dev yayılma hareketinde, bu paktın sağladığı moral motivasyonu da dikkate almak gerekir. İlerleyen süreçte Franco İspanyası da pakta üye olacaktı. Ayrıca Avrupa’da II.Dünya Savaşı’nda Alman etkisinde olan Macaristan, Slovakya, Romanya, Bulgaristan, Hırvatistan, Danimarka ve Finlandiya da mevcut koşulların ve Hitler’in zorlamasıyla Anti-Komintern Pakt içerisinde yer aldılar. Japonların Mançurya’da kurdukları Mançukuo Hükümeti ile yine Japonların Çin’in güneyinde işgal bölgesinde kurdukları Nanking Hükümeti de pakta katıldılar.

Bu üçlü paktın kurulmasına herhalde en çok sevinen kişi, Nazi Almanyası’nın lideri Hitler olmuştur. Çünkü bu oluşum, Avrupa’da Hitler’in politik pozisyonunu güçlendirecekti. SSCB ise, tahmin edilebileceği gibi Anti-Komintern Pakt’ın oluşumundan büyük bir rahatsızlık duydu. Çünkü bu pakt ile karşısına üçlü bir ittifak çıkmış oluyordu. Üstelik bunlar güçlü devletlerdi ve SSCB bu gelişmeyi görmezden gelemezdi. Fransa da, rahatsızlık duyan devletler arasındaydı. Fransa’nın rahatsızlığının nedeni, paktın komünizme karşı kurulmuş olması değil, paktı

¹⁰³ Cumhuriyet,7 İkcinciteşrin 1937

¹⁰⁴ Akşam,7 Teşrinisani 1937

¹⁰⁵ Son Posta,7 İkcinciteşrin 1937

oluşturan her üç devletin de Fransa ile ilişkileri olumsuz düzeyde olan devletler olmalarıydı. Yani söz konusu pakt, konjonktürel gelişmelere göre her an açıkça Fransa'nın karşısında yer alabilirdi. Aşağıdaki haberlerde Fransa ve SSCB'nin rahatsızlığı açıkça görülmektedir :

“Faşist devletler birliği

Roma, Berlin, Tokyo müselleşi Pariste büyük bir endişe uyandırdı

Paris gazeteleri, Roma'da tamamlanan paktın, Sovyet Rusyadan ziyade

İngiltereyi istihdaf ettiğini yazıyorlar... ”¹⁰⁶

“Sovyet Rusya İtalya ile dostluk misakını feshediyor

İki hükümet arasında siyasi münasebatın kesilmesi muhtemel

Rusya, İtalyanın Alman Japon anlaşmasına girmesini protesto etti

İtalya mahafili anlaşmanın Sovyet Rusyaya değil, üçüncü enternasyonale karşı olduğunu söylüyor... ”¹⁰⁷

Ulus gazetesinde Ahmet Şükrü Esmer “Dış İcmal” sütununda “Roma-Berlin-Tokyo mihveri” başlıklı yazısında, paktın kuruluşunun “statükoyu bozmak isteyen kuvvetlerin organize edilmesi” anlamına geldiğini savundu :

“Brüksel’de Uzak Şark konferansının içtimaina karşı Japonya komünistlik aleyhinde geçen sene yapılan paktın içine İtalyayı da almak suretile mukabelede bulunmuştur. İtalyanın da pakta iltihakiyle biri Roma-Berlin, diğeri de Berlin-Tokyo olmak üzere birbirinden ayrı gibi görünen iki mihver artık birleşmiş sayılabilir.

.....

Roma-Berlin-Tokyo mihverinin kurulması istatükoyu bozmak isteyen kuvvetlerin organize edilmesi demektir. Filhakika mücerred olarak bakacak olursak, İngiltere, Amerika, Fransa ve Sovyet Rusya karşısında bu mihver büyük bir kuvvet ifade etmez. Fakat üçler mihverini teşkil eden devletler arasında tesanüd vardır. Halbuki dörtler arasında bir bağ yoktur. Bu dört devlet arasında el ile tutulabilecek bağ fransız-sovyet misakı ile ingiliz-fransız teşriki mesaisidir. İngilterenin Sovyet-fransız misakı meselesinde ne düşündüğü bile pek belli değildir. Amerika ise, bin bir tereddüden sonra yarı müşahid olarak Brüksel konferansına gelmeğe razı oldu.

¹⁰⁶ Son Posta,8 İkinciteşrin 1937

¹⁰⁷ Akşam,10 Teşrinisani 1937

Roma-Berlin-Tokyo mihverinin kurulmasıyla Avrupa, Asya, Amerika politikası diye ayrı muntakavi politikalar ortadan kalkıyor. Artık bir dünya muvazenesi, bir dünya politikası vardır. Bu muvazenede oynayacakları rol için İtalya, Almanya ve Japonya hazırlanmışlardır. Tarih göstermiştir ki her kombinezon mukabil bir kombinezon meydana getirir. Her halde Roma-Berlin-Tokyo mihveri de karşı tarafta akisler uyandırmaktan geri kalmıyacaktır.”¹⁰⁸

Akşam gazetesinde Feyzullah Kazan “Siyasi İcmal” sütunundaki “Yeni üçler ittifakı” başlıklı yazısında, Anti-Komintern Pakt’ın, antlaşmada belirtilen kapsamda kalmayacağı ve daha geniş hedeflerinin olacağı, pakta yeni katılımların olacağı ve büyük devletler arasında bir kamplaşmanın ortaya çıktığı görüşünü savundu :

“Almanya, İtalya ve Japonya arasında Romada bir ittifak muahedesinin imza edilmesi, bundan elli sene evvel Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya arasında akdolunan ittifakı müsellesten sonra tarihin en mühim bir hadisesi sayılıyor.

Devletler ve bahusus büyük devletler muhtelif noktalarda menfaatlerinin aynı ve müşterek olmasından dolayı iş birliği yaparlar. Fakat ahdi bir vesika ile kat’i taahhüd altına girmekten, fevkalade bir zaruret olmadıkça çekinirler. Roma muahedesi ise üç büyük devleti sonu ve hududu olmıyan taahhüdler altına sokmaktadır.

İttifakın zahiri gayesi merkezi Moskovada bulunan komünist enternasyonaline karşı dünyanın her tarafında mücadeledir. Fakat hakikatte Sovyet Rusyaya ve bu devlete doğrudan doğruya, yahud dolayısıyla müzaheret ve yardım gösterecek devletlere karşı harbi dahi göze aldırarak harekette bulunmaktır. Artık dünya devletleri muhasım iki cepheye ayrılmış bulunuyorlar. Doğrudan doğruya bu iki cepheden birine dahil bulunmıyan devletlerin de kenarda kalmaları isteniyor.

Roma muahedesinin komünistliği bir tehlike sayan bütün devletlere açık bırakılması da cephelerin yeni yeni unsurlarla genişletilmesi düşünüldüğünü gösteriyor. Yani Lehistan, Macaristan, Avusturya ve Yugoslavya gibi Avrupalı ve Brezilya ve Şili gibi Amerikalı devletler Roma ittifakına girmeye davet edilmiş bulunuyorlar.

.....

¹⁰⁸ Ulus,8 Sontışın 1937

Roma muahedesinin şimdilik başlıca gayesi, İngiltere'yi Akdeniz'deki yollarını tehdid etmek ve Amerika'yı da yalnız bırakarak Uzak Şark harbına karışmaktan menetmektir. Çünkü bu muahede Uzak Şark'taki harbi Japonlarla Çinliler arasında bir savaş değil, Arkasında Sovyet Rusyası bulunan komünistler cephesi ile Japonya ve Almanya ve İtalya'nın fikren müttefik bulundukları cephe arasında muazzam bir boğuşma addetmektedir. Dünyanın politika vaziyeti artık büsbütün değiştirmiştir."¹⁰⁹

Anti-Komintern Pakt'ın kuruluşu ile ilgili dönemin Türk basınında çıkan yazılara bakıldığında, paktın komünizme karşı kurulduğuna vurgu yapılmakla birlikte, SSCB'ni açıkça eleştiren yazıların göze çarpmadığı görülmektedir. Bu durumu da, Türkiye ile SSCB arasındaki yakın ilişkiler ile açıklamak mümkündür. Yine aynı şekilde, Alman Nazizmi'ni ve İtalyan Faşizmi'ni açık ve sert bir şekilde eleştiren yazılara da çok fazla rastlanmamaktadır. Dönemin uluslararası konjonktüründe Türkiye, Hitler Almanyası'nın ve Mussolini İtalyası'nın izlediği saldırgan dış politikadan rahatsız olmakla birlikte, olabildiğince ihtiyatlı bir dış politika izlemeye çalışmaktaydı. Basının da bu yönde hareket ettiği gözlemlenmektedir.

f. Almanya ile Avusturya'nın Birleşmesi (Anschluss) (12 Mart 1938)

Almanya'nın 12 Mart 1938'de Avusturya'yı ilhak etmesi, II.Dünya Savaşı'na giden yolda önemli bir aşamayı oluşturmaktadır. "Anschluss" olarak isimlendirilen Almanya ile Avusturya'nın birleşmesi, hem Hitler liderliğindeki Nazilerin hem de Alman ulusunun önemli idealleri arasındaydı. İki Alman devletinin birleşmesiyle Pan-Germenizm politikasında büyük bir adım atılmış olacaktı. Versailles Antlaşması'nda iki devletin birleşmesi yani anschluss yasaklanmıştı. Bu dönemdeki Avusturya yönetimi de birleşmeye karşıydı. Avusturya'da Naziler, tıpkı Almanya'da olduğu gibi özellikle gençler arasında güçleniyorlardı. 1934'te Avusturya'daki Naziler bir darbe girişiminde bulunmuşlar ve başbakan Engelbert Dolfuss'u öldürmüşlerdi. Ancak darbe, iktidar olma hedefine ulaşmadan bastırılmıştı. Bir başka ayrıntı da tarihsel arka plan ile ilgiliydi. Viyana, yüzyıllar boyunca Alman devletleri arasında merkezi ve hakim bir konumda yer almış, hiçbir zaman ne Berlin'e ne de Almanya'daki bir başka otoriteye bağlı olmamıştı. Dolayısıyla, bu iki

¹⁰⁹ Akşam,10 Teşrinisani 1937

Alman devleti birleşseler bile bunun uzun süre devam etmeyeceği belliydi. Fakat mevcut atmosferde, Nazilerin bu ayrıntıları düşünmeleri ya da dikkate almaları beklenmemeliydi.

Bu ortamda, özellikle 1938 Şubat'ından sonra Almanya, Avusturya üzerindeki baskılarını artırmaya başladı. Dönemin gergin uluslararası politik atmosferinde Hitler, her zamanki gibi aktif hatta hegemonyacı bir dış politikadan yanaydı. Avusturya'nın ise, oyalama ve taviz politikası izlemenin dışında fazla bir seçeneği yoktu. Ancak anschluss sürecinin arka planını doğru kavrayabilmek için, söz konusu süreç içerisinde Almanya'nın iç politikasında yaşanan bazı gelişmeleri de dikkate almak gerekmektedir.

Şubat ayı başlarında Son Posta gazetesinde iç sayfalarda “Alman Harbiye Nazırı Blomberg istifa etti”¹¹⁰ başlığıyla yer alan kısa bir haber, o anda pek fark edilmese de, aslında yakında yaşanacak olan önemli gelişmelerin de habercisiydi. Ancak Almanya savunma bakanı Blomberg'in istifasının arkasında hiç tahmin edilmeyen basit bir neden bulunmaktaydı. Blomberg'in bir tesadüf sonucunda bir hayat kadınıyla evlenmesi ve bunun da Hitler'in kulağına gitmesi, Alman devletinin zirvesinde bir krize neden oldu.¹¹¹ Hitler, gerek bu krizi çözmek gerekse uzun zamandan beri iktidar kademelerinde yapmayı düşündüğü değişiklikleri uygulamak için hemen harekete geçti. Ertesi gün basında yer alan haberlerde Alman iç politikasında yaşanan gelişmeler ön plana çıktı :

“Almanyada mühim hadiseler cereyan ediyor

Hitler Almanyanın siyasi, askeri, iktisadi bütün idaresini deruhde etti

Ordu Nazilerin idaresi altına girdi, Hitler Başkumandan oldu

Hariciye Nazırı da değişti, Nezarete Ribentrop geldi

Hitlerin beyannameleri

Roma, Tokyo ve Londra elçileri de değiştirildi

General Göring mareşal oldu, ihdas edilen hava ve deniz nazırlıklarına da tayinler yapıldı... ”¹¹²

¹¹⁰ Son Posta,4 Şubat 1938

¹¹¹ Ian Kershaw,**Hitler**,C.II,çev.Yavuz Alogan,İthaki Yayınları,İstanbul,2007,s.82-84

¹¹² Son Posta,5 Şubat 1938

Haberin devamında, yeni kurulan askeri bakanlıklar, bürokraside Nazi hakimiyetinin güçlendirilmesi ve yeni atamalar ile ilgili de bazı bilgiler yer almaktaydı. Ayrıca dış politikada danışma görevi yapmak üzere hükümet içerisinden bakanların ve üst düzey bazı komutanların yer alacağı özel bir konsey de kuruldu¹¹³ Bu değişikliklerin arka planının basında henüz tam olarak anlaşılamadığını, olayların daha çok batılı haber ajanslarından verilen haberler ışığında değerlendirildiğini de belirtmeliyiz.

Yaşananlara bakıldığında, ortaya çıkan gelişmeler görünürde Alman iç politikasındaki değişikliklerden ibaretti. Almanya'yı ve Nazileri yakından tanıyanlar ile özellikle Fransızlar ise farklı düşünüyorlardı. 1918'den beri sürekli Alman korkusuyla yaşayan Fransa, gelişmeleri endişe ile izlemekteydi. "Almanyadaki değişiklikler Avrupada gerginliği arttıracak mı?"¹¹⁴ ve "Berlinin bir sertlik devresine girmesini beklemek lazımdır"¹¹⁵ başlıklı haberlerin içeriklerinde Fransa'nın kaygılarına yer verilmekteydi.

Aşağıdaki haber ise, kısa süre sonra yaşanacak olan Almanya'nın Avusturya'yı ilhakı konusunu bir ay öncesinden adeta açıkça haber vermektedir :

"Roma ile Berlinin arası açılıyor

Berlin Avusturyayı ilhaka hazırlanıyor, İtalya mukabil tedbirlere başvuracak

Moskova diyor ki :

Londra diyor ki :

Almanya Avusturyayı ilhak

İtalya kendisine komşu büyük

ettikten sonra Akdenizde

bir Cermen devleti teessüs

bir mahreç arayacaktır

etmesini istemiyor

*Almanyadaki vakayii büyük bir alaka ile takib eden siyasi mehafilin kanaatine göre son tebeddülâtın bazı sürprizler intaç edeceği muhakkaktır..."*¹¹⁶

Burada bazı değerlendirmeler yapmak gerekmektedir. Her şeyden önce Hitler Almanyası'nın Avusturya ile birleşmek istediği, daha doğrusu kendisi gibi Alman olan bu devleti ilhak etmek istediği uzun zamandan beri bilinen bir gerçektir. Avusturya'nın ise, tarihsel arka plan nedeniyle Berlin'e bağlanmak istemeyeceği ve bu yöndeki ısrarlara direneceği çok açıktı. Çünkü tarih boyunca Avusturya, küçük

¹¹³ a.y.

¹¹⁴ Son Posta,6 Şubat 1938

¹¹⁵ Son Posta,7 Şubat 1938

¹¹⁶ Son Posta,9 Şubat 1938

Alman devletlerinin ve Germen dünyasının “büyük ağabey”i gibi davranmış ve yüzlerce yıl Alman coğrafyasının siyasi merkezi Viyana olmuştur. Anschluss girişimine, dönemin konjoktüründe Almanya’nın rakipleri olan Fransa ve İngiltere’nin karşı çıkacakları belliydi. Versailles Antlaşması’na da anschlussu açıkça yasaklayan bir madde konulmuştu. Fakat Hitler’in Fransa ve İngiltere’den ciddi bir çekincesi yoktu, bu konu için savaşı göze alamayacaklarını biliyordu. Burada asıl muhalefet Mussolini İtalyası’ndan gelebilirdi. Çünkü bu birleşme ile Orta Avrupa’da yani İtalya’nın yanı başında güç dengeleri değişecekti. Ayrıca İtalya ile Avusturya arasında bazı sınır sorunlarının olduğu ve özellikle Güney Tirol bölgesinin önemli bir anlaşmazlık konusu olduğu da biliniyordu. Bu aşamada İtalya’nın politikası çok önemliydi. Ancak, yukarıdaki gazete haberinde söylenenlerin aksine, dönemin konjoktüründe İtalya’nın, Almanya’ya ciddi bir sorun çıkarmayacağını tahmin etmek mümkündür. Her şeyden önce 1935 Ekim’inde başlayan İtalya-Habeşistan Savaşı’ndan beri Almanya ile İtalya aynı politik çizgide ve çıkar ekseninde yer alıyorlardı. Ayrıca bu tarihten kısa bir süre önce kurulan Anti-Komintern Pakt içerisinde İtalya’nın da bulunduğunu hatırlamakta yarar var. İtalya, uluslararası arenada zaten yalnızlık içerisinde bulunuyordu ve Avusturya uğruna Almanya’yı kaybetmeyi göze alamazdı. Bu aşamada Hitler’in yapması gereken bazı güvenceler ve küçük tavizlerle Mussolini’yi ikna etmekte.

Bu ortamda Avusturya başbakanı Kurt Schuschnigg Almanya’ya giderek Hitler ile görüştü.¹¹⁷Görüşme, Münih kenti yakınlarında Hitler’in özel konutunun bulunduğu Berchtesgaden’de yapılmıştı. Görüşmenin içeriği hakkında bazı tahminler yürütülmekle beraber, resmi bir açıklama yapılmadığı için politik çevrelerin merakı daha da arttı. Ertesi gün ise basında, Schuschnigg’in Çekoslovakya başbakanı Milan Hodza ile bir telefon görüşmesi yaptığı haberi yer aldı.¹¹⁸Bu gelişme, Avusturya üzerindeki Alman baskısının arttığı anlamına geliyordu. Bir sonraki gün ise Hitler-Schuschnigg görüşmesinin ayrıntıları konusunda biraz daha açık ifadelerin kullanıldığı görülmektedir. Burada Hitler’in Avusturya’nın iç yönetimiyle ve Almanya ile olan ilişkileri konusunda bazı önemli tavizler istediği anlaşılmaktadır.¹¹⁹ Hitler’in bu istekleri bir ultimatoom olarak da anlaşılabilir. Yaşanan gelişmelerden Avusturya’nın Almanya’nın baskısı karşısında geri adım attığı anlaşılmaktadır. Son

¹¹⁷ Son Posta,14 Şubat 1938

¹¹⁸ Son Posta,15 Şubat 1938

¹¹⁹ Son Posta,16 Şubat 1938

Posta gazetesi “Avusturya Almanyanın ultiyatou karşısında boyun eğdi”¹²⁰ başlıklı haberiyle durumu özetledi.

Avusturya h k metinde Hitler’in baskısıyla yapılan Nazi yanlısı değişiklik kaçınılmaz olarak, Hitler’in hedefinde olduğu bilinen diğer başlıca devletler olan Çekoslovakya ve Polonya’da da büyük kaygılara neden oldu. Yaşanan gelişmelerin önemli Avrupa başkentlerinde de yankı bulduğunu vurgulamalıyız. Aslında söz konusu gelişmeler, sonraki bir buçuk yıl içerisinde olacakların da habercisi gibiydi. (Bu süre içerisinde Avusturya, Almanya tarafından ilhak edildi, Çekoslovakya’nın önce Südetenland bölgesi daha sonra da tamamı işgal edildi, son aşamada ise Polonya’nın işgali vardı).

Aşağıdaki satırlarda, Almanya-Avusturya ilişkilerindeki gelişmelerin Avrupa’da uyandırdığı kaygılar açıkça görülmektedir :

“Birçok Avrupa merkezlerinde d n endişe dolu yeni bir ihtimal ileri sürülüyordu :

‘Sıra Çekoslovakya!’

Alman ordusunun yarısı Çekoslovakya hududlarında tahşid olunmuş!

Lehistanda da endişe ve telaş hüküm sürüyor... ”¹²¹

Birkaç gün sonra benzer bir korkunun Macaristan’a da sıçradığı görüldü :

“Endişe Çekoslovakya’dan sonra Macaristana da sirayet etti!

PEşTEDE TEVK FLER

Macar Nazi partisi dağıtıldı, şefleri hapse atıldı, Macarlar Avusturya hududu

boyunca gamalı ha işaretleri belirdeğini söyleyerek ‘Biz Alman değiliz,

Macarız’ diyorlar... ”¹²²

Mart ayı geldiğinde Avusturya’da Nazi sorunu ciddi bir boyut kazandı. Gerek Almanya gerekse Avusturya içerisindeki Naziler, Avusturya hükümeti üzerindeki baskılarını artırdılar. Bu günlerde Avusturyalı Nazilerin özellikle politik ortamı gerginleştirme yönünde çaba harcadıkları anlaşılmaktadır. Basına da bu yönde haberler yansımaktaydı. Son Posta gazetesi “Avusturyada Naziler muazzam bir

¹²⁰ Son Posta,17 şubat 1938

¹²¹ Son Posta,18 şubat 1938

¹²² Son Posta,23 şubat 1938

nümayiş yapmaya kalktılar”¹²³ ve “Avusturyada Naziler kanlı bir hadise çıkardılar”¹²⁴ başlıklı haberleriyle yeni gelişmeleri okuyucularına duyurdu.

Bu kritik günlerde, Avusturya başbakanı Kurt Schuschnigg’in aniden 13 Mart 1938’de bir referandum yapılacağını ilan etmesi politik atmosferi yeniden hareketlendirdi. Referandumda Avusturyalı Almanlara bağımsızlığın devamı ya da Almanya ile birleşme konusu sorulacaktı. Schuschnigg, bağımsızlığın devamı yönünde bir karar çıkmasını istiyordu. Bu nedenle oy kullanma yaşını 24 ve üzeri olarak belirledi. Bu sayede Nazi sempatzanı gençliği devre dışı bırakacaktı.

Referandum kararı, Avusturya-Almanya gerginliğinde geline son noktayı gösterdiği gibi anchluss sürecinin de adeta son aşamasını temsil etmekteydi. Bu konuda Son Posta gazetesi “Avusturyanın istiklali için bu Pazar reyiam yapılacak”¹²⁵, Ulus gazetesi “Avusturyada bir plebisit yapılacak”¹²⁶ başlıklarını kullandılar.

Aslında, Avusturya’nın bu atağı Almanya’nın ve ülke içerisindeki Nazilerin baskılarına karşı bir meydan okumaydı. Bu referandum ile ülkenin Almanya’ya boyun eğmeyeceği ve bağımsız bir varlık olarak yaşamaya devam edeceği mesajı verilmek isteniyordu. Ancak Hitler’in buna seyirci kalması beklenemezdi, nitekim hemen ilhak kararı alındı. Bu arada Orta Avrupa dengeleri nedeniyle, Avusturya’nın geleceğiyle yakından ilgili olan İtalya ile de görüşüldü, bir sorun çıkmaması için Mussolini’nin de onayı alındı. Avusturya’ya önce ultimatom verildi, 12 Mart’ta da Alman birlikleri sınırı geçtiler ve herhangi bir direnişle karşılaşmadan bütün Avusturya’yı kontrol altına aldılar. Böylece Avusturya’nın ilhakı sorunsuz bir şekilde tamamlandı ve ülke doğrudan Almanya’ya bağlandı.

Almanya’nın Avusturya’yı ilhak etme süreci, dünya basınında olduğu gibi Türk basınında da heyecanla takip edildi. Akşam gazetesi,

“Avusturya karıştı

*Viyana ve diğer şehirlerde naziler harekete geçtiler”*¹²⁷ manşetini kullanırken Son Posta gazetesi,

¹²³ Son Posta,1 Mart 1938

¹²⁴ Son Posta,6 Mart 1938

¹²⁵ Son Posta,10 Mart 1938

¹²⁶ Ulus,10 Mart 1938

¹²⁷ Akşam,11 Mart 1938

“Avusturyadaki plebisit ortalığı karıştırarak mı ?

Netice şimdiden belli : Ekseriyet ‘Almanya’ya iltihakı istemiyoruz!’ cevabını verecek

Almanya heyecan ve infial içinde, neticeyi kabul etmeyecek...”¹²⁸ şeklinde konuyu özetledi. Ertesi gün ise, Almanya’nın Avusturya’yı denetim altına aldığı haberleri manşetlere çıktı. Cumhuriyet gazetesi “Alman orduları Avusturyaya girdi”¹²⁹, Akşam gazetesi “Alman orduları Avusturya’ya girdi, bugün Viyana’ya giriyor”¹³⁰, Son Posta gazetesi “Almanya, Avusturya’ya hakim!”¹³¹, Ulus gazetesi “VAHİM HADİSELER Alman askeri Avusturyaya girdi”¹³² başlıklarıyla okuyucularını bilgilendirdiler.

Cumhuriyet gazetesi yazarlarından Nadir Nadi, “Anşlusun Bilançosu” başlıklı başlıklı yazısında, olayların aniden ortaya çıkışının verdiği şaşkınlığa değindi :

“Galib devletlerin 1918 senesinde kesip biçtikleri ve sonra sun’i vasıtalarla yaşatmağa çalıştıkları Avusturya bu vaziyete tam yirmi sene tahammül etmiş bulunuyor

Avrupa olanca hızile bir yere doğru yuvarlanıyor. Amma nereye?

Hadiseler bizi, saatte 580 kilometre yapan bir avcı tayyaresi hızile sürüklüyorlar. Başımız dönüyor. Bu arada sağa sola bakıp etrafı tetkik etmek ve müşahedelerimizden mantiki neticeler çıkarmak çok güç.

Üç gün evvel ortada bir fevkaladelik yoktu. Avusturyada bir plebisit meselesi çıkarıldı. Naziler itiraz ettiler, ufaktefek hadiseler oldu.

Evvelki sabah vaziyette bir değişiklik görülüyordu. Herkes merakla büyük günü bekliyordu. Akşam üzeri Almanyanın hududa asker gönderdiği işitildi. Gece Şuşnig istifa etti. Bugün Alman ordusu hududu geçmiştir.

Dün Şuşnig’in çok nazik bir vaziyet karşısında bulunduğunu yazıyorduk. Bugün Avusturyada Nazilerin iktidar mevkiini ele geçirdiklerini söylemek bile hadiseleri göstermeğe kafi gelmiyecek : Avusturya bugün fiilen Alman ordusunun işgali altındadır.

¹²⁸ Son Posta,11 Mart 1938

¹²⁹ Cumhuriyet,12 Mart 1938

¹³⁰ Akşam,12 Mart 1938

¹³¹ Son Posta,12 Mart 1938

¹³² Ulus,12 Mart 1938

Senelerdenberi sağlama bağlanamıyan Anşlus meselesi nasıl oldu da böyle birdenbire beklenmedik bir inkişaf hamlesi gösterebildi? ... ”¹³³

Yazar, yazısının devamında anchluss sürecinde yaşanan gelişmeleri özetledi. Cumhuriyet gazetesi başyazarı Yunus Nadi ise, Almanya ile Avusturya'nın birleşmesinin doğal olduğunu belirterek anchluss sürecinden sonra yaşanabilecek olayların daha önemli olduğuna dikkat çekti :

“Avusturyanın Almanyaya ilhakından sonra

Avusturyanın Almanyaya ilhakı normal bir vaziyettir. Fakat onun arkasından çıkagelen yeni ihtimaller Avrupada herkesi şaşırtacak kadar fevkalade vaziyetler önünde bulunduruyor

.....

İşin bundan sonrası, arzettiği yeni ihtimallerin müteaddid safhalarile çok ehemmiyetlidir. Avrupa ortasında Almanlığın tarihi bu defa yukarıdan aşağı gelen bir cereyanla yeniden ve daha kuvvetle tekerrür imkanlarile karşımıza dikilmiş bulunuyor. 1866 tarihine kadar Avusturya Adriyatikten Şimal denizine kadar Alman birliğini temsil ediyordu. O tarihte Prusya Krallığı Sadova galibiyetile Avusturyayı Alman birliği mümessili olmaktan çıkardı. Prusya Fransaya karşı zaferle bitirdiği 1870-71 harbini takiben Alman birliğini kendi eline aldıktan sonra şimdi Hitler’le bu birliği Avrupanın göbeğinde yekpare bir kaya haline koymağa doğru gidiyor ve Avusturyanın Almanyaya ilhakı bu devleti bütün tarihile Almanya’ya malediyor... ”¹³⁴

Yazar, yazısının devamında Alman yayılcılığının genişleme potansiyeli üzerinde durdu. Cumhuriyet gazetesi dış politika yazarı Muharrem Feyzi Togay da, “Siyasi icmal” isimli köşesindeki “Tek bir Alman milleti” başlığı altında, anchluss sürecinin nasıl başladığına ve nasıl sonuçlandığına değindi :

“İtalya, Habeşistanda ve Akdenizde, politikasını dilediği gibi yürütmek için arkasını Almanyaya dayamağa karar verdiği günden itibaren, Avusturya meselesi

¹³³ Cumhuriyet,13 Mart 1938

¹³⁴ Cumhuriyet,14 Mart 1938

esas itibarile halledilmiş ve Almanya, ikinci ve küçük bir Almanya olan Avusturyanın başındakilerle dilediği gibi hareket ve muamelede bulunmakta serbest kalmıştı.

.....

Zaten şimdiden Avusturya milli sosyalistleri lideri telsizde söylediği nutukta demiştir ki ‘Nihai gayemize eriştik. Artık tek bir Alman milleti, tek bir Alman İmparatorluğu ve tek bir Alman lideri vardır.’

Avusturyada olup biten bu işleri geriye döndürmek garb devletlerinin elinde değildir. Bunlardan en ziyade alakadar olan Fransa, İtalyadan beraberce yürümeği istemekten başka bir şey yapamamıştır. Fakat Mussolini buna imkan olmadığını söylemiş ve bu gibi yeni taleblere ve teşebbüslere maruz kalmamak için tayyare fabrikalarını ziyaret ve aynı zamanda tenezzüh etmek üzere Romadan uzaklaşmıştır.”¹³⁵

Akşam gazetesinde Feyzullah Kazan “Siyasi İcmal” isimli köşesindeki “Avusturya meselesi kalmıyor” başlıklı yazısında, Almanya ve Avusturya’nın birleşmesiyle, bir Avusturya sorununun kalmadığına, konunun Almanya’nın istediği şekilde çözümlendiğine vurgu yaptı :

“.....

Alman ordusu ile birlikte B. Hitler de Avusturyaya gelmiş ve doğduğu Braunau şehrini ziyaret ederek babasının, anasının mezarlarına çelenk koymuştur. B. Hitleri selamlayan Avusturya Başvekili Almanya ile Avusturyanın birleşmesi çok büyük bir Alman imparatorluğunun kurulmasına temel olacağını, Avusturyanın ayrı ve müstakil kalmasına Almanyayı icbar için Versay muahedesine konulan ahkâmın münfesihi bulunduğunu ilan etmiştir. B. Hitler Avusturya toprağında neşrettiği beyannamede Avusturyadaki Almanları kurtarmağa neden lüzum gördüğünü izah ederek ‘yaşasın milli sosyalist Almanya, yaşasın milli sosyalist Alman ve Avusturya’ demiştir.

Alman ordusu Avusturyayı işgal etmekle beraber mukadderatına resmen dokunmamaktadır. Yapılacak reyiamla Avusturya halkı tarafından bu Alman memleketinin mukadderatı tayin edilecektir. Reyiamın neticesi iki Alman memleketinin tamamile birleşmesini temin edeceği şüphesizdir.

¹³⁵ Cumhuriyet, 14 Mart 1938

İtalya Avusturyada olup biten şeyleri dahili bir iş olarak gördüğünden Avusturya Almanlarının Almanya ile birleşmeleri kendi bilecekleri bir mesele saymaktadır. İngiltere de kuru protestolarla iktiifa etmektedir. Ortada bir Avusturya meselesi kalmamış demektir.”¹³⁶

Ulus gazetesinde Ahmet Şükrü Esmer “Dış İcmal” isimli köşesindeki “Büyük Almanya” başlıklı yazısında, Alman birliğinin kuruluş aşamalarına ve XIX.yy’da bu konuda yaşanan gelişmelere değindikten sonra, Almanya-Avusturya birlikteliğinin önemini vurguladı :

“.....

Avusturya ile Almanya arasındaki birlik, tarihin dönüm noktalarından birini teşkil edecektir. Bugün garptan Fransa, cenubtan da İtalya, yetmiş beş milyon nüfuslu müttehid, mütecanis bir Almanya ile karşılaşmaktadırlar. Bu, aşağı yukarı, her iki devletin de nüfusuna muadildir. Fransa da İtalya da ilk defa olarak “büyük Almanya” ile karşılaşmaktadırlar. Yeni vaziyetin şartlarına ve icablarına göre, Avrupadaki muvazenesinin yeni bir istihaleye girmesi beklenir.”¹³⁷

Yukarıda sıraladığımız bazı manşet haberler ve yazılar ile yorumlar, Avrupa’daki gelişmelerin Türk basını tarafından yakından izlendiğini göstermektedir. Basındaki genel atmosfere bakıldığında, gelişmelerden kaygı duyulduğunu söylemek mümkündür. Türk basınında, yaşanan bu olayların yeni krizlerin habercisi olduğu ve kalıcı barışı zorlaştıracığı yönünde bir algı yaygındı. Ayrıca yaşanan bu kritik gelişmenin Türkiye üzerinde doğrudan ya da dolaylı bir etkisinin olacağı şeklinde bir yaklaşım da görülmemektedir. Türkiye’nin, krizin yaşandığı bölgeye uzak olmasının da bu durumda etkisinin olduğu söylenebilir. Hitler’in bir sonraki hedefi ise, tahmin edilebileceği gibi Çekoslovakya idi.

g. Südetler Krizi ve Münih Konferansı (29 Eylül 1938)

Südetler (Sudetenland), Çekoslovakya’nın kuzeyinde ve batısında bulunan ve halkın çoğunluğunu Almanların oluşturduğu bir bölgedir. I.Dünya Savaşı’ndan sonra

¹³⁶ Akşam,15 Mart 1938

¹³⁷ Ulus,16 Mart 1938

Çekoslovakya kurulurken galip devletler tarafından bu devletin sınırları içerisinde bırakılmıştı. Südet Almanlarının büyük bölümü bu durumdan hoşnut değillerdi ve Almanya'ya bağlanma eğilimi güçlüydü. Hitler Almanyası ise, hiçbir Alman etnik topluluğunun başka bir devletin yönetiminde kalmaması ve anayurda katılması yönünde bir politik vizyona sahipti. 1938 Mart'ında Avusturya'yı ilhak eden Hitler'in yeni hedefi Çekoslovakya idi ve bu devletin tamamını işgal etmek istiyordu. Ülkenin etnik yapısının karmaşıklığı da politik bir gerginlik için uygun bir gerekçe sağlıyordu.

Krizin ortaya çıkışını doğru anlayabilmek için, Münih Konferansı'ndan önceki sürece bakmakta yarar var. Almanya ile Çekoslovakya arasında Südetler krizinin şiddetlenmesinden aylar önce, Südet Almanları arasında Nazi hareketinin güçlenmesi Son Posta gazetesinin "Çekoslovakya'daki Alman Nazi partisi gün geçtikçe kuvvetleniyor"¹³⁸ başlıklı haberinden anlaşılmaktaydı. İki gün sonra yine Son Posta gazetesinde yer alan bir haber, İngiltere'nin aylar öncesinden Südetler konusunda farkında olmadan Almanya'yı cesaretlendirecek bir politika izlediğini göstermekteydi. İngiliz hükümeti, yaşanan gerginlikler nedeniyle çıkması olası bir Almanya-Çekoslovakya savaşında, Fransa Çekleri desteklese bile kendisinin tarafsız kalacağını açıkça belirtti :

"İngiltere hükümeti dün kat'i kararını ilan etti!

*Fransa Çekoslovakya için Almanya ile harbederse İngiltere karışmayacak"*¹³⁹

Bu arada Südet Almanları arasında ortak bir cephe kurma çalışmaları da bütün hızıyla devam etti. Bölgedeki Alman Sosyal-Hristiyan Partisi de, Südet Nazileriyle birlikte hareket etme kararı aldı.¹⁴⁰ Bu gelişmeler yaşanırken Çeklerde de bir hareketlilik gözlemlenmektedir. Südetler krizi artık gözle görülür hale gelmeye başlamıştı. "Orta Avrupada tehlike alametleri yeniden belirmeğe başladı"¹⁴¹ haberinin ayrıntılarında, Çeklerin de ülke bütünlüğünün korunması konusunda kaygılı oldukları ve Çek milliyetçiliğinin yükselişiyle ilgili gelişmelere değinildi. Ayrıca "Çekoslovakya hummalı bir harb hazırlığı içinde"¹⁴² başlıklı haberde,

¹³⁸ Son Posta, 23 Mart 1938

¹³⁹ Son Posta, 25 Mart 1938

¹⁴⁰ Son Posta, 26 Mart 1938

¹⁴¹ Son Posta, 28 Mart 1938

¹⁴² Son Posta, 29 Mart 1938

Çeklerin, Almanya ile bir savaş olasılığına karşı hazırlık yaptıklarından söz edilmektedir.

Bu gergin atmosferde Hitler, 1938 Mayıs'ının ilk haftasında İtalya'ya bir ziyaret gerçekleştirdi ve Mussolini ile görüştü. Rutin bir resmi temas gibi gözükmele birlikte Hitler, gerçekte nabız yoklama ve kafasında tasarladığı planların altyapısını hazırlama peşindeydi. Son Posta gazetesinin aşağıdaki haberi bu konuda açık ipucu vermektedir :

*“Hitlerin Mussoliniden anlamak istediği nokta
Almanya Çekoslovakya'da müdahalede bulunmaya mecburiyet hissettiği
ve Fransa'nın hücumuna maruz kaldığı takdirde İtalya ne yapacak?...”¹⁴³*

Hitler-Mussolini görüşmesiyle ilgili, Çekoslovakya konusunda basına açık bilgiler yansıtmamakla birlikte, sonraki gelişmelere bakıldığında Mussolini'nin Hitler'in elini serbest bıraktığı anlaşılmaktadır. Ayrıca yine bu dönemde Fransa ve İngiltere, farkında olmadan Hitler'i cesaretlendirecek manevralarda bulunuyorlardı. Aşağıdaki haberde, her iki devletin de Çekoslovakya'ya baskı yaparak Südet Almanlarına taviz vermeye zorladıkları görülmektedir :

*“Südet Almanları meselesi
İngiltere ve Fransa, Südet Almanlarına azami imtiyazlar verilmesini
Çekoslovakya'dan istiyorlar...”¹⁴⁴*

Hitler'in, Südet Almanlarını gerekçe göstererek Çekoslovakya'ya saldırmak için bahane aradığı bir dönemde, İngiltere ve Fransa'nın izledikleri bu politika, tahminlerin aksine Hitler'i durdurmayacak, saldırganlığını daha da artıracaktı. Bu yıllarda İngiltere'nin izlemiş olduğu “yatıştırma politikası”na Fransa'nın da ayak uydurduğu gözlemleniyor. Mayıs ayının sonlarına doğru, gerek Südet Almanlarının çıkardığı karışıklıklar gerekse Almanya'nın sınırdaki birliklerini takviye etmesi üzerine Çekoslovakya'da kısmi seferberlik ilan edildi.¹⁴⁵ Ancak tarafların soğukkanlı davranmaları üzerine gerginlik savaşa dönüşmeden sona erdi.

¹⁴³ Son Posta, 5 Mayıs 1938

¹⁴⁴ Son Posta, 7 Mayıs 1938

¹⁴⁵ Son Posta, 22 Mayıs 1938

Bu gergin günlerde Çeklerde de tepkilerin arttığı ve Almanlara boyun eğilmemesi gerektiği görüşünün güçlendiği görüldü :

“ ‘Tetikteyiz, yaşasın Ordu’

Dün Pragda 150 bin kişinin iştirakile büyük bir nümayiş yapıldı

Çekoslovakya'da dün yeniden arbedeler oldu, Südet Almanlarile Çek polisleri çarpıştılar, neticede birkaç polis yaralandı... ”¹⁴⁶

Çekoslovakya'nın karşı karşıya bulunduğu tek sorun Südet Almanları sorunu değildi. Ülkede bulunan Slovaklar da, mevcut olan bazı yerel haklarına ek olarak yeni ayrıcalıklar istiyorlardı. Bu dönemde Slovakia konusu da Avrupa basınında gündeme gelmeye başladı.¹⁴⁷

Südet Almanları sorunu Haziran ayının ilk haftasından sonra kısa bir süre eski hızını kaybetti. Bu dönemde çoğunlukla karşılıklı açıklamalar yapıldı. Bu gergin atmosferde Fransa, daha önce ittifak antlaşması imzaladığı Çekoslovakya'yı her zaman destekleyeceğini bizzat başbakanın ağzından ifade etti :

“*Fransanın Çekoslovakya'ya karşı taahhüdlere*

Daladiye : ‘Çekoslovakya'ya karşı yapmış olduğumuz taahhüdler kat'idir ve mukaddestir’ diyor... ”¹⁴⁸

Çekoslovakya'nın Almanya'ya karşı gösterdiği dirençte, Fransa'nın verdiği bu güvencenin de rolü olduğunu belirtmeliyiz. Ancak Çeklerin burada yakın geçmişten bazı dersler çıkarmaları gerekirdi. 1936 Mart'ında Almanya'nın Ren bölgesini yeniden silahlandırması karşısında askeri bir tepki veremeyen, sözlü tepki ile yetinen bir Fransa'nın verdiği güvencenin inandırıcılığı da sorgulanmalıydı. Kendi sınırındaki ve kendi güvenliğiyle ilgili önemli bir sorunda çaresiz kalan Fransa, sınır komşusu olmadığı uzaktaki bir devlet için ne yapabilirdi? O günlerde sorulması gereken bu sorular Münih sürecinin arka planını anlamamızı kolaylaştırıyor. Südetler sorununa bu açıdan bakıldığında Çekoslovakya'nın bir hesap hatası yaptığı söylenebilir.

¹⁴⁶ Son Posta,6 Haziran 1938

¹⁴⁷ Son Posta,8 Haziran 1938

¹⁴⁸ Son Posta,13 Temmuz 1938

Çekoslovakya'nın Südet Almanları sorunuyla uğraştığı bir dönemde Macaristan'da da bir hareketlilik gözlemlendi. Macar başbakanının normal bir politik atmosferde rutin olarak değerlendirilebilecek olan İtalya seyahati, dönemin gergin ortamı nedeniyle gözlerden kaçmadı. Macaristan, iki dünya savaşı arası dönemin revizyonist devletlerinden biriydi ve Çekoslovakya'da bir miktar Macar azınlık bulunuyordu. Macarların, ortaya çıkan bu karmaşadan yararlanmak istedikleri anlaşılmaktadır :

*“Macar Başvekilinin Roma seyahati ortaya mesele çıkarıyor
Macarlar da Çeklerden metalibde bulunacaklar...”¹⁴⁹*

Südetler krizinin çözümü konusunda Almanya'dan ılımlı mesajlar gelmesi üzerine Türk basınında da erken diyebileceğimiz olumlu haberler görüldü :

*“Çekoslovakya tehlikesi tamamen ortadan kalktı
Südetlere ve diğer ekalliyetlere tam idari muhtariyet veriliyor...”¹⁵⁰*

Söz konusu haberde iyimser ifadeler kullanılmakla birlikte, söz edilen özerklik ile ilgili duyumların resmi açıklamalar yerine haber ajanslarına ve Avrupa basınına dayandırıldığını da belirtmeliyiz. Kısa süre sonra Almanya'nın yaptığı askeri hazırlıklar, yakında yaşanacak olanların da habercisi gibiydi. “Almanyada askeri hazırlıklar arttı”¹⁵¹ haberi, Hitler'in yeni bir dış politika atağına hazırlandığını göstermekteydi.

Almanya'nın askeri hazırlıklarını hızlandırması ve herhangi bir hedef konusunda bir açıklama yapmaması Avrupa'da (özellikle Fransa'da) kaygıları artırdı:

*“Almanların askeri hazırlıkları Avrupada gerginliği artırdı
Fransızlar hududa takviye kıtaatı gönderiyorlar, Çek milli müdafaa yüksek konseyi toplantıya çağırıldı*

¹⁴⁹ Son Posta,18 Temmuz 1938

¹⁵⁰ Son Posta,23 Temmuz 1938

¹⁵¹ Son Posta,13 Ağustos 1938

Bir Fransız gazetesi soruyor :

Bu hazırlıklar ne için?... ”¹⁵²

Hitler, gerek İngiltere ve Fransa'nın büyük bir savaşı göze alamayacak durumda olmaları gerekse İtalya'nın sessizliği ve SSCB'nin müdahale edemeyecek bir konumda olması nedeniyle harekete geçmeye karar verdi. Özellikle Ağustos-Eylül 1938'de Südet Almanlarının çıkardığı karışıklıklar ve Çek yöneticilerinin bölgede güvenliği sağlamak için aldıkları önlemler bahane edilerek savaşa karar verildi. Alman ordusu hareket için hazırlık yapmaya başladı. Sorunun asıl riskli yanı, 1935'te Fransa ve SSCB'nin Çekoslovakya ile ittifak antlaşması imzalamış olmalarıydı. Herhangi bir savaş durumunda bu iki devlet Çekoslovakya'ya yardım edeceklerdi. Ancak SSCB'nin yardımı, Fransa'nın harekete geçmesine bağlıydı. Bunun anlamı şuydu; Almanya'nın Çekoslovakya'ya karşı harekete geçmesi halinde, diğer devletlerin müdahalesiyle sorun çözülmezse her an bir Avrupa savaşı başlayabilirdi. Hitler, daha önce yaptıklarıyla politik kumardan çekinmediğini göstermişti.

Eylül ayı başlarında Südetler krizinin yeniden tırman(dırıl)dığını görüyoruz. Bu süreçte Südetenland'daki Nazi Almanların lideri olan Konrad Henlein'in açık ya da gizli olarak Almanya'ya giderek Hitler ile görüşmeler yaptığını da hatırlatmak gerekir. Cumhuriyet gazetesi dış politika yazarı Muharrem Feyzi Togay, “Siyasi icmal” başlıklı köşesinde, yaşanan gerginliklerin savaşa dönüşebilecek kesinlikte olduğunu belirtti :

“Hitler ve Henlein

Çekoslovakya meselesinden dolayı dünya sulhu, gayet büyük tehlike geçiriyor. Çünkü Çek partilerinden müteşekkil olan Prag kabinesile Südet Almanları partisi kat'i bir anlaşma yapmadıkları takdirde, Çekoslovakyanın Bolşevik nüfuzu altında bulunduğu ve kendisine karşı Sovyetlerin bir ileri karakolu olduğu kanaatini besliyen Almanyanın müdahalede bulunacağı muhakkaktır... ”¹⁵³

Aşağıdaki haber, Hitler'in başrolde olacağı yeni bir krizin (aslında var olan ancak hız kesmiş olan bir krizin) başlamak üzere olduğunun bir göstergesiydi :

¹⁵² Son Posta,14 Ağustos 1938

¹⁵³ Cumhuriyet,4 Eylül 1938

*“Henleinci hücum kotaları hazır bulunmak emrini aldılar
İngiliz filosu kadrolarını takviye etti, Fransız filosu altmış günlük yiyecek ve
mühimmat aldı
Fransızlara göre harp çıkarsa İtalya, Almanya ile beraber hareket edecek, sekiz
Alman yaralandı ...”¹⁵⁴*

Südetler krizinin tırmanması Avrupa’yı yeniden hareketlendirdi. O tarihe kadar Fransa’nın aksine tarafsız bir görünüm çizmeye çalışan İngiltere’nin de sesini yükselttiği görülmektedir :

*“İngiltere, Çeklere hücum edilirse harbe sürükleneceğini ecnebi gazetelere bildirdi
Sulh mü, yoksa harp mi? Bu akşam belli olacak
Rusya genç sınıfları çağırdı, garb hududunda tahşidat yaptı”¹⁵⁵*

Hitler, bu kritik günlerde yaptığı açıklamalar ile krizi iyice tırmandırmaya başladı. Aslında daha önce planladığı bir gündemi uygulamaya koyduğunu söylemek daha doğru olur. Südetler bahanesiyle bütün Çekoslovakya’yı ele geçirmek Hitler’in asıl hedefiydi. Hitler, 12 Eylül’de Almanya’nın Nürnberg kentinde, kitlesel bir katılımı ile gerçekleştirilen Nazi kongresinde de Südetler konusunu gündemde tutmaya devam etti :

*“Hitler beklenen nutkunu dün söyledi
‘Südetlerin hakkını istiyoruz, onlar müdafaasız kalırsa yardım edeceğiz’
Alman Devlet Reisi taleplerinde Şiddetle ısrar ediyor
Führer diyor ki : ‘Avrupada sulh isteyenler, 3,5 milyon Almanın mukadderatına
lakayd kalmamalıdır. Çekoslovakya bugünkü rejimin devam edeceğini zannetmek
hayalden ibarettir’ ...”¹⁵⁶*

Cumhuriyet gazetesi yazarlarından Nadir Nadi “Hitler’i dinlerken” başlıklı yazısında, Hitler’in açıklamalarına ve yaşanan gelişmelerin ortaya çıkardığı olumsuz tabloya değindi :

¹⁵⁴ Akşam, 11 Eylül 1938

¹⁵⁵ Akşam, 12 Eylül 1938

¹⁵⁶ Cumhuriyet, 13 Eylül 1938

“Sulh bugün pamuk ipliğine bağlıdır. Ve üstelik iplik de kopmak üzeredir.

Dün akşam, Hitler Nürenbergde nasyonal sosyalist kongresinin kapanış nutkunu söylerken, yüzbinlerce parti azası ve yetmiş milyonluk Alman kütlesile beraber bütün Avrupa onu dinliyordu.

Bir adamın iradesi etrafında bu kadar büyük bir alakanın toplandığı, tarihte ilk defa görülen bir hadisedir.

Dün Hitler konuşurken, mikrofon başında oturanlar, bir devlet reisinin hesablı sözlerini duymadılar. Esirin naklettiği dalgalar kulaklarımıza yetmiş milyonluk bir kütlenin heyecanını püskürtüyordu.

Almanyanın arzularını pazarlık yolile frenlemeğe çalışanların unutmamaları lazım gelen noktadır : Tunanın şimalinde kabına sığmıyan bir coşkunluk var. İster bir adamın, ister bir partinin eseri olsun bu coşkunluk, hudud duvarlarından taşıp yayılmak istidadını gösteriyor... ”¹⁵⁷

Bu süreçte Südet Almanları da çeşitli olaylar çıkararak krizin tırmanmasına katkıda bulundular. Cumhuriyet gazetesi “Çekoslovakya da Dahili Çarpışmalar”¹⁵⁸, Akşam gazetesi “Çekoslovakya da kanlı hadiseler”¹⁵⁹ başlıklı haberlerinde Südet Almanlarının neden oldukları olaylardan söz ettiler.

Muharrem Feyzi Togay, “Çekler ve Almanlar” başlıklı yazısında, devam etmekte olan diplomatik görüşmelerden bir sonuç alınamamasının savaşı kaçınılmaz hale getireceğini vurguladı :

“Hitler’in nutku; Almanyanın Çekoslovakya işlerine derhal silahlı müdahalede bulunacağını söylemediğinden müzakereler vasıtasile sulhun kurtulması için vakit kazandırmıştır. Fakat aynı zamanda bugünkü müzakerelerden bir netice çıkmayıp da Südet havalisindeki üç buçuk milyon Almanın Çekoslovakya hükümetini elinde bulunduran yedi buçuk milyon Çekin tahakküm ve zulmü altında kaldığı ve kendi mukadderatına sahip olamadığı takdirde Almanyanın müdahalede bulunacağına da şüphe bırakmamıştır... ”¹⁶⁰

¹⁵⁷ Cumhuriyet, 13 Eylül 1938

¹⁵⁸ Cumhuriyet, 14 Eylül 1938

¹⁵⁹ Akşam, 14 Eylül 1938

¹⁶⁰ Cumhuriyet, 15 Eylül 1938

Bu arada krizin büyümesini önlemek isteyen İngiltere başbakanı Neville Chamberlain, Almanya'ya giderek Hitler ile görüştü. Görüşmenin içeriği hakkında İngiliz kabinesini bilgilendirdi.¹⁶¹ Fransa başbakanı Daladier de Londra'ya giderek İngiliz hükümetiyle görüşmeler yaptı.¹⁶² Amaç, krizin savaşa dönüşmeden önlenmesi ve bu gergin ortamda Fransa ile İngiltere'nin ortak hareket etmesiydi. Aslında bu iki devlet krizin çözümünden çok kendilerini de etkilemesinden çekiniyorlardı. Çıkabilecek bir Alman-Çek savaşı, büyük bir olasılıkla İngiltere ve Fransa'yı doğrudan etkileyecek ve bu ikili kendilerini savaşın ortasında bulacaklardı. Görüşmeleri yorumlayan Muharrem Feyzi Togay da, bu konuya dikkat çekerek İngiltere'nin aslı amacının kendi çıkarları olduğunu belirtti :

“İngiltere sulhu niçin istiyor ?

Çekoslovakya meselesinin halli için, son vaziyete göre silaha müracaatten başka hiçbir çare kalmadığı halde ihtiyar İngiliz Başvekili, Almanyanın genc şefinin ayağına gitmekte zerre kadar tereddüd etmi[e]yecek derecede sulh uğrunda zahmte ve cihanşümul İngiliz nüfuzundan büyük fedakarlıklara katlanmaktadır. Sebebi bütün dünya nüfusunun ve arazisinin dörtte birine sahip bulunan İngiliz imparatorluğunun selameti kaygusudur... ”¹⁶³

Bu kritik günlerde İtalya'nın “Duçe”si Mussolini de, krizin büyümesine katkıda bulundu, çıkabilecek bir savaşta Almanya'nın yanında yer alacağını açıkça belli etti.¹⁶⁴ 20-24 Eylül arasında diplomatik görüşmelerin yoğun olduğu günler yaşandı. Ancak krizin çözümü için bir orta yol bulunamadı.¹⁶⁵ Savaş tehlikesi artmaya başladı. Ortaya çıkan durum için Cumhuriyet gazetesi “Alman ordusu mevzi aldı”¹⁶⁶, Akşam gazetesi “Harp tehlikesi artıyor”¹⁶⁷ başlıklarını kullandılar.

Krizin ciddiyetini anlayan diğer batılı devletler, sorunu çözmek için bir konferans önerisinde bulundular. 29 Eylül 1938'de Almanya'nın Münih kentinde Almanya, İngiltere, Fransa ve İtalya liderlerinin katılımıyla bir konferans toplandı. Münih Konferansı'nda Südetler bölgesinin Almanya'ya verilmesi kararlaştırıldı. Konferansa

¹⁶¹ Akşam, 16-17 Eylül 1938

¹⁶² Akşam, 18-19 Eylül 1938

¹⁶³ Cumhuriyet, 18 Eylül 1938

¹⁶⁴ Akşam, 19 Eylül 1938

¹⁶⁵ Akşam, 20-21-22-23 Eylül 1938

¹⁶⁶ Cumhuriyet, 22 Eylül 1938

¹⁶⁷ Akşam, 24 Eylül 1938

davet edilmeyen Çekler, kararı kabul etmek zorunda kaldılar. Hitler, konferanstan kazançlı çıkmakla birlikte aslında hem Almanya hem de İngiltere-Fransa bloku geri adım atmış oldular. Hitler, Çekoslovakya'nın tamamı yerine Südetler bölgesiyle yetinmek zorunda kalmıştı. İngiltere ve Fransa ise, kendilerini de içine alabilecek yeni bir savaşı önleme uğruna Hitler'e taviz verdiler. Hitler'in ilk fırsatta Çekoslovakya'nın geri kalan bölümünü de işgal edeceğinde kuşku yoktu.

Münih Konferansı, modern tarihçiler tarafından II.Dünya Savaşı'na giden süreçteki en önemli kilometre taşlarından biri olarak kabul edilir. Almanya'nın dışındaki devletler, Hitler Almanyası karşısında kararlı bir politika izlemeyerek Hitler'in daha saldırgan politikalara yönelmesine fırsat vermiş oldular.

Münih Konferansı öncesindeki haberlere de bakmakta yarar var :

“Hitler mühlet verdi

Südet mıntakasının 10 gün zarfında Almanlara teslimini talep ediyor

Çek seferberliği tamamlanıyor, hududlar kapandı... ”¹⁶⁸

Aşağıdaki haberler, krizin çözümünde artık günlerin bile önemli olduğu anlamına gelmekteydi :

“Almanya Südet topraklarının 10 gün içinde tahliyesini istedi

Bu müddet zarfında tahliye yapılmazsa sulhün devamı hususunda taahhüde girmeyeceğini bildirdi... ”¹⁶⁹

“Hitler kat’i kararını dün akşam bütün dünyaya bildirdi

Südetler 1 teşrinde işgal edilecek

Führer nutkunda Alman milletinin daha fazla tahammülü kalmadığını, Çek devleti diye bir varlık kabul etmediğini, garb demokrasileri bunun için harb edeceklerse Almanyanın her milletten daha çok hazır bulunduğunu söyledi... ”¹⁷⁰

“Hitler diyor ki : ‘Bütün dünyaya karşı harbetmeğe hazırız

Talebimden vazgeçmiyorum

cumartesi günü 20 senelik facia nihayet bulacaktır’

¹⁶⁸ Cumhuriyet,25 Eylül 1938

¹⁶⁹ Akşam,25 Eylül 1938

¹⁷⁰ Cumhuriyet,27 Eylül 1938

B.Hitler ilave ediyor : ‘Sabrım tükendi, kararımızı verdik.

Bay Benes düşünsün’ ... ”¹⁷¹

Yukarıdaki haberlere baktığımızda Hitler’in, barışçı bir devletin barıştan yana bir başkanı gibi konuştuğu görülmektedir. Siyasi kariyeri boyunca ünlü bir demagoji ustası olan Hitler’in, krizin bütün faturasını Çeklere yıkmak istediği anlaşıyor. Günler ilerledikçe haberlerdeki heyecanlı ifadelerde de artış olduğu gözlemleniyor. Ulus gazetesi “KORKUNÇ GÜN YAKLAŞIYOR”¹⁷² ve “Sulhu korumak için son gayretler sarfedilirken”¹⁷³ başlıklarını kullandı. Bir gün sonra ise Cumhuriyet gazetesi, Münih’te toplanması kararlaştırılan görüşmeleri ön plana çıkardı.

“Sulh yolunda son teşebbüs

Hitler-Mussolini-Çemberlayn-Daladye bugün Münihte toplanacaklar

Führer, Mussolini’nin tavassutunu, Südetler meselesi geri kalmamak şartile kabul ve umumi seferberliği 24 saat tehir etti... ”^{174*}

Münih’te toplanması kararlaştırılan konferans, yeniden iyimser bir havanın ortaya çıkmasına neden oldu. Ulus gazetesi bu gelişmeyi “Yeniden taze bir sulh havası esiyor”¹⁷⁵ başlığıyla duyurdu.

Münih Konferansı, ertesi gün basına olumlu başlıklar ile yansıdı :

“Münih konferansında tam bir anlaşmaya varıldı

Almanlar Südet mıntakasına giriyor

Südetler mıntakasına müşterek askeri kuvvetler girerek tedricen Alman hükümetine teslim edecek... ”¹⁷⁶

¹⁷¹ Akşam,27 Eylül 1938 (Haberde ismi geçen Benes,dönemin Çekoslovakya cumhurbaşkanı Edvard Benes’tir).

¹⁷² Ulus,27 Eylül 1938

¹⁷³ Ulus,28 Eylül 1938

¹⁷⁴ Cumhuriyet,29 Eylül 1938

* Gazete haberlerinde isimleri geçen liderler Almanya şansölyesi Adolf Hitler,İtalya başbakanı Benito Mussolini,İngiltere başbakanı Neville Chamberlain ve Fransa başbakanı Eduard Daladier’dır.

¹⁷⁵ Ulus,29 Eylül 1938

¹⁷⁶ Cumhuriyet,30 Eylül 1938

“DÜNYA SULHU KURTULDU

Münih’te tam bir anlaşmaya varıldı

DÖRTLER KONFERANSI DÜN MÜNİH’TE TOPLANDI

Südetlerin bulunduğu yerler

Bir İngiliz lejyonunun veya enternasyonal bir kuvvetin kontrol ve nezareti altında

10 İlkteşrin’e kadar boşaltılacak!... ”¹⁷⁷

“Harb tehlikesi kalmadı

Alman ordusu yarından itibaren Südet topraklarını işgal edecek

Münih anlaşması dün hemen Çekoslovakya tebliğ edildi... ”¹⁷⁸

Bir gün sonra Alman ordusu Südetler bölgesini kontrol altına almaya başladı :

“Alman askeri Südet toprağına girdi

İşgal hareketi gece saat birde başladı

Hitler’le Çemberlayn bir deklarasyon imzaladılar :

İngiltere ve Almanya artık harbetmeyecek, ihtilafları istişare ile halledecek... ”¹⁷⁹

“Çekoslovakya matem içinde

Alman ordusu dün gece yarısından sonra işgale başladı

Münih anlaşması dünyanın her tarafında memnuniyetle karşılandı

Prag hükümeti Münih anlaşmasını tedkik ve kabul etti... ”¹⁸⁰

“İlk Südet mıntakasının işgali tamamlandı

Almanlar orduyu ağıyarak karşıladı, bütün Südet havalisi bayram yapıyor... ”¹⁸¹

Südetler krizinin savaşa gerek kalmadan çözümlenmesinin, dönemin Türk basınında olumlu değerlendirildiği görülmektedir. Basında çıkan yazılarda, Çekoslovakya’nın karşılaştığı zor durum kabul edilmekle birlikte, çıkabilecek bir savaşın çok daha olumsuz sonuçlara neden olacağı şeklinde bir görüş hakimdi. Cumhuriyet gazetesinde Nadir Nadi “Hayat ve Hakikat” başlıklı yazısında bu yönde yorumlarda bulundu :

¹⁷⁷ Ulus,30 Eylül 1938

¹⁷⁸ Akşam,30 Eylül 1938

¹⁷⁹ Ulus,1 Birinci Teşrin 1938

¹⁸⁰ Akşam,1 Teşrinievvel 1938

¹⁸¹ Cumhuriyet,2 Birinciteşrin 1938

“Çekoslovakya meselesini kan dökülmeden halleden devlet adamları, günün kahramanlarıdır. Münih’te Alman kadınları Chamberlain’in yolunu kesiyorlar, heyecanlarını yenemiyerek otomobilinin önüne atılıyorlar. Londrada, Başvekillerini karşılamaya, tayyare istasyonuna hücum eden kütleyi, ilikleri ıslatan yağmur bile dağıtamıyor. Daladier’nin, şimdiye kadar ‘Fransızlara düşman’ olarak tanılan Alman halkı tarafından ‘yaşasın Fransa!’ feryadlarıyla alkışlandığını işitiyoruz. İtalyanın Duçe’si, halka hitaben Venedik sarayının balkonundan :

- Sulh, bizim idealimiz değil miydi ?

Diye bağırıldığı zaman, onu dinliyen on binlerce insan, tek bir hançere halinde cevap veriyor :

- Evet!

Radyo Hoparlörlerinin dünyanın dört tarafına yaydığı bu ‘evet’ nidasında, kabustan uyanmışa benzeyen insanlığın sevinc ‘oh!’unu sezmek mümkün değil.

Demek ki, yapılan iş iyi olmuştur. Yeryüzündeki medeni memleketleri dolduran yüz milyonlarca insanın kalbinden kopan bu samimi tezahürat, Münih anlaşmasının - bugünkü dünya şartları içinde- medeni bir eser olduğuna en kuvvetli bir delildir... ”¹⁸²

Muharrem Feyzi Togay ise, Münih Konferansı’nı “Dörtler anlaşması” olarak nitelendirdi. Togay, “Siyasi icmal” isimli köşesinde “Dörtler anlaşması” başlığı altında, krizin gelişimini özetleyerek savaşı çözümü öneme değindi :

“Eskiden Avusturya imparatorluğuna tabi olup yirmi sene evvel bunun inhilali üzerine Çeklerin kurduğu hükümete zorla verilmiş olan üç buçuk milyon Almanın yaşadığı Südet havalisinin mukadderatı az kalsın yeni bir umumi harb doğuracaktı.

Bu havalinin Almanyaya terki esas itibarile kararlaştırılmıştı. Fakat Çekoslovakya iş başına geçen askeri hükümetin seferberlik yapması ve Südet havalisinde en şiddetli tedbirleri almış olması Almanyanın sabrını tüketmişti. Bunun için Almanyaya malum muhtırası yahud ultimatomu ile burasının tahliyesini Çekoslovakya hükümetinden istemiş ve aksi takdirde yürüyeceğini bildirmişti.

İngiltere ve Fransa dahi böyle bir hareketi cebrü şiddet ve taarruz sayacaklarını Almanyaya bildirmişler ve harbin önünü almak için muhtelif yeni tekliflerde

¹⁸² Cumhuriyet,2 Birinciteşrin 1938

bulunmuşlardı. Fakat, Almanya Çek hükümetine taahhüdlerini ifada gecikmek için yeni bir fırsat vermemek üzere, 1 teşrinievvelde Südet havalisini işgal kararında ısrar eylemişti.

Son bir çare olarak İngiliz Başvekili Çemberlayn; Münih'te garblı dört büyük devletin politikalarını idare eden reislerinden müteşekkil bir konferansın toplanmasını teklif eylemişti. Mumaileyh araya Mussolini'yi de tavsit eylediğinden konferansın toplanmasına ve 1 teşrinievvelde yapılacak hareket için ilanı icab eden umumi seferberliğin 24 saat geciktirilmesine Hitler razı olmuştu.

Bu bir günlük mühlet Avrupa sulhunu kurtardı. Çünkü dört büyük devletin reisleri Südet havalisinin ekseri nüfusu Alman olan yerlerinin, 1 teşrinievvelden itibaren, on gün içinde, Almanyaya terk ve teslimi hususunda tamamilе mutabık kalmışlardır. Kalan yerlerde dahi bir ay içinde reyiam yapılması kararlaştırılmıştır...¹⁸³

Türk basınında, Münih konferansıyla ilgili çıkan haberler ve yazılar, sorunun ciddiyetinin farkında olunduğunu göstermektedir. Türkiye, doğrudan bu krizlerin muhatabı olmasa da, basında uluslararası gelişmelere yönelik ciddi bir ilginin olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca bu yıllarda Türk basınında, genel yayın politikası olarak belirli bir devlete ya da devletler grubuna angaje olma durumunun olmadığını da belirtmeliyiz. Uluslararası olayların daha çok tarafsız bir şekilde verilmeye çalışıldığı görülmektedir. Ancak yapılan yayınlara ve haberlerin sunuluş şekline bakıldığında, basındaki genel eğilimin Hitler Almanyası ya da Mussolini İtalyası yerine İngiltere, Fransa, ABD gibi demokratik ülkelerden yana olduğunu söylemek mümkündür.

h. Almanya'nın Çekoslovakya'yı İşgali (15 Mart 1939)

Almanya'nın 15 Mart 1939'da Çekoslovakya'yı işgal etmesi, dönemin gergin atmosferinde basit bir işgalden fazla anlamlar taşımaktadır. Almanya, Çek yönetiminden ayrılmak isteyen Slovakların taleplerini ve iki toplum arasında yaşanan gerginlikler ile bilinçli olarak çıkarılan karışıklıkları bahane ederek belirtilen tarihte Çekoslovakya'nın tamamını işgal etti. Görünürde Hitler, bir hedefini daha

¹⁸³ Cumhuriyet,1 Birinciteşrin 1938

gerçekleştirmiş oluyordu. Ancak demokratik ülkeler açısından bakıldığında yeni bir konjonktür ortaya çıktı. Çünkü daha önce Münih’te verilen tavizle Südetenland’ı alan Almanya, bununla yetinmemiş ve Çek topraklarının geri kalan bölümünü de işgal etmişti. Hitler’in mevcut kazanımlarıyla yetinmeyeceği diğer devletler tarafından artık net bir şekilde anlaşıldı. Bir sonraki hedefin Polonya olduğu biliniyordu. Bu nedenle İngiltere ve Fransa, Polonya’ya olası bir Alman saldırısına karşı açık güvence verdiler ve silahlanma çalışmalarını hızlandırdılar. Bu durum aynı zamanda “yatıştırma politikası”nın da sonu anlamına geliyordu. İngiltere ve Fransa’nın kendi kamuoylarını savaşa ikna edebilmek için artık yeterli gerekçeleri vardı. II.Dünya Savaşı’nın ayak sesleri artık iyice duyulmaya başlanmıştı.

Türk basını da, işgal öncesinde artan Çek-Slovak anlaşmazlığını yakından takip etti. Cumhuriyet gazetesi “Slovakya’da vahim hadiseler”¹⁸⁴, Yeni Sabah gazetesi “Almanya; Slovakya İşine Karışacak mı ?”¹⁸⁵ başlıklarıyla gelişmeleri okuyucularına duyurdular. Almanya’nın sorun ile yakından ilgili olduğu da manşetlere yansdı : “Berlin, Slovakya’daki hadiseleri takip ediyor”¹⁸⁶, “Almanya Çekoslovakya Hadiselerini Endişe ile Takip Ediyor”¹⁸⁷. Akşam gazetesi ise “Slovakya’da henüz sükun teessüs edemedi”¹⁸⁸ manşetiyle krizin sürmesini ön plana çıkardı.

14 Mart’a gelindiğinde ise, Almanya’nın açıkça krize müdahale etmesi gündem oldu. Yeni Sabah gazetesi “Almanya; Çek İşine Müdahale Ediyor”¹⁸⁹, Cumhuriyet gazetesi “Orta Avrupa karışıyor”¹⁹⁰, Akşam gazetesi “Slovakyanın istiklali Almanyanın himayesinde bugün ilan edilecek”¹⁹¹ manşetlerini kullandılar. Hitler, Slovakya krizini bahane ederek bir hedefini daha gerçekleştirdi ve Çekoslovakya’yı işgal etti. Türk basını da işgal olayını manşetten duyurdu. Yeni Sabah gazetesi “Çekoslovakya Tarihe Karıştı”¹⁹², Cumhuriyet gazetesi “Çekoslovakya’nın yeni taksimi”¹⁹³, Akşam gazetesi “Çek reisicümhuru, Çek milletinin mukadderatı topraklarını B. Hitlerin eline tevdi etti”¹⁹⁴, Ulus gazetesi “ÇEKOSLOVAKYA

¹⁸⁴ Cumhuriyet,11 Mart 1939

¹⁸⁵ Yeni Sabah,12 Mart 1939

¹⁸⁶ Cumhuriyet,12 Mart 1939

¹⁸⁷ Yeni Sabah,13 Mart 1939

¹⁸⁸ Akşam,13 Mart 1939

¹⁸⁹ Yeni Sabah,14 Mart 1939

¹⁹⁰ Cumhuriyet,14 Mart 1939

¹⁹¹ Akşam,14 Mart 1939

¹⁹² Yeni Sabah,15 Mart 1939

¹⁹³ Cumhuriyet,15 Mart 1939

¹⁹⁴ Akşam,15 Mart 1939

YOKOLDU”¹⁹⁵ manşetlerini kullandılar. Ertesi gün konu yine manşetlerdeydi : “Çek devleti haritai alemden silindi”¹⁹⁶, “Alman ordusu Prag’a girdi, Çekoslovakya tarihe karıştı”¹⁹⁷, “Çekoslovakya son nefesini verirken”¹⁹⁸.

Ulus gazetesinde Burhan Belge, “İnsan ve kültür” sütununda “Çek-Slovakya” başlıklı yazısında, Almanya’nın Çekoslovakya’yı işgal etmesinin beklenen bir gelişme olduğu, Çeklerin olayların gelişimi sırasında kendilerine fazla güvendikleri görüşlerine yer verdi :

“Münih ilacı yaramadı. Çek-Slovakya tarihe karıştı. Çek olan parça, şimdi artık, kendi kendine yaşayamaz bir kötürüm halindedir. İstiklalini ilan eden Slovakia’nın “istiklal”den ne anladığını sormasak daha iyi ederiz. Diyebilir ki, “çeklerin yardımıyla müstakil olacağıma Almanya’nın himayesiyle olurum, daha iyi!.. ne cevap verebiliriz- Rutenya mıdır, Karpatlar-Ukranyası mıdır, slovak mıdır, macar mıdır, rus mudur, bir türlü belli olmıyan üçüncü dilim ise, henüz sahihsizdir.

.....

Her halde, birkaç aydan beri, Almanya’nın Münih Çek-Slovakya’sından memnun olmadığı ve bu üç dilimli memleketin daha ziyade Slovakia ve Rutenya dilimlerini sevip tercih ettiği görülmüyordu. Fakat Prag hükümeti, nasıl geçen defa sallanan dostluklara inanarak büyük şimal komşusuna kafa tutmaktan çekinmedi ise, bu sefer de, Münih’e ve kendi yeni anayasasına inandı. Ve gene kafa tuttu. Bu dik kafayı, nihayet bugün, gövdesinden koparılmış görüyoruz. Ve tesbit ediyoruz ki Habsburg’ların büyük politika mektebinde, en az şey öğrenmiş olanlar, çeklerdir. Şu saatte, en rayiç kanaat her halde yukardaki olsa gerektir... ”¹⁹⁹

Ulus gazetesinde Ahmet Şükrü Esmer “Dış Politika” sütununda “Çekoslovakya’nın sonu” başlıklı yazısında, Çekoslovakya’nın ortadan kalkmasında, ülkenin sahip olduğu karmaşık etnik yapının önemine değindi.²⁰⁰

Akşam gazetesinde “Politika” sütununda “AKŞAM” imzası ile yayınlanan “Müteveffa Çekoslovakya devleti” başlıklı yazıda da, Çekoslovakya’nın siyasi varlığının sona ermesi, beklenen bir gelişme olarak yorumlandı :

¹⁹⁵ Ulus,15 Mart 1939

¹⁹⁶ Cumhuriyet,16 Mart 1939

¹⁹⁷ Akşam,16 Mart 1939

¹⁹⁸ Ulus,16 Mart 1939

¹⁹⁹ Ulus,15 Mart 1939

²⁰⁰ Ulus,16 Mart 1939

“Frenkçede meseldir : Kılıçla doğan kılıçla ölür, derler. Muahede ile doğan devletler de muahede ile ölüyor. Çekoslovakya diye derme, çatma bir devlet Versay anlaşmasile kurulmuştu. Hitlerin bir beyannamesi, evvelki gece bu devleti yoketti.

Geçen eylülde Hitler, üç milyon Alman nüfusu olan Südet havalisini Almanyaya ilhak ettiği zaman, Münih’de İngiliz, Fransız Başvekillerine Çekoslovakyanın geri kalan kısmına ilişmiyeceğini vaadetmişti. Hatta İngiltere ve Fransa Çekoslovakyanın kalan kısmının emniyet ve temamiyetini tekeffül etmek gibi gülünç bir vaziyete düştüler.

Hitler, Çeklerin hala bin türlü mezalim yaptıklarını bahane ederek, Slovakyaı müstakil devlet ilan ettirdi, Ukrayna kısmını Macarlara bağışladı, asıl Çek memleketi olan Bohemya ile Moravyayı kendisi işgal etti. Bunu da gayet ustalıkla, Çek Reysicumhuruna ‘Çekoslovakya sizindir, ne istersen yap’ diye bir vesika imza ettirerek başardı... ”²⁰¹

Almanya’nın Çekoslovakya’yı işgal etmesinden bir hafta sonra Türk ve dünya basınında yine bir ilhak haberi yer aldı. Sahnede ise, yine Hitler vardı. Bu kez haberlere konu olan yer, Litvanya’ya bağlı olan Baltık denizi kıyısındaki Memel kentiydi. Memel kentinde halkın çoğunluğunun Alman olması, Hitler açısından ilhak için yeterli bir gerekçeydi. Litvanya’ya bir ültimatom verilerek Memel’i teslim etmeleri, aksi takdirde ülkenin başkentinin bombalanacağı bildirildi. Litvanyalılar, çaresiz bir şekilde Memel’i Almanya’ya vermek zorunda kaldılar. Hitler, deniz yoluyla giderek Memel’i teslim aldı.

Türk basınında -diğer önemli olaylar kadar olmamakla birlikte- Memel’in ilhakıyla ilgili de haberler yer aldı. Aşağıda bu haberlerden bazı örnekler sunuyoruz :

“Almanya Litvanya’ya bir ültimatom verdi

Memel şehri iade edilmezse Litvanya istila edilecek... ”²⁰²

“Litvanya hükümeti, Alman ültimatomunu kabul etti

Kaunas kabinesi, Memel arazisini Almanyaya iade etmeğe razı oldu... ”²⁰³

²⁰¹ Akşam,16 Mart 1939

²⁰² Cumhuriyet,22 Mart 1939

²⁰³ Akşam,22 Mart 1939

*“Almanlar Memel Arazisini de Resmen İstirdat Ettiler
Almanyanın Bu Yeni Hareketi Danzigde de Sevinç Uyandırdı...”²⁰⁴*

*“Litvanya, ultiatom karşısında baş eğdi
Memel şehri Almanlara bugün teslim olunacak
Hitler bugün muazzam nümayişle Memel’e gidiyor...”²⁰⁵*

1938-1939 yıllarında kıta Avrupası’nda silahlanma yarışı ve bu kritik gelişmeler yaşanırken Türkiye’nin de bazı hazırlıklar yaptığı gözlemlenmektedir. Bu süreçte Türk basınında, yeni alınan denizaltılar ve bazı ülkelere sipariş edilen savaş gemileri ile ilgili haberlere de rastlanmaktadır. Ayrıca bu yıllarda yapılan askeri tatbikatların da basında geniş yer bulduğu görülmektedir.

1. İtalya’nın Arnavutluk’u İşgali (6-11 Nisan 1939)

İtalya’nın 1939 Nisan’ında Arnavutluk’u işgal etmesi, II.Dünya Savaşı’na giden sürecin kritik gelişmelerinden birini oluşturmaktadır. Bu işgal, küresel politik denklemde çok büyük bir etki yapmamakla birlikte Balkanlar ve Akdeniz dengeleri açısından çok önemliydi. İtalya’nın Arnavutluk’u işgal etmesinden yaklaşık üç hafta önce Almanya’nın Çekoslovakya’yı işgal ettiğini hatırlamak önemlidir. Hitler’in saldırgan politikası ve batılı demokratik devletlerin sessizliği (ya da çaresizliği) karşısında Mussolini, uluslararası konjonktürün uygun olduğunu düşündü ve harekete geçmeye karar verdi. Adriyatik’in karşı sahilindeki Arnavutluk, Mussolini İtalyası için Balkanlarda bir atlama noktasıydı. Yugoslavya’nın ve Yunanistan’ın işgali için adeta ilk basamağı oluşturacaktı. İtalya’nın çok eski dönemlerden beri Arnavutluk’a ilgisinin olduğu biliniyordu. Özellikle Mussolini’nin iktidar yıllarında İtalya’nın Arnavutluk’ta ekonomik bir hegemonya kurduğunu söylemek herhalde yanlış olmaz. Bu tarihte Arnavutluk’un başında Ahmet Zogo vardı. 1925’te cumhurbaşkanı seçilmiş, 1928’de de krallığını ilan etmişti. Zogo’nun 1925 öncesi politik yaşamı da oldukça hareketliydi. Ahmet Zogo, iktidarda olduğu dönemde İtalya ile yakın ilişkiler kurmuş, 1926’da iki taraf arasında dostluk ve güvenlik antlaşması imzalanmıştı. Ancak var olduğu sanılan bu dostluk ve güvenliğin sağlam temellere dayanmadığı 1939 Nisan’ında anlaşılacaktı.

²⁰⁴ Yeni Sabah,23 Mart 1939

²⁰⁵ Cumhuriyet,23 Mart 1939

Konunun ilginç ve belki de dramatik yanlarından biri de, İtalya'nın bu ülke üzerindeki emellerinin bilinmesine rağmen Arnavutluk'un ciddi bir savunma hazırlığı yapmamış olmasıdır. Arnavutluk'un önce cumhurbaşkanı daha sonra da kralı olan Ahmet Zogo (ya da Zogu), çoğu zaman iç sorunlar ile uğraşmış ve kendi iktidarını güçlendirmeye öncelik vermişti. İki taraf arasındaki ekonomik ilişkilere ve resmi antlaşmalara fazla güvenilmemesi, reelpolitiğin çoğu zaman acımasız sonuçlara ve sürprizlere neden olduğunun bilinmesi gerekirdi. İtalya'nın büyük kuvvetler ile yaptığı saldırı birkaç günde sonuçlandı ve Arnavutluk tamamen İtalyan kontrolüne girdi. Kral Zogo, zorlukla kendisini ve ailesini kurtarabildi. Ortaya çıkan sonuç, Arnavutluk ve Arnavutlar açısından gurur kırıcıydı.

İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi, özellikle işgalin hemen öncesinde ve sırasında Türk basınında da gündem oldu. Basının bu işgali kaygıyla izlediğini ve aktardığını, çok açık olmamakla birlikte İtalya yerine Arnavutluk'tan yana bir eğilimin olduğunu söyleyebiliriz. Bu yılların Türk dış politikası dikkate alındığında bu yaklaşım, anlaşılabilir bir durumdur. Türkiye, İtalya'nın hem Akdeniz'deki hem de Balkanlardaki yayılmacı ve saldırgan politikasından rahatsızlık duyuyordu. Dış güvenlik algılaması açısından İtalya, Türkiye için en riskli devletlerin başında geliyordu.

1939 yılı Nisan ayı başlarında, İtalya'nın Arnavutluk'u işgal kararı ile ilgili ilk bilgiler, dönemin Türk basınında başlangıçta bir duyum olarak yer aldı. Cumhuriyet gazetesi "İtalya, Arnavudluğu işgal altına almağa hazırlanıyor"²⁰⁶, Akşam gazetesi "İtalya Arnavutluğu işgal ediyor"²⁰⁷, Ulus gazetesi "İtalya Arnavutluğu işgal edecek"²⁰⁸ başlıklarıyla, Avrupa basınına yansıyan bilgileri okuyucularına duyurdular. Bu süreçteki haberlere bakıldığında İtalya'nın kesin amacı konusunda henüz bir netlik gözlenmediği anlaşılmaktadır : "İtalya ne yapmak istiyor ?"²⁰⁹, "İtalya Avlonya cıvarına asker çıkarmak istiyor"²¹⁰ "Arnavudluğun akıbeti"²¹¹ gibi manşetler, basının da olayların arka planını anlamaya çalıştığını göstermekteydi.

Yukarıdaki haberlerin içerikleri incelendiğinde, İngiltere başbakanı Neville Chamberlain'in "İngiltere'nin Arnavutluk'ta bir çıkarının olmadığı" şeklindeki açıklamalarının da Mussolini'yi cesaretlendirdiğini ve elini serbest bıraktığını

²⁰⁶ Cumhuriyet,5 Nisan 1939

²⁰⁷ Akşam,5 Nisan 1939

²⁰⁸ Ulus,5 Nisan 1939

²⁰⁹ Cumhuriyet,6 Nisan 1939

²¹⁰ Akşam,6 Nisan 1939

²¹¹ Cumhuriyet,7 Nisan 1939

söyleyebiliriz. Arnavutluk'un İtalya karşısında kendisini savunacak yeterli askeri gücü yoktu. Mussolini'yi ancak İngiltere, Fransa, ABD gibi dönemin güçlü demokratik devletleri durdurabilirdi. Bu devletlerin tıpkı Hitler karşısında izledikleri pasif politika gibi, bu olayda da tepkisiz kalmaları Mussolini açısından gizli bir mesaj anlamı taşımaktaydı. Nitekim Mussolini, bu mesajı almakta gecikmedi. İtalya'nın Arnavutluk'u işgal harekatı zaman kaybetmeden başlatıldı. Akşam gazetesi "Üç İtalyan harb gemisi Draç limanına geldi"²¹², Ulus gazetesi "İtalyan harp gemileri Draç limanında"²¹³, Cumhuriyet gazetesi "Arnavudluğun askeri işgali"²¹⁴ manşetleriyle işgal olayını gündeme taşıdılar. Akşam gazetesi, "İtalyanlar Arnavudlukta dört şehri tamamen işgal ettiler"²¹⁵ başlığıyla işgal hareketinin çok hızlı ilerlediğini duyurdu.

İtalya'nın gerçekleştirdiği hızlı saldırı karşısında Arnavutluk'un kısa sürede teslim olması büyük bir sürpriz oldu. Arnavutluk'un en azından belirli bir süreye kadar da olsa direnebileceği tahmin ediliyordu. İtalyan ordusu çok hızlı bir şekilde iç kesimlere doğru ilerlemeye başladı. Cumhuriyet gazetesi "Tirana ve İşkodra düştü"²¹⁶, Akşam gazetesi "İtalyanlar Tiran ve İşkodraya da girdiler"²¹⁷, Ulus gazetesi "Arnavutlar adım adım karşı koydular Fakat fazla dayanamadılar"²¹⁸ manşetlerini kullandılar. Cumhuriyet gazetesinin "İşgal tamamlanıyor"²¹⁹ manşeti ise, Arnavutluk için her şeyin bittiği anlamına geliyordu.

Akşam gazetesinin 10 Nisan 1939 tarihli nüshasında manşetten sorulan aşağıdaki soru, o dönemin gergin konjonktüründe çok anlamlı bir soruydu :

"Almanya ve İtalyanın yeni hedefleri neresi?"

İtalya Arnavutluk, Yunanistan, Yugoslavyayı nüfuz mıntakası yapacakmış

Almanyanın Eylül'e kadar kendisini Sovyetlerden ayıran memleketleri boyunduruk altına alacağı söyleniyor

*Fransız ve İngiliz gazeteleri ise, Almanyanın Hollandaya hücum hazırlıkları yaptığını yazıyorlar..."*²²⁰

²¹² Akşam, 7 Nisan 1939

²¹³ Ulus, 7 Nisan 1939

²¹⁴ Cumhuriyet, 8 Nisan 1939

²¹⁵ Akşam, 8 Nisan 1939

²¹⁶ Cumhuriyet, 9 Nisan 1939

²¹⁷ Akşam, 9 Nisan 1939

²¹⁸ Ulus, 9 Nisan 1939

²¹⁹ Cumhuriyet, 10 Nisan 1939

²²⁰ Akşam, 10 Nisan 1939

İtalya, zaman kaybetmeksizin Arnavutluk'un son parçalarını da ele geçirdi :

*“Emanuel, Arnavudluk Kralı oluyor
İtalyan kıt'aları Görice ve Berati da aldılar...”²²¹*

Bu aşamada İtalya'nın Arnavutluk işgalinin büyük ölçüde tamamlandığını görmekteyiz. Yunanistan'a kaçan Arnavutluk kralı Ahmet Zogo'nun ise, buradan Mısır'a gitmeyi planladığı anlaşılmaktadır. Yine aynı gün basında yer alan haberlerde İngiltere'nin olası bir İtalyan saldırısına karşı Yunanistan'a resmen güvence verdiği görüldü.²²² Yunanistan, İngiltere'nin Akdeniz'deki çıkarlarının korunması açısından çok önemliydi ve herhangi bir İtalyan müdahalesinde İngiltere'nin seyirci kalmayacağı çok açıktı. Bize göre, Yunanistan'ı da hedef ülkeler arasında gören İtalya'nın bu saldırıdan vazgeçmesinde İngiltere'nin net tavrı en önemli etkindir.

Akşam gazetesinde “Politika” sütununda “AKŞAM” imzasıyla yayınlanan “Arnavudluk işgali ve Almanya” başlıklı yazıda, İtalya'nın Arnavutluk'u işgalinin Almanya ile olan ilişkisine değinildi :

“.....

İtalya Arnavudluğu işgal etmekle Adriyatik denizini bir göl haline getirmiş ve hududunu Balkan Yarımadasının göbeğine doğru uzatmıştır. Almanya Üç bin kilometrelik fazla hududu müdafaadan kurtulduğu gibi İtalya dahi Otranto boğazının iki tarafına hakim olarak Adriyatik sahillerini müdafaa mecburiyetinden kurtulmuştur.

İtalya, Arnavudluğu işgal ve ilhak etmekle Almanyanın Adriyatik denizine ve Balkanlara sarkarak eski Avusturyanın yerini tutması ihtimal ve yolunu kapamış oluyor. Fakat bu vaziyet Almanyada memnuniyetsizlik uyandırmamıştır. Bilakis Almanya resmi neşriyat vasıtası ile bunu tabii bulmuş ve İtalyanın hukuku icabatından saymıştır.

Almanya İtalyanların Arnavudlukta yerleşmesi ile Berlin-Roma mihverinin bir kat daha sağlamlaştığı ve çünkü İtalyanın Adriyatikte tehdit ve tehlikeden kurtulduğu kanaatini izhar ediyor. Almanyanın kendi faaliyet sahası olarak, Ukrayna dahil,

²²¹ Cumhuriyet, 11 Nisan 1939

²²² a.y.

Şarki Avrupayı kati olarak seçmiş olduğuna ve kuvvetlerini Akdeniz havzası ve Balkan Yarımadası içine dağıtmak istemediğine yeni bir delil de Arnavudluğun işgali hadisesinin Berlinde gördüğü bu telakkidir.”²²³

Ulus gazetesinde Ahmet Şükrü Esmer “Dış Politika” sütununda “Demokrat devletler cephesinin tereddüdü” başlıklı yazısında, İtalya’nın Arnavutluk’u işgal etmesini, Almanya’nın yaptığı işgaller ile birlikte değerlendirdi ve demokratik devletlerin kararsız olmalarının ortaya çıkardığı olumsuz tabloya değindi :

“Arnavutluğun istilasından doğan buhran Avrupa sulhu için en büyük tehlike halinde devam etmektedir. Almanya tarafından Avusturya’da, Çekoslovakya’da ve Memel’de indirilen darbeden sonra İtalya da Arnavutlukta muvaffakiyetli bir darbe indirmiştir. Gerçi Arnavutluk öteden beri İtalya’nın nüfuz mıntakası olarak tanınmıştı. Bununla beraber, faşist rejimi, esasen İtalya’nın telakki ettiği bir şeyi, silah kuvetiyle fethederek bunu İtalya efkârı umumiyesine büyük bir muvaffakiyet olarak takdim etmiştir. Fakat bu vaziyetin endişeyi mucip olan tarafı, İtalya’nın Arnavutluğu işgal etmesinden ziyade Balkan yarımadasında yerleşmiş olmasıdır. Acaba mihver devletlerinin bundan sonraki hedefleri ne olacaktır?

.....

Hülâsa küçük devletler arasında bir tesanüt kurulamadığı gibi, demokrat devletler de ne yapacaklarını tayinde tereddüt içindedirlerler. Halbuki karşı taraf çok hesaplı hareket ediyor. Seri kararlar verip bu kararları derhal tatbik ediyor. İşte bir tarafın diğer tarafa karşı faikiyeti, maddi kuvetten ziyade bu noktadadır.”²²⁴

İşgal ile ilgili yayınlanan diğer bazı haberlere baktığımızda, Arnavutluk için her şeyin bittiğini ve yeni bir dönemin başladığını söylemek mümkündür :

“Arnavudluğun askeri işgali sona ermek üzere

Müessesan Meclisi bugün bir içtimaa davet edildi, Kral Zogo ve kardeşleri İstanbula geliyorlar...”²²⁵

²²³ Akşam, 11 Nisan 1939

²²⁴ Ulus, 12 Nisan 1939

²²⁵ Cumhuriyet, 12 Nisan 1939

Arnavutluk kralı Ahmet Zogo, son anda Yunanistan'a kaçtıktan sonra burada fazla beklemeyerek İstanbul'a geldi.²²⁶Bu tercihi konusunda farklı yorumlar yapılabilir. Bizim tahminimizce Ahmet Zogo, kendisini Yunanistan'da güvencede hissetmedi. İtalya'nın Yunanistan'a baskı yaparak Zogo'nun kendilerine teslimini sağlamaları güçlü bir olasılıktı. Türkiye için ise, dönemin konjonktürü düşünüldüğünde böyle bir durum söz konusu olmayacaktı. Ayrıca Zogo, gençliğinin bir bölümünü İstanbul'da geçirmişti ve Türkiye'ye yabancı değildi. Ahmet Zogo, bir süre sonra da Avrupa'ya gitti, krallık iddialarından vazgeçmemekle birlikte artık Arnavutluk sayfası kendisi için kapanmıştı. İtalyanlar, Arnavutluk'ta 1939-1943 arasında kendi kontrollerinde bir hükümet kurdular. 1943'te Mussolini'nin iktidardan düşmesiyle birlikte Arnavutluk için yeni bir süreç başlayacaktı.

i. Almanya-Polonya Krizi ve II.Dünya Savaşı'nın Başlaması (1 Eylül 1939)

1939 yılı, II.Dünya Savaşı için geri sayımın başladığı bir yıl oldu. Bu büyük ve yıkıcı savaş, aniden ortaya çıkmış bir savaş değildi. 1935-1939 döneminde yaşanan olayların hiçbiri spontane olaylar olarak ortaya çıkmadı. I.Dünya Savaşı sonrasında yaşanan uluslararası gelişmeler, belirgin bir sıra şeklinde izlendiğinde dünyanın adım adım yeni bir genel savaşa doğru gittiği açık bir şekilde görülür. 1929'daki dünya ekonomik krizinin ortaya çıkardığı sonuçlar birçok ülkeyi derinden sarstı. Farklı etkenler ve ülkelerin kendi iç dinamikleri de eklenince 1930'lar otoriter yönetimlerin yükselişine tanık oldu. 1935 sonrasında ise, politik gerginlikler çok hızlı bir şekilde birbirini izledi. Yaşanan şoklar atlatılmadan yeni krizler ortaya çıktı. Hiçbir devletin kendi hedeflerinden ve ideallerinden taviz vermemesi çatışmayı kaçınılmaz hale getirdi. Çünkü, çoğu kez karşılıklı çıkarlar birbiriyle çatışıyordu.

II.Dünya Savaşı'nın öncesinde yaşanan olaylar ve kendisini tehlike altında hisseden devletlerin savunma hazırlıkları, bu süreci değerlendirirken mutlaka dikkate alınmalıdır. Özellikle 1939 Mart'ında Hitler Almanyası'nın Çekoslovakya'yı işgal etmesi ve birkaç hafta sonra Nisan ayında Mussolini İtalyası'nın Arnavutluk'u işgali önemli bir dönüm noktası oldu. 1939'un Nisan ayına ait aşağıda sunacağımız birkaç haber, dönemin uluslararası politikasındaki kaotik ortamı açıkça göstermektedir.

²²⁶ Son Posta,3 Mayıs 1939

Polonya'nın bir Alman saldırısına uğraması durumunda, İngiltere ve Fransa'nın da savaşa gireceğini aylar önce Akşam gazetesi "Polonya taarruza uğrarsa İngiltere ve Fransa kendisine yardım edecek"²²⁷ başlığıyla haberleştirdi. "İngiltere Malta ve Cebelitarıkta emniyet tedbirleri aldı"²²⁸ haberi ise, İngiltere'nin Akdeniz'deki askeri konumunu güçlendirme gereği duyduğunu göstermekteydi. "Hollanda kısmi seferberlik yapıyor"²²⁹, "Yugoslavya ve Polonya bazı sınıfları silah altına çağırdılar"²³⁰ ve "Yugoslavyadan sonra Yunanistan da kısmen seferberlik ilan etti"²³¹ haberleri ise, kıta Avrupası'ndaki gerginliğin diğer ülkeleri de hareketlendirdiğini göstermekteydi. "Bir harp çıkarsa Amerika lakayd kalmıyacak"²³² haberi, ABD'nin de gelişmeleri yakından izlediği anlamına geliyordu. Yine bu gergin uluslararası ortamda "İngiltere ve Fransa Romanyaya ve Yunanistana teminat verdiler"²³³ haberi de anlamlıydı. Bu gelişmeler, Hitler'in bir sonraki atağının kapsamlı bir savaşa neden olacağını gösteriyordu.

Arnavutluk'un işgalinden sonra Mussolini'nin geri adım atmak yerine daha saldırgan bir kulvara girdiği görülmektedir :

"Mussolininin geceki nutku

*'Dünya bilmelidir ki, yolumuzda şaşmadan yürüyeceğiz' ..."*²³⁴

"Belçikanın mühim tedbirleri"²³⁵ haberi, Alman-Fransız rekabetinin talihsiz muhatabı ve mağduru olan Belçika'nın da savunma önlemleri aldığını göstermekteydi. "Bulgar meclisinde hükümete şiddetli hücumlar"²³⁶ haberi, dönemin revizyonist devletlerinden biri ve Balkanlarda özel hesapları olan Bulgaristan'da da gürültülerin başladığı anlamına geliyordu. "Amerika Reiscümhuru, Hitler ve Mussoliniye bir telgraf gönderdi"²³⁷ haberi ise, ABD'nin inisiyatif almaya başladığını, Almanya ve İtalya'yı karşı cephede gördüğünü

²²⁷ Akşam,1 Nisan 1939

²²⁸ Akşam,12 Nisan 1939

²²⁹ Akşam,12 Nisan 1939

²³⁰ Akşam,12 Nisan 1939

²³¹ Akşam,13 Nisan 1939

²³² Akşam,13 Nisan 1939

²³³ Akşam,14 Nisan 1939

²³⁴ Akşam,14 Nisan 1939

²³⁵ Akşam,14 Nisan 1939

²³⁶ Akşam,14 Nisan 1939

²³⁷ Akşam,16 Nisan 1939

gösteriyordu. “İngiltere nihayet mecburi askerliği kabul etti”²³⁸ haberi de önemliydi. İngiltere’nin, daha önce zorunlu askerliği I.Dünya Savaşı başladıktan sonra kabul ettiği düşünülürse, bu kez sorunun ciddiyetini erken kavradığı söylenebilir.

II.Dünya Savaşı’nın, 1 Eylül 1939’da Almanya’nın Polonya’ya saldırısıyla başladığını düşündüğümüzde, savaşın beş ay öncesi olan Nisan ayına ait yukarıdaki haberler, dönemin atmosferi hakkında bize net bir fotoğraf sunmaktadır. Küçük devletler, toprak bütünlüklerini koruyabilme ya da daha önce kaybettikleri bazı yerleri geri alabilme kaygısındaydılar. Büyük devletler ise, kritik yerel çatışmaların genel bir savaşa dönüşebileceğini bildiklerinden, bölgesel olaylara doğrudan müdahale etme gereği duymaktaydılar. Böyle bir uluslararası konjonktürün savaş ile sonuçlanmasına şaşırmmamak gerekir.

Yukarıda söz ettiğimiz kritik sürecin en önemli halkasını Almanya-Polonya krizi oluşturmaktadır. Hitler’in düşüncesinde Polonya’ya savaş açma fikri çok önceki yıllardan beri vardı. Baltık denizi kıyısındaki Danzig (Gdansk) kenti halkının çoğunluğunun Alman olması Hitler için uygun bir gerekçeydi. Serbest şehir statüsünde olmasına karşın Danzig, Polonya’nın sınırları içerisinde bulunuyordu ve bu devlet için önemli bir liman özelliği taşıyordu. Baltık Denizi’ne çıkabilmesi için Polonya’ya verilen koridor, Almanya ile Doğu Prusya’nın bağlantısını kesmişti. Ayrıca Hitler’in “Lebensraum” ismi verilen yaşam alanı politikasını da unutmamak gerekir. Doğuya doğru Slav topraklarını ele geçirmek ve SSCB ile hesaplaşmak bu politikanın temel hedeflerinden biriydi. Bu amaca ulaşabilmek için de ilk önce, iki devlet arasında bulunan Polonya’nın ele geçirilmesi gerekiyordu.

Hitler,1939 bahar ve yaz ayları boyunca gerekli taarruz hazırlıklarını yaptı. İlk amacı SSCB ile bir antlaşma imzalayarak bu devleti bir süre için tehdit olmaktan çıkarmaktı. Bunun için de gizli ve kritik bir manevrayla ve bütün dünyayı şaşırtarak 23 Ağustos 1939’da SSCB ile bir saldırmazlık antlaşması imzaladı. Polonya’yı rahatça işgal edebilmesi, Fransa ve İngiltere ile hesaplaşabilmesi için SSCB ile bir sorun yaşamaması gerekliydi. Bu aşama da geçildikten sonra Hitler, 1 Eylül 1939’da Polonya’ya savaş ilan etti. 3 Eylül’de ise, İngiltere ve Fransa’nın Almanya’ya savaş ilan etmesiyle, bazı tarihçilerin II.Alman savaşı olarak isimlendirdikleri II.Dünya Savaşı başlamış oldu.

²³⁸ Akşam,27 Nisan 1939

Türk basını da savaş öncesi yaşanan bu kritik gelişmeleri, yakından izleyerek kamuoyuna duyurdu. Basındaki genel istek, savaştan kaçınma ve barışın korunması yönündeydi. Ancak savaşın başlamasının Türk basınında ve kamuoyunda önemli bir şaşkınlık meydana getirmediğini söyleyebiliriz. Çünkü, olayların gelişiminin savaşla sonuçlanması bekleniyordu. Ayrıca Türk toplumu, XX.yy'ın ilk çeyreğini savaşlarla geçirmişti. Savaş olgusunun ne anlama geldiği iyi biliniyordu.

II.Dünya Savaşı öncesinde meydana gelen kritik gelişmelerin son aşamasını 1939 Ağustos'unda yaşananlar oluşturur. Polonya'nın Baltık Denizi kıyısındaki Danzig (Gdansk) liman kentinde halkın çoğunluğu Almanlardan oluşuyordu ve Almanya'ya bağlanma eğilimi güçlüydü. "Danzig'deki Almanlar dün büyük bir nümayiş yaptılar"²³⁹ haberi, Polonya merkezli yeni bir krizin başlamak üzere olduğunu gösteriyordu. Daha doğrusu çeşitli bahaneler ile krizi Almanya başlatacaktı.

İngiltere ve Fransa ise, Almanya-Polonya krizini yakından izlemeyi sürdürdüler :

"Beynelmilel vaziyet vahim fakat ümitsiz değil

İngiltere, her ihtimale karşı üç hafta için 'Hazirol' emrini yarın verecek
İngiltere kabinesi yarın toplanacak, Berlin'e göre Almanya hemen harekete geçmek
*için henüz bir karar vermedi..."*²⁴⁰

"Vaziyet vahim!

Fransa ve İngiltere Lehistan'daki tebaalarına geri dönmelerini bildirdiler,
yarı resmi Leh gazetesi halka iki haftalık yiyecek almalarını tavsiye etti
Yedi küçük memleket sulhü kurtarmak için konferans aktediyorlar
Leh-Alman hududundaki köprüler atılıyor, siperler kazılıyor, askeri kıt'aların
*harekatı gittikçe kesafet peyda ediyor..."*²⁴¹

Almanya ile SSCB'nin şaşkınlık uyandıran gizli görüşmelerinin dünya kamuoyuna yansması, Türk basınında da yankı buldu :

²³⁹ Cumhuriyet,11 Ağustos 1939

²⁴⁰ Akşam,21 Ağustos 1939

²⁴¹ Son Posta,22 Ağustos 1939

*“Almanya ile Sovyet Rusya bir ademi tecavüz paktı akdediyorlar
Von Ribbentrop, bu paktın akdi için 23 ağustosta Moskovaya gidiyor
Danzigte büyük hazırlıklar var, şehrin ilhakı bekleniyor...”²⁴²*

“Alman-Sovyet paktı

Moskova ile Berlin arasında imzalanacak olan misak her yerde hayret uyandırdı...”²⁴³

*“Almanya Sovyetler Birliği ile bir ademi tecavüz paktı imza ediyor
Alman Hariciye Nazırı Fon Ribbentrop Moskovaya gitmek üzere yola çıktı*

Vaziyet çok vahim

Taymis gazetesine göre

Almanya bu hafta içinde Polonyaya darbe hazırlıyor...”²⁴⁴

Krizin bu aşamasında Almanya ve Polonya ile birlikte İngiltere ve Fransa’nın da açık bir şekilde savaş havasına girdiği görülmektedir :

*“İngiltere Almanya’ya giden gemilerini geri döndürdü
Fransa da kısmi seferberlik yapıyor, Almanyadaki Fransız tebaalarına Alman topraklarını terke hazır olmaları bildirildi*

70 Alman fırkasının Leh hududuna yürüdüğü haber veriliyor

Lehistan da Alman hududuna büyük kuvvetler yığıyor

Şarki Almanya, Bohemya, Moravya ve Avusturya üzerinde tayyare uçuşları men edildi...”²⁴⁵

SSCB ile saldırmazlık paktını imzaladıktan sonra Hitler’in cesareti arttı :

“Alman-Sovyet paktı imzalandı

Alman-Sovyet paktının imzasında B.Stalin bulundu

Pakt, 7 maddedir, 10 seneliktir ve mühim hükümleri muhtevidir

İngiltere, Lehistan’a yardım edeceğini Hitler’e resmen bildirdi, Hitler de : ‘Verilen garantiler Almanyayı haklarından vazgeçiremez’ dedi...”²⁴⁶

²⁴² Akşam, 22 Ağustos 1939

²⁴³ Cumhuriyet, 23 Ağustos 1939

²⁴⁴ Ulus, 23 Ağustos 1939

²⁴⁵ Son Posta, 24 Ağustos 1939

²⁴⁶ Akşam, 24 Ağustos 1939

Krizin bu aşamasında, savaş için adeta gün sayılmaya başlandı. Türk basını da her an savaşın başlayacağı beklentisi içerisindeydi. Cumhuriyet gazetesi “Avrupada Askeri Hazırlık Başladı”²⁴⁷, Son Posta gazetesi “Harbe doğru son adımlar!”²⁴⁸, Akşam gazetesi “Paris şehri tahliye ediliyor”²⁴⁹ başlıklarıyla, krizde gelinen son noktayı özetlediler.

Hitler, gerek Danzig sorununu gerekse sınır ve eski dönemlerden kalan toprak sorunlarını bahane ederek krizi sürekli tırmandırdı. Polonya’nın ise, çaresiz bir şekilde Alman saldırısını beklemekten başka bir seçeneği yoktu. Taraflar arasındaki askeri ve ekonomik güç dengesi, her açıdan Almanya’nın lehine idi. Nihayet 1 Eylül 1939’da Alman ordusunun Polonya topraklarına girmesiyle II.Dünya Savaşı’nın kıvılcımı olan Almanya-Polonya Savaşı resmen başladı. Türk basını bu önemli gelişmeyi büyük puntolarla ve manşetten verdi. “ALMANYA-POLONYA HARBİ BAŞLADI”²⁵⁰, “NİHAYET HARB BAŞLADI”²⁵¹, “HARP BAŞLADI”²⁵², “ALMANYA-POLONYA HARBİNDE SON SAFHA”²⁵³, “KANLI MUHAREBELER DEVAM EDİYOR”²⁵⁴ manşetleri Türk kamuoyunda da heyecan uyandırdı.

İngiltere ve Fransa’nın, Polonya’ya karşı başlattığı saldırıyı durdurması için Almanya’ya verdikleri ultimatoma reddedilmesi, bu ikilinin de savaşa gireceği anlamına geliyordu :

“İngiltere Bugün Almanyaya Harb İlan Etti

Almanyanın Harekatı Durdurmamış Olması Ültimatoma Sarıh Bir Red

Cevabı Telakki Edilmiştir

Londra İle Parisin Her Hususda Mutabık Kaldıkları Beyan Ediliyor...”²⁵⁵

“ALMAN-LEH HARBİ

İngiltere İle Fransa Dün Almanyaya Resmen Harb İlan Etiler

Avustralya, Kanada Ve Yeni Zelanda Almanyaya Harp İlan Etiler...”²⁵⁶

²⁴⁷ Cumhuriyet, 25 Ağustos 1939

²⁴⁸ Son Posta, 25 Ağustos 1939

²⁴⁹ Akşam, 25 Ağustos 1939

²⁵⁰ Son Telgraf, 1 Eylül 1939

²⁵¹ Cumhuriyet, 2 Eylül 1939

²⁵² Ulus, 2 Eylül 1939

²⁵³ Yeni Sabah, 2 Eylül 1939

²⁵⁴ Son Telgraf, 2 Eylül 1939

²⁵⁵ Son Telgraf, 3 Eylül 1939

²⁵⁶ Yeni Sabah, 4 Eylül 1939

“Almanya her türlü sulh teşebbüsünü reddetti

Büyük Avrupa Harbı Başladı!

İNGİLTERE İLE FRANSA DÜNDEN BERİ ALMANYA İLE HARP HALİNDEDİR... ”²⁵⁷

Cumhuriyet gazetesinde Abidin Daver “Başlayan harb Karşısında” başlıklı yazısında, Alman-Sovyet Paktı’nın imzalanmasından sonra savaşın kaçınılmaz hale geldiği yorumunda bulundu :

“Dün öğledenberi, Yirminci asrın ikinci büyük harbi başladı. İngilterenin, Lehistanla olan ihtilafını sulhan halletmesi için, Almanya nezdinde yaptığı son teşebbüs de fayda vermedi. Zaten fayda vermiyeceği de muhakkaktı. Çünkü, Hitler, bu işi harble halletmeğe kat’i karar vermiş; bu maksadla da, iktidar mevkiine geldiği gündenberi, görülmemiş bir şiddetle aleyhinde bulunduğu Sovyet Rusya ile de anlaşmıştı. Bu itibarla Alman-Sovyet ademi tecavüz ve dostluk paktının imzalandığı andan itibaren, harb yüzde yüz muhakkaktı. ... ”²⁵⁸

Yukarıdaki haberler ve yazılar, II.Dünya Savaşı öncesinde yaşanan gerginliklerin ve savaşın başlama sürecinin Türk basını tarafından büyük bir heyecanla takip edildiğini göstermektedir. Gazete manşetlerindeki genel hava, savaşın bir yıkım ve felaket olacağı yönündeydi. Yine basındaki manşet haberler ve yazılar incelendiğinde, haberlerin olabildiğince tarafsız verilmeye çalışıldığı söylenebilir. Gelişmelerin Türkiye’ye yönelik yansımalarına baktığımızda, basının bu konuları uzak ülkelerde yaşanan ve Türkiye’yi doğrudan etkilemeyecek krizler olarak gördüğü izlenimi ortaya çıkmaktadır. Bu yaklaşımın ortaya çıkmasında Türkiye’nin, savaşan taraflar ile açık bir düşmanlığının bulunmaması ve kriz coğrafyasına uzak oluşu da etkiliydi.

²⁵⁷ Ulus,4 Eylül 1939

²⁵⁸ Cumhuriyet,4 Eylül 1939

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1935-1939 ARASI TÜRK DIŞ POLİTİKASINDAKİ GELİŞMELERİN TOPLUMA YANSIMALARI

A. Dış Politika Kavramının Genel Karakteri ve Türkiye

Dış politikayı en genel anlamıyla, bir devletin diğer devletler ya da devlet gruplarıyla kurduğu siyasi ilişkiler olarak tanımlayabiliriz. Dış politika, bir devletin diğer devletler karşısındaki konumunu, gücünün kapsamını ve sınırlarını gösteren en temel karakteristik özelliklerden biridir. Bir devletin sahip olduğu siyasi, askeri ve ekonomik güç ile teknolojiye bulunduğu seviye dış politikasının belirlenmesinde büyük oranda etkilidir. Nüfus gücü ile nüfusun etnik yapısı, kalifiye insan oranı, ülkenin sahip olduğu doğal kaynaklar, coğrafi konum da dış politikada üzerinde durulması gereken temel faktörler arasındadır. Ayrıca bir devletin/halkın geçmiş yüzyıllardan devraldığı tarihsel miras(lar) da bu konuda mutlaka göz önünde tutulması gereken önemli bir olgudur. Dünya üzerinde bulunan hiçbir devlet dış politikasını tamamen kendi düşünceleri ve stratejileri doğrultusunda belirleme şansına sahip değildir. Söz ettiğimiz bu etkenler, bir devletin izleyeceği dış politikanın sınırlarının belirlenmesinde, o devletin sahip olduğu dış politika araçlarında, politik ve uluslararası kapasitesinde sınırlayıcı ve yönlendirici bir önem taşırlar. Yine bu temel etkenler dış politikada olayların gelişiminde belirleyici olup olmama, aktif ya da edilgen olma ve operasyon yeteneği konusunda da bir devletin içerisinde bulunduğu çerçeveyi büyük oranda çizerler. Herhangi bir devletin dış politikasını değerlendirirken bu dinamiklerin tamamını dikkate almak, ülke içi dinamikler ile uluslararası koşulları birlikte incelemek gerekmektedir. Çoğu zaman devletlerin dış politikasında, karar alıcılar tarafından ideal olanların dışında farklı kararlar alınabilmekte, gündem dışı tercihler yapılabilmektedir. Bu nedenle incelenen dönemin iç ve dış koşullarını doğru ve dikkatli analiz etmek her zaman büyük önem taşır.

Türkiye'nin dış politikasını analiz ederken yukarıda açıkladığımız temel olguların ışığında konuya yaklaşmak, doğru sonuçlara ulaşma açısından çok önemlidir. Türkiye'nin dış politikasının oluşumunda iç dinamikler ve sahip olunan milli güç unsurlarıyla birlikte özellikle dış etkenler her zaman büyük öneme olmuştur. Bu dış etkenlerin başında coğrafi konum gelmektedir. Türkiye'nin

bulunduğu coğrafi alan dünyanın en kritik ve stratejik bölgeleri arasında yer almaktadır. Asya kıtası ile Avrupa kıtasının kesiştiği bir noktada bulunması, Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkasya gibi hareketli bölgelerin ortasında yer alması, Akdeniz ile Karadeniz'i birbirine bağlayan boğazlara sahip olması, Türkiye'nin içerisinde bulunduğu coğrafi konuma ayrıca stratejik bir önem kazandırmaktadır. Dolayısıyla Türkiye gibi bir devletin -istese de- bölgesel ve küresel olaylardan soyutlanması mümkün değildir. Bölgesel ve küresel savaşlar, ittifaklar, anlaşmazlıklar, çatışan çıkarlar ya da oluşan barış ortamı doğrudan ya da dolaylı olarak Türkiye'yi de her zaman etkilemiştir. Türkiye'nin sahip olduğu tarihsel arka plan da dış politika motivasyonunun oluşumunda diğer birçok devlete göre daha fazla ağırlığa sahiptir. Türkiye, coğrafi anlamda bir Asya devleti olmakla birlikte, devraldığı uzun bir geçmişe sahip tarihsel miras nedeniyle, yönü her zaman Avrupa'ya dönük bir karaktere sahip olmuştur. Bu nedenle, eski yüzyıllarda edinilen deneyimler, komşu devletler ve halklar ile ortaya çıkan olumlu ya da olumsuz ilişkiler, zaman içerisinde oluşan politik ve bilinçaltı psikoloji gibi dinamikler de Türk dış politikasının oluşumunda belirli ölçüde paya sahiptir.

Türklerin XI.yy'ın ortalarından beri Anadolu coğrafyasında yaşıyor olmaları, kıta Avrupası'nın doğu yarısında yüzlerce yıl siyasi hakimiyet kurlmaları, Karadeniz'de ve Akdeniz'de yüzlerce yıl varlık göstermeleri, onlarca ülkeyi/toplumu belirli süreler ile de olsa yönetmeleri, Türk dış politikasının çok geniş bir vizyona sahip olmasına da ortam hazırlamıştır. Dolayısıyla Türkiye, kendi ulusal çıkarları doğrultusunda dış politika üretirken, çevre ülkeler de Türkiye'nin izleyeceği dış politikayı sürekli merak etmişler ve yakından izlemişlerdir. Balkanlarda, Ortadoğu'da, Kafkasya'da, Karadeniz ve Akdeniz çevresinde yaşanan her türlü siyasi, askeri ve ekonomik gelişme Türk dış politikasının ilgi alanında olmuştur. Bu gerçeklik 1930'lar için geçerli olduğu gibi, özellikle Soğuk Savaş dönemi sonrasında ortaya çıkan küreselleşme, Türkiye'nin ilgi alanlarını çok daha geniş boyutlara taşımıştır.

Türkiye'nin 1930'larda izlediği dış politikayı analiz ederken, genellikle hayalcilikten uzak, olabildiğince gerçekçi ve dönemin reelpolitigine uygun bir dış politika izlemeye çalıştığını görüyoruz. Yakın geçmişte Balkan Savaşları ve I.Dünya Savaşı gibi acı deneyimlerin yaşanmış olması, Türkiye'nin dış politikada dikkatli olmasını adeta bir zorunluluk haline getirmiştir. Ayrıca Türkiye, belirli bir devlet(ler) ya da ittifak(lar) grubuna tamamen angaje olma yerine, farklı alternatifleri de değerlendiren bir dış politika mantığı ile hareket etmiştir. Yine aynı şekilde

Türkiye'nin bu süreçte, kendi iç toparlanmasını sağlamaya çalışan bir ülke olduğunu da unutmamak gerekir.

Türkiye'nin dış politikasını incelerken bakış açısına, olaylara ve kronolojiye göre belirli sınıflandırmalar yapmak, bölgesel ya da dönemsel kategoriler oluşturmak mümkündür. Burada amacımız, tezimizde incelediğimiz dönemin nasıl bir dış politika arka planı üzerine oturduğunu belirlemeye çalışmaktır. Bu sürecin dış politikasının analizini yaparken çevresel faktörleri ve uluslararası dış politik ortamın Türk dış politikası üzerindeki ağırlığını bir kez daha vurgulamak gerekiyor. Tarih olayları arasında her zaman bir süreklilik ve devamlılık olduğu, olayların ve olguların birçok faktörün etkisiyle ortaya çıktığı ve geliştiği konusunda tarihçiler arasında genel bir görüş birliği bulunmaktadır. Dönemin Türk dış politikasında yaşanan gelişmeler, elbette sosyal değişme olgusu üzerinde de etkili olmuştur.

Türkiye'nin 1920'ler ile karşılaştırıldığında, dönemin uluslararası konjonktürünün de etkisiyle, 1930'larda biraz daha aktif bir dış politika izlediğini görüyoruz. Bu gelişmenin devlet ile birlikte toplumsal düzeyde de özgüvenin gelişmesine ortam hazırladığını söyleyebiliriz. Türkiye'nin 1932'de Milletler Cemiyeti'ne üye olması ve kısa süreli de olsa dönem başkanlığını üstlenmesi ya da diplomatik oturumlara başkanlık yapması, 1934'te Balkan Antantı'na kurucu ortak olarak katılım, 1936'da Türkiye'nin inisiyatifiyle Montreux Boğazlar Konferansı'nın toplanması ve konferansın sonunda Türkiye'nin istediği şekilde bir antlaşmanın imzalanması, 1937'de Sadabad Pakti'na yine kurucu ortak olarak katılım ve nihayet 1936-1939 arasında, savaşın da göze alınmasıyla, Hatay konusunda izlenen aktif dış politika ve sorunun Türkiye'nin istediği şekilde çözülmesi, dönemin Türk toplumunda da olumlu etkilerin ortaya çıkmasına neden oldu. Türkiye'nin uluslararası arenada da başarılar kazanabileceği duygusu, sosyal değişimin sağlıklı ve kendi doğal seyrinde devam etmesi açısından önemliydi.

B. 1935-1939 Arasında Türk Dış Politikası ve Türk Basını

1935 yılına gelindiğinde Türkiye, iç istikrara sahip olan, sosyo-ekonomik ve kültürel alanda belirli bir ilerleme düzeyine ulaşmış, kalkınma yolunda yeni atılımlara devam eden bir ülke görünümüne sahipti. 1923'te Lozan Antlaşması ile siyasi sınırların çizilmesi, devam eden süreçte bu antlaşmadan kalan bazı pürüzlerin çözülmesi, komşu devletler ile olumlu ikili ilişkilerin kurulması Türkiye'yi dış

politika alanında rahatlatan gelişmelerdi. 1932’de Milletler Cemiyeti’ne üyelikle birlikte Türkiye uluslararası diplomasi arenasına bir adım daha yaklaşmış oldu. Bu tarihten sonra Türkiye’nin ismi batılı diplomatik çevrelerde ve dış basında daha sık duyulmaya başlandı. Yine Türkiye bu kararıyla, uluslararası barışa verdiği önemi gösteriyor, sorunların çözümünde savaş yerine diplomasiyi tercih ettiğini ortaya koyuyor, politik duruş olarak da demokratik batı kampına olan yakınlığını kanıtlamış oluyordu.

1923-1939 döneminde Türkiye’nin revizyonist değil statükocu olarak isimlendirebileceğimiz anti-revizyonist çizgide bir dış politika izlediği söylenebilir.¹ Bu dönemde Türkiye’nin, 1920’lere göre daha aktif bir dış politika izlediğini tekrar belirtmek gerekir. Bölgesel ittifaklara yönelme, uluslararası platformlarda görüşlerini açık ve net bir şekilde ifade etme, ikili ve bölgesel krizlerde -bazı riskleri de göze alarak- uluslararası toplum ile birlikte hareket etme şeklinde bu eğilimin izlerini görmek mümkündür. Bu yıllarda dönemin Türk yöneticileri açısından başta gelen kaygılardan biri, dış politikada ulusal güvenliğin sağlanmasıydı. 1922’de İtalya’da Benito Mussolini liderliğinde Ulusal Faşist Parti’nin (PNF) iktidara gelmesi ve bu devletin 1930’larda yayılcı eğiliminin somut örneklerle ortaya çıkması, 1933’te Almanya’da Adolf Hitler liderliğinde Nazi Partisi’nin (NSDAP) iktidar olması, Avrupa’nın (ve dünyanın) genel politik gidişinde köklü değişikliklere neden oldu. Özellikle 1935 Mart’ında Hitler Almanyası’nın Versay Antlaşması’nın ülkesine getirdiği askeri sınırlamaları iptal etmesiyle, yeni ve tehlikeli bir uluslararası konjonktür oluşmaya başladı. Bu tarihten sonra olaylar çok hızlı bir şekilde gelişti ve dış politik ortam gerginleşti. Dönemin siyasi analizcileri yaklaşan yılların yeni sorunları ve gerginlikleri de beraberinde getireceğinin farkındaydılar. Ancak olayların ve ilişkilerin/çıkarların karmaşıklığı nedeniyle kesin bir çerçeve çizmek çok zordu. Bu nedenle her devlet, kendi konumuna göre önlem almaya çaba gösteriyor, olayları etkilemeye çalışıyordu.

Türkiye’nin de bu konjonktürde yapması gerekenler vardı. Bulunduğu coğrafi konum ve sahip olduğu tarihsel ağırlık nedeniyle yaşanan gelişmelerin dışında kalamazdı. Bu yıllarda Türkiye’nin bir yandan ulusal savunmasını ve ordusunu güçlendirirken diğer yandan da bölgesel ittifaklara yöneldiğini görüyoruz. Özellikle İtalya’nın oluşturduğu tehdit ile Almanya ve SSCB’nin Balkanlar ile ilgili geleceğe

¹ Faruk Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası 1914-1945*, Der Yayınları, İstanbul, 2015, s.255

dönük planları 1934'te Balkan Antantı'nın kurulmasında önemli rol oynadı. Türkiye, Balkan Antantı'nın oluşumunda aktif görev aldı, hem Balkanların bölgesel güvenlik ve istikrarı hem de kendi batı sınırının güvenliğini sağlama konusunda dikkatli ve geleceğe dönük bir dış politika izledi.

1935 yılı içerisinde, İtalya'nın Habeşistan'a (bugünkü Etiyopya) saldırması ve genel olarak Akdeniz'de, özel olarak da Doğu Akdeniz'de üstünlük kurma çabası içerisine girmesi Türkiye'nin güvenlik kaygılarını artırdı. Türkiye, İtalya-Habeşistan Savaşı'nı yakından takip etti ve bu konuda Milletler Cemiyeti ile ortak hareket etti. Yaşanan gelişmelerin yansımaları olarak 1936 yılının Ocak ayında Akdeniz Paktı'nın oluştuğu, yine aynı yıl içerisinde Türkiye'nin kendi toprakları içerisinde bulunan İstanbul ve Çanakkale boğazlarında tam denetim kurabilmek için harekete geçtiği, sonuçta Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalandığı görülmektedir. Yine bu tarihte, daha önce Mançurya'yı işgal eden Japonya'nın Çin ile gergin ilişkilere sahip olduğunu, Almanya-Japonya-İtalya eksenli bir yakınlaşmanın oluşmaya başladığını, iç politik yapısı karışık olan İspanya'da kanlı bir iç savaşın başlamak üzere olduğunu da hatırlamak gerekiyor. İngiltere ve Fransa'nın bu yıllarda Almanya, İtalya ve Japonya'nın aksine daha ılımlı ve kendi ulusal güvenlik kaygılarını ön plana çıkaran bir dış politikaya sahip olduklarını söyleyebiliriz. ABD ise, kısmen de olsa, "Monroe Doktrini" olarak da anılan yalnızlık politikasına devam ediyordu. 1920'lerde kendi içine kapanmış olan SSCB'nin 1930'ların özellikle ikinci yarısında uluslararası politik arenaya aktif bir dönüş yaptığını da belirtmeliyiz. Ayrıca Türkiye'nin kısa süre önce bir yabancı işgali ve dış istila tehlikesi yaşadığını ve büyük zorluklar sonucunda bağımsızlığın korunabildiğini de dikkate almak gerekir.

Yukarıda belirttiğimiz gelişmelerin Türk dış politikasının yönünü belirleme açısından da etkili olması beklenmeliydi. Ortaya çıkan gelişmeler bu açıdan değerlendirildiğinde, Türkiye'nin 1937'de oluşan Sadabad Paktı'nın kurucuları arasında olmasını, yine aynı yıl imzalanan Nyon Antlaşması'nın katılımcıları arasında yer almasını anlamak daha da kolaylaşıyor. Bu dönemin sonuna doğru Türkiye'yi ilgilendiren özel bir sorun olarak Hatay konusunun ön plana çıktığı, uzun ve riskli bir süreçten sonra sorunun Türkiye'nin istediği şekilde çözümlendiği görülmektedir.

Tezimizin bu bölümünde, yukarıda belirttiğimiz başlıca olayların Türk dış politikasındaki etkilerini ve dönemin Türk basınındaki yansımalarını inceleyeceğiz.

a. Akdeniz Paktı (22 Ocak 1936)

Türkiye, Milletler Cemiyeti üyesi bir devlet olarak İtalya-Habeşistan Savaşı'nın başlaması üzerine İtalya'ya tepki gösteren devletler arasında yer almış, ambargo kararını desteklemiş ve uygulamıştır. Türkiye'nin bu politik duruşu kendisi açısından haklı gerekçelere dayanıyordu. Ancak "İtalya'nın Habeşistan'ı İşgali" başlığı altında değindiğimiz gibi İtalya, kendisini kınayan ve ambargoya katılan bütün devletlere olduğu gibi Türkiye'ye de tepki gösterdi. Bu yaşananlar, kritik bir dengede olan Türkiye-İtalya ilişkilerini de olumsuz etkiledi, iki devlet arasındaki ilişkiler gerginleşti. Konunun bir başka ve önemli boyutu ise Akdeniz ile ilgilidir. Mussolini, Akdeniz'i İtalya'nın hakimiyet alanı olarak görüyor ve "bizim deniz" (mare nostrum) şeklinde niteliyordu. Doğal olarak bu durum, Akdeniz'de ve çevresinde birçok sömürgeye sahip olan İngiltere ve Fransa ile İtalya'yı karşı karşıya getirdi. Bu gerginliğin özellikle Doğu Akdeniz boyutu Türkiye'yi yakından ilgilendiriyordu. Türkiye, her şeyden önce Akdeniz'de uzun kıyıları olan bir ülkeydi. Türkiye'nin güneybatı kıyılarının hemen yakınında bulunan ve Oniki Ada olarak anılan Ege Denizi'nin güneyindeki adalar grubu İtalya'nın işgali altındaydı. İtalya, askeri açıdan bu adaları sürekli güçlendiriyor, cephane ve asker takviyesi yapıyordu. Bu hazırlıklar, öncelikle Akdeniz ve çevresindeki İngiliz varlığına yönelik olsa da, Türkiye de hedef ülkeler arasındaydı. Avrupa basınında farklı dönemlerde İtalya'nın Türkiye'ye de saldıracağı şeklinde haberler ve yazılar çıkmaktaydı. Türkiye açısından bu gelişmelerin bir başka riskli yanı ise, Türk topraklarının bir bölümünün 1918-1921 yılları arasında İtalyan işgalinde kalmasıydı. Yani İtalya, Türkler için eski bir işgalci devlet konumundaydı. Bütün bu yaşananlar Türkiye'nin kaygılarını artırıcı bir niteliğe sahipti.

Yukarıdaki açıklamaların ışığında, Türkiye'nin bu dönemde izleyeceği dış politikanın İngiltere-Fransa eksenine kayması öngörülebilir bir gelişmedir. Türkiye, bir yandan kendi savunmasını güçlendirirken diğer yandan da Akdeniz'de kendisiyle ortak çıkarlara sahip olan devletlerle aynı doğrultuda hareket etme gibi reelpolitığe uygun bir dış politika izledi. Olayların gelişimi, 1936 yılının Ocak ayında İngiltere ile Türkiye ve İtalyan tehdidi ile karşı karşıya bulunan bazı Akdeniz ülkeleri arasında Akdeniz Paktı'nın oluşumu ile sonuçlandı. Klasik askeri paktlar yerine karşılıklı güvence sistemine dayanan Akdeniz Paktı Temmuz 1936'ya kadar devam etmekle birlikte dönemin atmosferi içerisinde Akdeniz'deki dengeler açısından büyük öneme

sahipti. Bu sayede, ittifak içerisinde bulunan devletler, İtalya karşısında birbirlerine karşı askeri yükümlülük üstleniyorlardı. İngiltere, Fransa, Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'nın aynı politika etrafında çıkar birliğine sahip olmaları İtalya'yı dengeleme açısından çok önemliydi.

İtalya-Habeşistan Savaşı'nın Türk dış politikasına başlangıçtaki en önemli yansımaları Oniki Ada sorunu, Milletler Cemiyeti'nin İtalya'ya uyguladığı ekonomik ve askeri ambargo ile Akdeniz'in güvenliği konusu olmuştur. Bu savaş nedeniyle Milletler Cemiyeti'nin öncülüğünde batı kampının İtalya'ya karşıt bir politika izlemesi, Akdeniz'de İtalya ile İngiltere'nin çıkarlarının çatışması, o dönemde başlangıçta çok fazla dikkat çekmeyen bir ayrıntıyı Türkiye açısından yeniden gündeme getirdi. Ege Denizi'nin güneyinde bulunan ve Doğu Akdeniz'i kontrol edebilme açısından stratejik bir öneme sahip olan Oniki Ada, dönemin gergin uluslararası atmosferinde yerini aldı. Oniki Ada'nın Türkiye kıyılarına çok yakın olması, Türkiye'nin bu yıllarda İtalya ile olumsuz ilişkilere sahip olması adalar konusunu Türkiye açısından daha önemli bir hale getiriyordu. Ayrıca Türkiye'nin Milletler Cemiyeti tarafından alınan yaptırım kararlarını desteklemesi de Türkiye'yi doğrudan İtalya'nın hedef devletlerinden biri konumuna getirdi. Yaklaşık on beş yıl önce Türkiye'nin çok ağır bir işgal dönemi yaşamış olması ve yukarıda değinildiği gibi topraklarının bir bölümünün İtalyanlar tarafından işgal edilmiş olması da Türkiye'nin kaygılarını artıracak bir psiko-politik arka plan oluşturmaktaydı.

İtalya-Habeşistan Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, Oniki Ada ile ilgili haberlerde bir artış olduğu gözlemlenmektedir. Son Posta gazetesi "Bazı Türk Gazeteleri On İki Adaya Sokulmıyor"² başlıklı haberinde, adalardaki İtalyan yönetiminin Türk gazetelerine getirdiği sınırlamalardan söz etti. Bu uygulamayı, dönemin Türkiye-İtalya ilişkilerindeki gerginliğin bir yansıması olarak değerlendirmek gerekir.

Cumhuriyet gazetesinde Abidin Daver imzalı bir yazının girişinde de Oniki Ada'nın mevcut stratejik konumuna dikkat çekildi :

"Askerlik Bahisleri

İtalya'nın Oniki Adadaki harb hazırlıklarının sebebi nedir ?

*Bir İngiliz-İtalyan harbi çıktığı zaman, İtalya, bu adalardan Filistin, Sina, ve Mısır limanlarına uçak hücumları yapmak için istifade edebilir..."*³

² Son Posta, 11 Birinci Teşrin 1935, II. Baskı

³ Cumhuriyet, 13 Birinciteşrin 1935

İtalya'nın, Habeşistan ile yaptığı savaşta ve Akdeniz'deki gerginliklerde Oniki Ada'yı stratejik bir askeri üs olmasının yanı sıra lojistik amaçlı olarak da kullandığı bilinmekteydi. Son Posta gazetesi "İtalyan Yaralıları On İki Adaya Getiriliyor"⁴ başlıklı haberinde, Oniki Ada'nın İtalya açısından önemini farklı bir açıdan değerlendirdi. Cumhuriyet gazetesi ise "İtalya 12 adada neler yapıyor"⁵ başlıklı haberinde, adaların İngiltere'ye karşı önemli bir deniz üssü haline getirilmesini ön plana çıkardı.

1936 yılı başlarına gelindiğinde Akdeniz'de İtalya-İngiltere eksenli gerginliğin artması üzerine basında Oniki Ada konusu bir süre daha gündemde kalmaya devam etti. Konu, adaların stratejik önemleri ve askeri kapasiteleri ile ilgiliydi. Oniki Ada konusunun Türkiye'de olduğu gibi Yunanistan'da da kaygı ile izlendiği tahmin edilebilir. Çünkü Yunanistan İtalya'nın hedef ülkelerinden biriydi, bu yıllarda Yunanistan da İtalya'nın Akdeniz politikasından rahatsızdı ve İngiltere'ye yakın bir dış politika izliyordu. Aşağıdaki haber, 1936 yılının Ocak ayına gelindiğinde adalardaki İtalyan askeri hazırlıklarının sürdüğünü göstermekteydi :

*"Oniki adada dehşetli tahkimat
Ayrıca 250 tayyare ile 50 bin asker yığıldı..."*⁶

Gerek İtalya-Habeşistan Savaşı ve gerekse Akdeniz'deki gerginlikler sırasında Türkiye ile İtalya arasında sıcak bir çatışma yaşanmadı. Ancak bu süreçte, Türkiye-İtalya ilişkileri gergin bir düzeydeydi. Türkiye, İtalya'nın yayılmacı politikaları karşısında kaygı duyarken İtalya da, yayılmacı vizyonunu devam ettirdi. Türkiye ile İtalya arasında bu yıllarda siyasi ilişkilerin olumsuz olmasına karşın ekonomik alanda bazı ilişkilerin sınırlı da olsa devam ettiği gözlemlenmektedir. Yaptırımlar öncesinde Türkiye'nin dış ticaretinde İtalya'nın önemli bir paya sahip olduğunu da belirtmek gerekir. Bu doğrultuda Milletler Cemiyeti tarafından İtalya'ya karşı alınan ambargo kararı kapsamının dışında olan ticari ilişkilerin dikkatli bir şekilde sürdürüldüğü görülmektedir. Ekim ayında bu konuyla ilgili "Türk-İtalyan ticaret

⁴ Son Posta,15 Birinci Teşrin 1935

⁵ Cumhuriyet,16 Birinciteşrin 1935

⁶ Cumhuriyet,2 İkincikanun 1936

anlaşması”⁷ başlıklı bir haberde, İtalya ile mevcut ticaret antlaşmasının bir ay daha uzatıldığına yer verildi.

İtalya-Habeşistan Savaşı, Avrupa’nın politik gündemini derinden sarstığı gibi Akdeniz’deki dengeleri de doğrudan etkiledi. Mussolini İtalyası’nın Akdeniz’de üstünlük kurma çabasının bu denizde büyük bir ağırlığı olan İngiltere’nin tepkisiyle karşılaşması kaçınılmazdı. Bu faktörün de 1930’ların ikinci yarısında Türkiye-İngiltere yakınlaşmasının etkenlerinden biri olduğu söylenebilir. Bu süreçte Türk basınında, Akdeniz eksenli gelişmeleri konu alan yazılara sıkça rastlanmaktadır.

Cumhuriyet gazetesinde Abidin Daver imzalı bir yorumda, Türkiye’nin stratejik konumunu da dikkate alan aşağıdaki satırlar dikkat çekmektedir :

“Akdenizdeki Büyük Fırtına

İtalya-Habeş mücadelesinin doğurduğu İngiltere-İtalya ihtilafının baş sebebi, Akdeniz hakimiyetidir. İngiliz İmparatorluğunun yolu Akdenizden geçtiği için, İngiliz siyasasında bu denizin önemi çok büyüktür, hayatidir. İngiliz siyaseti, daha Süveyş kanalı açılmadan çok evvel, Cebelitarıkı, Maltayı, Adeni, ele geçirmiş, sonra kanal açılınca Mısırı, Sudanı, İngiliz Somalisini, Sina Yarımadasını, Filistini, Irakı; Kenyayı, Ugandayı, Tanganikayı, ta Ümidburnuna kadar uzanan Afrika arazisini ya idaresi, ya mandası altına almış Şarki Afrikaya şimalden cenuba kadar, boydan boya hakim olmuştur. Böylece, İmparatorluk yolunu, yakından, uzaktan emniyet altına almıştır...”⁸

Yazar, Akdeniz’de Fransa, İspanya, Yunanistan ve Türkiye’nin İngiltere için bir tehdit oluşturmadığını açıkladıktan sonra sözü İtalya’ya getirdi :

“Akdenizde, yalnız bir İtalya vardır ki coğrafi mevkii itibarile bu denizi ortasından ikiye ayırabilecek vaziyettedir ve Afrikada Libyaya, Ege denizinde Oniki adaya sahip bulunması, Arnavudlukta nüfuzlu bir mevkii olması, büyük deniz ve hava filoları vücade getirmesi itibarile kuvvetli bir Akdeniz devleti olmuştur.

.....

En az elli yıl sonra olacak işleri hesablıyan ve 500 milyonluk muazzam İngiliz İmparatorluğunu kurarken bu siyasi durenmişliğini ispat etmiş olan bir devlet, bugün

⁷ Cumhuriyet,26 Birinciteşrin 1935

⁸ Cumhuriyet,1 İkinciteşrin 1935

her iki kapısını tuttuğu Akdenizin bir İtalyan denizi olmasına elbette müsaade ve tahammül edemez... ”⁹

Milletler Cemiyeti’nin İtalya’ya karşı aldığı ambargo kararı karşısında Türkiye’nin konumuyla ilgili olarak da Türk basınında haberler ve yazılar yer almaktaydı. Türkiye, yaptırım kararlarına uymakla birlikte bu konuda gerekli yasal prosedürleri de yerine getirmeye özen gösterdi. Cumhuriyet gazetesi “Zecri tedbirler ve biz”¹⁰ başlıklı haberinde, ambargonun uygulanmasıyla ilgili prosedürlerden ve Türkiye’nin izlediği politikadan söz etti. Son Posta gazetesi de “Zecri Tedbirler Karşısında TÜRKİYE”¹¹ başlıklı haberinde, konuyla ilgili meclis sürecini ön plana çıkardı.

Bu süreçte İngiltere’nin, İtalya’nın hem Habeşistan’a savaş açarak Doğu Afrika’da ve Ortadoğu’da etkinliğini artırması hem de Akdeniz’deki askeri varlığını güçlendirmesi karşısında farklı arayışlar içerisine girdiği görülmektedir. İngiltere, geleneksel politikası gereği, bu riskli durum karşısında İtalya’nın karşısına tek başına değil de bir blok halinde çıkmayı tercih edecekti. 1936 Ocak ayında hızlanacak olan bu çalışmaların kulis hazırlıkları Kasım ayında duyulmaya başlanmıştı. Akşam gazetesinin “İngiltere, Italyaya karşı bir blok kuruyormuş”¹² başlıklı haberinde bu yöndeki duyumlardan söz edildi. Diğer taraftan bir hafta sonra ise basında, ambargo konusunda hükümetin istediği yetkinin Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından verilmesi haberleştirildi :

“Zecri tedbirleri tatbik ediyoruz

Kanun layihası dün Kamutayda kabul edildi

Dış Bakanımız ‘Vak’aları İtalya ile iyi münasebetlerimiz ve Uluslar Sosyetesine karşı vazifelerimize göre takib mecburiyetindeyiz’ dedi... ”¹³

Haberin devamında meclisteki görüşmeler sırasında bir milletvekilinin yasa tasarısı ile ilgili olarak açıkladığı kişisel görüşlerine yer verildi, devamında ise

⁹ a.y.

¹⁰ Cumhuriyet,7 İkinciteşrin 1935

¹¹ Son Posta,7 İkinciteşrin 1935

¹² Akşam,5 Teşrinisani 1935

¹³ Cumhuriyet,14 İkinciteşrin 1935

dışişleri bakanının hükümetin resmi yaklaşımıyla ilgili açıklamalarına değinildi. Haberin son bölümünde de, hükümetin istediği yetkinin verilişi aktarıldı :

“Tevfik Rüştü Aras’ın sık sık ve sürekli alkışlarla karşılanan bu beyanatını müteakıb Akvam Cemiyeti heyeti umumiyesince teşkil olunan ‘coordination-irtibat’ komitesinin misakın 16’ncı maddesi mucibince Akvam Cemiyeti azalarına terettüb eden vecibelere aid olarak kabul eylediği iktisadi ve mali tedbirlerin Cemiyet azasından bulunan Türkiye Cumhuriyeti tarafından tatbiki hususunda icab eden mukarreratın ittihazına Kamutay tarafından İcra Vekilleri Heyeti’ne salahiyyet veren kanun layihası reye konularak kabul edilmiştir.”¹⁴

Aynı gelişmeyi Son Posta gazetesi, “Zecri Tedbirler Kanunu Kabul Edildi”¹⁵, Akşam gazetesi “Zecri tedbirler layihası kabul edildi”¹⁶ başlıklarıyla duyurdular.

Türkiye, Milletler Cemiyeti tarafından İtalya’ya karşı alınan ambargo kararına katılmakla, sahip olduğu dış ticaret hacmi açısından bir daralma yaşayacaktı. Ancak içerisinde bulunan batı kampının güçlü bir alternatif olması nedeniyle, Türkiye ekonomisinin fazla zarar gördüğü de söylenemez. Sosyo-kültürel açıdan bakıldığında ise, İtalya yerine Türkiye’nin yakın ve olumlu ilişkiler kurduğu İngiltere, Fransa ve Almanya gibi ülkeler ile ilişkilerinin arttığı, kültürel ve özellikle teknik alanda bu ülkelerden daha fazla yararlanma seçeneğinin ön plana çıktığı söylenebilir.

1935 sonrasında Akdeniz’de İtalya merkezli yaşanan politik gerginlik ile ilgili olarak Fransa’nın izleyeceği politika da önemliydi. Aynı zamanda bir Akdeniz ülkesi olan, bu yıllarda Suriye, Lübnan, Tunus ve Cezayir’i doğrudan, Fas’ın büyük bölümünü de dolaylı kontrolü altında tutan Fransa’nın yaşanan gelişmelere seyirci kalması beklenemezdi. İki dünya savaşı arası dönemde dış politikasının temelini kıtasal güvenliğin oluşturduğu Fransa’nın ulusal çıkarları mevcut konjonktürde İtalya’nın karşısında olmayı gerektiriyordu. Nitekim Milletler Cemiyeti’nin İtalya’ya karşı aldığı yaptırım kararlarında İngiltere ile birlikte Fransa’nın da büyük katkısı oldu.

Bu süreçte İngiltere’nin, Akdeniz’e kıyısı olan ve İtalya ile farklı düzeylerde sorunlar yaşayan devletler ile iletişim halinde olduğu görülmektedir. Akdeniz’de

¹⁴ a.y.

¹⁵ Son Posta,14 İkinciteşrin 1935

¹⁶ Akşam,14 Teşrinisani 1935

önemli çıkarları olan İngiltere'nin, bu denize kıyısı olan devletleri kendi yanına çekme ya da en azından İtalya tarafına kaymalarını önleme politikası izlemesi, dönemin reelpolitigi açısından anlaşılır bir durumdur. Burada, diğer Akdeniz devletlerinin kararlı bir politika izlemeleri de önemliydi. İngiltere'nin bu girişimiyle ilgili Son Posta gazetesinde aşağıdaki satırlara yer verildi :

*“İngiliz Filosuna Bir Tecavüz İhtimaline Karşı
İngiltere Akdeniz Devletlerine Başvurdu...”¹⁷*

İngiltere-Fransa ikilisi, sorunun sadece bir Akdeniz sorunu olmadığını farkındaydılar. İtalya'nın oluşturduğu tehdit önlenmezse kıta Avrupası'nda da ciddi riskler ile karşılaşabilirlerdi. İtalya'nın Hitler Almanyası ile hem siyasi hem de ideolojik yakınlık içerisinde olduğu biliniyordu. Avrupa'nın bir diğer büyük gücü olan Sovyetler Birliği'nin konumu ise bu yıllarda netlik kazanmamıştı. İngiltere ve Fransa'nın sahip oldukları sömürgeler, içerisinde bulundukları ekonomik sorunlar, kıtasal olmanın da ötesinde küresel politikalar üretmek zorunda olmaları gibi etkenler birlikte düşünüldüğünde, yaşanan sorunun akışını tesadüflere bırakamazlardı. Bu nedenle her iki devletin ortak bir strateji geliştirmeye çalıştıkları ve askeri önlemleri de gündemlerine aldıkları görülmektedir. Yapılan askeri nitelikli uzun görüşmeler sonunda bir antlaşma ile sonuçlanacaktı.

İngiltere-Fransa ikili görüşmeleriyle ilgili haberlerin ve yazıların özellikle 1936 yılının Ocak ayında arttığı görülmektedir. Aşağıdaki haber daha çok savaş olasılığıyla ilgiliydi :

*“Akdenizde harb çıkarsa
İngiliz-Fransız askeri birliğini temin eden bir anlaşma yapılıyor...”¹⁸*

Akşam gazetesinin “İtalyanın 3 düşmanı : İngiltere, Milletler cemiyeti ve Habeşler...”¹⁹ başlıklı haberi ise, İtalya-Habeşistan Savaşı'nın Akdeniz'e yansımalarını açık bir şekilde göstermekteydi.

¹⁷ Son Posta,21 Birincikanun 1935

¹⁸ Cumhuriyet,3 İkincikanun 1936

¹⁹ Akşam,7 Kanunusani 1936

Birkaç gün sonra ise, yapılan görüşmelerde belirli bir sonuca ulaşıldı, İngiltere ile Fransa arasında lokal düzeyde de olsa askeri nitelikli bir antlaşmanın imzalandı. Bu gelişme Akdeniz’de İtalya’nın yayılmacı politikasından rahatsız olan ve bu yıllarda İtalya ile sorunlu ilişkilere sahip olan Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya’yı da yakından ilgilendirmektedir. Bu devletlerin söz konusu antlaşmayı olumlu karşılamaları beklenebilecek bir gelişmeydi. Ayrıca bu sayede mevcut üç devletin İtalya karşısında Akdeniz’de kendilerini daha rahat hissedebilecekleri de söylenebilir.

İngiltere ve Fransa arasında yapılan askeri nitelikli antlaşma Cumhuriyet gazetesinde “Fransız-İngiliz askeri anlaşması”²⁰ ve “İngiliz-Fransız anlaşmasının neticeleri”²¹ başlıklarıyla duyuruldu. Son Posta gazetesi ise, İngiliz ve Fransız donanmalarının Akdeniz’deki hareketliliklerini gündeme taşıdı :

*“İngiliz Donanması Faaliyette..
Fransız Filosu Da Akdenizde Toplandı...”²²*

Bu gelişmeler yaşanırken İtalya-Habeşistan Savaşı da bütün hızıyla devam etmekteydi. Gazeteler her gün bu savaşın askeri ayrıntılarıyla doluydu. İtalya, Habeşistan karşısında ciddi mesafe almış, bu ülkenin tamamını işgal etmeden de savaşı sonlandırmayacağı anlaşılmıştı. Bir taraftan Milletler Cemiyeti’nin İtalya’ya uyguladığı ambargo devam ederken diğer taraftan da İtalya’nın “Duçe”si olan Mussolini başta Akdeniz’de olmak üzere Avrupa’ya ve dünyaya meydan okumayı sürdürüyordu. İngiltere ile Fransa’nın yakınlaşması, İtalyan tehdidi ile karşı karşıya bulunan devletleri de aynı çatı altında toplamak için olumlu bir politik motivasyon sağladı. Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya’nın böyle bir birlikteliğe sıcak bakacakları kesin olarak söylenebilirdi.

Bu kritik süreçte İngiltere 22 Ocak 1936’da Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya’ya olası bir İtalyan saldırısı karşısında resmi olarak yardım sözü verdi. Bu devletler de karşılıklı olarak aynı konuda İngiltere’ye resmi olarak yardım sözü verdiler. Dönemin gözlemcileri tarafından “Akdeniz Paktı” ya da “Akdeniz İttifakı” ismi verilen oluşum bu şekilde ortaya çıkmış oluyordu. Aslında bu pakt, klasik anlamda devletlerin bir araya gelerek imzaladıkları bir ittifak değildi. Karşılıklı

²⁰ Cumhuriyet,8 İkincikanun 1936

²¹ Cumhuriyet,9 İkincikanun 1936

²² Son Posta,9 İkincikanun 1936

güvenceler temeline dayanıyordu. Bu karşılıklı güvenceleri önemli hale getiren ise, Akdeniz'deki krizde taraf devletlerin resmi olarak ve açıkça saflarını belli etmeleri idi. Fransa da organizasyonun içerisindeydi. İngiltere açısından konuya bakıldığında, İtalya karşısında kendisini destekleyen bir blok oluşmuş, Akdeniz'de uzun kıyılara sahip olan bu devletlerin limanlarından ve diğer kaynaklarından yararlanma fırsatı elde etmişti. Konuya Türkiye açısından bakıldığında ise, İtalya'nın güçlü tehdidini yakından hisseden ve bir dış desteğe ihtiyaç duyan Türkiye'nin, aradığı bu dış desteği bulmasıydı. İngiltere ile oluşan bu ortaklık sayesinde Fransa'nın da desteği sağlanmış oluyordu. Akdeniz'in doğu ve güney kıyılarındaki ülkelerin büyük bölümünün İngiltere-Fransa ikilisinin yönetiminde oldukları düşünülürse bu desteğin önemi daha iyi anlaşılır. Benzer bir yorum Yunanistan ve Yugoslavya için de yapılabilir. Burada dikkat çekmek istediğimiz bir ayrıntı da, Türkiye-Yunanistan ilişkileri ile ilgilidir. Bu yıllarda iki devletin ilişkilerinin olumlu düzeyde olduğu söylenebilir. Ancak her iki devletin de, tarihsel arka planları ve yakın bir geçmişte aralarında çok kapsamlı bir savaş yaşanması nedeniyle birbirlerine kuşku ile bakmalarını gerektirecek sebepleri vardı. Türkiye'nin İtalya ile yaklaşması Yunanistan açısından, Yunanistan'ın İtalya ile yaklaşması ise Türkiye açısından istenmeyen bir olasılıktı. Akdeniz Paketi sayesinde Türkiye ve Yunanistan ortak bir tehdit algılaması karşısında aynı eksende buluşmuş oluyorlardı. Benzer bir yorum kısmen Yunanistan-Yugoslavya ilişkileri için de geçerliydi. Yaşanan gelişmeler geleceğe doğru yorumlandığında ise, Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'nın II.Dünya Savaşı'na giden süreçte izleyecekleri yol haritası netleşmeye başlamış olmaktaydı.*

22 Ocak 1936 tarihli karşılıklı güvenceler sisteminin Türkiye'de heyecan uyandırdığını söyleyebiliriz. Ortaya çıkan bu tablo dönemin Türk yöneticilerini rahatlattığı gibi basında da özel haber olarak yer aldı. Dönemin önde gelen basın organlarından Cumhuriyet Gazetesi, bu haberi çerçeve içerisinde okurlarına duyurdu:

“Akdeniz’de teşriki mesai

Cenevredeki İngiliz heyeti bir muhtıra neşretti

* İtalya'nın 5 Mayıs 1936'da Habeşistan işgalini tamamlaması, aynı yılın 15 Temmuz'unda da Milletler Cemiyeti'nin ambargoyu kaldırması üzerine İngiltere, 27 Temmuz 1936'da bu güvencelere tek taraflı olarak son verdi. Böylece Akdeniz Paketi da dağılmış oldu.

Muhtıra İngiltere ile Türkiye, Fransa, Yugoslavya ve Yunanistan Arasındaki Konuşmaların Neticelerini Anlatıyor

.....

- Milletler Cemiyetindeki İngiliz heyeti Milletler Cemiyeti anladlaşması mucibince Akdenizde teşriki mesai meselesi hakkında İngiltere ile muhtelif memleketler arasında cereyan eden müzakerelere dair bir muhtıra neşretmiştir. Bu muhtıraya göre, Fransa, Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan Akdenizde bir ihtilaf çıktığı takdirde Cemiyeti Akvam andlaşması mucibince kendilerine teveccüh eden taahhüdleri ifa edeceklerine dair teminat vermişlerdir. İngiltere de bu dört devlete mukabil teminat vermiştir.”²³

Akşam Gazetesi ise “Akdeniz’de el birliği”²⁴ başlığı altında konuyu haberleştirdi. Aynı haber, farklı ifadeler ile Son Posta gazetesinde de yer aldı.²⁵

Akdeniz Paktı’nın bu şekilde oluşması, Türkiye’nin de açık ve net bir şekilde İtalya karşısındaki yerini alması ve İngiltere ile olan görüş birliğinin resmi bir nitelik kazanmasıydı. Yine bu fotoğraf içerisinde Fransa, Yunanistan ve Yugoslavya’nın da yer alması Türk dış politikasına da yeni bir açılım getirdi. Türkiye, artık resmen Akdeniz denklemindeki yerini almıştı. Bu aşamadan sonra İngiltere (ve Fransa), Akdeniz ile ilgili planlamalarında, Türkiye’yi daha fazla dikkate alma gereği duyacaklardı. Türkiye ise, bulunduğu tarafı açıkça belli etmesine karşın, İtalya ile sıcak bir çatışmaya girmekten de özellikle kaçındı. Böyle bir olasılıkta, ilk hareketin İtalya’dan gelmesinin beklendiği izlenimi gözlemleniyor.

Türk hükümetinin bu aşamadan sonra ekonomik ambargo konusunda daha atak davrandığı görülüyor. Bu gelişmelerin bir yansıması olarak Türkiye ile İtalya arasında, ambargo kapsamı dışında kalan ticari ilişkilerin de tamamen durmasını gösterebiliriz. Bu açıdan Türkiye’nin aldığı kararın zamanlaması da dikkat çekicidir :

*“İtalya ile ticari münasebat durdu
Hükümet mukaveleleri feshetti...”²⁶*

²³ Cumhuriyet,23 İkincikanun 1936

²⁴ Akşam,23 Kanunusani 1936

²⁵ Son Posta,23 İkincikanun 1936

²⁶ Cumhuriyet,23 İkincikanun 1936

Burada Türkiye'nin söz konusu kararları isteyerek değil, İtalya'nın izlediği saldırgan dış politika ve dönemin uluslararası konjonktürü gereği aldığını belirtmek gerekir. Yaşanan gelişmeler, Mussolini İtalyası'nın mevcut politikasını değiştirmeyeceğini göstermekteydi. Bu nedenle, Türkiye-İtalya ilişkilerinin bir süre daha olumsuz bir çizgide devam etmesi beklenmeliydi.

b. Montreux Boğazlar Sözleşmesi (20 Temmuz 1936)

Montreux Boğazlar Sözleşmesi, 1935-1939 dönemi içerisinde -bize göre- Hatay'ın Türkiye'ye katılması ile birlikte, Türk dış politikası açısından en önemli iki olaydan birini oluşturmaktadır. Türkiye sınırları içerisinde bulunan İstanbul ve Çanakkale boğazları, tarihsel süreçte her zaman stratejik bir öneme sahip olmuş, bu önem özellikle XIX.yy'da daha çok artmıştı. 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması ile boğazlar hakkında yeni bir statü belirlendi. Boğazlar ile ilgili bir sözleşme, Türkiye ile I.Dünya Savaşı'nın bazı galip devletleri ve boğazlar ile coğrafi ya da siyasi ilgisi olan devletler arasında imzalandı ve Lozan Antlaşması'nın ekleri arasında yer aldı. Buna göre, İstanbul ve Çanakkale boğazları askerden arındırılıyor, boğazların yönetimi başkanı Türk olan uluslararası bir komisyona bırakılıyordu. Aslında bu uygulama, Türkiye'nin egemenlik hakları açısından kısıtlayıcı bir nitelik taşıyordu. Türkiye, boğazların uluslararası öneme sahip olan bir deniz geçişi olması, Karadeniz'e kıyısı olan devletleri de yakından ilgilendirmesi nedeniyle, dönemin uluslararası koşulları gereği böyle bir seçeneği kabul etmişti.

1935 sonrasında yaşanan gelişmeler, Türkiye açısından boğazlar konusunu yeniden önemli hale getirdi. 1935 Ekim'inde İtalya'nın Habeşistan'a saldırması, Akdeniz'de ortaya çıkan ve Türkiye'yi de doğrudan ilgilendiren İtalya merkezli gerginlikler Türkiye'nin güvenlik kaygılarını artırdı. Son olarak 7 Mart 1936'da Almanya'nın Ren bölgesini silahlandırması yeni bir uluslararası politik konjonktürün ortaya çıkmasına neden oldu. Hitler Almanyası, yaptığı askeri ve politik ataklar ile Versailles ve Locarno antlaşmalarını geçersiz hale getirmişti. Bu durum, Türkiye'nin yeni bir dış politika değerlendirmesi yapmasını gerektirdi. Nitekim, dönemin Türk dışişleri bakanı olan ve Montreux Konferansı'nda Türkiye'yi temsil eden Tefik Rüşti Aras, İtalya'nın Habeşistan'ı işgali ve sonrasında özellikle Almanya'nın Ren bölgesini silahlandırmasının, Türkiye'nin boğazlar ile ilgili güvenliğini yeniden

düzenlemesini kaçınılmaz hale getirdiğini açıklamaktadır.²⁷ Kendi toprakları içerisinde bulunan boğazlarda asker bulunduramayan ve savunma hatları oluşturamayan Türkiye'nin bu konuda acil önlem alması gerekiyordu. Aslında Türkiye, tek taraflı olarak boğazlar komisyonunu feshedip boğazlar bölgesini yeniden silahlandırabilirdi. Ancak bu konuda diplomasi tercih edildi. Türk dış politikasının genel karakteri ve dönemin uluslararası politik denkleminde Türkiye'nin konumu açısından doğrusu da bu yöntemdi.

Türkiye, 10 Nisan 1936'da daha önce Lozan Antlaşması'na eklenen boğazlar ile ilgili sözleşmede imzası olan devletlere bir nota verdi. Bu notada, uluslararası koşulların değiştiği ve boğazlar ile ilgili yeni bir statünün belirlenmesi gerektiği belirtildi. Süreç, kısa sürede gelişti ve 22 Haziran 1936'da İsviçre'nin Montreux kasabasında boğazlar ile ilgili bir konferans toplandı. Uzun görüşmelerden sonra 20 Temmuz 1936'da Montreux Boğazlar Sözleşmesi imzalandı. Bu sözleşme ile boğazlar komisyonunun kaldırılması kararlaştırıldı ve boğazların Türkiye'nin tam denetimine geçmesi kabul edildi. Türk diplomasisi açısından bu antlaşma bir başarıydı. Türkiye, dönemin gergin atmosferinde, kendi güvenliğini doğrudan ilgilendiren bir sorunu, silahlı güç yoluyla değil, diplomatik ve barışçıl görüşmeler ile çözüme kavuşturmuştu.

Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasından önceki yaklaşık üç buçuk aylık süreç, dönemin Türk basını tarafından da yakından izlendi. Bu aylarda gazetelerde, konuyla ilgili çok sayıda haber, demeç, yorum ve yazılar yayınlandı. Bu yazıların tamamını burada aktarmamız, tezimizin kapsamı açısından mümkün değil. Bu nedenle konumuzla ilgili basından seçtiğimiz bazı yazıları örnek olarak sunacağız. Ayrıca, görüşmeler ve antlaşmanın imzalanması sürecinde dönemin Türk basınının, Türk hükümeti ile aynı doğrultuda görüşleri savunduğunu ve resmi yaklaşımı destekleyen yayınlar yaptıklarını da belirtmek gerekir.

10 Nisan 1936 tarihli Türk notası ile ilgili haberler, başbakanlık kaynaklı olarak basında da yer aldı. Son Posta gazetesi “Boğazlar için Devletlere Nota Verdik”²⁸, Akşam gazetesi “Boğazlar için nota verdik”²⁹, Cumhuriyet gazetesi “Boğazlar

²⁷ Tevfik Rüştü Aras, **Görüşlerim**, Semih Lütfi Kitabevi, basım yeri ve tarih yok, s.124-126

²⁸ Son Posta, 11 Nisan 1936

²⁹ Akşam, 11 Nisan 1936

meselesi Hükümetimiz alakadar devletlere müracaate karar verdi”³⁰ başlıklarını kullandılar.

Bu haberlerin içeriklerinden, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık makamının dışişleri bakanlığı aracılığıyla, hazırlanmış olan notayı daha önce boğazlar ile ilgili sözleşmede imzası olan devletlere resmen ilettiği anlaşılmaktaydı. Yine haber içeriklerinde başbakanlığın, nota metnini daha sonra açıklayacağını duyurması ve basından bu konuda yanlış anlaşılmalara neden olabilecek spekülasyon yayınlar yapmamalarının rica edilmesi, hükümetin ülkeyi ilgilendiren önemli bir dış politika konusunda oldukça dikkatli davrandığını göstermektedir.

Ertesi gün ise, notanın ilgili devletlere ulaştırıldığı bilgisi basında yer aldı. Akşam gazetesi “Notamız devletlere tebliğ edildi”³¹, Cumhuriyet gazetesi “Lozan muahdesinin Boğazlar meselesi ahkâmının yeniden tetkikini isteyen notamız devletlere verildi”³² başlıklarıyla bu gelişmeyi haberleştirdiler. 10 Nisan 1936’yı izleyen günlerde basınının boğazlar ile ilgili gelişmelere olan yoğun ilgisinin devam ettiği görülmektedir. Gazetelerdeki manşetler ve haberlerin verilış şekli, konunun ulusal bir sorun olarak değerlendirildiğini ve sahiplenildiğini göstermektedir. Son Posta gazetesi “İngilizler, ‘Türkiye Haklıdır’ Diyorlar”³³, Akşam gazetesi “İngiliz gazeteleri : ‘Türkiyenin isteğı hiç şüphesiz kabul edilecektir’ diyorlar”³⁴, Cumhuriyet gazetesi “Boğazlar hakkındaki talebimiz çok müsaid bir şekilde karşılandı”³⁵ manşetlerini kullandılar.

Yine aynı günlerde, Türkiye’nin boğazlar konusundaki girişiminin farklı uluslararası diplomasi çevrelerinde de olumlu karşılanmasıyla ilgili haberlere rastlanmaktadır :

“Boğazlar hakkındaki davamız her tarafta iyi karşılandı

*Izvestiya ‘Boğazlarda Türk hakimiyeti tam olmalıdır’ diyor, İngiliz ve Fransız gazeteleri müsaid makaleler neşrine devam ediyorlar... ”*³⁶

³⁰ Cumhuriyet, 11 Nisan 1936

³¹ Akşam, 12 Nisan 1936

³² Cumhuriyet, 12 Nisan 1936

³³ Son Posta, 12 Nisan 1936

³⁴ Akşam, 14 Nisan 1936

³⁵ Cumhuriyet, 14 Nisan 1936

³⁶ Akşam, 15 Nisan 1936

“Bütün dünya bizi haklı buluyor

Bulgar kabinesi ve askeri şurası notamızı tetkik etmekle meşgul

Cevabın lehte olması muhtemel

Vreme gazetesi ‘Yugoslavya, Türkiyenin müttefiki sıfatile bu meselenin müspet bir neticeye vasil olmasına gayret edecektir’ diyor”³⁷

“Boğazlar Davasında Hak Kazanıyoruz

‘Türkiye bu hareketile bütün dünyanın sempatisini ve müttefiklerinin yardımını temin etmiştir.’

Yabancı matbuatın mütaleaları teklifimizin hiç bir muhalefet görmiyeceğine delalet ediyor...”³⁸

Cumhuriyet gazetesi “Notamıza ilk müsbet cevaplar geldi”³⁹ başlıklı haberinde, Sovyet Rusya ve İngiltere’nin Türk notasına olumlu karşılık verdiğini yazdı.

Birkaç gün sonra ise, Fransa’dan da Türkiye’nin boğazlar konusundaki talebine olumlu cevap geldiğini görüyoruz. Türkiye açısından bu olumlu bir gelişmeydi. İngiltere ve SSCB’den sonra Fransa’nın açık bir şekilde konuya olumlu yaklaşması Türk diplomasisinin işini kolaylaştıracaktı. Çünkü boğazlar ile ilgili toplanacak bir uluslararası konferansta Türkiye’yi en fazla zorlayabilecek olan devletler bunlardı. Bu devletlerin Türk tezine yakın olmaları, boğazlar hakkında Türkiye’nin beklentilerinin karşılanması olasılığını güçlendirdi. Son Posta gazetesi, “Notamıza İki Devlet Daha Cevap Verdi”⁴⁰ başlıklı haberinde, Fransa ve Yunanistan’ın Türkiye’nin notasına olumlu cevap verdiklerini yazdı.

1936 Nisan ayının ortalarından Mayıs ayı ortalarına kadar olan süreçte, boğazlar diplomasisinde kısa bir durgunluk dönemi yaşandı. Bu sürede, ilgili devletler kendi politik pozisyonlarını netleştirdiler. Milletler Cemiyeti de kendi rutin çalışmalarına devam etti, cemiyet çevrelerinde de bu konu görüşülmekteydi. Nihayet, diplomatik ortamın hazır olması üzerine Türk Dışişleri Bakanlığı, daha önce Lozan Antlaşması’nın ekleri arasında yer alan boğazlar ile ilgili sözleşmede imzası olan devletlere, 22 Haziran 1936’da İsviçre’nin Montreux kasabasında bir konferans toplanması talebini ilettiler. Bu gelişme basında aşağıdaki ifadelerle yer aldı :

³⁷ Cumhuriyet,16 Nisan 1936

³⁸ Cumhuriyet,17 Nisan 1936

³⁹ Cumhuriyet,18 Nisan 1936

⁴⁰ Son Posta,23 Nisan 1936

“Boğazlar meselesi 25 haziranda görüşülecek”

Hükümetimiz, Boğazlar mukavelesinin iktisadi ve ticari ahkâmının ipka edileceğini bildirdi”⁴¹

“Boğazlar Konferansı

Konferans 22 Haziranda toplanıyor, hükümetimiz bir beyaz kitap neşredecek...”⁴²

“Boğazlar konferansı 22 haziranda toplanıyor

*Alakadar devletler, muvafakatlerini hükümetimize bildirdiler,
konferans kısa bir müddet sürecektir...”⁴³*

Türkiye’nin, boğazlar konusunu görüşmek üzere toplanacak olan konferans ile ilgili tarih ve yer belirtmesinden⁴⁴ ve bu teklifin diğer devletler tarafından da kabul edilmesinden sonra konferans süreci resmen başladı. Türkiye’nin, İsviçre’yi tercih etmesinde bu ülkenin tarafsız konumu, daha önce Lozan Antlaşması’nın da aynı ülkede yapılmış olması ve belki de daha önemlisi, Montreux kasabasının Milletler Cemiyeti’nin genel merkezinin bulunduğu Cenevre kentine çok yakın olması önemli bir etkendi. Konferansa katılacak olan delegeler, aynı zamanda konferansın ara dönemlerinde Milletler Cemiyeti çalışmalarına da katılacaklardı, delegelerin bir bölümü cemiyette de kendi ülkelerini temsil ediyorlardı. Ayrıca Türkiye’nin bu konuda bazı devletlerin çekincelerini de dikkate aldığı anlaşılmaktadır.

Haziran ayı başlarında konferans hazırlıkları tamamlanma aşamasına geldi. Akşam gazetesi “Boğazlar konferansı hazırlıkları bitti”⁴⁵, Son Posta gazetesi “Boğazlar konferansına ait hazırlıklar ikmal edildi”⁴⁶ başlıklarıyla hazırlıkların tamamlandığını duyurdular.

Konferansta Türkiye’yi temsil edecek olan delegasyonun trenle Ankara’dan İsviçre’ye hareketi de basında yer aldı :

* Görüşme tarihi olarak 22 Haziran teklif ediliyor. Ancak haberin başlığında 25 Haziran ifadesi yer almakla birlikte, haberin devamındaki alt başlıkta 22 Haziran tarihi veriliyor.

⁴¹ Cumhuriyet, 13 Mayıs 1936

⁴² Son Posta, 13 Mayıs 1936

⁴³ Akşam, 17 Mayıs 1936 (Akşam gazetesi de daha önce 25 Haziran tarihini kullanmıştı, burada kesin tarih veriliyor. Bu karışıklık, başlangıçta konferansın açılış tarihiyle ilgili, dışişleri bakanlıkları arasındaki görüşme trafiğinden ve kulis görüşmelerinin basına erken yansımalarından kaynaklanmış olabilir).

⁴⁴ Ayın Tarihi, Yıl 1936, Sayı 30, s.8, 29 Mayıs 1936

⁴⁵ Akşam, 3 Haziran 1936

⁴⁶ Son Posta, 3 Haziran 1936

“Boğazlar Konferansı

Murahhas heyetimiz dün Ankara'dan hareket etti

Delegasyonda Hariciye Vekili, Numan Rifat ve Korgeneral Asımla birçok askeri, iktisadi müşavirler var. Heyet birkaç güne kadar Montröye gidecek

Ayın 22 sinde Montröde toplanacak olan Boğazlar kongresinde bulunan Başmuraahasımız doktor Teyfik Rüştü Arasla Hariciye Vekaleti Umumi Katibi Numan Rifat Menemencioğlu bu akşamki trenle Ankaradan hareket etmiştir.

Muraahaslarımız istasyonda Başvekil İsmet İnönü, bütün Vekiller, sefirler ve sefaretler erkani, Parti Umumi Katibi Receb Peker, Vekaletler erkani ve çok kalabalık bir halk kütlesi [tarafından] teşyi olundu.

Konferansta bulunacak olan heyeti muraahasamız Teyfik Rüştü Arasın başkanlığında Numan Rifat Menemencioğlu, Genelkurmay ikinci reisi Korgeneral Asım ve Milletler Cemiyeti nezdinde Türkiye daimi muraahası Necmeddin Sadıktan müteşekkildir.

Heyeti muraahasamıza iktisadi müşavir olarak İktisad Vekaleti Deniz müsteşarı Sadullah, Sıhhiye Vekaleti namına Hıfzıssıhha Umum Müdürü Asım, sekiz askeri müşavir, Hariciye Vekaletinden başhukuk müşaviri Ziya, daire şeflerinden Cevad Açıkalın, Müşfik Selami ile Hasan Rifat ve Hayreddin refakat edeceklerdir.

Muraahaslarla birlikte 9 gazeteci de gidecektir.

Heyeti muraahasamıza dahil olan Korgeneral Asım buradan pazartesi günü İstanbula hareket edecektir.”⁴⁷

Yukarıdaki haberde, İsviçre'ye giden Türk delegasyonunun yapısına bakıldığında, diplomat ağırlıklı ancak konuyla ilgili yönetim kademelerinden de temsilcilerin bulunduğu görülmektedir. Buradan Türkiye'nin, boğazlar konusunda her türlü ayrıntıyı dikkate almak ve görüşmeler sırasında hazırlıklı olmak ihtiyacını duyduğu ve bu yönde hazırlık yaptığı sonucu çıkarılabilir.

Boğazlar konferansının toplanması basında yine ilk haberdı. Son Posta gazetesi “Dün Montrö'de muraahaslar arasında samimi temaslar oldu Konferans bugün öğleden sonra başlıyor”⁴⁸, Akşam gazetesi “Boğazlar konferansı bugün saat 16'da Montreux'de toplanıyor”⁴⁹, Cumhuriyet gazetesi “Boğazlar konferansı bugün

⁴⁷ Ayın Tarihi, Yıl 1936, Sayı 31, s.39-40, 13 Haziran 1936; Cumhuriyet, 14 Haziran 1936

⁴⁸ Son Posta, 22 Haziran 1936

⁴⁹ Akşam, 22 Haziran 1936

Montröde saat 4 de toplanıyor”⁵⁰ başlıklı haberlerinde, konferans ile ilgili bazı teknik bilgilere yer verdiler.

Konferansa katılması gerekenler arasında olan İtalya’nın durumu, görüşmelerin başlamasına bir gün kaldığı halde henüz netleşmemiştir. İtalya’nın Habeşistan’ı işgal etmesi nedeniyle İngiltere ve Fransa ile ilişkileri gergindi. Bu arada Akdeniz’deki güvenlik sorunları nedeniyle İtalya’ya karşı kurulmuş olan Akdeniz Paktı da geçerliliğini koruyordu. Konferansın katılımcıları arasında olan İngiltere, Fransa, Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya’nın bu paktta yer aldığını hatırlatalım. Ayrıca Habeşistan Savaşı nedeniyle Milletler Cemiyeti tarafından İtalya’ya uygulanmakta olan ambargo da devam etmekteydi. Bu aşamada, İtalya’nın etkili olamayacağı bir konferansa katılmak istemeyeceği tahmin edilebilir bir gelişmedir. Nitekim İtalya, önce konferansın ileri bir tarihe ertelenmesini isteyecek, kabul edilmeyince de katılmayacağını açıklayacaktı.

Türkiye’nin çağrısı üzerine toplanması kararlaştırılan Boğazlar ile ilgili konferans, 22 Haziran 1936’da İsviçre’nin Montreux kasabasında çalışmalarına başladı. Konferans, adı geçen kasabadaki Montreux Palas Oteli’nde İsviçre dışişleri bakanının yaptığı açılış konuşmasıyla başladı. Daha sonra Türk dışişleri bakanı Tevfik Rüştü Aras bir konuşma yaptı ve Türkiye açısından konunun önemini açıkladı. Devamında ise, konferansın yönetimi için seçim yapıldı, Avustralya’nın Milletler Cemiyeti’ndeki delegesi konferans başkanlığına, Yunan delegasyonu başkanı da konferansın başkan yardımcılığına seçildiler. Yine boğazlar ile ilgili olarak hukuk, denizcilik ve havacılık konularında olmak üzere üç komisyonun kurulması kararlaştırıldı.

Burada konferansın genel çerçevesi ile ilgili önemli bir ayrıntıya değinmek istiyoruz. Türkiye, konferansın başlangıcında boğazlar ile ilgili hazır bir antlaşma taslağı sundu. 13 maddelik bu taslak metin⁵¹, daha önce Lozan Antlaşması’nın ekinde yer alan Boğazlar ile ilgili sözleşmenin yerini alacaktı. Türkiye’nin bu hazır antlaşma önerisinin görüşmelerde temel alınması ve konferansın bu metin üzerindeki tartışmalar ile şekillenmesi Türkiye açısından çok önemliydi. Bu nedenle, Türk delegasyonunun, konferansa elinde hazır bir antlaşma taslağıyla gelmesi, görüşmelerde nelere evet denilip nelere hayır cevabı verileceğinin bilinmesi,

⁵⁰ Cumhuriyet, 22 Haziran 1936

⁵¹ Ayın Tarihi, Yıl 1936, Sayı 31, s.46-50, 22 Haziran 1936

konferansın genel seyri açısından büyük öneme sahipti. Bu sayede Türkiye, inisiyatifi elinde tutacak ve sorunun çözümünü şansa bırakmayacaktı.

Boğazlar konferansının başlaması, basında olumlu ve iyimser bir havada sunuldu. Son Posta gazetesi “Boğazlar konferansı hiç bir eşine nasip olmıyan bir anlaşma havasile açıldı”⁵², Cumhuriyet gazetesi “Boğazlar Konferansı dün Montröde açıldı İlk celse fevkalade dostane tezahürlerle geçti”⁵³, Akşam gazetesi “Projemiz konferansa verildi Hariciye vekilimizin söylediği nutuk büyük tesir yaptı”⁵⁴ manşetlerini kullandılar.

Türkiye’nin sunmuş olduğu bu 13 maddelik antlaşma metnine baktığımızda bazı önemli ayrıntılar dikkat çekiyor. Türkiye, boğazlar konusunu öncelikle kendisinin doğrudan egemenlik alanıyla ilgili bir konu olarak değerlendirmekteydi. Boğazlarda tam kontrol yetkisi ve bunu hiçbir güç ile paylaşmama kararlılığı açıkça görülmekteydi. Bu açıdan Türkiye’nin dönemin kritik ve gergin uluslararası politik koşullarının bilincinde olduğu ve uzun vadeli bir strateji izlediğini söyleyebiliriz. Teklif edilen tasarıda yer alan gemiler için düşünülen tonaj sınırlaması, önceden haber verme zorunluluğu, Karadeniz’de kalış süresi gibi konular görünürde teknik özellikler gibi gözükmeyle birlikte siyasi sonuçları da olan bir niteliğe sahiptiler. Türkiye’nin öneri paketinde, Karadeniz’e kıyısı olan ve olmayan devletler arasındaki dengeye dikkat ettiği görülmektedir. Ancak gemilerin boğazlardan geçişi konusunda Karadeniz’e kıyısı olan devletlerin daha lehine bir yaklaşımın olduğunu söyleyebiliriz. Buna göre barış döneminde her türlü ticaret gemileri ve diğer sivil gemiler hiçbir sınırlama olmaksızın boğazlardan geçebilecekti. Savaş döneminde Türkiye tarafsız ise, bu tür gemiler için yine geçiş serbestliği olacaktı. Türkiye savaşta ise, tarafsız devletlerin ticaret ve sivil gemileri belirli sınırlamalar içerisinde boğazlardan geçiş yapabilecekti. Barış döneminde Karadeniz’e kıyısı olan ve olmayan devletlerin savaş gemileri -denizaltılar dışında- boğazlardan geçiş serbestliğine sahip olacaklar, geçişler bir ay önce Türkiye’ye haber verilecek, geçiş sırasında aynı anda toplam tonaj 14 bin tonu geçmeyecek, Karadeniz’deki toplam tonaj ise 28 bin tonu geçemeyecek, bu tonaj sınırlaması Akdeniz’e çıkacak olan savaş gemileri için de geçerli olacaktı. Ayrıca Karadeniz’e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemileri bu denizde on beş günden fazla kalamayacaktı. Savaş döneminde

⁵² Son Posta, 23 Haziran 1936

⁵³ Cumhuriyet, 23 Haziran 1936

⁵⁴ Akşam, 23 Haziran 1936

Türkiye tarafsız ise, diğer devletlerin savaş gemileri yine geçiş serbestliğine sahip olacaklardı. Türkiye savaşta ise ya da kendisini yakın bir savaş tehdidi altında hissederse, boğazlardan savaş gemilerinin geçişi tamamen Türkiye'nin yetki ve kontrolünde olacaktı. Yabancı savaş uçakları ve sivil uçaklar boğazlar üzerinde uçamayacaklar, Karadeniz-Akdeniz arasındaki uçak geçişleri Türk havacılık kurallarına göre ve farklı bir yoldan yapılacaktı. Yine Türkiye'nin teklif ettiği tasarı kabul edilirse, imzalanacak olan antlaşma on beş yıl geçerli olacaktı ve Türkiye'nin egemenliğini zarar verecek şekilde yorumlanamayacaktı.*

Boğazlardan geçiş konusu özellikle İngiltere ile SSCB arasında anlaşmazlık konusuydu. SSCB, Karadeniz'in adeta bir kapalı deniz statüsünde olmasını istemekte, Karadeniz'e kıyısı olmayan hiçbir devletin savaş gemilerinin hiçbir zaman bu denize girmesini istememekteydi. Bu şekilde Sovyetler Birliği Karadeniz'de kendisini güvencede hissedecekti. Aslında, Karadeniz'e kıyısı olan Türkiye, Bulgaristan ve Romanya'nın Sovyetler Birliği'ni tehdit edebilecek bir pozisyonda olmadıkları da düşünülecek olursa, bu sayede Karadeniz'in Sovyet kontrolünde bir deniz haline geleceği de rahatlıkla söylenebilirdi. Ancak diğer devletler özellikle İngiltere açısından bakıldığında ise, Sovyetler Birliği'nin Akdeniz'e ulaşmasının olabildiğince kısıtlanması zorunlu görülüyordu. Güçlü ve kalabalık bir Sovyet savaş filosunun aynı anda ve aniden boğazlardan geçerek Akdeniz'e inmesi, İngiltere'nin kesinlikle istemeyeceği bir seçenektir. Kısacası İngiltere, Akdeniz'de bir Rus varlığı istemiyordu. Dolayısıyla konferansın en yoğun tartışmalarının İngiltere-Sovyetler Birliği ekseninde yaşanabileceği tahmin edilebilir bir gelişmeydi.

Ertesi günkü haberlere baktığımızda, konferansta Türkiye tarafından sunulan antlaşma taslağının görüşmelerde temel alınmasının diğer devletler tarafından da kabul edildiğini okuyoruz. Konferansın ikinci gününde ise, yoğun tartışmaların başladığı anlaşılmaktadır. Bu konuda Cumhuriyet gazetesi "Montrö Müzakereleri Hararetili Bir Safhada"⁵⁵, Akşam gazetesi "Harp gemilerine ait mühim maddeler bugünkü celsede görüşülecek"⁵⁶, Son Posta gazetesi "Boğazlar Konferansında mühim bir gün"⁵⁷ başlıklarını kullandılar.

* Türkiye'nin Montrö boğazlar konferansında sunduğu 13 maddelik antlaşma tasarısının tam metni 23 Haziran'da dönemin Türk basını tarafından da yayınlandı. Bu bilgileri ilgili tasarı metninden özetledik.

⁵⁵ Cumhuriyet, 24 Haziran 1936

⁵⁶ Akşam, 24 Haziran 1936

⁵⁷ Son Posta, 24 Haziran 1936

Konferansın genel atmosferine bakıldığında, Türkiye'nin boğazlarda tam hakimiyet kurması konusunda ciddi bir itirazın olmadığı görülmektedir. Burada ilgili devletler, özellikle boğazlardan savaş gemilerinin geçişi konusunun kendileri aleyhine bir sonuç ortaya çıkarmasına engel olma yönünde çaba gösterdiler. Konferansın ilk günlerinde, barış döneminde boğazlardan savaş gemilerinin geçişini düzenleyen Türk tasarısındaki altıncı madde yoğun tartışmalara neden oldu. Nitekim bu aşamada İngiltere ile Sovyetler Birliği arasında tartışmaların erken başladığı görüldü :

“Montrö’de Şiddetli Münakaşalar Başladı

Konferansın seyri lehimizde

Müzakereler daha ziyade Rus-İngiliz meselesi halini aldı... ”⁵⁸

“Projemizden üç mühim esas kabul edildi

*Sovyetler Karadeniz’de sahili olan memleketler için hususi ahkam istedi
Japonya buna itiraz etti, İngiliz murahhası talimat istedi, Konferans Cenevre
müzakereleri esnasında durmayacak... ”⁵⁹*

“İtalyanın takındığı garip vaziyet

*‘Bir milletin Boğazlar gibi hayati işini İtalyanın münasip göreceği zamana
isabet ettirmek imkansızdır!’*

Boğazlar Konferansında dün Altıncı madde müzakere edildi

*İngiliz-Sovyet fikir ihtilafı devam ediyor, Japonya da İngiltere ile beraber,
İngiliz delegesi talimat istedi... ”⁶⁰*

Son Posta gazetesinde Celal Dinçer imzası ile ve “Altıncı madde ihtilafına asker gözü ile bakış” başlığı ile yapılan yorumda ise, İngiltere’nin, Sovyet donanmasının Karadeniz’den Akdeniz’e geçişi hakkında duyduğu kaygıların yersiz olduğu, Sovyet donanmasının kapasite olarak Akdeniz’deki İngiliz donanmasını tehdit edebilecek konumda olmadığı ve Türkiye’nin getirdiği önceden haber verme, geçiş şekli ve tonaj sınırlamasının da bunu engelleyici nitelikte olduğu vurgulandı.⁶¹

Montreux Boğazlar Konferansı, açılıştan sonra dört gün boyunca çok yoğun bir şekilde çalıştı. Bu ilk günlerde görüşmelerin genel çerçevesi belirlendi, hangi

⁵⁸ Cumhuriyet,25 Haziran 1936

⁵⁹ Akşam,25 Haziran 1936

⁶⁰ Son Posta,25 Haziran 1936

⁶¹ Son Posta,25 Haziran 1936

devletin neleri savunduğu ve nelere karşı çıktığı ana hatlarıyla belli oldu. Bundan sonra Temmuz ayının ilk haftasına kadar konferans çalışmalarına ara verildi. Bu ara dönemde ilgili komisyonlar çalışmalarına devam edeceklerdi. Ayrıca Montreux kasabasının hemen yakınında bulunan Cenevre’de Milletler Cemiyeti’nin rutin çalışmaları da devam ediyordu. Konferansa katılan devletlerin bazı delegeleri de bu çalışmalara katılacaklardı. Konferansın ilk aşamasının bittiğini Cumhuriyet gazetesi “Montrö’de Projenin İlk Müzakeresi Bitti”⁶², Son Posta gazetesi “Konferansta İlk safha Dün bitti”⁶³ başlıklarıyla duyurdular.

Montreux’de yapılan boğazlar konferansına 26 Haziran-6 Temmuz tarihlerinde verilen on günlük arada, ilgili devletlerin delegelerinin önemli bir bölümü yakında bulunan Cenevre kentine gittiler. Burada bulunan Milletler Cemiyeti’nin genel merkezindeki toplantılara katıldılar, alt komisyonlar ise çalışmalarını sürdürdü. Bu ara dönemde Milletler Cemiyeti’ndeki çalışmalar sırasında İtalya’ya uygulanmakta olan yaptırımların Temmuz ayı ortalarında kaldırılması kararlaştırıldı. Konferansın ilk tur görüşmelerindeki genel atmosfer nedeniyle Türk delegasyonundaki ve dönemin Türk basınındaki olumlu hava devam etti. Türk basını, boğazlar konusunu ulusal bir dava olarak benimseyen yayınlar yapmayı sürdürdü.

Konferansın 6 Temmuz’da başlayacak olan ikinci tur görüşmelerinin anonsunu Son Posta gazetesi “Montröde bugün siyasi faaliyet tekrar başladı”⁶⁴, Cumhuriyet gazetesi “Boğazlar konferansı bugün tekrar toplanıyor”⁶⁵ başlıklarıyla yaptılar.

Yukarıdaki haberlerin içerikleri incelendiğinde konferansın ikinci tur görüşmelerinde önemli bir sorun çıkmayacağı, boğazlardan geçecek savaş gemileri konusunda İngiltere ve Sovyetler Birliği arasında yaşanan anlaşmazlığın kolaylıkla aşılacağı şeklinde bir izlenimin Türk tarafında mevcut olduğunu anlıyoruz. Ancak konferansın bu aşamasında Türk delegasyonunu hiç tahmin edilmeyen bir sürpriz bekliyordu. Türk tarafı her şeye adeta karar verilmiş ve imza aşamasına gelmiş gözüyle bakarken İngiliz tarafı, konferansın ikinci tur görüşmelerine yeni ve alternatif bir antlaşma taslağıyla geldi. Gerçi bu konuda Cenevre’de Türk ve İngiliz temsilciler arasında bazı görüşmeler yapılmış, İngilizler alternatif görüşlerini dile getirmişlerdi. Ancak konferans görüşmelerinin tamamen İngiliz teklifleri doğrultusunda yapılması Türk tarafının beklemediği bir olasılıktı. Nitekim basına

⁶² Cumhuriyet, 26 Haziran 1936

⁶³ Son Posta, 26 Haziran 1936

⁶⁴ Son Posta, 6 Temmuz 1936

⁶⁵ Cumhuriyet, 6 Temmuz 1936

yansıyan haberlerden bunu anlayabiliyoruz. Görüşmelerin başlangıcında bu İngiliz önerileri tartışıldı. Türk delegasyonunun bu aşamada alabileceği pozisyon ise, görüşmelerin genel seyrini gözlemlemek ve kendi çizgisinden taviz vermemektir.

Bu arada İngilizler ikinci tur görüşmeler öncesinde konferanstaki başdelegelerini değiştirdiler. Lord Stanhope'un yerine İngiliz dışişleri bakanlığının deneyimli bürokratlarından Lord Stanley getirildi. Burada İngiltere'nin konferansa niçin alternatif bir antlaşma taslağı getirdiği sorusu tartışılmaya değer bir konudur. Her şeyden önce İngiltere'nin en önemli amacı, Sovyetler Birliği donanmasının boğazlardan geçerek Akdeniz'e inmesini olabildiğince engellemek ya da kısıtlamaktır. Sovyetler Birliği'nin amacı da bunun tam aksiydi. Yabancı bir donanmanın (o günün koşullarında İngiliz donanmasının) boğazlardan geçerek Karadeniz'e girmesini, dolayısıyla kendisini tehdit etmesini önlemek istiyordu. Hatta Sovyet tarafı, Karadeniz'in kapalı deniz statüsünde olmasını isteyerek Karadeniz'e kıyısı olmayan hiçbir devletin donanmasının bu denize girmesini istemiyordu. Türkiye'nin birincil amacı ise, boğazlarda tam hakimiyet kurabilmek ve boğazları askeri açıdan savunmaya elverişli hale getirmektir. Bu nedenle, boğazlardan geçecek savaş gemilerinin tonajları, geçiş şekilleri ve bölgedeki denizlerde kalış süreleri Türkiye açısından ikincil önemdeydi. Türkiye'nin sunduğu antlaşma taslağında, boğazlardan geçerek Karadeniz'e çıkacak olan savaş gemilerinin tonajlarının küçük tutulması ve bu denizde kalış sürelerinin iki haftayla sınırlandırılması İngiltere'yi kuşkulandırmış olmalıydı. Çünkü bu sayede Karadeniz'e kıyısı olmayan bir devlet, burada güçlü bir deniz gücü varlığı gösteremeyecekti. İngiltere, Türk teklifinin Sovyetler Birliği'nin beklentilerine daha yakın olduğunun farkındaydı. Ayrıca İngilizler, bu dönemde Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinin olumlu düzeyde olduğunu, Türkiye'nin dış politika hesaplamalarında kuzey komşusunu her zaman dikkate alması gerektiğini, tarihsel süreçte kuzeydeki Rus baskısının Türkler açısından her zaman ciddiye alınması gereken potansiyel bir risk kaynağı olduğunu da biliyorlardı. Ancak Akdeniz'deki kendi çıkarları gereği, güçlü bir Rus donanmasının her ne pahasına olursa olsun boğazlardan geçerek bu denize inmesini de önlemek istiyorlardı. Konferansın ilk tur görüşmeleri sırasında, Türk tarafının daha çok boğazlarda tam hakimiyet ve savunma konuları üzerinde durması, deniz geçişi konusunu ikincil bir konu olarak görmesi de İngiltere'yi kaygılandırmış olabilir. Çünkü ortaya çıkan olasılığa göre İngilizler, Türkiye'nin Akdeniz'e inmek isteyen (ki Ruslar bunu kesin olarak istiyorlardı) büyük bir Rus donanmasının

geçişine izin vereceği endişesini güçlü bir şekilde hissediyorlardı. Bu nedenle İngiltere, kendisi açısından bakıldığında, konferans görüşmelerini ve sonuçta ortaya çıkacak antlaşma metnini şansa bırakmak istemiyordu.

İngiltere'nin sunduğu alternatif boğazlar sözleşmesi metninde, Türk tezinden farklı olarak şu özellikler göze çarpmaktaydı : Karadeniz'e kıyısı olmayan devletler, insani amaçlar ile normal kontenjanın dışında on bin tona kadar Karadeniz'e savaş gemisi gönderebilecekler, Türkiye'nin kendisini bir savaş tehdidi karşısında hissetmesi halinde boğazlardan geçiş Türkiye'nin inisiyatifinde olacak ancak Milletler Cemiyeti Türkiye için bir savaş tehlikesinin olmadığına çoğunluk oyuyla karar verirse Türkiye boğazları açmak zorunda olacaktı, Boğazlar Komisyonu ise istatistik ve istihbarat amaçlı olarak görevine devam edecekti.⁶⁶

Yukarıda özetlenen İngiliz alternatif antlaşma taslağına bakıldığında, İngiltere'nin boğazlardan elini çekmeye pek de istekli olmadığı anlaşılmaktadır. Öncelikle, yetkileri kısıtlanmış da olsa Boğazlar Komisyonu'nun devamı Türkiye'nin beklentilerine aykırıydı. Ayrıca Karadeniz'e dışarıdan ek tonajla fazla savaş gemilerinin getirilebilmesi ve Milletler Cemiyeti kararıyla Türkiye'nin boğazları kapatabilme yetkisinin kısıtlanabilmesi hem Türkiye açısından hem de SSCB açısından kabul edilemeyecek özelliklerdi. Burada İngiltere'nin hedefinin açıkça SSCB olduğu anlaşılmaktadır. Bir başka ayrıntı ise, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin bu denizde bulunduracakları deniz gücünün kalış süresinde herhangi bir süre kısıtlamasının olmamasıydı. İngiltere, adeta Türkiye'yi kısmen de olsa devre dışı bırakarak Karadeniz'de güçlü bir askeri varlık sahibi olmak istiyordu. Bu durumda Türkiye'nin hoşnutsuzluk göstermesi, SSCB'nin ise çok sert bir tepki vermesi kaçınılmazdı. Yaşanacak olan gelişmeler de bunu açıkça ortaya koyacaktı.

Konferansın ikinci tur görüşmelerinin ikinci günüyle ilgili haberlere baktığımızda, İngiltere'nin sunduğu antlaşma taslağının görüşmelerde temel alınmasının konferansa katılan devletler tarafından kabul edildiğini görüyoruz. Bu gelişme Türk delegasyonunda adeta şok etkisi yaptı. O güne kadar var olan iyimser hava, yerini olumsuz bir tabloya bıraktı. Cumhuriyet gazetesi,

⁶⁶ 7 Temmuz 1936 tarihli Akşam gazetesinden özetledik.

“İngiliz Projesi Müzakereye Esas Kabul Olundu

*Devletlerden bizi, tuttuğumuz dürüst yoldan inhirafa mecbur etmemelerini rica ederiz”*⁶⁷ başlığını kullanırken Akşam gazetesi “Konferansın akıbeti şüpheli”⁶⁸, Son Posta gazetesi “İngiliz projesi Ankarada iyi karşılanmadı konferansın akıbetinden endişe ediliyor”⁶⁹ başlıklarıyla, ortaya çıkan karamsar tabloyu haberleştirdiler.

Montreux’de bunlar yaşanırken boğazlar konusuyla doğrudan ilgilenmese bile, dönemin etkili ve dikkate alınması gereken güçlerinden biri olan Almanya’nın da soruna ilgi gösterdiğini görüyoruz. Konferans görüşmeleriyle ilgili verilen yukarıdaki haber ile aynı gün yer alan aşağıdaki haber, Almanya’nın da boğazlar konusunda denklem dışında kalmak istemediğini gösterdi :

“Almanya da projeye itiraz ediyor

*Rus teklifi kabul edilirse İngiltere ile deniz anlaşmasını bozacakmış... ”*⁷⁰

Montreux’deki boğazlar konferansı görüşmeleri sırasında en çok merak edilen sorulardan biri de, İtalya’nın konferansa katılıp katılmayacağı konusuydu. Lozan Antlaşması’ndaki boğazlar ile ilgili sözleşmede imzası olan İtalya’nın da konferansta hazır olması gerekiyordu. Ayrıca konunun Akdeniz ile doğrudan ilgili olması nedeniyle, bir Akdeniz devleti olan İtalya’nın yine konferansa katılımı gerekmekte ve beklenmekteydi. Ancak bu konuda, başlangıçta çeşitli spekülasyonlar yapıldıktan sonra İtalya, değişik bahaneler ileri sürerek konferansa katılmamış, bu son aşamada ise katılmayacağını açıkça bildirmiştir. İtalya’nın konferansa katılmayışı ile ilgili olarak farklı argümanlar ileri sürülebilir. Bize göre bunlardan en güçlüleri, konferansın kontrolünün İtalya ile anlaşmazlık içerisinde bulunan devletlerin elinde olması, kendi etkisi dışında alınacak olan konferans kararlarını imzalayarak İngiltere ve Fransa ikilisi ile müttefiklerini güçlendirmek istememesi olarak sayılabilir. Ayrıca İtalya, Batı kampına karşı kendisi açısından yararlı olabilecek bazı alternatifleri de değerlendirmek istiyordu. Bu süreçte, Sovyetler Birliği’nin özellikle İngiltere ile anlaşmazlık içerisinde olduğunu, Japonya’nın Milletler Cemiyeti’nden ayrıldığını ve yayılmacı hedeflerinin dönemin genel uluslararası barış beklentilerine aykırı bir nitelik taşıdığını, Habeşistan’ın işgali ve sonrasında yaşananlar nedeniyle İtalya’nın

⁶⁷ Cumhuriyet,8 Temmuz 1936

⁶⁸ Akşam,8 Temmuz 1936

⁶⁹ Son Posta,8 Temmuz 1936

⁷⁰ Cumhuriyet,8 Temmuz 1936

Hitler Almanyası ile yakınlaştığını dikkate almak gerekiyor. Bu gelişmeler, İtalya açısından farklı alternatifler sunuyor ve Mussolini İtalyası da bunları değerlendirmek istiyordu.

Konferansın 8 Temmuz'dan sonraki birkaç günlük gelişmelerine bakıldığında, Türkiye açısından karamsar bir tablonun oluştuğunu gözlemlenmektedir. Konferansın ilk günlerindeki iyimser hava dağılmıştı. Yaşananlara bakıldığında, Türk delegasyonu açısından sanki konferansın sonunda kapsamlı bir antlaşma imzalanmayacak ve görüşmeler kesilecekmiş gibi olumsuz bir beklenti oluştu. Türk tarafı tek kazancının, boğazlar komisyonunun kaldırılacak olması ve boğazlardaki Türk hakimiyetinin diğer devletler tarafından kabullenilmesi olarak değerlendiriyordu.

Türk tarafında ortaya çıkan karamsar tablonun devam ettiğini Cumhuriyet gazetesi "Konferans Çok Nazik Bir Safhaya Girdi"⁷¹, Akşam gazetesi "Henüz anlaşma yolu bulunamadı"⁷², Son Posta gazetesi "Boğazlar Konferansının mukadderatı bugünkü toplantıda belli olacak"⁷³ manşetleriyle gösterdiler.

8-9 Temmuz'daki konferans görüşmelerini değerlendirdiğimizde, konferansın genel olarak bir İngiltere-SSCB düellosuna dönüştüğünü söyleyebiliriz. Türkiye, konferansın ilk turuna göre biraz daha edilgen bir konumdaydı. Aslında bu aşamada Türkiye'nin, konferansın toplanma nedeniyle ilgili amacına kısmen ulaştığını söylemek mümkündü. Konferansın kesin bir sonuç alınmadan dağılması durumunda bile, daha önce Lozan'da kurulan boğazlar komisyonu kaldırılacak ve Türkiye'nin boğazları silahlandırması kabul edilecekti. Bu, Türk diplomasisi açısından bir başarı olacaktı. Ancak, kendisi dışındaki nedenlerle konferansın tıkanması elbette Türkiye açısından can sıkıcı bir durumdu.

Bu aşamada konferansın kilitlendiği görüldü. Sorun, İngiltere ile SSCB'nin çıkarlarının zıtlaşmasından kaynaklanmaktaydı. İki taraf da, birbirlerinin boğazlardan geçişlerini ve Karadeniz'deki etkinliklerini kısıtlama konusunda adeta inat ediyorlardı. Türk delegasyonu, görüşmelerin bu noktaya gelmesinden duyduğu rahatsızlığı açıkça belli etti. Sonuçta, boğazlar Türk toprağıydı. İngiltere'nin ve Sovyet tarafının, konuyu tamamen kendi inisiyatiflerine almaya çalışmalarının Türkiye tarafından olumlu karşılanmayacağı ortadaydı. Bu nedenle, söz konusu iki

⁷¹ Cumhuriyet,9 Temmuz 1936

⁷² Akşam,9 Temmuz 1936

⁷³ Son Posta,9 Temmuz 1936

devletin kendi beklentileri konusunda geri adım atmaları kaçınılmazdı. Nitekim kısa süre sonra konferansın atmosferinin değişmeye başladığı ve bir uzlaşma ortamının ortaya çıktığı görüldü. Sunacağımız haberlerde de bu değişim görülmektedir :

“Boğazlar tahkim edilecektir

Çünkü Boğazlar tahkim edilmedikçe Akdeniz anlaşmasına imkan yok...”⁷⁴

“İstedliğini elde eden Türkiye vaziyete hakimdir

BOĞAZLAR TAHKİM EDİLECEKTİR...”⁷⁵

“İngiliz gazetelerinin neşriyatı

Hakikati onlar da anladılar!...”⁷⁶

Montreux’de boğazlar konferansının kilitlenmesinin ve bu durumun Türk tarafında neden olduğu rahatsızlığın İngiltere’nin de dikkatini çektiği anlaşılmaktadır. Kısa süre önce Hitler Almanyası’nın gerçekleştirdiği oldu-bittiler ve Mussolini İtalyası’nın kural tanımaz atakları dikkate alındığında, boğazlar sorunu çözümlenemezse Türkiye’nin de aynı şekilde hareket etme olasılığı vardı. Kendi toprağı olan boğazları Türkiye, çok rahatlıkla doğrudan askeri denetim altına alarak silahlandırabilirdi. İngiltere ve Sovyetler Birliği, bu olasılığın farkındaydılar. Ancak bu durumda daha çok taviz vermesi gereken taraf İngiltere olacaktı. Çünkü konferansın sonuçsuz kalması ve Türkiye’nin kendi kararıyla boğazlar bölgesini silahlandırması, Sovyet tarafının işine yarayacaktı. Böyle bir konjonktürde Türkiye’nin batı kampından uzaklaşması ve kuzey komşusu ile bu dönemde zaten yakın olan ilişkilerin daha fazla gelişmesi de öngörülebilir bir gelişmeydi. Akdeniz’de İtalya ile ciddi sorunları olan İngiltere’nin bu riski göze alması çok zordu. Bu nedenle, Türkiye’yi memnun edecek bir sonucun ortaya çıkması İngiltere’nin de yararınaydı.

Yukarıdaki açıklamaların ışığında, İngiltere’nin çok kısa süre içerisinde konferansta taktik değiştirdiği görüldü. Aşağıdaki haberlerden, Montreux’deki İngiliz delegasyonunun Londra’dan bu yönde yeni talimatlar aldıklarını anlaşılmaktadır :

⁷⁴ Akşam,11 Temmuz 1936

⁷⁵ Cumhuriyet,12 Temmuz 1936

⁷⁶ Cumhuriyet,13 Temmuz 1936

“Hariciye Vekilimiz Mühim Bir Nutuk Söyledi
Konferansa gelmiyenler mukaveleyi imza edemiyecekler
İngiliz murahhaslarının aldıkları talimatın uzlaştırıcı olduğu söyleniyor... ”⁷⁷
“Boğazlar konferansı dün tekrar çalışmaya başladı
Delegelerin dünkü hususi konuşmaları çok iyi neticeler verdi... ”⁷⁸
“İngiltere, başlıca itirazlarından vaz geçiyor, bir noktada ihtilaf kaldı
İngilizler, Boğazlar komisyonunun lağvını, sulh zamanında Karadeniz Rus filosunun
Akdenize gelebilmesini kabul edeceklerdir. İhtilaf, şimdi 23 üncü maddede
toplaniyormuş... ”⁷⁹

Haberin devamında, Türk dışişleri bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın konferansta yaptığı ve Türkiye'nin kararlılığını vurguladığı konuşmaya yer verildi. Bir gün sonra ise, konferansta uzlaşma ümidinin kesin olarak ortaya çıktığı görüldü. İngiltere, boğazlardan geçecek savaş gemilerinin sayısı, tonajları, barış ve savaş halindeki durumlarıyla ilgili isteklerini revize etti. Bu aşamada Sovyetler Birliği'nin de Türkiye ile açıkça zıtlaşmamaya dikkat ettiği görülmektedir. Gelineen noktada konferansın olumlu bir noktaya geldiği söylenebilir. Cumhuriyet gazetesi “Dün Konferansta Bir İtilaf Elde Edildi”⁸⁰, Akşam gazetesi “Türkiye ile İngiltere ve Rusya arasında esaslı ihtilaf kalmadı”⁸¹, Son Posta gazetesi “Yeni Boğazlar mukavelesinin hafta sonundan evvel imzası bekleniyor”⁸² manşetleriyle bu olumlu havayı okuyucularına duyurdular.

Konferansın bu aşamasında ikili görüşmeler yerine genel görüşmelerin yeniden başladığı görülmektedir. Bu gelişme ise, ortaya çıkacak uzlaşma sonunda yakında bir antlaşmanın imzalanabileceği anlamına gelmekteydi. Ertesi günkü haberlere baktığımızda, gelişmelerin bu yönde olduğu gözlemlenmektedir. Cumhuriyet gazetesi “Konferansın Bugün Neticelenmesi Muhtemel”⁸³, Akşam gazetesi “Boğazlar konferansında bütün ihtilafli noktalar halledildi”⁸⁴ başlıklarıyla antlaşma ümidini ortaya koydular. Ayın Tarihi'nde ise daha net ifadeler görülmektedir :

⁷⁷ Cumhuriyet,14 Temmuz 1936

⁷⁸ Son Posta,14 Temmuz 1936

⁷⁹ Akşam,14 Temmuz 1936

⁸⁰ Cumhuriyet,15 Temmuz 1936

⁸¹ Akşam,15 Temmuz 1936

⁸² Son Posta,15 Temmuz 1936

⁸³ Cumhuriyet,16 Temmuz 1936

⁸⁴ Akşam,16 Temmuz 1936

“Boğazlar Konferansı saat 22 de yeni Boğazlar Mukavelesi projesinin bütün noktaları üzerinde kat’i olarak mutabık kalmıştır.

Tahrir komitesi yarın projenin kat’i metnini tesbit edecektir. Konferans gelecek umumi toplantısını cumartesi günü saat 15 te aktecek ve mukavelenin imzası da pazartesi saat 15 te vukubulacaktır.”⁸⁵

Boğazlar konferansının geldiği bu noktada, başta İngiltere olmak üzere diğer devletlerin sorunun çözümü konusunda inisiyatif sahibinin Türkiye olması gerektiğinde uzlaştıkları anlaşılmaktadır. Burada konuya İngiltere ve Fransa açısından bakıldığında kritik bir ayrıntıya da dikkat çekmek istiyoruz. Bir yandan Montreux’de boğazlar konusunda yoğun görüşmeler sürerken diğer yandan da Avrupa’nın politik dengelerinde önemli gelişmeler yaşanmaktaydı. Konferans görüşmelerine denk gelen günlerde, Hitler Almanyası ile Avusturya arasında yapılan ikili görüşmeler olumlu sonuçlanmıştı. Daha önce Avusturya ile arası iyi olmayan ve bu devletin bağımsızlığını tanımak istemeyen Hitler, bu görüşmelerin sonunda Avusturya yönetimi ile olumlu bir diyalog kurdu. Siyasi ve coğrafi konjonktür gereği konuyla çok yakından ilgili olan İtalya da bu gelişmeyi olumlu karşılamaktaydı. Montreux görüşmelerinin devam ettiği bir sırada yaşanan bu gelişmeler, başta Fransa olmak üzere İngiltere’nin de beklemedikleri ve istemedikleri olaylardı. Böyle kritik bir ortamda, boğazlar ile ilgili görüşmeleri daha fazla kilitlemenin ve konuyu sürüncemede bırakmanın bir anlamı yoktu. Sonuçta, konferansa katılan bütün devletler, yeni bir boğazlar sözleşmesi imzalama aşamasına geldiler. Bu gelişme, Cumhuriyet gazetesi tarafından “Muahede Pazartesi Günü İmzalanıyor”⁸⁶, Son Posta gazetesi tarafından “Pazartesi günü 4 ü 1 dakika geçe Boğazları tahkime başlayabileceğiz”⁸⁷, Akşam gazetesi tarafından “Boğazlar mukavelesi pazartesi günü gece saat 10 da imza edilecek”⁸⁸ başlıklarıyla duyuruldu.

Montreux Boğazlar Konferansı son toplantısını 18 Temmuz 1936’da yapacaktı. Artık sorun büyük ölçüde çözümlenmişti, geriye komisyonun hazırladığı sözleşme taslağını oylayıp kabul etmek ve imza günü için karar almak kalmıştı. Konferans, bu son formaliteyi de gerçekleştirmek için söz edilen tarihte toplandı. Bu son toplantıyla ilgili haberlere baktığımızda, Türk tarafında son aşamada bile İtalya’nın sözleşmenin

⁸⁵ Ayın Tarihi, Yıl 1936, Sayı 32, s. 38, 16 Temmuz 1936

⁸⁶ Cumhuriyet, 17 Temmuz 1936

⁸⁷ Son Posta, 17 Temmuz 1936

⁸⁸ Akşam, 18 Temmuz 1936

imzalanması törenine katılması beklentisinin olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye'nin güçlü bir İtalyan tehdidini üzerinde hissettiği bir konjonktürde bu beklentiye doğal karşılamak gerekir. Çünkü İtalya'nın konferansa katılmaması ve sözleşmeyi imzalamaması, Türkiye için oluşturduğu tehdidin devam ettiği anlamına gelecekti.

Akşam ve Son Posta gazeteleri, konferansta sona gelindiğini aşağıdaki başlıklarla duyurdular :

“Yeni Boğazlar mukavelesi düünkü umumi toplantıda kabul edildi...”⁸⁹

“ ‘Türkiye hakkını meşru yollarda müdafaa etmenin alemdarı oldu!’

Boğazlar Konferansı dün yeni mukaveleyi ittifakla kabul etti, reis neticeyi bildirirken bunları söyledi

KONFERANSIN SON CELSESİ ÇOK HEYECANLI OLDU

İmza merasimi yarın akşam tam 10 da yapılacak...”⁹⁰

Bir gün önce Abidin Daver'in Cumhuriyet gazetesinde yazdığı bir yorum yazısı, imzalanacak olan boğazlar sözleşmesinin ortaya çıkış aşamasındaki Türk-Sovyet yakınlığını da göstermektedir. Aslında satır aralarından İngilizlerin niçin bu kadar direndikleri ile ilgili ipuçları bulmak da mümkündür :

“Konferans etrafında tetkikler

Montröde Türk ve Sovyet siyasetlerinin zaferi

Yeni mukavelename, esas itibarile Türkiye ile Sovyet Rusya'nın istedikleri şekilde yapılmıştır.

.....

Türkiye Karadenizin Kapıcısı

Yeni mukavelename, Türkiye'yi eskisi gibi gene Karadeniz'in kapıcısı yapmak suretile devletimizin esasen mühim olan mevkiini bir kat daha mühimleştirmiştir. Karadeniz devletleri de, Akdeniz devletleri de, bundan sonra, Türkiye'nin dostluğuna daha fazla ehemmiyet vereceklerdir. Çünkü Türkiyenin dahil bulunduğu mitakavi paktlar, Boğazları harb hailnde açıp kapamakta en mühim bir amildir.

⁸⁹ Akşam, 19 Temmuz 1936

⁹⁰ Son Posta, 19 Temmuz 1936

Diğer taraftan Boğazların tahkimile Şark sulhu da tahkim edilmiş demektir. Çünkü, Türkiye'ye taarruz etmek bugünkünden daha güç olacaktır ve Karadeniz devletlerine Karadeniz'den hücum etmek imkanı hemen hemen kalmamıştır.

*Boğazlar meselesinde evvela Türkiye'nin, sonra da Sovyet Rusya'nın siyaseti, daha doğrusu elele vermiş olan iki komşu devletin müşterek harici siyasetleri büyük bir başarı kazanmıştır.*⁹¹

Abidin Daver'in burada belirtmiş olduğu ortak başarı vurgusu önemliydi. Her ne kadar Türkiye ile Sovyet Rusya'nın dünya reelpolitikindeki yerleri farklı olsa da, kuzeyden gelebilecek Sovyet tehdidinin ikili yakın ilişkiler yoluyla -bir süreliğine de olsa- önlenmiş olması Türk dış politikası için önemli bir gelişmeydi.

Cumhuriyet gazetesi, boğazlar sözleşmesinin, konferansın son oturumunda resmen kabul edildiğini aşağıdaki satırlarla okuyucularına duyurdu :

“Konferans Boğazlar Mukavelesini Kabul Etti

Ordu Salı günü Çanakkale'ye girecek

*Muahede yarın akşam saat 10 da Montröde imza edilecek...*⁹²

Boğazlar konferansının sonunda ulaşılan sonuç Türkiye'yi memnun etmişti. İmzalanacak olan yeni sözleşmeyle, daha önce Lozan Antlaşması ile kurulmuş olan boğazlar komisyonu kaldırılacak, barış, savaş ve savaş tehlikesi dönemlerinde boğazlardan geçiş konusunda inisiyatif Türkiye'de olacaktı. Ortaya çıkan tablonun Türk basınında zafer olarak sunulduğunu görüyoruz. Cumhuriyet gazetesi “Montröde kazandığımız zafer”⁹³, Akşam gazetesi “Bu akşam bütün memleket büyük zaferimizi kutluluyacak”⁹⁴ manşetlerini kullandılar.

Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasının basın tarafından bir başarı olarak sunulması, resmi törenlere ek olarak halkın da katıldığı kutlama programlarının yapılması, bir dış politika konusunun ülke içi gündemi ve kamuoyunu etkilemesi açısından önemliydi. Kutlamalara resmi yetkililer ile birlikte halkın da katılması, hem devlet-millet birlikteliği hem de konunun kamuoyu tarafından

⁹¹ Cumhuriyet, 18 Temmuz 1936

⁹² Cumhuriyet, 19 Temmuz 1936

⁹³ Cumhuriyet, 20 Temmuz 1936

⁹⁴ Akşam, 20 Temmuz 1936

benimsendiğini göstermesi açısından anlamlıydı. Yaşanan bu gelişmelerin, sosyal değişme üzerinde olumlu katkı yaptığı savunulabilir.

Akşam gazetesi 20 Temmuz'da ikinci baskıyı yaptı :

*“Bu akşam bütün İstanbul halkı meydanlarda toplanacak
Dokuzdan itibaren mızıkalar, orkestralar çalacak, halk imza haberini bekliyecek
Bu akşam ve yarın akşam bütün dükkanlar ve umumi yerler sabaha kadar açıktır.
Imza haberi gelince davullar, düdükler çalacaktır...”⁹⁵*

“Boğazların emniyeti bu gecedan itibaren Ordumuzun demir eline geçiyor

MUKAVELE MÜDDETİ 20 SENEDİR

‘Türkiye Konferanstan bir kat daha yükselmiş olarak çıktı’ ...”⁹⁶

Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin 20 Temmuz 1936 akşamı yapılan imza töreni, Türk basınında büyük bir coşkuyla ve sevinçle duyuruldu. Sorun, nihayet Türkiye'nin istediği şekilde çözümlenmiş ve antlaşma resmen imzalanmıştı. Türkiye'nin boğazlar sorununu askeri güce başvurmadan ve diplomasi yoluyla çözümlemesi, güvenlik ile birlikte aynı zamanda bir egemenlik sorunu olan bu konunun Türkiye açısından klasik bir sözleşmeden fazla anlam taşıdığını aşağıdaki duygusal satırlar da göstermektedir :

“Boğazlar Mukavelesi Dün Akşam imzalandı

13 yıllık bir ayrılıktan sonra ebediyete kadar sürecektir bir kavuşma...

Bugün, 13 senelik hasretlilerin kavuşma günüdür. Onlar, Türk ordusile Boğaz kıyıları, Osmanlı Türklerinin Çanakkale Boğazına hakim oldukları gündenberi, altı asırdır hiç birbirlerinden ayrılmamışlardı. Onun içindir ki 1923 ten 1936ya kadar süren on üç yıllık hasretin hicranı, çok acı ve çok uzun oldu. Fakat, işte nihayet, bugün tekrar birbirlerine kavuşuyor, gene birbirleriyle kucaklaşıyorlar. Türk süvarilerinin atları gene Menderesin ve Kocaçayın sularından içecekler, Türk piyadeleri, 55,000 kahramanın baştanbaşa bir Türk şehidliği haline koyduğu Gelibolu yarımadasında, o mütevazi şehid Mehmedcik abidesini tavafta edecekler. Boğazın mavi suları kıyısında 13 senedir küskün ve derdli uyuyan o eski tabyalar

⁹⁵ Akşam,20 Temmuz 1936,II.Baskı

⁹⁶ Son Posta,20 Temmuz 1936

yeni Türk toparile, son sistem Türk topları da o gazi tabyalarla sarmaşdolaş olacaklar... ”⁹⁷

Genellikle 10-12 sayfa olarak yayınlanan Cumhuriyet gazetesi, 21 Temmuz günü 16 sayfa ve “Çanakkale sayısı” başlığıyla yayınlandı. Gazetenin aynı sayısında Türk ordusunun İstanbul ve Çanakkale boğazlarında yeniden askeri denetim kurması ve yurt genelinde yapılan törenler ve kutlamalar hakkında da çok sayıda haber ve yazı yer aldı.

Konuyla ilgili bazı haberlerde yine coşkulu ifadeler yer aldı :

“Ordumuz dün Gece Karadeniz Boğazına girdi!

Çanakkale bugün öğleyin işgal edilecek, bütün donanma Boğazlara gitti... ”⁹⁸

“Memlekette büyük bayram

Dün, bütün Türkiye muazzam tezahüratla yeni zaferi kutluladı... ”⁹⁹

“Dün gecedan itibaren Akdeniz kapımızı emniyet altına aldık

Montreuxde yeni mukavelename murahhaslar tarafından büyük neşe havası içinde imzalandı... ”¹⁰⁰

“Mukavele dün gece imzalandı ve ordumuz sabaha karşı Boğazları işgal etti

Montrödeki delegeler Türk siyasetinin zaferini şiddetle alkışlayarak ‘sayenizde büyük bir sulh abidesinin temelini attık’ dediler... ”¹⁰¹

Cumhuriyet gazetesinde Yunus Nadi “Boğazlar Davasının Bilançosu” başlıklı yazısında, antlaşmadan sonra oluşan olumlu havayı ön plana çıkardı :

“Türk milleti, üzerine düşen vazifenin ehemmiyetini pek iyi biliyor

Artık hakiki kıymet ve ehemmiyetini tebarüz ettirerek dünyanın en önemli meselelerinden biri olduğunu açıkça söyleyeceğimiz Boğazlara verilen son rejimdeki muvaffakiyet ve isabetten dolayı başta Cumhuriyet hükümetimiz olduğu halde cümleyi tebrik ederiz.

.....

⁹⁷ Cumhuriyet,21 Temmuz 1936

⁹⁸ a.y.

⁹⁹ a.y.

¹⁰⁰ Akşam,21 Temmuz 1936

¹⁰¹ Son Posta,21 Temmuz 1936

Önümüzdeki parlak ve güzel neticenin bu suretle tahakkukuna bütün murahhas heyetler derece derece yardım etmişlerdir. Bu neticeye varabilmek için çekilen zorlukları meselenin büyüklüğünden ileri gelme zaruretler telakki ediyoruz. En ziyade dostumuz olan ve en ziyade anlayış ve kolaylık beklediğimiz bazı memleketlerin murahhas heyetleri bile bizi yordu. Bu hareket tarzında devletleri idare eden şeflerin hakiki ve dost düşüncelerini olduğu gibi tecelli ettirememiş olmağa ve şahsi hislere pay ayırmak kabil olmakla beraber biz nihayet elde edilen müspet netice önünde bu teferruat üzerinde dahi durmağa asla lüzum görmüyoruz. İyi biten her şey iyidir... ”¹⁰²

Akşam gazetesinde yayınlanan “Türkiye ve İngiltere” başlıklı imzasız yazıda, Montreux’de imzalanan antlaşmanın Türkiye için bir başarı olduğu, diğer devletlerin de bu antlaşmaya olumlu katkı sağladıkları, dönemin önemli aktörlerinden biri olan İngiltere’nin de bu konuda olumlu bir politika izlediği görüşlerine yer verildi :

“Montreuxde Türk Cumhuriyetinin kazandığı parlak siyasi zafer vatanın her tarafında heyecanlı sevinç dalgaları ile alkışlanırken, Türk teşebbüsüne müzaheret etmiş ve şu mesud neticeyi elbirliği ile hazırlamış olan ecnebi dost devletlere karşı da içimizde derin bir teşekkür hissi vücut buluyor. Montreux zaferinin asıl hususiyeti ve kıymeti de bundadır. Çünkü burada Türk davası galebe çaldığı kadar milletler arası münasebetlerde dürüstlük ve hakkaniyet prensipleri de yükselmiştir. Bu da konferansa iştirak eden devletlerin gösterdikleri hüsnü niyet, dostluk ve karşılıklı fedakarlık gibi bir takım amillerin mahsulüdür... ”¹⁰³

Yazının devamında, İngiltere’nin Montreux’de imzalanan antlaşmadaki olumlu katkısına değinildi.¹⁰⁴ Ulus gazetesinde yayınlanan Neşet Halil Atay imzalı “Montrö konferansı ve türk diplomatları” başlıklı yazıda, konferansta Türk diplomatlarının gösterdikleri yüksek performans ön plana çıkarıldı :

¹⁰² Cumhuriyet, 21 Temmuz 1936

¹⁰³ Akşam, 22 Temmuz 1936

¹⁰⁴ a.y.

“

Montrö konferansında türk delegasyonu iki güzide diplomatımız Tevfik Rüştü Aaras ve Numan Rifat Menemencioğlu, yüksek şahsi liyakatleriyle dünya diplomasi aleminde ve diplomasi tarihinde türk diplomatlarına en yüksek şeref mevkilerinden birini kazandırmışlardır.

Konferansta Tevfik Rüştü Aras dahiyane denebilecek anı ve kati buluşları, Numan Rifat Menemencioğlu, yüksek müzakere ve telif kudreti ile normalin çok üstüne çıktılar.

Türkiye’yi doğrudan doğruya alakadar etmiyen fakat Montrö konferansını çıkmazın en dibine sürükliyen bir çok beynelmilel çapraşık meselelerde -bilhassa bir meselede- eğer bu iki güzide diplomatımızın insan zekasını ve insan anlayışını gururlandıran liyakatleri yardım etmeseydi, anlaşma yine yarıda kalabilirdi.

Tevfik Rüştü Aaras ve Numan Rifat Menemencioğlu ile yalnız türk diplomatları değil, türk zekası, türk anlayışı da iftihar edebilir. -

Montrö türk diplomasi tarihinde Lozanı takib eden zaferlerin büyüklerinden biridir. Muzafferleri yerinde ve zamanında alkışlamak borcumuzdur.”¹⁰⁵

Temmuz ayı sonunda toplanan TBMM, 31 Temmuz 1936’da Montreux Boğazlar Sözleşmesi’ni onayladı.¹⁰⁶ Meclisteki görüşmeler sırasında on sekiz milletvekili söz alarak antlaşma hakkındaki görüşlerini açıkladılar. Yapılan konuşmalarda ağırlıklı olarak bu diplomatik başarının kazanılmasında, başta Atatürk olmak üzere başbakan İnönü ve dışişleri bakanı Tevfik Rüştü Aras’ın rolüne vurgu yapıldı. Tevfik Rüştü Aras, milletvekili konuşmalarından önce ve sonra söz alarak Montrö Boğazlar Sözleşmesi’ne ve bazı dış politika konularına değindi. Oylamaya katılan 366 milletvekilinin tamamının “kabul” oyu ile Montreux Boğazlar Sözleşmesi TBMM tarafından onaylandı. Başbakan İsmet İnönü onaydan sonra yaptığı konuşmada, hem sözleşmeden hem de hükümetin bazı dış politika yaklaşımlarından söz etti.¹⁰⁷ Montreux Boğazlar Sözleşmesi, 3056 numaralı kanun olarak 5 Ağustos 1936’da Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girdi.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Ulus,26 Temmuz 1936

¹⁰⁶ Ayın Tarihi,Yıl 1936,Sayı 32,s.79-85,30-31 Temmuz 1936

¹⁰⁷ TBMMZC (Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi),Devre:5,İçtima Senesi:1,C.12,s.308-337

¹⁰⁸ T.C. Resmi Gazete,5 Ağustos 1936,Sayı 3374

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasıyla Türkiye açısından boğazlar sorunu da çözümlenmiş olmaktaydı. 1930'ların özellikle ikinci yarısının gergin ve hızla yeni bir dünya savaşına doğru giden tehlikeli konjonktürü dikkate alındığında Türkiye'nin hızlı davranmakla doğru bir politika izlediğini söyleyebiliriz. Bu sözleşmeyle Türkiye kendi doğal sınırları içinde bulunan İstanbul ve Çanakkale boğazları üzerinde kesin bir kontrole sahip oldu, boğazlar komisyonu kaldırıldı, boğazlar üzerinde ve çevresinde askeri birlikler konuşlandırıldı ve savunma hatları kuruldu. Ayrıca Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin de (özellikle SSCB'nin) boğazlar üzerinden gelebilecek tehditlere karşı güvenlikleri sağlanmaktaydı. Burada SSCB ile Akdeniz konusunda en fazla rekabet halindeki devlet olan İngiltere'nin kendi beklentilerinden bazı noktalarda geri adım attığı söylenebilir. Her şeyden önce Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin (özellikle İngiltere ve Fransa'nın) boğazlardan geçerek Karadeniz'e girmeleri büyük ölçüde sınırlandırıldı. Herhangi bir savaş tehlikesi ya da savaş durumunda inisiyatif tamamen Türkiye'de olacaktı. Bu duruma göre ise, boğazlar ya da Akdeniz üzerinde planları/emelleri olan devletin/ devletlerin Türkiye ile olan ilişkilerinde daha dikkatli ve dengeleri gözetken bir politika izlemeleri gerekecekti. Türk diplomasisi açısından Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin bir başarı olduğunu söylemek mümkündür.

Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin metni, sözleşmenin imzalanma sürecinde Türk basını tarafından yayınlandı, Ayın Tarihi'nde de yer aldı. Sözleşmenin başlıca özelliklerini Son Posta gazetesinde yayınlanan metinden yararlanarak özetliyoruz :

Yirmi yıl süre için imzalanan Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne göre barış döneminde ve Türkiye'nin tarafsız olduğu bir savaş durumunda, her türlü ticaret gemileri bazı teknik kontroller dışında boğazlardan serbestçe geçeceklerdi. Türkiye, bir savaş tehlikesi ile karşı karşıya kalırsa bazı teknik sınırlamalar ile serbest geçiş yine geçerli olacaktı. Türkiye savaşta ise, tarafsız devletlerin ticaret gemileri Türkiye'nin savaş halinde olduğu devletlere yardım etmemek koşuluyla ve bazı teknik sınırlamalar ile serbest geçiş hakkından yararlanabileceklerdi.

Savaş gemileri, barış döneminde Türkiye'ye önceden haber vermek ve gemilerin teknik özellikleri hakkında bilgi vermek koşuluyla boğazlardan serbestçe geçebilecekler, toplam tonaj 15 bin tonu geçmeyecekti. Ancak Karadeniz'e kıyısı olan devletler bu tonajı aşabileceklerdi. Karadeniz'e kıyısı olmayan devletler toplamda 30 bin tona kadar Karadeniz'de deniz gücüne sahip olabileceklerdi, Karadeniz'de kalış süresi ise 21 günü geçmeyecekti. Herhangi bir savaş durumunda

Türkiye tarafsız ise, tarafsız devletlerin savaş gemileri serbest geçiş hakkından yararlanabilecekler ancak savaş halindeki devletlerin savaş gemileri boğazlardan geçemeyecekti. Türkiye'nin savaş tehlikesiyle karşı karşıya kalması ya da savaşta olması durumunda, boğazlardan savaş gemilerinin geçişi tamamen Türkiye'nin inisiyatifinde olacaktı. Ancak Milletler Cemiyeti üçte iki çoğunlukla ve bu antlaşmayı imzalayan devletlerin de çoğunluğu, Türkiye'nin savaş tehlikesiyle karşı karşıya bulunmadığı yönünde görüş bildirirlerse Türkiye, boğazlarda getireceği kısıtlamaları kaldıracaktı.

Bunların dışında bulaşıcı hastalık bulunan ya da taşıyan gemiler için karantina uygulaması yapılacak ve sağlık ile ilgili kısıtlamalar ve denetlemeler olacaktı. Ayrıca Lozan Antlaşması'nı imzalayan devletler de bu sözleşmeye katılabileceklerdi, sözleşmeyi imzalayan devletler beş yıl sonra değişiklik talebinde bulunabileceklerdi.¹⁰⁹ Montreux Boğazlar Sözleşmesi günümüzde de yürürlüktedir.

c. Sadabad Paktı (9 Temmuz 1937)

Türkiye'nin 1930'larda yaptığı önemli dış politika ataklarından biri de Sadabad Paktı'dır. Bu pakt Türkiye açısından, izlemiş olduğu Ortadoğu politikasının ve dönemin koşulları içerisinde dikkate alınması gereken güvenlik kaygılarının bir sonucudur. Türkiye, bu yıllarda gerek coğrafi konumu gerekse değişen uluslararası bölgesel dengeler nedeniyle çok yönlü bir dış politika izlemekteydi. Her ne kadar Türk dış politikasının yönü ağırlıklı olarak batıya dönük olsa da, tarihsel ve kültürel arka plan ile jeopolitik gerçeklikler diğer bölgelerin de politik denklemde yer almasını zorunlu hale getirmekteydi. Bu yıllarda Türkiye'nin güney komşusu olan Suriye, Fransa'nın yönetimi altındaydı ve Fransa 1936 sonrasında bu ülkeden çekilme hazırlıkları yapıyordu. Bu aşamada, Hatay konusunun taraflar arasında gerginlik nedeni olması kaçınılmaz gözükmekteydi. Türkiye'nin doğu komşusu İran ile bazı sınır sorunları yaşanmış, uzun görüşmelerden sonra bu sorunlar çözümlenebilmişti. Yine Türkiye'nin güneydoğu komşusu olan Irak, 1932'de İngiltere'den bağımsızlığını kazanmakla birlikte ülkede İngiliz etkisi belirli düzeyde de olsa devam ediyordu. Bu üç komşu devletin bölgesel dengeler ile kendi iç ve dış güvenlikleri açısından ortak hareket etmeleri hepsinin yararındaydı. Ayrıca bu

¹⁰⁹ Son Posta, 20 Temmuz 1936, Son Posta gazetesinden özet.

dönemde Türkiye, İran ve Irak'ta bulunan yönetimlerin farklı şekillerde de olsa batı dünyası ile yakın ilişkiler içerisinde olmaları da işbirliğinin sağlanmasında kolaylaştırıcı bir etkendi. İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesi ve Akdeniz'de artan gerginlik, petrol nedeniyle İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin İran üzerindeki emelleri, Irak'ın etnik kompozisyonunun ortaya çıkardığı sorunlar işbirliğini zorunlu hale getirdi. Türkiye, İran ve Irak'ın ortak hareket etmelerinin, o dönemde bağımsız bir devlet olan Afganistan için de bir çekim merkezi olacağı açıktı.

Taraflar arasındaki diplomatik görüşmeler olumlu sonuçlandı, 9 Temmuz 1937'de İran'ın başkenti Tahran'daki Sadabad Sarayı'nda bir antlaşma imzalandı. Sadabad Paktı'nı imzalayan devletler Türkiye, İran, Irak ve Afganistan idi. Bir yıl sonra yürürlüğe girecek olan Sadabad Paktı, askeri bir ittifak yerine karşılıklı saldırmazlık ve ortak güvenlik amaçlı bir nitelik taşıyordu. Her şeye rağmen bölge ülkelerinin kendi inisiyatifleriyle bir araya gelmeleri anlamlıydı. Dönemin politik denkleminde bölge üzerinde çıkarları bulunan İngiltere ve Sovyetler Birliği ise, pakta katılan devletlerle olan ikili ilişkileri ve beklentileri nedeniyle bu konuda olumsuz bir politika izlemediler.

Sadabad Paktı'nın imzalanmasından dört ay önce Son Posta gazetesinde bu konuyla ilgili kısa bir haber yer aldı:

“Asya Paktı

Nisan içinde imzalanması muhtemel

Ankaradan bildirildiğine göre, Türkiye Hariciye Vekili doktor Tevfik Rüştü Aras birkaç güne kadar Bağdada giderek, Türkiye, Irak, Afganistan ve İran arasında akdedilecek olan Asya Paktı'nın müzakeresine şahsan iştirak edecektir. Asya Paktı'nın nisan ayında imzalanacağı kuvvetle ümit edilmektedir.”¹¹⁰

22 Haziran 1937'de dışişleri bakanı Tevfik Rüştü Aras ve ekonomi bakanı (o dönemdeki ismiyle iktisat vekili) Celal Bayar'ın bir Irak ziyaretleri söz konusudur. Bağdat'a yapılacak olan bu ziyaret, ikili ilişkiler ile olduğu kadar yakında imzalanacak olan Sadabad Paktı'nın hazırlıkları ile de ilgiliydi. Resmi görüşmelerden sonra Celal Bayar Türkiye'ye döndü, Tevfik Rüştü Aras ise İran ile yapacağı görüşmeler için Tahran'a geçti. Aras'ın 28 Haziran'da Tahran'a varışından

¹¹⁰ Cumhuriyet, 19 Mart 1937

birkaç gün sonra Irak ve Afganistan dışişleri bakanları da Tahran'a geldiler. Burada dört devletin dışişleri bakanları arasında, Sadabad Paktı ile ilgili resmi görüşmeler yapıldı.

Sadabad Paktı'nın Türk basınında, ancak imzalanma aşamasına geldikten sonra gündem olduğu görülmektedir. Pakt ile ilgili basında aşağıdaki haberler yer aldı :

“Şark paktı imzalanıyor

Irak ve Afgan hariciye vezirleri de Tahrana hareket ettiler... ”¹¹¹

“4 Devleti birleştiren misak

*Türkiye-Iran-Irak-Afganistan arasındaki muahede bugün Tahrandan
imza ediliyor... ”¹¹²*

“Afgan hariciye veziri şark paktını imzalamak için Tahrana hareket etti... ”¹¹³

Bu aşamada İran ile Irak arasında, başlangıcı çok eski yıllara dayanan sınır sorunları konusunda da bazı adımların atıldığı görüldü :

“Iran-Irak arasındaki ihtilaflar halledildi

*İki memleket müşterek hudutları ve Şattularap meselesi hakkında muahede ve
protokol imzalandı... ”¹¹⁴*

Cumhuriyet gazetesi, söz konusu paktın 8 Temmuz'da imzalandığını haber başlığında belirtmekle beraber aynı haberin devamında Afganistan dışişleri bakanının Tahran'a gelmesiyle imzaların atılacağını yazmaktadır.¹¹⁵ Ayrıca söz konusu yazının içeriğinden Afgan bakanın gelişinin bir gün geciktiği anlaşılmaktadır.*

Sadabad Paktı 9 Temmuz 1937'de İran'ın başkenti Tahran'daki Sadabad Sarayı'nda imzalandı. Pakt'ın imzalanmasının Türk basınında övgülü ifadeler ile sunulduğu görülmektedir. Akşam gazetesi “Şark paktı dün Tahran'da imzalandı”¹¹⁶,

¹¹¹ Akşam,30 Haziran 1937

¹¹² Cumhuriyet,4 Temmuz 1937

¹¹³ Akşam,4 Temmuz 1937

¹¹⁴ Akşam,6 Temmuz 1937

¹¹⁵ Cumhuriyet,9 Temmuz 1937

* Bu yıllarda iletişimin telgraf ile yapıldığını,telefonun henüz yaygınlaşma aşamasında olduğunu, günlük gazetelerin bir önceki günün akşam saatlerinde basılarak dağıtımına gönderildiğini de hatırlamak gerekiyor.

¹¹⁶ Akşam,9 Temmuz 1937

Son Posta gazetesi “Dört taraflı şark misakı Tahrandaki mutatan merasimle imzalandı”¹¹⁷ başlıklarını kullandılar. Cumhuriyet gazetesi de paktın içeriği ile ilgili ayrıntılara yer verdi :

“Şark Misakının esasları

4 devletin mutabık kaldıkları siyasi ve askeri hükümler

Dört devlet, müşterek menfaatlerini alakadar eden bütün beynelmilel ihtilaflarda istişarede bulunacaklar

Muahede 5 sene için muteber

Anlaşma, inkızasından altı ay evvel ihbar edilmediği takdirde bir o kadar müddet için daha uzatılmış sayılacaktır

Pars Ajansı bildiriyor :

Türkiye Hariciye Vekili Dr.Tevfik Rüştü Aras, İran Hariciye Nazırı Sami, Efganistan Hariciye Nazırı Feyiz Muhammed Han ve Irak Hariciye Nazırı Naci Elasil bugün ademi tecavüz muahedesini imza etmişlerdir.

Muahedenin birinci maddesi, akid memleketlerin iç işlerine mutlak surette ademi müdahale ve ikinci madde müşterek hududların tecavüzden masuniyetine riayet hakkındadır.

Üçüncü madde, dört memleketin müşterek menfaatlerini alakadar eden bütün beynelmilel ihtilaflarda istişareyi ve 4 üncü madde de, harb ilanı, ilan edilmeksizin işgal ve mütearrıza taarruz hareketlerinden istinkafı derpiş etmektedir.

Müdafaai nefis hali ve Milletler Cemiyeti paktının 16 ıncı maddesi ve yahud 27 ağustos 1928 tarihli Paris muahedesinin 15 inci maddesi mucibince yapılacak icraat taarruz hareketlerinden sayılmaz.

6 ncı madde, mütearrıza karşı muahedenin ihbar mecburiyeti olmaksızın nakzedilebileceğini bildirmektedir.

Yedinci madde, diğer akid memleketlerden birindeki müessesatı devirmeyi istihdaf eden teşekküllerin ihdasına mani olunacağı hakkındadır.

Sekizinci madde, bütün ihtilafların muslihane bir surette halledileceğini ve dokuzuncu madde de muahedenin akid devletlerin Milletler Cemiyeti paktından mütevellid vecibelerini tenkis etmiyeceğini bildirmektedir.

¹¹⁷ Son Posta,9 Temmuz 1937

Onuncu madde mucibince muahede 5 sene için muteberdir. Fakat inkızasından altı ay evvel ihbar edilmediği takdirde bir o kadar müddet için daha kendiliğinden muteber olacaktır.

Muahede Milletler Cemiyetinde tescil edilecektir."¹¹⁸

Son Posta gazetesinde Selim Ragıp Emeç "Siyaset Aleminde" sütununda "Dört devlet misakının imzası münasebetile" başlıklı yazısında, imzalanan paktın bölge barışına olan katkısı ve Türkiye'nin rolü üzerinde durdu :

"Tahranın Sadabad sarayında, Türk, Irak ve Efgan devletleri arasında imza edildiği haber verilen dört taraflı ademi tecavüz misakı her hangi bir siyasi hadiseyi tahtim etmekle kalmıyor, aynı zamanda, şarkta asırlardanberi devam ede gelmiş olan bir vaziyeti de, mütekabilen gösterilen hüsnü niyet sayesinde halletmiş oluyor. Böylelikle bu dört devlet, yekdiğerine karşı hududlarının masuniyetini tesbit etmiş oluyor ve şarkı, ister daha şarktan ve isterse garptan gelebilecek olan nifak rüzgarlarına karşı gayri müessir bir hale koymuş oluyorlar. Bu, çok mühim ve çok mes'ud bir hadisedir. Hele bu muahedeyi imza edenlerin arasında Irak gibi daha dün Osmanlı İmparatorluğunun eczasından bulunan bir memleketin bulunması, gösterilen iyi niyet sayesinde neler yapabilmenin mümkün olabileceğini anlatıyor. Bu arada İranla Irakı uzun boylu işgal eden ve ayıran Şattülarap meselesinin halledilmesi de, ayrıca kaydedilmek lazım gelen yümünlü bir hadisedir. Eğer yarın, bu misaka Suudi Arabistanı ve Maverayi Şeria imareti de iştirak edecek olurlarsa, esasen kamil bir eser olan bu anlaşma, büsbütün kıymet bulmuş olacaktır. Tevazua aid büyük hisseyi de hesaba katmak şartile bu eserin meydana gelmesinde Türk Cumhuriyetinin ne derece müessir bir rol oynadığını inkar etmiye hacet yoktur. Barışın, bölünmemek lazım gelen bir bütünlük olduğuna iman eden Türklük, bu kanaatledir ki garpta olduğu kadar şarkta da aynı ısrarlı say ile çalışmış ve bugün, umumi meserret doğuran neticeyi elde etmiştir. Bununla ne derece iftihar edilse yeridir."¹¹⁹

Sadabad Paktı'nın imzalanması Türkiye'de olduğu gibi imzacı diğer ülkelerde de olumlu yankı yaptı. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Atatürk ile İran Şahı Rıza

¹¹⁸ Cumhuriyet,10 Temmuz 1937

¹¹⁹ Son Posta,10 Temmuz 1937

Şah Pehlevi arasında ve Atatürk ile Irak Kralı Gazi arasında karşılıklı tebrik telgrafları gönderildi.¹²⁰

Sadabad Paktı'nın imzalanmasıyla Türkiye, kendi dış güvenliğini sağlama ve bölgesel barışa katkıda bulunma açısından önemli bir adım attı. 1934'teki Balkan Antantı ile birlikte değerlendirildiğinde Türkiye'nin 1930'larda dış politikada daha aktif olmaya başladığı gözlenmektedir. Türkiye'nin bulunduğu coğrafya dikkate alındığında, belirli bir ittifaka angaje olmak yerine, çok yönlü ve farklı alternatifleri değerlendiren bir dış politika perspektifi daha doğrudur. Dönemin Türk dış politikası açısından Hitler Almanyası ve Mussolini İtalyası riskli devletler kategorisinde bulunuyorlardı. Ancak bu iki revizyonist devlet ile açık çatışmaya girmekten de uzak duruldu. Balkan devletleri ile belirli bir yakınlık sağlanmıştı. Burada Bulgaristan biraz aykırı bir pozisyona sahipti. Türkiye bu devlet ile, diğer Balkan devletleriyle olan bölgesel dengeleri de dikkate alarak ılımlı diyebileceğimiz bir komşuluk ilişkisi içerisindeydi. Böyle bir konjonktürde Türkiye, Sadabad Paktı ile Ortadoğu'ya açılıyordu. Ancak II.Dünya Savaşı'nın başlamasıyla söz konusu ittifaklar kesintiye uğradı. 1945 sonrası için değerlendirdiğimizde ise, bu yıllarda yaşanan gelişmelerin olumlu bir arka plan oluşturduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca özelde Sadabad Paktı'nın genelde ise dış politikada elde edilen başarıların, halkın devlete olan bakış açısına olumlu katkı sağladığını da söylemek mümkündür. Güçlü ve uluslararası saygınlığı olan bir devlete sahip olma duygusu, devlet-halk ilişkileri açısından olumlu bir motivasyon sağlayacaktı.

d. Nyon Antlaşması (14 Eylül 1937)

Nyon Antlaşması, 1936-1939 yılları arasında yaşanan İspanya İç Savaşı ile doğrudan ilgilidir. Antlaşmanın imzalandığı tarihte, İspanya'da iktidardaki solcu Halk Cephesi hükümeti ile karşıt görüşteki sağcı milliyetçiler arasında yaşanan kanlı iç savaş bütün hızıyla devam ediyordu. Bazı tarihçiler tarafından II.Dünya Savaşı'nın bir provası olarak nitelendirilen İspanya İç Savaşı, dönemin Avrupa politik dengelerini de derinden etkiledi. İç savaşta Hitler Almanyası ile Mussolini İtalyası açıkça isyancıları desteklediler. Bu destek sayesinde general Francisco Franco liderliğindeki isyancı milliyetçiler iç savaşta üstünlük sağladılar. İngiltere ve Fransa

¹²⁰ Cumhuriyet, 11-12 Temmuz 1937; Akşam, 11-12 Temmuz 1937

gibi demokratik devletler ise, iktidardaki cumhuriyetçileri desteklemekte kararsız davrandılar. İktidardaki Halk Cephesi, özellikle Fransa'dan yardım beklediye de istediği desteği alamadı. Fransa'nın bu politikası konusunda farklı yorumlar bulunmakla birlikte, bu edilgenlikte güneyinde SSCB etkisinde güçlü bir sosyalist yönetimin bulunmasını istememe ve Almanya/İtalya ikilisi ile ilişkilerini gerginleştirmeme düşüncesi önemli bir etkiye sahiptir. Ayrıca Stalin'in SSCB'si de İspanya'daki sosyalist iktidara kendisinden beklendiği kadar destek olmadı. Stalin de bu kritik atmosferde risk almaktan çekindi.

İspanya İç Savaşı'nın sürdüğü yıllarda, Akdeniz'de farklı ülkelere ait olan çok sayıda ticaret gemisi batırılmaya başlandı. Batırılan gemiler çoğunlukla, iç savaşın tarafları olan cumhuriyetçilere ve milliyetçilere ait olmayan gemilerdi. Yine bu gemiler çoğu kez denizaltılar tarafından batırılmaktaydı. Uluslararası kamuoyunda, saldırgan denizaltıların İtalya'ya ait olduğu görüşü yaygındı. İtalya ise, bu iddiaları sürekli reddetti. Almanya ve İtalya'nın, isyancılara her türlü askeri ve lojistik desteği sağladıkları bilindiği için, aslında bu iddialar sağlam temellere dayanmaktaydı. Ancak bu soruna da bir çözüm bulunması gerekiyordu.

1937 yılı Eylül ayına gelindiğinde, başta İngiltere olmak üzere çok sayıda tarafsız devletin Akdeniz'deki ticaret gemilerine yönelik saldırılar arttı. Bu saldırılar sırasında bazen tarafsız devletlerin savaş gemileri de hedef alınıyordu. Cumhuriyet gazetesi "İspanya sularında vahim hadiseler"¹²¹, Akşam gazetesi "Tahtelbahir taarruzu sıklaştı"¹²², Son Posta gazetesi "İngiltere Akdenizde yeni bir suikasta maruz kaldı, Londra asabiyet içinde"¹²³ başlıklarıyla meçhul saldırıları haberleştirdiler.

Günler ilerledikçe, İspanya İç Savaşı'nın dışında kalan tarafsız devletlerin gemilerinin batırılmaya devam ettiği görüldü. İç savaşın taraflarından olan Halk Cephesi Hükümeti'ne ait her türlü gemi de batırılmaktaydı. İspanya'da general Franco liderliğindeki milliyetçiler, kendi imkanlarıyla denizaltılara, savaş gemilerine ve savaş uçaklarına sahip olamayacaklarına göre, bu savaş araçları Almanya ve özellikle coğrafi yakınlık nedeniyle İtalya tarafından sağlanmaktaydı. Zaten Hitler ve Mussolini, iç savaşta açıkça milliyetçilerin safında olduklarını açıklamışlardı. Bu süreçte Almanya ve İtalya'dan isyancı milliyetçilere her türlü silah, cephane ve askeri uzman desteği gelmeye devam etti. Akdeniz'in doğusunda ve Ege Denizi'nde

¹²¹ Cumhuriyet, 2 Eylül 1937

¹²² Akşam, 2 Eylül 1937

¹²³ Son Posta, 2 Eylül 1937

bile tarafsız devletlerin gemilerinin batırılması, İtalya'yı baş şüpheli konumuna getirdi. Ancak İtalyanlar bu iddiaları yalanlamayı sürdürdüler.

Aşağıdaki haber, meçhul saldırıların devam ettiğini, buna karşılık tepkilerin de arttığını göstermektedir :

*“Akdenizde bir İspanyol, bir Rus gemisi daha batırıldı
İngiliz kabinesi, donanmayı takviyeye ve bir Akdeniz kongresi toplamağa karar verdi
İngiltere matbuatı son taarruza ateş püskürüyor
Cenubi Amerika hükümetleri Franco hükümetini tanımağa karar veriyorlar...”¹²⁴*

Haberin devamında, bir Akdeniz konferansı için teklifin Fransa'dan geldiği ve İngiltere'nin de bu teklifi kabul ettiği, konferansın bir sonraki hafta Cenevre'de toplanacağı belirtilmektedir.¹²⁵ Son Posta gazetesi de benzer içerikte bir habere yer verdi.¹²⁶ Akdeniz'in en etkili iki önemli gücü olan İngiltere ve Fransa, bir yandan diplomasi yoluyla soruna çözüm bulmaya çalışırken diğer yandan meçhul saldırılar ve tepkiler de devam etti :

*“İNGİLTERE HEYECAN İÇİNDE
Akdenizde tahtelbahirlere karşı harp açılacak
Akdeniz devletlerinin toplantısında mühim kararlar verilmesi bekleniyor
Fransız gazeteleri : ‘Bu korsanlıkların kimin eseri olduğu hemen hemen bellidir, icabeden tedbirler alınmalıdır’ diyorlar...”¹²⁷*

*“Akdeniz Avrupayı nereye sürüklüyor
Dün bir Sovyet gemisi daha torpille batırıldı
Akdeniz konferansı haftaya toplanıyor
İngilterenin Beynelmilel filo teşkili talebinde bulunacağı söyleniyor...”¹²⁸*

Haberin devamında, bu konuda İngiltere ve Fransa'nın ortak hareket etmelerinin konferansın başarılı olmasında önemli rol oynayacağı belirtildi. Yine İngiltere ve

¹²⁴ Cumhuriyet,3 Eylül 1937

¹²⁵ a.y.

¹²⁶ Son Posta,4 Eylül 1937

¹²⁷ Akşam,4 Eylül 1937

¹²⁸ Cumhuriyet,4 Eylül 1937

Fransa tarafından, konferansa İtalya, İspanya, Türkiye, Yunanistan ve Mısır'ın davet edileceğine yer verildi.¹²⁹

Burada üzerinde durulması gereken birkaç nokta bulunmaktadır. Her şeyden önce İngiltere ve Fransa'nın ortak hareket etme kararı almaları, birbirlerine ihtiyaçları olduğu anlamına gelmektedir. Her ikisi de böyle tehlikeli bir konuda tek başına risk almak istememektedir. Çünkü bu konu, İngiltere ve Fransa'yı doğrudan İspanya İç Savaşı'nın içine çekebilir ya da baş şüpheli devlet olan İtalya ile bir sıcak savaşa neden olabilirdi. İtalya ile yaşanabilecek olan bir savaş ise, Almanya'nın da doğrudan bu çatışmanın içerisine girmesini beraberinde getirecekti. Böyle bir alternatif, tarafların hiçbirinin arzu etmeyeceği oldukça riskli bir seçenektir. İngiltere ve Fransa'nın, düzenlenecek olan konferansa Akdeniz'e kıyısı olan diğer bazı devletleri de davet etmeleri ilginçtir. Bize göre, bu iki devlet alınacak önlemlerin sorumluluğunu olabildiğince geniş bir devletler grubuna paylaştırmak istiyorlardı. Bu sayede, üstü kapalı bir şekilde Akdeniz'de, İtalya ve Almanya'ya karşı bir cephe kurulmuş olacaktı. Ayrıca İngiltere ve Fransa, imzalanacak olan bir antlaşma ile de diğer Akdeniz devletlerinin limanlarından ve deniz imkanlarından lojistik amaçlı olarak yararlanabileceklerdi. Konferansa İtalya'nın davet edilmesinin diplomatik taktik gereği olduğunu düşünüyoruz. Bu davet ile, konferansın İtalya'ya karşı toplanmadığı mesajı verilmek istendi. Eğer İtalya, konferansa katılır ve yapılacak olan antlaşmayı da imzalarsa, alınan kararları uygulamak zorunda kalacaktı. İtalya'nın ise böyle bir seçeneği kabul etmeyeceği belliydi. Bu nedenle, İtalya'nın söz konusu konferansa katılma olasılığı hemen hiç yoktu.

Türkiye açısından konuya bakıldığında, sorunun içeriğiyle ilgili farklı argümanlar ileri sürmek mümkündür. Her şeyden önce Türkiye, İspanya'daki iç savaşta taraf bir devlet değildi, bu sorunda doğrudan bir çıkarı da yoktu. Ancak istikrarlı bir İspanya'nın Türkiye açısından daha tercih edilebilir bir alternatif olduğu da bir gerçektir. Bir başka açıdan bakıldığında, İngiltere ve Fransa, kendilerini doğrudan ilgilendiren bir soruna diğer Akdeniz devletleri gibi Türkiye'yi de karıştırmak istiyorlardı. Dolayısıyla, bu iki devletin etkisi ve yönlendirmesi altında toplanacak olan bir konferansa Türkiye'nin katılması bir zorunluluk değildi. Türkiye, konferansa katılmakla ve yapılacak olan antlaşmayı imzalamakla, açıkça sorunun taraflarından biri haline gelecekti. Bu durumda da, İspanya'daki Franco'nun milliyetçileri ve

¹²⁹ a.y.

Mussolini İtalyası ile açık bir zıtlasma ortaya çıkacaktı. Farklı bir açıdan bakıldığında ise, içerisinde bulunduğu dış politik konum Türkiye'yi konferansa katılmaya zorluyordu. Gelişmelerin dışında kalmak Türkiye'yi uluslararası yalnızlığa itebilirdi. Türkiye, daha önce Milletler Cemiyeti'ne üye olmakla ve İtalya'nın Habeşistan'a saldırısı üzerine, cemiyetin aldığı ambargo kararına katılmakla zaten safını belli etmişti. Dönemin İtalyası, Türkiye için kesinlikle güvenilir bir müttefik olamazdı. Bir yıl önce de İtalya'ya karşı kısa süreli bir Akdeniz Paktı deneyimi yaşanmıştı. Bu etkenleri ve arka planı dikkate aldığımızda, dönemin konjonktüründe Türkiye'nin, Akdeniz'in güvenliği ile ilgili toplanması kararlaştırılan konferansa katılması gerekli gözüküyordu. Ancak imzalanacak olan bir antlaşmanın her maddesini, kendisi açısından ayrı ayrı değerlendirip uygun görmediği noktalara muhalefet kaydı koyabilirdi.

Bu süreçte, Akdeniz'deki faili meçhul saldırılar ve konferans konusu Türk basınında gündem olmaya devam etmekteydi. Cumhuriyet gazetesi "Akdenizdeki korsanlık hadiseleri"¹³⁰ başlıklı haberinde, korsan saldırıların sürdüğünü duyurdu.

Ertesi gün ise, İngiltere ve Fransa'nın konferansın içeriği konusunda anlaştıkları görülmektedir :

"Akdeniz Konferansı

*İngiltere ve Fransa esaslarda anlaştı... "*¹³¹

Haberin devamında, Fransa Dışişleri Bakanlığı'nın konferansa davet edilecek devletlerin listesini yayınladığı, listede Fransa ve İngiltere dışında İtalya, Almanya, Yunanistan, Türkiye, Romanya, Yugoslavya, Mısır, Sovyetler Birliği, Bulgaristan ve Arnavutluk'un yer aldığı belirtilmektedir.¹³²

Bir sonraki gün ise, Akdeniz'deki korsanlık olayları karşısında özellikle İngiltere ve SSCB'nin daha kesin ve sert bir tutum izlemeye başladıkları görülmektedir :

"Akdenizde emniyeti tesis için

*İngiltere; açık denizde görülecek İspanyol tahtelbahirlerinin
batırılmasını teklif edecek*

¹³⁰ Cumhuriyet, 5 Eylül 1937

¹³¹ Cumhuriyet, 6 Eylül 1937

¹³² a.y.

*Rusya; gemilerinin batırılmasından italyayı mes'ul tuttuğunu
Roma'ya bildirdi... ”¹³³*

“Sovyet Rusya İtalyayı protesto etti

Meçhul tahtelbahir İtalyanın mı?

*Moskova Romadan batırılan gemilerinin bedelini ve mes'ullerin
tecziyesini istiyor*

*İtalya, Sovyet talebini red ve Akdeniz konferansına iştirak cevabını tehir
etti... ”¹³⁴*

Bu kritik günlerde, SSCB ile İtalya'nın karşı karşıya geldikleri ve birbirlerini suçladıkları gözlemlenmektedir. Aslında yaşanan bu sorunların, ilgili devletler tarafından büyütülmesi halinde, taraflar arasında sıcak bir savaşın çıkması çok güçlü bir olasılıktı. SSCB'nin İtalya'yı suçlayan notasına İtalya, suçlamaları reddederek cevap verdi.¹³⁵ Cumhuriyet gazetesinin aşağıdaki haberinde, bu anlaşmazlığın yansımalarına ve Türkiye'nin de konferansa resmen davet edildiğine yer verildi :

“Rus-İtalyan notaları Avrupa siyasetini karıştırıyor

iki taraf matbuatında itham düellosu başladı

İtalya, Rus protestosuna rağmen konferansa iştirak edecek

Cenova limanında siyaha boyanmış denizaltı gemileri hazır duruyor.

İspanyaya yeni gönüllüler gönderilmesi de muhtemeldir

Dün hükümetimiz de resmen Akdeniz konferansına davet edildi... ”¹³⁶

Akşam gazetesi “Rusya İthamında ısrar ediyor”¹³⁷ ve Son Posta gazetesi “Yeni umumi bir harb korkusu bütün Avrupayı baştan başa sardı”¹³⁸ başlıklı haberleriyle Sovyet Rusya-İtalya anlaşmazlığını ön plana çıkardılar.

Bir gün sonra Türk basınında, İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'ye yaptıkları davet metni ve Türkiye'nin katılmayı kabul ettiğini bildiren cevabi nota yer aldı. Yine bu cevapta Tefik Rüştü Aras'ın Türkiye'yi temsil edeceği de belirtildi.¹³⁹

¹³³ Cumhuriyet, 7 Eylül 1937

¹³⁴ Son Posta, 7 Eylül 1937

¹³⁵ Akşam, 7 Eylül 1937

¹³⁶ Cumhuriyet, 8 Eylül 1937

¹³⁷ Akşam, 8 Eylül 1937

¹³⁸ Son Posta, 8 Eylül 1937

¹³⁹ Cumhuriyet, 9 Eylül 1937

Ertesi gün konferansın toplanma haberi görülmektedir. İtalya ve Almanya'nın söz konusu konferansa katılmayı reddetmeleri ise sürpriz değildi. Üstelik daha önce kurulan Berlin-Tokyo Mihveri'ne İtalya'nın da katılacağı haberi, adeta İtalya'nın konferansı düzenleyen İngiltere-Fransa blokuna bir meydan okuması gibiydi :

“Akdeniz konferansı bugün toplanıyor

Almanya ve İtalya iştirak teklifini reddettiler, Japon-Alman paktına

İtalya da iltihak ediyor... ”¹⁴⁰

“Rusya müdafaaya hazırlanıyor

İngiltere ve Fransa Akdenize yeni gemiler gönderiyorlar

Akdeniz konferansı bugün toplanıyor. İtalya ve Almanya konferansa iştirak için yapılan daveti reddettiler... ”¹⁴¹

Yapılan diplomasi trafiğinin sonucunda Akdeniz'deki deniz güvenliği sorununun görüşüleceği konferans 10 Eylül 1937'de İsviçre'nin Cenevre kenti yakınlarındaki Nyon kasabasında toplandı. Konferansa katılan devletler İngiltere, Fransa, Yugoslavya, Yunanistan, Arnavutluk, Mısır, Türkiye, Romanya ve Bulgaristan ile SSCB idi. Son Posta gazetesi “Akdeniz konferansının ilk kararı”¹⁴², Cumhuriyet gazetesi “Akdeniz konferansı dün toplandı”¹⁴³, Akşam gazetesi “Akdeniz iki muntakaya ayrıldı”¹⁴⁴ başlıklarıyla konferansın toplanışını duyurdular.

Akdeniz Konferansı ya da Nyon Konferansı olarak isimlendirebileceğimiz görüşmelerde, İngiltere ve Fransa'nın kendi isteklerini diğer katılımcı devletlere de kabul ettirdikleri görülmektedir. İngiltere ve Fransa bu sayede, deyim yerindeyse, Akdeniz'deki yangına diğer sekiz devleti de ortak etmiş oluyorlardı. Elbette burada her devletin kendine göre özel bir hesabı vardı. Ama sonuç olarak Franco'nun İspanyol milliyetçileriyle İtalya ve Almanya'nın karşısına on devletten oluşan bir blok çıkıyordu. Nyon Konferansı'nın aldığı temel kararlara baktığımızda; Akdeniz'in genel güvenliğinin İngiltere ve Fransa tarafından sağlanması, diğer imzacı devletlerin de kendi karasularının güvenliğinden sorumlu olmaları en çok dikkat çeken kararlardı. Balkan devletleri, deniz güçlerinin yetersizliğini gerekçe göstererek

¹⁴⁰ Cumhuriyet, 10 Eylül 1937

¹⁴¹ Akşam, 10 Eylül 1937

¹⁴² Son Posta, 11 Eylül 1937

¹⁴³ Cumhuriyet, 11 Eylül 1937

¹⁴⁴ Akşam, 11 Eylül 1937

kendilerinin Akdeniz'in genel güvenliği yerine karasuları ile sınırlı bir sorumluluk istemişlerdi. Bu teklif kabul edildi. Önemli ve ilginç bir ayrıntı da, SSCB donanmasının kontrolünün sadece Karadeniz ile sınırlı olması ve Sovyet gemilerinin Akdeniz'e inmemeleriydi. Burada, aradan çok uzun yıllar geçmesine rağmen, İngiltere ve Fransa'nın XIX.yy'dan kalma kaygılarının devam ettiği anlaşılmaktadır. Yani SSCB, bu iki devletin çıkarlarına dokunmayacak şekilde ancak sınırlı bir müttefik olabiliyordu. Konferans kararlarının özetini aşağıdaki haberlerde görmekteyiz :

*“Nyon Konferansı dünkü içtimada kararlarını verdi
Akdenizde kontrolü İngiltere ve Fransa yapacak, her devlet kendi
karasularını müdafaa edecek*

Balkan memleketleri kontrol işine girmiyorlar... ”¹⁴⁵

*“Konferansta tam anlaşma oldu
Akdenizin kontrolünü Fransa ve İngiltere üzerlerine aldılar
Diğer memleketler yalnız kendi kara sularında kontrolü temin edecekler... ”¹⁴⁶*

*“Akdeniz konferansında tam bir anlaşma oldu
Tatbikata Perşembe günü geçilecek, dün bir tebiliğ neşredildi, Sovyet
gemilerinin Akdenize inmelerine lüzum kalmadı. Kontrolü 60 torpido muhribi
yapacak*

Almanlar da Sovyetlere hücum ediyorlar... ”¹⁴⁷

Nyon Konferansı'nda somut kararların alınması, denizaltı saldırılarında zarar gören devletlerde olumlu karşılanırken İtalya-Almanya cephesi sonuçtan memnun kalmadılar. Bu gelişmenin yansımaları aşağıdaki haberde açıkça görülmektedir :

*“Nyon konferansındaki anlaşma her tarafta memnuniyetle karşılandı
Berlinde tereddüd var. İtalyan gazeteleri bir şey söylemiyorlar
Bütün Paris gazeteleri İngiliz-Fransız çalışma birliğinin nihayet kurulmasını
büyük bir memnuniyetle karşılıyorlar... ”¹⁴⁸*

¹⁴⁵ Cumhuriyet, 12 Eylül 1937

¹⁴⁶ Akşam, 12 Eylül 1937

¹⁴⁷ Son Posta, 12 Eylül 1937

¹⁴⁸ Akşam, 13 Eylül 1937

12 Eylül 1937’de Türkiye’de bir bakanlar kurulu toplantısı yapılarak Nyon Konferansı kararları değerlendirildi.¹⁴⁹ 14 Eylül’de de Nyon Antlaşması katılımcı devletler tarafından imzalanarak resmen yürürlüğe girdi. İtalya, kendisine bildirilen antlaşma metni ile ilgili bazı çekincelerini bildirdi. Ayrıca antlaşmanın en kısa sürede ilgili devletlerin parlamentolarında görüşülüp onaylanması gerekiyordu. Bu nedenle Atatürk, cumhurbaşkanı sıfatıyla TBMM’ni toplantıya çağırdı :

“Nyon itilafı dün imzalandı

Anlaşma bugün tatbik mevkiine giriyor, İngiliz ve Fransız filoları derhal işe başladı

Resicumhur Büyük Millet Meclisini 18 Eylülde içtima davet ediyor

İtalya, konferansın kendisine verdiği, Adriyatik’teki kontrol vazifesini kafi bulmuyor ve kabul etmiyor

.....

Meclisi davet

(Tebliğ) : Nyon’da devletlerle yaptığımız mukaveleyi tetkik ve tasdik etmek üzere Büyük Millet Meclisini 18 Eylül 1937 cumartesi günü saat 14 te içtima davet ediyorum.

Türkiye Reicumhuru

ATATÜRK”¹⁵⁰

Ulus gazetesinde Ahmet Şükrü Esmer “Dış İcmal” sütununda “Korsanlığa karşı tedbir” başlıklı yazısında, Nyon Antlaşması’nın imzalanmasının olumlu olmakla birlikte, alınan kararların uygulanabilmesinin de önemli olduğunu belirtti :

“Nyon konferansı göstermiştir ki İngiltere ve Fransa azimkar hareket ettikleri zaman işler başarılıdır. Ancak şu da hatırd tutulmak gerektir ki Nyon’da karar vermek, işi başarmak demek değildir. Bu günden itibaren mukavele ahkâmının tatbikatına geçilecektir ki kararların verilmesinde olduğu gibi, tatbikında da muvaffakiyet amili azimdir. Habeş ve İspanya harblarına karşı İngiltere ve Fransa tarafından takib edilen siyaset bu iki devletin prestijini hayli sarsmıştır. Korsanlıkla

¹⁴⁹ Cumhuriyet,13 Eylül 1937;Akşam,13 Eylül 1937;Son Posta,13 Eylül 1937

¹⁵⁰ Cumhuriyet,15 Eylül 1937;Akşam,15 Eylül 1937;Son Posta,15 Eylül 1937

mücadele ahkâmının tatbikatında da aynı tereddüd ve korkaklığı göstermek, İngiltere için Akdenizle alakasını tasfiyeye kadar varan bir çığır açabilir.”¹⁵¹

Akşam gazetesinde Feyzullah Kazan “Siyasi İcmal” sütununda “Akdeniz konferansının kararları” başlıklı yazısında, Nyon’da toplanan konferansın kısa sürede sonuçlanmasının ve imzacı devletlerin uzlaşmalarının önemine değindi :

*“Akdeniz konferansı her türlü intizarın hilafında çok kısa bir zamanda müsbet neticelere vardı, bu denizde beynelmilel seyrüseferin emniyetini muhafaza edecek müessir tedbirler alındı. Konferansta verilen kararlar bu toplantıya iştirak eden devletler arasında bir uzlaşma ve tesviye eseridir. General Frankonun muhariplik hakkı tanınmasına Sovyet Rusyanın asla razı olmayacağı muhakkak olduğundan İspanyada harp etmekte bulunan iki tarafın müstakil birer devlet oldukları ve açık denizlerde ecnebi gemilerine karşı abloka vezetmeğe salahiyettar bulundukları tanınmamıştır...”*¹⁵²

Cumhuriyet gazetesinde Yunus Nadi “İspanyol çıkmazı önünde müsella sulh” başlıklı yazısında, Nyon Antlaşması’nın İspanya İç Savaşı ile olan bağlantısına değindi ve barışın ancak silahla korunabileceği bir noktaya gelindiği görüşünü savundu :

*“Akdeniz emniyetini korsanlıktan korumak için tedbir alan devletlerin bu tedbirlerde tamamen sulhcu oldukları açık bir hakikattir. Yalnız şurasını teslim etmemek imkanı yoktur ki bu tedbirlerle, sulhun müsellahan muhafazasına geçilmiş bir vaziyetin mukaddemeleri üzerindeyiz. Bununla sulhun harben muhafazasına mecbur olmak vaziyeti arasında ancak bıçak sırtı kadar bir mesafe vardır...”*¹⁵³

TBMM,18 Eylül 1937’de toplandı ve Nyon Antlaşması’nı onayladı.¹⁵⁴ Dışişleri bakanlığı siyasi müsteşarı Numan Menemencioğlu mecliste yaptığı konuşmada, İspanya İç Savaşı’na ve Akdeniz’deki korsanlık olaylarına değindi, milletvekillerinden onay istedi. Başbakan İsmet İnönü de yaptığı konuşmada,

¹⁵¹ Ulus,14 Eylül 1937

¹⁵² Akşam,14 Eylül 1937

¹⁵³ Cumhuriyet,15 Eylül 1937

¹⁵⁴ Cumhuriyet,19 Eylül 1937;Akşam,19 Eylül 1937;Son Posta,19 Eylül 1937

antlaşmanın gerekliliğine değindi ve meclisten onay istedi. Oylamaya katılan 350 milletvekilinin tamamının “kabul” oyu ile TBMM Nyon Antlaşması’nı onayladı.¹⁵⁵ Nyon Antlaşması 3266 numaralı kanun olarak 20 Eylül 1937’de Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girdi.¹⁵⁶

Nyon Antlaşması ile Akdeniz’de yeni bir sürece girildi. Bu antlaşmanın deniz güvenliğini sağlayabilme açısından önemli bir aşama olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca imzacı devletler, birbirlerinin limanlarından ve deniz imkanlarından da yararlanabileceklerdi. Aslında İngiltere ve Fransa, bu şekilde bir antlaşma olmadan da kendi ticaret gemilerinin ve diğer deniz unsurlarının güvenliğini, donanma güçlerini kullanarak sağlayabilirlerdi. Nyon Antlaşması, kendilerine bu sorunun çözümünde uluslararası bir meşruiyet kazandırdı. İmzacı diğer devletlerin İngiltere ve Fransa limanlarına çok fazla ihtiyaç duymayacakları belliydi. Ancak antlaşma sayesinde, her ikisi de diğer devletlerin limanlarından yararlanabileceklerdi. İngiliz ve Fransız donanması Akdeniz’in her noktasına gitmek durumundaydı. Nyon Antlaşması ile Akdeniz’de kısmi bir deniz güvenliğinin sağlandığı söylenebilir. Fakat tartışmalar ve zıt çıkarlara sahip olan devletler arasındaki anlaşmazlıklar II.Dünya Savaşı’nın başlamasına kadar devam etti. İspanya İç Savaşı’nın tarafları ise, adeta bir ölüm-kalım savaşına girmişlerdi ve hiçbir antlaşmayı dikkate alabilecek bir konumda değillerdi.

Nyon Antlaşması, Akdeniz’deki korsanlık olaylarının önlenmesinde önemli rol oynadı. Sorunun çözümlenmesi üzerine, imzacı devletlerin bazıları 1939’da antlaşmadan çekildiklerini açıkladılar. Dolayısıyla antlaşma resmen geçersiz hale geldi. Türkiye de 8 Nisan 1939’da ilgili devletler verdiği bir nota ile Nyon Antlaşması’ndan çekildiğini açıkladı.¹⁵⁷

e. Hatay’ın Türkiye’ye Katılması (29 Haziran 1939)

Hatay (o dönemdeki ismiyle Sancak) konusu, 1930’ların ikinci yarısında Türk dış politikasını ilgilendiren en önemli konulardan biridir. Hatay, Türkiye’nin güneyinde Suriye sınırında yer alan küçük bir bölgeydi ve yüzlerce yıl Türk yönetiminde

¹⁵⁵ TBMMZC,Devre:5,İçtima Senesi:2,C.19,s.339-351

¹⁵⁶ T.C. Resmi Gazete,20 Eylül 1937,Sayı 3713

¹⁵⁷ Zafer Çakmak,İkinci Dünya Savaşı Öncesi Akdeniz’de Korsan Denizaltılar Sorunu Nyon Antlaşması,IQ Kültür Sanat Yayıncılık,İstanbul 2009,s.116-117

kalmıştı. Türklerin işgalci devletlere karşı yürüttükleri Milli Mücadele döneminde yayınlanan ve ulusal sınırları belirleyen “Misak-ı Milli” isimli belgede Hatay, Türk toprakları arasında kabul edilmişti. Etnik açıdan Türkler çoğunluğu oluşturuyordu, belirli oranda Arap azınlık da vardı. Türkiye ile Fransa arasında imzalanan 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması ile Hatay, o dönemde Fransa’nın yönetimi altında olan Suriye’ye bırakılmıştı. Ancak Türkiye’nin talebiyle, o yıllarda İskenderun Sancağı olarak da anılan Hatay’ın özerk olmasa da özel bir statüde olması ve buradaki Türklerin haklarının korunması karara bağlanmıştı. II.Dünya Savaşı’nın yaklaştığı yıllara kadar Hatay’da küçük çaplı yerel sorunların dışında önemli bir kriz yaşanmadı. Bu süre içerisinde Hatay Fransızlar tarafından yönetildi.

1936 yılına gelindiğinde bölgede yeni bir politik konjonktür ortaya çıktı. Fransa’da aynı yılın Mayıs ayında yapılan seçimlerin sonucunda “Halk Cephesi” ismi verilen ve sol partilerin koalisyonundan oluşan Léon Blum’un başkanlığında yeni bir hükümet kuruldu. Bu hükümet, dış politikada yeni arayışlar içerisine girdi. Fransa bu yıllarda ciddi ekonomik sorunlar ve iç politik istikrarsızlıklarla sarsılıyordu. Ayrıca Hitler Almanyası’nın doğrudan Fransa’ya yönelttiği tehditler de artmış ve Fransa’nın güvenlik kaygıları yoğunlaşmıştı. Özellikle 1935 Mart’ında Hitler’in Versay Antlaşması’nı geçersiz sayması ve hızlı bir şekilde silahlanmaya başlaması, 1936 Mart’ında Fransa’nın sınır güvenliği açısından çok önemli olan Rheinland bölgesini silahlandırması, iki devlet arasında zaten var olan gerginliği doruk noktasına çıkarmıştı. Almanya’nın, I.Dünya Savaşı’nda uğradığı yenilginin rövanşını almak istediği ve ilk hesaplaşacağı devletin de Fransa olduğu biliniyordu. Bu aşamada Fransa, dış politikada bazı yeni uygulamalara geçme gereği duydu. Sömürge ve manda altındaki ülkelerin getirdikleri yüklerden kurtulmak ve kendi asıl coğrafyasına yoğunlaşmak daha mantıklı bir tercih olarak görülmeye başlandı. Bu nedenle aşamalı bir süreç içerisinde uzak bölgelerdeki bazı sömürgelerden çekilmeye karar verildi. Yine bu doğrultuda 1936 yılı içerisinde Suriye’ye bağımsızlık verilmesi ve Fransız kuvvetlerinin bu ülkeden çekilmesi kararlaştırıldı. Konunun Türkiye’yi ilgilendiren yönü ise, o dönemde “Sancak” olarak anılan ve Antakya ile İskenderun’u kapsayan “Hatay” bölgesiydi. Fransa, Hatay’ı Suriye’ye bırakmak istiyordu. Nüfusunun çoğunluğu Türklerden oluşan Hatay’ın geleceğini şansa bırakmak istemeyen Türkiye devreye girdi. Uzun, karmaşık ve gergin süren üç yılın ardından Hatay Türkiye’ye bağlandı.

Yukarıdaki açıklamaların ışığı altında 1936 yılı ortalarında, Hatay bölgesini de kapsayacak olan Suriye'nin bağımsızlığı konusu yavaş yavaş gündeme gelmeye başladı. Henüz tasarı aşamasındaki bazı dış politika değişiklikleri, hükümet kulislerinden basına yansıdı. Cumhuriyet gazetesinin aşağıdaki haberi, sonraki üç yıl içerisinde yaşanacakların bir ön habercisi gibiydi :

“Blum kabinesinin bir kararı

Suriye ve Lübnana istiklal veriliyor

Her iki memleket te ‘Doğu Devletleri’ ismi altında Fransa’nın müttefiki olacak ve Milletler Cemiyetine kabul olunacaktır... ”¹⁵⁸

Yukarıda söz edilen ve bir kulis haberi olarak verilen bilginin, aynı yılın Eylül ayında gerçeğe dönüşmeye başladığı görüldü. Yine Cumhuriyet gazetesindeki “Fransız-Suriye itilafı”¹⁵⁹ başlıklı küçük bir haberde, Paris’te imzalanan bir antlaşma ile Suriye’nin bağımsızlığına giden sürecin başladığı görüldü.

1936 yılının sonlarına doğru Hatay konusunun Türkiye kamuoyunun gündeminde daha fazla yer bulmaya başladığını görüyoruz. Paris’te Fransız hükümet yetkilileriyle görüşmeler yaptıktan sonra demiryoluyla Türkiye üzerinden ülkelerine dönmekte olan bir Suriye heyeti İstanbul’da mola vermişler, bu arada bazı Türk yetkililerle kısa süreli resmi görüşmeler de yapmışlardı. Suriye heyetinin, Fransa’nın Suriye’den çekilmesinden sonra, İskenderun ve Antakya’nın Fransa mandasında olduğu gibi Suriye’ye devredileceğini açıklaması Türkiye’nin dikkatini çekmişti. Hatay’da çoğunlukta olan Türklerin, bölgenin Suriye’ye bağlanması durumunda azınlıkta kalacakları çok açıktı. Türk resmi makamları henüz açık bir tepki vermemekle birlikte -çünkü Fransız işgali devam ediyordu- Türk basınında bu konuda hemen itiraz seslerinin yükseldiği görülmektedir. Cumhuriyet gazetesi, çerçeve içerisinde “Kabul edemeyiz! ”¹⁶⁰ başlıklı bir yazı yayınlayarak İskenderun ve çevresinin Suriye’ye bırakılamayacağını açıkladı. Akşam gazetesinde de, “İskenderun ve Antakya tamamen Türktür ”¹⁶¹ başlıklı yazıda Suriye heyetinin açıklamalarına tepki gösterildi.

¹⁵⁸ Cumhuriyet,18 Haziran 1936

¹⁵⁹ Cumhuriyet,10 Eylül 1936

¹⁶⁰ Cumhuriyet,24 Eylül 1936

¹⁶¹ Akşam,24 Eylül 1936

Devam eden günlerde Hatay konusunun basında gündem olmayı sürdürdüğü görülmektedir. Bu günlerdeki haberlerde genellikle bölgedeki Türklerin haklarına vurgu yapıldı ve azınlık statüsünün kesinlikle kabul edilemeyeceği belirtildi. Cumhuriyet gazetesindeki “İskenderun-Antakya Türkleri”¹⁶² başlıklı yazıda, bölgedeki Türklerin azınlık statüsüne düşürülemeyeceğine vurgu yapıldı. Son Posta gazetesindeki “Türk elden ele devredilemez”¹⁶³ başlıklı yazıda da bölgedeki Türklerin hukukunun antlaşmalarla tanındığı belirtildi.

Birkaç gün sonra ise, Türk dışişleri bakanının Hatay konusunu Milletler Cemiyeti gündemine getirdiği görülmektedir. Dışişleri bakanı Tevfik Rüştü Aras, burada yaptığı konuşmada, Suriye’nin bağımsızlığı konusunda Fransa ile Suriye heyetleri arasında yapılan görüşmelere değindikten sonra Hatay konusunu da konuşmasında açıkça dile getirdi. Bu konuda Türkiye henüz yazılı bir talepte ya da bildirimde bulunmamasına rağmen, Türk dışişleri bürokrasisinin en yetkili isminin bu konuyu uluslararası bir kurulda ve toplantıda gündeme getirmesi önemliydi. Bu şekilde Türkiye, Hatay konusunun taraflarından biri olduğunu sözlü olarak da olsa deklare etmiş oluyordu. Söz konusu gazete haberinde Türk dışişleri bakanının konuşmasındaki konumuz ile ilgili olan kısa bir bölümünü aktarıyoruz :

“İskenderunun istiklal hakkı tanınmalıdır

Dr. Tevfik Rüştü Aras dün Cenevrede Konseye, bu talebimizi resmen bildirdi Fransız murahhası; muahede ahkâmı tekemmül ettikten sonra, Suriye’nin bütün taahhüdlere tamamilen riayet edeceği cevabını verdi

.....

‘Matbuat bu projenin tanzimini haber vermişti. Muhteviyatı henüz meçhuldür. Alakadar toprakların hemen yakınında bulunan ve bundan başka da Fransa ile çok dostane münasebetler idame eden Türkiye’nin böyle bir anlaşmaya olan alakasını tebarüz ettirmeğe lüzum yok gibidir. Memleketin bu iyi komşuluk münasebetlerinden başka beynelmilel mukavelelerden tevellüd eden bir hukuk meselesi dolayısıyla de mezkur anlaşmaya esaslı bir ehemmiyet atfeder. Çünkü mevzuu bahsolan rejimler büyük bir Türk ekseriyetinin ikamet ettiği İskenderun ve Antakya mıntakasını da ihtiva eylemektedir. Fransız hükümetinin, mezkur mıntakayı da halkın kendi işlerini

¹⁶² Cumhuriyet, 25 Eylül 1936

¹⁶³ Son Posta, 25 Eylül 1936

bizzat kendilerinin görmesini temin eden bir muameleden istifade ettireceğini ümid etmek isterim...”¹⁶⁴

Aslında burada Türk dışişleri bakanı Tevfik Rüştü Aras, açıkça Hatay’ın bağımsızlığından söz etmemektedir. Gazeteler, doğrudan sorumluluk makamında olmadıkları için kamuoyunun duygularını ve düşüncelerini daha rahat aktarabilmektedirler. Ancak dışişleri bakanı resmi bir sıfat taşıdığı için dikkatli ve diplomatik bir dil ile konuşma gereği duymaktadır. Henüz Fransa-Suriye görüşmeleri devam etmektedir. Bakanın konuşmasında vurguladığı “halkın kendi işlerini bizzat kendilerinin görmesi” ifadesi diplomaside “ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı= self determinasyon” ile ilgilidir. Hatay’da nüfusun çoğunluğunun Türklerden oluştuğu dikkate alındığında, bu durumun bağımsızlığa giden yolu açacağı da rahatlıkla söylenebilir.

Bu süreçte basın, Hatay konusunu ulusal sorun olarak görme ve bu yönde yayınlar yapma çizgisini sürdürmekteydi. Cumhuriyet gazetesindeki “ANTAKYA BİZİMDİR!”¹⁶⁵ başlıklı yazı bu konudaki çok sayıda örnekten biridir. Bu yazıda, Antakya ve İskenderun’un Türk yurdu olduğunu ve vazgeçilemeyeceğini belirten duygusal satırlara yer verildi.

1936 yılı Ekim ayının başlamasıyla birlikte hem Suriye’nin bağımsızlığı ve Fransa’nın çekiliş süreciyle ilgili gelişmelerin arttığı hem de Türkiye açısından Hatay konusunun dış politikada daha fazla önem kazanmaya başladığı görülmektedir. Bölgedeki Türklerin Suriye’nin yeni parlamentosunun belirlenmesi amacıyla yapılması kararlaştırılan milletvekili seçimlerini boykot etmeleri konusu Türk basınında geniş yer buldu ve desteklendi. Cumhuriyet gazetesinde “Hakverdi” imzasıyla yayınlanan “Sancak Türklerinin protestosu”¹⁶⁶ başlıklı bir haberde, Hatay Türklerinin Suriye seçimlerini boykot kararı övgü dolu ifadelerle sunuldu.

Hatay sorunun yeni alevlenmeye başladığı günlerde, dönemin Türk basınında dikkat çeken özelliklerden biri de, Hatay Türklerinin kendi aralarında bölünmeden birlikte hareket etmeleri ve ortak kararlar almalarının teşvik edilmesi idi. Bazı ulusal gazeteler bölgeye özel muhabirler göndererek doğrudan ve sağlıklı haberler almaya

¹⁶⁴ Cumhuriyet, 29 Eylül 1936

¹⁶⁵ Cumhuriyet, 1 Birinciteşrin 1936

¹⁶⁶ Cumhuriyet, 2 Birinciteşrin 1936

özen gösterdiler. Cumhuriyet gazetesindeki “SANCAK TÜRKLERİ”¹⁶⁷ başlıklı haberde, Hatay Türklerinin ortak hareket etmeleri sevindirici bir bilgi olarak sunuldu.

Ekim ayının ilk haftasından itibaren Türk ulusal basınında Hatay konusunun yoğun bir şekilde işlendiği gözlemlenmektedir. Sorunun siyasi boyutuyla ilgili haberlerin dışında Hatay’ın tarihi, Türkler tarafından fethi, İskenderun ve Antakya’dan resimler ve yazılar vb. içerikteki konular sıkça işlendi. Bu yayın politikasının kamuoyunun Hatay konusunu benimsemesinde önemli bir etkisinin olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Hatay’daki Fransız yerel yöneticilerinin yeni süreçte bölge Türklerine kötü davrandıkları, idari konularda ve resmi kurumlardaki basit bürokratik işlerde sürekli sorun çıkardıkları biliniyordu. Bu olumsuzluklar ile ilgili haberler de Türk basınında yer alıyor, dolayısıyla Fransa’nın tepki çeken uygulamaları Hatay Türklerinin bir an önce bağımsızlıklarını kazanmaları gerektiği yolundaki görüşleri güçlendiriyordu.

Bu süreçte 9 Ekim 1936 tarihi Türkiye açısından özel bir öneme sahiptir. Bu tarihte Türkiye tarafından Fransa’ya bir nota verildi. Bu notada Fransa’dan, Suriye ve Lübnan’a verilecek bağımsızlık gibi İskenderun ve Antakya’ya da bağımsızlık vermesi istendi. Bu nota ile Türkiye bir hafta önce sözlü olarak katıldığı Hatay sorununa, bu kez resmi olarak katılmış ve devlet olarak taraf haline gelmiş oldu. Dolayısıyla Hatay konusunda sadece Fransa’nın ve Suriye’nin değil aynı zamanda Türkiye’nin de görüşünün alınması ve tepkisinin ölçülmesi gerekmektedir. Ancak devam eden süreçte, Fransa’nın oyalayıcı bir politika izlediği görülecekti.

Türkiye’nin Fransa’ya verdiği notadan dönemin Türk basınında da söz edildi ancak notanın içeriği ile ilgili fazla ayrıntı yer almadı. Son Posta gazetesi “İskenderun için dün Fransaya nota verdik”¹⁶⁸, Akşam gazetesi “Antakya ve İskenderun meselesi hakkında Fransaya nota verdik”¹⁶⁹ başlıklarıyla okuyucularını bilgilendirdiler. Birkaç gün sonra ise Akşam gazetesinde, “Notamız çok iyi karşılandı”¹⁷⁰ başlıklı haberde, Türkiye tarafından Fransa’ya verilen notanın içeriği hakkında bazı bilgiler verildi. İskenderun ve Antakya’nın bağımsızlıklarını elde etmelerinin istendiğine vurgu yapıldı.

1 Kasım 1936’da TBMM’nin yeni yasama dönemi açılışında bir konuşma yapan Atatürk, Hatay konusuna da değindi. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı sıfatıyla,

¹⁶⁷ Cumhuriyet,3 Birinciteşrin 1936

¹⁶⁸ Son Posta,10 Birinci Teşrin 1936

¹⁶⁹ Akşam,10 Teşrinievvel 1936

¹⁷⁰ Akşam,14 Teşrinievvel 1936

en yetkili ve üst makam olarak bu konunun ulusal bir sorun olduğunu söyledi. Böylece Türkiye, Hatay konusunun takipçisi olacağını bir kez daha ve güçlü bir şekilde resmen ifade etmiş oluyordu. Doğal olarak bu sözler, basında da geniş yankı buldu :

“Meclis bugün Atatürkün çok mühim bir nutkile açıldı

Büyük önder nutkunda diyor ki :

‘Bu sırada milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük mesele hakiki sahibi öz Türk olan İskenderun ve Antakya havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde ciddiyetle ve katıyetle durmağa mecburuz. Daima kendisile dostluğa çok ehemmiyet verdiğimiz Fransa ile aramızda tek ve büyük mesele budur. Bu işin hakikatini bilenler ve hakkı sevenler alakamızın şiddetini ve samimiyetini iyi anlarlar ve tabii görürler’

Kamutayın bütün azası bu sözleri çok şiddetli ve sürekli alkışlarla karşıladı... ”¹⁷¹

“Atatürk’ün Millete Hitabı

‘Bu sırada milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük bir mesele, hakiki sahibi öz Türk olan İskenderun-Antakya ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde ciddiyet ve kat’iyetle durmıya mecburuz’

Ulu Önder, dün çok mühim bir nutukla Büyük Millet Meclisini açtılar ”¹⁷²

“ATATÜRK yeni direktifler verdi

MECLİSTE HEYECANLI BİR GÜN

Atatürkün mühim nutku ‘Varol’ sesleriyle karşılandı

Nutkun İskenderun-Antakya ve havalisi mukadderatı üzerinde bütün milletin hassasiyetini ifade eden kısmı meclisin coşkun tezahüratına vesile vermiştir.. ”¹⁷³

Kasım ayının ilerleyen günlerinde de, Türk basınında Hatay konusunu sahiplenilen ve yerel Fransız yöneticilerinin haksız uygulamalarını eleştiren yayınlar devam etti.

Suriye’deki Fransız manda yönetiminin sona ermesi kararı alınması üzerine, ülkede 15-16 Kasım 1936’da seçimlerin yapılması ve yeni bir yönetimin oluşturulması süreci başladı. Ancak bu aşamada Hatay Türkleri kritik bir karar

¹⁷¹ Akşam,1 Teşrinisani 1936,II.Baskı

¹⁷² Cumhuriyet,2 İkinciteşrin 1936

¹⁷³ Son Posta,2 İkinciteşrin 1936

vermek zorundaydılar. Suriye’deki seçimlere katılmaları, bir yönüyle de Hatay’ın Suriye’nin bir parçası olduğunu kabul etmek anlamına gelecekti. Bu nedenle Hatay Türkleri yukarıda da söz edildiği gibi Suriye seçimlerine katılmama kararı aldılar. Bu arada 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı’nı kutlama töreni yaptığı için Antakya Türk Kız Lisesi’nin Fransız manda yönetimi tarafından kapatılması, diğer haksız uygulamalar ile birleşince Hatay Türkleri, yeni dönemde kendi gelecekleri konusunda ciddi bir karar aşamasında olduklarını fark ettiler. Seçimlere katılmama kararı ve bu doğrultudaki gelişmeler Türk basınında önemli gündem konuları olmaya devam etti. Cumhuriyet gazetesi “Suriyede seçim başlarken”¹⁷⁴ başlıklı haberde, Hatay Türklerinin seçimlere katılmama kararını ön plana çıkardı.

Hatay’ın etnik kompozisyonunun çeşitliliği nedeniyle, bölgenin geleceği hakkında bir fikir birliğinin sağlanması çok önemliydi. Aşağıdaki haber, bu fikir birliğinin sağlanma aşamasında olduğunu göstermektedir :

“ANTAKYANIN KARARI

Alevi ve Ermeniler de Suriye seçimine iştirak etmiyecekler...”¹⁷⁵

Türk dışişleri bakanlığının 9 Ekim 1936’da Fransa’ya verdiği ve Hatay’a bağımsızlık verilmesini isteyen notaya 10 Kasım’da Fransa tarafından cevap verildi. Ancak Türkiye’nin Paris büyükelçiliği aracılığıyla bir cevap şeklinde iletilen notanın tam metni 14 Kasım’da Türkiye’ye bildirildi. Türkiye de cevabi notasını 17 Kasım’da Fransa’ya iletti. Ancak bu karşılıklı notaların içeriği hakkında ilk günlerde basında fazla ayrıntı yer almadı. Ayrıntılar birkaç gün sonra ortaya çıkacaktı. Aşağıdaki haber Fransa’nın, Hatay konusunda Türkiye ile farklı görüşlere sahip olduğunu göstermekte ve yine Fransa’nın Hatay’ı Türkiye’ye bırakmamak için farklı kombinezonları deneyeceğinin belirtilerini taşımaktaydı :

“Fransanın notamıza cevabı

Cevap Ankaraya geldi

Fransa Sancak meselesini müzakere için yeni Suriye hükümetinin teşekkülünü bekliyor...”¹⁷⁶

¹⁷⁴ Cumhuriyet, 10 İkinciteşrin 1936

¹⁷⁵ Cumhuriyet, 13 İkinciteşrin 1936

¹⁷⁶ Son Posta, 14 İkinciteşrin 1936

Bu günlerde, Hatay'daki Fransız yönetiminin, bölgedeki yerli halka karşı uyguladığı baskılarda bir artış görüldü. Bölge halkının Fransızlar tarafından zorla seçimlere katılımlarının sağlanmak istenmesini, Fransa'nın Hatay'ı Suriye'ye bırakmak istediği şeklinde yorumlamak mümkündür. Cumhuriyet gazetesinin aşağıdaki haberi, Hatay'da durumun karmaşık ve tehlikeli bir noktaya doğru gittiğini göstermekteydi :

*“Antakya’da Vaziyet Nazik Bir Safhada
Türk halkı dipçikle intihaba iştirak ettirilmek isteniyor...”¹⁷⁷*

Suriye'deki milletvekili seçimleri konusunda, Fransızların Hatay'da gereksiz yere aşırı önlemlere başvurdukları görülmektedir. Bu durumun Hatay Türklerinin Suriye'den uzaklaşma ve Türkiye ile bütünleşme eğilimini güçlendirmesi kaçınılmazdı. Ayrıca yaşanan olumsuzluklar Türkiye-Fransa ilişkilerini de olumsuz etkileme potansiyeline sahipti. Bu süreçte Fransızların, baskının dozajını kaçırdıkları ve gelişmelerin kontrolden çıkma noktasına geldiği anlaşılmaktadır. Son Posta gazetesi “Sancakta karışıklıklar çıktı”¹⁷⁸ başlıklı haberinde, bölge Türklerinin seçimlere katılımlarının zorla sağlanmak istenmesinden ve alınan askeri önlemlerden söz etti. Akşam gazetesi de “Antakya ve Iskenderunda tazyik siyaseti devam ediyor”¹⁷⁹ başlığını kullandı.

Hatay'da oldukça olaylı ve kargaşa içerisinde geçen seçim atmosferi nihayet sonuçlandı. Seçimlere Hatay'da çok sınırlı düzeyde bir katılımın olduğu görüldü. Türk basınındaki izlenimlere göre Türkiye'nin de beklentisi bu yöneydi. Ortaya çıkan sonuç seçimlere katılmama beklentisinin gerçekleştiğini gösterdi :

*“Bütün tazyik ve işkencelere rağmen
Antakya ve Iskenderunda meb'us intihabatına bir Türk bile iştirak etmedi...”¹⁸⁰*

¹⁷⁷ Cumhuriyet,15 İkinciteşrin 1936

¹⁷⁸ Son Posta,16 İkinciteşrin 1936

¹⁷⁹ Akşam,16 Teşrinisani 1936

¹⁸⁰ Cumhuriyet,17 İkinciteşrin 1936

Haberin devamında seçimle ilgili ayrıntılara değinilmekte, 40.000 nüfuslu Antakya’da sadece 190 kişinin oy kullandığı özellikle belirtilmektedir.*

Cumhuriyet gazetesinde İsmail Müştak Mayakon “Fasid bir intihab” başlıklı yazısında, Hatay Türklerinin Suriye’de yapılan seçimlere zorla katılımlarının sağlanmak istenmesinin yanlışlığı ve olumsuz etkileri üzerinde durdu :

“Antakyada Türklere yapılan tazyik genc Suriye için hiç te iyi bir başlangıc değildir

Eğer bu hareketler vaktile Fransa ile yaptığımız muahedenin kalkması demekse biz bunu kolaylıkla ve bütün avakıbile kabul ederiz.

.....

Ancak derhal söylemeliyiz ki Arab istiklalinin bir işaret ve ifadesi olan bu intihabat Suriye Arablığı saha ve çerçevesini aşarak Suriyelilerle ve Suriyelilikle hiçbir alakası olmıyan Hatay Türklerinin hakimiyet ve hürriyeti siyasiyeleri aleyhine bariz bir tecavüz şeklini almakla daha bidayette fasid bir yola sapmış bulunuyor... ”¹⁸¹

Türk dışişleri bakanlığı, Fransa’ya cevabi notasını ilettikten sonra “Beyaz Kitap” isimli bir kitapçık yayınladı. Bu kitapçıkta, Fransa’nın daha önce Türk notasına verdiği cevap, Türkiye’nin karşı cevabı ile Hatay sorununun geçmişi özetlendi. Basında da Beyaz Kitap ve içeriği hakkında bilgiler yer aldı. Buna göre Fransa, Hatay konusunda Türkiye ile görüşmeler yapmaya açık olduğunu ancak 20 Ekim 1921’de Ankara’da iki taraf arasında imzalanan antlaşma ile Türkiye-Suriye sınırının belirlendiğini, Sancak bölgesinin (Hatay’ın) Suriye’den ayrılamayacağını ve ayrı bir devlet kurulamayacağını, Suriye’nin parçalanmasına neden olacak böyle bir uygulamaya karşı olduğunu resmen Türkiye’ye iletti.¹⁸² Yani Fransa, Hatay’ın Suriye’de kalmasından yana olduğunu açıkça ortaya koyuyordu. Suriyeliler Hatay’ın kendi sınırları içerisinde kalmasını istediklerine ve Hatay Türkleri de kendi imkanlarıyla istedikleri gibi bir sonuç alamayacaklarına göre, sorunun çözümü

* Gazetenin 20 İkinciteşrin 1936 tarihli nüshasında da, Antakya’da 5829 seçmenden hepsi memur, jandarma ve Taşnak Ermenisi olan 319 kişinin oy kullandığı, resmi seçim sonuçlarına dayanılarak duyuruldu.

¹⁸¹ Cumhuriyet, 18 İkinciteşrin 1936

¹⁸² Cumhuriyet, 22 İkinciteşrin 1936

doğrudan Türkiye'nin politikasına bağlı hale gelmekteydi. Bu nedenle Hatay konusu bu yıllarda Türkiye'nin en önemli dış politika konularından biri haline gelecekti.

Türkiye'nin Fransa'ya verdiği cevabi notanın içeriğine bakıldığında ise, Hatay konusunda Türkiye'nin kararlı bir duruş sergilediği görülmektedir. Türkiye'nin bu konudaki temel argümanları, 1921 antlaşmasının imzalandığı tarihte Suriye isimli bir devletin mevcut olmadığı, bu antlaşma ve Lozan Antlaşması'na göre Türkiye'nin Hatay'ı şartlı olarak Fransa'ya bıraktığı, Fransa'nın Suriye'den çekilmesiyle de bölgenin geleceğinin yine bu iki antlaşmaya dayanarak bölgenin Türk halkı tarafından belirlenmesi gerektiği şeklinde oldu. Ayrıca Türkiye, Fransa söz konusu antlaşmalara uygun hareket etmezse, kendisinin de aynı şekilde davranacağını, yeni durumda ise sınır konusunun Türkiye ile Suriye arasında görüşülmesinin gerekeceğini bildirdi.¹⁸³

Yukarıdaki gelişmeler dikkate alındığında, Hatay konusunun kolaylıkla sonuçlandırılacak bir özellikte olmadığı, tarafların bu konudaki kararlılıklarının önemli olduğu ve sorunun çözümü için bir süre beklemek gerektiği anlaşılmaktadır. 25 Kasım tarihli Cumhuriyet gazetesinde, Hatay konusunun Milletler Cemiyeti'ne götürülme olasılığından, Ankara'daki Fransız büyükelçisinin bu yönde görüşmeler yaptığından söz edilmektedir.¹⁸⁴ Son Posta gazetesi ise "Fransa Sancak ihtilafının Milletler Cemiyetinde görüşülmesini teklif etti"¹⁸⁵ başlıklı haberinde, bu konuda daha kesin ifadeler kullandı.

Fransa'nın Hatay'ı Türkiye'ye bırakmama görüşü kesin olarak belli olduğuna göre, konuyu Milletler Cemiyeti'ne götürerek sürüncemede bırakmak, uygun bir konjonktürde ise *de facto* bir durum oluşturarak Hatay'ı Suriye'de bırakma şeklinde bir politika izlemesi güçlü bir olasılıktı.

Kısa süre sonra beklenen oldu ve Hatay konusunun Milletler Cemiyeti'nde görüşülmesi kararlaştırıldı. Türkiye ile Fransa'nın görüşleri arasında bu konuda bir uzlaşma olmadığı anlaşılmaktadır, mevcut konjonktürde uzlaşma olması da mümkün değildi. Cumhuriyet gazetesi, kararı "Sancak Davası Milletler Cemiyetine gidiyor"¹⁸⁶ manşetiyle duyurdu.

Dışişleri bakanı Tevfik Rüştü Aras, TBMM'de yaptığı konuşmada Hatay sorunu ile ilgili olarak Türkiye ile Fransa arasında gerçekleşen nota sürecinden ve sorunun

¹⁸³ a.y.

¹⁸⁴ Cumhuriyet, 25 İkinciteşrin 1936

¹⁸⁵ Son Posta, 25 İkinciteşrin 1936

¹⁸⁶ Cumhuriyet, 28 İkinciteşrin 1936

geçmişinden söz etti, Fransa'nın yaklaşımı ile Türkiye'nin bu konudaki tezini özetledi. Konuşmasının sonunda da Hatay konusunun Milletler Cemiyeti'ne götürülme kararının arka planını anlattı. Cumhuriyet gazetesinden, Tevfik Rüştü Aras'ın konuşmasındaki bu karar ile ilgili bölümü aktarıyoruz :

“.....

Cemiyeti Akvama gideceğiz

Milletler Cemiyeti Konseyine müracaate muvafakatimizi, keyfiyeti firkamız içtimasında bahse koyduktan sonra Fransa büyük elçisine ifade ettim. Şimdi İskenderun, Antakya ve havalisinin mukadderatı meselesi Milletler Cemiyetinin tetkik ve mütaleasının alınmasına tecil edilmiş oluyor. bu suretle Milletler Cemiyeti bizim için milli ve büyük bir meselemizle iştigal etmeğe, hele sulh ve iktisadi bakımdan şimali İranın cenub kısmından başlayarak Türkiyenin Van gölünün ve Diyarbekirin cenub muntakasını teşkil eden büyük bir kıt'asile Irakın şimalini ve Suriyenin şimalinde küçük bir muntakayı ihtiva etmek üzere Yakınşarkın kocaman bir sahasile Akdeniz ve Avrupa arasındaki mübadelelerin tek esaslı bir limanı olan bu Türk muntakasının emniyet ve istikbali hakkında mütaleasını bildirmeğe davet edilmiş oluyor.

Hariciyemiz mutad gayretini sarfedecektir

Hariciyemizin bu safhayı da dikkat ve itina ile takib edeceğini temin ederim. Şimdi bu suretle harekete müsaade ve itimad buyurmanızı rica ederim. Huzurunuzda vaziyeti daima adım adım olduğu gibi arzedeceğim. İcab eden kararı almak her vakit sizindir.”¹⁸⁷

Türkiye, Fransa'nın konuyu Milletler Cemiyeti'ne götürme teklifini kabul ederek en azından şimdilik Hatay nedeniyle savaş çıkmasını istemediğini, diplomasiye öncelik verdiğini göstermiş oldu. Ancak burada Türkiye açısından şöyle bir riskten söz edilebilir; daha önce Musul konusunda olduğu gibi Milletler Cemiyeti Hatay hakkında da Türkiye'nin aleyhinde bir karar alabilirdi. Fransa'nın İngiltere ile birlikte Milletler Cemiyeti'nin iki yönlendirici devletinden biri olduğu düşünüldüğünde bu çok güçlü bir olasılıktı. Buna karşılık Türkiye'nin elinde de kendi lehine kullanabileceği bazı dış politika araçları vardı. Her şeyden önce Avrupa'da dış politik gündem oldukça gergindi ve Fransa, Hitler Almanyası'nın ağır

¹⁸⁷ a.y.

baskısı ve tehdidi altındaydı, bu tehdit giderek artıyordu. Bu tarihte Fransa'da iç politik ortamın oldukça istikrarsız olduğunu da unutmamak gerekiyor. 1936 Haziran'ında sosyalistlerin lideri Léon Blum başkanlığında sol partilerden oluşan ve "Halk Cephesi" ismi verilen bir koalisyon hükümeti kurulmuştu. Ancak koalisyon sağlam temellere dayanmıyordu. Ülkede sağ kanat ile sol gruplar arasında çok ciddi gerginlikler ortaya çıkmıştı. Halk Cephesi Hükümeti, bazı sömürgeleri gözden çıkararak kıta Avrupası'na yoğunlaşma yanlısı bir dış politika perspektifine sahipti. Ayrıca Hatay, Musul gibi zengin petrol kaynaklarına sahip olan bir bölge de değildi. Konunun Fransa açısından bir başka boyutu ise, karşı karşıya bulunduğu güvenlik sorunları ve sömürgelerinin dağınıklığı nedeniyle askeri gücündeki görece zayıflıktı. Suriye ve Lübnan'dan çekilme sürecini başlatan Fransa'nın, doğrudan bir çıkarının bulunmadığı Hatay gibi küçük bir bölge için Türkiye ile savaşması ya da uzun süre diplomatik direnç göstermesi mümkün değildi. Türkiye ise, 1932'de üye olduğu Milletler Cemiyeti'nde belirli düzeyde bir diplomatik deneyim kazanmıştı, Montrö Sözleşmesi ile kazanılan uluslararası diplomatik başarı da Türkiye'nin kendisine olan özgüvenini artırmıştı. Sonuç olarak Hatay sorununun Türkiye'nin istediği şekilde çözümlenebilmesi, Türkiye'nin göstereceği kararlı ve aktif dış politikaya bağlıydı.

Hatay konusunda bir yandan diplomatik süreç işlerken diğer yandan da ilginç bir şekilde yerel Fransız yöneticiler bölge Türklerine olan baskılarını artırdılar. Hatay'daki Fransız memurlarının Türklere karşı olumsuz uygulamaları Paris'in bilgisi ve izni dışında olamayacağına göre Fransa'nın amacı ne olabilirdi? Bu soruya kesin bir cevap vermek mümkün olmamakla birlikte, kişisel görüşümüz, Fransa'nın amacının Hatay Türklerini baskıyla yıldırarak Türkiye'ye göç etmelerini sağlamak olabileceği güçlü bir olasılık olarak karşımıza çıkıyor. Çünkü konu Milletler Cemiyeti'ne gideceğine göre, burada nüfus konusu mutlaka gündeme gelecekti, belki de bölgedeki etnik yapıyı belirlemek üzere yeni bir sayım da yapılabilecekti. Bu durumda Hatay'daki Türk nüfusunun az olması, Türkiye'nin tezini çürütecek ve bölgenin Suriye'de kalması konusunda güçlü bir argüman ortaya çıkacaktı. Ayrıca Fransa'nın bir başka amacının da, Türkiye-Suriye-Fransa arasında sürekli bir çekişme konusu haline gelen sorunun, Hatay'da yaşayanlar üzerinde olumsuz bir etkide bulunması, Türkiye'nin ısrarı nedeniyle bu tür olumsuzlukların yaşandığı şeklinde bir algı oluşturmak olduğu da söylenebilir. Bütün bu yaşananlardan Fransa'nın bölgedeki yerel memurlarını sorumlu tutarak kendisini savunma refleksi gösterebileceği, bu arada Türkiye'nin ve Türk kamuoyunun da Hatay konusundaki

duruşunu ve kararlılığını test edebileceği de tahmin edilebilir. Avrupalı büyük devletlerin dünyanın farklı bölgelerindeki sömürgelerinde yaptıkları uygulamalar bu konuda bize önemli ipuçları sunmaktadır.

Aynı dönemde Türk basını konuya olan ilgisini sürdürmektedir. Son Posta gazetesi “Sancak’ta tazyik hala şiddetle devam ediyor”¹⁸⁸, Akşam gazetesi “Antakya ve Iskenderunda Türk halkına yapılan tecavüz durmadı”¹⁸⁹, Cumhuriyet gazetesi “Sancak’taki kardeşlerimize zulüm yapılmasına asla müsaade edemeyiz!”¹⁹⁰ başlıklı haberleriyle, Hatay Türklerine yapılan baskıların sürdüğünü duyurdular.

Hatay’da, siyasi belirsizliğin kısa süre içerisinde günlük yaşamı da etkileyen bir kaosa dönüştüğü görülmektedir. Türk basını, bir yandan Türkiye kamuoyuna sağduyu çağrısı yaparken, diğer yandan da Türkiye’nin bu sorunu gerekirse askeri güç yoluyla çözebileceğini açıkça ifade etmekteydi. Sonraki günlerde de Hatay Türklerinin yaşadıkları sorunlar gündem olmaya devam etti.

İki hafta sonra Hatay konusu Cenevre’de Milletler Cemiyeti’nde görüşülmeye başlandı. Burada Türkiye, açıkça ve resmen Hatay’ın Suriye’ye bağlanmasına karşı olduğunu, bölgeye bağımsızlık verilmesini ve Fransız kuvvetlerinin de Hatay’dan çekilmesi görüşünü savundu. Milletler Cemiyeti’nde Hatay konusunda yapılan görüşmelerde Fransa’nın ilginç ve kurnaz bir taktik izlediği görülmektedir. Türkiye, sorunun Türkiye ile Fransa arasında olduğunu savunurken Fransa ise, sorunun Türkiye ile Milletler Cemiyeti arasında olduğunu iddia etti. Bu sayede Fransa’nın, Hatay sorununu klasik bir mandaterlik sorununa indirgemek ve Türkiye’yi geniş bir devletler grubu ile karşı karşıya getirmek istediği anlaşılmaktadır. Böyle bir durumda da Türkiye’nin tezinin reddedileceği çok açıktı.

Yoğun görüşmelerin ardından üç gün sonra Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından Hatay sorunu ile ilgili geçici bir karar alındı. Buna göre Fransa, bölgeye sonradan getirdiği takviye askerlerini geri çekecek ve yine bölgeye Milletler Cemiyeti tarafından üç kişilik müşahit (gözlemci) bir heyet gönderilecekti. Bu heyet 1937 Ocak ayı sonuna kadar Hatay’da sadece gözlem yapacaktı. Hatay’daki olayları inceleme, sorunun çerçevesini araştırma ve çözüm önerilerinde bulunma gibi görevleri bulunmayan ve görevi rutin bir gözlem ile sınırlı olan böyle bir komisyonun kurulmasına Türkiye karşıydı. Türkiye, daha kapsamlı bir komisyon

¹⁸⁸ Son Posta,29 İkinditeşrin 1336

¹⁸⁹ Akşam,29 Teşrinisani 1336

¹⁹⁰ Cumhuriyet,30 İkinditeşrin 1336

istiyordu. Ancak sorun çıkaran taraf olmamak amacıyla bu öneride çekimser oy kullandı ve bu şekilde gözlemci heyet kararı alındı. Üç kişilik müşahit heyet üyeleri İsviçreli, Hollandalı ve Norveçli olacak ve doğu meseleleri konusunda uzman kişilerden seçileceklerdi.¹⁹¹

Her şeye rağmen, Milletler Cemiyeti tarafından Hatay'a gözlemci de olsa bir heyetin gönderilecek olması önemli bir diplomatik adımdı. Bu şekilde Türkiye'nin resmen sorunun bir tarafı haline gelmesi uluslararası arenada genel kabul görüyordu. Ertesi günkü haberlere baktığımızda, bölgeye tarafsız bir komisyonun gelecek olmasının Suriye tarafında hoş karşılanmadığı anlaşılmaktadır. Türk tarafı ise, Hatay'da dayandığı tezlerin güçlü olması nedeniyle daha rahattı.

Bu arada, Hatay konusunda Fransa'da yaşanan iç tartışmalar da Türk basınında yankı bulmaktaydı. Kendisi açısından birincil öneme sahip sorunlarla karşı karşıya bulunan Fransa'nın, kendi coğrafyasından çok uzaktaki küçük bir bölge için Türkiye ile ilişkilerini gerginleştirmemesi gerektiği yüksek sesle ifade edilmeye başlandı. Doğal olarak bu tür gelişmeler Türkiye'de olumlu karşılandı. Aşağıdaki haberde bu atmosferin izleri görülmektedir :

“Fransızlar Türk tezini yavaş yavaş anlamağa başladılar

Bir Fransız diplomatı, ‘Fransa, kendisini yakından alakadar etmiyen böyle bir mesele için Türklerle dostluğunu tehlikeye sokamaz’ diyor... ”¹⁹²

Bu sırada Paris'te yapılan Türkiye-Fransa ikili görüşmelerinde ilginç bir gelişme de yaşandı. Türkiye tarafından Fransa'ya resmen bir öneri sunuldu. Buna göre Suriye, Lübnan ve Hatay müstakil devletler olmak üzere bir konfederasyon oluşturacaklardı. Bu sayede Türkiye'nin istediği Hatay'ın bağımsızlığı tezi de gerçekleşmiş olacaktı. Ancak Fransa bu öneriyi reddetti ve muhtariyet (özerklik) görüşünde ısrar etti. Bu nedenle birkaç gün süren bu görüşmelerden kesin bir sonuç alınamadı.¹⁹³

Bu arada Hatay'daki Fransız yönetiminin Türklere yönelik baskı ve yıldırma faaliyetleri de hız kesmeden devam ediyordu. Fransız yerel makamlarının Milletler

¹⁹¹ Cumhuriyet,18 Birincikanun 1936;Son Posta,17-18 Birincikanun 1936; Akşam,17 Kanunuevvel 1936

¹⁹² Cumhuriyet,21 Birincikanun 1936

¹⁹³ Akşam,23 Kanunuevvel 1936;Cumhuriyet,24 Birincikanun 1936; Son Posta,24 Birincikanun 1936

Cemiyeti'nin göndereceği gözlemci komisyonu yanlış yönlendirmek için hazırlıklar yaptıkları da Türk basınına yansıdı. Bu konuyu Akşam gazetesi “Müşahitler acele yola çıkıyorlar”¹⁹⁴, Son Posta gazetesi “Müşahitler Sancağa hareket ettiler”¹⁹⁵ başlıklı haberlerinde okuyucularına duyurdular.

Milletler Cemiyeti tarafından oluşturulan müşahit heyeti 2 Ocak 1937'de Hatay'a ulaştı.¹⁹⁶ Ancak Türk basınında bu komisyonun gözlemlerinden ciddi bir beklentinin olmadığı da açıkça anlaşılmaktadır.¹⁹⁷

Sembolik de olsa gözlemci bir komisyonun Hatay'a gelmesinin, buradaki -kendi kusurlarını bilen-Fransız yöneticilerini kaygılandığı ve bazı tepkisel uygulamalara yönelttiği anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda Fransızların, Türklerin komisyon üyeleriyle görüşme ve yaşadıkları sorunları anlatmalarını engelleme çabası içerisine girdikleri görüldü. Bu yaşananlar da, beklenene gibi Türk basınında tepkiyle karşılandı. Cumhuriyet gazetesi “Müşahid heyeti aldatmak için dolablar çevriliyor”¹⁹⁸ başlığıyla yaşananları gündeme taşıdı. Son Posta gazetesi ise “Türk milleti istiklalsiz yaşayamaz”¹⁹⁹ başlıklı haberin içeriğinde bu konuya değindi.

Gözlemci heyetin çalışmaları sonraki günlerde de yerel Fransız yöneticiler tarafından yönlendirilmeye ve Türkler ile doğrudan görüşmeleri engellenmeye çalışıldı. Bölgedeki Türklere yönelik baskılar ise devam etti. Hatay Türkleri sürekli mitingler ve protestolar ile tepkilerini açıkça gösterdiler. Bölgede sürekli bir gerginlik havası hakimdi. Bu gelişmeler ile ilgili 1937 yılı Ocak ayı içerisinde de Türk basınında benzer içerikli çok sayıda haber yer aldı.

Bu süreçte, Türkiye'de Hatay konusunu savunmak ve gündemde tutmak için çeşitli sivil toplum çalışmaları da yapılmaktaydı. Son Posta gazetesinde yer alan bir haber, Türkiye'de kamuoyunun Hatay konusunu ulusal bir sorun olarak benimsediğini göstermesi açısından anlamlıydı :

“Hatay Erginlik cemiyeti Kilis şubesi açılırken..

*Heyecanlı tezahürat yapıldı ve halk ‘Hatayı behemehal istiklale
kavuşturacağız’ diye haykırdı*

.....

¹⁹⁴ Akşam,25 Kanunuevvel 1936

¹⁹⁵ Son Posta,27 Birincikanun 1936

¹⁹⁶ Akşam,3 Kanunusani 1937

¹⁹⁷ Cumhuriyet,2 İkincikanun 1937

¹⁹⁸ Cumhuriyet,4 İkincikanun 1937

¹⁹⁹ Son Posta,4 İkincikanun 1937

Saat ikide iki büyük Hatay bayrağı sürekli alkışlar arasında binaya çekilmiş ve bunu saylav Tayfurun söylevi takip etmiştir. Şiddetli alkışlarla biten bu sözleri müteakip kürsüye gelen eczacı Tevfik Doğan Ülkümen bir söylev vermiştir.

Tevfik Doğan nutkunda ezcümle demiştir ki :

Hataylıların senelerdenberi bekledikleri kurtuluş saati çalmıştır. Biz Hataylılar yurdumuzu kurtarmak, tam ve kamil istiklalimizi elde etmek için ölüncüye kadar çalışacağız. Hatay ilinde taş taş üzerinde durdukça ve bir tek Hataylı sağ kaldıkça bu azmimizden dönmiyeceğiz. Hepimiz öleceğiz, fakat yurdumuzu kurtaracağız. En büyük kuvvet ve kudret damarlarımızda dolaşan Türk kanıdır, biz bu kanın icaplarını yapacağız. Aziz Hataylılar! Vazife bizi bekliyor.

Tevfik Doğanın sözleri Hatayı kanımız pahasına da olsa alacağız ve onu layık olduğu istiklale behemehal kavuşturacağız. Bunda her Türk beraberdir) sözlerle karşılanmıştır.

Müteakiben kalabalık bir kafile halinde Cumhuriyet anıtına ve sonra Şehitler abidesine gidilmiş, Hataylıların çelenkleri konarak çok heyecan ve ateşli sözler söylenmek ve alkışlanmak suretile merasime nihayet verilmiştir.”²⁰⁰

20 Ocak'ta Türkiye-Fransa görüşmeleri İsviçre'nin Cenevre kentinde yeniden başladı²⁰¹. Türk dışişleri bakanı da Cenevre'ye geldi. Milletler Cemiyeti Konseyi ise 21 Ocak'ta rutin çalışmalarına başladı. Burada Hatay konusu da gündeme gelecekti.²⁰² Bu süreçte Türk ve Fransız yetkililer arasında sürekli görüşmeler yapıldı. İngiltere ve Romanya ise, Türkiye ile Fransa arasında bir uzlaşma olması için arabuluculuk girişimlerinde bulundular. Ancak Türkiye'nin Hatay'ın bağımsızlığı konusundaki ısrarı ve Fransa'nın da bunu kabul etmemesi üzerine görüşmelerin tıkanıldığı görüldü. İngiltere'nin sorunun çözümü için yaptığı yeni arabuluculuk önerisi iki her iki delegasyon tarafından da benimsendi.²⁰³

Son Posta gazetesi, 24 Ocak 1937 tarihli nüshasında taraflar arasında prensip anlaşmasına varıldığını duyururken Akşam gazetesi de yine 24 Ocak 1937 tarihli nüshasında “Sancak işine dün de bir hal çaresi bulunamadı” başlığını kullandı. Ancak aynı gün gelen önemli kulis haberleri üzerine ikinci baskısını yaptı ve okuyucularına aşağıdaki haberleri duyurdu :

²⁰⁰ Son Posta,9 İkincikanun 1937

²⁰¹ Cumhuriyet,21 İkincikanun 1937;Akşam,21 Kanunusani 1937;Son Posta,21 İkincikanun 1937

²⁰² Cumhuriyet,22 İkincikanun 1937;Akşam,22 Kanunusani 1937

²⁰³ Cumhuriyet,24 İkincikanun 1937

“SANCAK TAM İSTİKLALE KAVUŞUYOR

*Fransız mahafili Sancak meselesi hakkında anlaşma olduğunu haber veriyor
Kararlaştırılan esasların yarın tesbit edilerek salı günü konseyden çıkması
bekleniyor...”²⁰⁴*

Haberin devamında imzalanması güçlü bir olasılık olan antlaşmanın bazı ayrıntılarına da yer verildi.²⁰⁵ Akşam gazetesinin son dakika haberi olarak verdiği sürpriz gerçekleşti ve 24 Ocak 1937’de Türk ve Fransız tarafları arasında Hatay konusunda bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşma ile Hatay Suriye’ye bağlı kalacak ama içişlerinde tamamen özerk olacaktı. Kendi meclisi ve hükümetine sahip olacak, kendi yasalarını çıkarabilecekti. Bir Milletler Cemiyeti komiseri, cemiyet adına Hatay’da görev yapacaktı. Hatay’ın toprak bütünlüğü de Türkiye ile Fransa’nın garantörlüğü altında olacaktı. Ancak Türk ve Fransız taraflarının üzerinde anlaştıkları bu antlaşma metninin Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından da onaylanması gerekiyordu.²⁰⁶ Bu gelişme Türk basınında büyük bir sevinç uyandırdı. Özerklik konusu adeta bağımsızlık gibi değerlendirildi. Cumhuriyet gazetesi “Türk Hatayın Istiklali Temin Edildi”²⁰⁷, Akşam gazetesi “Sancak meselesinde esas itibarile anlaşma oldu”²⁰⁸, Son Posta gazetesi “Davamız müsbet yola girdi”²⁰⁹ manşetlerini kullandılar.

Cumhuriyet gazetesinde Yunus Nadi “Milli muvaffakiyetimiz Büyük milletimize Kutlu olsun” başlıklı yazısında, Hatay sorununun gelinen son noktayı zafer olarak değerlendirdi :

“Bu neticeye Türk elile ibda edilmiş bir zafer nazarile bakmakta hata yoktur

*Atatürkün ikinciteşrin başında Türkiye Büyük Millet Meclisinin yeni toplantı
yılına başlamasını açan nutkunda işaret buyurdıkları İskenderun-Antakya ve
havalisi davası dün Cenevre’de Türk milli vicdanını tatmin eden son şekillerinde ve
Türkün dünya itiyadına sokmak istediği sulh ve sükun havası içinde hal ve
fasledilmiştir. Buna sulhun Türk elile ibda edilmiş yeni bir zaferi nazarile bakmakta
hata yoktur, ve nihayet biraz güçlükler içinde olsa da sulhun zaferine hizmet*

²⁰⁴ Akşam,24 Kanunusani 1937,II.Baskı

²⁰⁵ a.y.

²⁰⁶ Cumhuriyet,25 İkincikanun 1937

²⁰⁷ a.y.

²⁰⁸ Akşam,25 Kanunusani 1937

²⁰⁹ Son Posta,25 İkincikanun 1937

hususunda Türkiye kadar Fransıya da tebrik etmek lazımdır. İngiltere, Rusya ve Balkanlılar gibi Hatay davasında iki alakalı tarafın iddialarını birbirlerine yaklaştırmak ve barıştırmakta büyük himmet ve hizmetleri geçen dost devletlerin samimi gayretlerini ise büyük takdirlerle anmak çok zevkli ilk vazifelerimizdendir...”²¹⁰

27 Ocak 1937’de ise Milletler Cemiyeti Konseyi, yukarıda söz ettiğimiz Türk-Fransız antlaşmasını onayladı.²¹¹Böylece Hatay konusunda yeni bir süreç başlamış oluyordu. Hatay Türkleri bu antlaşmayı sevinçle karşılarken Suriyeli Araplar büyük tepki gösterdiler.

Bu gelişmeyi Türk dış politikası açısından bir başarı olarak değerlendirebiliriz. Aslında Türkiye’nin istediği Hatay’ın tamamen bağımsız olmasıydı. Ancak kişisel görüşümüzce, Fransa’nın direncinin kırılabilmesi açısından bu adımın atılması gerekiyordu. Hatay’daki Türklerin güvenliklerinin bir an önce sağlanması Türkiye açısından öncelikli konuydu. Milletler Cemiyeti’ndeki dengeler de dikkate alındığında, Türkiye’nin kendi tezinde ısrar etmesi halinde özerkliğin de sağlanamaması güçlü bir olasılıktı. Yine Türkiye’nin garantör devlet sıfatını kazanması da Hatay’ın geleceği açısından önemliydi. Konuya Fransa açısından baktığımızda ise, sınırlı bir kültürel özerklikten yana olan Fransa’nın, Hatay’a geniş bir siyasi özerklik tanıyarak önemli bir taviz verdiği söylenebilir. Fransa’nın niçin bu şekilde hareket ettiği konusunda ise farklı argümanlar ileri sürülebilir. Bize göre, en güçlü etken Hitler Almanyası ile ciddi sorunları olan ve bir an önce Ortadoğu’dan çekilmek isteyen Fransa’nın bu kritik ortamda Türkiye’yi de karşısına almak istememesidir. Fransa’nın bu konuda bir maliyet hesabı yaptığını da sanıyoruz. 1936 Mart’ında Almanyası’nın Ren bölgesini silahlandırması karşısında çaresiz kalan Fransa’nın Hatay için Türkiye ile bir savaşa girmesi de mümkün değildi. Türkiye ise, Hatay’ın geleceği konusunda sessiz kalmayacağını en yetkili isimler aracılığıyla ifade etmişti. Bütün bu etkenler Türkiye ile Fransa’nın bir noktada uzlaşmasını sağladı.

Bu süreçte basın, Hatay sorununun halka yansımalarını gündeme getirmeye devam etti. Son Posta gazetesi “Bütün yurt Pazar günü Hatay zaferini teside

²¹⁰ Cumhuriyet,27 İKincikanun 1937

²¹¹ Cumhuriyet,28 İKincikanun 1937;Akşam,28 Kanunusani 1937;Son Posta,28 İKincikanun 1937

hazırlanıyor”²¹², Akşam gazetesi de “Pazar günü her tarafta miting var”²¹³ manşetleriyle bu yöndeki yayınlarını sürdürdüler.

Hatay sorunununda 27 Ocak 1937’de sağlanan özerklik antlaşmasından sonra uzun süren bir sessizlik dönemine girildi. Hatay’ın özerkliği ile ilgili resmi bir antlaşmanın imzalanması, daha önce Milletler Cemiyeti tarafından gönderilen gözlemci heyetin çalışmalarını da önemsiz hale getirdi. Bu nedenle sonraki aylarda gözlemci heyet ya da hazırlayacakları rapor(lar) hakkında dikkat çeken haberlere rastlanmadı. Bu arada Hatay’ın özerkliği için kararlaştırılan takvim de işliyordu. Hatay’da uygulanacak olan anayasayı hazırlamakla görevli komisyon hazırlıklarını tamamlayarak ayrıntıları görüşme aşamasına gelmişti. Son Posta gazetesi “Hatayın anayasasını Hazırlayacak komite bugün toplanıyor”²¹⁴ başlıklı haberiyle, bu komisyonun çalışmalarının Türkiye’de de izlendiğini gösterdi.

Söz konusu anayasa komisyonu, gecikmeli olarak 8 Mart’ta çalışmalarına başladı.²¹⁵ Bu süreçte özellikle 1937 Mart ayı ile birlikte Hatay’da bulunan Fransız yöneticilerin, bazen doğrudan kendilerinin bazen de kışkırttıkları kişilerin Türklere yönelik yıldırma faaliyetlerinde ve saldırılarında artış olmaya başladı. Hatay Türklerine yönelik saldırıların devam etmesi ve bazı sınır sorunları üzerine Türkiye askeri gücünü gösterme gereği duydu. Suriye sınırına asker takviyesi yapıldı ve askeri önlemler artırıldı.²¹⁶

29 Mayıs 1937’de Türkiye ile Fransa arasında yeni bir antlaşma imzalandı ve sınır sorunları kesin çözüme bağlandı. Yine aynı tarihte, daha önce oluşturulan bir komisyon tarafından hazırlanan Hatay Anayasası Milletler Cemiyeti’nde kabul edildi. Anayasa, 29 Kasım 1937’de yürürlüğe girecek, 15 Nisan 1938’den önce de yeni kurulacak olan meclis için milletvekili seçimleri yapılacaktı. Türkçe resmi dil olacak, bazı koşullarda Arapça da resmi dil olarak kullanılabilecekti.²¹⁷

Temmuz ayı ortalarında, Hatay’ın özerkliğinin Fransa tarafından bölge halkına bildirildiği görülmektedir. Ancak bu özerklik, içeriğine yüklenen anlam nedeniyle Türk basınında bağımsızlık olarak duyuruldu. Cumhuriyet gazetesi “Hatayın

²¹² Son Posta, 29 İkincikanun 1937

²¹³ Akşam, 29 Kanunusani 1939

²¹⁴ Son Posta, 25 Şubat 1937

²¹⁵ Son Posta, 9 Mart 1937

²¹⁶ Cumhuriyet, 8 Nisan 1937; Akşam, 8 Nisan 1937

²¹⁷ Cumhuriyet, 30 Mayıs 1937; Akşam, 30 Mayıs 1937

istiklali”²¹⁸, Son Posta gazetesi “Hatayda yeni rejim ilan edildi”²¹⁹ manşetlerini kullandılar.

Türkiye ile Fransa arasında 29 Mayıs 1937’de imzalanan antlaşma gereğince, hazırlanacak olan Hatay Anayasası aynı yılın 29 Kasım’ında yürürlüğe girecekti. 10 Kasım’da dışişleri bakanlığı müsteşarı (önceki ünvanı hariciye vekaleti umumi katibi=genel sekreter) Numan Menemencioğlu’nun Suriye’ye gitmesi, Halep, Trablusşam ve Beyrut’ta Fransız ve Suriyeli yöneticilerle resmi temaslarda bulunması²²⁰ Türkiye’nin, son aşamada bir kriz çıkmasını engellemek için bir ön çalışma yapması olarak da değerlendirilebilir. Birkaç gün sonra Suriye tarafından Hatay konusuyla ilgili olumlu mesajlar geldi :

“Suriye, Hatay itilafını tasdik edecek

*Suriye Meclisi eski kararını feshedecek, Vataniler de muhalefetten vazgeçecekler
Fransa, Cenevre itilafı kabul edilmezse Suriye ile Türkiyeyi karşı karşıya
bırakacağını bildirdi, Numan Menemencioğlunun seyahatinin de bu mesele ile
alakadar olduğu anlaşılıyor...”²²¹*

Kasım ayı sonlarına gelindiğinde Fransa’nın Hatay’da özerkliğin başlaması ve anayasanın uygulamaya geçirilmesinde yine sorun çıkarma eğiliminde olduğu görüldü. 29 Kasım’da özerklik başlayacaktı. Ancak bölgedeki Fransız yerel yöneticiler ve kolluk kuvvetleri Türklere karşı yine saldırgan bir tutum benimsediler.²²²Bütün olumsuz uygulamalara karşın söz konusu tarihte özerklik uygulaması başladı.²²³

Türkiye, 2 Aralık 1937’de Fransa’ya bir nota vererek daha önce varılan antlaşmanın titizlikle uygulanmasını istedi ve konunun takipçisi olacağını bildirdi.²²⁴

Bu kritik süreçte Türkiye, 1926’da Fransa ile imzalanmış olan “iyi komşuluk” antlaşmasını feshetti. Bu hareket, Türkiye’nin Hatay konusundaki kararlılığını Fransa’ya göstermesi açısından anlamlıydı :

²¹⁸ Cumhuriyet,14 Temmuz 1937

²¹⁹ Son Posta,14 Temmuz 1937

²²⁰ Son Posta,11 İkinciteşrin 1937

²²¹ Son Posta,13 İkinciteşrin 1937

²²² Cumhuriyet,30 İkinciteşrin 1937;Akşam,30 Teşrinisani 1937

²²³ Son Posta,29 İkinciteşrin 1937;Akşam,1 Kanunuevvel 1937

²²⁴ Cumhuriyet,4 Birincikanun 1937;Son Posta,6 Birincikanun 1937

“Fransa ile aramızdaki Suriye mukavelenamesini feshettik

HATAYDA TAZYİK GENE ŞİDDETLENİYOR...”²²⁵

1938 yılının ilk yarısının Hatay’daki gelişmeler açısından genellikle sakin geçtiğini söyleyebiliriz. Bu arada küçük çaplı gerginlikler de yaşandı. Ancak Türkiye, Hatay Türklerinin güvenliği konusunu şansa bırakmadı, Fransa ile ikili görüşmeler devam etti. Milletler Cemiyeti bünyesinde kurulan çeşitli komisyonlar çalışmalarını sürdürdüler. 1938 Mart’ına gelindiğinde, birkaç ay içerisinde yapılacak olan Hatay seçimleri için hazırlıkların başladığını Son Posta gazetesi “Hatay için seçim kanunu hazırlanıyor”²²⁶ başlığıyla duyurdu.

Mart ayının ortalarında Hatay’da yapılması kararlaştırılan seçimin tarihi belli oldu. Son Posta gazetesi, Seçim tarihini “Hatayda seçim 15 Temmuzda yapılacak”²²⁷ başlığıyla duyurdu.

Ancak Son Posta gazetesi ertesi günkü nüshasında, komisyonun hazırladığı raporda belirtilen 15 Temmuz tarihinin, Türkiye’nin istekleri de göz önüne alınarak Haziran sonu olarak değiştirildiğinin Milletler Cemiyeti’nde kararlaştırıldığını duyurdu.²²⁸ Yaklaşık üç hafta sonra da, Milletler Cemiyeti tarafından oluşturulan Hatay Seçim Komisyonu üyelerinin isimleri basında yer aldı.²²⁹ 27 Nisan’da da seçmen kayıtları başladı.²³⁰ Böylece Hatay’da aktif olarak seçim süreci de başlamış oluyordu. Daha önce seçimin 15 Nisan’dan önce yapılması kararlaştırılmıştı. Ancak Milletler Cemiyeti sürecinin konunun uzamasına neden olduğu anlaşıyor.

Hatay, özel bir statüye sahip olma yolunda ilerlerken yerel Fransız yöneticilerin Türklere baskı yapma, çeşitli sorunlar çıkarma, Türk olmayan unsurları Türklere karşı kışkırtma gibi ortamı gerginleştiren bir yönetim izlemeye devam etmeleri şaşırtıcıydı. Buna benzer olayların örnekleri daha önce de yaşanmıştı. Bu gelişmeler üzerine Türkiye, Milletler Cemiyeti ile Fransa’ya birer nota vererek yaşanan olumsuzlukların giderilmesini istedi.²³¹

Ancak yaşanan olumsuzlukların, bölgenin seçim sürecinde olmasına rağmen devam etmesi üzerine Türkiye’de tepkiler arttı. TBMM’de heyecanlı konuşmalar

²²⁵ Son Posta,7 Birincikanun 1937

²²⁶ Son Posta,7 Mart 1938

²²⁷ Son Posta,20 Mart 1938

²²⁸ Son Posta,21 Mart 1938

²²⁹ Son Posta,7 Nisan 1938

²³⁰ Son Posta,27 Nisan 1938

²³¹ Son Posta,20 Mayıs 1938

yapıldı ve Fransa'ya tepki gösterildi. Basında ve milletvekili kulislerinde Fransa'ya gösterilen tepkilerin yansımaları aşağıda haberde açıkça görülmektedir :

*“Hatayın elim macerası Mecliste dün heyecanlı tezahürata sebep oldu
Meb’uslar ‘Fransa bizi oyaladı ve aldattı, mukabil tedbir almalıyız’ diye bağırıldılar
Fransaya karşı alınması istenen tedbirlerden bazıları*

- 1 - Fransa ile aramızda mevcut taahhüdlerin feshi
- 2 - Osmanlı borçlarından Fransızlara aid kısmın ödenmemesi
- 3 - Fransızlara karşı olan siyasi bloklara iştirak
- 4 - Türkiyede yer almış olan Fransız kültürünü bertaraf etmek
- 5 - Fransız mekteblerini kapatmak
- 6 - Mekteblerimizde Fransız lisanını okutturmamak

*‘Fransa kabul etmezse yalnız olarak müdahale ve Hatayın emniyet ve
istiklalini temin etmeliyiz!’*

*Köylü Meb’us İsmail Mehmed bağırdı : ‘Fransızlar Hatayda Türk köylülerinin
dişlerini kırıyorlarmış. Biz burada 10 milyon köylü ise dişlerimizi bileyoruz’*

Hariciye Vekili kürsüde

*Tevfik Rüşdü Aras ‘Mutadımız olan soğukkanlılıkla hakkımızdan ve devamızdan
emin olarak Hataydaki kayıd işlerinin sona ereceği yakın günlerde tebarüz edecek
neticeyi beklemekteyiz!’ dedi... ”²³²*

Haziran ayı geldiğinde Hatay’da gerek Türkler ile yerel Fransız yöneticiler gerekse Fransızların kışkırttığı bazı etnik gruplar arasında anlaşmazlıkların arttığı hatta çatışma boyutuna vardığı görülmektedir. Tahminimizce, olayların aniden tırmandırılmasında, yakında milletvekili seçimleri yapılacak olmasının ve bu seçimlerde Türklerin çoğunluğu elde edecek olmalarının neden olduğu öfkenin büyük payı bulunmaktadır. Fransa, Ortadoğu’dan çekilmeye kesin olarak karar vermişti ve yaşananlara baktığımızda koşulları zorlayarak bir oldu-bitti ile Hatay’ı Suriye’ye bırakma seçeneğini deneme eğilimindeydi. Son Posta gazetesi Haziran ayı başlarında yayınladığı “Hatayda yeni karışıklıklar çıktı”²³³ ve “Hatayda örfi idare ilanına karar verildi”²³⁴ gibi manşetler ile bölgede yaşananları gündeme taşıdı.

²³² Son Posta,28 Mayıs 1938

²³³ Son Posta,2 Haziran 1938

²³⁴ Son Posta,4 Haziran 1938

Birkaç gün sonra ise, Türkiye ve Hatay Türkleri açısından, Hatay sorunundaki en önemli aşamalardan biri geçildi. Fransa, uzun süre adeta direndikten sonra Hatay'ın yerel yönetimini bölgedeki Türklere devretti. Hatay genel valiliğine ve yerel yöneticiliklere Türkler atandı, yerel yönetimlerdeki Türk memurların sayısı artırıldı. Hatay'daki Fransız askeri varlığı devam etmekle birlikte, bu gelişme Türkiye açısından tansiyonu düşüren önemli bir adımdı :

“Hataydaki Türkler iş başına getirildiler

Küçük memuriyetlerin çoğuna Türk memurlar yerleştirildi...”²³⁵

Bu dönemde Fransızlar tarafından Hatay valiliğine getirilen Dr. Abdurrahman Melek, Hatay ile ilgili anılarını anlattığı “Hatay Nasıl Kurtuldu” isimli kitabında görevi kabul etme nedenini şu şekilde açıklamaktadır : “Cenevre’de Türkiye ve Fransa hükümetiyle Milletler Cemiyeti’nin kabul etmiş olduğu Sancak Statüsü ve anayasası çevreleri dahilindeki prensiplerimizden hiçbirini feda etmemek, bilakis, bunların tatbikat sahasında da tahakkukuna çalışmak ve müşkün anlarda memlekete hizmet etmek maksadıyla, valiliği kabul ve deruhte ettim ve bugünden itibaren işe başladım.”²³⁶

Hatay'ın yerel yönetiminin Hatay Türklerine devredilmesinden sonra Fransa'nın Türkiye ile yeni bir antlaşma imzalama çabasında olduğu görülmektedir.²³⁷ Bu arada Hatay sorunun yoğunluk kazandığı 1938'in yaz aylarında, Avrupa'da Südet Almanları sorunu nedeniyle Almanya ile Çekoslovakya arasında, savaşa varabilecek gerginliklerin yaşandığını, Çekoslovakya'nın müttefiki olan Fransa'nın dış politikada zor günler geçirdiğini de hatırlamak gerekiyor. Yine bugünlerde Türkiye ile Fransa arasında yapılan diplomatik görüşmelerde, Hatay'da belirli oranda bir Türk askeri varlığının bulundurulmasının da görüşülen konular arasında olduğu basına yansdı.²³⁸

Hatay'da bulunan ve yapılacak seçimlerle ilgili işlerin yürütülmesi, seçmen listelerinin hazırlanması gibi görevleri bulunan Milletler Cemiyeti komisyonunun Türk aleyhtarı tutumu da, Türk basınında tepkilere neden oldu. Son Posta

²³⁵ Son Posta,10 Haziran 1938

²³⁶ Abdurrahman Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., [İstanbul] 1999. (Cumhuriyet gazetesinin okurlarına hediyesi).

²³⁷ Son Posta,11 Haziran 1938

²³⁸ Son Posta,12 Haziran 1938

gazetesinde Muhittin Birgen imzalı bir yazıda Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'nden çekilmesi bile teklif edildi :

“Milletler Cemiyetinden derhal çekilmeliyiz

Hatay meselesi Türk aleyhdarlığı yapan bu cemiyetin elile halledilmek icab ettiği müddetçe daima muallakta kalacaktır

Türkiye hayatını ve ekmeğini Milletler Cemiyetine borçlu değildir ve gene Türkiye Hatay davasını halletmek için her nevi mücadeleyi göze almıştır. Şu halde Milletler Cemiyetinden çekilmek, bu meseleyi bu tarzda anladığımızı dünyaya ilan etmenin en mükemmel şekli olur...”²³⁹

Hatay sorununun geldiği bu kritik aşamada, Türkiye’de devletin zirvesi konuya en üst düzeyde ilgi göstermekteydi. Bakanlar kurulu Atatürk’ün başkanlığında önemli bir toplantı yaptı, toplantıya genelkurmay başkanı da katıldı. Toplantı sonrası resmi bir açıklama yapılmamakla birlikte, gazetecilerin ısrarlı sorularına bazı bakanların verdikleri cevaplardan, Hatay sorununun çözümünde olumlu bir aşamaya gelindiği şeklinde bir izlenim ortaya çıkmaktadır.²⁴⁰

Bir gün sonra ise, Türkiye radikal bir adım atarak Hatay’da görev yapan ve Milletler Cemiyeti tarafından görevlendirilen seçim komisyonu ile resmi ilişkisini kesti. Bu konuda Milletler Cemiyeti’ne bir nota verilerek Türk hükümetinin kararı bildirildi. Yukarıdaki haberlerde ve yazılarda gördüğümüz gibi, Türkiye’den böyle bir adım beklenmekteydi. Ertesi gün de Milletler Cemiyeti’ne verilen nota hakkında Fransa bilgilendirildi. Türkiye’nin bu kritik süreçte dikkatli ve dengeleri gözetten bir dış politika izlediği gözlenmektedir. Türkiye’nin bu adımı basınında da olumlu karşılandı :

“Cenevreye bir nota daha verdik, mahud komisyonla alakamız kalmadı

Aylardır süren şaşırtmaca oyununa paydos...”²⁴¹

“Hatay için Cenevre ve Pariste dün yeni teşebbüsler yapıldı

Milletler Cemiyetine verdiğimiz notadan Fransayı da haberdar ettik...”²⁴²

²³⁹ Son Posta,19 Haziran 1938

²⁴⁰ Son Posta,21 Haziran 1938

²⁴¹ Son Posta,22 Haziran 1938

²⁴² Son Posta,23 Haziran 1938

Yukarıdaki haberlerin içerikleri incelendiğinde, Fransa'nın Türkiye'ye karşı açıkça olumsuz bir tepki verme yerine ılımlı mesajlar verdiği görülmektedir. Burada Türkiye'nin Hatay konusunda kararlı bir politika izlemesinin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Fransa, açıkça zıtlasma içerisine girerek Türkiye'yi tamamen kaybetmek istememiş de olabilir. Çünkü dünya kamuoyunda uzun zamandan beri beklenen genel bir Avrupa ya da dünya savaşının çok yaklaştığını gösteren işaretler vardı. Fransa'nın böyle bir durumda Türkiye'ye ihtiyacı olacaktı.

Hatay seçimlerinin Türk ve Fransız kuvvetlerinin gözetiminde yapılabileceği ile ilgili haberler²⁴³, Türkiye'nin bu seçimleri ciddiye aldığı bir başka göstergesiydi. Türkiye ile Fransa arasında Hatay konusunda devam eden ikili görüşmelerde de belirli bir uzlaşma aşamasına gelindiğini görülmektedir :

*“Hatay hakkında anlaşma oldu
Paris ve Antakya'da cereyan eden müzakereler sona erdi
Türk-Fransız askeri kuvvetlerinin teşriki mesaisine dair karar derhal tatbik
mekkiine konuyor...”²⁴⁴*

Temmuz ayı geldiğinde, Türkiye ile Fransa arasında Hatay ile ilgili yeni antlaşma henüz imza aşamasında olmakla birlikte, Türk basınının yeni sürecin havasına erken girdiği görülmektedir :

*“Hatay müzakereleri bitti, anlaşmalar imzalanıyor
Antakya ve İskenderunda askerimiz için kışlalar hazırlandı
Askerlerimiz Hataya giriyorlar, anlaşma hakkında Fransız Hariciye Nazırı ile Paris
Büyük Elçimiz Suad Davaz bugün matbuata beyanatta bulunacaklar...”²⁴⁵*

1 Temmuz 1938'de Paris'te, 3 Temmuz'da da Antakya'da Türkiye ile Fransa arasında Hatay konusunda askeri nitelikli yeni bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşma ile Hatay'da güvenlik amaçlı olarak 2500 Türk askeri bulunacaktı.²⁴⁶ Antlaşma çerçevesinde Türk birliklerinin Hatay'a girişleri, basında sevinç ve coşku dolu başlıklar ile sunuldu. Son Posta gazetesi “Askerlerimiz dün akşam Hataya

²⁴³ Son Posta, 25 Haziran 1938

²⁴⁴ Son Posta, 26 Haziran 1938

²⁴⁵ Son Posta, 1 Temmuz 1938

²⁴⁶ Son Posta, 2-3 Temmuz 1938; Cumhuriyet, 4 Temmuz 1938

girdiler”²⁴⁷, Cumhuriyet gazetesi “Türk Hatayın hasretle kucakladığı Türk ordusu müretteb mahalleri işgal etti”²⁴⁸ manşetlerini kullandılar.

Hatay henüz Fransa’nın yönetiminde olmakla birlikte, Türk askerinin bölgeye girmesi Hatay Türklerini güvenlik kaygılarından kurtardı. Bu gelişme ile Hatay Türkleri sadece diplomatik açıdan değil aynı zamanda askeri açıdan da doğrudan Türkiye’nin koruması altına alınmış oldular. Ortaya çıkan bu tablo, Türkiye’nin Hatay’ı, ne Fransa’ya ne de Suriye’ye bırakmayacağı anlamına geliyordu. Bu nedenle Hatay sorununun çözümünde kritik bir eşiğin daha aşıldığını söyleyebiliriz.

1938 Temmuz’unun ikinci yarısı, çoğunlukla seçim hazırlıkları ile geçti. Bu arada Türkiye ile Hatay arasında pasaport uygulamasının kaldırılmasıyla ilgili de basında haberler yer aldı.²⁴⁹ Ağustos’un ilk günlerinde ise, Hatay’daki etnik kompozisyona göre çıkarılabilecek milletvekili sayıları belirlendi. Nüfus oranlarına bakıldığında 40 milletvekilliğinden 22’sinin Türk nüfusuna karşılık geldiği görülmektedir. Konuyla ilgili bir haberde aşağıdaki ayrıntılara yer verildi :

“

Seçim komisyonunun bugün kabul ettiği 15 numaralı kararının hılasası

Aşağıdadır :

Kaydedilen müntehiblerin adedi :

56,972, Türk cemaati 35,947, Alevi cemaati 11,319, Ermeni cemaati 5,504, Arab cemaati 1,845, Grek Ortodoks cemaati 2,098, diğer cemaatler 359.

Buna göre, ikinci derecede müntehiblerin adedi şu suretle tesbit edilmiştir :

Türk 358, Alevi cemaati 113, Ermeni cemaati 55, Arab cemaati 18, Grek Ortodoks cemaati 20, yekun : 564

Bu rakamlara göre, Hatay meclisinde meb’usluklar muhtelif cemaatler arasında şu suretle tevzi edilecektir :

Türk cemaati 22, Alevi cemaati 9, Ermeni cemaati 5, Arab cemaati 2, Grek Ortodoks cemaati 2, yekun 40... ”²⁵⁰

Hatay’da, belirtilen süreden önce milletvekili seçimi süreci tamamlandı ve 40 milletvekili belirlendi. Seçilen bu milletvekillerinin etnik gruplara göre dağılımı

²⁴⁷ Son Posta,5 Temmuz 1938

²⁴⁸ Cumhuriyet,6 Temmuz 1938

²⁴⁹ Son Posta,17 Temmuz 1938

²⁵⁰ Cumhuriyet,3 Ağustos 1938;Son Posta,3 Ağustos 1938 (Son Posta,Türk seçmenlerin sayısı 35.847 olarak vermektedir).

yukarıda belirtildiği şekilde yapıldı. Basında bu milletvekillerinin isimleri de yer aldı.²⁵¹ Burada Hatay'daki etnik grupların nüfuslarına göre, kendilerine ayrılan kontenjan kadar milletvekili adayı gösterdikleri anlaşılmaktadır. Bu nedenle 30 Ağustos'ta yapılması düşünülen seçime gerek kalmadı.

22 Ağustos'ta toplanan Hatay Meclisi, meclisin resmi açılış tarihini belirledi :

“Hatay meclisi 30 ağustosta açılacak

Bu toplantıyı müteakib Başvekil seçilecek ve 5 kişilik Hatay kabinesi kurularak işe başlayacak

Hatay meclisi 30 Ağustos günü açılacaktır. O gün bütün Hatayda büyük tezahürat yapılacaktır. Hatay cemaatleri çıkaracakları meb'us adedine müsavi namzed ilan ettiklerinden Hatay statüsü ahkâmınca son intihaba lüzum kalmıyacaktır.

Hatay meclisi ilk toplantısında meclis reisini seçecek, müteakiben devlet reisi başvekili, başvekil de dört vekili seçecektir. Başvekil ile beraber Hatay kabinesi beş kişiden mürekkebe olacaktır.”²⁵²

Bu süreçte Hatay cumhurbaşkanlığına seçilecek olan Tayfur Sökmen, sonraki yıllarda Hatay ile ilgili anılarını “Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar” ismiyle kitaplaştırdı. Tayfur Sökmen anılarında, kendisinin Hatay cumhurbaşkanı olmasını Atatürk'ün istediğini açıklamaktadır.²⁵³ Öngörülen tarihten üç gün sonra, 2 Eylül 1938'de Hatay Millet Meclisi açıldı. Tayfur Sökmen devlet başkanlığına (cumhurbaşkanı da diyebiliriz), Abdülgani Türkmen meclis başkanlığına seçildiler. Bu önemli gelişmeyi Akşam gazetesi “Yaşasın müstakil Hatay”²⁵⁴ başlığıyla okuyucularına duyurdu.

3 Eylül'de Hatay devlet başkanı yemin ederek göreve başladı. Artık Hatay'da yeni bir dönem başlıyordu. Hatay Türkleri arasında olduğu gibi Türkiye'de de bu yaşananlar sevinçle karşılandı. Cumhuriyet gazetesi başyazarı Yunus Nadi “Hakkın zaferi : Müstakil Türk Hatay!” başlıklı başyazısında aşağıdaki satırlara yer verdi :

²⁵¹ Cumhuriyet,22 Ağustos 1938;Son Posta,22 Ağustos 1938

²⁵² Son Posta,23 Ağustos 1938

²⁵³ Tayfur Sökmen,**Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**,Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992,s.106-107

²⁵⁴ Akşam,3 Eylül 1938

“Hataylılar Atatürkün kendileri için yaptığını unutmasınlar ve onun samimi temennilerini yerine getirmeğe itina göstersinler.

Dün Antakya’da müstakil Hatayın ilk Millet Meclisi kuruldu ve böylelikle Türk Hatayın Türk idaresi yürümeğe başladı. Bundan dolayı sevincimize son yoktur. Ana vatan halkı umumen kendi kendimizi ve bütün Hataylı kardeşlerimizi yüreklerimizin en temiz coşkun duygularile kutlular ve selamlarız...”²⁵⁵

Akşam gazetesi de Tayfur Sökmen’in yemin metnine yer verdi :

“.....

Hatay devlet reisinin yemini

Anadolu ajansının hususi muhabiri bildiriyor :

Hatay devlet reisliğine intihap edilen Tayfur Sökmen, meclis huzurunda şu suretle yemin etmiştir :

‘Devlet reisi sıfatile müstakil Hatay devletinin kanunlarına, cümhuriyet esaslarına riayet ve bunları müdafaa, Hatay vatandaşlarının saadetine sadıkane ve bütün kuvvetimle mesai sarfedeceğime ve Hatay halkının emniyetine teveccüh edecek her tehlikeyi kemali şiddetle men’e, Hatay’ın şan ve şerefini vikaye, ve ilaya ve deruhte ettiğim vazifenin icabına nefsimi hasretmekten ayrılmıyacağıma namusum üzerine söz veriyorum.’ ...”²⁵⁶

Haberin devamında Tayfur Sökmen’in teşekkür konuşmasına ve meclisin açılışıyla ilgili diğer ayrıntılara yer verildi.²⁵⁷ Ancak burada, Hatay’ın bağımsızlığının kısmi bir bağımsızlık olduğunu, bölgenin kağıt üzerinde Fransa’ya bağlı olduğunu ve az sayıda Fransız askerinin görevine devam ettiğini de unutmamak gerekiyor. Ertesi gün, Tayfur Sökmen tarafından Atatürk’e, Fransa cumhurbaşkanı Albert Lebrun’a, Suriye cumhurbaşkanı Haşim Attasi’ye ve Lübnan cumhurbaşkanı Edde’ye telgraf çekerek göreve başladığını, iyi niyet ve dostluk duygularını bildirdi.²⁵⁸ Bir gün sonra da, daha önce Fransa tarafından Hatay valiliğine getirilen Abdurrahman Melek’in başbakanlığa getirileceği ve hükümette görev yapacak dört bakanın isimleri ile ilgili haberler basında yer aldı.²⁵⁹

²⁵⁵ Cumhuriyet,3 Eylül 1938

²⁵⁶ Akşam,4 Eylül 1938

²⁵⁷ a.y.

²⁵⁸ Akşam,5 Eylül 1938

²⁵⁹ Akşam,6 Eylül 1938

Türkiye’de halkın Hatay sorununu benimsemesi ve aradaki ortak paydaların ön plana çıkarılması, basının önemle üzerinde durduğu konulardan biriydi. Cumhuriyet gazetesinde, “Hatayın bayram günleri” başlığı altında, Hatay’daki 30 Ağustos Zafer Bayramı kutlamalarına yer verildi.²⁶⁰ Bu aşamada Hatay Cumhuriyeti’nin klasik bir devlet organizasyonunun gerekliliklerini yerine getirmeye başladığını görüyoruz. Yeni bir anayasa ile bir hükümet programının hazırlanması ve Hatay Meclisi’nde kabul edilmesi, bayrak kanunu ile yeni Hatay bayrağının belirlenmesi, maaş çizelgelerinin oluşturulması dikkat çeken ilk uygulamalardı.²⁶¹

Hatay Cumhuriyeti’nde, devletin kurumsallaşmasıyla ilgili alınan kararlar hız kesmeden devam etti :

*“Hatay Meclisi mühim temenni takrirleri kabul etti
İstiklal marşı Hatay milli marşı oluyor şapka kabul ediliyor,
fes, aşar kalkıyor
Hatay için pullar basılacak, hududa Suriye memurlarının tazyiklerine karşı
teşebbüste bulunulacak...”²⁶²*

Hatay Cumhuriyeti, Türkiye ile bütünleşme yolundaki önemli adımlarından birini 1939 Şubat’ında attı. Hatay Meclisi, aldığı bir karar ile Türkiye Cumhuriyeti yasalarının Hatay’da da uygulanmasını kararlaştırdı.²⁶³

Birkaç gün sonra ise, Hatay ile Türkiye arasında ortak para kullanımı konusunda da bir adım atılması, Hatay’ın Türkiye ile her alanda bütünleşmesi açısından önemli bir gelişmeydi. Son Posta gazetesi “Hatay maliyesi Türk parasile tediyata başlıyor”²⁶⁴ başlığıyla bu konuyu haberleştirdi.

Bu süreçte Türkiye ile Fransa arasında, Hatay’ın doğrudan Türkiye’ye katılması yönünde görüşmeler yapılmaktaydı. Avrupa’da yeni bir genel savaşın ayak seslerinin duyulduğu bir ortamda Fransa’nın, Türkiye ile arasındaki sorunları tamamen çözmek istemesi anlaşılabilir bir durumdur. Son Posta gazetesinin verdiği bir haber, birleşme konusunun tamamlanma aşamasına geldiğini göstermektedir :

²⁶⁰ Cumhuriyet, 7 Eylül 1938

²⁶¹ Akşam, 8 Eylül 1938; Cumhuriyet, 8 Eylül 1938

²⁶² Akşam, 9 Eylül 1938

²⁶³ Cumhuriyet, 18 Şubat 1939; Son Posta, 18 Şubat 1939

²⁶⁴ Son Posta, 23 Şubat 1939

*“Hatay’ın 22 Mayıs’tan önce anavatana iltihak etmesi bekleniyor
Suriye ve Hatay gazeteleri Paristeki müzakerelerin bittiğini yazıyorlar
Yeni Türk kıtaatı Hataya girecek...”²⁶⁵*

Yukarıda belirtilen 22 Mayıs tarihi resmi bir açıklama değil, diplomatik kulislardan basına yansıyan haberlerdi. Ancak yine de, kamuoyunda bir beklenti oluşturması açısından önemliydi. Yine bu günlerde Son Posta gazetesi, bir İngiliz gazetesine dayandırdığı haberinde, Fransızların yakında Hatay’ı tahliye edeceklerini yazdı.²⁶⁶Başbakan Refik Saydam’ın bu konuda yaptığı açıklama ise, resmi niteliği dolayısıyla daha fazla ciddiye alınmayı gerektiriyordu :

*“Başvekilin Türk milletine müjdesi
‘Hatayın anavatana iltihakı pek yakındır
‘Türk-Fransız müzakereleri tam bir anlaşma ile nihayet bulmuş telakki edilebilir...”²⁶⁷*

Aşağıdaki haberler, Türkiye-Hatay birleşmesi konusundaki formalitelerin hızla yerine getirildiğini göstermektedir :

*“Hatay Valiliği
Emniyet umum müdürü Hatay Valiliğine tayin ediliyor
Hatayın anavatana ilhakı formaliteleri tamamlandıktan sonra hükümet Hatay vilayeti kanun projesini Büyük Millet Meclisine takdim edecektir. Proje en kısa bir zamanda kanuniyet kesbedecek ve tatbikine geçecektir
Hatay Valiliğine Emniyet İşleri Umum Müdürü Şükrü ve Emniyet İşleri Umum Müdürlüğüne de Seyhan Valisi Ali Rıza Çevişin tayinleri mukarrerdir.
Hatay vilayeti kanun projesini, Dahiliye Vekaleti diğer bütün Vekaletlerle temasa geçerek, hazırlamağa memur edilmiştir.”²⁶⁸*

²⁶⁵ Son Posta,18 Mayıs 1939

²⁶⁶ Son Posta,31 Mayıs 1939

²⁶⁷ Son Posta,14 Haziran 1939

²⁶⁸ Son Posta,16 Haziran 1939

“Türk-Hatay Hudud muameleleri kaldırıldı

Vilayet teşkilatına aid işler tetkik ediliyor, Valiliğe Emniyet Umum müdürü Şükrü Sökmen Süerin getirileceği anlaşılmaktadır... ”²⁶⁹

Nihayet 23 Haziran 1939’da Ankara’da Türkiye ile Fransa arasında yeni bir antlaşma imzalandı ve Hatay’ın tamamen Türkiye’ye devredilmesi kararlaştırıldı. Aynı gün, Paris’te de bir karşılıklı yardım antlaşmasının imzalanması Hatay sorununun, uluslararası gelişmeler ile de ilgili olduğunu göstermektedir. Son Posta gazetesi “Hatayın ilhakı bugün ilan ediliyor”²⁷⁰, Cumhuriyet gazetesi “Hatay itilafnamesi bugün imzalanıyor”²⁷¹ manşetleriyle, Hatay sorununun çözümünde gelinen son noktayı okuyucularına duyurdular.

Ertesi gün coşkulu hava yükseldi :

“Hatay, şanlı bayrağımız altında!

Türkiye ile Fransa dün ilhak kararını Ankarada imzaladılar

Bütün yurd sevinç içinde bayram yapıyor... ”²⁷²

“Hatay artık bizimdir

Fransa ile varılan anlaşma dün Ankarada büyük merasimle imza edildi... ”²⁷³

“Hatay Anavatana kavuştu

Türk-Fransız anlaşması dün Pariste imza edildi... ”²⁷⁴

Cumhuriyet gazetesinde Yunus Nadi “Hatay anavatana kutlu olsun” başlıklı yazısında, Hatay’ın Türkiye’ye katılması hakkındaki antlaşmanın ortaya çıkardığı sevinç tablosu üzerinde durdu :

“On dokuz yıldır hasret ve hicranını, gizli ve aşikar anavatana iltihakı endişelerini çektiğimiz Hatay Türk bölgesinin nihayet bu mes’ud akıbeta kavuşması bugün tahakkuk etti. Türk milleti için büyük bir bayram teşkil edeceğinde şüphe olmıyan bu çok sevincli hadise bugün, Hariciye Vekaletimizde Hariciye Vekilimizle Fransız büyükelçisi arasında imzalanan vesikalarını müteakıb, saat 17,30 da Başvekil Dr.

²⁶⁹ Cumhuriyet,17 Haziran 1939

²⁷⁰ Son Posta,23 Haziran 1939

²⁷¹ Cumhuriyet,23 Haziran 1939

²⁷² Son Posta,24 Haziran 1939

²⁷³ Cumhuriyet,24 Haziran 1939

²⁷⁴ Akşam,24 Haziran 1939

Refik Saydam tarafından alkışlar içinde Türkiye Büyük Millet Meclisine arzedildi. Bu mes'ud neticenin anavatana kavuşan Hataylı yurddaşlarımızla beraber, baştan başa bütün vatan ölçüsünde büyük Türk milletini sürur ve iftiharla doldurmuş olduğunda şüphe yoktur. Davamızda haklı idik ve onun arkasında bütün Türk vatan ve milleti vardı. Hakkımızda hiçbir fedakarlığa tahammül etmemekle beraber sabretmesini ve haklı davamızı sulh yolile takib etmesini bildik. Safha safha hallolunan Hatay düğümü dost Fransa'nın hakkımızı teslim etmesile nihayet bugünkü nihai ve kat'i şeklini almış oldu... ” ²⁷⁵

Son Posta gazetesi ertesi gün, Fransızların Hatay'dan çekilme işleminin tamamlanması ve Hatay'ın fiilen Türkiye'nin yönetimine girmesi ile birlikte 23 Temmuz'da büyük şenlikler yapılacağını duyurdu.²⁷⁶

Basında, Hatay'ın Türkiye'ye katılması ile ilgili oluşan coşku ve sevinç havası aktarılmaya devam edildi :

*“Hataylılar, tarifi imkansız neşe içinde üç mebusumuz dün Antakyaya gitti, Pazartesi günü Hatayda bayram yapılacak Anlaşmanın imzası münasebetile Milli Şefe, Meclis Reisine, Vekillere minnet ve şükran telgrafları çekildi...”*²⁷⁷

“Hatayın en büyük bayramı

Meb'uslarımızdan mürekkebe bir hey'et dün Antakya ve Iskenderunda coşkun tezahüratla istikbal edildi

BÜTÜN MEMLEKET ŞENLİK İÇİNDE

*Türk-Fransız anlaşması sulh cebhesinde büyük memnuniyet uyandırdı...”*²⁷⁸

Bu tür haberler, halkın Hatay konusunu ulusal bir sorun olarak gördüğünü ve benimsediğini göstermesi açısından anlamlıydı. Halkın dış politika konularıyla ilgilenmesi, yaşanan gelişmeleri takip etmesi ise, ulusal sorunların çözümünde devletin başarılı olması, halkın devlete olan bakışını olumlu yönde etkileyecekti. Bu yaşananlar, doğal olarak dönemin sosyal değişme dinamikleri üzerinde de etkili olacaktı. Kısa süre sonra Hatay'da Fransızlara ait olan elektrik, telefon ve demiryolu

²⁷⁵ Cumhuriyet,24 Haziran 1939

²⁷⁶ Son Posta,25 Haziran 1939

²⁷⁷ Akşam,25 Haziran 1939

²⁷⁸ Cumhuriyet,25 Haziran 1939

işletmeleri de satın alındı. Hatay'ın Türkiye'ye katılmasıyla ilgili son prosedür de 29 Haziran 1939'da yerine getirildi, Hatay Meclisi Türkiye'ye katılma kararı aldı ve Hatay Meclisi'ne Türkiye Cumhuriyeti bayrağı çekildi. Bu gelişmeyi Son Posta gazetesi "Hatay Meclisi tezahürat arasında Türkiye'ye iltihak kararını verdi"²⁷⁹, Cumhuriyet gazetesi "Hatay devleti tarihe karıştı"²⁸⁰, Akşam gazetesi "Hatay devleti dünden itibaren tarihe mal oldu"²⁸¹ manşetleriyle duyurdular. Fransız birlikleri de Hatay'dan ayrılmaya başladılar.

Bu arada Hatay'ın Türkiye'ye katılması ile ilgili gerekli yasal prosedürler de TBMM gündemine geldi ve kabul edildi. 23 Haziran'da Fransa ile Hatay konusunda yapılan antlaşma 30 Haziran'da mecliste görüşüldü. Dışışleri bakanı Şükrü Saraçoğlu, antlaşmanın içeriğı hakkında bilgiler verdi ve milletvekillerinden onay istedi. Söz alan birkaç milletvekili de Hatay'ın Türkiye'ye katılmasından duydukları memnuniyeti belirttiler, Atatürk'e, cumhurbaşkanı İnönü'ye ve hükümete teşekkür ettiler.²⁸² Yapılan oylamada 334 milletvekilinin tamamı "kabul" oyu kullandı. Böylece Hatay'ın Türkiye'ye katılması TBMM tarafından onaylandı.²⁸³ Son Posta gazetesi "Meclis Hatayın anavatana iltihakına dair mukaveleyi ittifakla tasdik etti"²⁸⁴, Akşam gazetesi "Meclis, Hatay anlaşmasını ittifakla tasvib etti"²⁸⁵ başlıklarıyla bu gelişmeleri duyurdular. Söz konusu antlaşma, 3658 sayılı kanun olarak 4 Temmuz'da Resmi Gazete'de yayınlandı.²⁸⁶

23 Temmuz 1939 tarihi geldiğinde, Hatay'ın Türkiye'ye katılma işlemi uygulamaya geçmiş oldu. Böylece uzun ve gergin bir süreçten sonra Hatay, tamamen Türkiye'ye bağlandı.

Hatay'ın Türkiye'ye katılması ile Türk dış politikasının önemli sorunlarından biri de başarıyla çözümlenmiş oldu. 1930'larda dünya genelinde uluslararası ilişkilerde ve özellikle dış politika sorunlarında yaşanan gerginlikler, savaşlar, kutuplaşmalar dikkate alındığında, ortaya çıkan bu sonucun Türk diplomasisi açısından bir başarı olduğunu söyleyebiliriz. Türkiye, bu süreçte oldukça dikkatli ve hatta sabırlı bir dış

²⁷⁹ Son Posta,30 Haziran 1939

²⁸⁰ Cumhuriyet,30 Haziran 1939

²⁸¹ Akşam,30 Haziran 1939

²⁸² TBMMZC,Devre:6,İçtima Senesi:F,C.3,s.430-437

²⁸³ TBMMZC,Devre:6,İçtima Senesi:F,C.3,s. 460-463

²⁸⁴ Son Posta,1 Temmuz 1939

²⁸⁵ Akşam,1 Temmuz 1939

²⁸⁶ T.C. Resmi Gazete,4 Temmuz 1939,sayı 4249

politika izledi. Burada Fransa'nın ve Hatay'daki yerel Fransız yöneticilerin, Türkiye'ye ve bölgedeki Türklere karşı takındıkları olumsuz, engelleyici ve kışkırtıcı tutumlara özellikle dikkat çekmek gerekiyor. Olayların gelişimi açıkça göstermektedir ki, Türkiye'nin kararlı politikası ve dönemin gergin uluslararası ortamı olmasaydı, Fransa, Hatay'ı Türkiye'ye vermemek için uzun bir süre daha engelleyici bir politika izlemeye devam edecekti.

SONUÇ

1935-1939 yılları arası, hem Türkiye'deki modernleşme çabaları ve sosyal değişme göstergeleri hem de dünyadaki uluslararası gelişmelerin niteliği açısından önemli bir dönemdir. Türkiye, söz konusu yıllarda modernleşme sürecini hızlı bir şekilde sürdürürken dünyadaki önemli küresel gelişmelerden de kopmadan uluslararası arenada saygın bir yer edinme idealini devam ettirmiştir. Dönemin Türkiye'sinde yaşanan iç dinamikleri doğru analiz edebilmek için dönemin dünyasında yaşanan gelişmeler ile birlikte ve genel bir perspektif ile değerlendirmek daha sağlıklı olacaktır. Türkiye, topraklarının büyük bölümü Asya kıtasında olmakla birlikte yüzü her zaman Avrupa'ya dönük bir karaktere ve tarihsel arka plana sahip olmuştur. Üzerinde bulunduğu coğrafya da Türkiye'nin, her zaman çevre ülkeler ve kültürler ile yakın ilişki içerisinde olmasını gerektirmiştir.

Türkiye, iki dünya savaşı arası dönemde çok köklü değişimler yaşadı. Siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda önemli atılımlar gerçekleştirildi. Toplumun bir bütün olarak modernleşmesine önem verildi. Yeni kurumsal yapıların oluşturulması, çağın gereklerine uygun düzenlemelerin yapılması, birçok alanda uluslararası standartların yakalanmaya çalışılması Türk toplumunun geleceği açısından çok önemliydi. Yapılan çalışmalar doğal olarak sosyal değişme üzerinde de olumlu katkı sağladı.

Sosyal değişme, uzun soluklu ve sancılı bir süreçtir. Toplamlar, yüzyıllardan beri edindikleri alışkanlıkları ve davranış kalıplarını kolaylıkla değiştirmek istemezler. Bu nedenle, sosyal değişme olgusunun somut sonuçlarını ve açık göstergelerini net bir şekilde görebilmek için belirli bir zamana ihtiyaç vardır. Burada zaman kavramı, toplumdan topluma, hatta aynı toplumun farklı katmanları arasında farklılık gösterebilir. Bu durum, sosyolojik bir gerçekliktir.

Sosyal değişme olgusunu Türkiye özelinde değerlendirdiğimizde, Türk toplumunun sosyal değişme faktörlerinin çeşitliliği açısından şanslı olduğunu söyleyebiliriz. Türkler, yüzlerce yıl Anadolu coğrafyasında ve Doğu Trakya'da özgün bir kültür oluşturarak yaşadılar. Her kültürde olduğu gibi Türk kültüründe de, süreklilik ve kültür öğelerini koruma duygusu baskındı. Ancak Türklerdeki sosyal yapının belirli düzeyde de olsa değişime açık olduğu ve yenilikleri kabullenme yeteneğinin Türk toplumuna belirli bir esneklik sağladığı söylenebilir. Özellikle

tezimizde incelediğimiz dönem içinde halkın genelinde eğitime ve eğitilmiş insanlara olumlu bir bakışın söz konusu olduğunu, diploma sahibi ve kalifiye bireylerin toplum içerisinde saygın bir konuma sahip olduklarını görebiliriz. Toplum genelinde, çocuklarının iyi bir eğitim alabilmeleri ve donanımlı olmaları, bu amaç için gerekirse kendi kişisel ihtiyaçlarından ve harcamalarından kesinti yaparak çocukları için özveride bulunma anlayışı çok yaygındı. Ayrıca insanlar devletin sunduğu ya da birbirlerinde gördükleri yeni teknolojik ürünlere sahip olma konusunda da büyük bir isteklilik gösteriyorlardı. Bu toplumsal anlayış, sosyal değişme dinamiklerini yaygınlaştırma ve çağa uyum sağlama konusunda dönemin yöneticilerinin elini güçlendirmiştir.

1930'lar Türkiye'sindeki sosyal değişme olgusunu değerlendirirken, toplumun önceki dönemlerden nasıl bir miras devraldığını da mutlaka dikkate almak gerekir. Ayrıca dünyada modernleşme çabasındaki diğer ülkelerde de ne tür sorunların yaşandığını, amaçlananlar ile sonuçta elde edilenler arasında nasıl bir sosyolojik korelasyon oluştuğunu karşılaştırmalı olarak değerlendirmek gerekir. Sadece teorik ve idealize edilmiş hedefler ile sağlıklı sonuçlara ulaşmak mümkün değildir. Toplumsal gerçekliği ve insan unsurunu her zaman göz önünde bulundurmak gerekir.

1935-1939 döneminde Türkiye'de sosyal değişme olgusunun açık izlerini birçok alanda görmek mümkündür. Özellikle günlük yaşam, bize bu konuda çok sayıda veri sunmaktadır. Teknolojik ürünler kullanımının dönemin Türk toplumunda yaygınlaştığını ve büyük bir isteklilikle kabullenildiğini görüyoruz. Bu dönemde motorlu araçlar, buzdolabı, elektrikli aydınlatma araçları ve ev aletleri, radyo, fotoğraf makinesi gibi teknoloji ürünleri büyük bir hızla yaygınlaştı. Ayrıca insanların, bu ürünleri birbirlerinde görmeleri ve sağladıkları yararları ve kolaylıkları fark etmeleri de teşvik edici bir etken oldu. Teknoloji ile birlikte evlerin kullanımı konusunda yeni anlayışlar ortaya çıktı. Yeni mobilyaların kullanımıyla birlikte ev dekorasyonu algısı da değişmeye başladı. Daha önce birçok insan tarafından sadece barınılan yerler olarak görülen evler, artık bir yaşam alanı olarak değerlendirilmeye başlandı. Buna bağlı olarak konfor algısı da değişti. Daha önce mahalle çeşmelerinden sağlanan içme sularının, su şebekeleriyle evlere bağlanması günlük yaşamı kolaylaştırdı. Isınma ve aydınlatma amaçlı olarak büyük kentlerle sınırlı da olsa havagazının kullanımı, toplumun alternatif enerji kaynaklarını tanımasında etkili oldu. Piyasada farklı kömür çeşitlerinin satılması ve reklamının yapılması da insanların seçenek çeşitliliğini artırdı.

İletişimde ve ulaşımda sağlanan gelişmeler, sosyal değişimin tabana yayılması açısından önemliydi. Şehir içi ve şehirler arası telefon kullanımının yaygınlaşması (sonraki yıllarda ülkeler arası telefon görüşmelerinin de başlaması), günlük yaşamı kolaylaştırdığı gibi toplumsal etkileşimi artırıcı bir etkiye de neden oldu. Radyonun yaygınlaşması, halkın bilgilenme, eğlenme, boş zamanı değerlendirme, ülke içi ve dış dünya ile ilgili haberler edinme imkanlarını genişletti. Kalabalık sosyal mekanlarda toplu radyo dinlenilmesi, insanların duyduklarını ve öğrendiklerini birbirlerine aktarmaları ve tartışmaları yeni bir etkileşim ve sosyalleşme ortamı sağladı.

Bu süreçte, dönemin Türk toplumunda yerlilik duygusuna da önem verildiği görülmektedir. Türkiye’de üretilen ürünlerin de kaliteli olabileceği, dünya standartlarına sahip olabileceği, farklı dünya markalarıyla rekabet edebileceği düşüncesi önemli bir motivasyon kaynağı oldu. Bu alanda ürün çeşitliliği sınırlı olsa da, böyle bir mantalitenin varlığı bile modernleşme ile ilgili başarılabilecekler konusunda güçlü bir etkiye sahipti.

Bu dönemde sosyal değişim ile ilgili dikkat çeken bir başka ayrıntı da, bireysel ilişkiler, görgü kuralları ve kentleşme olgusu ile ilgili gelişmelerdi. Daha önce çok fazla önemsenmeyen bazı konuların bu dönemde sosyal yaşamda ön plana çıkmaya başladığı görülmektedir. Aile içerisinde eşler arası ilişkiler, anne-baba ve çocuk ilişkileri, toplu yaşam alanlarında dikkat edilmesi gereken özellikler, bireysel yaşamla birlikte diğer insanların da hakları olduğu düşüncesi toplumsal ilişkilerde genel bir iyileşme ve anlayışın güçlenmekte olduğunu göstermektedir. İnsanların yoğun olarak bulunduğu sosyal alanlarda, sokaklarda ve toplu taşıma araçlarında tekil hareket etme yerine ortak hareket etme ve ortak davranış kalıpları oluşturma anlayışının güçlenmesi sosyal değişimin içeriği ve yönü açısından olumlu gelişmelerdi. Yine bu dönemde para harcama, tüketim çeşitliliği, tasarruf kültürü ve yatırım konusunda da değişimlerin olduğu gözlenmektedir. Bankaların ülkede yaygınlaşması, insanların her türlü parasal konularda bankalardan yararlanması, kredi imkanlarının varlığından haberdar olunması ve yararlanılması, sınırlı da olsa döviz kullanımı, elde edilen gelirlerin klasik tüketim alışkanlıkları yerine alternatif yatırımlar ile değerlendirilme seçeneklerinin ortaya çıkması toplumun içe dönük karakterinden sıyrılması ve açık topluma dönüşme sürecinin hızlanması açısından büyük öneme sahipti.

İncelediğimiz dönemde beslenme kültürünün değişmeye ve çeşitlenmeye başladığını söyleyebiliriz. Geleneksel besin türleriyle birlikte yeni ürünlerin de mutfaklarda yerini almaya başlaması, alış-verişlerde ürün çeşitliliğinin artması, davet ve toplu yemek kültürünün zenginleşmesi toplumdaki değişimin göstergeleri arasındaydı. Kadınların sosyal statülerinin yükselmesi, eğitim imkanlarının artması, kadının sosyal yaşamdaki yeri ile ilgili toplumsal algının olumlu yönde değişmeye başlaması, kadınların farklı mesleklerde görev almaları ve başarılı olmaları sosyal değişimin kapsamı açısından vazgeçilmez öneme sahipti. İnsanların çocukluk dönemlerinde genellikle anne kontrolünde ve etkisinde oldukları da dikkate alındığında kadınların toplumdaki sosyal değişmeye olan katkıları daha da önemli hale gelmektedir. Bu yıllarda moda ve makyaj gibi konuların da yavaş yavaş kadınlar arasında yayılmaya ve tercih seçenekleri arasında yer almaya başladığı görülmektedir. Kadınların resmi davetlere erkekler ile birlikte katılmaları, gazetelerde kadın, aile, moda gibi sayfaların ya da köşelerin yer alması, kadınların oy kullanma, seçme ve seçilme haklarına sahip olmaları, muhtar ve milletvekili olan kadınların varlığı, kadınların toplumda daha görünür hale gelmelerine katkı sağlayan gelişmelerdi.

Bu dönemde eğitim ve kültür alanında gerçekleşen somut gelişmelerin sosyal değişmeye önemli katkısı oldu. Örgün ve yaygın eğitim kurumlarının nicelik ve nitelik olarak artması, eğitim kurumlarının ülke genelinde yaygınlaşması, sosyal değişimin tabana yayılması açısından büyük katkı sağladı. Eğitim kurumlarında belirli bir standardın sağlanması, merkezi müfredat programlarının belirlenmesi, okullaşma oranının artışı, kalifiye personel sayısının artması, yayıncılığın gelişmesi, toplumda eğitime ve eğitilmiş insanlara verilen değerin yükselmesi gibi etkenler eğitim ve kültür alanındaki sosyal değişmeye olumlu katkı sağladı. Eğitimin, her türlü gelişimin motoru olduğu dikkate alındığında, bu alandaki sosyal değişim olgusunun önemi daha çok artmaktadır.

Sanat alanındaki sosyal değişim olgusunu, kültürel yaşamdaki sosyal değişimin devamı olarak düşünebiliriz. Bu dönemde, geleneksel sanatların yanında modern sanatların da önem kazandığını görüyoruz. Devletin, sanatı ve sanatçıları desteklemesi, bu alanda kurumsal düzenlemelerin yapılması, yeni yasaların kabul edilmesi, uluslararası sanat organizasyonlarına aktif katılım gibi etkenler Türk sanatının modernize olması ve zengin bir içerik kazanması açısından önemliydi. Söz konusu dönemde tiyatrodaki, resimde, müzik, opera ve sinemada somut gelişmelerin

sağlandığını söyleyebiliriz. Modern sanat eğitimi ve kültürüyle yetişen, evrensel gelişmeleri de takip eden Türk sanatçılarının ortaya koydukları özgün eserler, Türkiye’de sanat alanında yeni bir sürecin yaşanmakta olduğunu göstermektedir.

Sağlık, her dönemde toplumun bütün katmanlarını yakından ilgilendiren yaşam ögelerinden biridir. Sağlık kurumları ve sağlık personeli bütün toplumlarda her zaman özel bir öneme sahip olmuştur. Bu nedenle sağlık hizmetlerinin ve sağlık personelinin kalitesinin artması, bir ülkedeki sosyal değişme dinamikleriyle de yakından ilgilidir. Türkiye’de 1920’li ve 1930’lu yıllarda sağlık alanında önemli gelişmeler yaşandı. Sağlık hizmetlerinde kalitenin artması için kurumsal düzenlemelere ve yasal altyapının oluşturulmasına önem verildi. Tıp eğitimi yeniden düzenlendi. Sağlık kuruluşlarının ülke genelinde yaygınlaşması için çaba gösterildi. Uluslararası sağlık etkinliklerine katılım ve bu tür organizasyonlara ev sahipliği yapılması, Türkiye’nin sağlık alanında modernleşmesine katkıda bulundu. Sağlık kuruluşlarında sunulan sağlık hizmetinin kalitesinin artması, toplum genelinde bu kuruluşlar hakkındaki güvenin artmasını sağladı. Geleneksel tedavi yöntemlerinin yerini modern tıp almaya başladı. Halk sağlığı kavramının önem kazanması, ilaç kullanımı, çeşitli sağlık ürünlerinin günlük yaşamda yaygınlaşması da sağlık alanındaki sosyal değişme olgusuna olumlu katkı sağladı. Bu süreçte, insanların ortalama yaşam süresi beklentilerinin arttığını, çaresizlik anlayışı yerine çözüm bulma ve farklı alternatifler arama düşüncesinin geliştiğini söylemek mümkündür.

Sosyal değişimin temel faktörlerinden biri de ekonomi alanında ve çalışma yaşamında görülen gelişmelerdir. Bir ülkenin ekonomik gelişmişlik düzeyi, toplumu oluşturan bireylerin gelir durumu, ortalama yaşam standardının kalitesi, istihdam konusu, sosyal güvenceler ve özlük hakları, geleceğe yönelik beklentiler gibi çok farklı etkenler, bir toplumdaki sosyal değişme olgusunun kapsamı ve sürekliliği açısından çok önemlidir. Tezimizde incelediğimiz dönemde Türkiye’de bu alanda, önemli somut gelişmelerin olduğu görülmektedir. Özellikle sanayileşme konusunda ciddi atılımlar gerçekleştirildi, yeni fabrikalar ve büyük işletmeler açıldı. Ekonomik gelişmeyi belirli ve kısıtlı bir alanda sağlamak yerine farklı sektörlerde yatırımların yapılmasına önem verildi. Bu yatırımlar ekonomiye canlılık getirdi, yeni iş alanları ortaya çıktı. Geleneksel mesleklerin dışında yeni bilgi ve deneyimler gerektiren, uzmanlığa dayalı meslekler toplum yaşamında yerini almaya başladı. Bu yaşananlar kaçınılmaz olarak dönemin Türk toplumunda sosyal değişme olgusunun içeriğini ve yönünü de etkiledi. Demiryolu ulaşımının gelişmesi, ülke içi yatay hareketliliğe

katkıda bulundu. Ekonomi ile ilgili farklı sektörlerde kurumsallaşma ve yeni yasal düzenlemelerin yapılması, iş ve işçi sorunları konusunda yeni bir yapılanmaya gidilmesi, devlet-toplum ilişkilerinin niteliği açısından da önemliydi. Tarımda, denizcilik sektöründe ve hizmet sektörünün farklı kollarında dönemin uluslararası standartlarına uygun düzenlemeler yapıldı. Turizm sektörü, kısıtlı düzeyde de olsa gelişmeye başladı. Elbette bütün bu sektörlerde yapılması gereken daha birçok yeni düzenlemeler vardı. Ancak modernleşme, doğası gereği çok kapsamlıdır ve uzun bir süreç içerisinde gerçekleşir. Özellikle modernleşmenin tabana yayılması çok uzun yıllar sürebilir.

1930'ların ikinci yarısında Türkiye'de sosyal değişme faktörleri ve sonuçları açısından dinamik bir dönem yaşanırken dünyanın farklı bölgelerinde de önemli krizler ve dış politika gelişmeleri yaşanmaktaydı. I.Dünya Savaşı'nın galipleri tarafından 1919'da kurulan Versailles Sistemi, bu yıllarda ciddi bir şekilde sorgulanmaya başlandı. Bu sistemden hoşnut olmayan ve revizyonist olarak tanımlanan devletlerin, yeterli siyasi ve askeri güce sahip olduklarında yeni talepler ile ortaya çıkmaları kaçınılmazdı. 1933'te Almanya'da Adolf Hitler liderliğindeki Nazilerin iktidara gelmeleri ve Alman devletinin kısa sürede adeta Nazileştirilmesi, bu süreçte kritik bir öneme sahiptir. Hitler Almanyası, ülke içerisinde yeterli güce sahip olduktan sonra dış politika ataklarına yöneldi. Hitler, haklı olduğuna inanıyordu ve Alman halkındaki mağduriyet duygusunu da önemli bir meşruiyet kaynağı olarak kullandı. Aslında bu yıllarda yaşananları, büyük devletlerin 1914 öncesindeki hesaplarının bir devamı olarak da görmek mümkündür. Almanlar, I.Dünya Savaşı'ndaki yenilgiyi bir türlü kabullenememişlerdi ve Hitler de, 1918 Kasım'ında ateşkes imzalayan Alman yöneticilerini "Kasım Suçluları" olarak nitelendirmekteydi. Bu arka planı dikkate aldığımızda 1935-1939 döneminde özellikle Avrupa'da yaşanan kıtasal politik krizleri anlamak kolaylaşmaktadır. Almanya'nın Versay Antlaşması'nı iptal etmesi, Ren bölgesini yeniden silahlandırması, Avusturya ile birleşme, Çekoslovakya'nın Südetler bölgesinin ve bu ülkenin diğer bölgelerinin işgal edilmesi, Litvanya'dan Memel kentinin alınması ve son olarak II.Dünya Savaşı'nı başlatan Polonya saldırısının arkasında böyle bir motivasyon vardı. Yine bu süreçte, Mussolini İtalyası'nın Habeşistan'ı ve Arnavutluk'u işgalini de, İtalya'nın I.Dünya Savaşı sonrasında yaşadığı hayal kırıklığı ve ülkenin iç politikasındaki radikalleşme ile açıklamak daha sağlıklı gözükmektedir. İki dünya savaşı arası dönemin dikkate alınması gereken güçlerinden

biri de Japonya idi. Japonya’da yönetim, 1930’larda tamamen militarist bir karakter kazanmış, Japonya’nın siyasi ve askeri gücünü çok aşan yayılcı bir politik vizyon benimsenmişti. Politik argümanların benzerliği ve aynı devletlere düşman olma güdüsü, bu üçlüyü Anti-Komintern Pakt çatısı altında bir araya getirdi. 1939 Eylül’ünde savaşın başlamasına kadar olan dönemde, liberal-demokratik devletler olarak nitelendirilebilecek olan ve başını İngiltere-Fransa-ABD’nin çektiği grubun da etkili bir varlık gösteremedikleri ve olaylara gerekli tepkiyi vermekte geç kaldıkları söylenebilir. Söz konusu kriz döneminde Türkiye, bu gergin atmosferin dışındaydı. Bu olaylara doğrudan müdahale etmesini ya da karışmasını gerektirecek güçlü nedenleri de yoktu. Ancak Türkiye, bu süreçte dış politikasının çok hassas dengelere dayandığının farkındaydı ve bu nedenle de dikkatli bir dış politika izledi. Demokratik devletler grubuna daha yakın olmakla birlikte bu yıllarda Türkiye’nin, dengeleri gözeten ve doğrudan bir devlet ya da devletler grubuna angaje olmayan bir dış politika izlediğini söyleyebiliriz. II.Dünya Savaşı öncesinde yaşanan uluslararası politik krizler Türkiye’de hem devlet tarafından hem de basın tarafından yakından izlendi. Dönemin Türk basınının kamuoyunu bilgilendirme görevini başarıyla yerine getirdiği görülmektedir. Türkiye bu kaotik ortamın doğrudan odağında olmamakla birlikte söz ettiğimiz uluslararası krizlerin, 1935-1939 döneminde Türk dış politikası üzerinde önemli etkileri oldu.

Dönemin Türk dış politikası ile yine dönem içerisinde gerçekleşen sosyal değişme olgusu arasında bir bağ olduğunu vurgulamalıyız. Bu süreçte Türkiye’nin üzerinde kurulu olduğu coğrafyayı ve devraldığı tarihsel mirası mutlaka dikkate almak gerekir. Türkiye’nin dış politikada kendi kararlarıyla hareket etmesi, önceliklerini ve alternatiflerini kendisinin belirlemesi, toplumun kendisine olan özgüvenini artıracak ve devlete olan bakış açısında da olumlu yansımaları olacaktı. 1920’li yıllarda bazı ikili sorunların çözümüne öncelik veren Türkiye’nin 1930’larda uluslararası arenada daha görünür hale geldiğini gözlemliyoruz. Türkiye, Akdeniz’de ve Karadeniz’de uzun kıyılara sahipti, Balkanlar-Ortadoğu-Kafkasya üçgeninin tam ortasında yer alıyordu. Bu siyasi coğrafyada yaşanan olaylar ve ortaya çıkabilecek olası gelişmeler Türkiye’yi de doğrudan ilgilendirmekteydi. Akdeniz’de İtalya kaynaklı yaşanan sorunlar, 1936 yılı başında Türkiye’yi Akdeniz Paktı olarak anılan oluşum içerisinde yer almaya yöneltti. Bu siyasi oluşum, klasik askeri ya da siyasi ittifaklar yerine karşılıklı güvenceler sistemine dayanıyordu. Akdeniz Paktı, kısa süre devam etmekle birlikte Türkiye’nin nerede durduğunu ve uluslararası denklemdaki

yerini göstermesi açısından önemliydi. Aynı yıl içerisinde imzalanan Montreux Boğazlar Sözleşmesi ise, Türkiye'nin ulusal güvenliği açısından daha önemliydi. Almanya'nın Ren bölgesini silahlandırmasıyla ortaya çıkan gergin ve riskli atmosfer Türkiye'yi harekete geçirdi. Bu konjonktürde diğer kriz etkenlerini de unutmamak gerekir. Türkiye'nin inisiyatifiyle Montreux'de toplanan konferansın sonunda imzalanan sözleşme ile Boğazlar Komisyonu kaldırıldı. Türkiye, İstanbul ve Çanakkale boğazları üzerinde tam denetim sağladı. 1937 Temmuz'unda imzalanan Sadabad Paktı, Türkiye'nin Avrupa ile yakın ilişkiler içerisinde olmakla birlikte Ortadoğu coğrafyasından da kopmadığını gösteriyordu. Bu pakt ile Türkiye, bölgesel güvenliğe verdiği önemi ortaya koymuş ve gerektiğinde açık ve net yükümlülükler altına girmekten çekinmeyeceğini kanıtlamış oldu. Aynı yılın Eylül ayında imzalanan Nyon Antlaşması, yine Akdeniz güvenliğiyle ilgiliydi. Özellikle Batı Akdeniz'de denizaltılardan kaynaklanan deniz korsanlığının artması, bu tür olumsuzlukların Ege Denizi'nde de görülmeye başlanması Türkiye'yi bu antlaşma içerisinde yer almaya yöneltti. Burada sorun, yine Mussolini İtalyası idi. Türkiye, bu organizasyonda yer almakla bir açıdan risk de almış oluyordu. Ancak, Akdeniz'e ve Karadeniz'e kıyısı olan çok sayıda devlet bu antlaşmanın imzalanacağı konferansa katılmıştı. Türkiye'nin de, sonraki yıllarda bu tür tehditlerin doğrudan hedefi olması durumunda, siyasi yalnızlık yaşamaması için Nyon Antlaşması'nda imzasının olması gerekliliği vardı. Türkiye'yi İkinci Dünya Savaşı öncesinde doğrudan ilgilendiren önemli bir dış politika sorunu da Hatay sorunuydu. Halkının çoğunluğu Türk olan Hatay'ın Türkiye sınırlarına katılması dönemin konjonktürü ile bölgesel ve tarihsel realiteler açısından vazgeçilmez bir zorunluluktu. 1936-1939 arasında yaşanan üç yıllık uzun ve zorlu bir diplomasi sürecinin sonunda Hatay Türkiye'ye bağlandı.

1935-1939 dönemini Türk dış politikasının genel performansı açısından değerlendirmek gerekirse, Türkiye'nin bu dönemde aktif bir dış politika izlediğini, kendi ulusal güvenliği için risk almaktan çekinmediğini söyleyebiliriz. Uluslararası denklemdaki dengeler dikkate alındığında Türkiye, sahip olduğu dış politika araçlarına uygun bir strateji izledi. Bu dönemde Lozan Antlaşması'nda çözümlenemeyen bazı önemli konular Türkiye'nin istediği şekilde çözümlendi. Dış politikadaki bu gelişmelerin, Türk toplumunun özgüvenini artırdığı da bir gerçektir. Türkiye'nin savaşa girmeden elde ettiği bu başarılar, toplumun geleceğe daha güvenle bakmasına da ortam hazırlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*

Resmi Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
T.C. Resmi Gazete

Sürelî Yayınlar

Akşam	(1935-1939 arası)
Ayın Tarihi	(1935-1939 arası)
Cumhuriyet	(1935-1939 arası)
Son Posta	(1935-1939 arası)
Son Telgraf	(1939 yılı)
Ulus	(1935-1939 arası)
Yeni Sabah	(1939 yılı)

Hatıralar

Aras, Tefik Rüştü	Görüşlerim , Semih Lütfi Kitabevi, basım yeri ve tarih yok
.....	Lozan'ın İzlerinde On Yıl , Akşam Matbaası, İstanbul, 1935
Melek, Abdurrahman	Hatay Nasıl Kurtuldu , Yeni Gün Haber Ajansı Basın Yayıncılık A.Ş. [İstanbul] 1999
Sökmen, Tayfur	Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar , Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992
Uran, Hilmi	Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950) , Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007

Araştırma Eserleri

Akbıyık, Yaşar	Geçmişten Geleceğe Türkiye , Vesta Ofset Matbaacılık, İstanbul, 2010
Akyüz, Yahya	Türk Eğitim Tarihi , Pegem Akademi Yayınevi, Ankara, 2010
Armaoğlu, Fahir	20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995 , Timaş Yayınları, İstanbul, 2015
Beriş, Hamit Emrah	Tek Parti Döneminde Devletçilik , Tezkire Yayıncılık, İstanbul, 2014
Beyoğlu, Süleyman	İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Sineması (1895-1939) , Dergah Yayınları, İstanbul, 2018
Bozkurt, Gülnihal	Hukuk İnkılabı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi , C.II içinde, s.73-96, ed. Durmuş Yalçın, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002
Budak, Mustafa	Misak-ı Milli'den Lozan'a İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası , Küre Yayınları, İstanbul, 2014
Caplan, Jane	Hitler Almanyası 1933-1945 , çev. İdem Erman, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2012

* Arşiv belgelerinin yer ve fihrist numaraları metin içerisinde gösterilmiştir.

- Carr,Edward Hallett **Yirmi Yıl Krizi 1919-1939**,çev.Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul,2010
- Coşar,Nevin/
Bildirici,Melike
Çakmak,Zafer **Türkiye Ekonomisi 1908-2008**,Ekin Yayınevi,Bursa,2010
- Demirel,Ahmet **II.Dünya Savaşı Öncesi Akdeniz’de Korsan Denizaltılar Sorunu Nyon Antlaşması**,IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,2009
- Dönmezer,Sulhi
Erkal,Mustafa **Tek Partinin İktidarı 1923-1946**,İletişim Yayınları, İstanbul,2013
- Goloğlu,Mahmut **Sosyoloji**,Savaş Yayınevi, Ankara,1984
-
Günel,Erdogan **Sosyal Meselelerimiz ve Sosyal Değişme**, Mayaş Yayınları, Ankara,1984
- Jelavich,Barbara **Tek Partili Cumhuriyet 1931-1938**,Türkiye İş Bankası Yayınları,İstanbul,2009
- Karluk,S.Rıdvan **Türkiye Cumhuriyeti 1923**,Başnur Matbaası,Ankara,1971
- Kennedy,Paul **Türkiye’de Demokrasinin Yüzyıllık Serüveni 1908-2008**, Karakutu Yayınları,İstanbul,2009
- Kershaw,Ian **Balkan Tarihi**,çev.Zehra Savan,Hatice Uğur, C.2, Küre Yayınları, İstanbul,2009
-
Kissinger,Henry **Cumhuriyet’in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm**,Beta Basım Yayım, İstanbul,2009
- Kodal,Tahir **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**,çev.Birtane Karanakçı,Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul,2010
- Kurtcephe,İsrafil/
Beden,Aydın **Hitler**,çev.Zarife Biliz,C.I,İthaki Yayınları,İstanbul,2007
- Lee,Stephen J. **Hitler**,çev.Yavuz Alogan,C.II,İthaki Yayınları,İstanbul,2007
- Makal,Ahmet **Diplomasi**,çev.İbrahim H. Kurt, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul,2012
- Mazower,Mark **Paylaşılamayan Toprak Türk Basımına Göre (1923-1926)**
- Metinsoy,Murat **Musul Meselesi**,Yeditepe Yayınevi,İstanbul,2005
- Nevins,Allan/
Commager,Henry S. **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**,C.I,Alp Yayınevi,Ankara,2006
- Sander,Oral **Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980**,çev.Savaş Aktur, Dost Kitabevi, Ankara,2010
- Selek,Sabahattin **Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri 1920-1946**, İmge Kitabevi,Ankara,1999
- Sönmezoğlu,Faruk **Karanlık Kıta : Avrupa’nın Yirminci Yüzyılı**, çev.Dilek Cenkçiler, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul,2010
- Şahin,Hüseyin **İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye Savaş ve Gündelik Yaşam**,Homer Kitabevi,İstanbul,2007
- Tural,Mehmet Akif **ABD Tarihi**,çev.Halil İnalcık,Doğu Batı Yayınları, Ankara,2011
-
..... **Siyasi Tarih 1918-1994**,İmge Kitabevi,Ankara,2013
- **Anadolu İhtilali**,C.II,Kastaş Yayınları,İstanbul,2004
- **İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası 1914-1945**,Der Yayınları,İstanbul,2015
- **Türkiye Ekonomisi**,Ezgi Kitabevi,Bursa,2012
- **Barış İçinde Cumhuriyet’e,Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C.I içinde,s.395-431,ed. Durmuş Yalçın,AKDTYK Atatürk Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları,Ankara,2000

- Uluskan,Seda Bayındır **Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları**,AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları,Ankara,2010
- Vardar,Devrim **İstanbul'un İşgali 1918-1923**,Doğu Kitabevi, İstanbul 2011
- Yaka,Aydın **Sosyal Değişme Türk Modernleşmesi**,Gündoğan Yayınları, İstanbul,2011
- Yıldırım,Seyfi Cumhuriyet Dönemi Demiryollarının Gelişiminde Etkili Olan Faktörler,**Cumhuriyet Döneminde Demiryolları Sempozyumu**,içinde,s. 93-100,yay.haz. Mukaddes Arslan, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara,2010

Makaleler

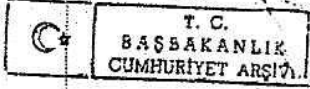
- Demirtaş,Bahattin Atatürk Döneminde Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler,Gazi Üniversitesi **Akademik Bakış Dergisi**, Yaz 2008,C.I,Sayı 2,s.155-176
- Eraslan,Cezmi Türk İnkılabında Yöntem ve Anlayış,İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**,Yıl: 1/2002,Sayı 2,s.129-162

Tezler

- Akalan,Ali Osman **Bir Kurum Olarak Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları Tarihi**,Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,Basılmamış Doktora Tezi, Ankara,2010
- Duman,Doğan **Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti**,Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,İzmir,1990
- Öz,Hilal **Atatürk Döneminde Madencilik (1923-1938)**,Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü,Basılmamış Doktora Tezi,Ankara,2018
- Semiz,Yaşar **1929-1938 Döneminde Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti**,Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı,Basılmamış Doktora Tezi, Konya,1991
- Tekin,Gürkan **Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekaleti'nden Sağlık Bakanlığı'na (1920-2000)**,Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü,Basılmamış Doktora Tezi,Ankara,2011

T. C.
Büyük Erkânharbiye
Reisliği
VIII. Şube
Sayı : 35945
35952

ANKARA
II - 2. Teş 983

Yüksak Başvekilate

İlişigi

Gerek memleket çocuklarından ve gerekse cenebi tabiiyetini haiz Türk gençlerinden olup ta askerî mekteplerimize girmeye istekli bulunanlar , mevcut kanun ve nizamlara göre lâzım şartları haiz oldukları ve kadromuzun da müsadesi derecesine göre askerî mekteplerimize memnuniyet alınmaktadır. Ancaz askerî mekteplerimizin kadrosunun dar ve isteklilerin çok olması hasebile bazıları da askerî mekteplere girmek için lâzım şartları haiz olmadıklarından veya kadronun dolmuş bulunmasından dolayı bizzarure askerî mekteplerimize alınamaktadırlar.

Maarif mekteplerine leyli, meccanî kabulleri de 915 numaralı kanun mucibince anoak müsabakada kazanmakla mümkün olduğundan müsabakada kazanamayanlar maarif mekteplerine dahi alınamaktadırlar. Busuretle birçok fedakârlık ve hatta yaya gelmek suretile ilme işek gösterenlerin bir kısmı tekrar yerlerine de dönemiyerek şreda burada perişan kaldıkları vaki muracaatlardan anlaşılmaktadır.

Talebelik hukukunu muhafaza eden ve fakat fakir ve zaruretten veya kimsesiz olmaları dolayısıyla bizzarur tahsile devam imkânını bulamayanlar için yatma yerleri ve geçinmeleri için hayır müesseseleri veya belediyelerce yapılması suretile veya ayrıca ittihaz buyrulacak herhangi bir tedbirle okuyabilmelerinin temini hususuna tensibi devletlerine arz ederim efendim.

B. E. Rs.

Müşür

Takdim
11-11-1933

Tez

İstif

Dahiliye ve Tebliği
17-7-35

Ceraplarda şubenin ismi tarih ve numaralarının yazılması lazımdır.

312 66

T. C.
Trakya Umumi Mufettişliği

Edirne 6 / 9 / 1939

Dairesi: Köy Brosu

Özet: Çeşidli kurslar..H.

Sayı : 4289

ilişigi

Baş vekalet yüksek makamına

Trakyada son üç yıl içinde açılan ve muvaffakiyyetle devam eden çeşidli kursların bir çizelgesini yüksek huzurlarına sunarım .Büyük saygılarıyla :

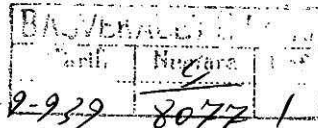
F.B

Trakya Umumi mufettişi

V. D.

İmza

9-9-39

Karşılık yazılacak yazıya, karşılık olduğu yazının gün ve sayısıyla hangi daire ve şubeden yazıldığına konulması rica olunur.

030	10			73	481	6

T. C.
Trakya Umumi Mufettişliği

Dairesi:

Sayı :

Edirne / / 19

Özel: 1937- 1938 Türlü kurslar
çizelgesi

Trakyanın belli başlı bir kültür hareketi sayılan ve tam bir program altına alınan kurslar şunlardır:

1- Tarımbaşı Kursu: Bir sene sürer. İki senede 100 köy genci yetişmiştir. bunlar köy merkez ve ya bölge fidanlıklarına memur ediliyor, Ziraat vekâletinin takdirlerini toplıyan çok yararlı bir tesistir. Bunlar bağcılık, gülcülük, arıcılık, kozacılık, tavuk ve tavşancılıkla mandıralarda haftalarca çalışmak suretiyle peynircilikten de belgelidir. Ziraat vekâletinin program ve para yardımıyla açılmıştır. Aşıcılık ve fidancılık esastır.

2- Tarım kooperatifleri müdür ve muhasip kursları: 3 hafta sürmüştür. masrafı ile muallimlerin ziraat bankası vermiştir. Edirne ve tekirdağında açılmış ve 75 genç belge almıştır.

3- Edirne'de arıcılık kursu : Bir ay sürmüştür, iki senede kız ve erkek 60 genç belge almıştır. Ayrıca 13 kültür ve ziraat öğretmeni Macaristana Pestenin Gödüllü devlet çiftliğine kursa gönderilmiş ve bir ayda pek büyük fark ve görgü ile dönmüşler ve Edirne'de hemen açılan arıcılık kursu ve kongresine iştirak etmişlerdir. (Baş vekâletin para yardımı olmuştur.)

4- Uzunköprü ve Edirne'de İpek kozacılık kursu: 6-12 hafta devam etmiştir. Şimdiye kadar 100 genç belge almıştır. (Ziraat vekâleti tahsisatı)

5- Tekirdağ'da Ziraat vekâleti Enstitüsünün programı ile Şarapçılık kursundan 15 arkadaş belge almıştır.

6- Bozcaada Şarapçılık kursu: 25 kişi belge almıştır.

7- Çanakkale , 2400 usta yetiştiren Zeytincilik, budama ve aşıcılık kursu.

8- Nalbant kursu: Trakya nalcantlarına mahsus olup Ziraat vekâletinin Selimiye'deki küçük Veteriner okulunda üçer ay kurs ve teknik görmektedir. Masrafını köyler vermektedir. Prof. Besim idaresindedir.

Köy nalcant kursunun her devresi 25 kişi olup son iki senede 100 kişi çıkmıştır. İlk kursların bütün masrafları bizde idi. Şimdi çıkan bir kanunla yeme, içme bütün masrafları Ziraat vekâleti almıştır. Ve devam edecektir.

9- Sağlık korucu kursları: Tekirdağ, Kırklareli, Çanakkale ve Edirne merkezlerinde dört kurs açılmıştır. Sıhhat vekâletinin programı ile orduda yetişen sıhhat memurları 6 haftalık kurstan geçirilmiştir. Sınavları yapılmış ve köylere yollanmıştır. Bunların her biri 15 lira aylıkla köy sağlık korucusu atanmış ve köylerdeki ecza dolapları bunlara teslim olunmuştur. Kazalardaki Hükûmet doktorlarına bağlıdırlar. Sağlık korucuları devamlı olarak bölgelerini gezmektedirler. 1938 yılında çıkanlar 96 kişidir. 1939 da bir seri daha çıkacaktır.

Karşılık yazılacak yazıya, karşılık olduğu yazının gün ve sayısıyla hangi daire ve şubeden yazıldığına konulması rica olunur.

030	10			73	481	6

T. C.

V. G.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Edirne / / 19

Trakya Umumi Müfettişliği

Dairesi:

Sayı:

Özet:

-2-

10- Köy ebe kursları Sıhhat vekâletince İstanbul ve Balıkesirde devam ediyor. Trakya'da Sıhhat vekâletince yapılmak üzere olan Edirne Doğum evi^{nde} açılacaktır. Böylelikle köylere 25 - 30 lira aylıklı teknik ve temizlikle yetişmiş miktarları pek az olan Köy ebeleri bölgeler için kazanılacaktır. Hayvan sağlık korucuları için bir iki yıl devam eden kurslar açılması yüksek Ziraat Vekâletine arz ve teklif olunmuştur. Buna şiddetle ihtiyacımız vardır.

11- Gülyağcılık kursu: Eğitimciler ve Tarımbaşı kursunda açılmıştır. Hem Eğitimciler, hem Tarımbaşları kurs görmüştür.

12- Selektör makinist kursu: Lüleburgaz Devlet çiftliğinde açılmıştır. Belge verilmiştir. Senesi 1939.

13- Köy muhtar ve kâtipleri kursu: Her vilâyet ve kaza merkezinde 936, 37, 38 ve 939 yıllarında açılmıştır.

14- Ketencilik kursu: 1939 da açılacaktır.

15- Uzunköprüde yumurtacılık kontrol kursu: 1939 da açılacaktır. Yüksek İktisat vekâleti mütehasşis Dr. Badeyi memur etmiştir. Fakat bir türlü gelmemiştir.

16- Eğitimciler kursu: Kültür bakanlığının açmış olduğu bu kurslardan 1937 yılında 100, 1938 senesinde 250 eğitimci yetişmiştir. 1939 da da 170 eğitimci biray sonra yetişecektir. Umumi ziraat, tavukçuluk, tavşancılık, arıcılık, gülcülük, sütçülük, peynircilik, aşıcılık dersleri pratik olarak gösterilmiştir.

17- Tavuk, Tavşancılık kursları: 1938 ve 1939 da açılmıştır. ve Faydası yayılmıştır.

18- Köylerde araba tamir ve demirci kursları: 1939 da maarif vekâleti meslekî tedrisat umum müdürlüğü ilk teşrinde açılmak üzere bu hayırlı işlerin yerlerini tesbit etmiştir.

Karşılık yazılacak yazıya, karşılık olduğu yazının gün ve sayısıyla hangi daire ve şubeden yazıldığına konulması rica olunur.

030	10			73	484	6

T. C.
BAŞVEKÂLET
MUAMELÂT MÜDÜRLÜĞÜ

KARARNAME

Şube:

Sayı: 2

1859

Türkiyede Yüksek vasıflı pamuk yetiştirmek için Ege mintaka-
sındaki Nazilli Pamuk Tohumu Üretim Çiftliğine lüzumu olan "2000" ve
Sakarya ve diğer mintakalarda yapılacak tecrübelerde kullanılmak ü-
zere Eskişehir Tohum Islah İstasyonu için "1120" kilo (akala) pamuk
tohumu ile diğer altı çeşit pamuk tohumunun Amerikadan satın alınma-
sına ve bu tohumların bedeli için Nazilli Pamuk Tohumu İşletme Çif-
tliği namına "1000" ve Eskişehir Islah İstasyonu namına da "500" ki-
ceman "1500" liralık döviz verilmesi; Ziraat Vekillığının 31/12/-
934 tarih ve 435/39288 sayılı tezkeresile yapılan teklifi ve Maliye
Vekillığının 14/1/934 tarih ve 4751 sayılı mütaleanamesi üzerine İc-
ra Vekilleri Heyetince 15/1/935 te onanmıştır

15/1/935

REİSİCUMUR

K. Altıntaş

Bş.V.

Ad.V.

M.M.V.

Da.V.

J. N.

S. Sarıoğlu

S. Aray

S. Kaya

Ha.V.V.

Ma.V.

M.V.

Na.V.

S. Kaya

T. Çiğdem

B. Çiğdem

A. Çetinkaya

İk.V.

S.M.V.

G.V.

Zr.V.

S. Kaya

S. R. Yagolay

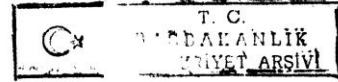
Rana Çarhan

M. H. Çetinkaya

80	18	01	02	51	3	16

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR MÜDÜRLÜĞÜ

Kararname

Karar sayı:
2

3226

İnşaat, makine ve elektirik tesisatı işleri Paris'te Froman Klaviye ve Almanyada Miağ firmalarına ihale edilmiş olan Polatlı, Yerköy ve Afyon silolarının inşaat ve tesisat işlerinde çalışdırılmak üzere adı geçen firmalar tarafından dışarıdan getirilecek mühendis, usta başı, mütehassıs usta ve montörler ile silo Komisyonunun ayrıca kontrol mühendis olarak getireceği mühendislerin, hüviyetleri komisyonca Dahiliye Vekilliğine bildirilerek tezkiyeleri yapıldıktan sonra çalışdırılmalarına izin verilmesi; Ziraat Vekilliğinin 6/9/935 tarih ve 2862 sayılı tezkeresile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 12/9/935 de onanmıştır.

12/9/935

REİSİCÜMHUR

K. Atatürk

Bş. V.

İ. İmri

Ad. V.

S. Sımsık

M. M. V.

K. Gök

Da. V.

S. Kaya

Ha. V. V.

S. Kaya

Ma. V.

E. Ağaçlı

Mf. V.

S. Arıkan

Na. V.

A. Çetinkaya

İk. V.

C. Zengin

S. İ. M. V.

D. P. Akdoğan

G. İ. V.

Nava Karahan

Zr. V.

M. N. Karahan

080 18 015 02 58 72 2

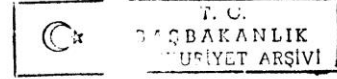
T. C.
BASVEKALET
KARARLAR MÜDÜRLÜĞÜ

Kararname

Karar sayısı

2

3284

Şehir Hıfzıssıhhası ve hava taarruzlarında halkı koruma teşkilâtı hakkında araştırmalarda bulunmak üzere İstanbul Belediyesi hesabına bir buçuk ay müddetle Almanya, Lehistan ve Rusyaya gidecek olan İstanbul Belediyesi Hıfzıssıhha Başmütehassısı Dr.Zekiye verilecek bin liralık ^{kalırling} harcırah ve masarifi zaruriyeden beş yüz lirasının/B ile , geri kalanının da serbest dövizle ödenmesi; Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekilliğinin 31/8/935 tarih ve 157/13246 sayılı tezkeresi ve Maliye Vekilliğinin 12/9/935 tarih ve 7510 sayılı mutaleanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 13/9/935 de onanmıştır.

13/9/935

REİSİCUMHUR

K. Atatürk

Bş. V.

Y. Z. Öneri

Ad. V.

S. Samancı

M. M. V.

K. Gök

Da. V.

S. Kaya

Ha. V. ✓

S. Kaya

Ma. V.

T. Ceylanlı

Mf. V.

S. Arman

Na. V.

A. Çetinkaya

İk. V.

C. Bayaz

S. İ. M. V.

S. P. Hayatlı

G. İ. V.

Rana Tarkan

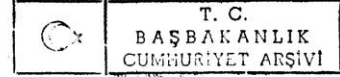
Zr. V.

M. H. Yılmaz

030 10 01 02 58 72 131

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR MÜDÜRLÜĞÜ

Kararname

Karar sayısı

2

3258

İktisad Vekilliğinden yazılan 9/9/935 tarih ve 4813/4288I sayılı tezke-rede; 20-27 birinci teğrinin arasında Parisde toplanacak olan Madenler, demir sanayii ve jeoloji kongresine Sanayi Umum Müdürü İlhami Nafizle Maadin Umum Müdürü Bedri Hüsnünün harcırahları vekillik tahsisatından ve Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Genel Direktörü Reşid Gencerin de enstitü tahsisatından verilmek üzere heyet halinde iştirakleri tensip edildiğinden bu kongreye iştiraklerinin ve her birine biner liralık dö-viz ve siyasi pasaport verilmesinin karara bağlanması istenilmiş ve Ma-liye Vekilliğinden yazılan 12/9/935 tarih ve 7609 sayılı mutaleanamede, kongreye iştirak zarureti tasdik edilmesine binaen yapılacak masrafin dövizle ödenmesinde bir mahzur olmadığı bildirilmiştir.

Bu iş İcra Vekilleri Heyetince 19/9/935 de görüşülerek İlhami Nafiz, Bedri Hüsnü ve Reşid Gencerin teklif veçhiyle adı geçen kongreye gönde-rilmeleri ve kendilerine gereği kadar döviz ve siyasal pasaport veril-mesi onanmıştır.

19/9/935

REİSİCUMHUR

K. Akın

Bş. V.

İ. Hüsnü

Ad. V.

S. Sarıca

M. M. V.

K. Oran

Da. V.

S. Kaya

Ha. V. V.

S. Kaya

Ma. V.

T. Özgür

Mf. V.

S. Arıkan

Na. V.

T. Çetinkaya

İk. V.

C. Beyaz

S. İ. M. V.

S. R. Haydar

G. İ. V.

Kana Karahan

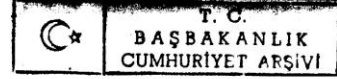
Zr. V.

M. Y. Yılmaz

080 18 01 02 58 73 14

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR MÜDÜRLÜĞÜ

KARARNAME

Karar sayısı
2

3644

29/5/935 tarih ve 2/2683 sayılı kararnameye ekdir,
İtalya-Habeş harbi dolayısıyla İtalyada hayatın günden güne pahalılaştığı ve yiyecek içecek fiyatlarının % 50-% 100 nisbetinde yükseldiği - anlaşıldığından hükümet hesabına İtalyada okumakta olan talebe 50 altın doların karşılığı olarak verilen aylık 105 Türk lirasının, Birinci kanun 1935 ayından itibaren bu malî yıl sonuna kadar 75 altın dolar karşılığı olan 157,50 Türk lirası üzerinden tahakkuk ettirilmesi için - 1416 sayılı kanunun 13 üncü maddesi gereğince bir karar verilmesi , Maarif vekilliğinin 22/II/935 tarih ve 11074 sayılı tezkeresile istenilmiş ve Maliye vekilliğinden yazılan 2/12/935 tarih ve 32454/974 sayılı mütealeanamede , İtalyada mevcut olan bugünkü fevkalade zamana münhasır - kalmak ve 1936 malî yılına ait ücretlerin teklif ve tayininde tetkik - edilmek üzere İtalyada okumakta olan talebe aylıklarının teklif ve hile 75 altın dolara çıkarılmasının zarurî olduğu bildirilmiştir.

Bu iş İcra Vekilleri Heyetince 5/12/935 de görüldüğü üzere hükümet hesabına İtalyada okumakta olan talebe tahsisatının Maliyenin mütealeasina göre yalnız fevkalade zamana münhasır olmak ve 1936 yılında - tekrar tetkik edilmek üzere Birinci kanun 935 den itibaren teklif ve hile 75 altın dolar karşılığı olan 157,50 Türk lirası üzerinden verilmesi onanmıştır.

5/12/935

REİSİCUMHUR

K. Atatürk

Bş. V.

J. İmri

Ad. V.

F. Sancar

M. M. V.

K. Baş

Da. V.

S. Kaya

Ha. V.

S. R. Kaya

Ma. V.

A. Çiğdem

Mf. V.

S. Arıkan

Na. V.

A. Çetinkaya

İk. V.

C. Baş

S. İ. M. V.

S. R. Kaya

G. İ. V.

Rana Tardau

Zr. V.

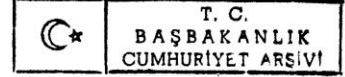
M. Y. Kaya

030	18	01	02	69	92	10

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR MÜDÜRLÜĞÜ

Karar sayısı
2

Karaname

3641

Ücretleri ve gidip gelme yol masrafları 1935 malî yılı Maarif -
Bütçesinde açılan faslı mahsusdan verilmek ve Cümhur başkanlığı Flarmo-
nik orkestrasında öğretmenlik yapmak üzere Almanyadan getirtilenek olan
iki uzmana ait ilişik kadronun tasdıkı; Maarif vekilliğinin 21/II/935 ta
rih ve 11055, 1156 numaralı tezkereleri ve Maliye vekilliğinin 6/12/935-
tarih ve 23124/985 sayılı mütaleenamesi üzerine İora Vekilleri Heyetince
9/12/935 de onanmıştır.

9/12/935

REİSİCÜMHUR

K. Atatürk

Bş. V.

İ. İnönü

Ad. V.

E. Şenel

M. M. V.

K. Gök

Da. V.

S. Kaya

Ha. V.

S. R. Özas

Ma. V.

E. Özgür

Mf. V.

S. Uluhan

Na. V.

A. Çetinkaya

İk. V.

C. Bayez

S. İ. M. V.

S. R. Haydaroğlu

G. İ. V.

Rana Karahan

Zr. V.

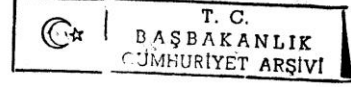
M. Yılmaz

030	18	01	02	60	93	17

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR MÜDÜRLÜĞÜ

Kararname

Karar sayısı
2

5094

20 - 26 Eylül/936 tarihlerinde Brükselde toplanacak arsiulusal kanser kongresine gönderilecek olan İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi deri ve frengi hastalıkları seririyatı profösörü Dr.Hulusî Behçet ile aynı fakültenin Umumî ve tecrübî emraz ordinaryüsü Dr.Oberndorfer'e 936 döviz cetveline Maarif vekâleti hesabına kongre ve konferanslar masrafı olaarak konulan 57 bin küsur liradan sarfı yapılmak kaydile ,ikişer yüz liralık döviz ve siyasal pasaport verilmesi, Maarif vekilliğinin 18/7/936 tarih ve 8144 sayılı tezkeresi ve Maliye vekilliğinin 27/7/936 tarih ve - 54246/10640 sayılı mütaleanamesi üzerine İora Vekilleri Heyetince 29/7/- 936 da onanmışdır.

29/7/936

REİSİCUMHUR

K. Atatürk

Bş. V.

J. Jinn

Ad. V.

E. Sami

M. M. V.

K. Özalp

Da. V

S. Kaya

Ha. V.

H. P. Aras

Ma. V.

A. Aygün

Mf. V.

S. Arıkan

Na. V.

A. Çetinkaya

İk. V.

C. Başgöç

S. İ. M. V.

N. P. Aksoy

G. İ. V.

Rana Karhan

Zr. V. V.

C. Başgöç

030	18	01	02	62	64	18

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR MÜDÜRLÜĞÜ

Kararname

Karar sayısı
2

5103

4 ve 5 kilovat gibi pek zaif takatlerle çalışan İstanbul ve Ankara istasyonlarının yurdun ihtiyacını karşılayamadığı ve yapılan neşriyatın memleketin bir çok yerlerinden dinlenemediği cihetle birisi 60 kilovatlık takatte uzun dalga üzerinde çalışacak ve diğeri aynı stüdyonun programlarını neşrecek ve yurdun her tarafından dinlenebilecek kısa dalgalı 20 kilovatlık iki istasyonun, 700 bin lira tahmin edilen bedeli İstanbul Telefon Müdürlüğü varidat fazlasından üç senede ödenmek üzere, yapıdırılması hakkındaki Nafia Vekilliğinin 28/7/936 tarih ve 549/933I sayılı tezkeresile ilişkisi rapor, İcra Vekilleri Heyetinin 29/7/936 toplantısında okunarak, biri 60 ve diğeri 20 kilovatlık takatta olmak üzere, teklif veçhile iki istasyon yapıdırılması onanmıştır.

29/7/936

REİSİCUMHUR

K. Atatürk

Bş. V.

İ. İsmail

Ad. V.

S. Sarıca

M. M. V.

K. Özalp

Da. V

S. Kaya

Ha. V.

İ. B. Oras

Ma. V.

A. Aygün

Mf. V.

İ. Ural

Na. V.

A. Çetinkaya

İk. V.

C. Başer

S. İ. M. V.

S. P. Özalp

G. İ. V.

Rana Karahan

Zr. V. V.

C. Başer

030 18 01 02 67 65 7

ÖZGEÇMİŞ

Bayram Arslantaş, 1973 Kayseri doğumlu. 1996 yılında Balıkesir Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih bölümünden mezun oldu. 2019 yılına kadar İstanbul'un çeşitli ilçelerinde öğretmenlik yaptı. Yüksek lisansını İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde "Refik Halit ve Milli Mücadele" başlıklı teziyle tamamladı. Doktora eğitimine yine aynı enstitüde devam etmektedir. Halen İstanbul Üsküdar'da bir lisede tarih öğretmeni olarak görev yapmaktadır.

